

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**HİTİT KENTLERİNDE SAVUNMA SİSTEMLERİ VE
SAVUNMA ANLAYIŞI**

Mehmet CEVHER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Süleyman Yücel ŞENYURT

**DOKTORA TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

ARALIK - 2019

HİTİT KENTLERİNDE SAVUNMA SİSTEMLERİ VE SAVUNMA ANLAYIŞI

Mehmet CEVHER

**DOKTORA TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

ARALIK 2019

ETİK BEYAN

Ankara Hacıbayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dökümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mehmet CEVHER
25.12.2019

Hitit Kentlerinde Savunma Sistemleri ve Savunma Anlayışı
(Doktora Tezi)

Mehmet CEVHER

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Aralık 2019

ÖZET

MÖ 17. yüzyıl ortalarında Kızılırmak Havzası'nda kurulan Hitit Krallığı Anadolu'daki egemenlik süresi boyunca sık sık iç ve dış tehditler ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Hititler'in Anadolu'daki yayılmacı politikası karşısında bölgenin yerel krallıkları asi bir tavır sergilemiştir. Hitit otoritesinin yerel krallıklar tarafından benimsenmemesinin yanı sıra ülke sınırları dışında yer alan düşman topluluklarının da ülke güvenliği noktasında ciddi tehditler oluşturduğu anlaşılmaktadır. Mevcut tehlikeli ortam karşısında Hitit krallığının çekirdek notasını oluşturan bölgenin doğal savunma hattı itibarıyla yeteri kadar korunaklı bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Bu nedenle Hititler varlıklarını sürdürebilmek amacıyla sınır ve kent güvenliğinin korunmasına dair güçlü politikalar ve uygulamalar geliştirmek zorunda kalmışlardır. Bu çalışma sırasında Hitit krallığının ülke ve kent güvenliği kapsamında geliştirdiği politikalar üzerinde durulmuştur. Hititler'in sınır hatları üzerinde uyguladıkları güvenlik önlemleri savunma zincirinin ilk halkasını oluştururken savunmanın son halkası ise savunmalı bir niteliğe sahip olan kentler sayesinde gerçekleştirilmektedir. Bu savunma kurgusu içinde Hitit kentlerinin sahip olduğu savunma mimarisinin özellikleri ve gelişimlerine dair ayrıntılı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışma sırasında tahkimatlı kentlerin bulundukları coğrafya içindeki önemleri ve işlevleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. Son olarak Hitit kentlerindeki savunma mimarisinin farklı bölgeler ile karşılaştırması yapılarak savunma mimarisi üzerinde yaşanan etkileşimlerin takip edilmesi amaçlanmıştır.

Bilim Kodu : 118012
Anahtar Kelimeler : Tahkimat, Sur, Sınır, Hititler, Nüfus Aktarımları
Sayfa adedi : 331
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Süleyman Yücel ŞENYURT

DEFENSE SYSTEMS AND DEFENSE UNDERSTANDING IN HITTITE TOWNS

Ph. D. Thesis

Mehmet CEVHER

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

December 2019

ABSTRACT

The Hittite Kingdom, established in the Kızılırmak River Basin in the mid 17th century BC, had to deal with internal and external threats frequently during the reign of Anatolia. Against the expansionist policy of the Hittites in Anatolia, the local kingdoms of its region exhibited a rebellious attitude. It seems that the Hittite authority is not adopted by the local kingdoms but also the inimical communities outside the borders of the country pose serious threats to the security of Hittite Kingdom. In the face of the current dangerous environment, it also seems that the territory i.e. the core region of the Hittite kingdom didn't have a sheltered structure in terms of natural defense line. For this reason, the Hittites had to develop strong policies and practices for the protection of border and urban security in order to be alive. During this study, the policies developed by the Hittite kingdom within the scope of country and city security were examined deliberately. The security measures practiced by the Hittites on the border lines form the first link of the defense chain, as the last link of the defense is carried out owing to the defensive cities. In stem of this solid defense structure, an elaborated study about the characteristics and development of the defense architecture of the Hittite cities was carried out. In the scope of this study, the importance and functions of fortified cities in their geography are examined in detail. Finally, by comparing the defense architecture in Hittite cities with different regions, it is aimed to follow the interactions on defense architecture.

Science Code : 118012

Key Words : Fortification, City Wall, Border, Hittite, Deportation,

Page Numbers : 331

Supervisor : Prof. Dr. Süleyman Yücel ŞENYURT

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	x
RESİMLERİN LİSTESİ	xiii
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
1. GİRİŞ	1
2. ANA HATLARIYLA HİTİT KRALLIĞI'NIN SİYASİ TARİHİ.....	5
3. HİTİT SAVUNMA SİSTEMLERİNDE KULLANILAN YAPI MALZEMESİ.....	19
3.1. Taş	19
3.2. Kerpiç	25
3.3. Ahşap.....	28
4. HİTİT SAVUNMA SİSTEMİNİN MİMARİ UNSURLARI	35
4.1. Sur Duvarları.....	35
4.1.1. Yekpare (Perde) Duvarlı Surlar	36
4.1.2. Testere Dişli Surlar	40
4.1.3. Paralel Duvarlı Surlar.....	45
4.1.4. Sandık Duvarlı Surlar.....	48
4.1.5. Kazemathlı Sur Duvarları	50
4.2. Kule/Bastiyon.....	53
4.3. Hendekler	63
4.4. Yığma Toprak Setler	67
4.5. Anıtsal Kapı Yapıları	71

	Sayfa
4.6. Potern	77
5. KUŞATMA SAVAŞININ TEKNİKLERİ VE ARAÇLARI.....	89
5.1. Sur Duvarının Üstünden Geçmek	89
5.1.1. Kuşatma Merdiveni.....	90
5.1.2. Kuşatma Kulesi	93
5.2. Sur Duvarında Gedik Açmak	95
5.2.1. Sur Temellerini Oymak.....	96
5.2.2. Koçbaşı İle Saldırmak	98
5.2.3. Kent Kapılarından Sızmak	102
5.2.4. Kuşatma Rampası Oluşturmak	102
5.3. Sur Duvarının Altından Girmek.....	107
5.4. Ablukaya Almak	109
6. HİTİT-MYKEN İLİŞKİLERİ: YAZILI BELGELER VE ARKEOLOJİK VERİLER.....	111
7. HİTİ-MYKEN SAVUNMA SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	123
7.1. Savunma Planlaması	125
7.2. Kiklopik Mimari.....	126
7.3. Sur Sistemleri	127
7.4. Kule ve Bastiyonlar.....	129
7.5. Bindirmeli Kemerler ve Poternler	130
7.6. Sonuçlar.....	134
8. HİTİT, SURİYE/FİLİSTİN SAVUNMA MİMARİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	137
8.1. Yığma Setler.....	137
8.2. Hendekler	145
8.3. Sur Duvarları.....	146
8.4. Kule ve Bastiyonlar.....	154
8.5. Kent Kapıları.....	158

	Sayfa
8.6. Poternler	162
9. HİTİTLER’DE ÜLKE SAVUNMASI	165
9.1. Tampon Bölgeler.....	165
9.1.1. Yukarı Ülke (Kur ^{uru} ugu ^u) Tampon Bölgesi	166
9.1.2. Aşağı Ülke (Kur ^{uru} Şaplıti) Tampon Bölgesi	174
9.1.3. Kizzuwatna Tampon Bölgesi	184
9.1.4. İšuwa Tampon Bölgesi.....	189
9.1.5. Hurri -Mitanni Tampon Bölgesi.....	193
9.2. Sınır Bölgelerindeki Askeri Valiler (<i>BEL-MADGALTİ</i>).....	199
9.3. Nüfus Boşaltma ve Nüfus Aktarma Politikası	202
9.4. Hitit Savuma Sisteminde Vasal Krallıkların Önemi	209
10. TAHKİMATLI HİTİT KENTLERİ	213
10.1. Alaca Höyük.....	213
10.2. Alişar	217
10.3. Arslantepe.....	225
10.4. Büklükale	229
10.5. Çadır Höyük	232
10.6. Çine/Tepecik	233
10.7. Eskiyaar.....	235
10.8. Hattuša.....	237
10.9. İmikuşağı.....	249
10.10. Kayalıpınar/Şamuha	252
10.11. Kınık Höyük.....	254
10.12. Konya/Karahöyük	256
10.13. Korucutepe	258
10.14. Kuşaklı/ Şarişša	260

	Sayfa
10.15. Külhöyük.....	264
10.16. Milet/Miletos.....	265
10.17. Ortaköy/Şapinuwa.....	267
10.18. Ovaören/Yassıhöyük.....	270
10.19. Oymaağaç/Nerik.....	274
10.20. Soloi Höyük.....	275
10.21. Tatarlı Höyük.....	276
10.22. Yumuktepe.....	278
10.23. Zeyve Höyük (Posuk).....	280
11. SONUÇ.....	285
KAYNAKLAR.....	297
ÖZGEÇMİŞ.....	331

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3 1. Kuşaklı Kuzeybatı Kapısı'ndaki ahşap ızgaralar.....	32
Şekil 4.1. Kuruçay 11. yapı katına (Geç Neolitik Erken Kalkolitik) ait sur duvarı.....	38
Şekil 4.2. Hacılar II (Erken Kalkolitik) yapı katı kerpiç suru.....	38
Şekil 4.3. Boğazköy/Hattuša Yukarı Şehir ön suru (MÖ 13 yüzyıl ikinci yarısı)	39
Şekil 4.4. Mersin/Yumuktepe XVI. (Orta Kalkolitik) yapı katı sur duvarı	42
Şekil 4.5. Küllüoba ETÇ I'e geçiş evresindeki testere dişli savuma hattı	43
Şekil 4.6. Gözlükule ETÇ II dönemindeki testere dişli sur duvarı	43
Şekil 4.7. (a) Yumuktepe VII. yapı katı sur duvarı (b) Alişar 10T yapı katı	45
Şekil 4.8. Korucutepe savunma sistemi MÖ 1750-1500	46
Şekil 4.9. Ortaköy/Şapinuwa A yapısı koruma duvarı	47
Şekil 4.10. Hitit sandık duvar tekniğinin şematik çizimi.....	48
Şekil 4.11. Konya-Karahöyük MÖ II. bin yıl başları sur duvarı	52
Şekil 4.12. Kulelerin menzil sahası ile ilgili şematik çizim	54
Şekil 4.13. Boğazköy/Hattuša Yukarı kent ön suru (MÖ 13. yüzyıl ikinci yarısı).....	62
Şekil 4.14. Hitit mimarlığında kule planı.....	62
Şekil 4.15. Savunma hendeklerinin plan özelliği.....	63
Şekil 4.16. Aşağı Pınar, Neolitik Dönem hendeği	66
Şekil 4.17. Yığma setlerin şematik çizimi	68
Şekil 4.18. Alişar ek yığma seti	69
Şekil 4.19. Alacahöyük Hitit İmp. Dönemi bağımsız yığma seti	70
Şekil 4.20. (a) Yukarı Şehir Kral Kapısı, (b) Yukarı Şehir Aslanlı Kapı, (c) Yukarı Şehir, Yukarı Batı Kapı, (d) Yukarı Şehir, Aşağı Batı Kapı.	72
Şekil 4.21. Kuşaklı Kuzeybatı Kapısı'nın planı.....	74
Şekil 4.22. Boğazköy/Hattuša Kral Kapısı'nın rekonstrüksiyon denemesi	76
Şekil 4.23. Boğazköy/Hattuša Sfenksli Kapı planı	76

Şekil	Sayfa
Şekil 4.24. MÖ III. bin yılda Suriye-Filistin bölgesindeki potern tipolojisi.....	78
Şekil 5.1. Mısır Eski Krallık Dönemi'ne ait Anta Mezar'ının duvar resimlerinde yer alan kuşatma merdiveninin tasviri	91
Şekil 5.2. Mısır Eski Krallık Dönemi'ne ait Kaembeheset Mezarı'nın duvar resimlerinde yer alan tekerlekli kuşatma merdiveni tasviri	92
Şekil 5.3. Ramesseum Tapınağı'nda kuşatma merdiveni ile saldırı sahnesi	93
Şekil 5.4. MÖ III. bin yıl sonlarına tarihlenen Tell Beydar mühürleri üzerindeki tekerlekli savaş araçlarının tasviri.....	94
Şekil 5.5. Harput Steli'ndeki kuşatma kulesinin tasviri.....	95
Şekil 5.6. Koçbaşı kuşatma silahının rekonstrüksiyon denemesi (a), Geç Assur Dönemi koçbaşı silahının tasviri (b)	98
Şekil 5.7. Mısır Orta Krallık Dönemi'ne tarihlenen Beni Hasan Mezarlığı'nda açığa çıkartılan kuşatma savaşı tasviri.....	100
Şekil 5.8. MÖ III. bin yıl sonuna tarihlenen Tell Beydar mühürlerindeki tekerlekli savaş araçlarının tasviri.....	101
Şekil 5.9. Geç Assur Dönemi'nde Sanherib'in Güneybatı Sarayı'nda açığa çıkarılan Lachish kentinin fethini konu alan kabartma	105
Şekil 5.10. Lachish kentinde açığa çıkarılan Assur kuşatma rampası ve karşı rampa örneği	105
Şekil 5.11. Geç Assur Dönemi Nimrud kabartmasında tünel kazan askerlerin tasviri...	108
Resim 6.1. Mykenai gümüş boğa rythonu	119
Resim 6.2. Miletos'un nekropol alanı olan Değirmentepe'de ele geçen bronz kılıçlar..	120
Şekil 7.1. Myken kentlerinde duvar örgü tipleri	127
Şekil 7.2. Tiryns sitadel planı	128
Şekil 8.1. Ebla kentinin yığma seti	140
Şekil 8.2. Qatna kentinin yığma seti	141
Şekil 8.3. Tell Dan yerleşmesinin yığma set içindeki çekirdek duvarı.....	144
Şekil 8.4. III. Ur Dönemi Nannar Tapınak avlusu	153
Şekil 8.5. Tell Beit Mirsim bastiyonları.....	154
Şekil 8.6. Gezer savunma sistemi	155

Şekil	Sayfa
Şekil 8.7. Ebla savunma sisteminin doğu kulesi.....	156
Şekil 8.8. Tell Tuqan kuleleri	157
Şekil 8.9. (a) Tell Tuqan kuleleri, (b) Tell Beit Mirsim kuleleri, (c) Boğazköy/Hattuša kuleleri	158
Şekil 8.10. Suriye-Filistin bölgesinde altı payandalı kent kapılarına ait örnekler	160
Şekil 10.1. (a) Alişar 10T sur duvarı planı, (b) Alişar 11T sur duvarı planı.....	220
Şekil 10.2. Arslantepe GTÇ I ve GTÇ II kapı Planı	227
Şekil 10.3. MÖ II binde Büklükale savunma sistemi	231
Şekil 10.4. Çadır Höyük savunma sistemi	233
Şekil 10.5. Çine-Tepecik II1, II2 yapı katı	234
Şekil 10.6. İmikuşağı Eski Hitit Yapı Katı Mimarisi.....	251
Şekil 10.7. Porsuk kent kapısı.....	281

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 3.1. (a) Taş kesme aleti olan taş testeresinin taşlar üzerinde oluşturduğu yatay izler, (b) Yarım daire biçimli taş testere örneği	21
Resim 3.2. Taş işlemede kullanılan taş aletler	23
Resim 3.3. Hitit matkabını rekonstrüksiyon denemesi	24
Resim 3.4. Boğazköy/Hattuša'dan deneysel kerpiç örnekleri	26
Resim 3.5. Ahşap işlemede kullanılan bronz baltalar	29
Resim 3.6. (a) Kınık Höyük duvarı ve ahşap kullanımı, (b) Kınık Höyük sur duvarında ahşap hatıların negatif izleri, (c) Porsuk Höyük Giriş kapısının koruyan kule duvarı üzerinde bulunan karbonlaşmış ahşap hatıların.	33
Resim 4.1. Hocaçeşme, Neolitik Çağ savunma duvarı	37
Resim 4.2. Hacılar Büyük, ETÇ I dönemine ait yerleşim planı	51
Resim 4.3. Tilmen Ilc yapı katı kazematlı sur duvarı	53
Resim 4.4. Kuruçay 11. yapı katındaki yarım daire planlı kule örnekleri	56
Resim 4.5. Güvercinkayası, Orta Kalkolitik Dönem'e ait olan kule/bastiyon yapıları ..	57
Resim 4.6. (a) Boğazköy/Hattuša'da ele geçen pişmiş toprak kule modeli, (b) Boğazköy/Hattuša'da ele geçen dendane betimlemesi, (c) Kuşaklı/Şarišša'dan ele geçen aplik kule modeli	59
Resim 4.7. Mezraa Teleilat PPNB hendeğinin kesiti	65
Resim 4.8. Oymağaç/Nerik kent kapısının kuzey kulesi	74
Resim 4.9. Boğazköy/Hattuša Aşağı Şehir'in Güney Kapısı	77
Resim 4.10. Boğazköy/Hattuša Büyükkaya Kuzeybatı Kapısı	77
Resim 4.11. MÖ II. bin yılda Assur'daki potern örneği	79
Resim 4.12. Tiryns Batı Poterni	80
Resim 4.13. Tiryns kaynak tünelleri	80
Resim 4.14. Mykenai kuzey poterni	81
Resim 4.15. Mykenai kuzeydoğu poterni	82

Resim	Sayfa
Resim 4.16. Kesme taşlı potern örnekleri, (a) Alişar poterni, (b) Ugarit poterni, (c) Boğazköy/Hattuşa Poternli Sur'un 4 nolu poterni	87
Resim 5.1. Harput Steli'nde sur diplerini oyan askerlerin tasviri.....	97
Resim 5.2. Harput Kabartmasında rampa inşa eden askerlerin tasviri	106
Resim 6.1. Mykenai gümüş boğa rythonu	119
Resim 6.2. Miletos'un nekropol alanı olan Değirmentepe'de ele geçen bronz kılıçlar..	120
Resim 7.1. Hititler'de kiklopik mimari örnekleri, (a) Boğazköy/Hattuşa Aslanlı Kapı kulesi, (b) Boğazköy/Hattuşa Yenice Kale	126
Resim 7.2. Myken kentlerinde kiklopik mimari örnekleri, (a) Mykenai Kuzey Kapısı, (b) Mykenai kuzey suru, (c) Tiryns Aşağı Kent batı duvarı,.....	127
Resim 7.3. Boğazköy/Hattuşa Yukarı Şehir'de yer alan gerçek kemer örgüsüne sahip 2 nolu oda (hiyeroglifli oda).....	131
Resim 7.4. Kilit taşsız bindirmeli kemerler, (a) Mykenai Kuzeydoğu Poterni, (b) Mykenai Perseia kaynak tüneli.....	132
Resim 7.5. Hitit mimarlığında kilit taşlı potern örnekleri, (a) Yerkapı Poterni, (b) Alaca Höyük Poterni	132
Resim 7.6. Düzgün kesimli taşlardan oluşan bindirmeli kemer örnekleri, (a) Tiryns Aşağı Sitadel poterni, (b) Boğazköy/Hattuşa kaynak tüneli	133
Resim 8.1. Jericho kiklopik sur örgüsü	148
Resim 8.2. Halawa B yerleşmesinin MÖ III. bin yıl başlarına tarihlenen sandık duvarlı sur sistemi.....	149
Resim 8.3. Munbaqa'nın MÖ III. bin yıl ortalarına tarihlenen sandık duvarlı sur sistemi.....	150
Resim 8.4. Ugarit sur sistemi.....	151
Resim 8.5. Tell Ta'annek'in OTÇ sonu GTÇ başına tarihlenen sandık duvarlı sur sistemi.....	152
Resim 8.6. OTÇ IIA-IIB geçiş evresine tarihlenen Tell Dan kent kapısının kemerli çatısı	161
Resim 10.1. (a) Kınık Höyük sur duvarının cepheden görünümü, (b) Kınık Höyük kent surunun 3D çizimi	255
Resim 10.2. (a) Ovaören/Yassıhöyük Hitit İmparatorluk Çağı sandık duvarlı sur sistemi, (b) Ovaören Sandık Duvarlı Sur Duvarının Çizimi	273

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 9.1. Hitit Ülke savunması kapsamında kullanılan tampon bölgeler	167
Harita 9.2. Aşağı Ülke tampon bölgesi	175
Harita 10.1. Fırat Vadisi güzergahını koruyan merkezler ve Arslantepe yerleşmesi	229

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Simgeler	Açıklama
Bkz.	Bakınız
Cm	Santimetre
ETÇ	Erken Tunç Çağı
GB	Güneybatı
GD	Güneydoğu
GTÇ	Geç Tunç Çağı
Fig	Figür
Km	Kilometre
KB	Kuzeybatı
KD	Kuzeydoğu
Lev	Levha
M	Metre
MÖ	Milattan Önce
OTÇ	Orta Tunç Çağı
Pl	Plan
Res	Resim
vd	ve diğerleri
No	Numara

1. GİRİŞ

Yerleşik hayata geçilmesi ile beraber insanlar, yaşadıkları yerleşmeleri yırtıcı hayvanlar ve saldırgan gruplar karşısında koruma altına alma ihtiyacı duymuşlardır. Bu ihtiyaç kapsamında açılan hendekler, örülen koruma duvarları, inşa edilen kuleler ve bastiyonların tamamı yerleşmenin güvenliğini ve sürekliliğini sağlama amacına hizmet eden önlemler olarak kabul edilmektedir

Yerleşik hayata geçiş ile birlikte karşımıza çıkmaya başlayan savunma mimarisi kapsamındaki sur duvarları en sık kullanılan savunma unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Krallıkların ortaya çıkması ile beraber sur duvarları ve kentlerin sahip oldukları savunma mimarisi daha büyük ölçeklere ulaşmıştır. Bu durum Hitit Krallığı'na ait yerleşmeler üzerinde açık bir şekilde izlenebilmektedir. Hitit krallığı sınırları içinde ve dışında birden çok düşman ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu durum kent ve sınır güvenliğine dair uygulanan güvenlik politikalarının ön planda tutulmasına neden olmuştur. Bu çalışma kapsamında Hitit kentlerdeki savunma kurgusu ile Hitit Krallığı'ndaki savunma anlayışının gelişim süreci irdelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak tarihsel çerçevenin anlaşılabilmesi amacıyla Hitit Krallığının siyasi tarihi söz konusu çalışmanın ilk başlığını oluşturmuştur. Daha sonrasında ise tahkimaklı Hitit kentlerindeki yapı malzemesi araştırılmıştır. Bu konu başlığı altında savunma sistemleri kapsamında taş, kerpiç ve ahşap kullanım tekniklerine dair bilgilere yer verilmiştir. Taş, kerpiç ve ahşap malzemesinin temin edilme şekli ile beraber ayrıca bu bölüm içinde söz konusu materyallerin işlenmesine yardımcı olan aletler üzerinde de durulmuştur.

Çalışmanın önemli başlıklarından birini oluşturan Hitit savunma sisteminin mimari unsurları bölümünde Hitit egemenliği sürecinde kullanılmış olan savunma mimarisine dair bilgiler bulunmaktadır. Savunma mimarisi kapsamında Anadolu'daki merkezlerde açığa çıkarılmış olan sur duvarları, kule/bastiyonlar, hendekler, yığma toprak setler, anıtsal kent kapıları, poternler, incelemeye tabi tutulmuştur. Her başlığın altında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra söz konusu savunma unsurlarının ilk önce Prehistorik Dönemler'de daha sonrasında da Hitit Krallığı sürecinde geçirdiği değişimin anlaşılmasına dönük bir çalışma yürütülmüştür. Savunma mimarisini oluşturan unsurlar, plan veya teknik açıdan farklı özellikler barındırması halinde bunlar alt başlıklar altında incelenmiştir. Bu bölümde kazılar sonucunda açığa çıkarılmış olan kalıntılar dışında aynı zamanda Hitit yazılı kaynaklarından da faydalanılmıştır. Söz konusu yazılı metineler, Hitit Krallığı tarafından sınır bölgelerine tayin edilmiş olan *BEL-MADGALTİ*'ler ile merkezi otorite

arasında geçen mektuplaşmalar üzerine dayanmaktadır. Metin içeriğinde yapılan incelemelerde savunma mimarisi bağlamında yer alan bilgilere yer verilmiştir.

Savunma sistemini oluşturan mimari unsurların hangi tehlikeler veya tehditler karşısında inşa edilmiş olduğunu anlayabilmek amacıyla bu çalışma içinde Eski Çağ'da gerçekleşen kuşatma savaşlarına ve bu savaşlarda kullanılmış olan tekniklere yer verilmiştir. Saldırganlar açısından, bir kentin ele geçirilmesi için gerekli olan temel yöntemler irdelendikten sonra bu yöntemlerin icra edilmesi sırasında kullanılan silah teknolojisi ile ilgili bilgilere yerilmiştir. Bu bölüm içinde savaşlarda kullanılmış olan silah teknolojisi ile ilgili bilgilerimizin büyük bir kısmını Hitit, Levant ve Mısır uygarlıklarından ele geçen filolojik veriler oluşturmaktadır. Ayrıca, Yakındoğu ve Anadolu coğrafyası içinde elimize geçen kabartmalı eserlerin ve duvar resimlerinin Eski Çağ'da kullanılan savaş teknolojisine dair aydınlatıcı veriler sunması sebebi ile söz konusu eserlere bu çalışmada yer verilmiştir. Silah teknolojisi içinde meydana gelen muhtelif gelişimlerin savunma sistemi üzerinde ne gibi etkiler doğurduğu yine bu başlık altında açıklanmaya çalışılmıştır.

Yedinci ve sekizinci bölüm kapsamında, Hitit savunma sistemlerinin çevre kültür bölgelerini içeren bir karşılaştırması yapılmıştır. Yedinci bölüm kapsamında Hitit-Myken savunma sistemleri üzerindeki benzerlikler kadar farklılıklar da irdelenmiş olup söz konusu benzerliklerin hangi yolla gerçekleşmiş olduğunun anlaşılması konusunda tarihsel çerçevede Hitit-Myken ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Hitit-Myken kültürleri arasındaki etkilerimin boyutunu anlamak amacıyla ele geçen arkeolojik bulgulara ve bunların yoğunluğu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Savunma sistemleri bağlamında Hitit-Myken kültürleri arasında yaşanan etkileşimin niteliği ile ilgili olarak araştırmacıların ortaya sürdüğü görüşler ve önerilere yer verilmiştir. Hitit-Myken savunma sistemlerinin karşılaştırması ile ilgili yürütülen çalışma sırasında Hitit-Myken savunma mimarisi kapsamında, sur sistemlerine ve kiklopik örgü özelliklerine değinilmiştir. Her iki kültür dünyası içinde önemli bir kullanım alanına sahip olan poternler ile beraber bindirme kemerli yapı tekniği ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Söz konusu poternler ve bindirme kemerli yapı tekniğinin daha iyi anlaşılabilmesi için, bunlar örgü tekniği açısından kendi içinde alt gruplara ayrılmış olup bu grupların Hitit ve Myken kültürleri içindeki görünürlükleri irdelenmiştir.

Çalışmanın sekizinci bölümünü oluşturan Hitit, Suriye-Filistin savunma mimarisinin karşılaştırılması başlığı altında öncelikle Suriye-Filistin kentlerinde Orta Tunç

Çağı'nda güçlü bir şekilde temsil edilen savuma sistemlerinin özellikleri incelenmiştir. Suriye-Filistin kentlerinde karşımıza çıkan savunma mimarisinin özellikleri ile ilgili gerekli bilgilere yer verildikten sonra bu özelliklerin Hitit savuma mimarisi ile benzeşen ve ayrışan yönlerine vurgu yapılmıştır. Savunma mimarisine ait unsurlar ile ilgili olarak köken tartışmasına dair araştırmacıların öne sürdüğü görüşlere ve karşıt görümlere yer verildiği gibi bu görüşlere dair değerlendirmeler yapılmıştır.

Hitit, Myken ve Suriye-Filistin kentleri kentlerinde karşımıza çıkan savunma mimarisi kapsamında gerçekleştirilen karşılaştırmalarda aynı zamanda savunma sistemlerinin evrensel özelliklerin tespiti de amaçlanmıştır.

Hitit kent savunmasının sahip olduğu özellikler ve bu özelliklerin çevre kültür bölgeleri ile karşılaştırması yapıldıktan sonra Hitit Krallığı'nın savunma politikası kapsamında sınır hatları üzerinde gerçekleştirdiği uygulamalar incelenmiştir. Hitti Krallığı, kuleler-bastiyonlar tarafından desteklenen güçlü sur duvarları ile kentleri koruma altına almıştır. Bu uygulama savunma zincirinin son halkasını oluştururken sınır boyları üzerinde gerçekleştirilen koruma tedbirleri ise savunmanın ilk halkasını oluşturmaktadır. Etrafı düşman topluluklar ile çevrelenmiş olan Hitit Krallığı, söz konusu sınır hatları üzerinde farklı güvenlik politikaları uygulamıştır. Bu uygulamaların başında tampon bölgeler oluşturma taktiği en başta gelmektedir. Ülke savunması bağlamında değerlendirilmiş olan tampon bölgeler ile ilgili olarak bunların hangi düşman topluluklar karşısında kullanılmış olduğuna ve Hitti Krallığı ile söz konusu düşman topluluklar arasında yaşanan çatışmalara dair bilgilere yer verilmiştir. Düşman topluluklar ile Hitit Krallığı arasındaki ilişkileri araştırmak sureti ile Hititler'in sınır hattı üzerindeki hareketliliğin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Hitit yazılı kaynaklarından bu bölümde bol miktarda faydalanılmıştır. Tampon bölgeler de yer alan ve stratejik öneme sahip merkezlerin bulundukları konum itibarıyla Hitit Krallığı açısından taşıdığı öneme dair incelemeler de yapılmıştır.

Hitit Krallığı'nın ülke savunması kapsamında gerçekleştirdiği uygulamalardan bir diğeri ise nüfus boşaltma ve nüfus aktarma başlığı altında incelenmiştir. Bu konu başlığı altında yer alan verilerin büyük bir kısmı Hitit yazılı kaynaklarından elde edilmiştir. Nüfus boşaltma ve nüfus aktarma politikasının genellikle hangi krallar döneminde ve hangi bölgeler üzerinde uygulanmış olduğu araştırılmış olup söz konusu politikanın sonuçları üzerinde durulmuştur.

Tampon bölgeler ve nüfus boşaltma, nüfus aktrama politikaları dışına krallıklar arasında gerçekleştirilen evlilikler de ülke güvenliği kapsamında değerlendirilmiştir. Hitit Krallığı'nın bu politikayı hangi krallar döneminde ve hangi krallıklar üzerinde uyguladığı incelenirken bu bölümde krallıklar arasında gerçekleştirilen evliliğin Hititler açısından pragmatik sonuçlarına dair bilgelere yer verilmiştir.

Tez içinde daha detaylı bir inceleme alanı oluşturmak amacıyla savunmalı bir yapıya sahip olan Hitit kentleri ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu bölümde kentlerin sahip olduğu savunma sistemlerinin özellikleri daha detaylı incelenmiş olmakla beraber bu bölümde tarihlendirme tartışmalarına ve lokalizasyon önerilerine de yer verilmiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında araştırmalar ve karşılaştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler sunulmaktadır. Hitit Krallığı'nın Anadolu'da yaklaşık olarak 450 yıl boyunca hüküm sürmesine olanak tanıyan güvenlik politikalarının genel bir değerlendirmesi yapılmış olup Hitit düşünce dünyası içinde kent savunmasının sahip olduğu önem ortaya konmuştur.

2. ANA HATLARIYLA HİTİT KRALLIĞI'NIN SİYASİ TARİHİ

Hititler'in Anadolu'da kurmayı başardıkları siyasi birliğe dair ilk girişimlere Kuşşara kralı Pithana ve Anitta zamanında rastlanmaktadır. Kuşşara kralı Pithana ve Anitta Anadolu içinde yürüttükleri operasyonlar ile birlikte krallığın sınırlarını genişletmeyi başarmışlardır. Hitit yazılı metinleri Anitta döneminde yaşanan askeri hareketliliğe dair daha detaylı bilgiler sunarken aynı durum kral Pihana için geçerli değildir. Anitta döneminde Orta Anadolu'da gerçekleşen seferler sonucunda Neşa kenti (Kültepe) ele geçirilmiştir. Başarılı sefer sonrasında Anitta daha merkezi bir konumda yer alması sebebi ile krallığın başkentini Kuşşara'dan Neşa'ya taşımıştır. Başkent değişikliği ile ilgili uygulamanın daha sonraki süreçte Hitit Krallığı tarafından da benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Neşa'nın ele geçirilmesi sonrasında dönemin güçlü krallıkları arasında yer alan Buruşanda ve Hattuş kentleri de Anitta tarafından fethedilmiştir. Anitta'nın bölgedeki hakimiyeti ile ilgili olarak Kültepe ve Alişar yerleşmelerinde önemli veriler bulunmaktadır. Alişar'da bulunan Anitta'nın mührü ve Kültepe'de açığa çıkarılan mızrak ucu üzerindeki "Kral Anitta'nın sarayı" ibaresi Anitta'nın bölgedeki edemenliğine işaret etmektedir. Kussara Krallığı'nın Kültepe Ib tabakası ile birlikte henüz sebebi anlaşılamayan bir kaos ve çatışma süreci ile birlikte son bulduğu anlaşılmaktadır. Meydana gelen yıkım sonrasında Hitit krallığının kuruluşuna kadar geçen süre zarfı içinde yazılı veri ile karşılaşılmamış olması aradaki dönemin karanlıkta kalmasına yol açmıştır¹.

Hitit Krallığı ile birlikte tekrardan karşımıza çıkmaya başlayan yazılı metinler ile birlikte bölgede belirgin bir hareketliliğin yaşanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönem içinde kral Labarna, Anitta tarafından lanetlenmiş olan Hattuşa'yı kendisine başkent olarak seçmiş ve sonrasında bölge halkının desteğini kazanmak amacıyla Hattuşalı anlamına gelen Hattuşili ismini kullanmaya başlamıştır².

I. Hattuşili (MÖ 1650-1620), Kızılırmak kavsı içindeki merkezini sağlamlaştırdıktan sonra K.Suriye'deki ticaret ağları ve maden yatakları sayesinde ortaya çıkan zenginlikten pay alabilmek amacıyla bu bölgeye seferler düzenlemiştir³.

I. Hattuşili ilk Suriye seferi sırasında Asi Nehri kenarındaki Alalah (Tell Açana) kentini ele geçirmiş ve bunun sonucunda Kuzey Suriye kapıları Hitit ordularına açık hale gelmiştir. I. Hattuşili'nin Alalah üzerinde gerçekleştirdiği istila izlerine Tell Açana'nın

¹ Dinçol, A. (1982). Hititler. *Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*. (1), İstanbul: Görsel Yayınlar, 56., De Martino, S. (2003a). **Hititler**. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 36.

² Dinçol, 1982, 28.

³ Bryce, T. (2005). **The Kingdom of Hittites**. New York: Oxford University Press. 36-37,

VII. yapı katında rastlandığı ileri sürülmektedir. Mukiş Krallığı'nın başkenti Alalah'ın ele geçirilmesinden sonra Urşu kenti kuşatma altına alındığı ve oldukça zorlu bir kuşatma süreci sonrasında kentin ele geçirilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁴.

I. Hattuşili birinci Suriye seferi sonrasında birliklerini Batı Anadolu'daki Arzawa Krallığı üzerine yönlendirir. Arzawa seferi I. Hattuşili'nin diğer seferlerinde olduğu gibi ağırlıklı olarak yağma üzerine dayanmaktadır. I. Hattuşili, Arzawa seferini gerçekleştirdiği sırada Kuzey Suriye'deki işgallerin intikamını almak isteyen Hurri birlikleri Hitit Ülkesi'ni işgal etmiştir. Meydana gelen işgaller sonrasında Hurriiler tarafından kışkırtılan kentler Hitit otoritesine karşı isyan etmiştir. I. Hattuşili ilk iş olarak isyan eden kentler üzerine yürümüştür. İsyan eden kentler arasında yer alan Neneşša, Hitit ordusunun kenti kuşatması sırasında teslim olmuştur. Ulma kenti ise Hitit otoritesine karşı direnç göstermeye devam etmiş ancak Hitit ordusu karşısında uzun süre tutunamayan kent işgal edilmiş ve bir daha yerleşilmemek üzere I. Hattuşili tarafından boşaltılıp lanetlenmiştir. Ulma gibi direniş gösteren kentler arasında yer alan Sanahuitta'da Hitit ordusu tarafından istila edilmekten kurtulamamıştır⁵.

I. Hattuşili krallık sınırları içindeki isyanları bitirdikten sonra Hurriiler'in gerçekleştirmiş olduğu işgallere bir cevap niteliği taşıyan ikinci Suriye seferini düzenler ve bu sefer sonucunda da Haşšu ile birlikte Hahhu kentini de ele geçirir. I. Hattuşili, Suriye saferlei sonucunda Alalah, Ursu, Haşšu ve Hahhu'yu ele geçirirken Yamhad Krallığı'nın merkezi olan Halab (Halep) kentini birkaç kez kuşatmasına rağmen başarılı olamamıştır. Halab'ın fethi (Halep) ardılı olan torunu I. Murşili (MÖ 1620-1590) tarafından gerçekleştirilmiştir⁶.

I. Murşili Halab'ın (Halep) fethi ile birlikte bölgedeki ticaret ağlarını kontrol eden Yamhad Krallığı'nın yıkılmasına sebep olmuştur. Fırat Nehri boyunca işgallerini sürdüren I. Murşili, Babil'deki Hammurabi hanedanlığına da son vermiştir. Babil'in fethi askeri bir başarı taşımanın da ötesinde ideolojik olarak Hitit Krallığı'nın bölgedeki egemen pozisyonunu pekiştirmesi itibarıyla oldukça önemlidir. I. Murşili'nin elde ettiği başarılar uzun vadede kalıcı olmamıştır Nitekim I. Murşili'nin Babil seferi dönüşünde I. Hantili ve I.

⁴ Bryce, 2005, 70-71., Gurney, O. R. (1973a). "Anatolia c. 1750-1600 B.C.". I. E. S. Edwards., C. J. Gadd, N. G. L., E. Solberger. (Editors), *Cambridge Ancient History, History of the Middle East and The Aegean Region c. 1800-1380 B.C.* 2 (1), Cambridge. Cambridge University Press, pp. 241.

⁵ Bryce, 2005, 75-76.

⁶ Ünal, A. (2018). *Eski Anadolu Siyasi Tarihi, Eski Taş Devri'nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (MÖ 60.000-1180)*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 418-419.

Zidanta tarafından cinayete kurban gitmesi sonucunda yaşanan iktidar kavgaları K.Suriye’de elde edilen kazanımların hızlı bir şekilde yitirilmesine neden olmuştur⁷.

I. Murşili’den sonra Hitit tahtana çıkan I. Hantili (MÖ 1590-1560), Kuzey Suriyedeki askeri operasyonların devam etmesi yönünde bir politika benimsemiş olsa da Hitit ordusunun maruz kaldığı mağlubiyetler ile birlikte bu politkanının başarıya ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde yaşanmaya başlayan yönetim krizi Hitit Krallığı’nın çekirdek ülkeye doğru geri çekilmesine sebep olmuştur. Krallık içinde yaşanan iç çekişmeler aynı zamanda Hitit karşıtı odakların harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Hurri istilaları oldukça yoğun bir hal almıştır. Bu dönemde yazılı metinler aracılığı ile Söz konusu Hurri akınları sonucunda I. Hantili’nin Şukziya kentinde bulunan karısı ve oğullarının katledildiği bilgisine ulaşılmaktadır⁸.

I. Hantili’den sonra başa geçen I. Zidanta’dan (MÖ 1560-1525) sonra onu takip eden Ammuna (MÖ 1560-1525) ve I. Huzziya (MÖ 1560-1525) döneminde de taht kavgaları devam etmiştir. Krallığın zayıflamasına ve dış politikada etkisiz kalmasına sebep olan taht kavgalarının kral Telipinu (MÖ 1525-1500) döneminde sonlandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Telipinu yayınladığı bir ferman ile Hitit tahtına geçme eseslerini tayin etmiştir. “*Telipinu Fermanı*” olarak da bilinen belge ile birlikte taht kavgalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır⁹.

Telipinu’dan önceki sürece Eski Hitit Krallığı Dönemi (MÖ 1650-1525) adı verilirken Telipinu ile başlayan ve kral III. Tuthaliya ile son bulan sürece ise Orta Hitit Krallığı Dönemi (MÖ 1525-1350) adı verilmiştir. Eski Hitit ve Orta Hitit Dönemi içinde kral listelerine dair detaylı bilgiler bulunmaması sebebi ile tarihlendirme konusunda ciddi zorluklar yaşanmaktadır. Anadolu’daki Hitit egemenliği sürecinde yaşandığı öne sürülen Orta Hitit Dönemi ile ilgili fikir birliği bulunmamaktadır. Orta Hitit Dönemi’nin varlığı filolojik olarak takip edilebilirken bu dönem içinde ele geçen kültür öğelerinin Eski Hitit Dönemi geleniğinin devamı olduğu öne sürülmektedir.

Telipinu, krallık içindeki taht kavgalarını bitirdikten sonra ülke içinde yaşanan otorite boşluğunu ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçer. Bu amaç kapsamında Lazwazatiya civarında yer alan asi topluluklara karşı sefer düzenler ve bu topluluklar üzerinde egemenlik sağlamayı başarır. Telipinu, Kuzey Suriye üzerinde kaybedilmiş olan

⁷ Klengel, H. (1999). *Geschichte des Hethitischen Reiches*. Leiden: Brill, 67.

⁸ Ünal, 2018, 428.

⁹ Klengel, 1999, 79.

otoritenin yeniden sağlanabilmesi amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Kizzuwatna Kralı İşputahşsu ile imzalanan ve eşitlik esasına dayalı olan antlaşma bu girişimler kapsamında değerlendirilmektedir. Telipinu, Kuzey Suriye’de etkili bir güç haline gelen Hurri-Mitanni Krallığı’nın müttefiki konumundaki Kizzuwatna’yı Hitit Krallığı’na yakınlaştırarak iki krallık arasındaki ittifakı bölmeyi ve bu sayede hem güney sınırını koruma altına almayı hem de Kizzuwatna içinden Kuzey Suriye’ye ulaşım sağlayan güzergahları denetim altında tutmayı amaçlamıştır¹⁰.

Hitit Krallığı’nın antlaşmalar yolu ile Kizzuwatna’yı kendisine yakınlaştırma çabası Telipinu dönemi ile sınırlı kalmamıştır. Eski Hitit Dönemi ve takip eden Orta Hitit Dönemi içindeki Hitit krallarının Kizzuwatna kralları ile benzer antlaşmalar imzaladığı görülmektedir.

Telipinu ile birlikte başladığı öne sürülen Orta Hitit Krallığı içindeki kral listesi ve söz konusu kralların icraatları ile ilgili bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Bu dönem içinde arazi bağış belgeleri ile sık sık karşılaşılırken söz konusu uygulama ile birlikte kralların iktidarlarına koruma amacı güttüğü anlaşılmaktadır. Orta Hitit kraları arasında yer alan II. Hantili dönemi’nde Hitit Ülkesi, Kaşka saldırılarına maruz kalmıştır. Bu dönemde Hitit Krallığı’nın önemli kült merkezinde biri olan Nerik, Kaşka saldırıları sonucunda kaybedilmiştir. Nerik dışında Hitit kenti Tilliura’nın da Kaşkalar tarafından ele geçirilmiş olduğu anlaşılmaktadır Nerik ve Tilliura’nın I. Hantili dönemi içinde elden çıktığı öne sürülmektedir¹¹.

II. Hantili döneminde Kaşka kabileleri tarafından gerçekleştirilen saldırılar karşısında kuzey sınır hattı üzerine garnizon kentleri ve kaleler kurulmuştur. II. Hantili döneminde gerçekleşen olayların I. Hantili’ye de ait olabileceği öne sürülmektedir. Ancak I. Hantili döneminde Hitit Krallığı’nın Kaşka kabileleri ile henüz karşılaşmadığı ve dolayısıyla meydana gelen olayların II. Hantili dönemine tarihlendirilmesi gerektiği öne sürülmektedir. II. Hantili ve ardılı II. Zidanta (MÖ 1500-1400) döneminde Kizzuwatna kralları ile eşitlik esasına dayanan antlaşmalar imzalamaya devam edilmiştir. Her iki kralın iktidarı sırasında yine yoğun şekilde arazi bağış belgeleri ile karşılaşılır¹².

II. Zidanta’dan sonra tahta geçen II. Huzziya (MÖ 1500-1400), I. Muwatalli tarafından düzenlenen bir komplo sonucunda öldürülür ve I. Muwatalli (MÖ 1500-1400)

¹⁰ Ünal, A. (2006). “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (3), 25.

¹¹ Ünal, 2018, 429, 457.

¹² Dinçol, 1982, 30.

tahta geçer I. Muwatalli'nin iktidarı süresince Kaşka saldırılarının devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. I. Muwatalli'den sonra Hitit tahtına oturan I/II. Tuthaliya (MÖ 1400-1350) Hitit Krallığı'nın Eski Hitit Dönemi krallarından I. Hattuşili ve I. Murşili'nin elde ettiği başarılarla ulaşması ile öne çıkmaktadır. I/II. Tuthaliya hem Batı Anadolu hem de Kuzey Suriye üzerinde başarılı seferler gerçekleştirmiştir¹³.

I/II. Tuthaliya döneminde Anadolu'da Hititlere karşı düşmanca bir tavır takınmış olan Aşşuwa adı verilen konfederatif yapı ile karşılaşmaktadır. I/II. Tuthaliya Aşşuwa üzerine gerçekleştirdiği sefer sonucunda konfederasyon üyelerini mağlup etmiş ve yüklü miktarda ganimet ile birlikte Hattuşa'ya geri dönmüştür. I/II. Tuthaliya Aşşuwa seferi sonrasında elde edilen zafer için Fırtına Tanrısı'na bir kılıç adamıştır. Kılıç üzerinde yer alan Akkadça yazıtta "Büyük Kral Tuthaliya Aşşuwa Ülkesi'ni yendiği zaman bu kılıçları efendisi Fırtına Tanrısı'na adak olarak verdi" ifadesi yer almaktadır¹⁴.

I/II. Tuthaliya'nın Aşşuwa seferi sonrasında Aşşuwa adına bir daha rastlanmaması seferin siyasi açıdan başarılı olduğunu göstermektedir. Batı Anadolu'daki seferler sonrasında I/II. Tuthaliya Kuzey Suriye'ye doğru harekete geçmiştir. Eski Hitit Dönemi'nde ele geçen ve yine Eski Hitit Dönemi'nde kaybedilen Halab (Halep) yeniden Hitit egemenliği altına alınır¹⁵.

I/II. Tuthaliya döneminde Batı Anadolu'da Madduwatta isimli bir kral ile karşılaşmaktadır. Hitit metinlerinde Ahhiyalı Attariššiyaş tarafından saldırılara maruz kalan Madduwatta'nın Hitit kralı I/II. Tuthaliya'ya sığındığı anlatılmaktadır. Kral tarafından koruma altına alınan Madduwatta hiçbir zaman Hitit otoritesine bağlı bir vasal karal olmamıştır. Başına buyruk hareket etmesi Hitit iktidarını ve ordusunu sık sık zor durumda bırakmıştır¹⁶.

I/II. Tuthaliya dönemi içinde Hitit çıkarları aleyhine çalışan ve Hititler'e karşı düşmanca bir tavır takınmış olan İşuwa krallığı üzerine sefer düzenlenmiş olup sefer sonucunda Hitit ordusunun başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Mısır firavunu III. Thutmosis'in Hurri-Mitanni Krallığı üzerine gerçekleştirdiği seferler sonucunda Hurri-Mitanni bölgede güç kaybetmiş ve bu sayede I/II. Tuthaliya Kuzey Suriye toprakları

¹³ Van Den Hout, T P. J. (2013). "Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi". M. Doğan- Alparslan, ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 28.

¹⁴ Ünal, A. (1993). "Boğazköy Kılıcının Üzerindeki Akadça Adak Yazısı Hakkında Yeni Gözlemler". M. J. Mellink. E. Porada., Özgüç, T. (Editörler). *Aspects of Art And Conography: Anatolia and Its Neighbors, Studies in Honor Of Nimet Özgüç*, Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 727.

¹⁵ Van den Huot, 2013, 28.

¹⁶ Beckman, G.(1996). *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta: Scholars Press, 153-160.

üzerinde başarılı seferler gerçekleştirebilme imkanına sahip olmuştur. Bölgede etkili bir güç olan Mısır Krallığı karşısında I/II. Tuthaliya uzlaşmacı bir politika yürütmüştür. Bu sayede Hurri-Mitanni Krallığı'nın zayıflatılması amaçlanmıştır. I/II. Tuthaliya'nın Mısır firavunu III. Tutmosis ile imzaladığı Kuruştama antlaşması Hitit-Mısır krallıkları arasında imzalanan barış antlaşmalarının en erken örneği olup bu dönem içindeki ilişkilerinin barışçıl niteliğine kanıt oluşturmaktadır¹⁷.

I/II. Tuthaliya iktidarı sonrasındaki I. Arnuwanda döneminde (MÖ1400-1350) Kaşka saldırılarının oldukça yoğun bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde kuzey sınırının korunmasından sorumlu olan *BEL-MADGALTÍ* (askeri vali) ile kral I. Arnuwanda arasında oldukça yoğun bir mektuplaşma trafiği tespit edilmiştir. I. Arnuwanda askeri valilerden sınırların gözetlenmesini, düşmaların takip edilmesini ve bölgedeki hareketliliği kontrol altında tutulmasını emretmektedir. Hitit dua metinlerinde I. Arnuwanda ve eşi Aşmunikal'in, Kaşka saldırıları karşısında çaresiz kaldıkları ve bu saldırılar karşısında korunmak için tanrılara sığınmış oldukları anlatılmaktadır¹⁸.

III. Tuthaliya (MÖ 1400-1350) döneminde Hitit krallığındaki güç kaybı devam etmiştir. III. Tuthaliya dönemi önceki dönemlerde olduğu gibi Hurri etkilerinin güçlü bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Hitit yazılı metinlerinde III. Tuthaliya'nın sık sık Ortaköy/Şapinuwa ve Kayalıpınar/Şamuha'da konakladığından bahsedilmektedir¹⁹.

III. Tuthaliya döneminde MÖ 14. yüzyıl ortalarında meydana geldiği düşünülen bir işgal dalgası ile birlikte Hitit Krallığı yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu işgal dalgası III. Hattuşili dönemine tarihlendirilen bir metine konu olmuştur. Metinde, Kaşka birliklerinin Yukarı Ülke sınırları içine girerek işgal eyleminde bulundukları ve bunun sonucunda da Neneşša'yı kendilerine sınır yaptıklarından bahsedilmektedir. Metnin devamında Azzi-Hayaşa'nın aynı şekilde Yukarı Ülke içinde işgale giriştiği ve Şamuha'yı kendisine sınır yaptığı, Arzawa düşmanının Aşağı Ülke tarafından saldırıya geçtiği ve Tuwanuwa ile birlikte Uda'yı kendisine sınır yaptığı, Arawannan düşmanının Gassiya Ülkesi'nin tamamını işgal ettiği, İşuwa düşmanının Tegaramma'yı yağmaladığı ve son olarak Armatanan düşmanının ise Hatti Ülkesi'ni işgal

¹⁷ Ünal, 2018, 502-503.

¹⁸ Ünal, 2018, 526, 527.

¹⁹ De Martino 2003a, 51.

ettiği ve Kizzuwatna'yı kendisine sınır yaptığı anlatılmaktadır. Meydana gelen eş merkezli istila dalgası sonucunda Hattuša'nın yanıp kül olduğu anlatılmaktadır²⁰.

Metinde anlatılan istila dalgası ile ilgili olarak Yukarı Ülke kesiminde yürütülen kazılarda önemli veriler ele geçmiştir. Müller-Karpe, Šamuha (Kayalığınar) ve Šarišša'da MÖ 14. yüzyıl ortalarına ait olan yıkım tabakasının III. Tuthaliya döneminde meydana gelen Azzi-Hayaša istilasının bir sonucu olduğunu öne sürmektedir²¹.

III. Tuthaliya döneminde yaşanan kriz halinin Arzawa Krallığı ile Mısır Krallığı arasında yürütülen yazışmalara konu olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yazışmalarda iki krallık arasında yapılması planlanan hanedanlar arası evlilik ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Arzawa kralı Tarhundaradu ile Mısır firavunu III. Amenhotep arasında geçen mektuplaşmada evlilik ile ilgili konular dışında dönemin siyasi atmosferine ışık tutan detaylar da bulunmaktadır. Mektupta Mısır firavunu ‘*Her şeyin bittiğini ve Hattuša Ülkesi'nin felç olduğunu işittim*’ ifadesi ile III. Tuthaliya döneminde yaşanan krize işaret edildiği düşünülmektedir. Nitekim Arzawa Krallığı, Hititler'in yaşadığı kaos ile birlikte ön plana çıkmış olup Mısır firavunu ile gerçekleştirilmesi planlanan evlilik ile birlikte dönemin güçlü devletleri arasında kendisine yer edinmeye çalışmıştır. Ancak Arzawa'nın bölgedeki yükselişi uzun sürmemiştir. Yaşanan işgal dalgası sonrasında toparlanmaya başlayan Hitit Krallığı ileride Hitit tahtını oturacak olan I. Šuppiluliuma'nın Hitit ordusuna önderlik etmesi ile birlikte eski gücünü tekrardan geri kazanmayı başarmıştır²².

III. Tuthaliya'nın ölümü sonrasında asıl veliaht prensin I. Šuppiluliuma olmadığı onun yerine yazılı metinlerde Genç Tuthaliya olarak adlandırılmış olan kralın Hitit tahtı üzerinde hak sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kral I. Šuppiluliuma tarafından organize edilen bir saray darbesi sonucunda kısa süre içinde tahtından indirilmiştir. Hitit tahtını ele geçiren I. Šuppiluliuma (MÖ 1350-1322) ilk iş olarak ülke içinde istikrarı sağlamaya gayret etmiştir. Kuzeyde yaşanan Kaşka saldırıları karşısında I. Šuppiluliuma önceki kralların uyguladığı sınır boylarına kaleler ve garnizonlar kurma politikasını devam ettirmiştir²³.

²⁰ Götze, A. (1940). *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*. London: Yale University Press, 21-22., Götze, A. (1975). ‘*Anatolia From Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwatallish*’. I. E. S. Edwards., C. J. Gadd., et all. (Editors). *The Cambridge Ancient History 2 (2), History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380–1000 B.C.* Cambridge. Cambridge University Press, 117., Bryce, 2005, 146.

²¹ Müller-Karpe, A. (2017). ‘*The East: Archaeology, The Upper Land, Azzi Hayaša, Išūwa*’. M. Weeden and L. Z. Ullmann (Editors.), *Hittite Landscape and Geography*. Leiden. Brill, pp. 58.

²² Bryce, 2005, 148., Van Den Hout, 2013, 30.

²³ Dinçol 1982, 37.

I. Šuppiluliuma Yukarı Ülke sınırları içinde bir diğer tehdit unsuru olan Azzi-Hayaša krallığını da denetim altına almayı başarmıştır. Azzi-Hayaša kralı Huqqana ile imzalanan vasallık antlaşması ve kız kardeşinin Azzi-Hayaša kralı ile evlendirilmesi sonucunda bölgedeki Hitit otoritesi yeniden sağlanmıştır²⁴.

Kaška ve Azzi-Hayaša cephesi kontrol altına alındıktan sonra sıra Išuwa'ya gelmişti Išuwa'nın Hitit egemenliği altına alınması oldukça önemeliydi. Nitekim bu bölge Kuzey Suriye'ye ulaşım sağlayan güzergahlar ve yeraltı madenleri ile ön plana çıkmaktadır. I. Šuppiluliuma'nın, başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği Išuwa seferi aynı zamanda Hurri-Mitanni Krallığı'na karşı yapılacak olan operasyon için bir ön hazırlık niteliği taşımaktadır²⁵.

I. Šuppiluliuma Hurri-Mitanni Krallığı üzerine iki sefer gerçekleştirmiştir. İlk seferde Hurri-Mitanni Krallığı'nın başkenti olan Waššukanni'yi ele geçiren I. Šuppiluliuma ikinci sefer sonunda ise Kargamış'ı ele geçirmeyi başarmıştır. Hurri-Mitanni üzerinde Hitit hakimiyetinin kurulması sonrasında I. Šuppiluliuma, tarafından desteklenen Hurri-Mitanni prensi Šattivaza(Mattivaza) Hurri-Mitanni kralı ilan edilmiştir. I. Šuppiluliuma kızını Šattivaza ile evlendirerek bölgedeki Hitit çıkarlarını koruma altına almaya çalışmıştır²⁶.

Hurri-Mitanni seferinin başarıya ulaşmasında Yakındoğu'da yaşanan kargaşa ortamının oldukça etkili olmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Hurri-Mitanni'nin taht kavgası ile güç kaybettiği ve ayrıca Aşur-ubalit önderliğinde bağımsızlığını kazanan Assur'un yürüttüğü askeri operasyonlar ile Hurri-Mitanni Krallığı'nı yıprattığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Mısır'da III. Amenhotep'in ölümü sonrası başa geçen IV. Amenhotep (Akhenaton) döneminde yaşanan iç çalkantılar Mısır'ın dış politikada etkisiz kalmasına sebep olmuştur²⁷.

I. Šuppiluliuma Kuzey Suriye üzerindeki Hitit hakimiyetinin devamlılığına önem vermiştir. Hitit kralı bu amaç kapsamında hanedanlar arası evliler gerçekleştirmiş ve hanedan üyeleri uygun görülen yerlere yönetici olarak atamıştır. I. Šuppiluliuma, Kizzuwatna'da görevlendirilmiş olan oğlu Telipinu'yu Halab (Halep) keninin fethi ile birlikte Halab kralı olarak atamıştır. Benzer durum Kargamış üzerinde de uygulanmıştır.

²⁴ Klengel, 1999, 155.

²⁵ Arslantürk, N. (2014). "İşuua Memleketi Üzerine bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 72.

²⁶ Klengel, H. (2002), "Hitit Tarihi", J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 415.

²⁷ Bryce, 2005, 158.

Kargamış'ın ele geçmesi sonrasında I. Šuppiluliuma oğlu Piyašili'yi (Šarrikušuh) Kargamış kralı olarak tayin etmiştir²⁸.

I. Šuppiluliuma Kuzey Suriye seferleri sırasında oğlu Zananza'nın Mısır ordusu tarafından hazırlanan bir komplo neticesinde öldürülmesi sonucunda Mısır hakimiyetinin bulunduğu alanları yağmalamış ve buralardan yüklü miktarda ganimet ile birlikte çok sayıda esir ile geri dönmüştür. I. Šuppiluliuma'nın beraberinde Hattuša'ya getirdiği esirler Hitit krallığı açısından oldukça olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Esirler ile birlikte Hattuša'ya taşınan veba salgınının sivil halk dışında hanedan üyeleri olan I. Šuppiluliuma ve oğlu II. Arnuwanda'nın da ölümüne sebep olmuştur²⁹. I. Šuppiluliuma'nın ölümünden sonra başa geçen II. Arnuwanda (MÖ 1322-1321) döneminin uzun sürmediği veba salgını sebebi ile II. Arnuwanda'nın kısa süre içinde hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır.

II. Arnuwanda'dan sonra başa geçen II. Muršili (MÖ 1321-1295) oldukça genç bir yaşta tahta geçmiştir. Ülke içinde yaşanan veba salgını ile birlikte krallık güç kaybetmiş ve bunun sonucunda da ülke içinde isyanlar baş göstermiştir. Ülke içinde yaşanan istikrarsız ortam dışında Hitit sınırları dışındaki düşman ülkelerde de belirgin bir hareketlilik yaşanmaktaydı. Arzawa bu dönem içinde Ahhiyawa Krallığı ile birlikte Batı Anadolu'da Hitti karşıtı politikaların merkezinde yer almaktadır. Ahhiyawa ve Arzawa arasında kurulan ittifak sonucunda Hitit egemenliği altındaki Millawanda (Miletos/Milet) ele geçirilmiştir³⁰.

II. Muršili krallık içindeki otoritesini pekiştirdikten sonra iktidarının üçüncü ve dördüncü yılında Batı Anadolu'daki Hitit çıkarlarını korumak amacıyla sefere çıkmıştır. Sefer sırasında II. Muršili, kardeşi Kargamış kralı Piyašili'nin getirdiği askeri destek ile Šallapa'da buluştuktan sonra sefere devam etmiştir. Hitit ordusu Apaša (Ephesos/Efes) yakınlarında Arzawa ordusu ile savaş tutuşmuş ve savaştan galip ayrılan taraf olmuştur. Savaşın kaybedilmesi ile birlikte Arzawa kralı Uhhaziti'nin bir kayık ile denize açılarak adalara doğru kaçtığından bahsedilmektedir³¹.

Savaşın kazanılması sonrasında Hitit ordusu direniş ile karşılaşmadan Apaša'yı girmiş ancak buradaki halkın bir kısmı dağlık bir topoğrafyaya sahip olan Arinanda (Mykale-Samsun Dağı) Dağı'na sığınmıştır. II. Muršili ordusu ile birlikte Arinanda

²⁸ Klengel, 2002, 415.

²⁹ Klengel, H. (2011). "History of the Hittites". H. Genz, D. P. Mielke (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers, pp. 39.

³⁰ Van den Hout, 2013, 33.

³¹ Ünal, 2018, 627.

Dağı'na tırmanarak buraya sığınan grupları abluka altına almış ve teslim olmalarını sağlamıştır. Hitit ordusu, Arinanda Dağı'ndaki başarılı kuşatmadan sonra sıra Puranda kentine gelmişti. Bu kent Hitit ordusuna teslim olmayı redederek direniş yolunu seçmiştir. II. Murşili kış aylarının yaklaşması sebebi ile bu kent üzerindeki kuşatmayı yarım bırakmış ancak bahar aylarının gelişi ile birlikte Puranda seferini tamamlamak için harekete geçen II. Murşili Puranda kentini ele geçirmiş ve sefer sonucunda vasal krallıklar ile imzaladığı antlaşmalar ile bölgedeki Hitit egemenliği kalıcı hale getirmeye çalışmıştır³².

Arzawa seferi dışında II. Murşili Kuzey cephesi ile de ilgilenmek zorunda kalmıştır. Bu dönem içinde kuzey cephesinin oldukça hareketli olduğu anlaşılmaktadır. II. Murşili döneminde dağınık haldeki Kaşka kabilelerinin tek çatı altında birleşme çabası içinde olduğu görülmektedir. Hitit metinlerinde Kaşka kabilelerini tek çatı altında toplamaya gayret eden Tipiyalı Pihhuniya adı ile karşılaşılırken II. Murşili Tipiyalı Pihhuniya'nın bölgede bir kral gibi hareket ettiğinden bahsetmektedir. Kuzeydeki tehlikenin büyümesini ve Kaşka kabilelerinin siyasi birliğini engellemek isteyen II. Murşili hızlı bir şekilde hareket ederek Tipiyalı Pihhuniya'ya savaş açmış ve meydana gelen çarpışma sonucunda Hitit ordusu Kaşka birliklerini mağlup etmeyi başarmıştır³³.

II. Murşili döneminde Azzi-Hayaşa Krallığı'nda Hitit egemenliğine karşı bir takım isyanların bulunduğu anlaşılmaktadır. II. Murşili, Azzi-Hayaşa içinde yaşanan isyanları bastırması ve bölgedeki Hitit otoritesini pekiştirmeyi başarmıştır³⁴.

II. Murşili'nin ölümü sonrasında Hitit Krallığı'nın başına II. Muwatalli (MÖ 1295-1272) geçmiştir. II. Muwatalli'nin iktidarı süresince tarihsel önemi oldukça büyük olan iki olay meydana gelmiştir. Bunlardan ilki başkent değişikliği olup II. Muwatalli Aşağı Ülke'de yer alan Tarhuntaşşa kentini krallığın yeni başkenti olarak belirlemiştir. Başkent Hattuşa'da bulunan tanrı heykellerinin tamamı yeni başkent Tarhuntaşşa'ya taşınmış ve Hattuşa'nın idaresi noktasında Mitannamuwa isimli bir yöneticinin görevlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Başkent değişikliğine neyin sebep olduğu henüz tam olarak bilinmemektedir. Başkent değişikliğinin temelinde kuzeydeki Kaşka birliklerinin işgal tehdidi, Yukarı Ülke'nin idaresinden sorumlu III. Hattuşili'nin burada güçlü bir nüfuza

³² Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 114.

³³ Bryce, 2005, 198., Ünal, 2018, 654.

³⁴ Ünal, 2018, 675.

sahip olması veya güneyde Mısır üzerine yapılacak olan seferin Hattuša'dan idaresinin zor olması gibi nedenlerin etkili olmuş olabileceği öne sürülmektedir³⁵.

Başkent'in Tarhuntašša'ya taşınması sebebi ile II. Muwatalli dönemine ait bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Başkent değişikliği sonrası II. Muwatalli dikkatini güney cephesi üzerindeki Mısır faaliyetleri üzerinde yönlendirmiştir. Bu dönemde Mısır, I. Seti ve II Ramses önderliğinde Levant Bölgesi'nde kaybedilen toprakların geri alınmasına yönelik saldırgan bir politika izlemiştir. II. Ramses döneminde Hitit vasalı Amurru'nun baskı altına alınması ve Hitit egemenlik sahası içinde yer alan Kadeş bölgesi etrafındaki Mısır işgalleri Hitit ve Mısır arasında meydana gelecek olan Kadeş Savaşı'nın zeminini hazırlamıştır. Her iki ordu arasında gerçekleşen Kadeş Savaşı ile ilgili olarak kesin bir mağlubiyet veya kesin bir galibiyet söz konusu değildir. Ancak Amurru Krallığı'nın yeniden Hitit saflarına katılması ve Kadeş bölgesinde toprakların Hititler'de kalması Hititler'in savaş sonunda olumlu sonuçlar elde ettiklerini göstermektedir³⁶.

Kadeş Savaşı'ndan kısa süre sonra II. Muwatalli hayatını kaybederek yerine oğlu Urhi-Tešup (III. Muršili) (MÖ 1272-1267) geçmiştir. Urhi-Tešup ilk iş olarak Hattuša'yı yeniden başkent olarak belirler ve devamında amcası III. Hattušili'nin Yukarı Ülke içindeki etki sahasını sınırlamaya çalışır. Bu durum beraberinde çatışmalara ve otorite kavgalarına sebep olmuştur. III. Hattušili bu çatışmadan galip ayrılan taraf olmuştur. Hitit tahtından indirilen Urhi-Tešup Kıbrıs'a ve daha sonra da Mısır'a sürgüne gönderilmiştir³⁷.

Gerçekleşen taht darbesi sonucunda Hitit Krallığı'nın başına geçen III. Hattušili iktidarını korumak amacıyla tahtın yasal varisi konumunda olan II. Muwatalli'nin diğer oğlu Ulmi-Tešup'u (Kurunta) Tarhuntašša tahtına oturtmuştur. III. Hattušili'nin tahtı zorla ele geçirmiş olması Hitit Ülkesi içinde krallığın yıkılışına kadar sürecek olan iç çekişmenin fitilini ateşlemiştir³⁸.

III. Hattušili'nin (MÖ 1267-1237) iktidarı sırasında Mısır ile iyi ilişkiler geliştirir ve bunun sonucunda da MÖ 1259 yılında imzalanan Kadeş Barış Antlaşması ile her iki krallık arasında çatışmadan uzak barışçıl politikalara dayanan bir dönem başlamıştır. Hititler'in Mısır ile iyi ilişkiler kurmasında Assur'un bölgedeki yükselişi de önemli rol

³⁵ Ünal, 2018, 708-709.

³⁶ Bryce, 2005, 240., Latacz, J.-Starke, F. (2006). "MÖ II. binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesinin Politik Coğrafyası". Ü. Yalçın., C. Pulak., R. Slotta. (Editör). *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 193.

³⁷ Dinçol, 1982, 47.

³⁸ De Martino 2003a 68.

oynamış olmalıdır. Hititler, Assur'un yayılmacı politikası karşısında Mısır ile iyi ilişkiler geliştirerek bölgedeki nüfuzunu koruma altına almak istemiştir³⁹.

III. Hattuşili iktidarı sırasında Hurri etkisinde önemli bir artış yaşanmıştır. Kadeş Savaşı dönüşünde III. Hattuşili'nin Lawazantiyalı Puduhepa ile evlenmiş olması bu etkinin yaşanmasında önemli bir rol oynamıştır. III. Hattuşili Hitit Krallığı için ideolojik açıdan önemli bir yere sahip olan kutsal kent Nerik'i Kaşkalar'dan geri almayı başarmıştır Söz konusu kent I/II? Hantili döneminden beri Kaşka işgali altındadır⁴⁰.

III. Hattuşili döneminde Batı Anadolu'da hareketlilik yaşanmaktadır. II. Muwatalli döneminde de bölgede Hitit aleyhine çalışan Piyamaradu'nun yeniden faaliyete geçtiği ve Hitit egemenliği altında yaşayan toplulukları Ahhiyawa Ülkesi'ne taşıdığı anlaşılmaktadır. III. Hattuşili bu olay üzerine gerçekleştirdiği sefer sonucunda bölgedeki Hitit varlığını yeniden güçlü kılmayı başarmıştır⁴¹.

III. Hattuşili'nin oğlu olan IV. Tuthaliya (MÖ 1237-1209) başa geçtiği zaman Hittit Krallığı'nın doğusundaki Assur Krallığı, etki sahasını Hitit aleyhine olacak şekilde genişletmeye devam etmiştir. Assur Kralı I. Salmanassar (MÖ 1263-1233) döneminde Hurri-Mitanni Krallığı'nı ele geçirilmiş ve böylece Assur Krallığı açısından Fırat Nehri'nin batısına geçmek için uygun koşullar ortaya çıkmıştır. I. Tukulti-Ninurata (MÖ 1233-1196) ile birlikte Fırat'ın batısına doğru gerçekleştirilen seferler sonucunda Hitit otoritesi altında yaşadığı düşünülen 28.800 kişi esir olarak Assur Ülkesi'ne taşınmıştır. Bu dönemde İšuwa Krallığı, bölgede yaşanan güç kaybı sonucunda Hitit denetiminden çıkmıştır. İšuwa Krallığı'nın kaybedilmesi ile birlikte bu bölgede bulunan zengin bakır kaynakları da elden çıkmıştır. IV. Tuthaliya ordunun teçhizatı için hayati bir öneme sahip olan bakır yataklarını elde tutmak amacıyla Alaşiya (Kıbrıs) üzerine sefer düzenlemiş ve bu sefer sonucunda da başarılı olmuştur. Alaşiya'nın ele geçirilmesi bakır yatakları dışında deniz ticaretinin de kontrol altında tutulmasına olanak sağlamıştır⁴².

Assur'un bölgedeki yayılmacı siyaseti karşısında IV. Tuthaliya Assur'u ekonomik açıdan yıpratmaya gayret etmiştir. IV. Tuthaliya Amurru Kralı Šaušgamuwa ile imzladığı antlaşmada vasal kraldan Assur tüccarlarının ve gemilerinin yürüttüğü ticari faaliyetlerin

³⁹ Van den Hout 2013, 37.

⁴⁰ Murat, L. (2016). *Anadolu'da Kaşkalar*. Ankara: Hel Yayınları, 99., Bryce, 2005, 286.

⁴¹ Klengel, 1999, 264.

⁴² Macqueen, J. G. (2009). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. (İkinci Baskı)*. (Çev. E. Davutoğlu) Ankara: Arkadaş Yayınevi, (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 54., Klengel, 2011, 43., Dinçol, A. M. (2006a), "Anadolu Uygarlıkları, Hititler, Doğu ile Batı'nın Buluşma Noktasındaki İmparatorluk". *National Geographic Türkiye*, 87.

engellenmesi istenmektedir. Bu sayede Assur ekonomisine darbe indirilmesi amaçlanmıştır⁴³.

IV. Tuthaliya döneminde de Tarhuntaşša çekişmesinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönem de Bronz Tablet olarak adlandırılan belgenin IV. Tuthaliya ve Kurunta arasında imzalandığı anlaşılmaktadır. Hattuşa ve Tarhuntaşša Ülkeleri'nin sınırlarının tespit edildiği antlaşmada Tarhuntaşša ile iyi ilişkiler yürütülmektedir. Ancak IV. Tuthaliya dönemine tarihlenen bazı belgelerde Kurunta'nın kendisinden Büyük Kral olarak söz etmiş olması aradaki barış halinin kalıcı olmadığını göstermektedir.

Batı Anadolu'da yaşanan Seha Nehri isyanı sebebi ile IV. Tuthaliya bu bölgeye bir sefer düzenlemiştir. Sefer sonucunda isyan bastırılmış ve bölgedeki Hitit otoritesi yeniden tesis edilmiştir. "Millawanda Mektubu" olarak bilinen belge Hitit otoritesinin kabul edildiğine dair veriler sunmaktadır. IV. Tuthaliya Millawanda kralına gönderdiği mektupta krala *oğlum* şeklinde hitap etmesi Millawanda'nın da Hitit egemenliği altına alınmış olduğunu gösterir⁴⁴.

IV. Tuthaliya dönemi ekomik açıdan oldukça zorlu bir dönemdir. Bu dönemde yaşanan kuraklık sebebi ile Hatti Ülkesi içindeki tahıl stokunun tükendiği ve devamında Mısır Krallığı tarafından gönderilen tahıl yardımı sayesinde krallığın hayatta kaldığı anlaşılmaktadır⁴⁵.

Hitit Krallığı'nın son kralları olan III. Arnuwanda (MÖ 1209-1207) ve II. Šuppiluliuma (MÖ 1207-?) dönemi ile ilgili bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Hitit yazılı metinlerinde II. Šuppiluliuma döneminde Alaşiya yakınlarında gerçekleşen bir deniz savaşı anlatılmaktadır. Metinde II. Šuppiluliuma'nın deniz üzerinde üç kez savaştığı ve düşman gemilerini her defasında mağlup ettiğinden bahsedilmektedir⁴⁶.

Hitit Krallığı'nın yıkılışına neyin sebep olduğuna dair kesin kanıtlar bulunmamaktadır. Daha önceki çalışmalarda yıkımın Deniz Kavimleri'nin saldırıları tarafından gerçekleşmiş olduğu ve Hattuşa'nın bu kavim tarafından yakılıp yıkıldığı öne sürülmektedir. Ancak Hattuşa'da devam eden kazılarda kentin yıkılmadan önce sistemli bir

⁴³ Beckman, 1999, 104-105., Dinçol, A., Dinçol, B. (2006b). "İki Farklı Dünyanın Buluştuğu Noktada Bir Anadolu İmparatorluğu: Batı ve Doğu Arasındaki Arabulucu Hititler". Ü. Yalçın., C. Pulak ve R. Slotta. (Editör). *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 218.

⁴⁴ Beckman, G. M., Bryce, T., Cline, E. (2011). *The Ahhiyawa Texts.*, In J. L. Theodore (Editor). Atlanta. Society of Biblical Literature, pp. 120-121., Güterbock, G. H. (1983). "The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered". *American Journal of Archaeology*, 87 (2), 137.

⁴⁵ Bryce, 2005, 331.

⁴⁶ Güterbock, H. G. (1967). "The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered". *Journal of Near Eastern Studies*, 26 (2), 78.

şekilde boşaltılmış olduğu anlaşılmaktadır. Hitit Krallığı'nın yıkılışını Deniz Kavimleri örneğinde olduğu gibi tek bir olay üzerinden açıklamaya çalışmak doğru bir yaklaşım değildir. Krallığın son yıllarına tarihlenen metinlerinde tahıl sevkiyatı ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu durum ülke içinde yaşanan ve uzun süre devam eden bir kıtlık olayına işaret etmektedir. Bunun dışında Hattuşa hanedanlığı ile Tarhuntaşşa hanedanlığı arasındaki çatışmanın da krallığı oldukça yıpratmış olduğu bilinmektedir. Kuzey sınırdaki sonu gelmez Kaşka istilaları da krallığı siyasi otoritesinin sarsılmasına sebep olmuştur. Son olarak bölgede yaşanan göç olayları ile birlikte bozulan idari sistem içinde hayatta kalmaya çalışan toplulukların yerleşim alanlarını terk ettiği anlaşılmaktadır. Tüm bu olayların bir araya gelmesi sonucunda Anadolu'da yaklaşık olarak 450 yıl hüküm süren Hitit Krallığı'nın son bulmuş olduğu düşünülmektedir⁴⁷.

⁴⁷ Dinçol, A. M. (2004). "Hititler Son Tunç Çağı", *Arkeoatlas*, 3, 44-47., Bryce, 2005, 340-345. Seeher, J. (2001) "Die Zerstörung der Stadt Hattuša". G. Wilhelm. (Ed). Aktes des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, Würzburg, 4-8 Oktober 1999, *Studien zu den Boğazköy-Texten*, 45. 623-624.

3. HİTİT SAVUNMA SİSTEMLERİNDE KULLANILAN YAPI MALZEMESİ

3.1. Taş

Anadolu yarımadası jeolojik olarak farklı taş türlerini kendi içinde barındırması sebebi ile zengin bir coğrafyaya sahiptir. Tarihsel süreç içerisinde Anadolu'daki yerleşmelerin büyük çoğunluğunda kireç taşı sıklıkla kullanım görmüştür. Anadolu'daki Hitit egemenliği sürecinde kireç taşının yanı sıra yerleşim sistemi içinde önem arz eden yapılarda bazalt ve diyorit kullanımı ön plana çıkmaktadır⁴⁸.

Yapı malzemesi olarak taş Hitit yapılarında en çok kullanılan yapı elemanı iken Hititler'de yapıların tamamında taş kullanımına dair örnekler oldukça nadir rastlanılmaktadır. Taş, Hitit yapılarında temel malzemesi iken toprak yapısına bağlı olarak farklı derinliklerde taş temeller atılmaktadır. Sert topraklarda taş temel sığ bir derinliğe sahip iken gevşek toprak yapısında ise yapının mukavemetini arttırabilmek amacıyla 4 m. ye varan temel çukurları açılabilir⁴⁹.

Hitit yapılarında kabaca işlenmiş taş grupları sıklıkla karşımıza çıkarken düzgün kesimli ve işlenmiş taşlardan oluşan örnekler ise genellikle prestijli yapılar olan tapınak, saray ve giriş kapıları üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılarda yer alan düzgün kesimli taşlar daha çok krallık propagandasına hizmet etmekte olup bu tarzdeki tasarımlar krallığın gücünü ve ihtişamını yansıtmaktadır⁵⁰.

Hitit Krallık Çağı'na tarihlenen taş ocaklarının tespitine dönük yapılan çalışmalarda istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Taş ocakları üzerinde geç döneme tarihlenen (Roma-Bizans) tahribatlar bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir role sahiptir. Daha önceki kültürlerin tahribatı dışında iklim olaylarına bağlı olarak gerçekleşen aşınmaların da taş ocağının tespiti noktasında zorluklar yarattığı tespit edilmiştir. Ayrıca Boğazköy civarındaki kaya kütlelerinin yoğun kırıklara sahip olası taş ustalarının iz bırakmadan bu alnlardan taş çekmelerini sağlamış ve devamında da kaya kütleleri üzerinde takip edilebilir izlerin ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır⁵¹.

⁴⁸ Darga, M. (1985). *Hitit Mimarlığı 1, Yapı Sanatı, Arkeolojik ve Filolojik Veriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 66.

⁴⁹ Naumann, R. (2007). *Eski Anadolu Mimarlığı*. (Beşinci baskı), (Çev. B. Madra). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1971'de yayımlandı), 58.

⁵⁰ Naumann, 2007, 76.

⁵¹ Schachner, A. (2014). 'Hitit Başkenti Hattuşa'nın Yakın Çevresi ile ilişkisi'. Ö. İpek (Editör). *Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, 4. Ankara. T. C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 22.

Taş ocaklarının kente yakın bir alanda yer almasına önem verilmiş olmalıdır. Bu sayede hem iş gücünden tasarruf sağlanmış hem de taşların taşınması sırasında ortaya çıkacak olumsuzlukların da önüne geçilmiş olmalıdır⁵².

Alaca Höyük'ün 3 km kadar kuzeyinde yer alan Kalinkaya taş ocağının Hitit dönemi içinde kullanım görmüş olduğu tespit edilmiştir. Alaca Höyük'ün Sfenksli Kapı'sında ve sur duvarında yer alan bazalt bloklar bu maden ocağından getirilmiş olmalıdır. Bunun dışında Boğazköy/Hattuša'nın güneybatısında Kayalı Boğaz olarak adlandırılan alanda taşocağı olarak kullanılmış olduğu düşünülen bir kayalık bulunmaktadır. Bu alandan elde edilen taşlar kireç taşı özelliğinde iken Boğazköy/Hattuša'da yer alan bazı yapıların granit cinsi taşlar ile örülmüş olduğu tespit edilmiştir. Granit cinsi taşların Boğazköy civarında bulunmaması sebebi ile bu taşların daha uzak bölgelerden getirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda Boğazköy/Hattuša'nın 10-15 km. güneybatısında bulunan Çıradere Vadisi'nin ihtiyaç duyulan granit özellikli taşlara kaynak oluşturduğu düşünülmektedir⁵³.

Taş ocaklarından taş çıkarmak için farklı teknikler ve farklı araç gereçler kullanılmıştır. Bu yöntemlerden en etkili olanı kaya kütlesi içine açılan deliklere yerleştirilen ahşap kazıklardır. Düzgün sıralar halinde bulunan bu ahşap kazıklara su verilmek sureti ile şişmeleri ve kaya kütlesinin ana parçadan kırılıp ayrılması sağlanmaktadır. Yürütülen çalışmalar sonucunda Hitit Krallık sürecinde söz konusu yöntemin kullanıldığını gösteren herhangi bir veri bulunmamaktadır. Yukarıda da anlatıldığı üzere taş ocaklarının bulunduğu alanlarda Roma ve Bizans Dönemi'ne ait tahribatların yoğun olması sebebi ile bu tekniğin takibi yapılamamıştır⁵⁴.

Hitit Krallık Çağı'nda taşçı kalemi, taş çıkarmada kullanılan bir diğer yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemde kayanın yan ve arka yüzünde bir işçinin rahatlıkla geçebileceği "U biçimli" oyuklar açılmaktadır. Daha büyük kaya kütlelerini çıkarmak için kullanılan bu yöntem Boğazköy'deki Kızlarkayası taş ocağında izlenebilmektedir⁵⁵.

Taşçı kalemi ve çekiç dışında taş çıkarmada ve işlemede kullanılan bir diğer yöntem ise testere yöntemidir. Çoğunlukla başkent Boğazköy/Hattuša'da izlerine

⁵² Naumann, 2007, 39.

⁵³ Schachner, 2014, 22.

⁵⁴ Seeher, J. (2009). " Die Techniken der Steinbearbeitung in der hethitischen Architektur des 2. Jahrtausends v. Chr. ". *BYZAS* 9, 122-123.

⁵⁵ Naumann, 2007, 41.

rastlanmış olan bu teknikte taş kesimi sırasında kaya kütlesi üzerinde belirgin yatay hatlar ortaya çıkmaktadır. Bu tür kesikler bronzdan yapılmış yarım daire biçimli bir testerenin ileri ve geri çekilmesine sonucunda ortaya çıkmaktadır (Resim 3.1)⁵⁶.

Hitit mimarisi içinde yer alan tonlarca ağırlıktaki taşların taşınması sırasında ahşap kızakların kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Bu ağırlıktaki taşların taşınması noktasında tekerlekli araçlar yetersiz kalmaktadır. Ahşap kızaklar ile taş çekme işleminin sadece Hititli ustalar tarafından kullanılmamış olduğu söz konusu yöntemin Eski Çağ uygarlıkları ile uzak coğrafyadaki kültürler arasında da sıklıkla kullanım görmüş olduğu öne sürülmektedir⁵⁷.

Resim 3.1. (a) Taş kesme aleti olan taş testeresinin taşlar üzerinde oluşturduğu yatay izler (Seeher, 2013a, 345, Fig. 8), (b) Yarım daire biçimli taş testere örneği (Seeher, 2013a, 345, Fig. 9).

Taş ocağından çıkarılan ve büyük boyutlu olan taş kütlelerinin düzeltilmesine dair yürütülen işlemlerin taş ocağı içinde gerçekleştiği düşünülmektedir. Taş çıkarmada olduğu gibi taş işlemede de testere biçimli aletlerin kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Taş işlemede kullanılan şerit biçimli bronz testeresinin düzgün yüzeyler elde etmek amacıyla kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu teknik genellikle önemli yapılara ait olan eşik taşları üzerinde uygulanmıştır (Resim 3.2)⁵⁸.

Biçimlendirmesi zor olan kayalar üzerinde uygulanan bu yöntemi ile ilgili olarak J. Seeher tarafından gerçekleştirilen deneysel çalışmalarda olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan deneysel çalışmada taş kesimi sırasında aşındırıcı materyal olarak kuvars kumu

⁵⁶ Seeher, J. (2013a). “Hitit Mimarisinde Kullanılmış Olan Teknikler”. M. Doğan-Alparslan ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 344.

⁵⁷ Seeher, J. (2009). “Die Techniken der Steinbearbeitung in der hethitischen Architektur des 2. Jahrtausends v. Chr.”. *BYZAS* 9, 123., Heizer, R. F. (1966). “Ancient Heavy Transport. Methods and Achievements”. *Science* 153, 821-830.

⁵⁸ Seeher, 2009, 142.

veya zımpara taşının kullanılmasının gerekli olduğu görülmüş olup bu sayede kesme işleminin daha kolay uygulanabildiği tespit edilmiştir⁵⁹

Taş yüzeylerinin düzeltilmesinde bronz testereler dışında sert kayaç tiplerinden oluşan taş aletlerin de kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Demirin çok değerli bir malzeme olması sebebi ile taş işlemede kullanılmamış olduğu düşünülmektedir. Demir yerine bronzdan yapılmış aletlerin ise taş işlemede yetersiz kalması sebebi ile diyorit benzeri sert taşlar ile bu işlemin gerçekleştirildiği öne sürülmektedir⁶⁰.

Söz konusu bu sert taşların içine yerleştirilen ahşap sap yardımı kullanılmış oldukları anlaşılmaktadır (Resim 3.2). Taşlara yerleştirilen sap sayesinde çekicinin darbe gücü arttırıldığı gibi ayrıca kullanımda da kolaylık elde edilmiştir. Taş çekiç yardımı ile taşların çıkıntılı yerleri düzeltilip duvar için uygun bir form oluşturulmaktadır. Bu işlem sırasında taş üzerinde açığa çıkan beyaz nokta biçimli çekiç izleri net bir şekilde görülebilmektedir. Hattuša'da ve Alishar'da taşçı aletlerinin kullanımına dair veriler bulunmaktadır. Hattuša'dan ele geçen taşçı aletleri diyorit olup Alishar örnekleri ise ağırlıklı olarak diyorit ve serpantin taşından meydana gelmektedir⁶¹. Hitit mimarisi kapsamında polygonal taş örgüsüne ağırlıklı olarak prestijli yapılar üzerinde rastlanılmaktadır. Büyük ölçekli polygonal duvar örgüsü oldukça zahmetli ve uzun çalışmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle söz konusu duvar tekniğinin kent geneline yayılmayıp sadece önem arz eden yapılar ile sınırlı kalmış olduğu görülmektedir⁶².

Taşlar inşa sahasına getirildiği zaman duvar önüne yığılan toprak rampa sayesinde duvar örme işleminin gerçekleştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Kimi yerlerde ise yığma toprak kullanımına uygun coğrafi özelliklerin bulunmaması başka yöntemlerin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Yenicekale inşaatında coğrafyanın kayalık olması sebebi ile taşlar duvar üzerinde hareket ettirilerek yerleştirilmiş olmalıdır⁶³.

⁵⁹ Seeher, J. (2007a). "Sagen wie die Hethiter: Rekonstruktion einer Steinschneidenteknik im Bronzezeitlichen Bauhandwerk", *IstMitt*, 55. 32.

⁶⁰ Seeher, 2013a, 339.

⁶¹ Von der Osten, H. H. (1937). *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, (III)*. Chicago: The University of Chicago Press, 265, fig 292.

⁶² Seeher, 2013a, 340.

⁶³ Seeher, 2013a, 345.

Resim 3.2. Taş işlemede kullanılan taş aletler (Seeher, 2013a, 340, Fig. 2).

Hitit duvar örgüsünde yer alan taşların bir kısmında matkap delikleri bulunmaktadır. Bu delikler duvarın sağlamlığını arttırmak için kullanılmıştır. Taş yüzeyinde tespit edilen delikler bronz bir matkap yardımı ile açılmaktadır. Hitit matkabı olarak da adlandırılan bu alet ahşap bir yapıdan oluşmaktadır. Bu ahşap çerçevenin ortasında ipler ile bağlanmış olan bronz boru parçası bulunmaktadır (Resim 3.3). Sağa sola hareket ettirilen borunun üst kısmına uygulanan baskı ile birlikte taşlar üzerinde delikler açılmaktadır. Taş üzerindeki delik açıldıktan sonra taş içindeki parça kırılarak çıkartılmaktadır⁶⁴. Hitit matkabı ile açılan deliklerin çapları ve derinlikleri farklılıklar sergilemektedir. Yapılan incelemeler sonucunda 3 cm çapında ve 8-10 cm derinliğinde matkap deliklerine rastlandığı gibi 30-45 cm. derinliğinde ve 8 cm çapında matkap deliklerine de rastlanmaktadır⁶⁵.

Matkap kullanılarak açılan deliklere genellikle yüksek bir taş örgüsüne sahip olan duvar yapıları üzerinde rastlanmaktadır. Boğazköy/Hattuša Yukarı Şehir kesiminde yer alan Kral Kapısı üzerinde bu kullanıma kanıt oluşturacak veriler ile karşılaşılmaktadır. Boğazköy/Hattuša'daki Kral Kapısı üzerinde yapılan çalışmalar sırasında taş blokların matkap deliği içine yerleştirilen bronz kenetler ile birbirine bağlanmış olduğu tespit edilmiştir⁶⁶. Kent kapıları dışında taşların birbirine bağlanmasını sağlayan matkap deliklerine taş temeller üzerinde de rastlanmaktadır. Krallık içinde önemli bir fonksiyona sahip yapılar üzerinde kullanılmış olan bu teknikte bronz kenetlere sınırlı sayıda yer verilmiş olduğu düşünülmektedir. Taş temel üzerinde yüzlerce matkap deliğinin bulunduğu yapıların tamamında bronz kenet kullanılması durumunda maliyetlerin ciddi oranda

⁶⁴ Seeher, 2013a, 341.

⁶⁵ Seeher, 2009, 141.

⁶⁶ Seeher, 2009, 136, Res. 22.

artacağı öngörülmektedir. Bu sebeple bronz kenetler dışında matkap deliklerinin içinde ahşap kazıların da kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁶⁷.

Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen duvarlar üzerinde yer alan taşların alt kenar kısmından oyulmuş olduğu tespit edilmiştir. Bu alanlardaki oyuklar taşların ahşap kalaslar aracılığı ile ileri veya geri hareket ettirilmesini sağlama amacına hizmet etmiş olmalıdır.

Hitit taş işçiliğinde taşların yastık biçiminde yontulduğu örnekler ile sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu yöntemde taşların üst ve alt kesimi işlenmiş olup orta kısmın ise bombeli bir şekilde bırakılmıştır. Bu taş işleme yöntemi sayesinde taşların gerçek ölçülerinden daha büyük görünmeleri sağlanmıştır. Görsel etkiyi artırma bakımından sevilerek kullanılmış olan bu yöntem Sur duvarlarında ve kent kapılarındaki kuleler üzerinde sıklıkla kullanım görmüş olup Boğazköy/Hattuşa Arslanlı Kapı ve Kral Kapısı'nı koruyan kuleler üzerinde bu tekniğin etkileyici örnekleri ile karşılaşılmaktadır⁶⁸.

Resim 3.3. Hitit matkabınının rekonstrüksiyon denemesi (Seeher, 2007b, 114-115).

⁶⁷ Seeher, 2009, 139.

⁶⁸ Seeher, 2013a, 346.

3.2. Kerpiç

Kerpiç, Anadolu’da yerleşik olan tüm kültürlerde olduğu gibi Hitit mimarisi için de önemli bir yapı unsurudur. Hitit mimarisinde temel kısmı taş üst kısmı ise kerpiç olan yapı örneklerine oldukça sık rastlanmaktadır.

Kerpiç tüm dönemlerde sevilerek kullanılmıştır. Bu yoğun kullanımın altında yatan temel neden ise kerpicingin hammaddesini oluşturan kilin her yerde bulunması ve işlenmesinin kolay olmasıdır. Kuruduğu zaman sağlam bir malzeme haline dönüşen kerpiç güçlü duvar yapımında başvurulan temel malzemelerden bir tanesidir. Nemli iklim koşullarında çok da dayanıklı olmayan bu malzemenin dayanıklılığını arttırmak için sıva uygulaması yapılmaktadır⁶⁹. Nemli iklimin hüküm sürdüğü coğrafyalarda kerpicingin bozulmadan korunmuş olarak ele geçme olasılığı son derece düşüktür. Geneli itibariyle nemli bir iklim kuşağı içinde yer alan Anadolu’da korunmuş kerpiç varlığı kuru bir iklime sahip olan Mezopotamya’ya oranla oldukça azdır⁷⁰.

Kerpiç yapıların, mekan içerisindeki nemi dengeleyici özellikleri bulunmaktadır. Yapıların içinde mutfak dumanı veya insan nefesi ile oluşan nemli havayı emen kerpiçler yaşam alanı içindeki hava kalitesini artırıcı bir işlev taşımaktadır. Pişmediği sürece içinde nem barındıran kerpiç evler yazın serin kışın ise ılık olmaktadır⁷¹.

Kerpicingin hammaddesini meydana getiren kil belirli aşamalardan geçtikten sonra kerpiç şeklini almaktadır. İlk olarak toprak içine açılan kil kuyularının içine alınan kil belli bir süre bu alanlar içinde dinlenmeye bırakılmaktadır. İyice dinlendikten sonra kil yoğun bir şekilde balçık haline getirilir. Kil malzemesi içine eklenen taşçık ve saman katkıları ile kerpicingin çatlama ve ufalanmalara karşı dirençli bir yapıya sahip olması sağlanır. Günümüzde kil kuyularının tespit edilmesi oldukça zordur. Bu kuyuların kısa süreli kullanımları ve sonrasında da erozyon vb. doğal nedenlere bağlı olarak tahrip olmaları tespit edilmelerini zorlaştırmaktadır.

En son aşamada kerpiç ahşap kalıplara dökülerek güneş altında kurumaya bırakılır (**Resim 3.4**). Kalıp dışında ayrıca *pise* tekniğine göre örülen kerpiç duvarlar da bulunmaktadır. Bu teknikte inşa edilecek duvar içine ahşap bir kalıp hazırlanır ve kerpiç topraklar halinde bu kalıbın içine dökülür⁷².

⁶⁹ Seeher, 2013a, 349.

⁷⁰ Darga, 1985, 108.

⁷¹ Seeher, 2013a, 346.

⁷² Seeher, 2013a, 351.

Resim 3.4. Boğazköy/Hattuša'dan deneysel kerpiç örnekleri (Seeher, 2007b, 45).

Kerpiç yapımının kolay olması dışında ayrıca inşa faaliyetlerini hızlandırması bakımından da önemli avantajlar sağlamaktadır.

Anadolu'da tespit edilen kerpiç blokların ölçüleri her dönem için standart olmamakla beraber kerpiç blokların tüm olarak ele geçmesi sık rastlanılan bir durum değildir. Bu tür kerpiç bloklar genellikle yapı içinde çıkan yangın sonucunda ateşe maruz kalarak tuğlalaşmaları sonucunda ele geçmektedir. Boğazköy/Hattuša'da ve Kuşaklı Kuzeybatı Kapı yapısı üzerinde çok sayıda yangın geçirmiş kerpiç kalıntısının ele geçmesi sayesinde Hitit Dönemi'nde kullanılan kerpiç bloklarının büyüklükleri ve biçimleri ile ilgili tatmin edici sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre Hattuša'da ve Kuşaklı/Şarišša genellikle kare boyutlu kerpiç bloklar kullanım görmüştür. Bunlar genellikle 40x40x10 cm ile 50x50x12 cm olup ağırlıkları 30 kg.'dır. Küçük tuğlalara oranla inşaatın daha hızlı ilerlemesini sağladığından ve özellikle 1-1,5 m. duvar kalınlığına sahip büyük yapılarda bu kerpiçlerin yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir⁷³.

Sur duvarları gibi büyük ölçekli konstrüksiyonlar kapsamında kerpiç kullanımı inşa sürecini hızlandırdığı gibi maliyetide düşürmektedir. Ayrıca tümü ile taştan oluşan duvar örgüsüne oranla kerpiç beden depremler karşısında daha esnek bir özelliğe sahip olup duvar statiği üzerine da az yük bindirmektedir. Hitit başkenti Boğazköy/Hattuša dışında

⁷³ Seeher, 2013a, 352.

Kuşaklı/Sarissa, Alaca Höyük, Ovaören-Yassihöyük, gibi diğer Hitit kentlerinde açığa çıkarılan taş temelli sur duvarlarının üst kısmının kerpiçten meydana geldiği düşünülmektedir. Bu yerleşmelerde açığa çıkarılan kule yapılarındaki kerpiç beden yüksekliğinin yaklaşık olarak 8-10 m.'lik yüksekliğe erişebileceği ön görülmektedir⁷⁴.

Hattuša'da yangına maruz kalmış çok sayıda kerpiç örneği bulunmaktadır. Kerpiçlerin yangın sırasında kimisinin sarı kimisinin de kırmızıya dönüşmesi kil içinde bulunan demir minarelinin farklı oranlarda olması ile ilişkilendirilmektedir⁷⁵. Kerpiç malzemesi üzerinde tespit edilen renk değişimi farklı kil yataklarının farklı dönemler içerisinde kullanılması sonucunda ortaya çıkmıştır

Mimari faaliyetler sırasında kullanılan kil kaynakları yapı ölçeği ile doğru orantılı olmalıdır. Küçük ölçekli yapılar için küçük kil yatakları yeterli olabilirken Hitit sur duvarı gibi daha büyük ölçekli yapılar için ise daha geniş kil yataklarına ihtiyaç duyulmuştur. Hattuša'nın kuzeyinde yer alan Budaközü Deresi'nin aktığı geniş vadi kerpiç üretimi için gerekli olan kil rezervleri bakımından oldukça zengindir. Bunun yanı sıra Hattuša dağlık yamaçlarının eteklerinde meydana gelen erozyonlar sonucunda kerpiç üretimi için zengin kil yatakları bulunmaktadır. Günümüzde hala akan Budaközü Deresi, Hitit krallık sürecinde Hattuša kentinin kerpiç üretimi için ihtiyaç duyduğu suyu temin etmektedir⁷⁶.

Hitti merkezlerinde ele geçen kerpiç örnekleri dışında yazılı metinler de savunma sistemleri kapsamındaki kerpiç kullanımı ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Maşat Höyük'ten ele geçen ve *BEL-MADGALTİ*'nin yerine getirmesi gereken talimatnameler listesinde sur duvarı ile ilgili bakımların yapılması istenmektedir. Burada yapılması istenen bakımın sur duvarının kerpiç üstyapısı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kerpiç blokların uzun ömürlü bir kullanıma hizmet verebilmesi için düzenli bir şekilde sıva ile koruma altına alınması gerekmektedir. Sıva uygulaması olumsuz iklim koşulları altında kerpiç blokların korunması bağlamında izolasyon vazifesi taşımaktadır. Sıva uygulamasının süreç içinde hızlı bir şekilde yıpranması sebebi ile sürekli olarak yenilenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda *BEL-MADGALTİ*'nin yapması gereken talimatname listesinde yer alan sur bakımının kerpiç beden ile alakalı olduğu ve kerpiç beden üzerindeki sıvanın düzenli bir şekilde takip edilmesini içerdiği düşünülmektedir.

⁷⁴ Seeher, 2013a, 352.

⁷⁵ Seeher, 2007a, 31.

⁷⁶ Seeher, 2007a, 32.

3.3. Ahşap

Organik bir yapı malzemesi olan ahşap, taş, kerpiç, tuğla gibi inorganik malzemeden farklı özellikler taşımaktadır. Ahşap organik malzeme olması sebebi ile zaman içerisinde çürüyüp yok olmaktadır. Ahşabın korunmuş olarak ele geçmesi birkaç koşula bağlıdır. Bunlardan bir tanesi ahşabın yangın geçirerek karbonlaşması ile mümkün olurken bir diğerinde ahşap doğal ortamdan sıva vb. işlemler sonucunda izole edildiğinde günümüze kadar varlığını koruyabilmektedir.

Ahşap malzeme ağaç türüne göre farklılıklar gösterse de genel olarak ahşap kireç taşının iki katı kadar sağlam ve on katı kadar gerilime direnç gösterebilen bir mimari unsurdur. Ahşabın dayanıklılığını etkileyen bir diğer etken ise nemdir. Nemli coğrafyalarda ahşap daha kısa süre içinde çürümektedir. Ahşabın elde edildiği ağaçların cinsi dayanıklılık ve ağırlık açısından büyük farklılıklar göstermektedir. Sedir ve Meşe, Kavak, Ihlamur gibi yumuşak ağaçlardan 2 kat daha ağır olsa da yapıda kullanıldıkları zaman dört kata varan bir direnç sağlamaktadır⁷⁷.

Ahşap mimarının günümüze kadar korunmuş bir şekilde ele geçmesi son derece zordur. Ahşap içindeki sıvı hızlı bir çürümeye yol açtığı gibi nemli iklim koşulları da çürümeyi hızlandırıcı bir rol oynamaktadır. Ancak ahşabın kuru iklim koşullarında ve suya doyurulduğu şartlarda korunmuş olarak ele geçtiği örnekler ile karşılaşilmektedir⁷⁸.

Hitit mimarlığı içinde ahşap hatılların sıvalı olduğu örnekler ile karşılaşilmektedir. Boğazköy/Hattuša'nın kale duvarlarında hava geçirmeyecek şekilde üzeri balçık ile kaplı olan bir sedir ağacı ele geçmiştir. Yaklaşık 4 m. uzunluğunda olan ve yatay bir pozisyonda duvara destek olan bu ahşap hatıl çamur molozu içinde kalarak bozulmadan korunmuş bir şekilde günümüze adar ulaşabilmeyi başarmıştır⁷⁹.

Boğazköy'de yapılan çalışmalar sonucunda mimaride kullanılan ahşabın ağırlıklı olarak Kızılçam ve Yeşilçam olduğu anlaşılmıştır. Kızılçam bugün hala Boğazköy'ün uzak çevresinde yetişebilmektedir. Aynı zamanda Boğazköy çevresinde var olan yoğun çalıklar geçmişte bu bölgenin orman yönünden zengin olduğunu göstermektedir. Söz konusu bu çalıklar meşe fundalığı olmakla beraber çalıkların hayvan sürüleri tarafından tahrip edildiği düşünülmektedir. Ayrıca toprağın nem bakımından fakir olması da bu tarz bir fundalığın oluşmasına katkı sunmuş olmalıdır. Ancak söz konusu fundalıkların Hitit

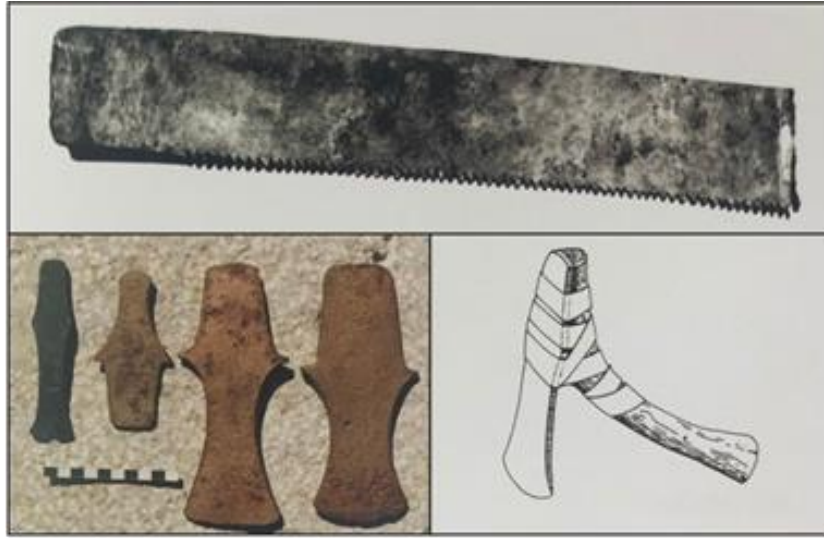
⁷⁷ Wright, G. R. H. (2005). *Ancient Building Technology II*, Materials. Leiden: Brill, 17.

⁷⁸ Wright, 2005, 17.

⁷⁹ Naumann, 2007, 5.

Çağı'nda tahrip edilmediği düşünülmektedir. Bu fundalık alanlardan hareketle Hitit Çağı'nda Boğazköy/Hattuša ve çevresinin zengin bir orman örtüsüne sahip olduğu öne sürülmektedir. Hitit mimarlığında yaygın bir biçimde kullanılan ahşabın uzak bölgelerden getirilmek yerine yakın coğrafyadan temin edilmiş olması gerekliliği üzerinde durulmaktadır⁸⁰. Benzer bir durum Kuşaklı/Sarissa'da da karşımıza çıkmaktadır. MÖ 16. yy. başlarında polen örnekleri sayesinde yerleşmenin zengin bir orman örtüsüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgedeki orman örtüsünün genellikle çam ağaçlarından oluştuğu tespit edilmiş olup söz konusu ormanlık alanın mimari yapılar için ahşap kaynağı olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁸¹.

Kazılar sırasında ele geçen malzemeler arasında ahşap malzemenin işlenmesi amacıyla kullanılmış aletler ile karşılaşmaktadır. Bu aletler genellikle bronzdan imal edilmiş olup bunlar ağaç kabuklarını soyma ve ahşap hatılları doğrama işine yarayan testere, balta örneklerinden oluşmaktadır (**Resim 3.5**)⁸².

Resim 3.5. Ahşap işlemede kullanılan bronz baltalar (Seeher, 2007b, 113).

Ahşap destekler kerpiç duvarın mukavemetini arttırmak için kullanıldığı gibi çatı örtüsünü taşıma amacıyla da hizmet etmişlerdir. Bu amaçla kullanılmış olan ahşap

⁸⁰ Naumann, 2007, 5.

⁸¹ Mielke, D. P. (2009). "Alte Paradigmen und neue Erkenntnisse zur hethitischen Holz-Lehmziegel-Architektur". *BYZAS*, 9, 97.

⁸² Seeher, 2013a, 349.

destekler genellikle kil ile sıvandığı için yapının dış görünüşünde olumsuz bir etki yaratmamaktadır⁸³.

Ahşap hatılların taş temel üstüne yerleştirilen kerpiç bloklarının zarar görmemesi amacı ile kullanılmış olduğu bilinmektedir. Bu kullanımda ahşap hatıllar taş temel üzerine yerleştirilerek kerpiç bedenin düzgün bir yüzeye oturmasını sağlamıştır. Ahşap hatıllar taş temellerin üst kısmı dışında kerpiç beden içinde de kullanım görmüştür. Kerpiç beden içindeki Ahşap hatılların yan yana konulduğuna dair veriler bulunurken bu hatılların dikey olarak yerleştirildiğini iddia eden görüşleri destekleyen arkeolojik bulgulara henüz ulaşılammıştır. Hitit mimarlığı içinde oldukça önemli bir yere sahip olan ahşap ile kerpiç kullanımına dair en iyi örnekler Boğazköy/Hattuşa Büyük Tapınak, 7 nolu Tapınak ve Kuşaklı/Sarissa'nın Kuzeybatı, Güneydoğu kapı yapıları üzerinden takip edilebilmektedir. Buradaki örneklerde kerpiç bloklar arasında ahşaptan oluşan bir ızgara sistemi bulunmaktadır⁸⁴. Ahşap ızgaralar üzerinde yapılan dendrokronolojik çalışmalar sonucunda bunların büyük oranda çam ağacında imal edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Ahşap ızgaraların örülmesi sırasında bunların açılan oyuklar aracılığı veya çivi yardımı ile birbirine kenetlenmiş olduğu düşünülmektedir. Ahşap ızgaralar, içi taş toprak ve molozdan oluşan bir dolgu ile doldurulmuştur. Hem Boğazköy/Hattuşa Kuşaklı/Sarissa örneğinde görüldüğü üzere söz konusu ahşap hatılların köşeli hatlar oluşturacak şekilde işlenmediği anlaşılmaktadır. Bu hatıllar kabukları soyulduktan sonra kerpiç duvar içinde yerleştirilmektedir. Nitekim kazılar sırasında açığa çıkarılan yanmış kerpiç duvarlar üzerinde tespit edilen yuvarlak hatlı izlerin ahşap hatıllara ait olduğu anlaşılmaktadır⁸⁵.

Ahşap ızgara ve bunların arasında yer alan kerpiç blokların kullanımına MÖ. III. bin yıl sonu ile MÖ II. bin yıl başlarında rastlanmaktadır. Kent devletlerinin iyiden iyiye serpilip büyümeye başladığı bu dönem içinde ihtiyaç duyulan büyük ölçekli kamu yapılarının inşası sırasında ahşap ızgara ve bunun destekleyen kerpiç sütunların kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tekniğin erken örneklerine Kültepe ve Acemhöyük saraylarında rastlanmaktadır⁸⁶. Alishar Höyük'ün MÖ II. bin yıla tarihlenmesi gerektiği düşünülen sur duvarı üzerinde de ahşaptan oluşan ızgara sistemine yer verildiği tespit edilmiştir. Alishar'ın OTÇ sur duvarı üzerinde yapılan çalışmalar sırasında kuzeyde yer alan kapı geçidi etrafında yoğun miktarda karbonlaşmış ahşap parçaları ele geçmiştir.

⁸³ Naumann, 2007, 5.

⁸⁴ Mielke, D. P. (2009). "Alte Paradigmen und neue Erkenntnisse zur hethitischen Holz-Lehmziegel-Architektur". *BYZAS*, 9, 98, Abb. 10.

⁸⁵ Mielke, 2009, 88-93.

⁸⁶ Mielke, 2009, 101.

Karbonlaşmış haldeki ahşap parçalarının bir ızgara sistemi ile ilişkili olduğu ve bu ızgaraların arasına da kerpiç blokların yerleştirilmiş olduğu belirtilmektedir⁸⁷.

Kuşaklı'nın Kuzeybatı Kapı'sı üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda söz konusu ahşap ızgara sisteminin varlığına dair dataylı bilgilere ulaşılmıştır. Taş temel üzerinde ve kerpiç bloklar arasında yer alan ahşap ızgara sisteminin Hitit Dönemi'ne tarihlenen diğer kapı yapıları üzerinde de uygulanmış olduğu düşünülmektedir⁸⁸.

Kuşaklı/Şarişsa'da yer alan Kuzeybatı Kapısı üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda burada kullanım görmüş olan ahşap ızgara düzenlemesinin genellikle 3 m. genişliğinde ve 3 m. uzunluğunda olduğu tespit edilmiştir. Bu ölçü dışında 3 m. uzunluğunda ve 1 m. genişliğinde ahşap ızgaraların da kullanılmış olduğu görülmektedir (**Şekil 3.1**). Kuzeybatı Kapısının sağ kulesinde yirmi sol kulesinde de yirmi adet ahşap ızgara bulunmaktadır. Büyük çoğunluğu 3x3 m. ölçülerinde olan ahşap ızgaraların genellikle her iki kulenin de dış hattı üzerinde sıklıkla kullanım görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Kulelerin iç kısımlarında daha küçük ölçekli ızgaraların kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu planlama sayesinde kapı yapısının esnek ve dirençli bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır⁸⁹.

Ahşap ızgara yönteminin genellikle büyük ölçekli yapılar üzerinde uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır, daha küçük ölçekli yapılar için bu yöntemin tercih edilmediği görülmektedir. Büyük ölçekli yapılar üzerinde uygulanan bu yöntem sayesinde yapıların statik açıdan kuvvetlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ahşap ızgaralar yapı üzerinde esneklik sağlarken bu durum aynı zamanda deprem felaketleri karşısında yapının mukavemetini de arttırmaktadır. Izgara yöntemi sayesinde deprem sonucunda temel üzerinde oluşabilecek çatlakların üst yapıyı etkiyebilecek yıkıcı bir düzeye ulaşmasının önüne geçilmiştir⁹⁰. Nitekim Kuşaklı/Sarissa'da yaşanan bir deprem felaketine rağmen ahşap ızgara sistemine göre inşa edilmiş olan C Tapınağı üzerinde büyük ölçekli yıkımların gerçekleşmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşmenin geri kalan kesimleri üzerinde takip edilebilen yıkımın C Tapınağı üzerinde düşük ölçekli olduğu ve basit onarımlar sonrasında yapının tekrardan kullanıma sokulduğu anlaşılmaktadır⁹¹.

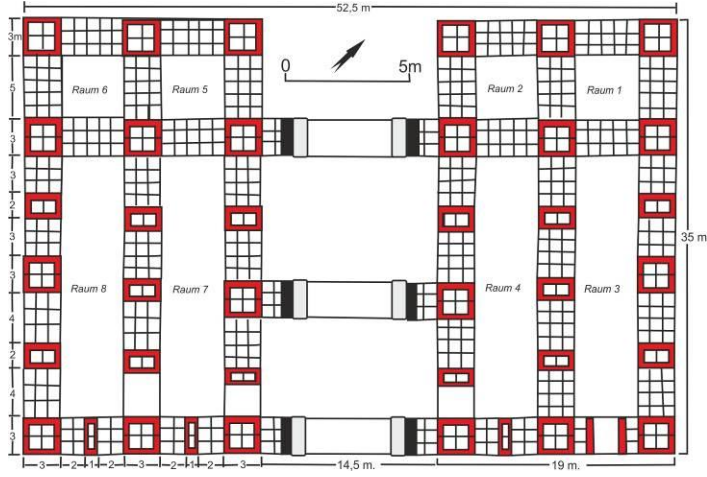
⁸⁷ Von der Osten, H. H. (1935). *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, (II)*. Chicago: The University of Chicago Press, 10.

⁸⁸ Mielke, 2009, 88-93.

⁸⁹ Mielke, 2009, 98, Abb. 10.

⁹⁰ Naumann, 2007, 96.

⁹¹ Mielke, 2009, 103.

Şekil 3.1. Kuşaklı Kuzeybatı Kapısı'ndaki ahşap ızgaralar (Mielke, 2009, 98, Abb 10).

Kent kapısı üzerinde yer alan kule yapıları dışında sur duvarları üzerinde de ahşap kullanımı ile ilgili veriler bulunmaktadır. Güney Kapadokya Bölgesi'nde yer alan Niğde'deki Kınık Höyük'te yürütülen çalışmalar sonucunda MÖ 1400 +/-50 aralığına tarihlenen bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır⁹². Sur duvarı üzerinde yapılan çalışmalarda uzunluğu yaklaşık olarak 50-70 cm. olan ahşap hatıllar açığa çıkarılmıştır. Büyük bir kısmı korunamamış olan ahşap hatılların sur hattı üzerine enine olacak şekilde yerleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir⁹³. Ahşap hatılların duvar hattı üzerine kullanılmış olduğuna dair bir başka veri de yine Niğde'de yer alan Porsuk Höyük'ten elimize geçmektedir. Porsuk Höyük kent kapısı üzerinde yapılan C 14 ölçümleri sonucunda kapı yapısının MÖ 1549 +/-7' ye tarihlenmesi gerektiği tespit edilmiştir⁹⁴. Porsuk Kent kapısı üzerinde yer alan ve ahşaptan oluşan sundurma yapısı dışında duvar hattının enine olacak şekilde yerleştirilmiş olan karbonlaşmış ahşap hatıllar açığa çıkarılmıştır⁹⁵ (**Resim 3.6**).

⁹² Highcock, N., Crabtree, P. et al. (2015). "Kınık Höyük, Niğde: A New Archaeological Project in Southern Cappadocia". S.R. Steadman and G. McMahon (Editors), *The Archaeology of Anatolia: Recent Discoveries (2011-2014)*, (I). Cambridge. Cambridge Scholars Publishing, pp. 106.

⁹³ D'Alfonso, L., Highcock, N. et al. (2015). "Kınık Höyük (Niğde) 2013 Yılı Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (2), 504. 515, fig. 11., Cinieri, V., D'Alfonso, L., Morandotti, M. (2014). "Building Techniques of Fortified Structures in Kınık Höyük Archaeological Excavations (Turkey)". F. Penna and M. Chavez. (Editors), *9th International Conference on Structural Analysis of Historical Constructions*. mardatti co. CRC Press, pp. 4-6., D'Alfonso, A., Ergürer, H., et al. (2017). "Excavations at Kınık Höyük 2015" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38 (3), 336.

⁹⁴ Mielke, D. P. (2006). "Dendrochronologie und hethitische Archäologie-einige kritische Anmerkungen". *BYZAS*, 4. 86-87.

⁹⁵ Pelon, O., Tibet, A. (1993). "Porsuk'ta 4 Kazı Mevsimi (1986-1989), Genel Değerlendirme". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 14 (1), 3 261-262

Resim 3.6. (a) Kink Höyük dur duvarı ve ahşap kullanımı (Cinieri, D’Alfonso, Morandotti, 2014, 5, Fig. 2.), (b) Kink Höyük sur duvarında ahşap hatılların negatif izleri. (Cinieri, D’Alfonso, Morandotti, 2014, 5, Fig. 2.), (c) Porsuk Höyük Giriş kapısının koruyan kule duvarı üzerinde bulunan karbonlaşmış ahşap hatıllar. (Beyer, 2009, 392, Fig. 9).

Elazığ’da yer alan İmikuşağı Höyüğünde açığa çıkarılan ve Eski Hitti Dönemi’ne tarihlendirilen sur duvarı üzerinde de ahşap kullanımına dair veriler bulunmaktadır. İmikuşağı’nın taş bedeni üzerinde enlemesine olacak şekilde ahşap hatılların yerleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu düzenleme sayesinde kerpiç bedenin yerleştireceği alan üzerinde daha düzgün ve daha esnek bir yüzey elde edilmiştir. Kerpiç bedenin bu yüzey üzerine oturtulmasıyla alt sıralarda oluşması muhtemel bir tahribatın önüne geçilmiş olduğu öne sürülmektedir⁹⁶.

Hitit yazılı metinlerinde inşa edilen sur yapıları içinde ahşap malzemesinin kullanılmış olduğuna dair ifadeler yer almaktadır. I. Arnuwanda dönemine tarihlendirilen metinde “*BEL MADGALTİ*” olarak adlandırılan askeri vali, kale beyi veya kale komutanına yerine getirilmesi istenen talimatlar bulunmaktadır. Talimat listesi içinde düşman hareketliliğinin gözlenmesi dışında sur duvarlarının örülmesinden ve tamirinden de bahsedilmektedir. Ayrıca metnin devamında sur üzerinde ateşin kullanılmaması ve odun biriktirilmemesinden bahsedilmektedir. Sur üzerinde ateşin yasaklanmış olması ile ahşap konstrüksiyona sahip olan sur duvarlarının yangın tehdidinden korunması amaçlanmış olmalıdır⁹⁷.

⁹⁶ Konyar, E. (2006). “Old Hittite Presence in the East of the Euphrates in the Light of the Stratigraphical Data from İmikuşağı (Elazığ)”. *BYZAS*, 4, 337.

⁹⁷ Alp, S. (2002). *Hitit Çağında Anadolu, Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları. 78-79., Miller, J. L. (2013). “Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts”. In M. Giorgieri. (Editor), *Writings from the Ancient World Book*, (31). Atlanta. Society of Biblical Literature, pp. 223.

Boğazköy/Hattuša’da yapılan çalışmalarda sur duvarının üst yapısının tamamen yok olması sebebi ile sur duvarlarında ahşap kullanımına dair aydınlatıcı veriler ile karşılaşilmamaktadır⁹⁸. Buna karşın Boğazköy/Hattuša’da ele geçen pişmiş toprak aplik kule modeli ile kule yapılarında ahşap kullanımına dair önemli verilere ulaşılmıştır. Boğazköy/Hattuša’da ele geçen kil kule modelinin mazgal dişlerinin altında yatay bir hatıl bulunmaktadır. Bu hatılın altında dikey olarak yerleştirilmiş hatıllar ileri doğru çıkıntı yapmaktadır. Bu pervazın altında, ön yüzde sağda ve solda pencere detayları yer almaktadır. Pencereleeri çevreleyen kazıma çizgiler ise pencere ile ilgili olan ahşap kapama unsurları olarak değerlendirilmiştir. Pencereleerin altında kazıma ile gösterilmiş yatay çizgiler muhtemel bir ahşap hatıl dizisine işaret etse de kulenin sağında ve solunda bu kazıma çizgileri devam etmemektedir⁹⁹.

⁹⁸ Naumann, 2007, 97.

⁹⁹ Secher, 2007b, 24. Ayrıca bkz. Naumann, 2007, 265.

4. HİTİT SAVUNMA SİSTEMİNİN MİMARİ UNSURLARI

4.1. Sur Duvarları

Sur duvarları, yerleşmeyi koruma altına alan savunma mimarisinin en temel ögesi olarak kabul edilmektedir. Mümkün oldukça yerleşmenin yamaçlarına yakın alanlara inşa edilen sur duvarları bulundukları coğrafyada yaygın olarak bulunan malzemeden inşa edilmektedir. MÖ II. bin yılın ikinci yarısında Anadolu’da yürütülen Arkeolojik çalışmalar sonucunda açığa çıkartılmış olan sur duvarlarının taş temel kısmı korunmuş olarak ele geçerken aynı durum üst yapıyı oluşturan kerpiç beden için geçerli olmamıştır. Anadolu genelinde yaşanan elverişsiz iklim koşulları karşısında kerpicin sağlam bir şekilde korunamadığı bilinmektedir. Bu durum aynı zamanda sur duvarlarının üst yapısı ile alakalı bilgilerimizin de sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Sur duvarları, evrensel bir kullanım amacı taşımaktadır. Söz konusu bu duvarlar yerleşim yerinin sahip olduğu zenginlikleri, kült yapıları, idari yapıları ve konut yapıları gibi alanları çevrelemek sureti ile koruma altına almaktadır. Yerleşmenin sur duvarı ile çevrenmesi savunma dışında yönetici sınıfının kentteki sosyal ve ekonomik hayatı kontrol altında tutmasına ve iç güvenliğin etkili bir şekilde sağlanmasına da yardımcı olmaktadır. Surlar sadece dış tehditlere karşı kullanılmamış olup kentteki yönetici sınıf ile sivil halk arasında bir ayırım noktası oluşturmaktadır. Yerleşim alanını mühürleyen yapılar olarak da yorumlanan sur duvarlarının sahip olduğu büyüklük ile kent büyüklüğü arasında doğru orantı bulunmaktadır¹⁰⁰.

Sur duvarlarının savunma sistemi içindeki işlevi ilk olarak içeridekiler ile dışarıdakiler arasında bir sınır hattı oluşturmaktır. Duvarlar sahip oldukları yükseklik sayesinde savunucular için avantajlı platformlar yaratmaktadır. Bu özellik sayesinde savunma birlikleri daha geniş bir alanı kontrol altında tutmaktadır. Görüş alanının genişletilmesi dışında sur duvarı yüksekliğinin etkili menzil hattı üzerinde de olumlu sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Seğirdim yolu üzerinde yer alan savunma birlikleri yerçekimi sayesinde saldırgan birlikler üzerinde etkili bir atış gücüne sahip olmaktadır. Öte yandan saldırgan tarafın ateş gücünün azaltılması ve isabet oranının düşürülmesi yine sur duvarının sahip olduğu yükseklik ile mümkün olmaktadır¹⁰¹.

¹⁰⁰ Mielke, D. P. 2011a. “Stadtmauer”. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 13 (1-2), 80-81., Keeley, L. H., Fontana, M., et al. (2007), “Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications”. *Journal of Archaeological Research*, 15, 81.

¹⁰¹ Keeley, L. H., Fontana, M. et al. 2007, 57.

Krallıklar açısından sur duvarları, yerleşim alanının koruma altına alınması dışında ayrıca ideolojik bir öneme sahip olmuştur. Krallıklar sahip oldukları güç ve otoritenin bir yansıması olarak büyük ölçekli sur duvarları inşa ederek topluluklar üzerindeki iktidar algısını güçlü kılmayı amaçlamışlardır. İktidar üyeleri dışında yerleşmede yaşayan toplulukların düşünce dünyası üzerinde sur duvarlarının etkili bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Bu durum Hitit yazılı metinleri aracılığı ile takip edilebilmektedir. Hitit metinlerinde karşımıza çıkan '*Happria*' ifadesi, güven ve huzurun hakim olduğu sur duvarları tarafında çevrelenen yerleşim yerinin içini tarif edilmektedir. Hititler sur duvarları tarafından korunmayan şehrin dışı ile ilgili olarak bu alanlarda tehlikenin ve kaosun hakim olduğuna inanmakta ve bu alanları tanımlamak için de '*HUR.SAG*' ifadesini kullanmaktadır. Şehrin içi ve dışı arasında bir geçiş bölgesi olduğu belirtilmektedir. Hitit kontrolünün sağlanabildiği otlak ve tarlalardan oluşan bu bölgelere '*gimra*' adı verilmektedir. Hitit halkının dış dünyanın '*HUR.SAG*' kötülüklerinden korunup huzur ve güven '*Hapira*' içinde yaşamını sürdürebilmesi sur duvarları sayesinde mümkün olmuştur¹⁰².

Anadolu'daki sur duvarları ile ilgili bilgilerimizin büyük bir çoğunluğu arkeolojik kazılardan ele geçen verilere dayanmaktadır. Anadolu'da yürütülen kazılar sonucunda savunma duvarlarının ortaya çıkmaya başladığı Neolitik dönemden itibaren MÖ II. bin yılın sonuna kadar uzanan süreç içerisinde sur duvarlarının yavaş bir gelişim izlediği tespit edilmiştir. Bu gelişim çizgisi içinde sur duvarları sahip oldukları plan açısından; yekpare (perde), duvar, testere dişli duvar, paralel duvar, sandık duvar ve kazematlı duvar olmak üzere 5 gruba ayrılmıştır.

4.1.1. Yekpare (Perde) Duvarlı Surlar

Anadolu'da yürütülen çalışmalar sonucunda yekpare duvar ya da perde duvarlı sur sistemi tekniğine ağırlıklı olarak Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da rastlanmaktadır. Bu duvarlar genellikle çift sıra taş hattından meydana gelmekte olup duvar hattı üzerinde herhangi bir boşluk bulnamamaktadır. Bu özellikleri itibariyle yekpare duvarlı sur sistemlerinin masif bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yekpare duvar hattı üzerinde kule/bastiyon gibi savunma unsurlarına da rastlanabilmektedir. Masif bir şekilde inşa edilen yekpare sur duvarlarının genişlikleri 1-3 m. arasında değişmektedir. Neolitik'ten Erken Tunç Çağ'ına kadar uzanan süreç içerisinde yekpare duvarlı sur sistemine sahip

¹⁰² Klengel, H. (2006). "Studien zur hethitischen Wirtschaft, 2. Feld und Gartenbau". *Altorientalische Forschungen*, 33. 4., Schachner, 2014, 25.

yerleşme sayısında belirgin bir artış bulunmaktadır. MÖ II. bin yılda ve özellikle Anadolu'daki Hitit egemenliği sürecinde yekpare sur duvarı kullanımının azaldığı tespit edilmiştir. Değişen silah teknolojisi ve organize düşman saldırıları karşısında bu sur tekniğinin tatmin edici bir koruma hattı oluşturamadığı ve bunun sonucunda da kullanım alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

Yekpare duvarlı yerleşmelerin Anadolu'daki ilk örneklerine Erken Neolitik Çağ içinde rastlanmaktadır. Edirne ili Enez ilçesi'nde yer alan Hocaçeşme'nin Erken Neolitik Çağ'a (6400-6300) tarihlenen IV. tabakası bir sur duvarı ile koruma altına alınmıştır. Yerleşmenin sur duvarına ait taş temeller nispeten korunmuş olup bunların 1 m. kalınlığında olduğu tespit edilmiştir. Sur duvarının iç kısmında ele geçen sapan taşları duvarın savunma özellikli olduğunu desteklemektedir (Resim 4.1)¹⁰³.

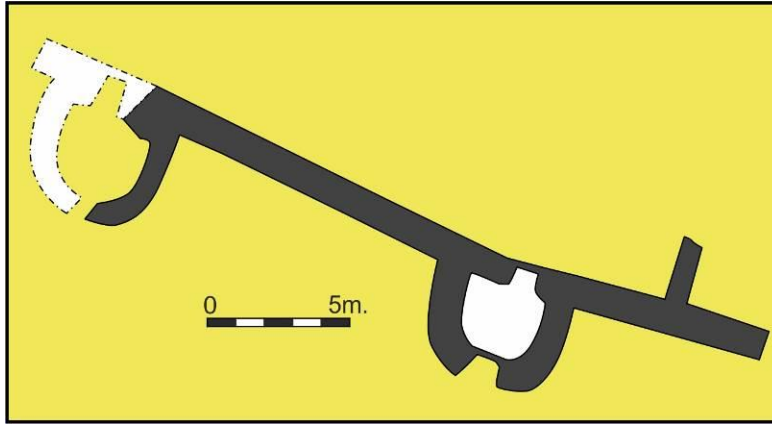
Resim 4.1. Hocaçeşme, Neolitik Çağ savunma duvarı (Özdoğan, 2000, 51, Fig. 1).

Neolitik sonu Erken Kalkolitik başlarına tarihlenen Kuruçay'ın 11. yapı katı perde duvarlı sur sistemine sahip bir diğer yerleşme olarak karşımıza çıkmaktadır (**Şekil 4.1**). Yerleşmeyi çevreleyen sur duvarı 1.10-1.20 m. kalınlığında olup sur duvarının dış hatları orta boy taşlar ile örülü iken iç kısmı ise daha küçük ölçekli taşlardan oluşmaktadır¹⁰⁴. Yekpare sur tekniği ile inşa edilmiş sur duvarlarında temel yapısı genellikle taş ile örülü olup kerpiç ile örülü olan örneklerle ise oldukça az rastlanmaktadır.

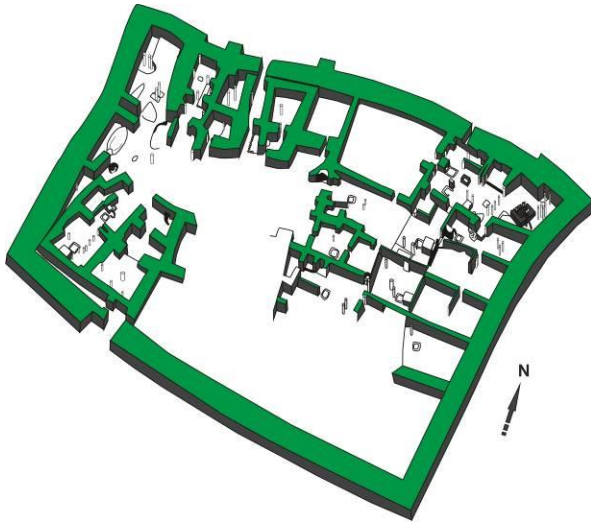
¹⁰³ Özdoğan, M. (1998). "Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya'da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları", *TÜBA-AR*, 1, 68-71., Özdoğan, M. (2000). "Enez Hocaçeşme Kazısı". Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi. O. Belli (Editor). Ankara. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, s. 51., Fig. 1.

¹⁰⁴ Duru, R. (1994). *Kuruçay Höyük I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 52., Duru, R. (2000). "Burdur Bölgesi Araştırmaları ve Kuruçay Höyüğü Kazıları". *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*. O. Belli. (Editör). Ankara. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, s. 55, fig. 3.

Kerpiçten oluşan yekpare sur duvarına dair en iyi örnek Hacılar II yerleşmesinde karşımıza çıkmaktadır. Erken Kalkolitik Dönem'e tarihlenen (MÖ 5400) Hacılar II yerleşmesi 1,5-3.00 m. kalınlığındaki taş temelsiz kerpiç sur tarafından koruma altına alınmıştır. Hacılar II'de eklektik olarak inşa edilen yapıların dış duvarları ve sur duvarı yerleşmenin savunma hattını oluşturmaktadır (Şekil. 4.2) ¹⁰⁵. Geç Kalkolitik Dönem içinde Hassek Höyük (Geç Uruk) 1,8-2.00 m. kalınlığında taş temelli yekpare sur duvarı tarafından koruma altına alınmıştır¹⁰⁶.

Şekil 4.1. Kuruçay 11. yapı katına (Geç Neolitik Erken Kalkolitik) ait sur duvarı (Duru, 1994, Lev. 15).

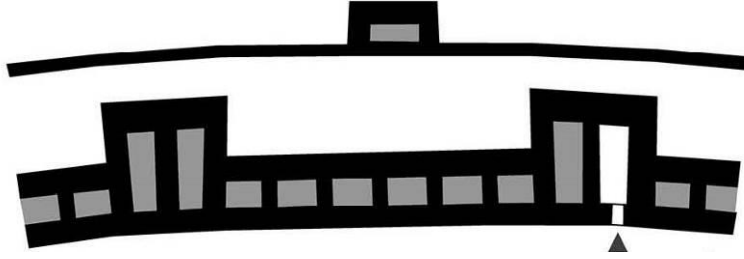
Şekil 4.2. Hacılar II (Erken Kalkolitik) yapı katı kerpiç suru (Mellaart, 1960, 98, Fig. 5).

¹⁰⁵ Mellaart, J. (1970a). Excavations at Hacılar I. Edinburgh: Edinburgh University Press, 25., Mellaart, J. (1960). "Excavations At Hacılar, Third Preliminary Report 1959". *Anatolian Studies*, 10, 98, Fig. 5., Naumann, 2007, 247, res. 303.

¹⁰⁶ Behm-Blancke, M. R. (1988). "1986 Yılı Hassek Höyük Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (9) 1, 72., res. 1.

Beycesultan'ın ETÇ I dönemine tarihlenen yekpare surlu savunma sistemi söz konusu sur tekniği kullanımının MÖ III. bin yıldaki devamlılığına işaret etmektedir. Beycesultan sur duvarı 1.25 m. kalınlığında çift sıra taş temelden meydana gelmektedir¹⁰⁷. Yekpare sur tekniği sadece erken dönemler ile sınırlı kalmamış olup söz konusu tekniğin MÖ II. bin yıl sürecinde az da olsa kullanılmış olduğuna dair örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerden bir tanesi Çine-Tepecik yerleşmesinde açığa çıkartılmıştır. Kuleler ile desteklenmiş olan yekpare sur duvarı 2.20 m. kalınlığında olup sur Geç Tunç Çağı'nın son evresine tarihlendirilmektedir¹⁰⁸.

Geç Tunç Çağ sürecinde yekpare sur duvarının takip edilebildiği bir diğer yerleşme Hattuša'dır. Yerkapı rampası üzerinde yer alan ana sur duvarının 8 m. önünde 1.10 m kalınlığında ikinci bir sur duvarı örülmüştür (Şekil 4.3).

Şekil 4.3. Boğazköy/Hattuša Yukarı Şehir ön suru (MÖ 13 yüzyıl ikinci yarısı), (Mielke, 2018, 70, Fig. 6. 4d).

Ön sur kuşağı kare planlı bastiyonlar ile desteklenmiş olup bu sur MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Hattuša'da Yerkapı dışında Büyükkale sitadelinin kuzey ve doğusundaki sur duvarları da yekpare duvar özelliği taşımaktadır. Bu alanlardaki topoğrafyanın dağlık olması sebebi ile yekpare surlu savunmanın yeterli görülmüş olduğu düşünülmektedir¹⁰⁹.

Güney Kapadokya'da stratejik bir alan üzerine kurulmuş olan Kınık Höyük'te de Geç Tunç Çağı'na tarihlenen bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Kınık Höyük sur duvarı 35 cm. ölçülerindeki işlenmemiş dere taşlarından oluşmaktadır. Duvar hattını oluşturan taş

¹⁰⁷ Lloyd, S. Mellaart, J. (1962). *Beycesultan; The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. London: British Institute of Archaeology at Ankara, 27., 28, fig. 7.

¹⁰⁸ Günel, S. (2015). "Çine-Tepecik a New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia". *Nostoi, Indigenous Culture Migration and Intigration in the Aegean Islands and Western Anatolia During the Late Bronze Age and Early Iron Age*. İstanbul. Koç University Press, s. 628-629, fig. 3.

¹⁰⁹ Mielke, D. P. (2018). "Hittite Fortifications Between Function and Symbolism". A. Ballmer, M. Fernandez-Götz and D. P. Mielke. (Editors), *Understanding Ancient Fortifications Between Regionality and Connectivity*. Oxford. Oxbow Books, pp. 70-71. fig. 6.4d.

sıraları arasında dış tarafa bakan taş dizisi daha kalın örülmüştür. Sur duvarını oluşturan taş sıraları arasında herhangi bir bağlayıcı madde kullanılmamış olup sur hattını oluşturan taşların kuru duvar tekniğine göre örülmüş olduğu tespit edilmiştir. Yaklaşık olarak 4.5 m. kalınlığındaki sur hattının 3.5 m.'ye kadar ulaşan korunmuş cephe örgüsü üzerinde 10 cm. kalınlığında bir sıva uygulaması tespit edilmiştir¹¹⁰.

Geç Tunç Çağı'nda yekpare sur duvarları kullanımının rastlandığı bir diğer yerleşme ise Aydın ili Çine ilçesinde yer alan Çine/Tepecik Höyük'te karşımıza çıkmaktadır. Çine/Tepecik Höyük'te açığa çıkarılan ve 2.20 m. genişliğinde olan sur duvarının taş temel kısmı korunabilmiştir. Sur duvarının iç ve dış hattını oluşturan taşlar daha büyük ölçekli iken ortada yer alan taşların nispeten daha küçük olduğu tespit edilmiştir¹¹¹.

4.1.2. Testere Dişli Surlar

Sur duvarının inşası sırasında duvar hattının kademeli bir şekilde öne ve arkaya doğru çekilmesi sonucunda sur hattı üzerinde zikzak dizisi ortaya çıkmaktadır. Testere dişine benzetilmesi sebebi ile bu tarz bir planlamaya sahip olan sur duvarlarına testere dişli sur duvarları adı verilmiştir.

Savunma sistemlerinin inşası sırasında yerleşim yerine alan kazandırmak amacıyla sur duvarları genellikle yamaçlara doğru inşa edilmektedir. Bu alanlardaki sur duvarlarının yamaç karşısındaki direncini arttırmak amacıyla duvarlar testere dişi şeklinde bir planlamaya tabi tutulmuştur. Testere dişli sur tekniğinin topoğrafya karşısında daha sağlam bir yapı oluşturmakla beraber aynı zamanda etkili savunma hattı oluşturma konusunda da önemli avantajlar sağladığı iddia edilmektedir. Savunma hattı üzerinde kör noktaların oluşumuna uygun alanların bertaraf edilmesi söz konusu sur planının savunuculara sağladığı avantajlar arasında gösterilmektedir. Kör noktalar, savunucuların, saldırgan birlikler üzerine ateş etme imkanına sahip olamadıkları, ateş hattı dışında yer alan alanlar olarak ifade edilmektedir. Testere dişli sur duvarının çıkıntılı alanları sayesinde bu platformlar üzerinde konuşlanan savunma birliklerinin sur diplerini etkin bir şekilde kontrol

¹¹⁰ Cinieri, V, D'Alfonso, L, Morandotti, M. 2014, 2-4., D'Alfonso, A., Ergürer, H. Castellano, et al. (2017). "Excavations at Kınık Höyük 2015" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38 (3), 342, Fig. 7.

¹¹¹ Günel, S. (2014). "MÖ II. Binde Çine-Tepecik Yerleşmesinin Batı Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Katkıları". N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt, N. Kolonkaya-Bostancı, Y. H. Erbil. (Editörler). *Armağan Erkanal'a Armağan, Anadolu Kültürlerine bir Bakış*. Ankara. Hacetepe Üniversitesi Yayınları, s. 246-247., Günel, S. (2015). "Çine-Tepecik a New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia". *Nostoi, Indigenous Culture Migration and Intigration in the Aegean Islands and Western Anatolia During the Late Bronze Age and Early Iron Age*. İstanbul. Koç University Press, s. 630, Fig. 3.

altında tutabildikleri öne sürülmektedir. Ayrıca sur hattındaki çıkıntılı alanlar sayesinde saldırganların saldırıya açık olan sağ tarafının da saldırıya açık hale geldiği düşünülmektedir. Sur duvarından ileri doğru çıkıntı oluşturan bu dişler bastiyon ve kulenin sağladığı faydaları karşıladığı için testere dişli sur duvarları üzerinde kule/bastiyon yapılarına ihtiyaç duyulmamıştır. Yarım bastiyon olarak da adlandırılan çıkıntılı alanlar sayesinde kule/bastiyon inşası sonucunda oluşacak olan mali yükten de tasarruf edilmiş olduğu anlaşılmaktadır¹¹².

MÖ III. bin yıl testere dişli sur duvarlarının yoğun olarak kullanıldığı bir dönemdir. MÖ II. ve I. bin yıl sürecinde söz konusu savunma hattını barındıran merkez sayısında belirgin bir düşüşün yaşanmış olduğu görülmektedir¹¹³.

Testere dişli koruma duvarlarının erken örneklerine Bursa ili, Aktopraklık Mevkii'nde bulunan Aktopraklık yerleşmesinde rastlanmaktadır. Erken Kalkolitik Dönem'e tarihlenen Aktopraklık'ta birbirine bitişik olarak inşa edilen mekanların kademeli bir şekilde öne ve arkaya doğru çekilmiş olduğu görülmektedir. Mekan hatlarının zikzak şeklinde uzantılarına devam etmeleri sonucunda yerleşim planı üzerinde testere dişli bir görünüm ortaya çıkmıştır. Mekan duvarları masif (yekpare) bir şekilde yükselmekte olup söz konusu duvarların bir koruma hattı oluşturduğu düşünülmektedir. Yerleşmenin dışında tespit edilen hendek ile birlikte savunma hattının desteklenmiş olduğu düşünülmektedir¹¹⁴.

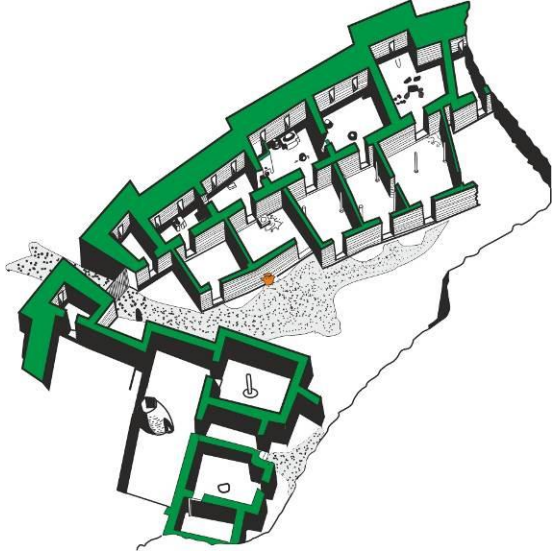
Mersin/Yumuktepe'nin Orta Kalkolitik Dönem'ine tarihlenen XVI. yapı katında testere dişli savunma sisteminin bir başka örneği ile karşılaşılacaktır (Şekil 4.4.). Mekanların arka duvarları ile bitişik vaziyetteki savunma hattı 1,5 m. kalınlığında taş temelli kerpiç bedenden oluşmaktadır. Savunma hattının mekan duvarları ile bitişik yapılması sonucunda bu alandaki duvar kalınlığı mekanların diğer duvarlarına oranla daha kalın bir yapıya sahip olmuştur. Sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiş olan mekanlar öne ve arkaya doğru çekilerek duvar hattı üzerinde testere dişi görünümü elde edilmiştir¹¹⁵.

¹¹² Keeley, L. H., Fontana, M., et al. 2007, 77.

¹¹³ Vincenzi, T. (2008). "Fortification Walls. Development and Conformation of Anatolian "Saw-Tooth Wall", "Kastenmauer", "Casematte", Defence Systems, and Their Building Techniques in the Bronze Age". H. Kühne, R.M. Czichon, F. J. Kreppner (Editors), *Proceedings of the 4th Archaeology of the Ancient Near East*. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag, pp. 309-310., Mielke, 2011a, 83., Keeley, L. H., Fontana, M., et al. 2007, 77., Naumann, 2007, 249-250., Kern, P. B. (1999). *Ancient Siege Warfare*. Indiana: Souvenir Press, 11.

¹¹⁴ Karul, N. (2017). *Aktopraklık Tasarlanmış Prehistorik bir Köy*. İstanbul: Ege Yayınları. 162., Fig. 112a.

¹¹⁵ Garstang, J. (1953). *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*. Oxford: Clarendon Press, Fig 80a, Naumann, 2007, 247.

Şekil 4.4. Mersin/Yumuktepe XVI. (Orta Kalkolitik) yapı katı sur duvarı (Garstang, 1953, 132, Fig. 80a).

ETÇ başlarına tarihlenen Hacılar Büyük yerleşmesi testere dişli savunma sisteminin etkileyici örnekleri arasında yer almaktadır. Yerleşme içindeki mekanların arka duvarları sur duvarı olarak kullanılmış olup bu mekan duvarları kademeli bir şekilde öne ve arkaya çekilerek testere dişli bir savunma hattı elde edilmiştir¹¹⁶.

Erken Tunç Çağı ile birlikte testere dişli savunma sistemlerinin temsil edildiği yerleşme sayısında önemli artışlar yaşanmıştır. Bu yerleşmelerden, Troia II¹¹⁷, Gözlükule¹¹⁸, Küllüoba, Demirci Höyük¹¹⁹, Pulur (Sakyol)¹²⁰ söz konusu savunma sistemini temsil edildiği merkezler olarak ön plana çıkmaktadır.

Küllüoba'nın batı konisinde ETÇ'ye giriş evresi (3200-3000) olarak tanımlanan yapı katında tamamen kerpiçten oluşan testere dişli bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Bu sur duvarına bitişik halde bulunan mekan dizilerinin sur hattı boyunca uzandığı tespit

¹¹⁶ Umurtak, G. (2016). "Hacılar Büyük Höyük: 2011 Yılında Başlayan Kazılar Burdur'un Erken Yerleşim Tarihindeki Boşlukları Dolduruyor". *Göller Bölgesi (Burdur, Antalya, Isparta, Afyon) Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 38 (4), 8., Görsel: 2.

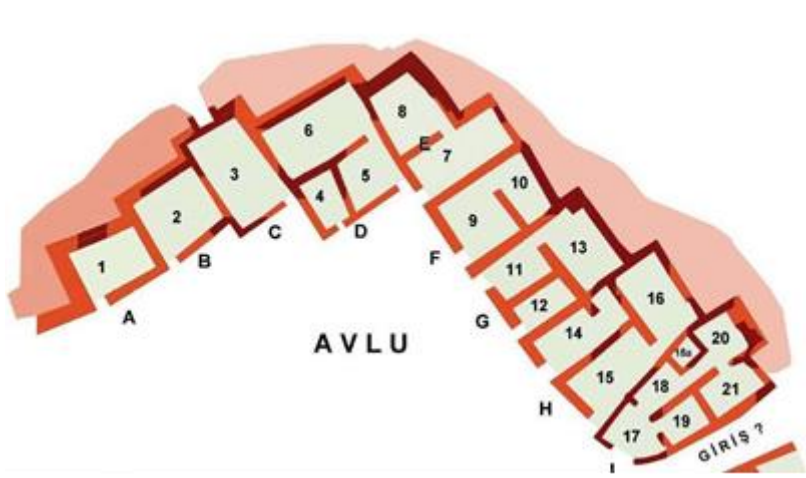
¹¹⁷ Korfmann, M. (1993). "1991 Yılı Troia Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (14) 1, 382

¹¹⁸ Goldman, H. (1956a). *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, From The Neolithic Through the Bronze Age. Vol 2/Text*, New Jersey: Princeton University Press, 20-22.

¹¹⁹ Korfmann, M. (1983). *Demircihöyük: Die ergebnisse der ausgrabungen 1975-1978. Band. (1), Architektur Stratigraphie und Befunde*. Mainz: Verlag Philipp von zabern, 222, Abb. 343.

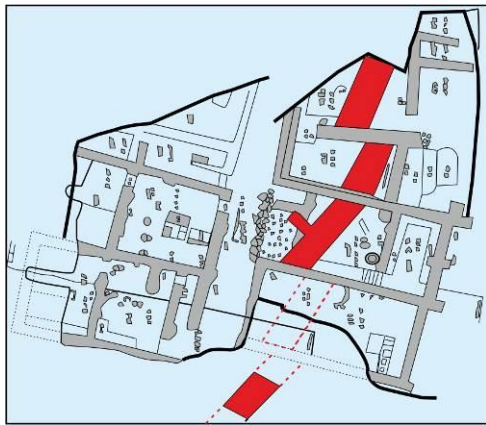
¹²⁰ Korfmann, 1983, 224., Abb. 357., Koşay, H. Z. (1976). *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, 118.

edilmiştir (Şekil 4.5)¹²¹. ETÇ II dönemine gelindiğinde Küllüoba'nın batı konisindeki Yukarı yerleşme testere dişli sur duvarı ile koruma altına alınmıştır¹²².

Şekil 4.5. Küllüoba ETÇ I'e geçiş evresindeki testere dişli savuma hattı (Fidan, 2012, Res. 7).

Tarsus/Gözlükule'de ETÇ II dönemi iki evreli bir tahkimat sistemine sahiptir. İlk evredeki sur duvarı (I. sur duvarı) 1. 80 m. kalınlığında olup uzantısı itibariyle testere dişli özelliği sergilemektedir. Daha geç evreye tarihlenen diğer sur duvarı ilk sur hattının üzerine inşa edilmiştir. Önceki sur gibi taş temellere sahip olan ikinci surun kalınlığı 2.80 m. olarak ölçülürken II. sur duvarının da testere dişli tekniğine bağlı kalınarak inşa edildiği anlaşılmaktadır (Şekil 4.6)¹²³.

Şekil 4.6. Gözlükule ETÇ II dönemindeki testere dişli sur duvarı (Goldman, 1956b, Pl. 6).

¹²¹ Fidan, E. (2012). 'Küllüoba İlk Tunç Çağ Mimarisi'. *Masrop E-Dergi*, 7, 7.

¹²² Fidan, 2012, 10, res. 21.

¹²³ Goldman, 1956a, 20-22., Goldman, H. (1956b). *Excavations at Gözli Kule, Tarsus, From The Neolithic Through the Bronze Age. Vol 2/Platest*, New Jersey: Princeton University Press, Plan, 5. ETÇ II'nin Savunma Duvarı I., Plan, 6. ETÇ II'nin Savunma Duvarı II.

MÖ II. bin yıl başları ile birlikte blok şeklinde inşa edilen testere dişli sur duvarlarında belirgin bir azalma meydana gelmiştir. Bu dönem içinde sandık duvarlı ve kazematlı sur duvarının daha etkili bir koruma hattı sunması sebebi ile tercih edildiği buna bağlı olarak da testere dişli sur kullanımında belirgin bir azalmanın meydana geldiği anlaşılmaktadır. Masif bir karakter taşıyan sur örgüsünün testere dişi planına göre düzenlenmiş olduğuna dair örnekler Elazığ-İmikuşığı ve Adana-Tatarlı Höyük yerleşmelerinde rastlanmaktadır.

Elazığ'ın Baskil ilçesinde yer alan İmikuşığı'nın Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen 10. Tabakası, taş temeli bulunan ve kerpiç üst yapısının da bazı kısımları korunmuş olan bir sur duvarı tarafından koruma altına alınmıştır. İmikuşığı'nın doğu yamacında açığa çıkarılan sur duvarı 2.35 m. kalınlığında olup duvar hattı öne ve arkaya doğru kademeli bir şekilde çıkıntılar oluşturmaktadır. Duvar hattının bu anlayış çerçevesinde örülmesi sonucunda testere dişli bir görünüm ortaya çıkmıştır. Testere dişi şeklindeki uzantıların duvar hattı üzerinde 10 cm.'lik çıkıntılar oluşturmakla beraber söz konusu çıkıntılar arasındaki mesafenin ise yaklaşık olarak 3-4 m. aralığında değiştiği tespit edilmiştir¹²⁴.

İmikuşığı, dışında bir başka testere dişli sur modeline Adana-Tatarlı Höyük yerleşmesinde rastlanmaktadır. Tatarlı Höyük'ün Geç Tunç Çağı'na tarihlenen sur duvarının taş temelleri korunmuş olarak açığa çıkarılmıştır. Sur duvarını oluşturan taşlar bazalt özellikli olup sur duvarının 2 m. kalınlığında olduğu tespit edilmiştir. İmikuşığı sur duvarında rastlanan testere dişli çıkıntılar arasındaki standart mesafelere Tatarlı Höyük sur duvarında rastlanmamaktadır. Aynı şekilde Tatarlı Höyük sur duvarındaki çıkıntılar standart olmadığı ve bu uzunlukların yaklaşık olarak 1-4 m. arasında değiştiği tespit edilmiştir¹²⁵.

MÖ II. binde blok halinde inşa edilen testere dişli sur duvarları dışında sandık duvar veya kazematlı surlar duvarları üzerinde de testere dişli çıkıntılar oluşturulmuş olduğuna dair veriler bulunmaktadır. Alishar yerleşmesini çevreleyen (10T) ve MÖ II bin yıl başlarına (Assur Kolonileri Çağı) tarihlenmesi gerektiği düşünülen 5-6 m. kalınlığındaki sandık duvarlı sur sisteminin, testere dişli çıkıntılar oluşturduğu tespit edilmiştir. Söz konusu çıkıntılar yaklaşık olarak 30 cm. uzunluğundadır¹²⁶.

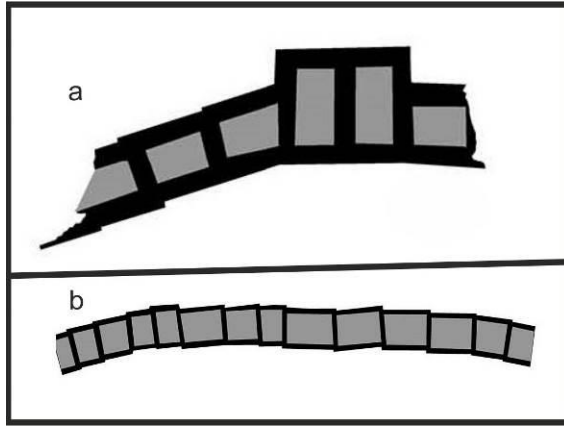
¹²⁴ Konyar, 2006, 334-337.

¹²⁵ Girginer, K. S., Oyman-Girginer, Ö., vd. (2014). "2012 Tatarlı Höyük Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (35) 2, 184-185.

¹²⁶ Von der Osten, H. H. (1937). *The Alishar Hüyük Season of 1930-1932. (VIII), II*. Chicago: The University of Chicago Press, 4, fig. 22,23,24. Naumann, 2007, 260.

Ovaören/Yassihöyük ile Mersin/Yumuktepe'nin Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen yerleşmesi, testere dişli çıkıntılara sahip sandık duvarlı sur sistemi tarafından koruma altına alınmıştır. Ovaören/Yassihöyük'ün güneybatısında açığa çıkarılan 5 m. kalınlığındaki sandık duvarlı sur sistemi üzerinde 10 cm. uzunluğunda çıkıntı bulunmaktadır¹²⁷.

Yumuktepe'de bulunan testere dişli çıkıntılar ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmemiştir. Yumuktepe'nin Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen (MÖ 1500) VII. tabakasını koruma altına alan sur duvarının (Şekil 4.7) GTÇ'yi takip eden evreler içerisinde kullanımını sürdürmüş olduğu belirtilmektedir¹²⁸.

Şekil 4.7. (a) Yumuktepe VII. yapı katı sur duvarı (Garstang, 1953, 239, Fig. 153), (b) Alişar 10T yapı katı (b) (Von der Osten, 1935, Fig. 24).

4.1.3. Paralel Duvarlı Surlar

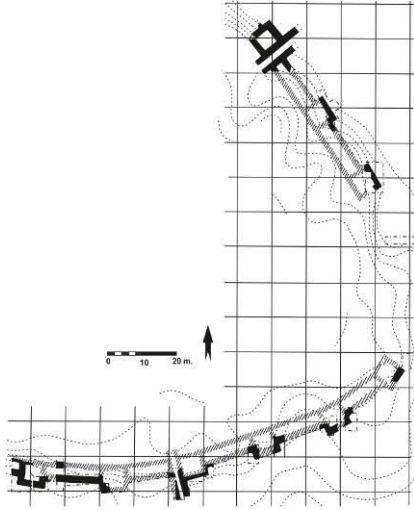
Paralel duvarlı surlar, birbirine paralel uzanan iki duvar hattından oluşmaktadır. Sandık ve kazematlı sur duvarlarından farklı olarak bu tip savunma sistemlerinde birbirine paralel uzanan duvarlar arasında enine duvarlara yer verilmemiştir. Ön ve arka hatta bulunan duvar kalınlıkları 1-1,5 m.'yi aşmamaktadır. Paralel duvarlı surlar, bastiyon/kule yapılarının bulunduğu alanlarda kesintiye uğrayabilmektedir. Bu hali ile sur duvarı üzerinde oldukça uzun bölmelere sahip bir görünüm ortaya çıkmaktadır.

Anadolu'da paralel duvarlı surlara sık bir şekilde rastlanılmamaktadır. Bu tipteki sur tekniğinin en iyi örneklerine Orta Tunç Çağı sonlarına doğru (MÖ 1800-1600)

¹²⁷ Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Kamış, Y (2015). "Ovaören 2013 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (2), 102.

¹²⁸ Garstang, 1953, 238-239, fig. 153., Naumann, 2007, 266.

Korucutepe'nin H evresinde rastlanılmaktadır (**Şekil 4.8**)¹²⁹. Korucutepe'nin H yapı katı son çalışmalar ile birlikte MÖ 1800-1600'e tarihlendirilmiş olup buradaki yerleşmeyi çevreleyen savunma sistemi ise MÖ 17 yy. ortalarına tarihlendirilmektedir. Söz konusu savunma sisteminin kısa bir süreliğine kullanılmış olup meydana gelen istila eylemi sonrasında ise savunma hattının kullanımına son verildiği tespit edilmiştir¹³⁰.

Şekil 4.8. Korucutepe savunma sistemi MÖ 1750-1500 (Van Loon, 1973, 386, Fig. 7).

Korucutepe'de açığa çıkarılan ve birbirine paralel uzanan iki duvar hattından meydana gelen sur duvarının ön hattaki kalınlığı 1.60 m. arka hattaki kalınlığı ise 1.40 m.'dir, her iki duvar hattının arasında da 2.40 m. mesafe bulunmaktadır. İki duvar hattı arasında kalan boşluk kil dolgusu ile doldurulmuştur¹³¹.

Hitit Krallığı'nın önemli yerleşmeleri arasında yer alan Ortaköy/Şapinuwa'da paralel hatlı sur duvarlı savunma sisteminin kullanılmış olduğuna dair veriler bulunmaktadır. Ortaköy/Şapinuwa'nın sitadel kesiminde tespit edilen sur duvarının ön ve arka hattı 1.5 m. kalınlığındadır. Her iki duvar hattının arasında kalan boşluk ise 2 m. civarında olup sur duvarı toplamda 5 m. kalınlığındadır¹³². Ortaköy/Şapinuwa örneğinde

¹²⁹ Bier, C. M. (1973). "The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970 Preliminary Report Part II: The Fortification Wall". *Journal of Near Eastern Studies*, (32) 4, 424-425., Manuelli, F. (2017). "Hatti and the East. A Reassessment of the Archaeological Evidence from the Upper Euphrates Region: Places, Spaces and Artifacts". M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, pp. 140-141.

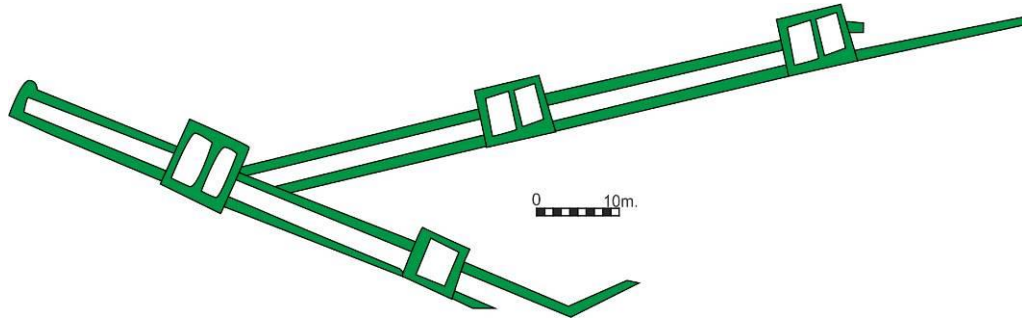
¹³⁰ Manuelli, 2017, 141.

¹³¹ Bier, C. M. (1973). "The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970 Preliminary Report Part II: The Fortification Wall". *Journal of Near Eastern Studies*, 32 (4), 424-425

¹³² Süel, A. (2005). "Ortaköy/Şapinuwa Ören Yerinde 2003 Yılı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 26 (2), 247, res. 2.

birbirine paralel uzanan sur duvarlarının arasında herhangi bir dolguya yer verilmemiş olup bu alanlar depolama alanı olarak kullanılmıştır. (Şekil 4.9).

Miletos'un, Geç Tunç Çağı'na tarihlenen yapı katı üzerinde şiddetli bir yangın ile karşılaşmıştır. Açığa çıkarılan bu yangın tabakasının II. Murşili (MÖ 1318)'nin Batı Anadolu'ya gerçekleştirdiği sefer ile ilişkilendirilmek istenmektedir. Bu yangın tabakasından sonra örülen sur duvarının da Hitit egemenliği sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Söz konusu sur duvarının paralel hatlı iki duvardan oluştuğu ve aradaki boşluğun moloz ile doldurulması sonucunda duvar kalınlığının yaklaşık olarak 4.50 m.'yi bulduğu tespit edilmiştir¹³³.

Şekil 4.9. Ortaköy/Şapinuwa A yapısı koruma duvarı (Süel, Süel, 2002, 416, Res. 1).

Miletos'taki sur tekniği ile ilgili olarak Niemeier, bu sur duvarının sandık duvar özellikleri taşıdığını iddia ederken Naumann, sandık duvarı işaret eden verilerin bulunmadığını, söz konusu sur hattının birbirine paralel uzanan duvarlardan oluştuğunu ve aradaki boşluğun da toprak dolgusu ile doldurulmuş olduğunu ileri sürmektedir¹³⁴.

Geç Tunç Çağı'nda da Troya VI¹³⁵, da paralel hatlı sur duvarlarının etkileyici örnekleri ile karşılaşmaktadır. Troya VI'da açığa çıkarılan sur duvarı şevli bir yapıya sahip olup söz konusu duvarın iç kısmı toprak dolgusu ile doldurulmuştur.

¹³³ Greaves, A. M. (2003). *Miletos, Bir Tarih*. (Çev. H. Çınar, Öztürk). İstanbul: Homer Kitabevi. (Eserin Orjinali 1982'de yayımlandı). 69-83, res. 2.3.

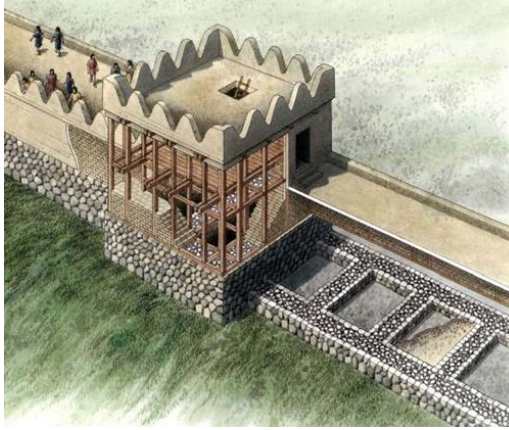
¹³⁴ Niemeier, W. D. (2002). "Hattuşa ve Ahhiyawa arasındaki Millawanda/Milet sorunu, Batı Anadolu'da Miken Yunanistan'ının Politik ve Kültürel Rolü". J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 523., Naumann (2007), Ek.1.

¹³⁵ Blegen, C. W., Caskey, J. L., et al. (1953). *Troy The Sixth Settlement 3 (2)*, New Jersey: Princeton University Press, fig. 16.

4.1.4. Sandık Duvarlı Surlar

Sandık duvarlı sur sisteminde birbirine paralel uzanan iki duvar hattı savunmanın omurgasını oluşturmaktadır. Bu duvarların arasına yerleştirilen enine duvarlar ile birlikte sur hattı üzerinde kare veya dikdörtgen planlı bölmeler ortaya çıkmaktadır¹³⁶ (Şekil 4.10). Savunma sistemi içindeki güvenlik kaygıları söz konusu duvar kalınlıklarını etkilediği bilinmektedir. Bu nedenle sandık duvarlı sur sistemlerinde birbirine paralel olarak uzanan duvar kalınlıklarında farklılıklar bulunabilmektedir.

Anadolu’da MÖ. II. bin yıl sürecinde güçlenmeye başlayan şehir devletleri arasında iktidar yarışının arttığı görülmektedir. Bu rekabet sürecindeki iktidar sahiplerinin, caydırıcı bir askeri güce sahip olmaya önem verdikleri düşünülmektedir. Bu bağlamda kent kuşatmalarında ön plan çıkan koçbaşı ile kuşatma kulelerinin MÖ II. bin yıl sürecinde etkin bir şekilde kullanılmış olduğu görülmektedir.

Şekil 4.10. Hitit sandık duvar tekniğinin şematik çizimi (Nossov, 2008, 11).

MÖ II. bin yılda gelişkin bir düzeye ulaşan silah teknolojisi karşısında sandık duvarlı surların sahip olduğu kalınlık ve esneklik sayesinde daha etkili bir savunma hattı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık olarak 10 m. genişliğe kadar çıkabilen sur kalınlıkları sayesinde sur üzerinde (seğirdim yolu) konuşlanan asker sayısı için daha geniş bir alan sağlanmıştır. Sur duvarındaki kalınlık aynı zamanda savunma birliklerinin manevra kabiliyetlerini de arttırmıştır. 8-10 m. genişliğindeki seğirdim yolu ve mazgallı siperler sayesinde savunma birlikleri nicelik, nitelik bağlamında daha efektif bir savunma hattına sahip olmuştur. Sandık ve kazematlı sur sistemlerine oranla yekpare, testere dişli

¹³⁶ Vincenzi, T., Rinaldi, P. (2007). “The Development of the Military Architecture ‘Kastenmauer and ‘Casematte’ Building Techniques”. *Congresso Internazionale di Ittitologia 5-9 Settembre 2005, Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, 49 (1), 217.

sur duvarlarındaki seğirdim yolu daha dar bir manevra alanına sahiptir. Sandık duvarlı savunma sistemleri maliyet ve zaman açısından da önemli kazanımlar sunmaktadır. Sur hattı içinde yer alan sandıkların toprak veya moloz ile doldurulması sonucunda inşa malzemesinden tasarruf edilmiş olup bu durum aynı zamanda surların yapım süresini de kısaltmıştır. Sur duvarında kullanılmış olan taş, kerpiç ve ahşap malzemesi dışında bölmeler içine yerleştirilen moloz dolgusu ile birlikte savunma hattı koçbaşı kuşatma araçları karşısında daha esnek bir hal almıştır¹³⁷.

Sandık veya kazemat tekniği ile örülmüş sur sistemlerinde, saldırılar neticesinde ortaya çıkan tahribatın dar alanlar ile sınırlı kalacağı öne sürülmektedir. Söz konusu tahribatın başladığı noktada bulunan sandıklı bölme bu durumdan etkilenirken devamında diğer bölmelerin yaşanan tahribattan etkilenmediği ve dolayısıyla tahribatların tüm sur boyunca gerçekleşmeyip sadece tahrip edilen bölme ile sınırlı kaldığı öne sürülmektedir¹³⁸.

Sandık duvarlı sur sistemindeki bölmeleri kaplayan toprak dolgunun yüksekliği ile ilgili tartışmalar bulunmaktadır. Naumann'a göre sandık içindeki toprak dolgu taş temel seviyesine kadar yükselmektedir. Naumann, kerpiç bedenin başladığı noktada toprak dolgunun kullanılmadığını bunun sonucunda da savunucular için sur içinde güvenli alanlar oluşturulduğunu öne sürmektedir. Kerpiç üst yapı içinde, boş alanların olduğunu iddia eden bir diğer çalışmada ise toprak dolgunun en üst seviyeye çıkması halinde sur duvarının yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını öne sürülmektedir¹³⁹. Ancak bu görüşler öne sürülürken kerpiç beden arasındaki boşlukların savunma zafiyeti doğurabilme ihtimali göz önünde bulundurulmamıştır. Böyle bir durumda toprak rampalar üzerine çıkarılan koçbaşı kuşatma araçları, kerpiç duvarlardan oluşan savunma hattını kolaylıkla delebilirdi. Hattuşa Aşağı şehirdeki Büyük Tapınak'ı ve batısını çevreleyen iç sur üzerinde uygulanan rekonstrüksiyon çalışması kerpiç duvar dolgusu ile ilgili olarak aydınlatıcı veriler sunmaktadır. J. Seeher tarafından 2003-2005 yılları arasında yürütülen projede iç surun 65 m.'lik kısmı ayağa kaldırılmıştır. Ayağa kaldırılan sur duvarının kerpiç bedeni içine toprak dolgu yerleştirilmiştir. Bu uygulama sonucunda duvar statığı üzerinde zafiyet veya çökme tehlikesi gibi olumsuz durumlar ile karşılaşılmamış olduğu görülmektedir¹⁴⁰.

¹³⁷ Seeher, J. (2010). "Wie viele Turme braucht eine Stadt überlegungen zu Aufwand der hethitischen befestigungsanlagen in der späten Bronze Zeit". *BYZAS*, 10, 29.

¹³⁸ Von Der Osten, 1935, 4.

¹³⁹ Naumann, 2007, 260., Vincenzi, T., Rinaldi, P. 2007, 222.

¹⁴⁰ Seeher, J. (2007b). *Hattuşa Kerpiç Kent Suru, Bir Rekonstrüksiyon Çalışması*. İstanbul: Ege Yayınları., Baykal-Seeher, A., Seeher, J. (2007). "Tunç Çağı'nda Kent Savunması: Hattusa'da Hitit Surunun

Anadolu’da MÖ II. bin yıl sürecinde sandık duvarlı savunma sistemine sahip yerleşme sayısında önemli artışlar yaşanmıştır. Bu yerleşmeler arasında yer alan Alishar’daki savunma sistemi sandık duvar planına göre inşa edilmiş olup buradaki bölmelerin 5-6 m² ölçülerinde olduğu tespit edilmiştir. Anadolu’da MÖ II. bin yıl başlarından sonra, özellikle Hitit Krallık sürecinde sandık duvar kullanımı yaygın bir hal almıştır. Anadolu’daki ilk merkezi güç olarak karşımıza çıkan Hititler ele geçirdiği veya inşa ettiği kentlerin savunulması konusunda sandık duvarlı sur sistemini ön plana çıkarmıştır. Savunmalı Hitit kentlerinin çoğunda bu sistem standart bir hal almaktadır. Sandık duvarlı sur sistemlerinin en iyi örneklerine MÖ 16. yy ilk çeyreğinde veya ortalarında (MÖ 1590-1560) Boğazköy/Hattuša’da yer alan Poternli Sur¹⁴¹ üzerinde ve MÖ 16. yy. sonlarında Boğazköy/Hattuša’nın Yukarı Şehir kesiminde rastlanmaktadır¹⁴². Kuşaklı/Şarišša’da MÖ 16. yy sonu 15. yy başlarında¹⁴³ karşımıza çıkan sandık duvarlı sur sistemine Hitit İmparatorluk Çağı’nda Alaca Höyük, Büklükale, Yumuktepe, ve Ovaören yerleşmelerinde de rastlanmaktadır¹⁴⁴. Yukarıdaki örneklerin yanı sıra Kayalıpınar/Samuha¹⁴⁵ ve Gökdin-Kalehöyük’te¹⁴⁶ de sandık duvar veya kazemat tekniğine göre inşa edilmiş olan sur duvarları ile karşılaşılmaktadır. Her iki yerleşmede jeofizik çalışmaları sonucunda tespit edilen sur hattı içindeki hücrelerin işlevsel özelliklerini anlayabilmek için bu alanlar üzerinde gerçekleştirilecek kazı çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

4.1.5. Kazematlı Sur Duvarları

Kazemat terimi Almanca’daki *Kastenmauer* sözcüğünden türetilmiş olup bu sözcük sur duvarı içinde yer alan sandık görünümlü bölmeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Kazematlı sur duvarları yapı tekniği açısından sandık duvarlı sur sistemi ile benzer özellikler taşımaktadır. Her iki sur duvarında aradaki bölmelerin kullanılması bağlamında farklılıklar bulunmaktadır. Kazematlı sur duvarlarındaki bölmeler yaşam alanı olarak

Rekonstrüksiyonu”. G. Umurtak, Ş. Dönmez, A. Yurtsever. (Editörler). *Refik Duru’ya Armağan*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 199-211.

¹⁴¹ Schoop, U.-D., and Seeher, J. (2006). “Absolute Chronologie in Boğazkoy-Hattuša: Das Potential der Radiokarbondaten”. *BYZAS*, 4, 59.

¹⁴² Seeher, J. (2006b). “Chronology in Hattusa: New Approaches to an Old Problem”. *BYZAS*, 4, 208.

¹⁴³ Müller-Karpe, A. (2004). “Untersuchungen in Kuşaklı 2002”. *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 136, 109-110.

¹⁴⁴ Bu yerleşmelerin sahip olduğu sur sistemi ve özellikleri Savunmalı Hitit Kentleri bölümünde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

¹⁴⁵ Müller-Karpe, 2017, 65.

¹⁴⁶ Engin, A. (2017). “Second Millenium BC Settlement Patterns in the East of the Upper Kızılırmak Basin”. M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, pp. 164, 176, fig. 15.

kullanılırken sandık duvarlı sur sistemlerinde bu alanların içi toprak ve moloz dolgusu ile doldurulmaktadır¹⁴⁷.

Kazematlı bölmelerde yer alan giriş aralıkları sayesinde söz konusu alanlara giriş-çıkış yapılabildiği anlaşılmaktadır. Bu girişler sur duvarının kent tarafına bakan iç cephesi üzerinde yer almaktadır. Mielke, sur duvarı içinde bulunan ve sivil kullanıma açık olan bölmeler ile ilgili olarak bunların sur sistemi üzerinde zafiyet yarattığını ileri sürmektedir¹⁴⁸.

Naumann, kazematlı sur duvarının kökeni ile ilgili olarak Yumuktepe'nin XVI. yapı katını (Obeyd) işaret etmektedir. Naumann'a göre sur duvarına bitişik bir planlamaya sahip olan odalar aynı zamanda saldırı zamanında kendilerini savunan birer kazemat alanı olarak ön plana çıkmaktadır¹⁴⁹.

MÖ. III. bin yılın önemli merkezleri arasında yer alan Küllüoba, Karataş-Semayük, Demirci Höyük, Hacılar Büyük yerleşmesinde yer alan konutların dış duvarları belirgin bir savunma hattı oluşturmaktadır. Bu duvarların ardında yer alan mekanların sivil hayata alan sağlamak dışında aynı zamanda savunmaya da yardımcı olan birer kazemat alanı oldukları düşünülmektedir. ETÇ I' dönemine tarihlendirilen Hacılar Büyük savunma sisteminde höyüğün batısını kuşatan ve testere dişi şeklinde uzanan yapılar grubu ile karşılaşmaktadır (**Resim 4.2**). 4.5x5.5 m. ölçülerindeki mekanların dış yüzleri testere dişi şeklinde uzanmakta olup söz konusu mekanlar kullanım itibariyle savunma içindeki kazemat bölmeleri olarak da değerlendirilmektedir¹⁵⁰.

Resim 4.2. Hacılar Büyük, ETÇ I dönemine ait yerleşim planı (Umurtak, 2016, 9, Görsel 2).

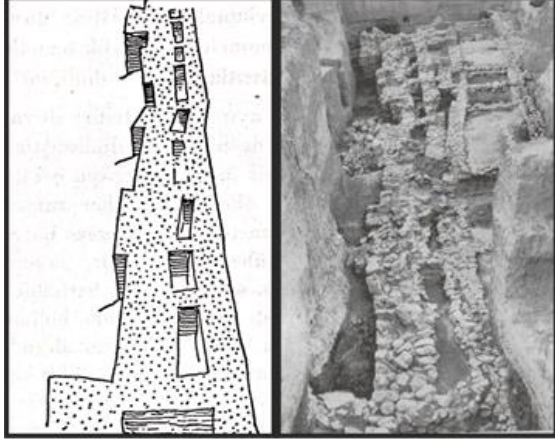
¹⁴⁷ Mielke, 2018, 69., Vincenzi,(2008), 309.

¹⁴⁸ Mielke, 2018, 69.

¹⁴⁹ Naumann, 2007, 247.

¹⁵⁰ Umurtak, 2016, 8., Görsel: 2.

Anadolu’da MÖ II. bin yıl sürecinde de kazematlı sur duvarları kullanımına devam edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kazematlı sur sistemlerinin II. bin yıldaki en erken örneklerine Konya/Karahöyük’te rastlanmaktadır (Şekil 4.11)¹⁵¹.

Şekil 4.11. Konya-Karahöyük MÖ II. bin yıl başları sur duvarı (Naumann 2007, 262, Res, 323, Alp, 2002, 52).

Konya/Karahöyük’ün sur duvarı yaklaşık olarak 9.5 m. kalınlığında olup sur duvarını oluşturan ön ve arka duvar hattının kalınlığı ise 1.50 m. olarak ölçülmüştür. Sedat Alp, sur duvarı içinde bulunan dikdörtgen bölmeler ile ilgili olarak bunların toprak ve moloz dolgusu içermediğini söz konusu bölmelerin depo amaçlı bir kullanma hizmet ettiğini belirtmektedir. Kazematlı savunma sisteminin dış yüzünde 6 m.’lik aralıklara sahip payandalar bulunmaktadır. Bu payandalar 5.50 m. uzunluğunda olup sur hattı üzerinde yaklaşık olarak 50 cm.’lik çıkıntılar oluşturmaktadır¹⁵². Konya/Karahöyük’ün kazematlı savunma sisteminin Assur Ticaret Kolonileri Çağı’na ait olduğu düşünülmektedir. Söz konusu sur duvarı ile ilgili olarak Anadolu’nun en eski kazematlı savunma sistemi değerlendirmesi yapılmaktadır¹⁵³.

¹⁵¹ Edwards, G. R., Bittel, K., et al. (1959). “Summary of Archaeological Research in Turkey”. *Anatolian Studies*, 9, 30., Mielke, 2018, 65., Schirmer, W. (2002). “Şehir, Saray, Tapınak, MÖ 2. Ve 1. Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri”. J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 482., Nossov, K. (2008). *Hittite Fortifications c. 1650-700 B.C.* Oxford: Osprey Publishing, 10.

¹⁵² Alp, S. (1957). Karahöyük Kazısı. *Belleten XXI (84)*, 661., Naumann, 2007, 263.

¹⁵³ Edwards, G. R., Bittel, K., Miltner, F., Robert, L., M.A. Hafmann, G., Detweilwr, A. H., Özgüç, T., Alp, S., Fıratlı, N. (1959). “Summary of Archaeological Research in Turkey 1958”. *Anatolian Studies*, 9, 30., Mielke, 2018, 65., Seeher, 2010, 29.

Konya/Karahöyük dışında MÖ II. binyıl periyodunda Tilmen Höyük IIc¹⁵⁴ (**Resim 4.3**) ve bugün Osmaniye Arslantaş Barajı'nın suları altında kalan Domuztepe'de¹⁵⁵ de sur duvarı içindeki kazemat alanları ile karşılaşmaktadır.

Resim 4.3. Tilmen IIc yapı katı kazematlı sur duvarı (Duru, 2003, 104, Lev. 16.2).

4.2. Kule/Bastiyon

Savunma sistemleri içinde önemli bir yere sahip olan kule/bastiyon yapıları yerleşmeyi çevreleyen sur duvarı hattından ileri doğru çıkıntı yapan savunma unsurları olarak tanımlanmaktadır. Kuleler yükselti itibarıyla sur duvarını aşan yapılar olarak kabul edilirken bastiyonlar ise yükselti bağlamında sur bedeni ile aynı seviyeye sahip yapılar olarak değerlendirilmektedir. Günümüze kadar ulaşan kule veya bastiyon yapıları arasında kesin ayrımlar yapmak oldukça güçtür. Söz konusu yapıların sadece temel kısımları korunmuş olup üst yapıya dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu sebeple sur duvarı hattından ileri doğru çıkıntı oluşturan yapıların kule veya bastiyon yapıları olarak tanımlanması noktasında zorluklar yaşanmaktadır. Günümüze kadar korunmuş olan sur temellerinin kule/bastiyon ayrımı noktasında faydalı veriler sunabileceği iddia edilmektedir. Buna göre sur duvarı hattındaki diğer yapılara oranla daha ağır bir konstrüksiyona sahip olan yapıların daha yükseğe çıkabileceği, dolayısıyla bu yapıların kule olarak nitelendirilebileceği öne sürülmektedir. Anadolu ve Yakındoğu'da bugüne

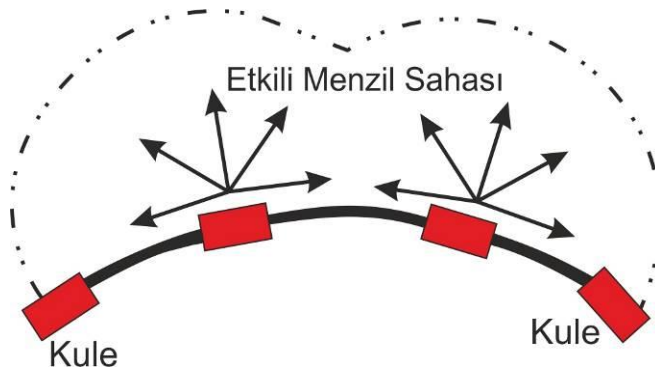
¹⁵⁴ Alkım, U. B. (1972). "Tilmen ve Kırıskale Höyük Kazıları 1970". *Türk Arkeoloji Dergisi*, 19 (2), 40.

¹⁵⁵ Çambel, H., Özdoğan, M. (1984). "1983 Yılı Domuztepe Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 6, 265, res. 8.

kadar açığa çıkarılan kule/bastiyon örneklerinde dikdörtgen planlı yapılara daha sık rastlanmaktadır¹⁵⁶.

Savunma mimarisi kapsamında yer alan kuleler sur duvarlarından sonraki en önemli savunma unsuru olarak kabul edilmektedir. Sur hattından daha yüksek seviyelere çıkan kuleler daha etkili ateş gücüne sahip olmakla beraber nöbetçiler için daha geniş bir görüş alanı sağlamaktadır¹⁵⁷.

Birbirlerine eşit aralıklar ile yerleştirilen kuleler sur duvarı direncini arttırdığı gibi etkili bir savunma hattı oluşturma konusunda oldukça faydalı olmuşlardır. Kuleler ile birlikte bastiyonlar sur duvarından öne doğru taşarak sur diplerinde oluşması muhtemel olan ve düşman birliklerinin sığınabileceği kör noktaları bertaraf etmişlerdir (Şekil 4.12). Kule/bastiyonlar üzerinde konuşlanan piyadeler sur diplerine yaklaşan saldırgan askerlerin kalkan tarafından korunmayan sağ taraflarını rahat bir şekilde hedef alma olanağına sahiptir. Sur hatlarından da bilindiği üzere kule/bastiyoların en üstünde yer alan mazgal siperleri savunucuları karşı ateşten koruyan sığınma alanlarıdır. Kule/bastiyon kuşağı sayesinde sur önlerine yaklaşan saldırganların sağdan ve soldan yoğun ateşe maruz kalmaları sebebi ile manevra kabiliyetleri de önemli ölçüde engellenmektedir¹⁵⁸.

Şekil 4.12. Kulelerin menzile sahası ile ilgili şematik çizim (Burke, 2004, 131, Fig. 8).

Ateşli silahların kullanılmaya başlamasından önce kule/bastiyonlar arasındaki mesafenin 35 m.'yi aşmadığı öne sürülmektedir. Ateşli silahların kullanılması ile bu mesafenin 100 m.'ye kadar çıktığı belirtilmektedir. MÖ II. bin yıl sürecinde Yakındoğu'da

¹⁵⁶ Keeley, L. H., Fontana, M., et al. 2007, 67-68., Burke, A. A. (2008). *Walled up to Heaven, The Evolution of Middle Bronze Age Fortification Strategies in the Levant*, Indiana: President and Fellows of Harvard College, 65., Naumann, 2007, 245.

¹⁵⁷ Keeley, L. H., Fontana, M., et al. 2007, 67.

¹⁵⁸ Seeher, 2010, 36., Burke, 2008, Figure 10.

açığa çıkarılan kule/bastiyon yapıları arasındaki mesafe ortalama olarak 20-35 m. arasında değişmektedir¹⁵⁹.

Savunma birliklerinin kullandıkları silahların maksimum etki mesafesi aynı zamanda kule/bastiyon yapıları arasındaki mesafeyi de tayin etmektedir. Bu tarz bir planlamanın göz ardı edilmesi halinde kör noktalara toplanan saldırgan birlikler, sur temellerini oyama ve merdivenler aracılığıyla savunma hattını aşma tehlikesi oluşturabilmektedir. Tam bu noktada savunma birliklerinin kullandıkları silahların etki menzili ile kule/bastiyonlar arasındaki mesafenin uygunluğunun önemi ön plana çıkmaktadır. Savunucular kullandıkları yay, mızrak, sapan gibi silahların etkili menzilinin yarısı veya üçte biri oranında eşit mesafelere sahip kule/bastiyon aralıkları oluşturmaktadır. Buradaki etkili menzil söz konusu silahın hedefte ölümcül veya güçten düşüren bir yara açabileceği mesafeye karşılık gelmektedir. Kule/bastiyonlar arasındaki mesafenin etkili menzil ile uyumlu bir şekilde kullanılması sonucunda etkili bir savunma hattı elde edilmektedir¹⁶⁰.

Sur duvarları üzerinde kule/bastiyon dizisi oluşturmanın oldukça maliyetli bir işlem olduğu bilinmektedir. Daha uzun surlara sahip olan büyük kentlerde kule/bastiyon kullanımı küçük kentlere oranla daha maliyetli olmaktadır. Bastiyon yapılarının maliyeti kulelere göre daha ucuzdur. Söz konusu durumu Keeley bir örnek ile açıklamaya çalışmıştır. Bu örnekte 100 m. uzunluğundaki sur hattının 4x2 m. ölçülerinde 5 adet bastiyona sahip olduğu anlatılmaktadır. Birbirlerine eşit uzaklıkta yer alan bastiyonlar arası mesafe 20 m. olarak kabul edilmiştir. Yapılan hesaplama sonucunda sur duvarından çıkıntı oluşturan her bir bastiyonun tek başına 8 m.'lik sur hattı oluşturabildiği tespit edilmiştir. Keeley'e göre 100 m. uzunluğundaki sur üzerinde 5 adet bastiyona yer verilmemesi ve buradaki malzemenin sur hattı üzerinde kullanılması halinde sur hattının 140 m.'lik uzunluğa sahip olabileceği ileri sürülmektedir. Kule/bastiyonların sur duvarı hattı üzerinde çıkıntı oluşturmaları maliyetlerin yükselmesine sebep olmuştur. Kulelerin, bastiyonlardan da maliyetli yapılar olmasının temelinde yükseklik farkı yatmaktadır. Bastiyolar, sur duvarının sahip olduğu yüksekliği aşmayan yapılar olarak tanımlanırken kuleler ise sur duvarı yüksekliğini aşan yapılar olarak tanımlanmaktadır. Sur bedenini aşan kulelerde

¹⁵⁹ Burke, 2008, 65., Keeley, L. H., Fontana, M., et al. 2007, 70., Kern, 1999, 11.

¹⁶⁰ Keeley, Fontana, et al. 2007, 70., Mielke, 2018, 70., Seeher, 2010, 37., Naumann, 2007, 245.

ahşap ve kerpiç kullanımı artmakta ve bu durum neticesinde sur maliyetinde %70-80 oranında artışlar meydana gelmektedir¹⁶¹.

Kule/bastiyon yapıları sur hattı dışında kapı girişlerinin bulunduğu alanlarda da sıklıkla kullanım görmüş olan yapılardır. Kapı girişlerinin güvenliğini sağlamak amacıyla bu alanlardaki kule/bastiyon yapılarının daha geniş ölçülere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Anadolu’da bilinen en eski kule/bastiyon yapısı Geç Neolitik Dönem’e tarihlenen Kuruçay’ın 11. yapı katında açığa çıkarılmıştır (**Resim 4.4**). Sur hattı üzerindeki yarım daire planlı kule/bastiyonlar öne doğru 3,5 m.’lik çıkıntılar oluşturmaktadır. Kapı girişini bulunduğu alanda giriş kısmının içe doğru çekilmesi sonucunda sağ ve sol kanatta açığa çıkan çıkıntılı duvarlar ile ilgili olarak bunları kapıyı koruyan ve kontrol eden kule/bastiyon yapıları olarak değerlendirmek mümkündür¹⁶². Hacılar II yerleşmesi Erken Kalkolitik Çağ içinde kare planlı kule/bastiyon yapılarına sahip olduğu ileri sürülen bir diğer yerleşmedir¹⁶³.

Resim 4.4. Kuruçay 11. yapı katındaki yarım daire planlı kule örnekleri (Duru, 1994, Lev. 16.2).

Yumuktepe’nin Orta Kalkolitik yerleşmesinde (XVI. tabaka) sitadeli çevreleyen sur duvarının giriş kapısında öne doğru çıkıntı yapmak sureti ile girişi koruyan kule/bastiyon yapıları bulunmaktadır¹⁶⁴. Kule/bastiyon yapılarının açık bir şekilde izlenebildiği bir diğer yerleşme olan Güvercinkayasası’nda savunma hattı üzerinde biri yarım daire, diğeri de kare planlı olmak üzere iki adet kule/bastiyon yapısı açığa çıkartılmıştır (**Resim 4.5**). Orta

¹⁶¹ Keeley, Fontana, et al. 2007, 70., Seeher, 2010, 27.

¹⁶² Duru, 1994, 12, Levha 15.

¹⁶³ Mellaart, 1970a, 25., Mellaart, J.(1970b). *Excavations at Hacilar (I)*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 80-81, lev. 26-27.

¹⁶⁴ Garstang, 1953, 133, fig. 80a.

Kalkolitik Dönem'e tarihlenen bu kule/bastiyon örnekleri ile birlikte sur duvarı yukarı yerleşmeyi aşağı yerleşmeden ayırmaktadır¹⁶⁵.

Erken Tunç Çağ sürecinde savunmalı kentlerdeki kule/bastiyon kullanımı artarak devam etmiştir. ETÇ I içinde Tepecik savunma sistemi üzerinde üçgen planlı bir bastiyonun açığa çıkartıldığı belirtilmektedir¹⁶⁶. ETÇ II sürecinde Arslantepe¹⁶⁷, yerleşmesinde yarım daire planlı bir kule/bastiyon yapısı açığa çıkarılırken aynı süreç içinde Limantepe¹⁶⁸ de at nalı planlı bir kule/bastiyon yapısı açığa çıkartılmıştır. Troia¹⁶⁹ ve Karaoğlan Mevkii¹⁷⁰ de yapılan çalışmalar sonucunda bu merkezlerde açığa çıkarılan kule/bastiyon yapılarının ise kare planlı olduğu görülmektedir.

Resim 4.5. Güvercinkayası, Orta Kalkolitik Dönem'e ait olan kule/bastiyon yapıları (Gülçur, Çaylı, vd. 2011, 307, Res. 1).

Troia'da açığa çıkarılan kule/bastiyon yapılarının genellikle kapı girişlerinin bulunduğu noktalar üzerinde oldukça büyük ölçüler şeklinde inşa edildiği tespit edilmiştir.

¹⁶⁵ Gülçur, S., Çaylı, P., Demirtaş, İ. (2011). "Güvercinkayası 2009 Yılı Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 (3), 299, res. 1.

¹⁶⁶ Esin, U. (1979), "Tepecik Kazısı 1973". S. Pekman (Editör). *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*. Ankara. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, s. 89., 53, res. 4-5.

¹⁶⁷ Frangipane, M. (1996). "Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri". Y. Sey. (Editör). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. İstanbul. Tarih Vakfı Yayınları, s. 67-68, res. 9.

¹⁶⁸ Erkanal, H. (1999). "Early Bronze Age Fortifications Systems in İzmir Region". P. Betancourt., V. Karageorghis., R. Laffineur and W.-D. Niemeier (Editors). *Aegaeum 20, Meletemata; Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as he Enters his 65th Year*. Liege. Univesite de Liege, pp. 240. Lev. LIIIa-LIIIb.

¹⁶⁹ Mellart, J. (1959) "Notes on the Architectural Remains of Troy I and II". *Anatolian Studies*, 9, 134-137, fig. 2-3.

¹⁷⁰ Topbaş, A., Efe, T., İlaslı, A. (1998). "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and The Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii". *Anatolia Antiqua*, 6, 25, fig. 2.

Kare planlı bir başka kule/bastiyon yapısı da ETC sonunda oldukça tahrip olmuş bir şekilde Maltepe’de (Kelhıdık) açığa çıkarılmıştır¹⁷¹.

Konya/Karahöyük’ün MÖ II. bin yıl başlarına tarihlenen savunma sistemi üzerinde kule/bastiyon yapılarına dair veriler bulunmaktadır. Karahöyük sur duvarında bulunan payandalar dışında birbirlerine 40 m.’lik aralıklar ile yerleştirilmiş kule/bastiyon yapıları bulunmaktadır. Söz konusu yapılar 9 m. uzunluğunda olup bunlar sur duvarı hattından öne doğru 2,5 m. lik çıkıntılar oluşturmaktadır¹⁷². Yine bu dönem içinde Alishar yerleşmesinin de kule/bastiyon tarzında çıkıntılara sahip olduğu bilinmektedir. Ancak Alishar örneğindeki kule/bastiyon yapıları düzenli aralıklar şeklinde uzanmamakta olup bu yapılara sur duvarı hattı üzerinde oldukça az sayıda rastlanmaktadır. Alishar’daki kule/bastiyon yapıları genellikle kapılarda ve sur duvarının kıvrım oluşturduğu alanlarda karşımıza çıkmaktadır¹⁷³.

Anadolu’da, Hitit egemenliği süreci ile birlikte kule/bastiyon yapılarına dair önemli bilgilere ulaşılmıştır. Söz konusu bilgilerin elde edilmesinde aplik kil kule modelleri önemli bir rol oynamıştır. Boğazköy/Hattuša ve Kuşaklı/Şarišša yerleşmelerinde açığa çıkarılan kil kule modelleri geniş ağızlı kaplarda aplik olarak kullanılmıştır. Kapların ağız dışında boyun kısmının bulunduğu alanda da kule betimlerine rastlanmaktadır. Boğazköy/Hattuša’da “kule biçimli kaplar” olarak adlandırılan kap grubu üzerinde de savunma sistemlerine dair betimlemelere rastlanmaktadır (**Resim 4.6**). Söz konusu bu grubun kap işlevi taşımadığı bunların birer yapı modeli olduğu düşünülmektedir¹⁷⁴.

Hattuša’da ele geçen ve MÖ 14. yüzyıla ait olan kule modeli Hitit, kule mimarisine dair en ayrıntılı bilgiyi sunmaktadır. Ele geçen kil kule modelinin sağında ve solunda bulunan sur duvarı üzerinde mazgal dişleri bulunmaktadır (**Bkz. Resim 4.6a**). Aynı şekilde kule yapısının üst kısmında da mazgal dişlerine yer verildiği görülmektedir. Mazgal dişlerinin hemen alt kısmında kabartma şeklinde enine uzanan iki ahşap hatıl detayı bulunmaktadır. Bu ahşap hatılların da altında cepheden öne doğru hafif çıkıntı yapan üç adet ahşap hatıl kulenin en üst katı için gerekli olan zemine altlık oluşturmaktadır. Ahşap hatılların altında 2 adet pencere yer alır. Pencereleler dikdörtgen şeklinde olup bunlar kule üzerinde dikey olarak yerleştirilmiştir. Kil kule modelinin cephesinde bulunan iki pencere

¹⁷¹ Özgüç, T. (1947). “Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas yanında) Kazısı”. *Bellekten*, 11 (44), 643.

¹⁷² Naumann 2007, 263.

¹⁷³ Naumann, 2007, 286. res. 358, 359, 360.

¹⁷⁴ Seeher, 2007b, 23.

dışında her iki yanda da birer pencere daha bulunmaktadır. Pencere etrafındaki kazıma çizgilerin pencerelerin ahşap çerçeveleri oluşturdukları düşünülmektedir. Pencere açıklığının altında kazıma çizgilere sahip birbirine paralel uzanan iki hat bulunmaktadır. Söz konusu hattın ahşap hatılı simgelediği ve dolayısıyla bunun ilk katın tabanı olması gerektiği öne sürülmektedir. Cephede bulunan yatay kazımaların yanlarda bulunmaması sebebi ile bunun ahşap hatıl ile ilişkili olamayacağı belirtilmektedir. Kule modelinin en alt katındaki çapraz şekilli kafes benzeri örgünün diğer modellerden de bilindiği üzere pencere açıklığı veya pencere kanadı olabileceği düşünülmektedir. Alt katta bulunan muhtemel pencere detaylarının güvenlik noktasında zafiyet yaratacak olması sebebi ile bu tarz yapıların sur sistemi üzerinde kullanılamamış olduğu bunların sur dışındaki yapılar üzerinde kullanılmış olabileceği iddia edilmektedir¹⁷⁵.

Resim 4.6. (a) Boğazköy/Hattuša'da ele geçen pişmiş toprak kule modeli (Seeher, 2007b, 22, Res. 14a.), (b) Boğazköy/Hattuša'da ele geçen dendane betimlemesi (Seeher, 2007b, 22, Res. 14b.) (c) Kuşaklı/Şarišša'dan ele geçen aplik kule modeli (Seeher, 2007b, 22, Res. 14c).

Hitit merkezlerinde ele geçen kule modellerinin bazılarında pencere açıklığına yer verilmemiş olduğu görülmektedir. Söz konusu kulelerde en üst kattın tabanını oluşturan ahşap konstrüksiyon kabartma olarak gösterilmiştir. Seeher'e göre bu tip kule modelleri tamamen dolu olup bunların içinde barınmaya uygun alanlar bulunmamaktadır. Seeher bu yapılardaki en üst platform ile ilgili olarak bu alanın gözetleme ve savunma noktası olarak kullanılmış olduğunu düşünmektedir¹⁷⁶. Boğazköy/Hattuša'da açığa çıkarılan kule

¹⁷⁵ Seeher, 2007b, 23-24, res. 13b, 14a.

¹⁷⁶ Seeher, 2007b, 24, res. 13a, 14c.

yapılarının büyük çoğunluğunda kapı aralığı bulunmazken az sayıdaki örnekte ise giriş aralığına sahip kule temelleri bulunmaktadır.

Giriş aralığının bulunduğu odadan kulenin üst katına tırmanmak için ahşap merdivenden destek alınmış olduğu düşünülmektedir. Mazgal dışlarının bulunduğu alana çıkıldıktan sonra kulelerin yan yüzlerinde açılan kapı aralıkları ile diğer kulelere erişimin mümkün olabildiği öne sürülmektedir¹⁷⁷. Kule yapılarındaki toprak dolgunun bütün kuleyi kaplaması ve seğirdim yolu üzerindeki kulelere giriş aralığı açılmaması durumunda savunma hattı üzerinde hareketliliğin kısıtlanmasına bağlı olarak savunmada zafiyet oluşabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle savunma kuşağında etkili bir iletişim ve kesintisiz bir savunma zinciri oluşturabilmek için seğirdim yolu üzerindeki kulelerin giriş aralığına sahip olması gerekmektedir.

Hitit kulelerine dair önemli bilgiler sunan kule modellerindeki ölçülerin gerçekçi olmadığı anlaşılmaktadır. Kil kule modelleri üzerinde yapılan incelemede buradaki kule modellerinin dar ve sur duvarında oldukça yüksek bir şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Kil kule modelindeki oranlar doğru olarak kabul edildiği takdirde kule yüksekliğinin 30-40 m.'lere kadar çıkabileceği ön görülmektedir. Bu tespit kil kule modellerinin gerçek oranlara bağlı kalınarak yapılmadığını kanıtlamaktadır¹⁷⁸.

Hitit sur sistemleri üzerinde yürütülen çalışmalar sırasında sur duvarı üzerindeki kule/bastiyon yapılarına dair iki farklı plan tespit edilmiştir. Birinci plandaki kule/bastiyon örneği Eski Hitit Dönemi'ne ait olan Poternli Sur duvarı ve Büyükkaya'nın kuzey suru üzerinde yer almaktadır. Buradaki kule/bastiyon yapıları üzerinde yapılan çalışmalarda söz konusu yapıların sur duvarı ile birlikte bütünlük bir plan oluşturmadığı ve bunların 15-19 m. aralıklarla sur duvarı üzerinde eklenti gibi durduğu tespit edilmiştir. Her iki sur duvarı üzerinde çıkıntı oluşturan yapıların genişlikleri 9-13 m. sur önndeki derinlikleri de 2,3-3,9 m. arasında değişmektedir. Çift bölmeden meydana gelen bu eklentili yapıları sur duvarını aşacak bir konstrüksiyon özelliği taşımadığı ve dolayısıyla bunların bastiyon olarak değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmektedir. Benzer plan özellik Konya/Karahöyük savunma sistemi üzerinden de takip edilebilmektedir. Konya/Karahöyük'ün bu özelliği ile Hitit savunmasının kökenini oluşturduğu ileri sürülmektedir. İkinci kule/bastiyon planı ile ilgili örnekler Boğazköy/Hattuša ve Kuşaklı/Şarišša yerleşmelerinde tespit edilmiştir. Eski Hitit Dönemi'nin hemen sonrasında Boğazköy Yukarı Şehir suru ve Kuşaklı/Şarišša sur

¹⁷⁷ Mielke, D. P. 2018, 73., Seeher, 2007, 12c, 16.

¹⁷⁸ Seeher, 2007b, 24.

duvarında savunma sistemi içinde bütünlük oluşturan kule yapıları açığa çıkarılmıştır. Bu yapılar dikdörtgen şeklinde çift sandıktan oluşmaktadır. Kendi içinde bağımsız olan yapılar sur sistemi kapsamında bütünlük arz etmektedir. Yapıların genişlik ölçüleri 7-9 m. derinlikleri ise 4.30-6.30 m.'dir. Birinci tipteki yapılardan farklı olarak ikinci tip yapıların sur bedenini aşmak için gerekli olan özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yapıların savunma sistemi içinde kule vazifesi taşıdığı düşünülmektedir¹⁷⁹.

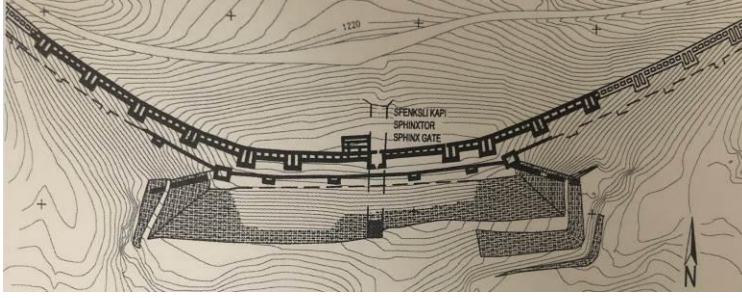
Boğazköy/Hattuša'nın MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında Yukarı Şehir'de yer alan sur hattının önüne ikinci bir sur duvarı örülmüştür. Ana sur hattı üzerindeki iki kule ile Yerkapı rampasının kaplama taşlarının bir kısmı sökülerek öndeki sur hattı üzerinde kullanılmıştır. Ön surda 25-30 m. aralıklarla kule/bastiyon yapıları bulunmaktadır. Bu yapılar Hititlerin standartlaşmış çift bölmeli kule modellerinden farklı olarak tek bölmeli olarak inşa edilmişlerdir. İçleri toprak ile dolu olan yapılar 6,5 m. genişliğinde ve 4.30 m. derinliğindedir. Ön sur hattı ile arkadaki sur hattı arasında 8 m.'lik mesafe bulunmaktadır. Savunma noktasında zafiyetin yaşanmaması ve arkadaki sur kuşağının işlevselliğini sürdürebilmesi için öndeki sur hattı daha alçak inşa edilmiş olmalıdır. Bu sebeple ön sur üzerindeki yapıların bastiyon olarak değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmektedir (**Şekil 4.13**)¹⁸⁰.

Hitit savunma sisteminde dikey yönlü iki bölmeden oluşan kule örneklerine sıklıkla rastlanırken kapı girişini koruyan kulelerde ise ağırlıklı olarak 4-6 bölmeden oluşan bir konstrüksiyon ile karşılaşılmaktadır. Kapı kuleleri içinde yer alan ve 4-6 bölmeden oluşan bölmeler, büyük ölçülere sahip olan kapı kulelerinin güçlü bir şekilde yükselmesine olanak sağlamaktadır. Kulenin temel kısmında yer alan bu bölmeler aynı zamanda kule yapısının stabilizasyonunu da sağlamaktadır (**Şekil 4.14**).

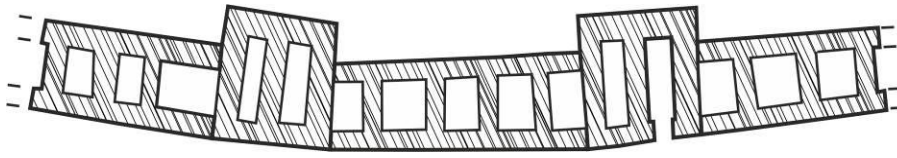
Devasa yapılar olarak inşa edilen kapı kuleleri savunma ve propaganda olmak üzere iki amaca hizmet etmektedir. Savunma kapsamında bakıldığında zaman giriş alanlarının bulunduğu noktalarda trafiği kontrol etmek ve güçlü bir savunma oluşturmak için bu alanlardaki kuleler daha kütsel olarak inşa edilmektedir. Kulenin dışa bakan bölmelerinin genellikle toprak dolgusu ile dolu olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁹ Seeher, 2007b, 20., Seeher, 2010, 29-30. Mielke, 2018, 71-72. fig. 6.4 a-b/c-d.

¹⁸⁰ Mielke, D. P. (2012). "Fortification and Fortification Strategies of Mega-Cities in the Ancient Near East" R. Matthews, J. Curtin, M. Seymour, A. Fletcher, A. Gasco, R. Chapman. (Editors), *Proceedings of the 7th. International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East. Mega-Cities & Mega-Sites: The Archaeology of Consumption & Disposal; Landscape, Transport & Communication*, (1), Wiesbaden. Harrassowitz Verlag, pp. 75., Mielke, 2018, 71, fig. 6.4d., Schachner, A. (2010). MÖ 16. yy. Anadolu'sunda Bir Dönüm Noktası ". A. Süel. (Editör). *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, VII (2), Ankara. T. C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, dnt. 20., Seeher, 2006a, 70.

Şekil 4.13. Boğazköy/Hattuša Yukarı kent ön suru (MÖ 13. yüzyıl ikinci yarısı), (Seeher, 2006a, 63, Res. 63).

Şekil 4.14. Hitit mimarlığında kule planı (Seeher, 2007b, 27, Res. 16b).

Bu alanlarda toprak dolgunun kullanılmış olması sayesinde koçbaşı kuşatma aracının darbelerine karşısında daha dirençli bir hat ortaya çıkmaktadır. Giriş kulesinin kent içine bakan bölmeleri içinde nöbetçi odaları olarak kullanılmış olan bölmeler bulunmaktadır. Propaganda noktasında ise kente yaklaşan kişiler üzerinde kent ihtişamının ve krallık gücünün yansıtılması noktasında büyük ölçekli kulelerin etkili bir şekilde kullanılmış olduğu görülmektedir.

Boğazköy/Hattuša yerleşmesi yaklaşık olarak 190 hektarlık bir alana sahip olup kendi dönemi içinde mega kent özelliği taşımaktadır. Bu büyük ölçekli kentin savunması 9 km. uzunluğundaki sur kuşağı tarafından sağlanmaktadır. Sur hattını destekleyen kule sayısının ise yaklaşık olarak 300 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Sur üzerindeki kulelerin saldırı ihtimalinin düşük olduğu dik yamaçlarda dahi kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle kule yapıları savunma dışında krallık otoritesinin ve kent ihtişamını vücut bulduğu sembolik alanlar olarak da değerlendirilmektedir¹⁸¹.

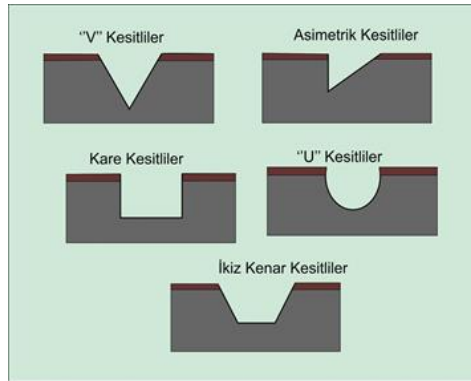
¹⁸¹ Mielke, 2018, 78., Mielke, 2012, 75., Seeher, 2010, 37.

4.3. Hendekler

Hendekler genellikle sur duvarı veya palisadın dışında kazılıp bunlara paralel uzanacak şekilde tasarlanmış olan savunma sistemleridir. Hendekler savunmaya yardımcı olduğu kadar savunma mimarisine materyal sağlaması bakımından da önemli bir yere sahiptir. Hendeklerin kazılması sırasında ortaya çıkan toprak savunmaya yardımcı olacak olan palisat ya da toprak set için de kullanılabilir. İçi boş bırakılan veya kimi zaman su ile doldurulan hendeklerin savunma içerisindeki temel vazifesi sur duvarının altına doğru tünel kazan düşman birliklerinin sur diplerine ulaşmasını engellemektir. Nitekim sur duvarının temellerine ulaşan tünel kazıcılarının sur temellerini kazmak sureti ile sur duvarları tahrip edebilmektedir¹⁸².

İdeal hendek genişliği ve derinliğinin ne olması gerektiği ile ilgili tartışmalar hali hazırda devam ederken ideal genişliğin koşar adım ölçüsünden daha geniş olması (en az 2 m.) ve göğüs yüksekliğinden biraz daha derin olması gerektiği öne sürülmektedir. Saldırı sırasında düşman birliklerinin manevra alanlarını daraltan hendekler saldırgan düşman birlikleri dışında yırtıcı hayvanlar karşısında da bir bariyer görevi taşımaktadır¹⁸³.

Yakınoğu’da hendekler ile ilgili yürütülen çalışma sonucunda hendeklerin 5 grup altında incelenmiş olduğu görülmektedir. Bunlar, “V” kesitli hendekler, Asimetrik hendekler, Kare hendekler, “U” kesitli hendekler, İkizkenar kesitli hendekler’dir (Şekil 4.15)¹⁸⁴.

Şekil 4.15. Savunma hendeklerinin plan özelliği (Keeley, Fontana, vd, 2007, 59, Fig. 1).

¹⁸² Keeley, Fontana, et al. 2007, 58.

¹⁸³ Keeley, Fontana, et al. 2007, 60-61.

¹⁸⁴ Keeley, Fontana, et al. 2007, 58.

Bu hendek tipleri arasında ‘‘V’’ kesitli hendeklere daha sık rastlanılmaktadır. Bu tip hendekler sahip oldukları dik kesitler sayesinde düşman birliklerinin yukarı doğru tırmanmalarını zorlaştırmaktadır. Dik kesitli bir yapıya sahip olmaları sebebi ile bu tip hendeklerin erozyona açık olduğu anlaşılmaktadır. Bu özellikleri sebebi ile ‘‘V’’ kesitli hendeklerin dibinde birikecek olan kil ve toprak dolgusu göz önünde bulundurulduğunda bunların su depolamaya uygun bir yapıya sahip olmadıkları anlaşılmaktadır¹⁸⁵. Asimetrik kesitli hendeklerdeki eğim düşmanın tırmanmasını engellemek üzere tasarlanmamıştır. Bu tip hendekler düşmanın manevra kabiliyetini kısıtlamakta ve sur bedenine yaklaşan düşman birlikleri üzerine etkili ateş açılmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim uygun bir ateş açısı yaratmış olması sebebi ile savunucular, saldırganları rahatlıkla baskı altına alabilmektedir. Diğer hendek kesitlerinde ise düşmanın dik kesitlere yanaşması sebebi ile savunmacıların ateş sahası daralmaktadır¹⁸⁶.

Anadolu’da hendeklerin ilk olarak görülmeye başlandığı dönem Neolitik Çağ’dır. Mezraa Teleilat yerleşmesinin IV. Tabakasında (PPNB sonu) sur duvarı boyunca yapılan çalışmalarda 1,5 m kalınlığında çakıl ve kilden oluşan bir dolgu ile karşılaşmıştır. Buradaki dolgunun mevcut olan su birikintisinin dib kısmına çökmek sureti ile meydana geldiği düşünülmektedir. Tespit edilen dolgu sebebi ile bu alanın hendek ile alakalı olduğu öne sürülmektedir (**Resim 4.7**)¹⁸⁷.

Aşağı Pınar yerleşmesi Neolitik Dönem içinde hendeğin tespit edilmiş olduğu bir diğer yerleşmedir. Neolitik Dönemin 7. Tabakasına ait olan bu hendek 30 m. uzunluğunda olup iç açıklığının en geniş yeri 2 m. derinliği ise 1 m. civarında olmakla beraber söz konusu hendek yapısı sarı renkli kalın bir kil dokusu ile sıvanmış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

Neolitik Dönem dışında Kalkolitik Çağ’da Aktopraklık yerleşmesinin yukarı ve aşağı höyük kesiminde hendek yapıları ile karşılaşmaktadır. Yukarı höyükteki hendek

¹⁸⁵ Keeley, Fontana, et al. 2007, 58.

¹⁸⁶ Keeley, Fontana, et al. 2007, 60.

¹⁸⁷ Özdoğan, M. Karul, N., vd. (2011), 46. ‘‘2002 Yılı Mezraa-Teleilat Kazıları’’. N. Tuna., J. Öztürk. (Editörler). *Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, Ankara. Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, s. 46., Özdoğan, M. (2007). ‘‘Mezraa Teleilat’’. *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Levhalar*. M. Özdoğan., N. Başgelen. (Editörler). İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.177, Fig 33.

¹⁸⁸ Özdoğan, M. - Parzinger, H. vd. (2009). ‘‘Kırklareli Höyüğü Aşağı Pınar Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30 (2), 237.

yerleşmeyi çevreleyen bir pozisyonudur (**Şekil 4.16**)¹⁸⁹. Aşağı höyükteki hendek ise ‘‘V’’ profilli olup içi Aşağı Pınar yerleşmesinde olduğu gibi sarı kil ile sıvanmıştır¹⁹⁰.

ETÇ sürecinde Titriş Höyüğünün savunma duvarının dış kısmında şevli bir hendekten bahsedilmektedir. Ancak buradaki hendek yapısı ile ilgili detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Aynı dönem içinde Demirci Höyük¹⁹¹ ve Baklatepe’de¹⁹² savunma sistemi çerçevesinde hendek kullanımına ile ilgili veriler bulunmaktadır.

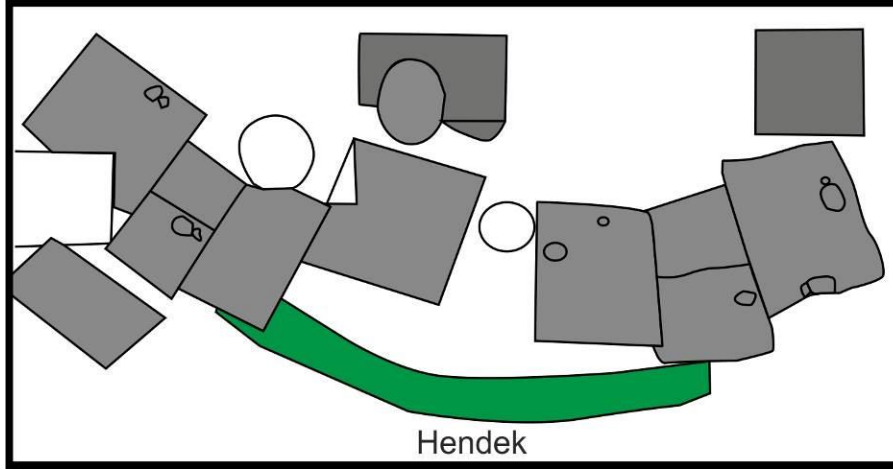
Resim 4.7. Mezraa Teleilat PPNB hendeğinin kesiti (Özdoğan, 2007, 177, Fig. 33).

¹⁸⁹ Karul, N. (2009). ‘‘Kuzeybatı Anadolu’da Anahatlarıyla Neolitik-Kalkolitik Dönemler’’. *Türk Eski Çağ Bilimleri, Haberler*, 28. Enstitüsü, 5.

¹⁹⁰ Karul, N. (2006). ‘‘Kuzeybatı Anadolu’da Neolitik ve Kalkolitik Çağ Yerleşmelerinin Sınırlandırılması’’. B. Avunç. (Editör). *Kültürlerin Yansıması, Hayat Erkanal’a Armağan*. İstanbul. Homer Kitabevi, s. 481.

¹⁹¹ Harmanakaya, S., Erdoğan, B. (2002). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, ETÇ*, (4) a, İstanbul: Task Vakfı Yayınları, Demircihöyük-Sarıkent.

¹⁹² Erkanal, H. - Özkan, T. (1998). ‘‘1996 Bakla Tepe Kazıları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 19 (1), 407.

Şekil 4.16. Aşağı Pınar, Neolitik Dönem hendeği (Özdoğan, 2007, 177, Fig. 33).

Anadolu’da Hitit egemenliği sürecinde kentlerin hendek kullanıp kullanmadığı konusundaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu dönemde hendek kullanımı ile ilgili bilgilerimiz yazılı metinlere ve arkeolojik kazılardaki verilere dayanmaktadır. I. Arnuwanda dönemine tarihlendirilen bir yazılı metinde (CTH 261) hendek kullanımına ışık tutabilecek ifadeler ile karşılaşmıştır. Bir sınır komutanına gönderilen belgede sur bakımının ve düşman birliklerinin takip edilip rapor edilmesi istenmektedir. Metin üzerinde yapılan çalışmalarda taban üzerine serilmesi istenen geniş taşlardan bahsedilmektedir. Tabana serilmesi istenen taşlardan hareketle bu alanın bir hendek yapısına işaret ettiği öne sürülmüştür¹⁹³.

Hitit kentlerinin savunması kapsamında hendeğin varlığına yazılı kaynaklar aracılığı ile ulaşılmış olsa da kazılar sırasında bu veriyi destekleyecek bulgulara oldukça kısıtlıdır. Hattuša’da hendek varlığına ulaşılmamış olması kentin içinde bulunduğu coğrafik yapı ile de yakından ilişkilidir. Hattuša’nın dağlık yapısı sebebi ile hendek kullanımının gerekli görülmemiş olduğu düşünülmektedir. Nitekim Hattuša kentinde Büyükkale ve Büyükkaya arasından geçen Büyükkaya Deresi’nin bu hat üzerinde doğal bir hendek vazifesi taşıdığı ileri sürülmektedir¹⁹⁴. Ayrıca Poternli Sur duvarının ön kısmında yer alan çöküntü alanının da doğal bir hendek görevi taşıdığı düşünülmektedir¹⁹⁵.

Kuşaklı/Şarişsa’da sur duvarının dış yüzünde hendek olarak nitelendirilebilecek verilere ulaşılmıştır. Surlara yakın bir alanda açığa çıkarılmış olan havuzların öncelikle su

¹⁹³ Miller, 2013, 223.

¹⁹⁴ Mielke, 2018, 75.

¹⁹⁵ Schachner, A. (2019). Schachner, A. *Hattuša, Efsanevi Hitit İmparatorluğu’nun İzinde*, İstanbul: Homer Kitabevi 125. Resim, 23.

temini noktasında kullanılmış olduğu fakat aynı zamanda bu alanların savunma işlevi de taşınmış olduğu öne sürülmektedir¹⁹⁶.

4.4. Yığma Toprak Setler

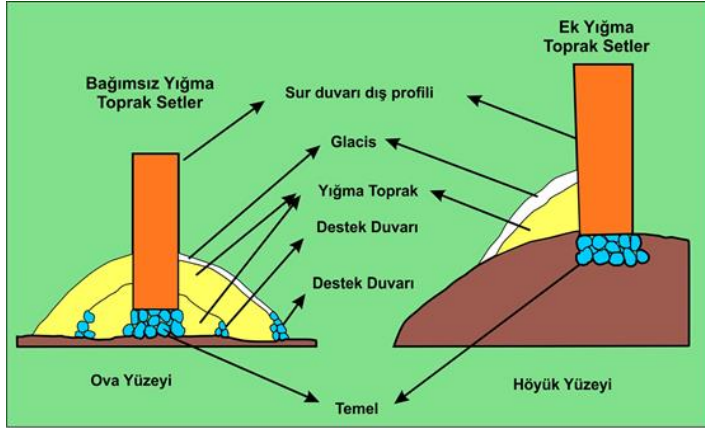
Yığma Toprak setler kent savunmasının bir diğer unsuru olup savunma sisteminin bazı kesimlerinde sur duvarlarını desteklemek amacıyla kullanılmışlardır. Yığma toprak setler savunma sistemlerinin höyükteki ve düz yerleşmelerdeki alçak alanları yükseltmek ve bu sayede yükseklik avantajını elde etmek için kullanılmaktadırlar. Yığma toprak setlerin yapımında, toprak, taş, kerpiç, kireç sıvası, kil, gibi malzemelerin kullanılmaktadır. Büyük miktarda toprak kütlesinin sur duvarı altına yerleştirilmesi ile elde edilen bu setlerin kullanılmasındaki temel amaç düşman birliklerinin sur duvarı temellerine ulaşmasını zorlaştırmak ve sur duvarı temellerinin oyulmasını engellemektir. Düşük bir yükseltiye sahip olan savunma hatları, toprak setler sayesinde daha yüksek kotlara çıkarılabilmektedir. Bu sayede savunma birlikleri saldırgan gruplar karşısında yükseklik avantajına sahip olmaktadır. Yığma toprak setlerin bulunduğu alanlarda setin üst kısmını kaplayan glasiler ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Açığa çıkarılan glasiler gevşek bir dolguya sahip olan yığma toprak setleri yağmur suyunun yol açacağı erozyon ve tahribata karşı koruma altına almaktadır. Levant Bölgesi'nde yer alan yığma toprak setleri J. Kaplan bağımsız yığma setler ve ek yığma setler olmak üzere iki grup altında incelemiştir (**Şekil 4.17**)¹⁹⁷.

Bağımsız yığma setler, ek yığma setlere oranla yükseltisi daha düşük olan ve düz olarak nitelendirilebilecek alanlarda kullanılmıştır. Ek yığma setler ise ağırlıklı olarak tepe yerleşmelerinde, höyüklerde, akropollerde kullanım görmüştür. Ayrıca ek yığma setlerin yerleşmenin bazı kısımlarındaki düşük kotları yukarı çekmek amacıyla da kullanılmış olduğu görülmektedir. Anadolu'daki savunma sistemleri üzerinde yapılan incelemelerde ek yığma setlerin çok erken dönemlerden beri kullanıldığı ve kullanımının uzun bir sürece yayıldığı anlaşılmaktadır¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Mielke, 2018, 75.

¹⁹⁷ Kaplan, J. (1975). "Further Aspects of the Middle Bronze Age II, Fortifications in Palestine". *Zeitschrift des Deutschen Palastina-Vereins*, 91 (1), 2.

¹⁹⁸ Burke, A. A. (2004). *The Architecture of Defense: Fortified Settlements of The Levant During The Middle Bronze Age*. Unpublished Doctor of Philosophy Thesis, University of Chicago, Chicago, Illinois, 97.

Şekil 4.17. Yığma setlerin şematik çizimi (Burke, 2004, 97, Fig. 5).

Yığma setler savunuculara yükseklik avantajı sağlayıp sur temellerini kalın bir dolgu ile kaplamak dışında saldırı birliklerinin sahip olduğu hareketli savaş araçlarının sur diplerine yaklaşmasını engelleme vazifesi taşımaktadır. Bu noktada varlığına MÖ III. bin yılda rastladığımız, Yakındoğu çağrifyasına MÖ II. bin ile birlikte yaygınlaşan, MÖ I. bin yılda ise kullanımı zirveye ulaşan koçbaşları ve kuşatma kuleleri kuşatma savaşının en etkili silahları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yığma toprak setler oluşturdukları yüksek ve dik rampalar ile bu mobil araçların sur duvarlarına ulaşmasını engelleme amacı taşımaktadır¹⁹⁹.

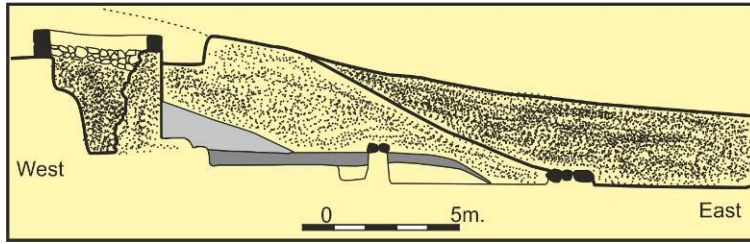
Anadolu'da yürütülen çalışmalar neticesinde yığma toprak setlerin MÖ III. bin yıl içinde görünür bir hal almaya başladığı ve devamında MÖ II. bin sürecinde ise bunların yaygın bir hale geldiği anlaşılmaktadır. Karataş (Semayük), Alişar, Alaca Höyük, Kuşaklı/Şasişsa, Boğazköy/Hattuşa ve Alalah/Tell Açana, yığma toprak set dolgusuna sahip olan yerleşmeler arasında yer almaktadır. ETÇ I periyodu içinde Karataş'ta (Semayük) ortaya çıkarılan ve kare planlı mekanı çevreleyen bir tahkimat sistemi açığa çıkarılmıştır. Bu tahkimat sisteminin çekirdeğini oluşturan sur duvarının dış yüzünde çamur ve molozdan meydana gelen bir yığma toprak dolgusu ile karşılaşılmaktadır²⁰⁰. Alişar'ın MÖ II. bin yıl başlarına tarihlenmesi gerektiği düşünülen sur duvarının dış

¹⁹⁹ Mielke, D. P. (2011b). "Hittite Cities: Looking for a Concept Insight into Hittite History and Archaeology". H. Genz and D. P. Mielke. (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers. pp. 180., Mielke, 2018, 75., Naumann, 2007, 314., Darga, M. (1992). *Hitit Sanatı*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, 83.

²⁰⁰ Mellink, J. (1966). "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1965". *American Journal of Archaeology*, 70 (3), 248-249.

yüzünde yürütülen çalışmalar sonucunda sur duvarına dayandırılmış ek yığma set dolgusu ile karşılaşılmaktadır (Şekil 4.18)²⁰¹.

Sur duvarının eğimli olan dış yüzüne dayandırılmış olan bu yığma toprak set sur duvarına destek sağlıyor olmalıydı. Von der Osten geç dönemlere doğru bu duvarın üst kısmına tekrardan toprak çekildiğini belirtmektedir. Bu bağlamda da toprak setin iki evreli olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca toprak seti desteklemek amacıyla setin etek kısmına destek duvarı örüldüğü anlaşılmaktadır²⁰².

Şekil 4.18. Alışar ek yığma seti (Von der Osten, 1935, Fig. 55).

Savunma sistemi bağlamında yığma toprak set dolgusunun Hitit kentleri içinde kullanımının giderek arttığı görülmektedir. Hitit Krallığı Çağı'na ait olan Alaca Höyük'ün II. mimarlık katında, dışarıdan şehre toprak çekmek sureti ile bağımsız yığma set kullanımına dair veriler ile karşılaşılmaktadır. Söz konusu yığma set sayesinde sur duvarının oturtulacağı alan üzerindeki girinti ve çıkıntıların doldurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sur duvarının altına serilen toprak dolgusu ile birlikte Alaca Höyük savunması daha ideal bir yükseklik seviyesine ulaşmıştır²⁰³. Alaca Höyük'teki yığma toprak set dolgusunun kayması sonucunda sur duvarı üzerinde oluşabilecek hasarları önlemek amacıyla dolgunun bulunduğu alana Alışar örneğinde olduğu gibi destek duvarı örüldüğü tespit edilmiştir (Şekil 4.19.)²⁰⁴.

Hattuša'da yapılan araştırmalarda arazinin sahip olduğu engebeli yapı sebebi ile bağımsız yığma toprak set dolgusunun sıklıkla kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu dolgunun Eski Hitit krallık sürecine ait olan Poternli Sur üzerinde kullanılmaya başlandığı ve daha sonrasında Yukarı Şehir güney surları, Büyükkaya ve İmparatorluk

²⁰¹ Von der Osten, 1935, 4-5.

²⁰² Von der Osten, 1935, 4-5.

²⁰³ Koşay, H. Z., Akok, M. (1966). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı, 1940-1948'deki Çalışmalara Ait İlk Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 10.

²⁰⁴ Çınaroğlu, A - Genç, E. (2002). "Alacahöyük 1999-2000 Yılı Kazı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23 1, 429-430.

dönemi içinde Büyükkale'yi de içine alan yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hattuša'daki yığma toprak set uygulamasının en iyi bilinen örneği Yukarı Şehrin güneyinde yer alan Yerkapı rampasıdır. Önceleri Yerkapı rampasının savunma ile ilişkili olduğu öne sürülmüşse de son çalışmalar bu yapının savunmadan ziyade sembolik bir öneme sahip olduğuna vurgu yapmaktadır ²⁰⁵.

Şekil 4.19. Alacahöyük Hitit İmp. Dönemi bağımsız yığma seti (Akok, 1979, Res. 1).

Yerkapı rampasının sadece 35°'lik eğime sahip olması bu engelin saldırgan birliklerin önlenmesi için yeterli olamayacağını göstermektedir. Ayrıca Yerkapı'nın bulunduğu alandaki yükseltinin saldırı için uygun olmadığı dolayısıyla da Yerkapı rampasının buradaki savunmayı güçlendirmek ile ilgili olmadığı öne sürülmektedir. Boğazköy/Hattuša'nın Yukarı Şehir kesimine gerçekleştirilecek muhtemel bir saldırıda doğu ve batı kanatlardaki sur duvarlarının daha düşük bir yükseltiye sahip olduğu ve dolayısıyla bu alanların Yerkapı'ya göre hücum açısından daha uygun özellikler taşıdığı belirtilmektedir. Son olarak Yerkapı'nın çok uzaklardan görülebilen yapısı da dikkate alınınca bu yapının “*şehrin tacı*” olarak nitelendirilen sembolik bir öneme sahip olduğu öne sürülmektedir²⁰⁶.

Yığma toprak set dolgusuna bir başka Hitit yerleşmesi olan Kuşaklı/Şarišša'da da ratlanmaktadır. Kuşaklı/Şarišša'da sarp bir kayalığın etrafını dolaşan ve MÖ 16. yy sonlarına tarihlenen sur duvarının doğu ve batı kanatları altında bağımsız yığma toprak set dolgusu açığa çıkartılmıştır²⁰⁷.

²⁰⁵ Seeher, 2013a, 326., Schachner, 2014, 14.

²⁰⁶ Seeher, J. (2006a). *Hattuša Rehberi, Hitit Başkentinde Bir Gün*. İstanbul: Ege Yayınları, 67.

²⁰⁷ Seeher, 2010, 40.

4.5. Anıtsal Kapı Yapıları

Anıtsal kent kapıları, sur duvarları tarafından koruma altına alınmış olan kente giriş ve çıkış imkanı sunan yapılardır. Barışın egemen olduğu dönemlerde bu kapılar kent trafiğini düzenlemek ve kontrol etmek gibi vazifeler taşımaktadır. Büyük ölçekli kentler ile anıtsal kapıların sayısı arasında doğru orantı bulunmaktadır. Bir kentteki giriş kapılarının sayısı ne kadar fazla ise savunma noktasında harcanan enerji de aynı oranda yüksek olmaktadır. Kapı geçitlerinin genellikle ulaşımın kolay olduğu alanlara yerleştirilmiş olması onları ideal bir saldırı noktası haline getirmektedir. Ayrıca sur duvarı içindeki oyuklar olarak da kabul edilen kent kapıları bu haliyle savunma sistemi içindeki en zayıf halka olarak kabul edilmektedir. Savunma içindeki bu zafiyetten faydalanmak isteyen saldırgan birlikler genellikle saldırılarını bu alanlar üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Nitekim Hitit Krallığının ilk yıllarında gerçekleştirilen seferlerde bu durumu kanıtlayan yazılı metinler bulunmaktadır. I. Hattuşili dönemindeki II. Suriye seferini anlatan metninde, I. Hattuşili'nin K.Suriye kenti olan Hahha üzerine gerçekleştirdiği işgal harekati anlatılmaktadır. Metinde Hahha'nın istilası sırasında kent kapısının hedef olarak seçildiği ve bu kapı önünde gerçekleşen üçüncü saldırı harekati sonrasında kentin ele geçirildiği bilgisi verilmektedir²⁰⁸.

MÖ II. bin yıl ile birlikte kent kapılarının daha anıtsal ve kompleks bir hal almasının temelinde, gelişen silah teknolojisi karşısında daha aktif bir savunma hattı oluşturma anlayışı etkili olmuştur. Anıtsal ölçekli kent kapıları aynı zamanda krallığın gücünü ve ihtişamını yansıtan alanlar olarak da kabul edilmektedir. Giriş kapılarının monumental ölçülerde inşa edilmesi ile karşı taraf üzerinde caydırıcı ve etkileyici bir izlenim yaratılmak istenmiştir. Bu hali ile kent kapılarının önemli bir propaganda aracı olarak da kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁹. Bunun dışında Hitit anıtsal kapı yapıları Hitit manevi dünyasında kent dışındaki kaos bölgesi olarak tanımlanan '*HUR.SAG*' ile kent içindeki güvenli bölgeler olan '*Happira*' arasında bağlantı noktalarını oluşturmaktadır²¹⁰.

Anadolu'da gerçekleştirilen kazılar sonucunda açığa çıkarılan anıtsal kent kapıları ile Yakındoğu'da açığa çıkarılan diğer kent kapıları arasında tümü ile farklı bir planlama bulunmamaktadır. Anadolu'da açığa çıkarılan kent kapıları diğer kültürlerde olduğu gibi

²⁰⁸ Mielke, D. P. (2011c). "Stadtter". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, (1/2), 91., Keeley, Fontana, et al. 2007, 62., Naumann, 2007, 278., Mielke, 2018, 75., Bryce, T. 2005, 77.

²⁰⁹ Mielke, 2012, 75.

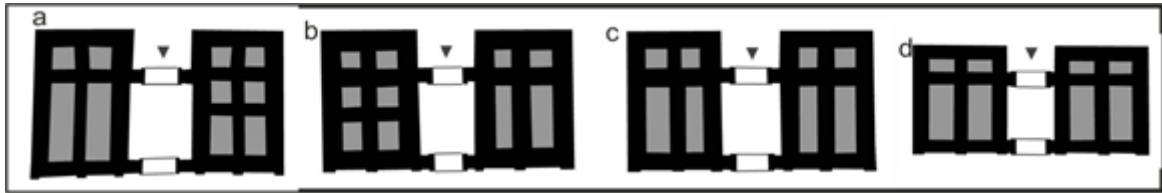
²¹⁰ Schachner, 2014, 26.

basit planlamadan kompleks planlamaya doğru evrilen bir gelişim aşaması izlemektedir. Prehistorik dönem yerleşimlerinde tespit edilen kapı geçitleri; basit planlı olup bunlar sur duvarı arasında, sur hattından içeri doğru uzanan bir koridor şeklinde veya kule/bastiyonlar tarafından desteklenen giriş alanları olarak tasarlanmışlardır²¹¹.

MÖ II. bin yılda anıtsal ölçekli kent kapılarının en güzel örneklerine Hitit merkezlerinde rastlanmaktadır. Bu merkezler arasında Boğazköy/Hattuša'da yapılan çalışmalarda kent kapılarının planları ile ilgili detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Buna göre Hitit kentlerinin giriş alanları üzerinde muntazam bir işçilik ile karşılaşılmaktadır. Giriş alanlarındaki muntazam özellikli taş örgüsü aynı şekilde girişi koruyan kule yapıları üzerinde de uygulanmıştır. Bu alanlardaki taş örgü birinci katın tamamını kapsamaktadır. Hitit kentlerindeki giriş alanları genellikle parabol biçimindedir. Kent kapılarında kullanılan kerpiç ise parabol biçimli geçidin üst kesiminden itibaren örülmektedir²¹².

Boğazköy/ Hattuša'da açığa çıkarılan Yukarı Şehir'deki kapılardan Kral Kapısı, Aslanlı Kapısı, Aşağı Batı Kapısı, Yukarı Batı Kapısı, birbirleri ile benzer özellikler taşımaktadır (Şekil 4.20)²¹³.

Hitit kapıları yaklaşık olarak 25 m. genişliğinde ve 15 m. uzunluğundadır. Kapılardaki giriş aralığının genişliği 3,5 m.'dir. Kapıların çatısı parabol şeklinde örülmüş olup bu sayede üst yapının, kapı yapısı üzerinde oluşturacağı baskının azaltılması amaçlanmıştır. Anıtsal kapıların sağına ve soluna eklenen 15x10 m. ölçülerindeki monumental kuleler ile birlikte kapılar üzerinde hem güçlü bir savunma hattı hem de etkileyici bir görünüm elde edilmiştir²¹⁴.

Şekil 4.20. (a) Yukarı Şehir Kral Kapısı (Puchstein, 1984, 179, Abb. 110), (b) Yukarı Şehir Aslanlı Kapı (Puchstein, 1984, 179, Abb. 110), (c) Yukarı Şehir, Yukarı Batı Kapı (Puchstein, 1984, 179, Abb. 110), (d) Yukarı Şehir, Aşağı Batı Kapı (Puchstein, 1984, 179, Abb. 110).

²¹¹ Keeley, L. H., Fontana, M., et al. 2007, 62., Mielke, 2011c, 94., Burke, 2008, 67.

²¹² Seeher, 2007b, 23.

²¹³ Puchstein, 1984, 179.

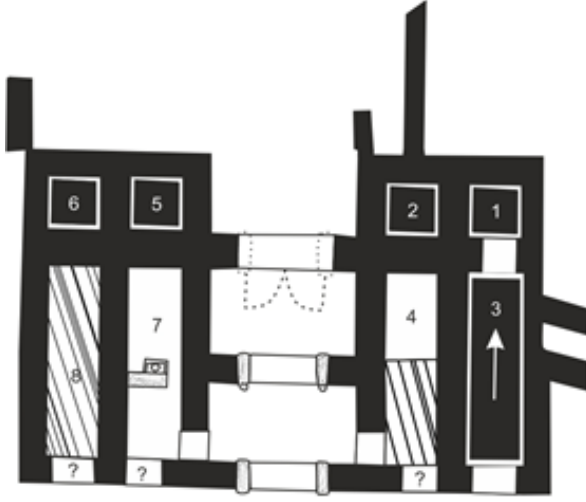
²¹⁴ Puchstein, 1984, 179.

Boğazköy/Hattuša'nın Yukarı Şehir kesimindeki kent kapılarının (Aslanlı Kapı, Kral Kapısı, Aşağı Batı Kapısı, Yukarı Batı Kapısı) yan kanatlarında bulunan kulelerin temeli 4-6 bölmeden oluşan bir plan özelliğine sahiptir. Kule temelindeki bölümlenmenin yapılmasında arazi koşullarına uyum sağlama ve üst yapının ağırlığını taşıyabilecek güçlü duvarların gerekliliği etkili olmuştur. Monumental nitelikteki bu kuleler sayesinde kapı üstünden devam ettirilen ulaşım hattı sayesinde sur duvarı boyunca kesintisiz bir ulaşım imkanı elde edilmiştir. Kapı kuleleri önündeki bölmelerin moloz dolgu içerdiği ve bunların koçbaşı kuşatma araçlarına karşı direnç oluşturma amacı taşıdığı iddia edilmektedir. Bugüne kadar açığa çıkarılmış olan kapı kulelerin temel kısmındaki bölmeli alanların dolgu ile dolu olduğu ve nöbetçi odalarının bunların üstündeki ikinci katta yer aldığı öne sürülmüştür. Ancak Kuşaklı/Šarišša, Oymaağaç/Nerik merkezlerinde yapılan kazılarda bu konuya ışık tutacak verilere ulaşılmıştır. Kuşaklı/Šarišša'nın Kuzeybatı kapısı üzerinde yürütülen çalışmalarda giriş koridorunun sonunda sağdaki ve soldaki kuleye giriş imkanı sunan aralıklar tespit edilmiştir. Güneydeki kulenin bölmeleri içinde yer alan ocak ve diğer buluntular bu alanının kapı bekçisi veya kapı koruyucusu tarafından kullanılmış olduğunu göstermektedir (**Şekil 4.21**)²¹⁵.

Oymaağaç'ın kent kapısı ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda güneydeki kulenin yoğun oranda tahribata uğradığı tespit edilmiştir. Kuzeydeki kule ise güneydekine oranladaha iyi korunmuş bir şekilde açığa çıkarılmıştır (**Resim 4.8**). Altı bölmeden oluşan kuzey kulesi üzerinde yapılan çalışmalarda 8 m² ölçülerindeki mekanın içinde pişmiş toprak küvet açığa çıkarılmıştır. Pişmiş toprak küvet dışında ayrıca burada bardak, tabak, ibrik ve şişe buluntuları da ele geçmiştir olması sebebi ile bu mekanın Fırtına Tanrısı'na adanmış olan tapınağa girmeden önce kral ailesi tarafından arınma amaçlı bir kullanıma sahip olduğu öne sürülmektedir²¹⁶. Her iki kule içinde barınma alanı olarak kullanılmış olan bu bölmeler içinde yer alan ahşap merdivenler aracılığı ile kulenin ikinci katına ve buradan da seğirdim yolu üzerine çıkıldığı düşünülmektedir.

²¹⁵ Mielke, 2018, 73, fig. 6.6a-6.6b., Mielke, 2011c, 93-94.

²¹⁶ Czichon, 2013, 306-308, fig. 8-10-11-12.

Şekil 4.21. Kuşaklı Kuzeybatı Kapısı'nın planı (Mielke, 2004b, 147, Abb. 6)

Boğazköy/Hattuša Yukarı Şehir'deki kent kapıları; ön avlulu, tek kapı odalı ve çift geçişli bir plan özelliği taşımaktadır. Çift geçişli alanlar üzerinde çift kanatlı ahşap kapıların yer aldığı ve bunlarında tunç levhalar ile desteklenmiş olduğu düşünülmektedir. Ahşap kapı kanatlarının iç yüzünde yer alan ve kapı millerini taşıyan kapı söveleri içeri doğru açılan kapı özelliğine işaret etmektedir. Kapıların kilitlenebilmesi için ahşap kalaslar kullanılmış olmalıdır. Nitekim kapı kanatlarının iç kısmındaki yan duvarlar üzerinde tespit edilen oyuklar söz konusu kilit mekanizması ile ilişkilendirilmektedir. Açığa çıkarılan oyukların içine yerleştirilen ahşap kalas sayesinde kapıların kilitlenmiş olduğu düşünülmektedir.

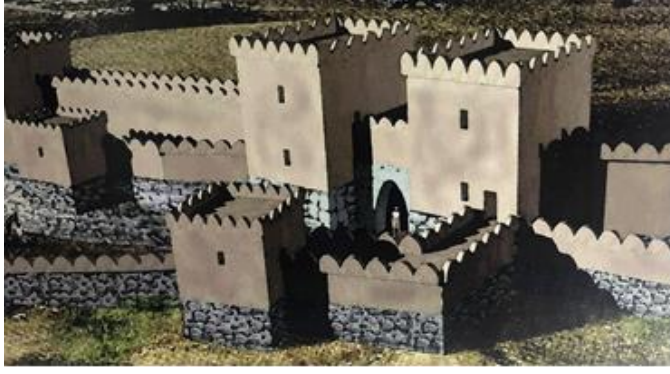
Resim 4.8. Oymağaç/Nerik kent kapısının kuzey kulesi (Czichon, 2013, 305, Fig. 9).

Kapıların kilitlenmesi işlemi ve süreci ile ilgili olarak Hitit yazılı kaynakları önemli bilgiler sunmaktadır. Kapının kilitlenmesi sırasında yapılması gerekenleri anlatan Hitit talimat metninde “*HAZANNU*” isimli bir yönetici ile karşılaşmaktadır. Metinde “*Hazannu*”ya her akşam kapıların kilitlendikten sonra mühürleme işleminin gerçekleştirilmesi talimatı verilmektedir. Mühürleme işlemi gerçekleştirildikten sonra “*Hazannu*”dan her sabah görevlendirdiği şahitler ile birlikte kapıdaki mührü kırarak kapıların açılması istenmektedir. Yazılı metinlerden elimize geçen bu verinin doğruluğu Kuşaklı/Şarişsa’nın güneydoğu kapısında açığa çıkarılan kil kaplamalar ile desteklenmektedir. Açığa çıkarılan kil kaplamalar üzerinde ahşap kalasa ait izler ile birlikte mühür baskısı yer almaktadır. Kapıların her akşam mühürlenip gerekli kontroller yapıldıktan sonra her sabah açılması kent içindeki denetime ve güvenliğe gösterilen önemi işaret etmektedir²¹⁷.

Hitit anıtsal kapıları içerisinde Boğazköy/Hattuşa’nın Kral Kapısı sahip olduğu özellik itibarıyla diğer kapılardan ayrılmaktadır. Kral kapısının kuzey kulesi üzerinden çıkan ek duvar güneydeki kapı kulesini de çevreleyerek koridor hattı oluşturacak şekilde güneye doğru uzanmaktadır. Söz konusu bu koridor hattı içinde giriş alanına doğrudan ulaşım bulunmamaktadır. Giriş alanına ulaşmak için dolambaçlı bir yolun takip edilmesi gerekmektedir. Koridor hattı üzerinde gerçekleştirilen kırılma sonrasında giriş alanına ulaşmak mümkün olabilmektedir. Kapı bu plan özelliği itibarıyla dolambaçlı kapılar sınıfına dahil edilmektedir (**Şekil 4.22**). Dolambaçlı alan sayesinde içeri sızmaya çalışan düşman birlikleri üzerine çapraz ateş açma imkanı elde edilmiştir. Ayrıca Kral Kapısı’nın koridor hattını oluşturan ek duvar üzerinde bulunan kule yapısı ile birlikte kapı üzerindeki savunmanın daha etkili bir görünüme sahip olduğu anlaşılmaktadır²¹⁸.

²¹⁷ Müller-Karpe, A. (2002a). “Kuşaklı Sarissa Yukarı Ülke’de Bir Kült Merkezi”. J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 471., Mielke, (2011b), 180., Darga, (1985), 134-137.

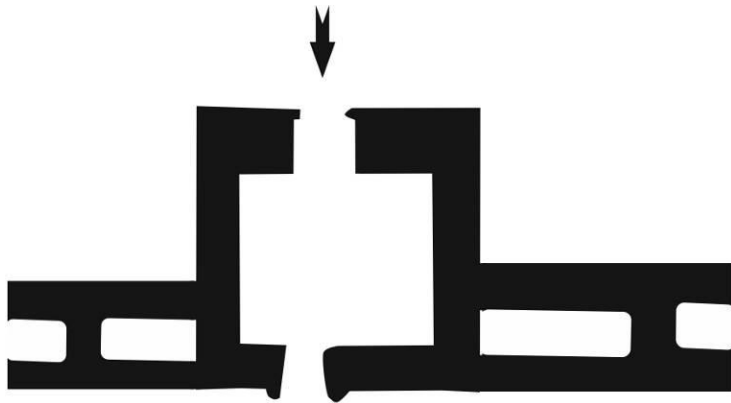
²¹⁸ Seeher, 2006a, 95, res. 100., Mielke, 2011b, 181.

Şekil 4.22. Boğazköy/Hattuša Kral Kapısı'nın rekonstrüksiyon denemesi (Seeher, 2013b, 329, Fig. 16).

Yukarı şehrin güneyinde yer alan Sfenksli Kapı sahip olduğu plan itibarıyla diğer kapı geçitleri ile karşılaştırıldığında daha basit bir plan özelliği sunmaktadır. Yaklaşık olarak 6.5x5.5 m. ölçülerinde tek kapı odasından oluşan Sfenksli Kapı üzerinde kule/bastiyon yapıları bulunmamaktadır. Çatı kısmı parabol biçimde örülmemiş olup bu alanda yer alan ve taş bloktan oluşan yatay kiriş sayesinde üst yapının desteklenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4.23).

Sfenksli Kapı üzerindeki çift kanatlı ahşap kapıların dış tarafta kullanılmış olduğundan yerleşmenin iç tarafında ise kapıya dair herhangi bir verinin bulunmadığından bahsedilmektedir. Sfenksli kapıya ulaşım Yerkapı rampası üzerinde yer alan merdivenler aracılığı ile sağlanabilmektedir. Kapının genellikle kült törenleri sırasında açıldığı ve bu alanın ağırlıklı olarak kült bir amaçlı bir kullanıma sahne olduğu düşünülmektedir²¹⁹.

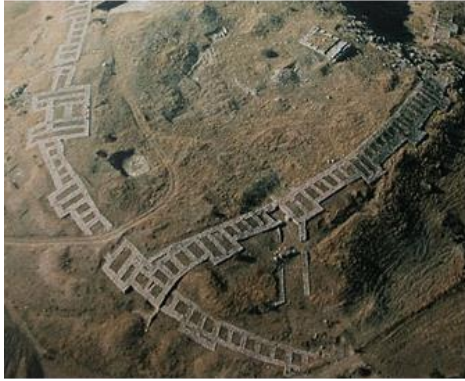
Şekil 4.23. Boğazköy/Hattuša Sfenksli Kapı planı (Naumann, 2007, 292, Res. 372).

²¹⁹ Seeher, 2006a, 73,75., Naumann, 2007, 289, res. 372.

Genellikle çift geçişli olan ve tek kapı odasından oluşan Hitit kapı yapılarının az da olsa üç geçişli ve iki kapı odalı örneklerine de rastlanmaktadır. Boğazköy Aşağı Şehir'in Güney Kapısı (**Resim 4.9**)²²⁰, Kuşaklı Kuzeybatı Kapısı²²¹, (**Bkz. Şekil 4.21**) ve Büyükkaya'daki²²² kuzeybatı kapı geçidi (**Resim 4.10**) bu grup içinde değerlendirilmektedir.

Resim 4.9. Boğazköy/Hattuša Aşağı Şehir'in Güney Kapısı (Bittel, 1957. 20, Abb.14).

Resim 4.10. Boğazköy/Hattuša Büyükkaya Kuzeybatı Kapısı (Seeher, 2013b, 327, Fig. 12).

4.6. Potern

Poternler sur duvarının içinde veya sur duvarlarının altında yer alan ana kapılardaki trafik yoğunluğunu azaltarak yerleşim içine sınırlı da olsa giriş çıkış imkanı tanıyan yapılar olarak tanımlanmaktadır. Poternlerin yaya trafiğini hızlandırıp daha yalın ve kolay bir

²²⁰ Naumann, 2007, 294, res. 374.

²²¹ Mielke, D. P. (2004b). "Die Ausgrabung des Nordwest-Tores". A. M. Karpe. (Editor). Untersuchungen in Kuşaklı 2003., *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, 136, 147-148, Abb. 6-7.

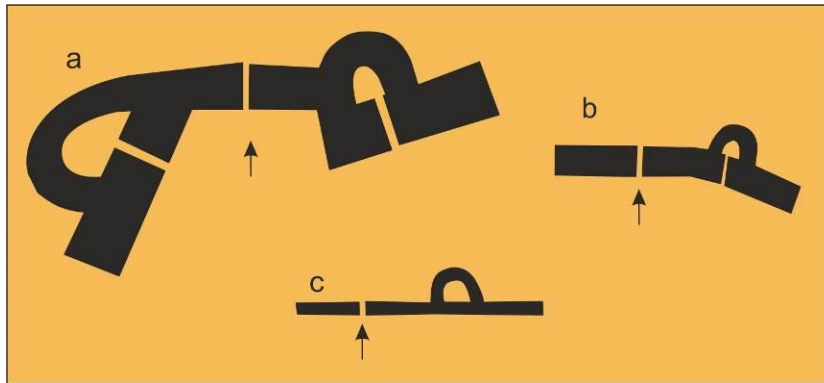
²²² Seeher, 2006a, 195, Genel Plan no 37.

ulaşım ağı sunmak dışında, bu yapıların ayrıca askeri işlev taşıdıkları da öne sürülmektedir²²³.

Yakındoğu ve Anadolu coğrafyasında bugüne kadar açığa çıkarılmış olan potern örneklerini iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup sur duvarları içine açılmış olan dar kapı aralıkları şeklinde iken, ikinci grup daha çok Hitit mimarlığında karşımıza çıkan ve sur duvarları altından geçen yapılar şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Yakındoğu coğrafyası içinde birinci gruptaki potern örneklerine Kalkolitik Dönem'den itibaren rastlanılmaktadır. Söz konusu potern tipinin Erken Tunç Çağı ile beraber daha yaygın bir kullanım alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sur duvarı içinde dar giriş alanlarına sahip olan bu potern örnekleri dışında kontrolünün ve savunmanın rahat bir şekilde gerçekleştirilebildiği kuleli veya bastiyolu potern örnekleri ile de karşılaşılmaktadır²²⁴.

Birinci gruptaki potern yapıları basit konstrüksiyonlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Erken Tunç Çağı ile birlikte poternli yerleşme sayısında artışlar yaşanmıştır. Bu dönem içindeki potern yapılarının genişliği 1 m.'yi aşmamaktadır. Tek kanatlı ahşap kapı aracılığı ile kapatılmış olan söz konusu potern örneklerine MÖ III. binde Filistin'de Ai (et Tell), Arad, Jericho ve Megiddo'da rastlamak mümkündür (**Şekil 4.24**). Her üç örnekte de poternlerin yarım daire planlı kule/bastiyon yapıları ile beraber kullanılmış oldukları görülmektedir²²⁵.

Şekil 4.24. MÖ III. bin yılda Suriye-Filistin bölgesindeki potern tipolojisi (Helms, 1975, 136, Fig. 1).

²²³ Miglus, P. A. (2005). ‘Poterne’. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 10, 605., Wright, G. R. H. (1985). *Ancient Building in South Syria and Palestine*. Köln: Brill. 192., Burke, 2008, 71.

²²⁴ Miglus, 2005, 605.

²²⁵ Helms, S. W. (1975). "Posterns in Early Bronze Age Fortifications of Palestine" *Palestine Exploration Quarterly*, 107, 135. fig. 1., Miglus, 2005, 606, fig. 1b.

Kule/Bastiyon yapıları dışında bu gruptaki poternler giriş kapılarına yakın olarak da inşa edilebilmektedir. Ana giriş kapılarının yakınına inşa edilen poternler ile kapı güvenliğinin sağlanması amaçlanmış olmalıdır. Olası bir istila girişiminde kent kapısına saldıran ve kent kapısı etrafında tehlike oluşturan düşman birliklerinin bu poternler içinden çıkan savunucular tarafından püskürtülmesi amaçlanmış olmalıdır²²⁶.

MÖ II. bin yıl periyodu ile birlikte birinci grupta yer alan poternlerin kullanımı geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu dönem içinde Assur kentinin potern yapılarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Orta Assur Dönemi içindeki sur duvarının içinde çatı kısmı oval şekilde inşa edilmiş potern örnekleri ile karşılaşılır (Resim 4.11)²²⁷.

MÖ II. bin yılda Anadolu ve Myken yerleşmelerinde potern kullanımını yansıtan örnekler bulunmaktadır. Myken dünyasındaki potern yapılarına GHIIIB (MÖ. 1300-1200) sürecinde rastlanmaktadır. Bu dönemde Mykenai ve Tiryns'te potern yapılarının tespit edildiği yerleşmelerdir. Bu merkezlerde açığa çıkarılan poternler sur duvarının içinde yer alan bindirmeli kemerli yapılar şeklindedir.

Resim 4.11. MÖ II. bin yılda Assur'daki potern örneği (Andrae, 1913, Abb. 198).

Tiryns'in III. yapı aşamasında, batıdaki kavisli bastiyon yapısı üzerinde potern niteliğinde olan bir giriş kapısı açığa çıkartılmıştır. Buradaki potern yapı tekniği itibariyle bindirmeli kemer niteliği arz etmektedir (Resim 4.12). Bu grupta yer alan poternin duvar örgüsü her seferinde biraz daha içeri çekilerek tepe noktasına yerleştirilen kilit taşı sayesinde yapı kemerli bir görünüme kavuşmaktadır. En güzel örneklerine Hitit

²²⁶ Helms, 1975, 137.

²²⁷ Andrae, W. (1913). *Die Festungswerke von Assur, Tafelband*. Leipzig: J. C. Hinrichs. Abb.198-199.

yerleşmelerinde rastladığımız söz konusu tekniğin Tiryns'in batısındaki potern yapısı üzerinde de uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır²²⁸.

Resim 4.12. Tiryns Batı Poterni, (Mylonas, 1966, Res. 4).

Tiryns yerleşmesinin Aşağı Şehir kısmında yapılan çalışmalar sırasında iki adet potern yapısı daha açığa çıkarılmıştır. Aşağı Şehir'i çevreleyen sur duvarının kuzeybatı kesiminde açığa çıkarılan bu poternler bindirmeli kemer özellikleri taşır. Sur duvarının iç yüzündeki iki potern girişi arasında yaklaşık olarak 9 m. civarında bir mesafe bulunmaktadır. Poternler birbirlerine paralel bir şekilde uzanmaktadır. Sur duvarı içine açıldıktan sonra söz konusu poternlerin uzantısı toprak altında devam etmektedir. Yerleşmenin dışına doğru açılan poternlerin giriş ile çıkış noktası arasındaki uzunlukları 28-30 m.'dir. Güneyde yer alan potern girişi üzerinde kilit taşı uygulamasına yer verilmişken kuzeydeki potern girişinde kilit taşsız bindirmeli kemer tekniği ile karşılaşılmaktadır (**Resim 4.13**).

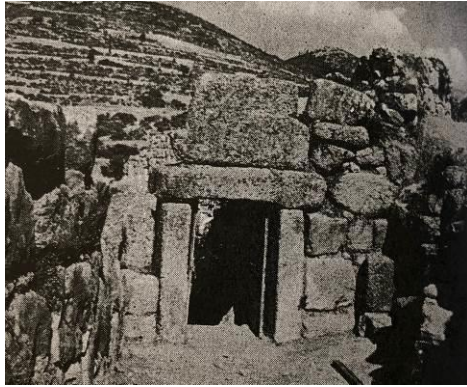
Resim 4.13. Tiryns kaynak tünelleri (Mylonas, 1966, Res. 6).

²²⁸ Iakovidis, S. E. (1983), *Late Helladic Citadels on Mainland Greece*. Leiden: Brill, 8, Plan 1.12., Mylonas, G. E. (1966). *Mycenae and the Mycenaean Age*. New Jersey: Princeton University Press. res. 4., Maner, Ç. (2013). 'Corbelled Vaults in Hittite and Mycenaean fortification Architecture'. A. D'agostino, G. Guarducci, V. Orsi and S. Valentini. (Editors). *Identity and Connectivity Proceedings of the 16 th. Symposium on Mediterranean Archaeology*. Florence. Archaeopress, pp. 421.

Poternlerin kent dışındaki çıkış bölümü birbirlerine oldukça yakın olup bu noktada her iki potern arasında 2.60 m.'lik mesafe bulunmaktadır. Poternlerin çıkış bölümü oldukça dar tutulmuş olup bu alan, giriş kesimindeki taş tekniği ile karşılaştırıldığında daha basit ve daha özensiz bir görünüm sunmaktadır. Çıkış kesimindeki bindirmeli kemer örgüde yine aynı şekilde kilit taşlı ve kilit taşsız bir uygulamaya yer verilmiş olduğu anlaşılmaktadır²²⁹.

Açığa çıkarılmış olan iki poternin de giriş ve çıkışı kolaylaştırma amacı taşımadığı anlaşılmaktadır. Çıkış bölümünün bulunduğu alanda su kaynaklarının bol olduğu ve her iki poternin de bu su kaynaklarından faydalanma amacına yönelik bir kullanıma sahip olduğu öne sürülmektedir. Nitekim savaş ve kuşatma zamanında kentin su ihtiyacı bu tüneller sayesinde karşılanmış olmalıdır²³⁰.

Myken yerleşmelerinden bir diğeri olan Mykenai'nin II. ve III. yapı aşamalarında potern yapıları ile karşılaşılmaktadır. II. yapı aşamasındaki potern, Aslanlı Kapı'nın küçültülmüş hali olarak kabul edilmektedir. Kuzey Kapısı olarak da bilinen söz konusu potern 2.30 m. genişliğinde olup 3 parçadan oluşmaktadır. Yapı tekniği itibarıyla Mykenai Kuzey Kapısının bindirmeli kemerden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Mykenai Kuzey Kapısı'nın yanlarında iki adet monolit blok bulunmaktadır. Bu blokların üst kısmındaki lento da yine aynı şekilde monolit bir bloktan meydana gelmektedir (**Resim 4.14.**)²³¹.

Resim 4.14. Mykenai kuzey poterni (Scoufopoulos, 1971, 138, Fig. 17).

Mykenai'de bindirme kemerli yapı grubu içinde değerlendirilen potern yapısı yerleşmenin III. yapı aşamasında karşınıza çıkmaktadır. Bu aşamada kentin kuzeydoğusuna yapılan eklemeler ile kent en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Kuzeydoğudaki bu

²²⁹ Scoufopoulos, N. C. (1971). *Mycenaean Citadels*. Göteborg: Paul Aströms Förlag, 53, Figure 46., Mylonas, 1966, 14, res. 6-7., Iakovidis, 1983, 12, Plate 8.

²³⁰ Mylonas, 1966, 15.

²³¹ Iakovidis, 1983, 33., Mylonas, 1966, res. 17-18.

eklemenin güneyine bindirme kemer tekniği ile bir potern yerleştirilmiştir. Potern örgüsünde kilit taşı kullanılmamış olup söz konusu potern kilit taşsız potern grubu içinde değerlendirilmektedir (**Resim 4.15**)²³².

Latince’de “*posterula*” (arka kapı, yan kapı) anlamına gelen poternlerin Hitit metinlerindeki karşılığı “*luštani-*” dir. Poternlerin bindirme kemerli örneklerine ağırlıklı olarak Anadolu’da MÖ II. bin yıl sürecinde rastlanmaktadır. Özellikle Hitit mimarlığı içinde kullanılan bu potern grubu birinci gruptakilerden farklı olarak sur duvarları altında tüneller oluşturacak şekilde inşa edilmektedir²³³.

İkinci gruptaki potern yapım tekniğinin ve uygulama alanının tamamen Hititler’e özgü olduğu kabul edilmektedir. Bu poternlerin inşa süreci birkaç aşamadan meydana gelmektedir. Birinci aşamada poternin inşa edileceği alana toprak yığılmaktadır. İkinci aşamada yığılmış olan toprağın etrafına poterni oluşturacak olan taşlar örülmektedir. Taş örgüsü bitirildikten sonra en son aşamada potern içinden ve etraftan getirilen toprak dolgu ile poternin üstü örtülmektedir²³⁴.

Resim 4.15. Mykenai kuzeydoğu poterni (Scoufopoulos, 1971, 141, Fig. 23).

Hitit kentlerinde açığa çıkartılan potern yapılarının kullanım amacı henüz netleştirilememiştir. Bu yapıların kültürel, askeri veya sivil amaçlı bir kullanıma sahne olmuş olabileceği ileri sürülmektedir²³⁵.

²³² Scoufopoulos, 1971, 53, Figure, 23., Mylonas, 1966, res. 19.

²³³ Mielke, 2018, 68., Seeher, 2006a, 38.

²³⁴ Nauman, 2007, 310-311, Darga, 1985, 28-29., Mielke, 2011b, 182.

²³⁵ Mielke, 2018, 75., Miglus, 2005, 605., Darga, 1992, 27.

Naumann, Hitit poternlerinin kuşatma savaşı sırasında saldırganlara karşı önemli bir savunma unsuru olduğunu düşünmektedir. Naumann'a göre sur duvarlarına dayanan düşman askerlerinin sur diplerinden uzaklaştırılabilmesi poternler sayesinde mümkün olabilmektedir. Nauman'a göre kent içindeki savunma birlikleri poternlerden çıkarak sur önlerinde toplanan düşman askerlerine ani saldırılar düzenlemek sureti ile kent savunmasına katkıda bulunabilmektedir²³⁶. Naumann poternlerin askeri amaçlarına ek olarak istila tehlikesinin bulunmadığı dönemler içinde bu yapıların yayalar için ulaşımı yalınlaştırıp daha kolay hale getiren bir işleve sahip olduğunu da öne sürmektedir. Hattuša Yukarı Şehir 'deki Yerkapı poterni bu tarz bir kullanım amacına kanıt oluşturmaktadır. Yerkapı poterni sayesinde Yerkapı Rampası üzerinde çıkmaya gerek duymadan daha kısa ve daha kolay bir şekilde kent içine giriş mümkün olabilmektedir²³⁷.

Schirmer, Hitit kentlerinde açığa çıkarılan, poternlerin askeri işlevine vurgu yaparak bu yapıların istila zamanlarında kentin güvenli bir şekilde tahliye edilmesini sağlayan yapılar olduğunu öne sürmektedir²³⁸.

Seeher, ise poternlerin askeri kullanım amacına dair ileri sürülen görüşleri tatmin edici bulmamaktadır. Seeher'e göre poternler askeri amaçlı ise çıkış noktalarının gizli tutulması gerekmektedir. Ancak Hitit kentlerindeki poternlerin tamamı üzerinde bunları gizlemeye dönük herhangi bir tasarı bulunmamaktadır. Bu hali ile poternler kolaylıkla tespit edilebileceği için bunların askeri amaçlı olmayacağını iddia etmektedir²³⁹. Ayrıca Seeher, potern yapılarının savunma amaçlı olarak kullanılması halinde bunların zafiyete yol açabileceğini belirtmektedir. Nitekim potern çıkışlarının sur bedeninden uzak bir noktaya açılması sebebi ile tünel içinden çıkacak savunma birlikleri koruma ateşinden mahrum kalmaktadır. Bu durumda dışarıda bekleyen saldırgan gruplar potern içinden çıkan savunma birliklerini herhangi bir direnç ile karşılaşmadan kolaylıkla baskı altına alabilirdi²⁴⁰.

Hitit mimarlığı kapsamında inşa edilen potern yapılarına Boğazköy/Hattuša başta olmak üzere diğer Hitit kentlerinde de rastlanmaktadır. Bu yapılara Eski Hitit Dönemi kapsamında (MÖ 16. yüzyılın ikinci yarısı) Poterni Sur üzerinde, tarihlendirmesi hala tartışmalı olan Büyükkaya'da ve Yukarı Şehir'in Yerkapı rampasında rastlanmaktadır.

²³⁶ Naumann, 2007, 312.

²³⁷ Naumann, 2007, 313.

²³⁸ Schirmer, 2002, 482.

²³⁹ Seeher, J. (2013b). 'Hitit Mimarlığı'. M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 328.

²⁴⁰ Seeher 2006a, 67.

Büyükkaya’da açığa çıkarılan üç adet potern arasında yer alan 2 nolu poternin zaman içinde işlevine son verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Büyükkaya’da Hitit İmparatorluk Çağı’ndan önceki bir dönemde inşa edilmiş olan silo yapılarının etrafına serilen toprak dolgu sebebi ile 2 nolu poterne ulaşım yapılamadığı anlaşılmaktadır. Toprak dolgunun bulunduğu alanda 2 nolu poterne ulaşım sağlayacak patikalara yer bırakılmamış olması söz konusu poternin kullanım dışı bırakıldığını göstermektedir²⁴¹. Boğazköy dışında Alishar, Alaca Höyük ve Külhöyük, potern yapısına sahip olan diğer yerleşmelerdir²⁴².

Hitit poterlerinin uzunlukları ortalama olarak 34,5 m. ile 71 m. arasında değişmektedir. Taban genişliği 2-3, yükseklikleri ise 2 m.-3,5 m. arasında değişmektedir. Hitit poternleri 10° ile 30° arasında değişen bir eğime sahiptir²⁴³.

Hitit kentlerinde açığa çıkarılan potern yapıları genellikle sur altından inşa edilmiş olup bunlar ikinci grupta yer alan poternlere örnek teşkil etmektedir. Hitit poternleri bindirme kemerli olup bu yapı formunun kendi içinde üç farklı örgü tekniğine sahip olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu örgü özellikleri kapsamında Hitit poternleri, kilit taşsız poternler, kilit taşlı poternler ve yatay bloklu poternler şeklinde sınıflandırılmıştır. Neve poternlerin inşa tekniğine göre yaptığı değerlendirmede Eski Hitit Dönemi içinde inşa edilen poternlerin sivri kemerli ve kilit taşsız bir örgüye sahip olduğundan bahsetmektedir²⁴⁴. Ancak Seeher, Poternli Sur’un devamı niteliğinde olan ve Büyükale’nin güney yamacına doğru uzanan sur duvarı üzerinde yer alan poternin kilit taşına sahip olduğunu belirtmektedir. Seeher, Poternli Sur üzerinde kilit taşlı ve kilit taşsız potern yapılarının bir arada bulunması sebebi ile kilit taşsız uygulamaların Eski Hitit ile sınırlandırılmasının doğru olmadığını belirtmektedir²⁴⁵.

Birinci tip olan kilit taşsız potern tekniğinde poternin tepesinde yer alan kilit taşı uygulamasına yer verilmemektedir. Bu uygulamada poternin çatısında birbiri ile bitişen taşlar ile karşılaşılmaktadır. Poternli Sur duvarında yer alan 2 nolu ve 3 nolu potern (şehir dışına açılan kesimde) bu gruba örnektir (**Resim 4.16**)²⁴⁶.

²⁴¹ Seeher, J. (2008a). “Innovation im Bauwesen als Indikator für Kulturkontakt-Hethiter und Mykenen als Fallbeispiel”. F. Pirson, U. Wulf-Rheidt (Hrsg). *Austausch und Inspiration: Kulturkontakt als Impuls Architektonischer Innovation*. Mainz am Rhein. Verlag Philipp von Zabern. s. 9, dip not 32.

²⁴² Mielke, 2018, 73, Miglus, 2005, 608., Ullmann, 2010, 392, fig. 143.

²⁴³ Darga, 1985, 28-29.

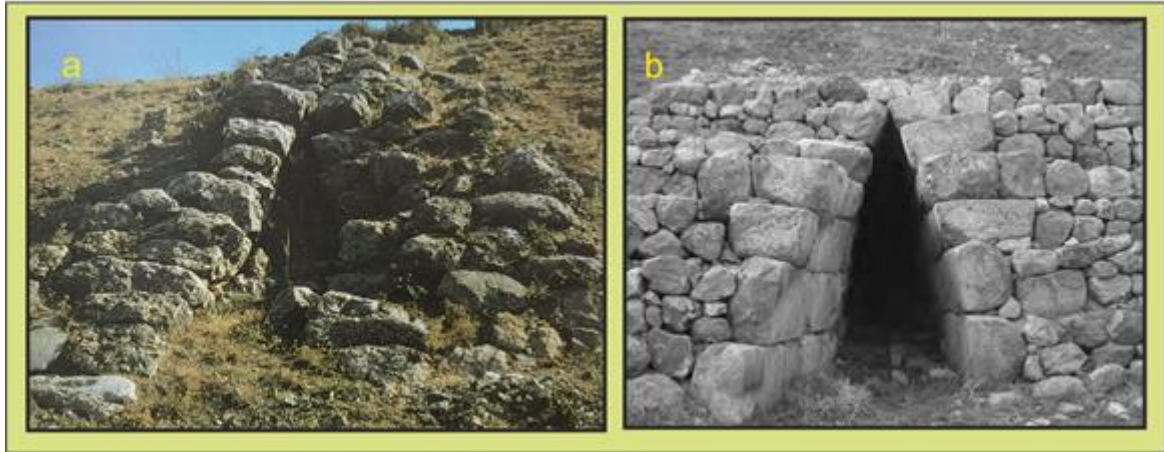
²⁴⁴ Neve, P. (1994). “Die Ausgrabungen in ‚Boğazkoy-Hattuša 1993’” *Archäologischer Anzeiger*, 1994, 307-310.

²⁴⁵ Seeher, 2008a, 9.

²⁴⁶ Puchstein, 1984, Abb. 63, Abb. 64.

Bindirmeli kemer tekniğinde göre örülen ikinci tip poternlerde kilit taşı uygulaması bulunmaktadır. Bu uygulamada poternin çatı kısmına her iki taş örgüsünün arasına denk gelecek şekilde bir adet kilit taşı yerleştirilmektedir. Alaca Höyük poterni²⁴⁷, Büyükkaya 2 nolu poterni²⁴⁸, Poternli Sur 3 nolu potern (iç kısma açılan taraf)²⁴⁹ ve Yerkapı Poterni²⁵⁰, bu grup içinde değerlendirilmektedir (**Resim 4.17**).

Üçüncü tip poternlerde çatı kısmında düzgün kesilmiş blok taşlara yer verildiği görülmektedir. Bu poternlerin çatı kısmında kilit taşı veya birbiri ile bitişen taşlar bulunmamaktadır. Bunun yerine poternin çatı kısmına yerleştirilen düzgün kesimli taş ile poternin çatı kısmı kapatılmaktaydı. MÖ II. bin yıl başlarına tarihlendirilen ve bu özelliği ile Anadolu'daki en erken potern olma özelliği taşıyan Alishar²⁵¹ poterni bu grup içinde yer almaktadır. Poternli Sur'un 4 nolu poterni²⁵² de benzer şekilde kilit taşı kullanılmadan kesme taşlar ile örülerek inşa edilmiştir.

Resim 4.16. Kilit taşsız potern örnekleri, (a) Boğazköy/Hattuşa Poternli Sur üzerindeki 3 nolu poternin giriş kısmı (Seeher, 2006a, 37, Res. 35), (b) Büyükkaya 3 nolu poterni (Maner, 2013, 424, Fig. 1).

²⁴⁷ Arık, 1937, 9., Naumann 2007, res. 125.

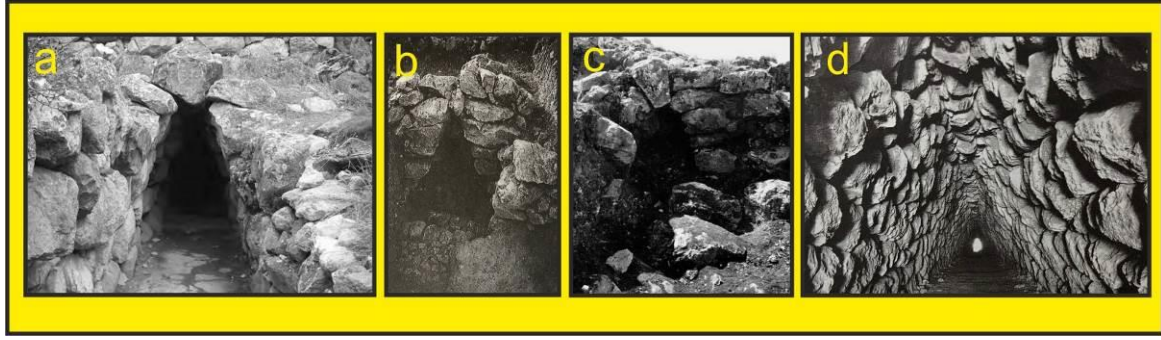
²⁴⁸ Neve, P.(1995). ‘Boğazköy-Hattuşa 1993 Kazıları’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 16 (1), 201. Resim, 9.

²⁴⁹ Puchstein, 1984, 84, Abb. 65.

²⁵⁰ Nauman, 2007, 313, Puchstein, O. (1984), *Boghasköi, Die Bauwerke*. Osnabrück: Otto Zeller Verlag. 38, Abb. 26-27., Seeher, 2006a, res. 64.

²⁵¹ Von der Osten, 1935, fig. 29-30., Von der Osten, H. H. and Schmidt, E. F. (1930). *The Alishar Hüyük, Season of 1927. (VI) I*, Chicago: University of Chicago press, 187.

²⁵² Puchstein, 1984, 84-85, Abb. 66.

Resim 4.17. (a) Alaca Höyük poterni, (Maner, 2013, 425, fig. 3), (b) Büyükkaya 2 nolu potern (Neve, 1995, 213, Res. 9), (c) Poternli Sur 3 nolu poternin çıkış kısmı (Puchstein, 1984, 85, Abb. 65), (d) Boğazköy/Hattuša Yerkapı poterni (Seeher, 2006a Res. 64).

Söz konusu tip Anadolu dışındaki örneklerle de tanınır. Doğu Akdeniz üzerinde önemli bir ticaret istasyonu olan Ras Shamra/Ugarit'te MÖ 15-14. yy.'la tarihlenen bir potren açığa çıkarılmıştır. Ugarit'te yer alan potern bu gruba ait özellikler taşımaktadır. Ancak Ugarit poterni'nin Alişar ve diğer Hitit kentlerinden farklı bir özelliği bulunmaktadır (**Resim 4.18**). Kare planlı bir kulenin yanında yer alan bu potern sur duvarı altından değil sur duvarı içinden geçmektedir. MÖ 13. yüzyıl sürecine gelindiğinde Ugarit poterninin kapatılmak sureti ile kullanımına son verilmiş olduğu anlaşılmaktadır²⁵³.

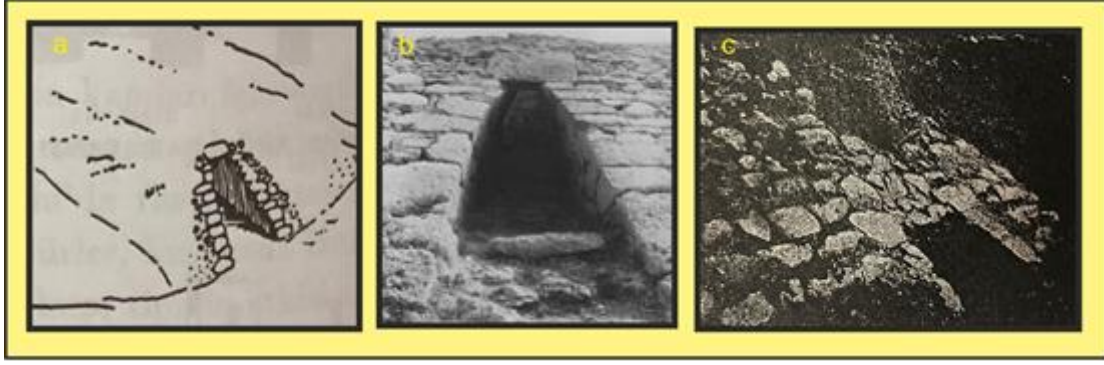
Boğazköy/Hattuša Yerkapı poterni ve Alaca Höyük poterni sahip oldukları özellikler itibarıyla diğer potern türlerinden ayrılmaktadır. Yerkapı Poterni 71 m.'lik uzunluğu ile şu ana kadar bilinen potern örneklerini en uzunudur. Bu potern, Sfenksli Kapı'nın 11 m. altında yer almaktadır. Çatı yüksekliği 3 m.-3,3 m. olan poternin yerleşmenin dışına doğru % 15'lik bir eğime sahip olduğu tespit edilmiştir. Daha önceki poternlerde tespit edilememiş olan kapının varlığına Yerkapı Poterni'nde rastlanmaktadır. Poternin her iki ucunda da çift kanatlı ahşap kapılar bulunmaktadır²⁵⁴.

Diğer potern tiplerden farklı bir plan özelliği sergileyen Alaca Höyük Poterni'nin ise düz bir hat şeklinde uzanmadığı söz konusu poternin "L" şeklinde dolambaçlı bir uzantıya sahip olduğu anlaşılmaktadır²⁵⁵.

²⁵³ Yon, M. (2006). *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. Indiana: Eisenbrauns, 31, fig. 16, 18a., Mielke, 2018, 75.

²⁵⁴ Seeher 2006a, 67., Miglus 2005, 608., Darga, 1992, 84.

²⁵⁵ Arık, R. O. (1937). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı, 1935'teki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9., Koşay, H. Z., Akok, M. (1966). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 11-12.

Resim 4.16. Kesme taşlı potern örnekleri, (a) Alishar poterni (Von der Osten 1937, 32, Fig. 30), (b) Ugarit poterni (Lagarce, 1984, 157, Fig. 5), (c) Boğazköy/Hattuša Poternli Sur'un 4 nolu poterni (Puchstein, 1984, 85, Abb. 66).

5. KUŞATMA SAVAŞININ TEKNİKLERİ VE ARAÇLARI

Sınır hatlarının güvenliği ve istikrarı, krallıkların güvenliği açısından son derece önemli alanlar olarak kabul edilmektedir. Sınır politikası savunma zincirinin ilk halkasını oluştururken, etrafı kule ve bastiyonlar ile desteklenmiş bir sur duvarı ile koruma altına alınan yerleşme modeli ise savunma sisteminin son halkasını oluşturmaktadır. Sınır güvenliği çöktükten ve düşman kent kapılarına dayandıktan sonra son direniş hattı bu savunmalı kentler etrafında ceryan etmektedir. Tahkimli kentler üzerine saldıran birliklerin başarısı ise kullanılan silah teknolojisi ve savaş taktikleri ile doğru orantılı olarak değişmektedir. Bu noktada işgalci birliklerin silah teknolojisi ve saldırı taktiği rakibe göre daha üstün bir çizgide ise direniş halindeki kent savunması eninde sonunda yenilgiye uğratılmaktadır. Silah teknolojisi ve savaş taktiklerindeki gelişmişlik düzeyi kent savunmasının alt edilmesinde kilit önem sahip olmakla beraber söz konusu alanlardaki gelişmenin aynı zamanda savunma sistemlerinin gelişimi noktasında da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada kuşatma savaşlarında kullanılan silahların ve taktiklerin anlaşılması savunma hatları üzerinde meydana gelen değişimlerin tespitine olanak sağlamaktadır.

Kuşatma savaşlarında savunmalı kentin özellikleri kadar saldıran birliklerin kullandığı teknikler de savaşın sonucunu önemli ölçüde etkilemektedir. Sırası ile bu kuşatma teknikleri, sur duvarı üstünden geçme, sur duvarı içinden geçme, sur duvarı altından geçme kenti kuşatma altına alarak aç ve susuz bırakma şeklinde sıralanmaktadır. Kimi zaman bunlardan bir tanesi ile sonuca ulaşılabilirken bazı durumlarda iki veya daha fazla taktiğin aynı anda kullanımı gerekli görülebilmektedir²⁵⁶.

5.1. Sur Duvarının Üstünden Geçmek

Kuşatma savaşları sırasında savunmalı bir kente nüfuz etmenin etkili yollarından biri olan sur duvarının üstünden geçme, sur duvarını aşma yöntemi çağlar boyunca oldukça sık kullanılmış bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sur duvarını yıkma eyleminden ziyade sur yüksekliğini aşma prensibine dayana bu yöntem kapsamında kuşatma merdivenleri ve kuşatma kuleleri oldukça sık kullanılmış olan saldırı taktikleridir.

²⁵⁶ Yadin, Y. (1963). *The Art of Warfare in Biblical Lands. In the Light of Archaeological Study*. Jarusalem: Jarrold and Sons Ltd. 16.

5.1.1. Kuşatma Merdiveni

Sur duvarını aşarak kenti ele geçirme çoğunlukla kuşatma merdivenleri sayesinde mümkün olabilmektedir. Kuşatma merdivenleri saldırganların zorlu bir direniş ile yüzleşmesini gerektirse de, bu araçlar bir kentin surlarına tırmanmanın en etkili yolu olarak kabul edilmektedir. Hücum hattındaki askerler duvarın tepesine çıkmayı başardıklarında savunma zinciri içinde bir gedik oluştururlar meydana gelen bu gedik ile birlikte savunma hattı kısa süre içinde çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Bu tür bir harekâtın en büyük dezavantajı saldırgan tarafın çok fazla sayıda kayıp vermesi ile sonuçlanma ihtimalidir²⁵⁷.

Merdivenlerin kentin etrafındaki çeşitli noktalara saldırabilmek için özel olarak imal edilmesi gerekmektedir. Sefer sırasında ordunun kullandığı diğer teçhizatlar ile birlikte kuşatma merdivenlerinin de hayvala koşulmuş tekerlekli araçlar veya kayıklar üzerinde taşındığı düşünülmektedir²⁵⁸.

Araştırmacıların kuşatma merdivenleri ve bunların kuşatma hareketindeki kullanımına ilişkin yorumlarda bulunmaları mümkün olsa da, imal edildikleri malzemenin dayanıksız materyaller olduğu düşünüldüğünde, bu noktada doğrudan korunmuş herhangi bir kanıt bulunmamaktadır²⁵⁹.

Kuşatma merdivenlerinin kuşatma savaşında çok sık kullanıldığı düşünülmektedir. Merdivenlerin kullanımı sırasında merdiven uç kısmının düz olmasından ziyade kancalı bir form şeklinde imal edilmesine dikkat edilmiş olmalıdır. Uç kısmı düz olan merdivenin savunucular tarafından duvardan atılarak kuşatma hareketinin başarısızlık ile sonuçlanmasına neden olabileceği bilinmektedir. Bu sebeple uç kısmı kancalı olan merdivenler saldırganlar açısından daha kullanışlı bir profil sunmaktadır. Ayrıca sur duvarının yüksekliği de kuşatma merdivenlerinin işlevsiz hale getirilmesinde önemli bir role sahiptir. Yaklaşık olarak 10 m. ve üzerindeki sur duvarı yüksekliğinde kuşatma merdivenlerinin asker ağırlığına bağlı olarak kırılabilceği gibi bunların taşınması da kuşatma birlikleri için dezavantajlı bir hale gelebilmektedir²⁶⁰.

Hamblin'e göre kuşatma merdivenin kullanımı için öncelikle kuşatma rampasının inşa edilmiş olması gerekmektedir. Kuşatma rampası tamamlandıktan sonra duvara

²⁵⁷ Burke, 2008, 40.

²⁵⁸ Burke, A. A. 2008, 40.

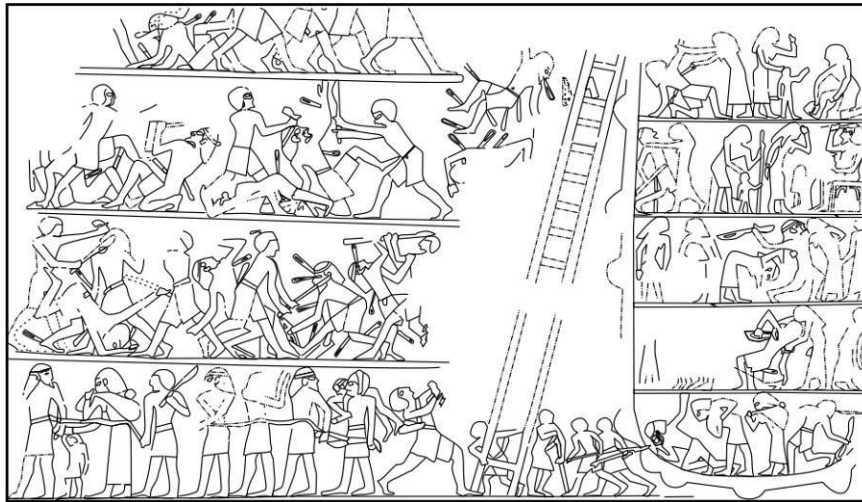
²⁵⁹ Burke, A. A. 2008, 40.

²⁶⁰ Kern, (1999), 12.

tırmanacak olan birlikler için kuşatma merdiveninin kullanımına uygun bir alan elde edilmektedir²⁶¹.

Kuşatma savaşları taktiği içerisinde kullanımını uzun bir süre devam ettirmiş olan kuşatma merdivenleri ile ilgili olarak Akkad Dönemi kabartmalarında ve yazılı eserlerinde elimize bilgi geçmemektedir. Akkadça bir terim olan *simmiltu*'nun kuşatma merdivenini ifade ettiği düşünülse de aynı terimin iki kat arasındaki merdiveni tanımlamak için de kullanılmıştır Bu nedenle söz konusu terimin ifade ettiği anlam tam anlamıyla netleştirilememiştir²⁶².

Eskiçağ'da Tırmanma merdiveninin kullanımına ilişkin en önemli veriler Mısır'daki duvar resimlerinde elimize geçmektedir. Mısır'da Deshashe'deki (V. Hanedanlık) mezarda açığa çıkarılan duvar resmi (**Şekil 5.1**) bir kentin surlarına tırmanmak için kuşatma merdiveninin nasıl konumlandırıldığı hakkında bize bilgi vermektedir²⁶³.

Şekil 5.1. Mısır Eski Krallık Dönemi'ne ait Anta Mezar'ının duvar resimlerinde yer alan kuşatma merdiveninin tasviri (Yadin, 1963, 146).

Saqqara'daki Kaemhesetin (VI. Hanedanlık) mezarındaki bir duvar resmi üzerindeki bir başka örnekte alt kısmında tekerlekler bulunan bir merdiven tasviri yer

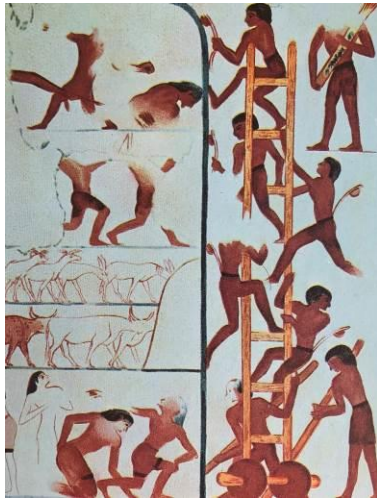
²⁶¹ Hamblin, 2006, 229.

²⁶² Eph'al, I. (2009). 'The City Besieged, Siege and its Manifestations in the Ancient Near East'. *Culture and History of the Ancient Near East*, 36, 73.

²⁶³ Petrie, W. M. Flinders. (1898). *Deshasheh 1897, Fifteenth Memoir of The Egypt Exploration Fund*. London. Order of the Committee, Pl. IV., Petrie, W. M. Flinders. (2013)⁴. *Deshashes, Diospolis Parva, Athribis*, Cambridge. Cambridge University Press. 5.

almaktadır. Merdiven üzerine tırmanan Mısır askerleri kente sızmak için ellerindeki baltalar ile kerpiç suru aşındırmaya çalışmaktadır (**Şekil 5.2**)²⁶⁴.

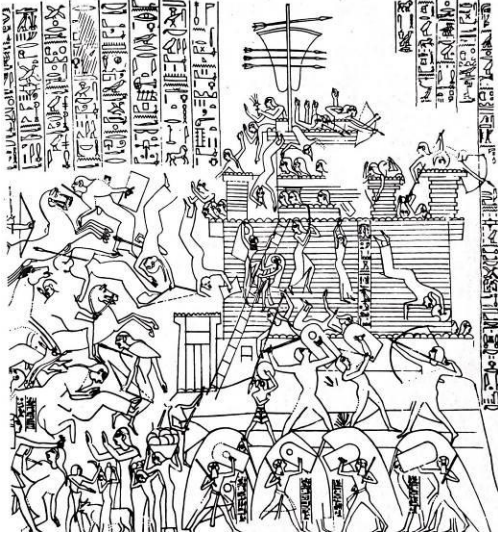
Mısır firavun'u II. Ramses (MÖ 1279-1213) dönemine tarihlendirilen ve Thebes'te yer alan Ramesseum tapınağındaki kabartmada sur üzerindeki askerlerin saldırısından korunmak için sırtlarına kalkan yerleştirmiş olan Mısırlı askerlerin merdiven yardımı ile kent içine girme çabası konu edilmiştir. Burada kuşatma merdiveninin kancalar yardımı ile sur duvarının zirvesine tutturulmuş bir şekilde tasvir edildiği görülmektedir. Kenti savunan askerlerin Hitit kıyafetleri giydiği ve Hitit kalkanı taşıdığı görülmektedir (**Şekil 5.3**)²⁶⁵.

Şekil 5.2. Mısır Eski Krallık Dönemi'ne ait Kaembeheset Mezarı'nın duvar resimlerinde yer alan tekerlekli kuşatma merdiveni tasviri (Yadin, 1963, 147).

²⁶⁴ Yadin, 1963, 147.

²⁶⁵ Eph'al, 2009, 71.

Şekil 5.3. Ramesseum Tapınağı'nda kuşatma merdiveni ile saldırı sahnesi (Yadin, 1963, 229).

5.1.2. Kuşatma Kulesi

Sur duvarını aşmak için kullanılan bir diğer yöntem ise kuşatma kuleleridir. Kuşatma kulesi ile ilgili arkeolojik kanıtlar MÖ III. bin yılda elimize geçmeye başlar. Kuşatma kulelerinin varlığı silindir mühür baskıları üzerinde takip edilebilirken bu aygıtların Eski Babil metinlerinde *dimtum* ifadesi kullanılarak tanımlandığı anlaşılmaktadır²⁶⁶. Kuşatma kuleleri bir kentin surlarına çıkılmasını mümkün kılan büyük, korumalı bir merdiven işlevi taşımasının dışında ayrıca kuşatma kulelerinin, kuşatma merdiveni yardımı ile sur duvarına tırmanan birliklere koruma ateşi sağladığı öne sürülmektedir²⁶⁷.

Mari metinlerinde Kral Shamsi-Adad'ın kuşatma savaşı için koçbaşı ve kuşatma kulesi talep ettiği bilgisi yer alırken bunların da yük araçları ile veya kayıklar aracılığı ile taşınmasından bahsedilmektedir²⁶⁸. Kuşatma kulelerinin uzunlukları ile ilgili olarak araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Kern, kulelerin ağırlıklı olarak koruma ateşi sağlamak için kullanıldığını ve bunların 20 m.'lik uzunluğa sahip olabileceğini ileri sürmektedir²⁶⁹.

²⁶⁶ Hamblin, 2006, 216.

²⁶⁷ Burke, 2004, 81., Hamblin, 2006, 216.

²⁶⁸ Sasson, J. M. (1969). *The Military Establishments at Mari*. Rome: Jura Editionis et Versionis Reservantur, 33.

²⁶⁹ Kern, 1999, 17.

Hamblin, kuşatma kuleleri ile ilgili olarak bunların çok yüksek uzunluklara sahip olmadıklarını bunların ortalama olarak 5-6 m.'lik uzunluğa sahip olduklarından bahsetmektedir²⁷⁰. Burke ise kuşatma kulelerinin yaklaşık olarak 30 m.'lik uzunluğa sahip olduğunu ileri sürmektedir²⁷¹. Burke'ye göre yaklaşık olarak 30 m.'lik uzunluğa sahip bir kulenin sur duvarına doğru hareket ettirilemeyeceğini ve dolayısıyla bu kulelerin hareketli platformlardan ziyade sur duvarından 30-50 m. uzakta sabitlenmiş platformlar olması gerektiğini öne sürmektedir²⁷².

Suriye'deki yerleşmelerden özellikle de Tell Beydar yerleşmesinden ele geçen ve M.Ö III. bin yıl sonlarına tarihlenen silindir mühür baskıları kuşatma araçları ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu mühür baskılarında savunmalı bir kente yapılan saldırılar konu edilirken bu mühür baskılarında kuşatma kulelerinin 4 tekerlekli olduğu ve herhangi bir hayvan tarafından da çekilmediği görülmektedir (Şekil 5.4)²⁷³.

Kuşatma rampası üzerinde kullanılan kuşatma kuleleri tekerlekleri sayesinde kolaylıkla hareket ettirilebilirken aynı zamanda bu hareketli yapı savunma pozisyonundaki askerlerin saldırılarına bağlı olarak kule üzerinde yaşanabilecek tahribattan kaçışı da kolaylaştırmaktadır²⁷⁴.

Şekil 5.4. MÖ III. bin yıl sonlarına tarihlenen Tell Beydar mühürleri üzerindeki tekerlekli savaş araçlarının tasviri (Jans, Bretschneider, 1998, 179, Collon, 1987, 163, No. 749).

Görsel anlamda kuşatma kulesinin tasviri ile ilgili en tatmin edici bilgi Harput Kabartması'ndan ele geçmektedir. 2,72 x 2,42 m. ölçülerinde olan Harput Kabartması'ndaki betimlemeler alçak kabartma tekniğine göre işlenmiş olup kabartmada

²⁷⁰ Hamblin, 2006, 229.

²⁷¹ Burke, 2004, 81.

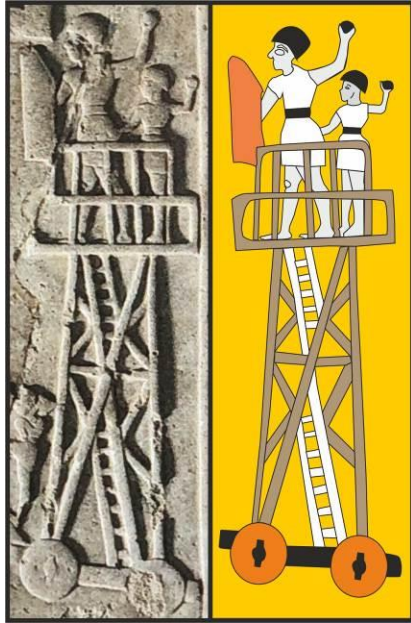
²⁷² Burke, 2004, 81.

²⁷³ Nadali, D. (2009). "Representation of Battering Rams and Siege Towers in Early Bronze Age Glyptic Art". *Historiae*, (6), 46. Ayrıca bkz. Jans, G and Bretschneider, J. (1998). "Wagon and Chariot Representations in the Early Dynastic Glyptic. They Come to Tell Beydar with Wagon and Equid". *About Subartu. Studies Devoted to Upper Mesopotamia*, (4) 2, 155-194.

²⁷⁴ Nadali, (2009), 46.

nehir kenarında yer alan üç sıralı bir sur hattına sahip olan yerleşmenin fethedilişi anlatılmaktadır. Orta Tunç Çağı başına tarihlendirilen bu kabartmanın sol panosunda sur önüne toprak rampa yığan birlikler yer alırken bu rampa üzerinde sura yaklaştıran 4 tekerlekli ahşap kuşatma kulesi üzerinde bulunan iki askerin sur üzerindeki düşmanları baskı altına alması tasvir edilmiştir (Şekil 5.5)²⁷⁵.

Kuşatma savaşı sırasında kuşatma kulelerinin kullanımına dair bir başka veri de Boğazköy/Hattuša yazılı kaynaklarından elimize geçmektedir. Eski Hitit Dönemi krallarından I. Hattuşili'nin K.Suriye seferi sırasında Urşu kenti üzerinde gerçekleştirdiği kuşatma hareketini anlatan Urşu kuşanması metninde Iryaya'nın vermeyi vaat ettiği koçbaşı ile birlikte kuşatma kulesini Hitit kralına teslim etmediğinden ve Hitit kralının buna sitem ettiğinden bahsedilmektedir²⁷⁶.

Şekil 5.5. Harput Steli'ndeki kuşatma kulesinin tasviri (Demir, Abay, Sevin, 2016, XIII, Res. 6).

5.2. Sur Duvarında Gedik Açmak

Kuşatma savaşları sırasında sur duvarının üstünden geçme dışında sur duvarının veya sur kapılarının tahribine dayalı olarak kullanılan bir diğer taktikte de kent ele

²⁷⁵ Demir, B., Abay, E., Sevin, V. (2016). Harput Kabartması: Anadolu Uygarlıkları'na Yeni Bir Katkı. *Arkeoloji ve Sanat*, (153), X.

²⁷⁶ Beckman, G. (1995). "The Siege of Ursu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography". *Journal of Cuneiform Studies*, 47, 26. Ayrıca bkz. Yiğit, T. (2006). "Urşu Kuşatması Metni'nin Yeniden Değerlendirilmesi". *Anadolu/Anatolia*, 31., Gurney, O. R. (1952). *The Hittites*. London: Penguin Books. 148.

geçirilebilmektedir. Sur duvarını yıkmak amacıyla kullanılan taktikler arasında sur temeli altında tüneller açmak, kerpiç beden üzerine koçbaşı ile saldırmak, savunma hattı içinde boşluklu alanlar olarak kabul edilen kent kapılarına saldırmak ve kuşatma rampası oluşturmak gibi yöntem bulunmaktadır.

5.2.1. Sur Temellerini Oymak

Zemin seviyesine yürütülen saldırılar sırasında savunma birlikleri karşısında saldırganların başarısız olması durumunda devreye başka taktikler sokulmaktadır. Saldırganlar sur duvarını yüzeyden delemedikleri taktirde bu eylem sur temelleri altına açılan tüneller aracılığı ile yer altında icra edilebilmektedir. Bu taktik kapsamında kuşatmadaki saldırgan birlikler tünel açmak suretiyle surun altını oymakta ve ortaya çıkan bu oyuklar sayesinde sur duvarının çöküşü amaçlanmaktadır. Bu tipteki tünellerin varlığına Mari metinlerinde rastlanmaktadır. Mari metinlerinde söz konusu tüneller Eski Babilce bir terim olan *pilUršuum* sözcüğü ile ifade edilmektedir. Bu terim duvarın altını kazmak veya kente sızma eylemini tanımlamak için kullanılmıştır²⁷⁷.

Surların altını oyma taktiği oldukça dikkat gerektiren bir eylemdir. Sur duvarının temeline doğru tünel açan istihkam erleri düşman ateşinden korunabilirken gerçekleştirdikleri oyma işlemi bir dizi sorunu da beraberinde getirmektedir. İlk olarak tünellerin derin olarak açılması durumunda sur duvarını ıskalama riski bulunmaktadır. İskalanan sur duvarı temelleri tahrip edilemediği için gerçekleştirilen eylem başarısızlık ile sonuçlanmaktadır. Diğer taraftan tünelin sığ olarak açılması da istihkam erlerinin can güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Sığ tünel içindeki askerler sur temelini oyduktan sonra yıkılan sur duvarının altında kalabileceğinden, bu yöntem kuşatma savaşı içinde pek tercih edilmemiştir. İstihkam erleri en güvenli yol olarak sur duvarının temeline ahşap hatıllar yerleştirerek hem operasyonun başarısını hem de kendi can güvenliklerini sağlamış olmalılar. Buna göre istihkam erleri sur duvarı temelini oyarken aynı zamanda sur temellerini ahşap hatıllar ile desteklemekteydiler. Belli bir hat boyunca izlenen bu yöntemin sonunda istihkam erleri ahşap hatılları ateşe vererek tünellerden güvenli bir şekilde tahliye olmaktadır. Bu sayede temelleri destekleyen ahşap iskelet ateş ile birlikte çökmekte ve sur hattı üzerinde gedik oluşmaktadır²⁷⁸.

Deshashe'de ait Eski Krallık çağına tarihlenen bir Mısır mezarında karşılaşılan betimlemeler kent surlarında gedik açma eylemine ilişkin emsalsiz bir kanıt niteliği

²⁷⁷ Burke, (2008), 38-39.

²⁷⁸ Kern, 1999, 17.

taşımaktadır (**Bkz. Şekil 5.1**). Söz konusu betimlemede, iki asker, şematik olarak tasvir edilmiş bir kalenin köşesinde metal çubuklu gereçleri kullanır halde betimlenmiştir. Bu iki askerin arkasında duvara yaslanmış vaziyette bir merdiven bulunmaktadır²⁷⁹. MÖ üçüncü bine tarihlenen bu betimlemede, muhtemelen, antik çağda tahkim edilmiş bir sur yapısına nüfuz etmenin en basit yolu gösterilmiştir; bu tür bir sızma girişiminde bulunulabilmesi için kenti savunan birliklerin mümkün olduğunca baskı altına alınıp, dikkatinin dağıtılması gerekiyordu. Aksi halde bu tip girişimlerin çoğunlukla katı bir direniş ile karşılaşması kaçınılmaz olacak ve hareketin başarılı bir şekilde icra edilmesi imkansız hale gelecektir²⁸⁰.

Sur diplerinin oyularak tahrip edilmesinin Harput kabartmasında da konu edildiği anlaşılmaktadır. Kabartmanın sol panosunun alttan ikinci kuşağında aralıksız sandalyelerinde birbirlerine sırtlarını dönmüş olarak oturan iki erkek figürünün yanında küskü-murç türü delici aletler kullanarak sur duvarında gedik açmaya çalışan lağımcılar bulunmaktadır (**Resim 5.1**)²⁸¹.

Resim 5.1. Harput Steli'nde sur diplerini oyan askerlerin tasviri (Demir, Abay, Sevin, 2016, XII, Res. 4).

Açılan tüneller aracılığı ile surlarda gedik açıldığına dair verilerin büyük bir kısmı yazılı kaynaklar sayesinde elimize ulaşmaktadır. Mari yazılı kaynaklarında Ishme-Dagan, Qirhadat kenti üzerinde gerçekleştirdiği kuşatmada sur duvarı temellerinde tüneller açarak sur duvarını yıktığından bahsetmektedir²⁸².

Başka bir yazılı kaynakta Akkad kralı Naram-Sin, Halep olduğu düşünülen Armanum kenti üzerine gerçekleştirdiği seferde kenti kuşatma altına aldığından

²⁷⁹ Schulman, A. R. (1964). "Siege Warfare in Pharaonic Egypt". *The Journal of the American Museum of Natural History*, 73 (3), 15.

²⁸⁰ Burke, 2004, 73.

²⁸¹ Demir, Abay, Sevin, 2016, X.

²⁸² Dalley, S. (1984). *Mari and Karana, Two Old Babylonian Cities*. London: Longman Group Ltd. 146.

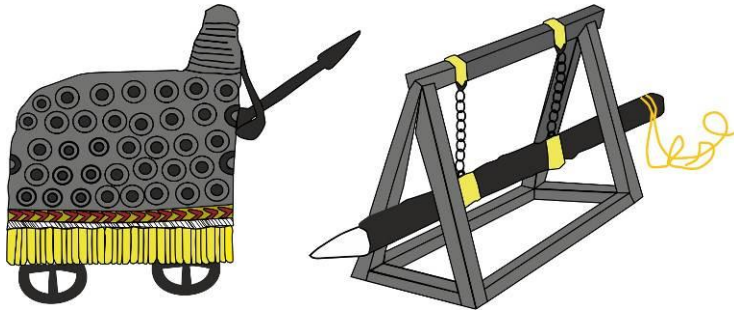
bahsetmektedir. Naram-Sin, Armanum kenti surlarını tüneller aracılığı ile yıkarken nehir kenarından gerçekleştirdiği saldırı ile kente son darbeyi indirdiğinden bahsetmektedir²⁸³.

5.2.2. Koçbaşı ile Saldırmak

Sur duvarında gedik açmak için kullanılan yöntemlerden bir diğeri ise koçbaşı ile saldırı taktiğidir. Koçbaşının kullanımına yazılı metinlerde rastlanırken P. Steinkeller, Ebla yazılı kaynaklarında geçen *gu-si-dili*'nin koçbaşını ifade ettiğini tespit etmiştir. Steinkeller Ebla metinlerinde *gu-si-dili* kelimesini içeren 4 metin bulunduğundan bahsederken bu logogramın tek boynuzlu boğa anlamına geldiğini öne sürmektedir²⁸⁴.

Koçbaşı araçlarının kullanım prensibi sur duvarına karşı darbe sürekliliğine bağlı olarak gedik açmak olarak tanımlanmaktadır. Scurlok koçbaşı üzerinde gerçekleştirdiği rekonstrüksiyon çalışmasında koçbaşı kütüğünün zincirler ile taşıyıcı ana omurgaya bağlandığını kütük ucunun metal ile kaplı olduğunu ve arkadan bağlanan ip yardımı ile koçbaşı kütüğünün ileri ve geri hareket ettirildiğini ileri sürmektedir (Şekil 5.6)²⁸⁵.

Koçbaşı ile ilgili bilgiler yazılı metinlerin dışında duvar resimlerinden ve silindir mühür baskılarından elimize geçmektedir. Ele geçen koçbaşı betimlemeleri ve yazılı metinler aracılığı ile bu silahın kuşatma savaşı içindeki öneminin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Şekil 5.6. Koçbaşı kuşatma silahının rekonstrüksiyon denemesi (a) (Scurlock, 1989, 130), Geç Assur Dönemi koçbaşı silahının tasviri (b), (Yadin, 1963, 422).

Koçbaşı, kuşatma savaşı sırasında kuşatmanın başarılı bir şekilde sonuçlanmasında önemli bir role sahiptir. Askeri teknolojiye etkili bir icat olan koçbaşının ilk kullanımı basit uygulamalar şeklinde olmuştur. Buna göre koçbaşı ilk başlarda ucu metal ile kaplı uzun bir

²⁸³ Foster, B. R. (1982). "The Siege of Armanum". *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 14, 32.

²⁸⁴ Steinkeller, P. (1987). "Battering Rams and Siege Engines at Ebla". *Nouvelles Assyriologiques Breves et Utilitaires*, 27 (3), 14.

²⁸⁵ Scurlock, J. A. (1989). "Assyrian Battering Rams Revisited". *Assyria Bulletin*, 3 (2), 130.

sırık şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu sırık sur duvarında delik açabilmek için surun taş ve kerpiç bedeni arasına yerleştirilerek sağa ve sola hareket ettirilmesi prensibine dayanmaktadır. Hareketin devamında kerpiç bedenin dağılması ve en sonunda da kerpiç beden üzerinde gedik açılması amaçlanmıştır. Sırık ve onun metal ucu ilkel formdaki koçbaşının ateş gücünü oluşturmaktadır²⁸⁶.

Koçbaşı silahını kullanan saldırgan birliklerin savunma pozisyonundaki askerlere hedef olmamak amacıyla bu silahı üst kısmı kapalı bir şekilde kullanmış olmalıdırlar. Karşı ateşten korunmak amacıyla koçbaşının ayrıca yan kanatları uzun ahşap hatıllar ile kapatılarak koçbaşının bir kutu görünümüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. dört tekeri ile birlikte hareketli bir niteliğe sahip olan silahın yüzeyi deri veya kalkan tarafından koruma altına alınmıştır Koçbaşı üzerindeki kütüğün salınımına engel olmaması için ön kısmın açık bırakıldığı düşünülmektedir. Daha geç dönemlere doğru Yeni Assur Dönemi örneklerinden de anlaşılabileceği üzere askeri teknolojinin de gelişmesine bağlı olarak koçbaşı kuşatma savaşları sırasında oldukça sık kullanan etkili bir silah halini almıştır²⁸⁷.

Koçbaşının ağır bir silah olması onun uzak mesafelerden sur duvarına yaklaştırılması konusunda sıkıntılar yaratabilmektedir. Bu nedenle kuşatma silahının etkili bir şekilde kullanılması için tekerlekli bir form şeklinde tasarlandığı ileri sürülmektedir. Nitekim betimlemelerde koçbaşının tekerlekli örneklerine rastlanmaktadır. Kuşatılan kent topoğrafyasının engebeli ve taşlık oluşu hareket kabiliyetini kısıtlayabilmektedir. Bunun önüne geçmek için de koçbaşının kullanılacağı alanlara toprak rampalar yerleştirilmektedir²⁸⁸.

Tırmanma merdivenleri ve tüneller kuşatma savaşlarında çok fazla zaman ve çaba sarf edilmesini gerektiren basit teknikler olsada, bunların MÖ III. binden Orta Çağ'a kadar uzanan zaman diliminde değişiklik göstermeden kullanımını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. MÖ 2400-2000 yılları arasında kuşatma ordusunun etkinliğini arttırmayı amaçlayan birkaç yeni teknik karşımıza çıkmaktadır. Tespit edilebilen buluşlardan ilki koçbaşısıdır. Geç Assur Çağı'na tarihlenen fetih hareketlerinde bu aletlerin oynadığı rol son

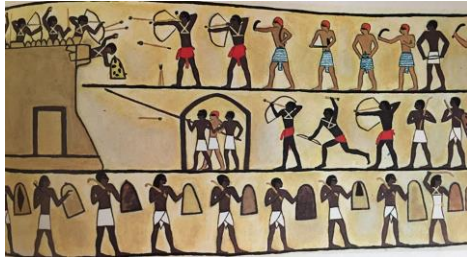
²⁸⁶ Yadin, 1963, 17., Bradford, A. S. (2001). *With Arrow, Sword and Spear, A History of Warfare in the Ancient World*. London: Praeger Publisher, 44., Healy, M. (2007). "The Ancient Assyrians". M. Windrow (Editor), Oxford. Osprey Publishing, pp. 30.

²⁸⁷ Yadin, 1963, 17., Bradford, 2001, 44.

²⁸⁸ Yadin, 1963, 17.

derece iyi bilindiği halde, MÖ III. bin yıl sonu ile MÖ II bin yılda koçbaşının önemi daha az bilinmektedir²⁸⁹.

Orta Krallık Çağı'nda Mısır'ın kuşatma savaşlarında koçbaşı kullandığına dair duvar resimleri bulunmaktadır. MÖ 1910 yılına tarihlenen Beni Hasan'daki 2 no.lu mezarda üç Mısır askeri bir tahkimat duvarının karşısında uzun, ince bir sırık kullanır şekilde betimlenmiştir. Ellerinde tuttukları sırık ile sur duvarında gedik açmaya çalışan bu üç kişinin karşı saldırılardan korunmak için üstü kapalı bir korunma aracı içinde yer aldıkları görülmektedir. Sahne içinde merdiven ve sur altlarını oyan birliklerin gösterilmediği özellikle bu yeni savaş aletinin vurgulandığı anlaşılrken bunun koçbaşının en erken örneği olduğu yönünde görüşler bulunmaktadır (Şekil 5.7)²⁹⁰.

Şekil 5.7. Mısır Orta Krallık Dönemi'ne tarihlenen Beni Hasan Mezarlığı'nda açığa çıkartılan kuşatma savaşı tasviri (Yadin, 1963, 159).

Yadin²⁹¹ ve Schulman²⁹² Beni Hasan'daki 2 nolu mezarda açığa çıkarılan koçbaşı için bunun bilinen en eski koçbaşı örneği olduğunu ileri sürerken Burke, bu görüşe karşı çıkmaktadır. Burke'ye göre tasvirdeki kuşatma aracı koçbaşının gerçekleştirdiği yıkma ve dövme eyleminden ziyade kerpiçleri parçalamak için kullanılmaktadır dolayısıyla bunun kuşatma direği olarak adlandırılması gerektiğini düşünmektedir²⁹³.

Yukarı Mezopotamya'da bulunan Suriye'nin kuzeydoğusunda yer alan Tell Beydar yerleşmesinde MÖ 2400-2250 yıllarına tarihlendirilen mühürlerde kuşatma kulesi ve koçbaşı ile ilgili tasvirler bulunmaktadır. Bu mühürlerin bir tanesinde 4 tekerlekli 3 bölmeli kuşatma kulesinin hemen arkasında 4 tekerlekli başka bir araç daha bulunmaktadır. Söz konusu bu aracın koçbaşı olduğu düşünülmektedir (Şekil 5.8)²⁹⁴.

²⁸⁹ Burke, 2004, 78-79.

²⁹⁰ Schulman, 1964, 15., Yadin, 1963, 159., Burke, 2008, 39.

²⁹¹ Yadin, 1963, 159.

²⁹² Schulman, 1964, 15.

²⁹³ Burke, 2008, 39.

²⁹⁴ Hamblin, 2004, 63.

Mari yazılı kaynaklarında koçbaşının kullanıldığından bahseden metinler bulunmaktadır. Ishme-Dagan, Hurara kenti üzerine gerçekleştirdiği saldırılarda koçbaşını kullandığından ve kuşatmanın 7 gün sonunda başarıya ulaştığından bahsetmektedir²⁹⁵.

Hitit yazılı kaynakları içerisinde Hititler'in kuşatma savaşları ile ilgili olarak önemli bilgiler sunan Urşu Kuşatması Metni içinde koçbaşının kullanımına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Koçbaşı kullanımı ile ilgili gerçekleştirilen çeviride *"Onlar koçbaşını kırdılar. Kral öfkeli ve yüzü merhametsizdi: "Onlar hep bana kötü haber getiriyorlar. Fırtına Tanrısı sizi sel ile alıp götürsün! Kral şöyle devam etti: "Oyalanmayın! Hurri tarzında bir koçbaşı yapın"* ifadeleri yer alırken buradan hareketle Hitit ordusunun MÖ 17. yüzyılın ikinci yarısında kuşatma savaşlarında koçbaşı kullandığı sonucuna ulaşılmaktadır²⁹⁶.

Şekil 5.8. MÖ III. bin yıl sonuna tarihlenen Tell Beydar mühürlerindeki tekerlekli savaş araçlarının tasviri (Jans, Bretschneider, 1998, 179, mühür no. 7).

Hitit ordusunun koçbaşı kullanımında rakipleri kadar etkili olamadığı da anlaşılmaktadır. Metinde I. Hattuşili'nin koçbaşının kırılması sebebi ile öfkelenerek Hurri tarzında bir koçbaşının yapılmasını emretmesi, Hurriler'in savaş teknolojisi bakımından Hititler'den daha üstün olduğuna işaret etmektedir²⁹⁷.

Tüneller ve koçbaşı kuşatma araçlarının kullanımı ile sur üzerinde gedik açılabilirken orduların sur üzerinde gedik açmak için kullandığı bir diğer yöntem ise kent kapılarının tahrip edilmesine dayanmaktadır.

²⁹⁵ Yadin, 1963, 70.

²⁹⁶ Beckman, 1995, 25-26. Ayrıca bkz. Yiğit, 2006, 48.

²⁹⁷ Yiğit, 2006, 48.

5.2.3. Kent Kapılarından Sızmak

Kent kapıları sur duvarının en zayıf noktası olup bu geçiş alanları sur hattı içindeki boşluklar olarak kabul edilmektedir. Kent kapıları savaş sırasında saldırgan tarafın her zaman yoğunlaştığı ve yıkmaya çalıştığı alanlardır. Her iki taraf için de kritik bir öneme sahip olan kent kapılarında savunucu grup savunma hattı içinde işlerini kolaylaştıran aynı zamanda düşmanın da işini zorlaştıran bir kapı tasarımı geliştirmeye özen göstermiştir²⁹⁸.

Kent kapıları üzerinde gerçekleştirilen saldırıların ne şekilde geliştiği konusunda Urşu metni aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Metinde I. Hattuşili'nin komutanı Sanda'ya *Urşu kentine yaklaştığınız zaman kent kapılarının ateşe verecek misiniz?* Sorusunu yönelttiği görülmektedir. Buradan hareketle kent kapılarının kuşatma birlikleri tarafından kırılması, tahrip edilmesi dışında ayrıca yakılmasına bağlı olarak bertaraf edilebildiği görülmektedir²⁹⁹.

I. Hattuşili'nin II. Suriye seferi sırasında Hahha kenti üzerine gerçekleştirdiği işgal hareketi sırasında kent kapılarının hedef alındığından bahseden bir yazılı metin bulunmaktadır. Söz konusu metinde I. Hattuşili tarafından Hahha kapıları önünde gerçekleştirilen işgal girişiminin başlarda başarısız olduğunu ancak üçüncü girişim sonucunda kent kapılarının tahrip edildiğini ve kentin ele geçirilmiş olduğu bilgisi bulunmaktadır³⁰⁰.

5.2.4. Kuşatma Rampası Oluşturmak

Kuşatma savaşı sırasında kuşatma rampası (*epirum*) merdiven kullanarak sur duvarına tırmanmaya çalışan birliklere yükseklik avantajı sağlarken aynı zamanda kuşatma kulesi ve koçbaşının kullanılması için de uygun bir zemin hazırlamaktadır. Toprak rampa inşa etmek oldukça büyük bir işgücü gerektirmektedir. Rampanın inşa edilmesi için askerler kullanıldığı gibi sefer sırasında tutsak alınan kölelerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Toprak rampanın yapımı esnasında askerlerin tümü toprak taşıma işlemi ile görevlendirilmemektedir. Askerlerin bir kısmı toprak taşıırken geriye kalanlar kampın korunması, yiyecek temini ve rampa inşa eden birliklerin koruması görevini yürütmektedir³⁰¹.

²⁹⁸ Yadin, 1963, 21.

²⁹⁹ Yiğit, 2006, 51.

³⁰⁰ Bryce, T. 2005, 77.

³⁰¹ Hamblin, 2006, 65.

Hitit yazılı kaynaklarına I. Hattuşili'nin Urşu kuşatması sırasında birliklerine dağ yapmalarını emretmektedir. Buradaki dağ ifadesinin yığma set olduğu ve dolayısıyla I. Hattuşili'nin birliklerine toprak rampa inşa etme emri verdiği öne sürülmektedir. Metnin bir bölümünde toprak rampa inşa etme işleminde yer almayan askerlerin ise gözcülük faaliyetlerinde bulunarak giriş çıkışların kontrol altında tutmasından bahsedilmektedir³⁰².

Kuşatma rampası koçbaşının etkin bir şekilde kullanılmasına hizmet etmektedir. Koçbaşı kuşatma araçlarının taş temelli sur duvarları karşısında etkili olamayacağı düşünülmektedir; ancak kuşatma rampası ile birlikte sur duvarının kerpiç bedenine ulaşan koçbaşı, kerpiç blokların tahrip edilmesi noktasında daha etkili bir pozisyon elde etmektedir

Kuşatma rampası inşa edilirken rampaya toprak yığılmadan önce temel seviyesinin taş ile doldurulduğu düşünülmektedir. Temele yerleştirilen taşlar sayesinde rampanın stabilizasyonu kuvvetlendirilmektedir. Ayrıca toprak yığma işlemi bittikten sonra ordunun harekete geçeceği noktalara taş döşemeler veya ahşap hatıllar yerleştirilerek yığma topraktan oluşan rampa üzerinde kolay manevra yapma imkanı elde edilmektedir³⁰³.

Kuşatma rampası kurmak için büyük bir iş gücü gerekmektedir. Dolayısıyla bu kuşatma tekniğinin geniş ölçekli bir kuşatma hareketi ile sağlanabileceği düşünülmektedir. 22 m. yüksekliğinde bir sur duvarına saldırabilmek için kuşatma rampası öncelikle 36 m. genişliğinde ve sur duvarından yaklaşık olarak 240 m. uzakta olması gerekmektedir. Matematiksel olasılıklara göre rampa inşasında görev alan 9500 kişilik grupta her bir asker her gün 2 m³ toprak taşırsa 5 gün sonunda 22 m. yüksekliğinde bir toprak rampa inşa edilebileceği öngörülmektedir³⁰⁴.

Yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler ile kuşatma amaçlı yapılan toprak rampaların Mezopotamya'da MÖ III. bin yılda ortaya çıktığı düşünülmektedir³⁰⁵. Yığma toprak rampanın sur duvarının zirvesine kadar yükseltilebileceğine işaret eden veriler Mari yazılı kaynaklarında bulunmaktadır. Söz konusu metinlerin bir tanesinde Ishme-Dagan'nın Nilimmar kenti üzerine gerçekleştirdiği sefer ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Metinde Ishme-Dagan'ın yığma toprak rampanın Nilimmar kenti sur duvarının en üst noktasına

³⁰² Yiğit, 2006, 48-49. Ayrıca bkz. Beckman 1995, 26.

³⁰³ Eph'al, 2009, 87-88.

³⁰⁴ Hamblin, 2006, 227-228.

³⁰⁵ Kern, 1999, 12.

ulaşamadığını ve kentin ele geçirilemediğini ancak rampanın surların zirvesine erişmesi ile beraber kentin ele geçirilebildiği bilgisini vermektedir³⁰⁶.

Toprak rampaların sur zirvesine kadar yükseltilebildiği anlaşılırken ayrıca bu rampaların sur zirvesine kadar inşa edilmesinin zorunlu olmadığı düşünülmektedir. Nitekim kuşatma rampasının sur duvarının üst yapısını oluşturan kerpiç bedinin bir bölümüne kadar yükseltilmesinden sonra kuşatma kuleleri, koçbaşları ve kuşatma merdivenleri kullanıma sokulmadır. Toprak rampanın bu şekilde de kullanılması Hamblin'in kuşatma kulesi için ileri sürdüğü 5 m.'lik yüksekliği de desteklemektedir³⁰⁷.

Kuşatma savaşı sırasında kentin ele geçirilmesinde önemli bir rol oynayan kuşatma rampaları ayrıca savunma birlikleri tarafından saldırgan gruba karşı da kullanılabilmekteydi. Söz konusu koruma rampasının Hiritum kenti tarafından kullanıldığını yazılı metinlerden öğrenmekteyiz. Mari kralı Zimri-Lim (1779-1757) ve Eski Babil kralı Hammurabi (1792-1750) ittifakı çerçevesinde korum altına alınmış olan Hiritum kenti Elamlılar tarafından saldırıya uğramıştır. Hiritum kenti saldırı altındayken karşı rampa inşa etmiş ve bu sayede işgal birliklerinden daha yüksek bir pozisyona ulaşmıştır Hiritum savunma birlikleri saldırganların kuşatma araçlarını tahrip ederek tekrardan malzeme temin etmelerini zorlaştırdıkları gibi kuşatmanın işgalci güçler aleyhine başarısızlık ile sonuçlanmasını sağlamışlardır³⁰⁸.

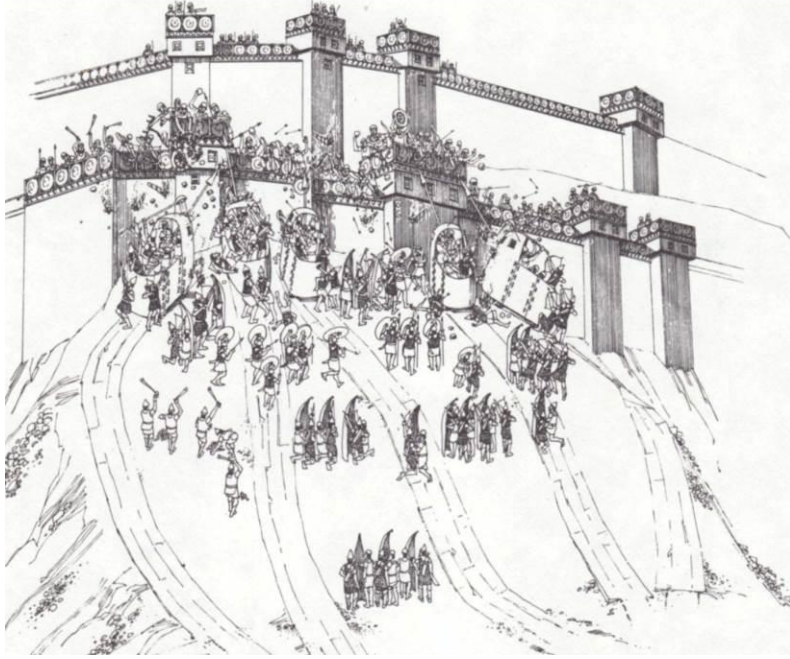
Kuşatma rampası karşısında savunma birliklerinin karşı rampa kullanarak savunmalarını güçlendirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Lachish'te gerçekleştirilen kazılarda Yeni Assur kralı Sennacherib'in MÖ 701 tarihinde Lachish üzerine gerçekleştirdiği sefer sırasında kente karşı kullandığı kuşatma rampası açığa çıkarılmıştır. Kuşatma rampası Lachish savunma hattının en zayıf olduğu yer olan güneybatı hattına kurulmuştur. Rampada topraktan ziyade yoğun miktarda taş kullanılmıştır. Sennacherib sarayında kuşatmanın anlatıldığı kabartmalarda rampa üzerinde rahat hareket edebilmek için ahşap hatılların kullanıldığı görülmektedir (**Şekil 5.9**). David Ussishkin, söz konusu hatılların iklim şartlarına bağlı olarak günümüze kadar korunamadığını ileri sürmektedir. Assur ordusunun yarattığı bu tehdit karşısında Lachish birlikleri sur hattının güneybatı

³⁰⁶ Kern, 1999, 18.

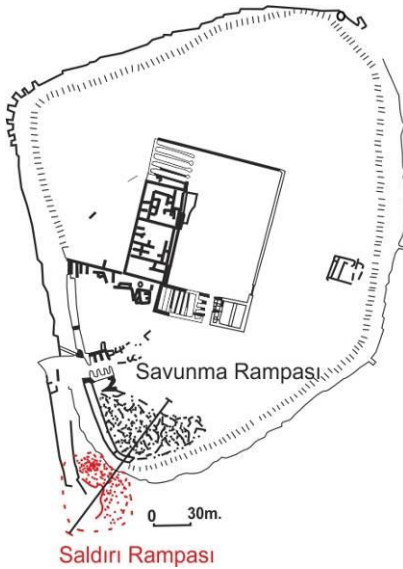
³⁰⁷ Hamblin, 2004, 218.

³⁰⁸ Hamblin, 2004, 231.

köşesinin iç kısmına karşı rampa inşa etmişlerdir (Şekil 5.10). Karşı rampa taştan ziyade yoğun miktarda topraktan meydana gelmektedir³⁰⁹.

Şekil 5.9. Geç Assur Dönemi'nde Sanherib'in Güneybatı Sarayı'nda açığa çıkarılan Lachish kentinin fethini konu alan kabartma (Ussishkin, 1980, 184, Fig. 6.).

Şekil 5.10. Lachish kentinde açığa çıkarılan Assur kuşatma rampası ve karşı rampa örneği (Eph'al 2009, 94, Fig. 9).

³⁰⁹ Ussishkin, D. (2004). *The Renewed Archaeological Excavations at Lachish (1973-1994). The Bronze Age Stratigraphy and Architecture*. Tel Aviv: Emery and Claire Yass Publications, 695-764.

Kuşatma rampasına dair bilgilerimizin büyük bir bölümünü oluşturan yazılı kaynaklar dışında söz konusu kuşatma tekniğinin kullanımı ile alakalı olarak kabartmalardan da bilgi sahibi olabilmekteyiz. Kuşatma rampasının kullanımına dair betimlemenin yer aldığı Harput kabartmasının sol panosunda toprak rampa yapmak amacı ile sur duvarına doğru ilerleyen iki asker tasviri bulunmaktadır. Askerlerin hemen arkasında yer alan dört tekerlekli kulenin de bu rampa aracılığı ile saldırıya geçtiği görülmektedir (**Resim 5.2**)³¹⁰.

Kuşatma rampası, kuşatma kulesi, merdiven, koçbaşı gibi kuşatma araçları savunmalı kentlerin güvenliğini tehlikeye düşüren unsurlardı. Kentler bu kuşatma araçları karşısında daha geniş ve daha yüksek surlar inşa ederken aynı zamanda savunma sistemi içinde kullandıkları glasiler de kullanılan kuşatma araçlarına karşı geliştirilmiş olmalıdır. Yadin glasiler ile ilgili olarak bunların koçbaşı ve kuşatma kulesine karşı kullanıldığını ileri sürmektedir³¹¹. Eph'al ise glasilerin kuşatma merdivenlerine karşı kurulduğunu düşünmektedir. Eph'al glasilerin sahip oldukları eğim sayesinde merdivenlerin dengede durmasını zorlaştırdığını ve dolayısıyla merdivenlerin kullanımına uygun olmayan bir alan yarattığını iddia etmektedir³¹².

Resim 5.2. Harput Kabartmasında rampa inşa eden askerlerin tasviri (Demir, Abay, Sevin, 2016, XI, Res. 3).

³¹⁰ Demir, Abay, Sevin, 2016, X.

³¹¹ Yadin, Y. (1955). 'Hyksos Fortification and the Battering-Ram'. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 137, 24.

³¹² Eph'al, 2009, 70-71.

³¹² Yadin, 1963, 17.

Burke, ise glasilerin temelde savunma amaçlı bir kullanıma sahip olmadığını düşünmektedir. Burke'ye göre bu yapılar yığma set dolgusunu, yağmur ve rüzgar aşındırması karşısında koruma altına almaktadır. Burke'ye göre glasiler savunma sistemi içinde faydalı sonuçlar üretmiş olsa bile bu durum doğrudan olmaktan ziyade dolaylı olarak gerçekleşmiş olmalıdır³¹³.

5.3. Sur Duvarının Altından Girmek

Eski Babilce bir terim olan *pilUršuum*' un duvarların altını kazmak veya kente girmek için açılan tünelleri tanımlamak için kullanılırken Assur metinlerinde kazma eylemi ile ilgili olarak *niksu* ve *pilsu* terimleri kazma işlemlerini tanımlamak için kullanılmıştır. *Niksu*'nun sur altlarını oymak için *pilsu*'nun da sur altından kente girmek için açılan tünelleri ifade ettiği ileri sürülsede bu iki kelimenin taşıdığı anlam henüz netliğe kavuşturulamamıştır³¹⁴.

Sur duvarının altında tüneller açmak saldıran grubun askerleri için daha az tehlike içermekte ancak teknik itibariyle de ciddi zorluklar sunmaktadır. Tüneller savunucuların atış menziline uzak bir noktada açılmaktadır. Genellikle gece yürütülen çalışmaların sonuçlanması oldukça uzun bir zaman dilimine yayılır ve işlem bitirildikten sonra da geceleğin gerçekleştirilen ani bir baskın ile birlikte tünellerden kent içine sızan birlikler kenti ele geçirebilmektedir³¹⁵.

Akkad yazılı metinlerinde Karal Naram-Sin (2260-2223) Apishal kenti üzerine gerçekleştirdiği seferde tüneller açmak sureti ile kenti ele geçirdiğinden bahsetmektedir. Eski Babil yazılı kaynakları içinde MÖ 18. yüzyıla tarihlenen bir metinde Eşnunna kralı, Qirhum kentini yine benzer bir yöntem ile ele geçirdiğinden bahsedilmektedir³¹⁶.

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda kuşatma birliklerinin kent surlarını yıkmak ve kent içine girmek için açtıkları tünellerin varlığını kanıtlayan arkeolojik nitelikli herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Lachis'te açığa çıkarılan ve istihkam eri tüneli olarak adlandırılan tünel ile ilgili olarak S. Yeivin kuşatma tüneline dair kanıtların bulunmadığını dolayısıyla istihkam eri tüneli ifadesinin doğru olmadığını belirtmektedir³¹⁷.

³¹³ Burke, 2008, 55-56.

³¹⁴ Eph'al, (2009, 78.

³¹⁵ Yadin, 1963, 17.

³¹⁶ Eph'al, 2009, 78-79.

³¹⁷ Eph'al, 2009, 76.

Tünel kazma ile ilgili Geç Assur krallarından II. Assurnasirpal'in (MÖ 883-859) Nimrud'ta yer alan Kuzeybatı Sarayı'nın duvarlarında kuşatma savaşına dair bilgiler sunan kabartmalar bulunmaktadır. Kabartmalarda Assur ordusunun bir Elam kenti olan Hamanu'yu işgal etmesi anlatılmaktadır. Saray duvarında bir kuşatma savaşı sırasında kullanılan yöntemler olan sur temellerini oyma ve sur altından açılan tüneller aracılığı ile kente girme eylemi aynı anda gösterilmiştir. Kabartmanın alt bölümünün ortasında iki askerin tünel kazma faaliyeti yer almaktadır. Tasvirde askerler ellerinde muhtemelen taş olduğu düşünülen materyalleri taşır şekilde betimlenmiştir. Soldaki iki asker ise ellerinde tuttukları mızrak ve kargılar ile sur duvarında gedik açmaya çalışmaktadır. Bu panelin hemen solunda yer alan sahnenin sağ alt köşesinde ise tünel içinde uzanmış olan bir askerin tünel açma eylemi gösterilmektedir (Şekil 5.11)³¹⁸.

Şekil 5.11. Geç Assur Dönemi Nimrud kabartmasında tünel kazma askerlerin tasviri (Yadin, 1963, 388).

Eph'al'a göre sur duvarları etrafında açılan hendekler, tünel açarak kent içine girmeye çalışan birliklere karşı kullanılan bir savunma unsurudur. İstihkam erleri tarafından kazılan tünelin ucu hendeğe çıktığı zaman sur üzerinde yer alan savunma birlikleri istihkam erlerine ateş etme imkanına sahip olmaktadır. Ayrıca hendeğin sert toprak tabakasına doğru açılması sayesinde istihkam erleri için kullanışsız bir alan yaratılmaktadır. Bu sert toprak tabakası içerisinde kazma işleminin gerçekleştirilemeyecek olması sebebi ile tünel açma girişimi bertaraf edilmektedir³¹⁹.

³¹⁸ Eph'al, (2009), 77. Yadin, (1963), 388., ayrıca bkz. Meuszynski, J. (1981). *Die Rekonstruktion der Reliefdarstellungen und Ihrer Anordnung im Nordwestpalast von Kalhu (Nimrud)*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern, Tefel 2: B5-B4.

³¹⁹ Eph'al, (2009), 80.

Tünel açama işlemi kuşatma savaşları içerisinde varlığını uzun bir süre sürdürmüştür. Herodot'un aktardığı bilgilerde Pers kralı I. Darius, Barka³²⁰, Soli³²¹ ve Miletos³²² üzerine gerçekleştirdiği seferde kent surları etrafında tüneller açılarak söz konusu kentlerin ele geçirdiğinden bahsetmektedir.

5.4. Ablukaya Almak

Kuşatma altına alınmış olan kentin gerçekleştirilen tüm saldırılara rağmen ele geçirilememesi durumunda ordu son çare olarak kenti abluka altına alarak teslim olmasını sağlamaya çalışır. Ablukaya alma yönteminde asker kaybı oldukça düşük iken ablukanın uzun bir zaman dilimine yayılması ordu için yıpratıcı bir hal almaktadır³²³.

Muhasara altındakileri aç bırakmanın güçlü bir kuşatma silahı olduğunu gösteren pek çok kanıt bulunmaktadır. Ancak uzun süren kuşatmalar birçok insan ve materyal kaynağının tükenmesine de neden olmaktadır. Kış aylarında iklim şartlarının ağırlaştığı coğrafyalarda İlkbahar ile sonbahar arasındaki sefer döneminden daha uzun süren kuşatmalar genellikle tercih edilmemektedir. Bu tür bir durum söz konusu olduğunda geride bırakılan küçük bir askeri birlik kış boyunca kuşatmayı devam ettirirken, ordunun geriye kalan kısmı anayurda, merkeze geri dönmektedir³²⁴.

Abluka altına alınan kentin su ve yiyecek temin ettiği kanallar kesilirken söz konusu taktiğin başarılı olabilmesi için kente giriş ve çıkış sağlayan tüm noktaların gözetim altında tutulması gerekmektedir. Eski Hitit Dönemi'ne ait olan Urşu metninde Hititler Urşu kentinin dış dünya ile olan bağlantısını engellenmeye çalışmıştır. Urşu metninde I. Hattuşili Urşu kentindeki giriş çıkışların gözetim altında tutulmasını ve kentin dış dünya ile olan bağlantısının kesilmesini emretmektedir³²⁵.

II. Murşili Batı Anadolu'ya gerçekleştirdiği sefer sırasında Arinanda Dağı ve Puranda kentine sığınan insanların teslim olmalarını sağlamak için onları aç susuz bırakmıştır. II. Murşili gerçekleştirdiği ablukaya alma taktiği sayesinde halkın direnişi bıraktığını ve teslim olduğunu aktarmaktadır³²⁶.

³²⁰ Herodotos, (2006). *Tarih* (Çev. M. Ökmen). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 4. 200, 376-377.

³²¹ Herodotos, 2006, 5. 115, 439.

³²² Herodotos, 2006, 6.18, 449.

³²³ Yadin, 1963, 18., Bryce, 2002, 131-132.

³²⁴ Beal, R. H. (1995). "Hittite Military Organization". In J. M. Sasson, (Editor). *Civilizations of the Ancient Near East*, (1), New York. Charles Scribner's Sons, pp. 552., Bryce, (2007), 51.

³²⁵ Beckman, 1995, 26.

³²⁶ Ünal, 2003, 32.

Hititler’de olduğu gibi Mısır’da da ablukaya almanın bir yöntem olarak kullanıldığını anlaşılmaktadır. Mısır yazılı kaynakları içinde de ablukaya alma yönteminin kullanıldığını gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Mısırın XVIII. Hanedanlığın kurucularından olan I. Ahmose (MÖ 1552-1527) Hyksos istilasının sonlandırılmasında etkin bir rol üstlenmiştir. Metinlerde I. Ahmose, Hyksos ordusuna karşı Sharuhem kentini 3 yıl boyunca abluka altında tutmuştur. Bir diğerk Mısır firavunu olan III. Thutmose’nin (MÖ 1490-1469) ise 7 ay boyunca Megiddo kentine abluka altında tutmasından bahsedilmektedir³²⁷.

³²⁷ Yadin, (1963), 98.

6. HİTİT-MYKEN İLİŞKİLERİ: YAZILI BELGELER VE ARKEOLOJİK VERİLER

MÖ II. bin yılda Ege dünyasında önemli bir güç halini alan Myken uygarlığının çağdaşı Hititler ile olan ilişkisi bugüne kadar önemli bir tartışma konusu olarak güncelliğini korumaktadır. Bu nedenle çalışmamız kapsamında savunma mimarisi bağlamında Hitit ve Myken uygarlıklarını karşılaştırmak gerekli görülmüştür.

Emil Forrer'in 1924 yılında Hitit yazılı kaynaklarında geçen Ahhiyawa krallığını Akha/Myken ile eşleştirmiştir. Bu görüş etrafında süregelen tartışalar henüz kesinleşmemiş olup araştırmacıların büyük çoğunluğu Ahhiyawa-Myken eşitliğini kabul etmektedir.

‘‘Ahhiyawa’’ ismi Hitit yazılı kaynaklarında ilk olarak MÖ II. bin yıl (MÖ 1450) ortalarında karşımıza çıkmaktadır. ‘‘Madduwatta’nın Suçları’’ adlı yazılı metin I. Arnuwanda dönemine tarihlendirilirken, metinde Ahhiyalı Attariššiyaş’ın Madduwatta üzerine saldırdığından bahsedilmektedir. Metinde yer alan Ahhiya ibaresi ile beraber bu kelimenin Ahhiyawa’nın en erken formu olduğu ileri sürülmektedir³²⁸.

Ahhiyalı Attariššiyaş’ın saldırılarından kaçarak Hitit kralı I/II Tuthaliya’ya sığınan Madduwatta, koruma altına alınarak Dağlık Zippaşa Ülkesi’ne yerleştirilmiş ve devamında buranın vasalı ilan edilmiştir. Daha sonrasında Madduwatta’nın sınırları Şiyanti Nehri Ülkesi sınırlarına kadar genişletilmiş olup söz konusu bölgenin Arzawa sınırına yakın bir alanda yer aldığı düşünülmektedir³²⁹.

I/II. Tuthaliya dönemi içinde Hititler Batı Anadolu’daki çıkarlarını korumak için Madduwatta’ya ayrıcalıklar tanımıştır. Madduwatta’nın bölge içinde güvenilir bir müttefik olmadığı anlaşılmaktadır. Hititlerin düşmanı olan Arzawa Ülkesi kralı Kupanta-İnara’nın kızı ile evlenmesi dışında Attariššiyaş ile ittifak kurup Alaşiya kıyılarına saldırması Hititler’in bölgedeki çıkarlarını tehdit etmiştir³³⁰.

MÖ 1450’lere tarihlenen ve Madduwatta’nın Batı Anadolu coğrafyasında gerçekleştirdiği eylemleri konu alan bu metin ayrıca Mykenler’in bölgedeki varlığına dair ilk işaretler olarak da yorumlanmaktadır³³¹.

³²⁸ Güterbock, G. H. (1983). ‘‘The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered’’. *American Journal of Archaeology*, (87) 2, 134., Bryce, 1986, 1.

³²⁹ Beckman, Bryce, Cline, 2011, 69., Garstang ve Gurney, Dağlık Zippaşa Ülkesi için Murat Dağı, Şiyanti Nehri Ülkesi için ise Banaz Çayı önerisinde bulunmaktadır. Garstang, Gurney (1959), 91-92.

³³⁰ Bryce, 1986, 10., Beckman, Bryce, Cline, 2011, 99.

³³¹ Kelder, J. M. (2005). ‘‘The Chariots of Ahhiyawa’’. *Dacia, Revue d'Archologie et d'Histoire Ancienne*, 48-49, 155.

II. Murşili dönemine ait yazılı metinlerde Hitit-Ahhiyawa ilişkilerine dair bilgilere ulaşılmaktadır. Yazılı belgelere göre Ahhiyawa-Hitit ilişkileri düşmanca olmaktan ziyade daha çok barışçıl bir çizgide seyretmiştir. Metinlerde Hititçe adı belli olmayan ancak muhtemelen I. Šuppiluliuma'nın birinci veya ikinci eşi ya da II. Murşili'nin ikinci eşinin Ahhiyawa'ya sürgüne gönderildiğinden bahsedilmektedir³³². Aynı döneme ait bir diğer metinde ise II. Murşili iktidarının ortalarında kralın hasta olduğu ve hastalığına şifa olması için Lazpa (Lesbos?) kentinin Ahhiyawalı tanrısının II. Murşili'ye gönderildiğinden bahsedilmektedir³³³.

II. Murşili döneminde Hitit İmparatorluğu Batı Anadolu'da patlak veren isyanlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. II. Murşili iktidarının başlarında ortaya çıkan isyanlar ile ilgili detaylı bilgilere II. Murşili dönemini konu alan yazılı metinler sayesinde ulaşabilmekteyiz. Bu metinlerde daha sonraki dönemlerde Ahhiyawa ile önemli ilişkiler geliştiren ve bir dönem Ahhiyawa egemenliği altına giren Millawanda adı ile karşılaşilmektedir. Arzawa isyanı sırasında II. Murşili'nin Millawanda kuşatması için görevlendirdiği Hitit generalleri Gula ve Malaziti'nin Millawanda kentini yakıp yıktığından bahsedilmektedir³³⁴.

Millawanda ile eşleştirilen, Miletos'un GHIIIA2'deki (1370-1300) yangın tabakası II. Murşili'nin gerçekleştirdiği yıkım ile ilişkilendirilmektedir³³⁵. Miletos'un II. yapı katına denk gelen söz konusu yıkım tabakasından kısa bir süre sonra GHIIIB'de III. yapı katının tahkimatlı bir hale getirildiği görülmektedir³³⁶.

Daha önceki evrelerde savunma sistemine ihtiyaç duymayan Miletos/Millawanda? bulunduğu konumunun sağladığı avantajları iyi kullanmıştır. Geç Tunç Çağ yerleşim alanı, bugünkü Miletos antik kentinin yer aldığı büyük yarım ada üzerinde kurulmamış olup daha küçük sayılabilecek bir ada veya bir yarım ada üzerinde yer almaktadır. Denizin sağladığı doğal savunma hattı sayesinde yerleşmenin bu evrenin başlarına kadar savunmaya ihtiyaç duymadığı anlaşılrken, II Murşili döneminde başlayan Hitit egemenliği içerisinde yerleşme etrafına çekilen sur duvarı ve bastiyonlar ile birlikte Geç Tunç Çağ sürecinde Miletos'un savunmalı bir kent haline geldiği anlaşılmaktadır (**Şekil 6.1**)³³⁷.

³³² Güterbock, 1983, 134.

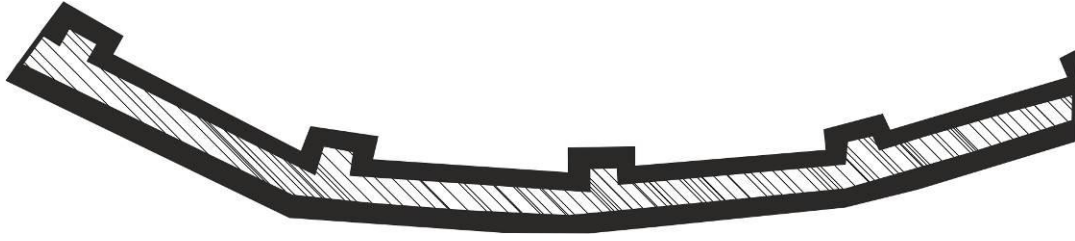
³³³ Beckman, Bryce, Cline, 2011, 273.

³³⁴ Bryce, T. (1989). "The Nature of Involvement in Western Anatolia". *Zeitschrift für Alte Geschichte, Historia*, 38, 6.

³³⁵ Mellink, M. J. (1983). "Archaeological Comments on Ahhiyawa-Achaians in Western Anatolia". *American Journal of Archaeology*, 87 (2). 139.

³³⁶ Mountjoy, P. A. (1998). "The East Aegen-West Anatolian İnterface in the Late Bronze Age: Mycenaeans and the Kingdom of Ahhiyawa". *Anatolian Studies*, 48, 36.

³³⁷ Greaves, 2003, 69.

Şekil 6.1. Miletos VI. yapı katı sur duvarı (Naumann, 2007, Ek 1).

GHIIB'nin başlarında Geç Tunç Çağ yerleşim katını çevreleyen sur duvarı yaklaşık olarak 4.35-4.40 m. genişliğindedir. Surun dış yüzü üzerinde 14 m. aralıklar ile dik açılı 4 bastiyon yerleştirilmiştir. Sur duvarının temeli oldukça küçük taşlar ile örülü olup duvarın arası bol miktarda dolgu taşları ile doldurulmuştur. Bastiyonların üst yapısı korunamadığı için yükseklikleri ile ilgili yeterli bilgiler bulunmamaktadır. 70 m.'si açığa çıkarılabilen sur duvarının kazemat tekniği prensibine göre inşa edildiği iddia edilirken sur duvarının toplam uzunluğunun 1100 m. olduğu öne sürülmektedir³³⁸.

Belirgin bir planlama sonucunda inşa edilmiş olan Millawanda/Miletos savunma sisteminin sahip olduğu kazemat tekniği ve düzenli aralıklar ile yerleştirilmiş bastiyonları nedeniyle Myken karakterinden ziyade ağırlıklı olarak Hitit karakterli olduğunu öne süren görüşler bulunmaktadır³³⁹. Ancak Naumann bu görüşlere karşı çıkmakta ve Miletos sur duvarının birbirine paralel olan iki duvardan oluştuğunu belirtmektedir. Söz konusu duvarların arası moloz ile doldurulmuş olup kazemat tekniğine dair izler dar bir alanda tespit edilmiş olsa da bu kazematların Hitit karakteri taşımadığını ileri sürmektedir. Naumann, sur duvarının düzenli aralıklara sahip olan bastiyonlar tarafından desteklenmesi sebebi ile Millawanda/Miletos savunma sisteminin, Hitit savunma sistemine benzediğini ancak bunun Myken duvarı olduğunu ifade etmektedir ve ebu duvar üzerinde Anadolu-Hitit kökenli herhangi bir etkinin söz konusu olmadığını ileri sürmektedir³⁴⁰.

Miletos'un III. yapı katında bulunan sur duvarı dışında mimari ve seramik bağlamında da yerleşmede köklü değişikliklerin yaşanmadığı anlaşılmaktadır. Yerleşmede Hitit niteliği arz eden malzeme sayısının çok az olması sebebi ile Miletos/Millawanda

³³⁸ Greaves, 2003, 83.

³³⁹ Mee, C. (1978). "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C.". *Anatolian Studies*, 28, 135., Mee, C. (1998). "Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age". E. H. Cline and D. Harris-Cline. (Editors). *The Aegean and the Orient in the Second Millennium. Proceedings of the 50th. Anniversary Symposium, Cincinnati, 18-20 April 1997. Aegaeum*, 18, s. 142., Niemeier, 2002, 522., Tritsch, F. J.(1968). "Tirynthia Semata". *Kadmos*, 7. 130-131., Greaves, 2003, 83., Kelder, J. M. (2004-2005). "Mycenaeans in Western Anatolia". *Talanta*, 36-37, 74.

³⁴⁰ Naumann, 2007, Ek Bölüm 1.

üzerindeki Hitit hakimiyetinin kısa süreli olduğu anlaşılmaktadır³⁴¹. Nitekim II Muwatalli'nin iktidarı sırasında doğuda II. Ramses önderliğinde yayılmacı bir politika izleyen Mısır'ın, Hitit İmparatorluğu'nun Kuzey Suriye'deki egemenliğini tehdit etmesi sebebi ile bu dönemin dış politikası ağırlıklı olarak Kuzey Suriye çıkarlarının korunması ekseninde cereyan etmiştir. Mısır ile yaşanan çekişme sonucunda Batı Anadolu'daki iktidar sahasına gerekli önem gösterilmemiş ve devamında bu dönemde Batı Anadolu krallıkları ile çatışmadan uzak bir ilişki biçimi tercih edilmiştir. II. Muwatalli döneminde yürütülen dış politika sonucunda Ahhiyawa bölgede yaşanan iktidar boşluğundan faydalanmış ve Millawanda üzerinde hakimiyet kurmayı başarmıştır³⁴².

III. Hattuşili dönemi içerisinde Ahhiyawa'nın Millawanda aracılığı ile Batı Anadolu üzerindeki etki sahasını genişlettiği anlaşılmaktadır. III. Hattuşili dönemine tarihlenen ve "*Tawagalawa Mektubu*" olarak bilinen yazılı belge dönemin siyasi atmosferini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. III. Hattuşili tarafından adı belli olmayan Ahhiyawa kralına gönderilen mektupta Piyamaradu'nun gerçekleştirdiği eylemler neticesinde Hitit çıkarlarının zarara uğradığından bahsedilmektedir³⁴³.

Piyamaradu Batı Anadolu'da gerçekleştirdiği Hitit karşıtı propagandalar ile Hitit hakimiyeti altındaki toplulukları isyana teşvik etmiş ve devamında bu toplulukları Hitit egemenliğinden kopartıp Millawanda üzerinden Ahhiyawa'ya taşımıştır. Bu dönemde Yunanistan anakarasındaki yerleşmelerde GHIIIB periyodunda geniş çaplı imar faaliyetlerinin yürütüldüğü bilinmektedir. Geniş çaplı imar faaliyetleri için gereken iş gücünün Batı Anadolu topraklarından temin edildiği ileri sürülmektedir³⁴⁴. Metinde Piyamaradu ile birlikte ele geçen insan kaynaklarının Yunan anakarasına aktarılmasına yardımcı olan bir başka isme daha rastlanmaktadır. Bu kişi Ahhiyawa/Myken kralının Batı Anadolu'da görevlendirdiği kardeşi Tawagalawa'dır³⁴⁵.

Piyamaradu'nun girişimleri karşısında harekete geçen III Hattuşili ordusunun başında sefere çıkar. Metinde Ahhiyawa/Myken adına Millawanda'nın yönetiminden sorumlu olduğu anlaşılan Atpa isimli bir yönetici ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca metinden

³⁴¹ Mountjoy, 1998, 47.

³⁴² Bryce, 1989, 8., Beckman, Bryce, Cline, 2011, 121.

³⁴³ Beckman, Bryce, Cline, 2011, 119.

³⁴⁴ Bryce, T. (2003c), *Letters of the Great Kings of The Ancient Near East, The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. New York: Routledge, 193-195., Niemeier, W. D. (1999). "Mycenaeans and Hittites in War, in Western Asia Minor". *Polemos: le contexte guerrier en Egée à l'Age du Bronze. Aegaeum*, 19, 151. Kelder, J. M. (2010). *The Kingdom of Mycenae, a Great Kingdom in the Late Bronze Age*. Maryland: Cdl Press, 27., Bryce, T. (1992). "Lukka Revisited". *Journal of Near Eastern Studies*, 51 (2), 128.

³⁴⁵ Beckman, Bryce, Cline, 2011, 276.

de anlaşıldığı üzere III. Hattuşili gerçekleştirdiği sefer sonucunda Myken hakimiyeti altında bulunan Millawanda'ya girmeyerek Ahhiyawa ile muhtemel bir savaş bahanesi yaratmak istememiştir. Kral Şallapa'da konaklamış ve burada Piyamaradu'nun kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Piyamaradu'nun can güvenliğinin sağlanacağını taahhüt eden III. Hattuşili güvence olarak hizmetkarı ve kendi savaş arabası sürücüsü olan Dabala-Tarhunda'nın Ahhiyawa tarafından esir tutulabileceğini bildirmektedir. III. Hattuşili'nin hizmetkarı olan savaş arabası sürücüsünün daha önceleri Tawagalawa ile beraber savaş arabası kullandığından da bahsedilmektedir. III. Hattuşili'nin Piyamaradu'nun teslim edilmesi noktasındaki girişimleri başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Piyamaradu damadı olan Atpa'nın da yardımı ile Millawanda üzerinden bindiği bir bot ile kaçmayı başarmıştır³⁴⁶.

Tawagalawa Mektubu'nda dikkat çeken bir diğer detay ise III. Hattuşili'nin çağdaşı Ahhiyawa kralı için kullandığı ifadelerdir. III. Hattuşili Ahhiyawa kralına kardeşim, büyük kral şeklinde hitap etmektedir. Bu hitap şekli ile beraber Hitit kralının Ahhiyawa kralını kendisine denk bir güç olarak kabul ettiği ve Ahhiyawa krallığının bu dönem için de büyük devletler sınıfında yer aldığı görülmektedir³⁴⁷.

IV. Tuthaliya döneminde Hitit-Ahhiyawa ilişkilerinin gergin olduğu anlaşılmaktadır. Bu döneme ışık tutan ve IV. Tuthaliya'ya tarihlendirilen belgede Ahhiyawa tarafından desteklenen ve Seha Nehri Ülkesi'nde ortaya çıkan bir isyandan bahsedilmektedir. İsyanda kral Tarhuna-radu'nun aktif bir rol oynadığı ve söz konusu kişinin II. Murşili dönemi içinde Hitit krallığına sadık hale gelen Seha Nehri Ülkesi kralını tahttan indirdiği düşünülmektedir. Nitekim IV. Tuthaliya ve Kurunta arasında imzalanan antlaşmada şahitler listesinde Seha Nehri Ülkesi kralı Masturi'nin adı yer almaktadır. IV. Tuthaliya Seha Ülkesi üzerine gerçekleştirdiği sefer sonucunda isyanı bastırmış ve isyana önderlik eden Tarhuna-ruda ve ailesini esir olarak başkent Hattuşa'ya getirmiştir. Bu olaydan sonra Batı Anadolu'da Ahhiyawa etkisinin kırıldığı ve devamında Ahhiyawa'nın Batı Anadolu'daki askeri ve politik varlığının zayıfladığı anlaşılmaktadır³⁴⁸.

MÖ 13. yüzyıl sonlarına doğru Batı Anadolu'daki Ahhiyawa varlığının zayıfladığına kanıt olan iki metin bulunmaktadır bunlardan ilki Milawata Mektubu olarak bilinen ve IV. Tuthaliya ile Mira kralı Tarkasnawa arasında geçtiği ileri sürülen

³⁴⁶ Güterbock, 1983, 135., Bryce, 2003c, 194., Mountjoy, 1998, 65.

³⁴⁷ Bryce, T. (2003d). "Relations Between Hatti and Ahhiyawa in the last Decades of the Bronze Age". G. Beckman, R. Beal, G. McMahon, (Editors), *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner, Jr. on the Occasion of His 65th Birthday*. Indiana. Eisenbrauns, pp. 65.

³⁴⁸ Beckman, Bryce, Cline, 2011, 156-157., Beckman, 1999, 122.

mektuplaşmadır. Mektuplaşmada Millawanda'nın sınırlarından bahsedilmesi sebebi ile metne Millawanda Mektubu ismi verilmiştir. Metnin içeriğinde Ahhiyawa'dan bahsedilmemektedir. Millawanda Mektubu'nda Hitit kralı IV. Tuthaliya'nın Millawanda'da bulunan yönetici için oğlum ibaresini kullandığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle Millawanda üzerindeki Ahhiyawa egemenliğine son verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca metindeki oğlum ifadesi ile birlikte Millawanda'da bulunan yöneticinin Hitit kralı tarafından atandığı ve Millawandanın MÖ 13. yüzyıl sonlarında Hitit vasalı haline geldiği öne sürülmektedir³⁴⁹.

Yine IV. Tuthaliya dönemine tarihlendirilen bir başka yazılı belgede öncekilerden farklı bir şekilde Ahhiyawa adı ile karşılaşılmaktadır. Belge bir antlaşma olup IV. Tuthaliya ve Amurru kralı Šaušgamuwa arasında imzalanmıştır³⁵⁰. Antlaşmada Assur'a karşı uygulanan yaptırımlar konu edilmektedir. Antlaşmada Amurru kralından Ahhiyawa'dan gelen gemilerin Assur'a gidişine izin verilmemesi istenmektedir. Bu yaptırımın Assur'a karşı yürütülen bir ambargo olduğu ileri sürülmektedir³⁵¹. Antlaşmanın sonunda dönemin süper devletlerinin ismi yazılmıştır. Ahhiyawa bu devletler arasında üstü çizili bir şekilde yer almaktadır. Ahhiyawa'nın üstünün çizilmesine dair iki farklı görüş bulunmaktadır. İlkine göre Ahhiyawa MÖ 13. yüzyıl sonlarına doğru Millawanda'nın kaybedilmesi ve Myken saraylarında yaşanan yıkım sonucunda bölgedeki gücünü yitirmiş ve buna bağlı olarak Myken krallığı büyük devletler sınıfından çıkarılmıştır³⁵². Diğer görüş ise dönem içinde yaşanan politik gelişmelere bağlı olarak Ahhiyawa isminin çizilmediğini bunun sıklıkla rastlanan bir katip hatası olduğunu ileri sürmektedir³⁵³.

Hitit yazılı kaynaklarında Ahhiyawa isminin geçtiği 25 adet metin bulunmaktadır. Bu metinlerde yer alan Ahhiyawa krallığı ile Myken eşitliği geniş çevreler içinde kabul görmektedir. Yazılı metinler dışında Hitit-Myken ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olacak maddi veriler son derece yetersizdir. Eldeki buluntulara göre Hitit dünyası içerisinde Myken karakterli malzemenin varlığı oldukça sınırlıdır. Aynı durum Ege ve Yunan coğrafyası içerisindeki Hitit malzemesi için de geçerlidir³⁵⁴.

Myken seramikleri özellikle Batı Anadolu kıyı şeridinde yoğunlaşırken Hitit çekirdek bölgesi içinde seramik yoğunluğunun oldukça az olduğu tespit edilmiştir. Maşat

³⁴⁹ Singer, 1983, 215. Bryce, 2003c, 200-201., Güterbock, 1983, 137., Bryce, 1989, 16.

³⁵⁰ Beckman, 1999, 103-107.

³⁵¹ Cline, E. (1991a). "A Possible Hittite Embargo Against the Mycenaeans". *Historia*, 40, 6.

³⁵² Bryce 2003c, 202., ayrıca bkz. Kelder, 2010, 32.

³⁵³ Ünal, 2002, 115.

³⁵⁴ Cline, 1991a, 2.

Höyük/Tapikka³⁵⁵, Kuşaklı/Şarişsa³⁵⁶ ve Boğazköy/Hattuša³⁵⁷ yerleşmelerinde Myken seramiği tespit edilirken söz konusu seramiğin oran itibarıyla oldukça az olduğu belirtilmektedir.

Mykenler'in Batı Anadolu'daki varlıklarına kanıt olarak ileri sürülen ilk somut veri I/II Tuthaliya dönemine tarihlendirilmektedir (MÖ 1430). I/II. Tuthaliya, Batı Anadolu'da Hitit karşıtı olarak kurulan Aşšuwa konfederasyonu üzerine gerçekleştirdiği seferden zaferle ayrılmıştır. Beraberinde getirdiği ganimetler içerisinde üzerinde Akkadça yazıt bulunan kılıcı fırtına tanrısına adanmıştır³⁵⁸. Kılıcın Myken tipli kılıçlara benzediği ve devamında da Aşšuwa ile gerçekleştirilen savaşta Mykenli savaşçıların GHIIB periyodunun sonunda Hititler'e karşı savaştığı iddia edilmektedir (**Şekil. 6.2**)³⁵⁹. Ancak kılıç üzerinde yapılan çalışmalarda kılıcın salt Myken malı olarak sınıflandırılmasının yanlış olacağı nitekim söz konusu kılıç tipine Ege/Myken dünyası dışında Mısır'da ve Doğu Akdeniz sahil şeridinde rastlanabildiği belirtilmektedir³⁶⁰.

Diğer taraftan yine Boğazköy/Hattuša'da ele geçen ve MÖ 1400'lere tarihlenen çanağın iç yüzüne kazınmış olan betimlemenin bir Myken askerini temsil ettiği düşünülmektedir. Betimlemede yer alan miğferin kulak ve ense tarafını koruyan özellikleri Hitit Kral Kapısı'nda yer alan miğfer ile ortak özellikler sergilemektedir³⁶¹. Ancak miğfer üzerinde tespit edilen sorguç, boynuz ve uçuşan tüy detayları betimlemedeki askerin Ege kökenli olduğuna işaret etmektedir³⁶².

³⁵⁵ Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 15., ayrıca bkz. Özgüç, T. (1980). "Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery". *American Journal of Archaeology*, 84, (3), 309.

³⁵⁶ Mielke, D. P. (2004a). "Die Stadttore von Kuşaklı-Sarissa". *Alter Orient Aktuell*, 5, 27.

³⁵⁷ Genz, H. (2004). "Eine Mykenische Scherbe aus Bogazköy". *Archäologischer Anzeiger*, 77-84.

³⁵⁸ Ünal, A., Ertekin, A., Ediz, İ. (1990-1991). "1991'de Boğazköy Hattuša'da Bulunan Hitit Kılıcı ve Üzerindeki Akadça Adak Yazıtı". *Müze-Museum*, 4, 48., Ünal, (1993), s. 727-730.

³⁵⁹ Cline, E. H. (1996). "Aşšuwa and the Achaeans: The "Mycenaean" Sword at Hattuša and its Possible Implications". *The Annual of the British School at Athens*, 91, 149., Simpson, R. H. (2003). "The Dodecanese and Ahhiyawa Question". *The Annual of the British School at Athens*, 98, 205., Beckman, Bryce, Cline, (2011), 51.

³⁶⁰ Ünal, 1993, 727.

³⁶¹ Darga, 1992, 126.

³⁶² Niemeier, 1999, 150., Macqueen, 2009, 69.

Şekil 6.2. Boğazköy/Hattuša’da bulunan bronz kılıç (Genz, 2017, 88, Fig. 2.1).

Miletos’da GH IIIA1-2 dönemine ait Myken seramikleri ele geçmiştir. Seramikler ile beraber iki adet fırın ve Myken figürin başı da yine bu döneme tarihlendirilmektedir. Figürin üzerinde gerçekleştirilen kil analizinde figürinin Argos kökenli olduğu sonucuna ulaşılmıştır³⁶³.

Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan içindeki Hitit eserlerine bakıldığında ise Mykenai IV nolu kuyu mezarda GHI konteksti ile beraber gümüşten bir geyik rythonunun varlığı saptanmaktadır. Söz konusu gümüş geyik rythonun Myken dünyası içindeki en erken tarihli Hitit eseri olduğu ileri sürülmektedir. Ancak eser üzerinde yapılan incelemelerde eserin bilinen Hitit tipi, geyik rythonları ile tam bir uyum içinde olmadığı da ileri sürülmektedir **(Resim 6.1)**³⁶⁴.

³⁶³ Niemeier, W. D. (1998). “Mycenaeans in Western Anatolia and the Problem of the Origin Sea People”. S. Gitin, A. Mazar, E. Stern (Editors), *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan*. Jarusalem. Israel Exploration Society, pp. 33. Ayrıca bkz. Gür, B. (2014). *Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 145.

³⁶⁴ Cline, E. H. (1991b). “Hittite Objects in the Bronze Age Aegean”. *Anatolian Studies*, 41, 134., Genz, H. (2011). “Foreign Contacts of the Hittites”. Genz, H. and Mielke, D. P. (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris: Peeters Publishers, pp. 304.

Resim 6.1. Mykenai gümüş boğa rythonu (Genz, 2011, 308, Fig. 5.3).

Tesselya'daki Nezero'da benzeri Sivas yakınlarındaki Dövklek³⁶⁵ de bulunan gümüşten hücum eden tanrı heykelciği açığa çıkarılmıştır. Tanrı heykelciği üzerindeki şapka ve etek detayları daha çok Levant ile ilişkilendirilmekte olup heykelciğin yapılmış olduğu gümüş oranı ise Anadolu menşeli olduğunu göstermektedir³⁶⁶.

Kuşadası Kadıkalesi'nde yürütülen çalışmalarda Hitit savaşınsını temsil ettiği düşünülen bir bronz heykelcik ele geçmiştir. Bronz heykelcik MÖ 15-14. yüzyıla tarihlendirilmiştir³⁶⁷.

Rodos'un Ialysos yerleşmesinde 33 nolu mezar içinde GHIII kontesinde yer alan yarım bulla ile beraber GHIIIA2 konteksti içinde Mykenai'de ele geçen steatit yarım bullanın bir Hitit eseri olduğu belirtilmektedir³⁶⁸.

Miletos'da bulunan ve GHIIIB2 - GHIIIC tarihli krater parçasında Hitit ikonografisinde krallık ve tanrısallığı ifade eden boynuzlu taç betimlemesi bulunmaktadır. Söz konusu eserin Hitit kökenli olduğu düşünülmektedir³⁶⁹.

Miletos'un mezarlık alanı olan Değirmen-tepe'de yürütülen çalışmalarda GHIIIB-GHIIIC ait buluntular ile karşılaşmıştır mezarlardan ağırlıklı olarak Myken silahları ele geçerken bazı örneklerin Myken silahlarına ait özellikler barındırmadığı tespit edilmiştir. Myken kılıçlarından farklı olarak bazı kılıçların sahip oldukları hilal şeklindeki kabzaların

³⁶⁵ Darga, 1992, 36., Siegelova, J., Tsumoto, H. (2011). "Metals and Metallurgy in the Hittite Anatolia". H. Genz and D. P. Mielke (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers, pp. 275-300., Genz, (2011), fig. 5.

³⁶⁶ Canby, J. V. (1969). "Some Hittite Figurines in the Aegean". *Hesperia*, 39, 143., Cline, (1991b). 135.

³⁶⁷ Akdeniz, E. (2004). Kuşadası, Kadıkalesi Kazısında bir Hitit Heykelciği. *Olba*, 9, 21-56.

³⁶⁸ Cline, 1991b, 136.

³⁶⁹ Greaves, 2003, 187.

Doğu Akdeniz’de bulunduğunu ve son zamanlarda bu kılıçlara ait benzer örneklerin de Boğazköy/Hattuša’da bulunduğu belirtilmektedir. Söz konusu kılıçların Hitit kökenli olabileceği ileri sürülmektedir (**Resim 6.2**)³⁷⁰.

Hitit ve Myken krallıklarının birbirleri ile olan ilişkilerini yansıtmada konusunda oldukça kısıtlı bilgiler sunan yukarıda söz edilen buluntuların dışında yazılı kaynaklar da her iki krallık arasındaki ilişkilerin niteliğine dair tatmin edici sonuçlar sunmamaktadır. Hitit yazılı kaynaklarında Myken ile ilgili ticari faaliyetlere çok az yer verilirken, Myken Linear B tabletlerinde bu konuya dair hiçbir veri bulunmamaktadır.

Resim 6.2. Miletos’un nekropol alanı olan Değirmentepe’de ele geçen bronz kılıçlar (Niemeier, 1999, Pl. XVc).

Hitit-Myken ilişkilerinin düşük seviyelerde seyretmesine neden olan olaylar araştırmacılar arasında hala bir tartışma konusu olarak güncelliğini korumakta ve bu konuya dair farklı görüşler bulunmaktadır. E. Cline zayıf ilişkilere sebep olarak ambargoyu ileri sürer. Cline’ye göre Ahhiyawa/Myken krallığı Batı Anadolu’da Hitit karşıtı politikaları ve eylemleri destekleyerek Hitit otoritesini zayıflatmış ve buna karşılık Hititler, Myken malları üzerinde uyguladıkları ambargo ile Myken mallarının içerilere kadar sokulmasını engellemişlerdir³⁷¹.

Bryce, bu soruna dair daha farklı bir yaklaşımda bulunmaktadır. Bryce, göre krallıklar arasındaki ticaret iki temel üzerinde şekillenmektedir. Bunlardan ilki krallıklar arasında uygun bir ticaret rotasının bulunmasıdır. Bununla beraber malların düzenli olarak

³⁷⁰ Niemeier, 1999, 153., Simpson, 2003, 216.

³⁷¹ Cline, 1991a, 9.

taşınabileceği bir transfer ağının varlığı ve bu esnada lojistik-güvenlik ile ilgili herhangi bir sıkıntının yaşanmamasının da son derece önemli olduğuna işaret etmektedir. Ticareti etkileyen ikinci husus ise krallık tarafından talep edilen ürünün yakın bölgeden temin edilebilir nitelikte olmamasıdır. Bryce'ye göre ticari ilişkilerin kurulmasında belirleyici olan bu şartlar, Hitit ve Myken krallığı arasında mevcut değildi. Batı Anadolu krallıkları arasında yaşanan ve sık sık tekrarlanan isyanlar tüccarların güvenliğini tehlikeye atarken bu durum ticaretin ve dolayısıyla ilişkilerin gelişebilmesi noktasında önemli bir engel oluşturmuştur. Ayrıca deniz ticareti konusunda Hititler'in vasalı Ugarit'ten destek görmesine bağlı olarak Hitit-Myken ilişkilerinin gelişme kaydedemediğine de vurgu yapılmaktadır³⁷².

³⁷² Bryce, 2003d, 59-72.

7. HITİ-MYKEN SAVUNMA SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Hitit-Myken kültürleri arasındaki ilişkilerin niteliği ve gelişmişlik düzeyi ile ilgili yürütülen çalışmalar sırasında ele geçen arkeolojik materyalin az olması, söz konusu ilişkinin anlaşılabilirliği konusunda zorluklar yaratmaktadır. Ancak mimari unsurlar üzerinde yapılan çalışmalarda söz konusu ilişkinin niteliğine ışık tutabilecek detaylar ile karşılaşılmaktadır. Özellikle savuma mimarisi üzerinde yapılan çalışmalar sırasında Hitit-Myken etkileşimine dair fikir sahibi olmamızı sağlayacak detaylar ile karşılanmaktadır. Myken Krallığı'nın oluşumu sırasında Minos kültürü'nün oldukça etkili olduğu bilinirken savunma sistemlerinin inşası sırasında ise Minos uygarlığında bu yönde gelişmiş tasarımlarının bulunmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle Myken Krallığında karşımıza çıkan güçlü savunma sistemlerinin Hitit etkisi altına inşa edilmiş olabileceğine dair tartışmalar bulunmaktadır.

Hitit-Myken Etkileşimine Dair Öne Sürülen Görüşler

GHIIB periyodundan önce Yunan anakarasında yapı tekniği çerçevesinde kiklopik mimariye rastlanmadığını iddia eden Scoufopoulos'a göre bu mimari teknik ilk olarak GHIIIA1'de (MÖ 14. yüzyıl ortaları) Tiryns'te aniden ortaya çıkmıştır. Scoufopoulos, kiklopik mimarinin kökeni olarak Hititler'e ait olduğunu ve Yunan anakarasında da görülen bu mimari tekniğin Hititler'den alınmış olduğunu ileri sürmektedir³⁷³.

Aynı görüş ekseninde Niemeier'de kiklopik mimarinin Hititler'den ilham alınarak inşa edildiğini savunmaktadır³⁷⁴. Loader ise kiklopik mimarinin dışarıdan alınmış olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Loader kiklopik mimarinin kökeni ile ilgili olarak savunma sistemleri üzerinden varılan sonuçların yanıltıcı olabileceğini belirtmekte olup bunun yerine yerleşmelerdeki diğer yapı unsurlarının da dikkate alınması ile birlikte daha doğru sonuçlara ulaşılabileceğini ileri sürmektedir. Loader, kiklopik mimarinin savunma sistemleri dışında farklı mimari unsurlar üzerinde kullanılmış olduğuna dair örneklerin Argolis'te bulunduğunu ve dolayısıyla Myken kentlerindeki kiklopik mimari geleneğinin Argolis kökenli olduğunu ileri sürmektedir³⁷⁵.

Simpson ve Hagel kiklopik mimari konusunda uzmanlaşan Mykenliler'in bu tekniğin en güzel örneklerini Mykenai ve Tiryns'in GHIIB periyodunda sergilediğini belirtirler. Kiklad adalarından Melos'taki, Phylakopi ve Kea'daki Ayia Irini'nin GHI'de

³⁷³ Scoufopoulos, 1971, 100.

³⁷⁴ Niemeier, 2002, 522.

³⁷⁵ Loader, 1998, 157-159.

sahip olduğu sur duvarlarının kiklopik işçiliği andırması sebebi ile Myken kiklopik mimarisinin Kiklad adaları örnekleri temel alınarak geliştirilmiş olabileceğini öne sürerek farklı bir bakış açısı getirirler³⁷⁶.

Mylonas'da Myken savunma sistemi üzerinde Hitit etkisine vurgu yaparken Yunan anakarasında yer alan yerleşmelerde aniden ortaya çıkan savunma sistemlerinin Hitit etkisi altında inşa edildiğini öne sürmektedir³⁷⁷.

Maran, Myken kentlerinin sahip olduğu tahkimat sistemlerindeki spesifik unsurların Hitit etkisi taşıdığını ve bu etkinin Hitit Krallığı tarafından Myken sarayına hediye olarak gönderilmiş olan mimarlar aracılığı ile gerçekleşmiş olabileceğini öne sürmektedir³⁷⁸.

Seeher, Myken tahkimat sistemlerinde kullanılan aletlerin, taş işleme tekniğinin ve bindirmeli kemerlerin Hitit etkisi taşımadığını ileri sürmektedir. Seeher, taş işlemede kullanılan aletlerin henüz demirin kullanımda olmadığı bir dönemde kültürler arasında çok ciddi farklılıklar oluşturamayacağını düşünmektedir. Seeher, aynı şekilde taş işleme konusunda da kültürler arasında benzer uygulamaların kullanılmış olduğunu belirtmektedir. Son olarak Seeher, Hitit etkisi ile Myken dünyasına aktarıldığı düşünülen bindirmeli kemerler ile ilgili olarak bu tekniğin daha önceki dönemlerde kullanıldığını ve tholos tipi mimari üzerinden de bunun takip edilebildiğini öne sürmektedir³⁷⁹.

Tritsch, Tiryns sitadelinde birden bire görülmeye başlanan kiklopik mimari ile beraber yerleşmenin en geniş aşamasına ulaştığı III. evrede yukarı kentin güney ve doğusuna eklenen bindirme kemerli galerilerin çok daha önce Hitit kentlerinde kullanılmış olduğundan bahsetmektedir. Tritsch'e göre Batı Anadolu'da yer alan Miletos yerleşmesi, ilk olarak Tiryns'te daha sonra diğer Myken kentlerinin savunma sistemi üzerinde tespit edilen Hitit etkisine aracılık etmiştir³⁸⁰.

³⁷⁶ Simpson, R. H., Hagel, D. K. (2006). "Mycenaean Fortifications, Highways, Dams and Canals". *Studies in Mediterranean Archaeology*, 133, Sävedalen: Paul Aströms Förlag, 26.

³⁷⁷ Mylonas, 1966, 45.

³⁷⁸ Maran, J. (2004). "Architektonische Innovation im Spätmykenischen Trynis-Lokale Bauprogramme und fremde Kultureinflüsse". Verein zur Förderung und Aufarbeitung der Hellenischen Geschichte (Hrsg.) *Althellenische Technologie und Technik*. Weilheim. Verein zur Förderung der Aufarbeitung der hellenischen Geschichte, s. 270-272.

³⁷⁹ Seeher, 2008a, 9-11.

³⁸⁰ Tritsch, 1968, 130-131.

7.1. Savunma Planlaması

Bugüne kadar ele geçen buluntular Hitit-Myken krallıkları arasındaki ilişkilere dair tatmin edici katkılar sunamamıştır. Buluntular dışında mimari unsurlar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda Hitit-Myken ilişkisini yansıtan bir takım teknik uygulamalar tespit edilmiştir. Söz konusu uygulamaların ağırlıklı olarak savunma sistemleri üzerinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Myken kültürü üzerinde Minos etkileri yoğun oranda bulunurken Myken kentlerinin savunma sistemi ile donatılması sırasında savunmalı bir sisteme sahip olmayan Minos kentlerinin Myken kentlerinin tahkimatı için gerekli olan ilhama kaynaklık edemediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Mykenler tahkimat sistemleri için ihtiyaç duyduğu unsurları Anadolu'dan karşılama yoluna gitmiş olmaları³⁸¹.

Mykenliler yerleşim yerlerini seçerken üst kısmı düz olan tepelik alanları tercih etmişlerdir. Ayrıca yerleşmenin kurulacağı coğrafya içinde savunma için avantaj sağlamasının yanı sıra inşa faaliyetleri sırasında ihtiyaç duyulan taşların kolaylıkla temin edilebilmesi için etrafta kayalık alanların bulunmasına da önem vermişlerdir. Myken kentleri tarıma uygun olan bereketli toprakların bulunduğu yerlere yakın olarak kurulurdu. Ayrıca deniz ticaretine olanak sağlayan coğrafi koşullar da göz ardı edilmemiştir. Su kaynakları da yerleşmenin devamlılığını sağlayabilmesi noktasında oldukça önemlidir. Yerleşim yerlerinde su temini ile ilgili sıkıntıların bulunmaması Myken kentleri için temel sayılan yerleşme esaslarından bir diğeridir³⁸².

GHIIA-GHIIB periyodunda Myken yerleşmelerinin önceki dönemlere göre daha gelişkin bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Minos uygarlığının yönetimde kullandığı uygulamalar yaşanan yıkım ile birlikte Mykenler tarafından Yunan anakarasına taşınmıştır. GHIIA2'de (14. yüzyıl sonu) Myken uygarlığı Ege coğrafyasına hakim olur. Gerçekleştirilen ticaret ve yayılmacı yaklaşımlar ile birlikte elde edilen zenginlikler yerleşmelere önemli katkılar sunmuştur. Mykenler'in parlak çağı olarak da kabul edilen bu dönem, saraylara sahip olan Mykenai, Tiryns, Pylos ve Thebes üzerinden de izlenebilmektedir. Bu saraylar, Minos saraylarında olduğu gibi birer yönetim, ayin, üretim

³⁸¹ Işık, F. (2006). 'Mimaride Hitit-Akha İlişkileri'. B. Avunç. (Editör). *Kültürlerin Yansıması, Hayat Erkanal'a Armağan*. İstanbul. Homer Kitabevi, s. 441.

³⁸² Scoufopoulos, 1971, 93.

ve depolama merkezi olarak kullanım görmüştür³⁸³. Ancak güçlü savunma sistemlerine sahip olmaları bakımından Minaos saraylarından ayrılırlar.

Kentlerin sahip olduğu zenginlikler, yerleşme alanının büyümesine ek olarak yerleşme sayısının artmasına olanak sağlamıştır. GHIIIB de (MÖ 13. yüzyıl başı) Myken kentlerinin büyük ölçekli inşa faaliyetleri gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bu dönemde Myken sitadelleri kiklopik taş işçiliği ile örülmüş olan sur duvarları tarafından çevrelenerek koruma altına alınmıştır³⁸⁴.

Myken sur duvarları yerleşmeyi bir çember şeklinde çevrelerken sur duvarlarının temelleri anakayayı takip etmektedir. Temellerin örülmesi esnasında ana kaya üzerinde yer alan Myken savunma sistemleri ile Hitit savunma sistemleri arasında planlama, yapı tekniği ve yapı unsurları çerçevesinde bazı benzerlikler bulunduğu kadar farklılıklar da bulunmaktadır. Benzerlikler özellikle yapı tekniği, yapı unsurları kapsamında takip edilebilmektedir.

7.2. Kiklopik Mimari

Myken kiklopik mimari örgüsü incelendiğinde Mykenler'in Hitit kiklopik mimari örneklerine göre daha büyük bloklar kullandıkları tespit edilmiştir. Mykenler Hititlerden farklı olarak işlenmemiş taşlardan oluşan duvar örgüsü içinde meydana gelen boşlukları küçük taşlar ile kapatmaktaydılar. Myken sur duvarının sıvalı olmadığı düşünülürken Hitit sur duvarlarında sıva uygulamasına önem verildiği bilinmektedir (**Resim 7.1**), (**Resim 7.2**)³⁸⁵.

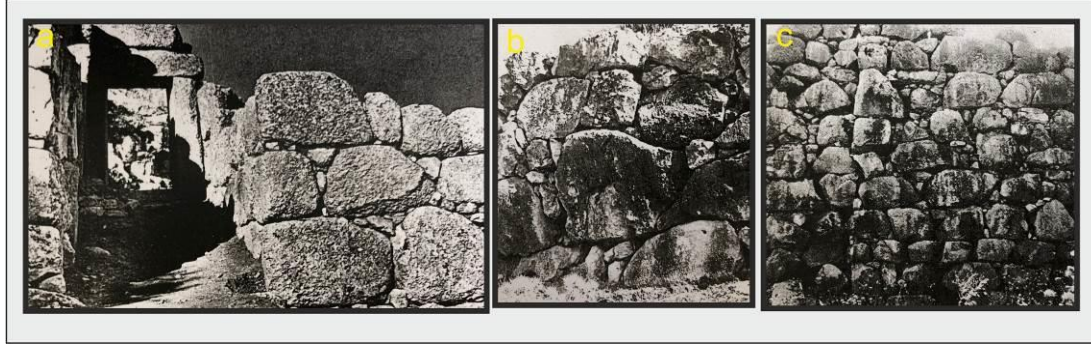
Resim 7.1. Hititler'de kiklopik mimari örnekleri, (a) Boğazköy/Hattuša Aslanlı Kapı kulesi (Seeher, 2013a, 341. Fig. 3), (b) Boğazköy/Hattuša Yenice Kale, (Seeher, 2013a, 346. Fig. 10).

³⁸³ Shelton, K.(2010). ‘Mainland Greece’. In E. H. Cline (Editor), *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*. New York. Oxford University Press, pp. 144-145.

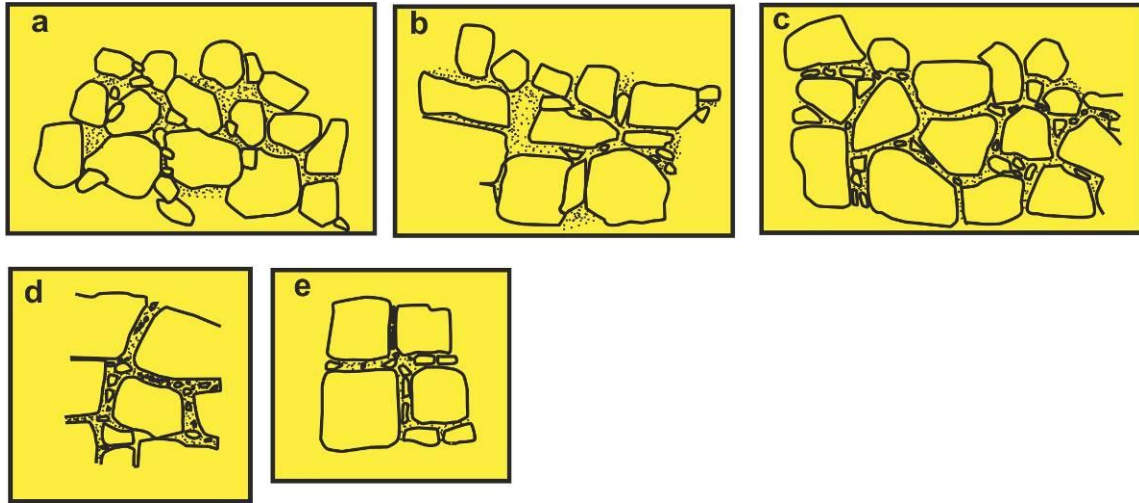
³⁸⁴ Shelton, 2010, 144-145.

³⁸⁵ Loader, 1998, 5., Iakovidis, 1983, plate 19.

Myken sitadellerinde işlem görmemiş iri kaya bloklarının arasına harç veya kil gibi bağlayıcı unsurlar kullanılmadan kuru duvar yöntemi ile duvar örülmektedir (**Şekil 7.1**). Sur hatları genellikle topoğrafyaya uygun olarak uzanmakta ve bunun sonucunda Tiryns, Gla gibi yerleşmelerde testere dişine benzeyen planlar ortaya çıkmaktadır³⁸⁶.

Resim 7.2. Myken kentlerinde kiklopik mimari örnekleri, (a) Mykenai Kuzey Kapısı (Iakovidis, 1983, Plate 27), (b) Mykenai kuzey suru (Iakovidis, 1983, Plate 19), (c) Tiryns Aşağı Kent batı duvarı, (Scoufopoulos, 1971, 150, Fig. 48).

Şekil 7.1. Myken kentlerinde duvar örgü tipleri (Loader, 1998, Fig. 2. 3).

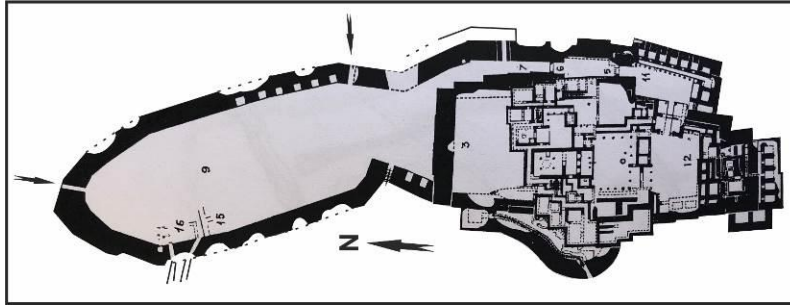
7.3. Sur Sistemleri

Bilindiği üzere standart bir plana sahip olan Hitit savunma sistemleri sandık duvar prensibine göre inşa edilirken Myken sitadellerindeki savunma sistemleri daha farklı bir

³⁸⁶ Fields, N., Spedaliere, D. (2004). *Mycenaean Citadels c. 1350-1200 B.C.* Oxford: Osprey Publishing, s. 11.

planlamaya sahiptirler. Myken sitadelleri genel olarak birbirine paralel uzanan iki duvar hattından meydana gelmektedir. Bu duvarların arasına yerleştirilen moloz dolgu ile birlikte sur duvarının kalınlığı yaklaşık olarak 7-8 m.'ye ulaşmaktadır³⁸⁷.

Tiryns sahip olduğu savunma sistemi kapsamında diğer Myken yerleşimlerine göre daha farklı bir çizgide yer almaktadır Tiryns'in tahkim edilmesi GHIIIA1 periyoduna denk gelirken bu özelliği itibarıyla Tiryns Myken sitadelleri arasında en erken tahkim edilmiş yerleşme olarak kabul edilmektedir. Tiryns'in III. yapı aşamasında Aşağı ve Yukarı Sitadel'inin sur duvarları içerisinde bölmeler bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bölmeler sur duvarının tamamında değil belirli alanlarında bulunmaktadır. Bölmeler, Aşağı ve Yukarı Sitadel sur duvarı üzerinde tespit edilebilirken Yukarı Sitadel sur duvarının doğu ve güney uzantısı içine bu bölmelere yer verildiği anlaşılmaktadır. Doğuda 6 adet bölme yer almaktadır. Bu bölmeler 5x3 m. ölçülerine sahip iken bölmelerin önünde çatısı bindirme kemerli olan bir tünel bulunmaktadır. Güneyde ise sur duvarı içinde 5 bölme bulunmaktadır. Buradaki bölmeler 4.25-5.40x3.25-3.35 m. ölçülerindedir (Şekil 7.2). Bölmelerin önlerine bu sefer doğudakine oranla daha kısa olarak inşa edilen bindirme kemerli bir tünel bulunmaktadır. Sur duvarının güneyi II. yapı aşamasından beri sıklıkla kullanılmış olup III. yapı aşaması ile birlikte eklenen bölmeler sayesinde buradaki sur duvarı kalınlığı yaklaşık olarak 17 m.'yi bulmuştur³⁸⁸.

Şekil 7.2. Tiryns sitadel planı (Scoufopoulos, 1971, 120, Plan 8).

Sur duvarı içinde yer alan bölmelerin oluşturduğu mekanların depolama amaçlı kullanılmış oldukları düşünülmektedir³⁸⁹. Tiryns'in Aşağı ve Yukarı Sitadel'inde tespit

³⁸⁷ Crowley, J. (2008) "Mycenaean art and Architecture". In C. Shelmerdine (Editor), *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*. Cambridge. Cambridge University Press, pp. 261., Fields, Spedaliere, 2004, 11.

³⁸⁸ Fields, Spedaliere, 2004, 163.

³⁸⁹ Mylonas, 1966, 14.

edilmiş olan bölmeler ile ilgili olarak Iakovidis, bunların Hitit modeli ile olan benzerliğine dikkat çekmektedir³⁹⁰.

7.4. Kule ve Bastiyonlar

Hitit savunma sisteminde belirli aralıklar ile birbirini takip eden kuleler savunma sistemi içinde destekleyici unsurlar olarak kullanılırken Myken kent savunmasında kule ve bastiyonlar daha çok girişlerin bulunduğu alanlarda kullanılmış olup girişler dışındaki alanlarda kule ve baston kullanımının tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Kule ve bastiyonlar girişi korumaya yardımcı olurken bunların giriş alanları üzerinde yer aldıkları pozisyonlar oldukça önemlidir. Giriş alanından dışa doğru çıkıntı yapan kuleler kapıya hücum eden düşman birliklerinin sağ tarafını ateş altına alacak bir alan üzerinde inşa edilmiştir. Kapıya saldıran düşman birlikleri sağ ellerinde silah ve sol ellerinde kalkan taşıdıkları dikkate alındığında düşman birliklerinin savunmasız kalan sağ kesimi kule üzerindeki askerler tarafından hedef haline gelebilmektedir. Bu planlama Mykenai Aslanlı kapısı, Potern geçidi³⁹¹ (Kuzey Kapısı), Atina Akropolis'inin Batı Kapısı, Kuzey Kapısı³⁹², Gla, Güney Kapısı³⁹³, Tiryns Yukarı Sitadeli'nin Doğu Kapısı üzerinden izlenebilmektedir³⁹⁴.

Myken ve Hitit savunma sistemlerinde kapı geçitleri üzerinde düzgün kesimli konglomera taş kullanımına önem verildiği anlaşılmaktadır. Boğazköy Kral Kapısı³⁹⁵ üzerinde uygulanan konglomera taşlı düzenli örgünün bir benzerinin Mykenai'nin Aslanlı Kapı'sı, Potern Geçidi³⁹⁶ ve ayrıca Tiryns'in, Doğu Kapısı üzerinde takip edilebildiği anlaşılmaktadır. Buralarda işlenmiş konglomera taşlarından oluşan muntazam bir örgü bulunmaktadır.

Kent Kapıları

Hitit-Myken kapı geçidi alanlarındaki bazı detayların birbirleri ile paralellik gösterdiği tespit edilmiştir. Boğazköy Yerkapı Poterni'nin³⁹⁷ giriş kesimini oluşturan iki dikey ve bir yatay taş bloklarının örneklerine Mykenai'nin Aslanlı Kapı'sında ve Aslanlı

³⁹⁰ Iakovidis, S. (1999). "Late Helladic Fortifications". *Aegaeum*, 19, 201.

³⁹¹ Scoufopoulos, 1971, 35-38.

³⁹² Mylonas, 1966, fig. 8.

³⁹³ Scoufopoulos, 1971, Plan 13.

³⁹⁴ Mylonas, 1966, 12.

³⁹⁵ Schirmer, W. (1982). *Hitit Mimarlığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 22.

³⁹⁶ Scoufopoulos, 1971, 95., Mylonas, 1966, 16.

³⁹⁷ Seeher, 2006a, res. 65.

Kapının bir nevi küçültülmüş hali olan Mykenai Kuzey Kapısı'nda (Kuzey poterni) takip etmek mümkündür³⁹⁸.

Kentin ana giriş kapılarına erişim sağlayan rampalı ulaşım sisteminin her iki krallık tarafından kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Myken sitadellerinde Tiryns'in doğu giriş kapısı ile Mykenai'nin Aslanlı Kapısı'na ulaşım rampalı bir yol aracılığı ile sağlanmaktadır³⁹⁹. Anadolu mimarlığında çok erken dönemlerden beri kullanılmakta olan rampalı yolların kullanımına Hitit Krallık Dönemi'nde de devam edilmiştir. Hattuša'da Aslanlı Kapı ve Kral Kapısı'na uzanan rampalar dışında Alaca Höyük, Sfenksli Kapısı'nın da rampalı bir yola sahip olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰⁰.

7.5. Bindirmeli Kemerler ve Poternler

Hitit ve Myken savunma sistemlerinde öne çıkan kiklopik mimari tekniği dışında her iki kültürün bindirme kemerlerin kullanımına önem verdikleri anlaşılmaktadır. Kullanılan bindirmeli kemerler ile ilgili olarak Seeher, bu teknolojinin ilk olarak Hititler tarafından kullanıldığını öne sürmektedir. Öte yandan Seeher, Myken kentlerinin de bindirmeli kemer inşa etme tekniğine vakıf olduklarını belirtmektedir. Seeher'e göre Batı Anadolu'da ve Ege'de karşımıza çıkan tholos mimarisi bindirmeli kemerlerin yerel örneklerden köklenerek inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir⁴⁰¹. Niemeier ise Myken sitadellerindeki bindirmeli kemer teknolojisi ile ilgili olarak Hitit etkisine vurgu yapmaktadır⁴⁰². Küpper, Tiryns Aşağı Sitadel'in batı geçidinde kullanılan bindirmeli kemer ile Boğazköy Büyükkale'de kullanılan bindirmeli kemerin teknik olarak aynı özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak söz konusu etkinin kökenine değinmemektedir⁴⁰³. F. Işık, Tiryns sitadeline karşımıza çıkan bindirmeli kemer örnekleri ile ilgili olarak bunların en eski örneğinin MÖ II. bin yılın ilk çeyreğinde Alişar'da görüldüğünden bahsetmektedir. Devamında Hattuša'da bu uygulamasının yaygın hale geldiğini son olarak da Boğazköy/Hattuša'da 2 nolu oda (**Resim 7.3**) olarak bilinen ve P. Neve'ye göre gerçek tonozlu yapı niteliği taşıyan eser ile beraber Hititler'in bindirmeli kemer teknolojisinde üst seviyeye ulaştıklarından bahsetmektedir⁴⁰⁴. Ayrıca Hitit

³⁹⁸ Scoufopoulos, 1971, 102. fig. 102, fig. 7.

³⁹⁹ Scoufopoulos, 1971, Pl. 7, pl. 8.

⁴⁰⁰ Darga, 1985, 149-150.

⁴⁰¹ Seeher, 2008a, 10-11.

⁴⁰² Niemeier, 2002, 522. Tritsch, 1968, 128-129.

⁴⁰³ Küpper, M. (1996). *Mykenische Architektur: Material, Bearbeitungstechnik, Konstruktion und Erscheinungsbild, Internationale Archaologie* 25, Espelkamp: Verlag Marie Leidorf, 116. Işık, (2006), 442.

⁴⁰⁴ Neve, P. (1993). *Hattuša, Stadt der Götter und Temple*. Mainz: Philipp von Zabern Verlag, 69., Işık, 2006, 442., Seeher, 2008a, 10.

kapılarındaki parabol biçimli örgü ile Boğazköy/Hattuša'nın 1 ve 2 nolu odası da gerçek kemer teknolojisi kapsamında değerlendirilmekte olup Işık'a göre tüm bu veriler Myken'deki bindirmeli kemerlerin Hitit etkisi altında inşa edilmiş olduğuna kanıt oluşturmaktadır⁴⁰⁵.

Resim 7.3. Boğazköy/Hattuša Yukarı Şehir'de yer alan gerçek kemer örgüsüne sahip 2 nolu oda (hiyeroglifli oda), (Seeher, 2013a, 334, Fig. 19).

Naumann, Hititler'deki bindirmeli kemer teknolojisinin Myken örneklerinden farklı olduğunu belirtmektedir. Buna göre Hitit bindirmeli kemerlerinin zirvesi sivri bir şekilde inşa edilirken Myken bindirmeli kemerlerinde bu türden örneklerle ait veriler oldukça sınırlıdır. Naumann, Myken kültüründe bindirmeli kemerlerin ağırlıklı olarak yatay bir düzlemde inşa edildiğini ve dolayısıyla Boğazköy, Alışar ve Ugarit'ten bilinen örnekler ile aynı olmadığını öne sürmektedir⁴⁰⁶.

Myken mimarisinde kullanılan bindirmeli kemerler ile ilgili yürütülen çalışma sonucunda söz konusu yapılar, kilit taşsız, kilit taşlı, yatay bloklu taşlardan oluşan bindirmeli kemerler olmak üzere üç grub altında incelenmiştir. Söz konusu potern gruplarının aynı zamanda Hitit mimarlığı içinde de kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰⁷.

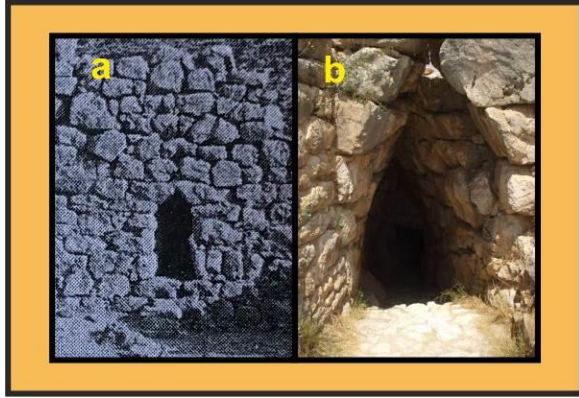
Tiryns'teki Doğu Kapısı'nın kuzeyindeki muhafız odası, Tiryns'in doğu ve güney galerileri, Mykenai'nin Kuzeydoğu Poterni ve Perseia kaynak tüneli kilit taşsız bindirmeli kemerler grubuna girmektedir (**Resim 7.4**)⁴⁰⁸.

⁴⁰⁵ Işık, (2006), 442.

⁴⁰⁶ Naumann, 2007, 313.

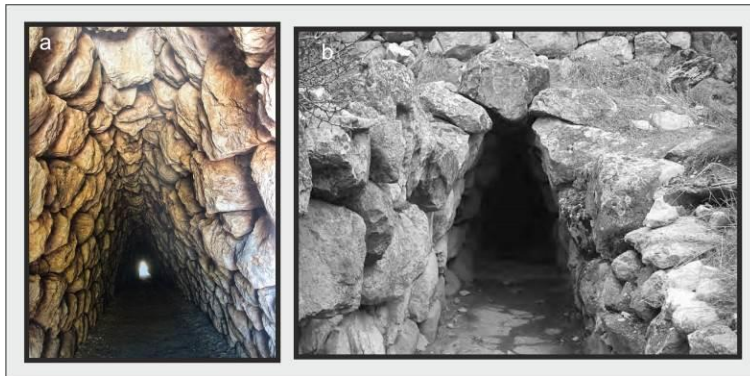
⁴⁰⁷ Maner, 2013, 421.

⁴⁰⁸ Maner, 2013, 421., Scoufopoulos, 1971, 141, fig. 23., Mylonas, 1966, fig. 39.

Resim 7.4. Kilit taşsız bindirmeli kemerler, (a) Mykenai Kuzeydoğu Poterni (Scoufopoulos, 1971, 141, Fig. 23), (b) Mykenai Perseia kaynak tüneli (Simpson, Hagel, 2006, Plate 2a).

Bindirmeli kemerlerin ikinci grubunda kilit taşlı bindirmeli kemerler bulunmaktadır. Tiryns Batı Kapısı, bu yöntem ile inşa edilmiştir (**Bkz. Resim 4.12**). Boğazköy’de Yerkapı Poterni ve Alaca Höyük’teki potern yapısı aynı grup içine girmektedir (**Resim 7.5**)⁴⁰⁹. Yatay bloklu bindirmeli kemer örneklerine ise Midea’daki⁴¹⁰ dar geçitte ve Tiryns Aşağı Sitadel’inin Kuzeybatı girişinde rastlanmaktadır (**Resim 7.6**)⁴¹¹. Boğazköy’de 1 nolu tapınağın yakınında bulunan ve su kaynaklarına inen potern de bu gruba iyi bir örnektir⁴¹². Ayrıca Alishar ve Ugarit’te⁴¹³ tespit edilen potern örnekleri de bu grup içinde yer almaktadır.

Resim 7.5. Hitit mimarlığında kilit taşlı potern örnekleri, (a) Yerkapı Poterni (Seeher, 2006a, 63, Res. 64), (b) Alaca Höyük Poterni (Maner, 2013, 425, Fig. 3).

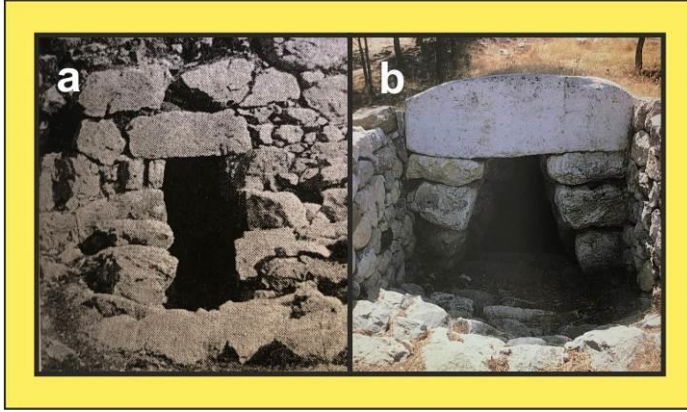
⁴⁰⁹ Naumann, (2007), res. 125.

⁴¹⁰ Demakopoulou, K., Divari-Valakou, N. et al. (2010). ‘‘Excavations in Midea 2008-2009’’. *Opuscula*, 3, fig. 3.

⁴¹¹ Maner, 2013, 421.

⁴¹² Seeher, 2006a, res. 31.

⁴¹³ Yon, 2006, fig.16.

Resim 7.6. Düzgün kesimli taşlardan oluşan bindirmeli kemer örnekleri, (a) Tiryns Aşağı Sitadel poterni (Scoufopoulos, 1971, 149, Fig. 44), (b) Boğazköy/Hattuşa kaynak tüneli (Seeher, 2006a, 32, Res. 31).

Hititler ve Mykenler poternleri sadece savunma mimarisi içinde kullanmamış olup bunların yerleşmeler içinde farklı kullanım alanları da bulunmaktadır. Oymaagaç’da yapılan çalışmalar sırasında Geç Tunç Çağı başına (MÖ 15-14. yüzyıl) tarihlendirilen bindirmeli kemere sahip tünel yapısı su kaynaklarına ulaşım sağlamak için kullanılmıştır⁴¹⁴. Benzer bir uygulamanın varlığına Arslantepe ve Hattuşa’da da rastlanmaktadır. Arslantepe’de su kaynaklara ulaşım sağlayan bindirmeli kemerin çatı kısmı Alishar ve Ugarit örneklerinde olduğu gibi yatay bloklu taş ile kapatılmıştır⁴¹⁵. Hattuşa’da Pınarlı Mağara olarak da bilinen yapının tatlı su kaynaklarına ulaşım sağladığı düşünülmektedir⁴¹⁶. Bindirmeli kemerlere sahip poternlerin Myken sitadelleri içinde su kaynaklarına ulaşım sağladığı Mykenai ve Tiryns örneklerinden bilinmektedir. Mykenai’nin kuzeydoğusunda yer alan kaynak tüneli ve Tiryns’in kuzeybatısındaki iki tünel bu amaç çerçevesinde kullanım görmüştür⁴¹⁷.

Myken poternlerinin girişleri üzerinde yapılan çalışmalarda poternlerin giriş kısmında kapı varlığına dair verilere ulaşılamadığı ve dolayısıyla Myken poternlerinde kapı kullanımının tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Tiryns’in III. yapı aşamasına ait olan batıdaki potern yapısı üzerinde de kapı aksamlarına dair veriler bulunmamaktadır⁴¹⁸.

⁴¹⁴ Eerbek, J. (2012). “The Hittite Tunnel or “Secret Spring”. *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 143, 242.

⁴¹⁵ Manuelli, 2013, 34, fig. 1.8.

⁴¹⁶ Seeher, 2006a, 33.

⁴¹⁷ Scoufopoulos, (1971), 41-42. Ayrıca bkz. Mylonas, (1966), fig. 39-40-41. Ayrıca bkz. Erol F. A. (2010). “Architectural Interaction Between Hittite and Mycenaean Cultures”. A. Süel. (Editör). *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 25-31 Ağustos 2008*, (I). Ankara. Çorum Valiliği, s. 266.

⁴¹⁸ Mylonas, 1966, 14.

Mykenai'nin Kuzeydoğusundaki potern girişinin de kapısız olarak tasarlandığı bildirilmektedir. Potern girişlerinde kapılarının yer almaması savunmada herhangi bir zafiyet yaratmamaktadır. Poternlerdeki giriş aralıklarının dar olması sebebi ile bu noktadan kent içine gerçekleştirilecek sızma eylemleri karşısında kent savunmasının kolaylıkla gerçekleştirilebileceği öne sürülmektedir⁴¹⁹. Aynı şekilde Hitit mimarisinde Yerkapı Poterni dışındaki diğer poternlerde kapı kullanımının tercih edilmediği anlaşılmaktadır⁴²⁰.

Poternlerin sur duvarları içine uydurulması noktasında Hitit ve Myken mimarisinde teknik açıdan farklılıkların olduğu görülmektedir. Hititler poternlerini toprak altında yer almaktadır. Ancak Mykenler poternleri doğrudan sur duvarı diplerine yerleştirilmekte olup buradaki poternler sur altından değil doğrudan sur içinden geçirilmiştir⁴²¹.

Myken poternleri Hititler'e göre daha geç tarihli olup bunların büyük bir kısmı kiklopik mimari ile beraber MÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında ve GHIIIB periyodunun sonlarında karşımıza çıkmaktadır. Hitit poternlerinin tarihi ise Orta Tunç Çağ ve Geç Tunç Çağı'nın başlarına kadar uzanmaktadır. Boğazköy'ün Aşağı Şehir kısmında yer alan 8 adet potern MÖ 16. yy. başlarına veya ortalarına tarihlendirilirken⁴²² Anadolu'daki en erken potern kullanımının ise Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na kadar uzandığı düşünülmektedir. Alishar'ın Karum periyoduna tarihlenmesi gereken potern yapısı ile ilgili olarak söz konusu yapının Anadolu'nun en eski potern yapısı olduğu öne sürülmektedir⁴²³.

7.6. Sonuçlar

Myken ve Hitit savunma sistemleri üzerinde tespit edilen kiklopik mimari, bindirmeli kemerler ve poternler yapıları arasında benzerlikler bulunurken söz konusu bu mimari unsurların Hitit savunma sistemi içinde Myken sitadellerinden çok daha önce kullanımda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Myken savunma mimarisi noktasında tespit edilen benzerliklerin Hitit savunma mimarisinden esinlenerek oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Hititler savunma mimarisi konusunda Myken sitadellerini etkilemiş olup söz konusu etkinin nasıl gerçekleştiği henüz tam olarak aydınlığa kavuşturulamamıştır.

⁴¹⁹ Mylonas, 1966, 18.

⁴²⁰ Naumann, 2007, 313,

⁴²¹ Maner, 2013, 421.

⁴²² Schoop, Seeher, 2006, 59.

⁴²³ Sagona, A., Zimanski, P. (2009). *Ancient Turkey*. New York: Routledge. 234., Scoufopoulos, (1971), 100. Ayrıca bkz. Maner, Ç. (2012), "A Comparative Study of Hittite and Mycenaean Fortification Architecture". N. C. Stampolidis, A. Kanta, A. Giannikouri (Editors), *Athanasia, The Early, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age. International Archaeological Conference, Rhodes 28 - 31 May, 2009*. Heraklion. University of Crete, pp. 64., Maner, 2013, 419.

Myken savunma sistemi üzerinde tespit edilen Hitit etkisi genellikle ticaret ile ilişkilendirilememektedir. Nitekim iki krallık arasındaki ticareti anlamamızı sağlayacak arkeolojik veriler oldukça kısıtlı olsa da yazılı kaynaklarda yer alan bazı detaylar söz konusu etkinin hangi şekilde gerçekleşmiş olabileceğine dair fikir sunmaktadır. Antik çağ yazarı Strabon, tarafından aktarılan kikloplar efsanesine göre, Tiryns'in ilk kralı olan Proitos için Batı Anadolu'daki, Likya'dan getirtilen kiklopların Tiryns sitadelinin kiklopik sur duvarlarını ördüğünden bahsedilmektedir⁴²⁴.

Anlatılan efsanenin temelinde MÖ 13. yüzyıl ortalarındaki Ahhiyawa/Myken-Hitit ilişkilerinin rol oynamış olabileceği düşünülmektedir. Bu dönemde Tawagalawa Mektubu olarak da bilinen ve III. Hattuşili dönemine tarihlendirilmiş olan metinde Lukka'dan toplanıp Ahhiyawa/Myken'e gönderilen kitlelerden bahsedilmektedir. Bu dönem aynı zamanda Myken sitadellerinin yoğun inşa faaliyetlerinde bulundukları GBIIIB periyoduna denk gelmektedir. Myken sitadellerinin genişletilmesi için ihtiyaç duyulan insan kaynağı Batı Anadolu topraklarından karşılanmış olmalıdır. Tawagalawa Mektubu'nda Piyamaradu isimli kişinin Ahhiyawa/Myken yerleşmelerinin ihtiyaç duyduğu işçileri Lukka'dan toplayıp bir süre Millawanda da tuttuktan sonra esirleri kayıklara bindirip Ahhiyawa/Myken'e gönderdiğinden bahsedilmektedir. Myken sitadellerine taşınan bu kitleler arasında Hititli mimarların da bulunduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle Myken savunma sistemi üzerinde karşılaşılan Hitit etkisinin bu sayede gerçekleşmiş olabileceği ileri sürülmektedir⁴²⁵.

Batı Anadolu kökenli insan topluluklarının Myken sitadelleri içindeki varlıklarına kanıt oluşturabilecek bir diğer veri de Linear B tabletinden elimize geçmektedir. Pylos'tan ele geçen bu tablette Batı Anadolu ile ilişkiler konu edilmektedir. Tablette Batı Anadolu kökenli kadınların saraylarda dokuma işi ile uğraştıklarından bahsedilmektedir. Kadınların kökenleri ile ilgili bilgi verilirken metinde geçen Mi-ra-ji-ta (Miletos/Millawanda?), Ra-mi-ni-ja (Lemnos), Ki-ni-di-ja (Knidos), Ze-pu-ra (Zephriya-Halikarnassos), A-swi-ja (Asia) ile eşitlenmek istenmektedir⁴²⁶.

⁴²⁴ Strabon, VIII. 6. 11., Bryce, 1992, 128.

⁴²⁵ Bryce, 1992, 126-128.

⁴²⁶ Vertis, M., Chadwick, J. (1959). *Documents in Mycenaean Greek*. Cambridge: The University Press, 155-156., Ünal, 1991, 23.

8. HİTİT-SURİYE/FİLİSTİN SAVUNMA MİMARİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Suriye-Filistin bölgesi yerleşim merkezlerinin tahkimat sistemleri üzerine yapılan çalışmalarda söz konusu merkezlerin Orta Tunç Çağı ile beraber gelişmiş bir savunma sistemine sahip oldukları tespit edilmiştir. Orta Tunç Çağ sürecinden daha önce MÖ 4. bin yılın geç safhasında Uruk, Habuba-Kabira gibi yerleşmelerin gelişmiş bir savunma sistemine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Erken Tunç Çağı'nda ise pek çok yerleşmede yekpare sur, yığma set, glasiler, basit poternler, kuleler ve iki kule tarafından korunan kapı yapıları ile karşılaşılmaktadır⁴²⁷.

8.1. Yığma Setler

Orta Tunç Çağ ile beraber savunmalı kent kurgusu daha önceki örneklere oranla daha büyük ve daha gelişmiş bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde savunma sistemine sahip yerleşmelerde yığma set kullanımı oldukça yaygın olup söz konusu setlerin büyük ölçekli tasarımlar halini aldığı anlaşılmaktadır. Yığma set üzerinde yer alan sur duvarları kalınlık itibarıyla iddialı bir tablo sunmaktan uzaktır. Yığma set üzerinde açığa çıkarılan sur duvarlarının kalınlığı genellikle 3-5 m. arasında değişmekte olup bu surlar, ağırlıklı olarak yekpare sur planına göre inşa edilmişlerdir. Orta Tunç Çağı'nın etkileyici yığma setleri dışında hendek, kule, bastiyon ve üç geçişli kapı yapıları, kent savunması kapsamında kullanım görmüş olan unsurlardır⁴²⁸.

Suriye-Filistin bölgesi yerleşim merkezlerinde geniş bir kullanım alanına sahip olan yığma toprak setler ile ilgili olarak J. Kaplan, tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmada söz konusu yapılar bağımsız ve ek yığma setler olmak üzere iki kategori altında incelemiştir. Bağımsız yığma setler sur duvarına dayandırılmamış olup bu yapılar tek başlarına bağımsız bir yapı özelliği sergilemektedir. Ek yığma setler ise bağımsız yığma setlerden farklı olarak sur duvarlarına dayalı bir konstrüksiyon özelliğine sahiptir. Erken Tunç Çağı'nda daha sık bir şekilde kullanılmaya başlanan yığma setlerin bu dönem içinde genellikle ek yığma set özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Orta Tunç Çağı ile beraber bağımsız yığma setler Suriye-Filistin yerleşimleri arasında yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur⁴²⁹.

⁴²⁷ Mazar, A. (1995). "The Fortifications of Cities in the Ancient Near East". In J. M. Sasson. (Editor). *Civilizations of the Ancient Near East III*. New York. Charles Scribner's sons, pp. 1524-1525.

⁴²⁸ Morandi Bonacossi, D. (2014). "The Northern Levant (Syria) During the Middle Bronze Age". M. L. Steiner and A. E. Killebrew (Editors), *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant. C. 8000-332*. Oxford. Oxford University Press, pp. 414-433.

⁴²⁹ Kaplan, 1975, 46-48.

Yığma setler sahip oldukları dolgu bağlamında sadece topraktan meydana gelmemektedir. Bu yığma dolgunun içerisinde; taş, kerpiç döküntüleri, yerleşmeye ait moloz dolgusu, seramik, kil gibi katkı maddeleri de bulunmaktadır⁴³⁰.

Z. Herzog, yığma toprak setlerin Orta Tunç Çağı ile birlikte Suriye ve Doğu Akdeniz yerleşmelerinde sık kullanılmasının temelinde kolay inşa edilmelerinin önemli rol oynamış olduğunu belirtmektedir. Yığma setler sur duvarı gibi dikkatli bir planlamaya ve düzgün işçiliğe ihtiyaç duymamaktadır. Öte yandan yeterli sayıdaki iş gücü ile beraber büyük ölçekli yığma set kurma çalışması sur duvarına göre daha kısa sürede ve daha düşük bir maliyette gerçekleştirilebilmektedir⁴³¹. Ekonomik fayda dışında yığma set oluşumunda kentler arası rekabetin de önemli rol oynadığından bahsedilmektedir. MÖ. II. bin yıl başlarında henüz büyük krallıklar tarafından ele geçirilmemiş olan bölgedeki küçük krallıklar bu dönem içinde Levant'tan Suriye'ye ve devamında da Anadolu'ya kadar uzanan bakır ticaretinin göbeğinde yer almışlardır. Bunun dışında ayrıca yerleşmelerin bulunduğu geniş düzlükteki araziler de tarım bakımından oldukça bereketli bir niteliğe sahiptir. Bu zenginliğin ortasında bulunan kentler birbirleri ile sıkı rekabet halindedir. Bu rekabetin bir sonucu olarak yığma toprak setler ideolojik açıdan ihtişamın ve gücün vücut bulduğu alanlar olarak ortaya çıkmıştır⁴³².

Orta Tunç Çağ sürecinde Suriye-Filistin yerleşmelerinde ortak bir kullanıma sahip olan yığma toprak setlerin kökeni konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Albright, bu setlerin, Hyksoslar ile ilişkili olduğunu öne sürmüş olup söz konusu teori ilk başlarda geniş çevreler tarafından kabul görmüştür. W. F. Albright'a göre Hyksoslar, yığma setler ile çevreledikleri askeri kamp alanlarının içinde atlı savaş arabalarını muhafaza etmişlerdir⁴³³. Yığma setlerin kökeni ile ilgili olarak P. J. Parr, tarafından gerçekleştirilen bir diğer çalışmanın sonucunda ise Filistin'deki yığma setlerin kuzey etkileri taşıdığından bahsedilmektedir. Söz konusu kuzey etkiler ile ilgili olarak Parr, Anadolu'daki Hattuša ve Alaca Höyük örneklerinin Suriye-Filistin yerleşmelerine oranla daha geç tarihli olmaları sebebi ile bunların köken oluşturmayacağını belirtmektedir. Ancak Parr'a göre

⁴³⁰ Kempinski, A. (1992a). "The Middle Bronze Age". A. Ben-Tor (Editors), *The Archaeology of Ancient Israel*. London. Yale University Press, pp. 175.

⁴³¹ Herzog, Z. (1989), "The Middle and Late Bronze Age Settlements (Strata XVII-XV)". Z. Herzog, G. R. Rapp, O. Negbi. (Editors), *Excavations at Tell Michal, Israel*. Minneapolis. University of Minnesota Press, pp. 33.

⁴³² Bunimovitz, S. (1992). "The Middle Bronze Age Fortifications in Palestine as a Social Phenomenon". *Tel Aviv*, 19 (2), 225., Morandi Bonacossi, (2014), 481-489.

⁴³³ Albright, W. F. (1935). "Palestina in the Earliest Historical Period", *Journal of the Palestine Oriental Society*, 15, 224., Yadin, 1955, 24., Wright, G. R. H. (1969). "Iran and the Glacis" *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 85, (1), 25.

Yumuktepe'nin Orta Kalkolitik Çağ yerleşmesinde ve Troia I yerleşmesinde açığa çıkarılan ek yığma set ile birlikte glasi kullanımının MÖ III. bin sürecinde Suriye-Filistin yerleşimlerinde de görüldüğünden bahsetmektedir. Bu durumda Parr'ın kuzey etkisi noktasında Anadolu'yu işaret ettiği anlaşılmaktadır⁴³⁴.

Yığma setler ile ilgili bir diğer görüş ise yığma setlerin MÖ III. bin yıl sonu II. bin yıl başlarında Mezopotamya'dan Suriye'ye ve buradan da Levant kıyılarına doğru göç eden Amurrular ile ilişkili olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşe göre Amurrular Mezopotamya yerleşmelerinden bildikleri yığma toprak setleri Suriye yerleşmelerinde uygulamış ve bu teknik devamında Filistin'e kadar yayılmıştır⁴³⁵. Erken Tunç Çağı'nda Suriye yerleşmelerinde yığma toprak setlerin varlığı biliniyor olsa da Orta Tunç Çağ sürecinde söz konusu yığma setlerin Amurru etkisi ile devasa boyutlara ulaştığı görülmektedir.

Suriye-Filistin yerleşmelerinde büyük ölçekli yığma setler OTÇ Ila sürecinde karşımıza çıkmaktadır. OTÇ IIb süreci ile beraber bu setlerin yerleşmelerin pek çoğunda ortak bir görünüme sahip olduğu görülmektedir. Yığma setlerin en erken örneğine OTÇ Ila başlarına tarihlenen Suriye'deki Tell Mardikh (Ebla) yerleşmesinde rastlanmaktadır⁴³⁶. Ebla yerleşmesini çevreleyen yığma toprak set yuvarlak planlı bir hat oluşturmaktadır. Ebla dışında, Kargamış, Tell Dan, Acco ve Mari'de de yuvarlak hatlar sergileyen yığma setler ile karşılaşmaktadır. Yuvarlak hatlı setlerin yanı sıra kare veya dikdörtgen planlı yığma setler Qatna ve Hazor örnekleri üzerinden de bilinmektedir⁴³⁷.

Ebla'nın Aşağı Şehir ve Yukarı Şehir kesiminde yığma set kullanımına rastlanmaktadır. Aşağı Şehirdeki yığma set 56 hektar ölçülerindeki alanı bir çember şeklinde çevrelemektedir. Yukarı Şehir bu yığma çemberin merkez noktasında yer almaktadır. Ebla III evresine ait olan (MÖ 2000-1600). Aşağı Şehir'deki yığma toprak dolgusunun ova seviyesinin 22 m. yüksekte olduğu ve taban kesiminde de yığmanın 40 m.'lik genişliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır⁴³⁸. Yığma setin bazı alanlarda 30°'lik yamaç

⁴³⁴ Parr, P. J. (1968). "The Origin of the Rampart Fortifications of Middle Bronze Age Palestine and Syria". *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 84 (1), 22, 37, 44.

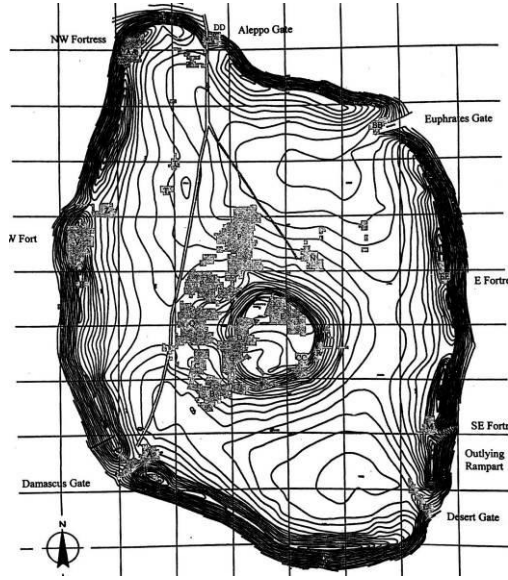
⁴³⁵ Kaplan, 1975, 9., Mazar, 1955, 1528., Morandi Bonacossi, 2014, 488.

⁴³⁶ Kempinski, A. (1992b). "Middle and Late Bronze Age Fortifications". A. Kempinski and R. Reich (Editors), *The Architecture of Ancient Israel from the Prehistoric to the Persian Periods*. Jarusalem. Israel Exploration Society, pp. 129.

⁴³⁷ Herzog, Z. (1997a). *Archaeology of the City, Urban Planing in Ancient Israel and its Social Implications*. Jarusalem: Emery and Claire Yass Archaeology Press. 130, fig. 4.10.

⁴³⁸ Pinnock, F. (2001). "The Urban Landscape of Old Syrian Ebla". *Journal of Cuneiform Studies*, 53 (13), 13, 18, fig. 1., Peyronel, L. (2014-2015). "Defensive Building at Ebla (Syria) during the Middle Bronze Age.

eğimi tespit edilmiş olsa da bunun orijinal eğim ölçüsü olmadığı günümüze kadar devam eden tahribatlar sonucunda sadece bu kadarının korunabildiği belirtilmektedir. Söz konusu yığmanın yamaçlarda yaklaşık olarak 45°'lik eğime sahip olması gerektiği öne sürülmektedir (Şekil 8.1)⁴³⁹.

Şekil 8.1. Ebla kentinin yığma seti (Burke, 2008, 200, Fig. 36).

Suriye, Orta Tunç Çağ yerleşmeleri içinde yer alan Qatna'da yine bu döneme ait (OTÇ II) etkileyici bir yığma set bulunmaktadır. Açığa çıkarılan yığma set 100 hektarlık alanı çevrelemekte olup yığma set tabanda 70 m.'lik genişliğe ve ova seviyesinden de 15-20 m.'lik yüksekliğe sahiptir (Şekil 8.2)⁴⁴⁰.

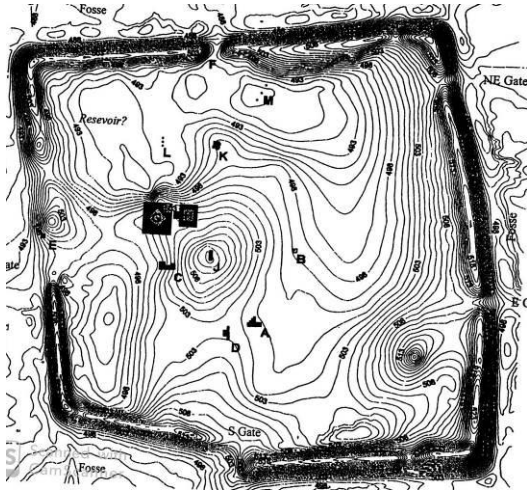
Suriye'nin kuzeybatısında yer alan Tell Hariri (Mari) yerleşmesinde Erken Tunç Çağı'nda yığma set dolgusu ile karşılaşılmalıdır. Mari'nin yığma seti üzerinde gerçekleşen çeşitli eklemeler sonucunda söz konusu yığma set Erken Tunç Çağ sonu ve Orta Tun Çağ başına kadar kullanımına devam ettirmeyi başarmıştır. Mari yığma seti Aşağı Şehir'in güneybatısında yer almakta olup söz konusu yığma set yerleşmenin tamamını

(C. 2000-1600)'. *Les Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, (57-58), Studies on the Archaeology of Ebla After 50 Years of Discoveries. 193.

⁴³⁹ Burke, 2008, 199.

⁴⁴⁰ Matthiae, P. (2013). "North-Western Syria in the Old Syrian Period: Stratigraphy and Architecture". W. Orthmann, M. al-Maqdissi, P. Matthiae (Editors), *Archeologie et Historie de la Syrie, La Syrie de L'epoque neolithique a l'age du fer*, (I). Wiesbaden. Harrassowitz Verlag, pp. 287, fig. 32.

çevrelememektedir. Mari yerleşmesi yaklaşık olarak 300 hektarlık bir yerleşim alanına sahiptir. Bu özelliği itibariyle yerleşme çağdaşlarına oranla daha büyük ölçülere sahiptir⁴⁴¹.

Şekil 8.2. Qatna kentinin yığma seti (Burke, 2008, 214, Fig. 44).

Orta Tunç Çağı'nda Güney Levant yerleşmeleri arasında yer alan Hazor, Tell Dan, Jericho, Tell Poleg, Shechem, Tel Haror, Tell Kabri, yığma setli savunma sistemine sahip yerleşmelerden bir kaçıdır. Bu yerleşmeler arasında Hazor ve Tell Dan oldukça büyük ölçekli yığma set savunmasına sahip yerleşmeler olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁴².

Hazor Aşağı Şehir'in batısındaki yığma setin genişliği 90 m. yüksekliği ise 15 m. olarak ölçülmüştür. Hazor'un kuzey ve doğu kesiminde yığma set üzerinde yapılan ölçümlerde ise bu alanlardaki yığma set genişliğinin 55 m. yüksekliğinin ise 8,5 m. olduğu tespit edilmiştir⁴⁴³. Tell Dan'da açığa çıkarılan yığma set ise 1,5 km uzunluğunda olup 60 m. genişliğindedir. Yığma setin üst kesiminde yer alan yoğun tahribat sebebi ile yüksekliğe dair aydınlatıcı bilgilere ulaşılammıştır⁴⁴⁴.

Suriye-Filistin yerleşmelerinde OTÇ'de etkileyici örnekleri ile karşılaştığımız yığma setlerin Hitit şehirlerinde de yaygın bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu kullanıma dair ilk veriler Boğazköy/Hattuşa'nın Aşağı Şehir kesiminde yer alan ve MÖ 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Poternli Sur duvarının altında yer almaktadır⁴⁴⁵. Poternli Sur dışında da tarihlendirmesi tartışmalı olan ancak MÖ 16. yüzyıl sonu MÖ 15. yüzyıl

⁴⁴¹ Herzog, 1997a, 132.

⁴⁴² Mazar, 1995, 1526.

⁴⁴³ Burke, 2008, 270, Table 35.

⁴⁴⁴ Mazar, 1995, 1526.

⁴⁴⁵ Schoop, Seeher, 2006, 59.

başında kurulmuş olabileceği düşünülen Boğazköy/Hattuša Yukarı Şehir surlarının temellerinin altında bağımsız yığma set uygulamasına yer verilmiştir. Yukarı Şehir kesimindeki en etkileyici yığma set dolgusunun Yerkapı olarak adlandırılan alanda yer aldığı görülmektedir. Buradaki dolgunun 750 m. uzunluğunda, 30 m. yüksekliğinde, taban kesiminde ise 80 m. genişliğinde olduğu tespit edilmiştir⁴⁴⁶. Boğazköy/Hattuša Yukarı Şehir'deki Yerkapı rampası (yığması) yerleşmenin tamamını çevrelememektedir. Boğazköy/Hattuša Yerkapı rampası yerleşmenin güneyinde dar bir alanda sınırlı kalmıştır. Hitit kentlerindeki yığma set uygulamasının bir başka örneği de Kuşaklı/Şarišša ve Alaca Höyük yerleşmelerinden bilinmektedir. Her iki yerleşmede de Boğazköy/Hattuša örneğinde olduğu gibi yığma set sur duvarını yüksek kotlara taşıma ve sur duvarının geçeceği hatlardaki girinti-çıkıntılı alanları doldurma amacı taşımaktadır. Alaca Höyük yerleşmesindeki yığma set dolgusunun taban kesiminde yaklaşık olarak 30-40 m. genişliğinde olduğu öne sürülmektedir⁴⁴⁷.

Hitit kentlerinde yer alan yığma setler yükseklik, uzunluk ve genişlik itibarıyla Suriye-Filistin yerleşmelerinde karşılaşılan örnekler kadar iddialı değildir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Hitit kentlerinde yığma setler sur duvarlarını daha etkili kullanabilme amacına hizmet etmiştir. Ebla ve Qatna örneklerindeki büyük ölçekli yığma setler yaklaşık olarak 50-100 hektarlık yerleşmeleri çevrelerken Hitit kentleri içinde şu ana kadar bilinen en büyük ölçekli yığma set kullanımı Boğazköy/Hattuša Yerkapı rampası olup söz konusu yığma setin de dar bir alan içerisinde sınırlı bir uzunluğa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

OTÇ sürecinde Suriye-Filistin yerleşmelerini çevreleyen büyük ölçekli yığma setlerin kaymasını önlemek amacı bazı koruma yöntemlerinin geliştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu koruma önlemlerinin başında yığma set eteklerine örülen istinat duvarları gelmektedir. Taş bedenden oluşan istinat duvarlarının korunmuş olarak ele geçtiği yerleşmeler arasında Ebla ön plana çıkmaktadır. OTÇ I-II evresine ait olan istinat duvarı yerleşmenin güneyindeki yığma setin eteklerinde yer almaktadır. Büyük boyutlu kireç taşı bloklardan oluşan destek duvarı şevli bir örgüye sahiptir. Dış yüzde korunan yüksekliği yaklaşık olarak 2-2,5 m. iken söz konusu destek duvarının 4,5 m. yüksekliğinde olduğu tahmin edilmektedir⁴⁴⁸. İstinat duvarına dair bir diğer veri de OTÇ IIB evresinde Shechem yerleşmesinden takip edilebilmektedir. Shechem'in bazı alanlarda yaklaşık olarak 38 m.

⁴⁴⁶ Seeher, 2006a, 67.

⁴⁴⁷ Akok, M. (1979). "Alaca Höyük Son Dönem Arkeolojik Çalışmalarla Açığa Kavuşturulan Yapı Tekniği ve Mimari Gerçekler". *Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*. 8 (1), 110.

⁴⁴⁸ Matthiae, 2013, 286, fig. 131.

genişliğe ulaşan yığma seti, korunmuş yüksekliği 5 m. olan istinat duvarı tarafından koruma altına alınmıştır.⁴⁴⁹ Bu yerleşmeler dışında Hazor, Jericho, benzer istinat duvarlarına sahip olan diğer yerleşmeler olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁵⁰.

Yığma setleri destekleyen istinat duvarlarına Anadolu yerleşmelerinde de rastlanabilmektedir. Tarihlendirme noktasında sorunları bulunan ancak MÖ II bin yılın ilk yarısına ait olduğu düşünülen Alişar yerleşmesinde istinat duvarları tespit edilmiştir. Alişar dışında Alaca Höyük yerleşmesinin Hitit İmparatorluk Çağı'na ait olan II. yapı katında son dönem çalışmaları sonucunda yığma setin eteklerinde yay şeklinde uzanan bir istinat duvarı açığa çıkarılmıştır⁴⁵¹.

İstinat duvarları dışında Suriye-Filistin yerleşimlerindeki yığma setlerin korunması noktasında glasilerin de sıklıkla kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Shechem ve Ebla yerleşmelerinde beyaz kireç tabakasından oluşan bir sıva dolgusu ile yığma setlerin koruma altına alındığı anlaşılmaktadır⁴⁵².

Hitit mimarlığında glasi kullanımı noktasında önemli ve etkileyici uygulamalar bulunmaktadır. Bu durum özellikle Yerkapı rampası üzerinde yer alan ve kireç taşından oluşan glasi uygulamasından takip edilebilmektedir. Yassı plaka taşlardan oluşan glasinin şehrin etkileyici bir görünüm kazanmasında önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır⁴⁵³. Yassı plaka taşlardan oluşan glasi örneklerinin Alaca Höyük yerleşmesinin Hitit İmparatorluk Çağı yerleşmesinde kullanılmış olduğu öne sürülmektedir. Ancak buradaki glasi kullanımına dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Yassı taşlardan örülü olduğu düşünülen glasilerin daha sonraki dönemlerde tamamen sökülerek tahrip edilmiş olduğu öne sürülmektedir⁴⁵⁴.

Suriye-Filistin savunma mimarisindeki bazı örneklerde yığma setler içerisinde taş temel kerpiç duvarların bulunduğu tespit edilmiştir. Yığma set içinde gömülü bir halde açığa çıkarılan bu duvarlar daha önceki yerleşmenin sur duvarı niteliğindedir. Yeni savunma kurgusu içinde bu sur duvarlarının ön ve arka yüzlerine yığma setler yerleştirildikten sonra sur duvarının tamamı bu yığma set içine gömülmektedir. Bu

⁴⁴⁹ Campbell, E. F. (2002). *Shechem III: The Stratigraphy and Architecture of Shechem/Tel Balatah*, (I). Boston: American Schools of Oriental Research. 44., Seger, J. D. (1975). "The MB II Fortifications at Shechem and Gezer: A Hyksos Retrospective". *Eretz- Israel*, 12, 35, 36, fig. 2.

⁴⁵⁰ Kaplan, 1975, 3-6.

⁴⁵¹ Çınaroğlu, Genç, 2002, 429.

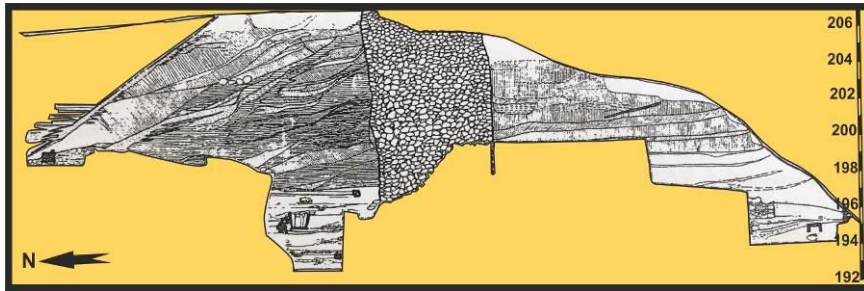
⁴⁵² Ussishkin, D. (1989). "Notes on the Fortification of The Middle Bronze II Period at Jericho and Shechem". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 276, 47., Matthiae, 2013, 286.

⁴⁵³ Seeher, 2006a, 67

⁴⁵⁴ Çınaroğlu, Genç, 429.

uygulama sayesinde önceki dönem sur duvarı yığma set dolgusunu destekleyen bir çekirdek duvar görünümüne sahip olmuştur. Ayrıca çekirdek duvar kullanımı ile birlikte tekrardan inşa edilecek olan kent suruna temel oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır⁴⁵⁵.

Çekirdek duvar uygulamasının en iyi örnekleri Tell Dan, Hazor ve Ebla, yerleşmelerinde rastlanmaktadır. Tell Dan’da tespit edilen şevli çekirdek duvarın tamamı taş ile örülüdür. Duvar 6,5 m. kalınlığında olup yaklaşık olarak 10 m. yüksekliğindedir (Şekil 8.3). Hazor’un çekirdek duvarı Tell Dan’dan farklı olarak kerpiçten inşa edilmiştir⁴⁵⁶.

Şekil 8.3. Tell Dan yerleşmesinin yığma set içindeki çekirdek duvarı (Burke, 2008, 252, Fig. 71).

Buradaki kerpiç çekirdek duvar yaklaşık olarak 10 m. kalınlığında ve 8 m. yüksekliğindedir⁴⁵⁷. Ebla’da açığa çıkarılan kerpiç çekirdek duvarın Erken Tunç Çağ IVA-B yerleşmesini çevreleyen sur duvarı olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu sur duvarı hattı Orta Tunç Çağ I dönemine ait olan yığma set dolgusunun içinde yer almaktadır⁴⁵⁸. Burke Güney Levant’taki çekirdek duvar kullanımının Kuzey Levant ve Mezopotamya örneklerinden ilham alınarak geliştirilmiş olduğunu öne sürmektedir. Burke’ye göre K. Levant ve Mezopotamya yerleşmelerinde yığma setler sık sık sur duvarına dayandırılmış bir şekilde kullanılmıştır. Burke’ye göre bu erken uygulamalar daha sonraki dönemlerde karşımıza çıkacak olan gelişmiş örneklerin temelini oluşturmuştur⁴⁵⁹.

⁴⁵⁵ Burke, 2008, 54-55.

⁴⁵⁶ Mazar, 1995, 1526.

⁴⁵⁷ Mazar, 1995, 1526.

⁴⁵⁸ Matthiae, 2013, 285.

⁴⁵⁹ Burke, 2008, 54.

Suriye-Filistin savunma sistemleri kapsamında çekirdek duvar kullanımı çok yaygın bir kullanım alanına sahip olmamıştır. Çekirdek duvarların kullanımı özellikle OTÇ IIB-C sürecinde yoğunluk kazanmıştır⁴⁶⁰.

Suriye-Filistin merkezlerinde çekirdek duvar uygulamasına dair tatmin edici veriler ile karşılaşırken aynı durum Hitit merkezleri için geçerli olmamıştır. Şu ana kadar Hitit merkezlerinin savunma sistemleri üzerinde yürütülen çalışmalar sonucunda çekirdek duvar uygulamasına kanıt oluşturacak veriler ile karşılaşılmamıştır.

8.2. Hendekler

Yığma setlerin inşa edilmesi aşamasında ihtiyaç duyulan malzeme genellikle açılan hendekler üzerinden temin edilebilmektedir. Bu bağlamda yığma setlerden oluşan savunma sistemleri ile beraber hendek kullanımına da sıklıkla rastlanmaktadır⁴⁶¹. Söz konusu hendekler bazı örneklerde de görüldüğü üzere oldukça geniş ölçülere ve derinliklere ulaşabilmektedir. Qatna bu duruma örnek olarak gösterilebilecek yerleşmeler arasında yer almaktadır. Qatna hendeği yerleşmenin dört tarafında da tespit edilebilmiş olup buradaki hendek 70 m.'lik genişliğe ve 5 m.'lik derinliğe sahiptir⁴⁶². Yine K. Suriye'de yer alan bir diğer yerleşme olan Ebla'da da hendek kullanımına dair veriler bulunmaktadır. OTÇ I' de de kullanıldığı düşünülen hendeğin ETÇ IVA-IVB periyodunda kullanımda olduğu düşünülmektedir. Ebla'nın hendekli savunması yerleşmenin güney ve güneybatısında yer almaktadır. Hendeğin sahip olduğu ölçüler noktasında aydınlatıcı bilgilere yer verilmemiştir⁴⁶³.

Kuzey Levant yerleşmeleri dışında Güney Levant yerleşmelerinde de M.Ö II. bin yıl sürecinde hendek kullanımına dair bilgiler bulunmaktadır. Güney Levant'taki Hazor, Haror, Tell el-'Ajjul yerleşmelerinde hendek kullanımı tespit edilmiştir.

Hazor'un batısında 600 m. uzunluğunda bir hendek bulunduğu bahsedilmektedir. Tespit edilen hendek 15 m. derinliğinde olup tabanda 40 m. tavanda ise 80 m. genişliğindedir⁴⁶⁴. Haror yerleşmesinde ise OTÇ IIB-C evresine ait olan, 12-15 m. genişliğinde ve 4 m. derinliğinde bir hendek bulunmaktadır⁴⁶⁵. Yadin, Tell El-'Ajjul

⁴⁶⁰ Burke, 2008, 54.

⁴⁶¹ OTÇ'de Suriye-Filistin yerleşimlerindeki hendek ölçüleri için bkz. Burke, (2008), 57, Table 6.

⁴⁶² Burke, 2008, 215.

⁴⁶³ Pinnock, 2001, 21

⁴⁶⁴ Kempinski, 1992b, 130., Burke, 2008, 267.

⁴⁶⁵ Burke, 2008, 264-265.

hengeği ile ilgili olarak söz konusu hengeğin 15 m.'lik genişliğe ve 10 m.'lik derinliğe sahip olduğunu belirtmektedir⁴⁶⁶.

Güney Levant yerleşmelerinden Tell Far'ah (Güney)⁴⁶⁷ ve Tell Hadidi⁴⁶⁸ merkezlerinde de hendek kullanımına dair verilerin bulunmaktadır.

MÖ II. bin yılda Suriye-Filistin merkezlerinde tespit edilen hendekli yerleşme sayısı Anadolu'daki örneklerine oranla daha fazladır. Anadolu'da MÖ II. bin yıldaki savunma sistemleri kapsamında hendek kullanımına dair veriler oldukça sınırlıdır. Hendek kullanımının tespit edilmesine yönelik araştırmaların yapılmaması bu konudaki bilgi eksikliğinin temel sebeplerinden bir tanesidir. Ayrıca arkeolojik bağlamda hendek tespitinin zor olması söz konusu yapılar ile ilgili bilgilerimizin kısıtlı kalmasına neden olmuştur. Hitit metinlerinde hendek kullanımına ilişkin ifadeler bulunmakla birlikte, kazısı yapılmakta olan Hitit merkezlerinde hendek kullanımına dair aydınlatıcı verilere henüz ulaşılmamıştır. Ayrıca Hitit kentleri içinde Levant bölgesinde karşımıza çıkan büyük boyutlu yığma set ve hendek ölçülerinin yerine Hititler savunmanın bel kemiği olarak sandık duvarlı surları ve bunlara eklenmiş olan kuleleri ön plana çıkarmış oldukları anlaşılmaktadır.

8.3. Sur Duvarları

Suriye-Filistin kentlerinin OTÇ ve GTÇ sürecinde yığma set üzeri sur duvarı kullanımına sıklıkla rastlanırken bazı örneklerde savunmanın sur duvarı kullanımına ihtiyaç duymadan sadece yığma set odaklı olacak şekilde gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu yerleşim merkezlerini çevreleyen sur duvarları genellikle yekpare duvar niteliğindedir. Yekpare sur duvarları taş temel üzeri kerpiç bedenden oluşmaktadır. Sur duvarı kalınlıkları çok az örnekte büyük boyutlara ulaşırken (Mari, Hazor) yerleşmelerin genelinde sur kalınlığı 3-5 m. arasında olduğu tespit edilmiştir⁴⁶⁹.

⁴⁶⁶ Yadin, 1963, 67.

⁴⁶⁷ Petrie, F., Tuffnel, O. (1930). *Beth-Pelet I (Tell Fara)*. London: British School of Archaeology in Egypt, 16.

⁴⁶⁸ Dornemann, R. H. (1988). "Tell Hadidi: One Bronze Age Site among Many in the Tabqa Dam Salvage Area". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 270, 39.

⁴⁶⁹ McClellan, T. M. (2013). "Fortifications, Ancient Near East". R. S. Bagnall, K. Brodersen, et al. (Editors), *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden. Blackwell Publishing, pp. 719., Suriye-Filistin yerleşmelerinin OTÇ'deki sur kalınlıkları için bkz., Burke, 2008, 62, Tablo 7. Ayrıca bkz. Vidal, J., Montero Fenollos, J-L. (2009). "The Fortification System in Tell Abu Fahd Syrian Euphrates Valley". D. A. Barreyra, F. del Olm Lete, G. del Olm Lete. (Editors), *Reconstructing a Distant Past: Ancient Near Eastern Essays in Tribute to Jorge R. Silva Castillo*. Barcelona. AUSA, pp. 206-207, Table 1.

Mari savunma sisteminin III. tabakası (MÖ. 2150-1696) Erken Tunç Çağı sonu Orta Tunç Çağı başına tarihlendirilmektedir. Bu dönemde bazı yenileme ve genişleme evreleri ile Erken Tunç Çağı'ndaki savunma kurgusunun Orta Tunç Çağı'nda da devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Mari'nin IIIa evresinde daha önceki savunma sistemine ait olan yığma set üzerinde bazı eklemeler yapılmıştır. Yığma set üzerinde yer alan 4 m. kalınlığındaki kerpiç sur duvarının IIIb evresinde ön ve arka yüzüne eklenen destek duvarları ile kalınlığı 9 m.'ye ulaşmıştır⁴⁷⁰.

Tell Leilan yerleşmesindeki I. yapı katının (MÖ 1850-1664) sur duvarı tarafından koruma altına alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Yekpare duvar niteliğindeki sur duvarı 5 m. kalınlığındadır⁴⁷¹.

Ebla yerleşmesinin OTÇ I-II dönemleri içinde kullanılan Yukarı Şehir sur duvarı plan itibariyle yekpare sur özelliği taşımakta olup söz konusu sur duvarı üzerinde geniş ölçüler bulunmamaktadır. Ebla'nın Yukarı Şehir sur duvarı kerpiç ile örülü olup genişliği yaklaşık olarak 2,5 m. civarındadır⁴⁷².

Jericho'nun OTÇ II başlarına tarihlendirilen sur duvarı yerleşmeyi kuzey, güney, batı yönlerden çevrelemektedir. Kerpiç örgüden meydana gelen sur duvarı 1,4 m. kalınlığında olup daha sonraki yenileme evreleri ile bu kalınlık 2,3 m. ye çıkmıştır⁴⁷³.

Yekpare surlu yerleşmelere dair bir başka örnek de Kuzey Suriye'deki Tell Abu Fahd yerleşmesinden bilinmektedir. OTÇ süreci içinde Tell Abu Fahd 3 m. kalınlığındaki sur duvarı tarafından koruma altına alınmıştır. Benzer kalınlık Geç Tunç Çağ sürecinde Emar üzerinde izlenebilmektedir. Emar yerleşmesi GTÇ sürecinde 3 m. kalınlığındaki kerpiç sur duvarı ile koruma altına alınmıştır⁴⁷⁴.

MÖ II. bin yılda Suriye-Filistin merkezlerinde kiklopik örgülü sur duvarı sayısı oldukça azdır. Hebron'da OTÇ yerleşmesini çevreleyen sur duvarı 9,5 m. kalınlığında olup söz konusu sur duvarının kiklopik taş örgüsüne sahip olduğu belirtilmektedir⁴⁷⁵.

⁴⁷⁰ Burke, 2008, 173, fig. 19.

⁴⁷¹ Stein, G. L. (1990). "Operation 4: City Wall". *American Journal of Archaeology*, 94 (4), 554.

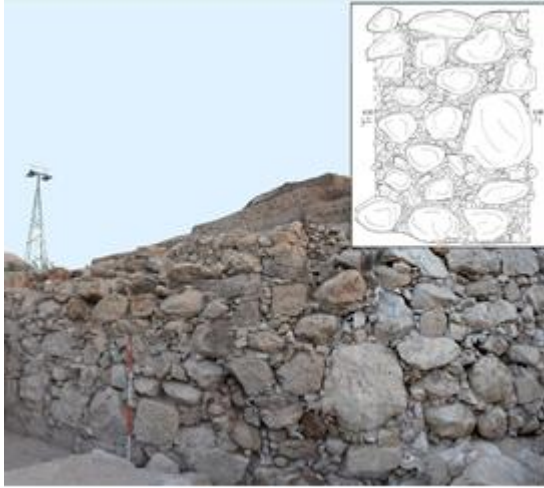
⁴⁷² Matthiae, 2013, 288.

⁴⁷³ Herzog, 1997a, 136, fig. 4.11.

⁴⁷⁴ Finkbeiner, U. and Sader, H. (1999-2000) "Emar and Balis 1996 and 1998: A Preliminary Report of the Joint Syrian-German Excavations with the Collaboration of Princeton University". *Berytus Archaeological Studies*, 44, 29.

⁴⁷⁵ Ofer, A. "Hebron". Stern, E. (Editors). *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*. Israel Exploration Society. Jaruselem. 606-609.

Kiklopik örgünün sur duvarı dışında yığma setleri destekleyen istinat duvarları üzerinde de uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır. Shechem'in OTÇ IIC'ye tarihlenen XVI. tabakasında yığma seti destekleyen ve kiklopik taş işçiliğine sahip bir istinat duvarı açığa çıkartılmıştır⁴⁷⁶. Kiklopik örgülü istinat duvarına dair bir başka örnek Jericho'da yer almaktadır (**Resim 8.1**). Jericho'daki istinat duvarı OTÇ (MÖ 1650-1550) sonlarına tarihlendirilmektedir. Duvar örgüsünde taş bloklar arasına sıkıştırma dolgusu olarak küçük taşların kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır⁴⁷⁷.

Resim 8.1. Jericho kiklopik sur örgüsü (Fiaccevento, Montanari, Ripepi, 2013, Fig. 2).

Jericho'nun kiklopik duvar örgü tekniği incelendiğinde Hitit kiklopik mimarisinden oldukça farklı özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Jericho'da yer alan kiklopik mimari örneğindeki taş örgüsünün (cephe örgüsü) özensiz olduğu ve kiklopik taşların arasına bol miktarda küçük ölçekli taşların yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Hitit kiklopik taş örgü tekniğinde ise taşların birbiri üzerine son derece özenli bir biçimde yerleştirildiği bilinmektedir. Hitit mimarlığında kiklopik örgüye sahip yapılarda taş sıralarının arasına yerleştirilen küçük ölçekli taşlara rastlanmamaktadır. Söz konusu uygulamanın etkileyici örneklerine Boğazköy/Hattuša, Kuşaklı/Şarišša merkezlerinde rastlanmaktadır.

Suriye-Filistin yerleşmelerini çevreleyen yekpare sur duvarları dışında sandık duvarlı ve kazematlı sur duvarı örneklerinin de var olduğu bilinmektedir. Filistin bölgesindeki sandık duvarlı sur sistemlerine OTÇ II sürecinde rastlanırken Suriye'de bu

⁴⁷⁶ Campbell, 2002, 105,113.

⁴⁷⁷ Nigro, L. (2016). "Tell Es Sultan 2015 A Pilot Project for Archaeology in Palestine". *Near Eastern Archaeology*, 79 (1), 14.fig. 21., Fiaccevento, C. Montanari, D., Ripepi, G. (2013). "MB III Rampart & Cyclopean Wall of Tell Es Sultan/Jericho". *Scienze dell'Antichità*, 19, (2-3). 58-59, fig. 2.

tarz bir kullanımın MÖ III bin yıl başlarına kadar uzandığı tespit edilmiştir. MÖ III. bin yıl başlarına tarihlenen Suriye'deki Halawa B yerleşmesini çevreleyen sandık duvarlı savunma sistemi bu tipteki savunma kurgusunun en erken örneği olarak öne sürülmektedir (**Resim 8.2**). Halawa B'nin kuzeyinde açığa çıkarılan sandık duvarlı savunma sistemi 1.5x1.5 m. ölçülerinde kerpiç bölmelere sahip olup bu bölmeler yerleşme molozu ve toprak dolgusu ile doldurulmuştur⁴⁷⁸.

Resim 8.2. Halawa B yerleşmesinin MÖ III. bin yıl başlarına tarihlenen sandık duvarlı sur sistemi (Orthmann, 1989, Abb. 54).

Suriye'de yer alan Munbaqa yerleşmesi sandık duvarlı sur sisteminin erken örneklerini sunan bir diğer yerleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. MÖ III. bin yıl ortalarına tarihlenen sandık duvarlı savunma sistemi kerpiçten inşa edilmiş olup sur içerisinde yer alan bölmelerin 1,2 m. genişliğinde oldukları tespit edilmiştir (**Resim 8.3**).

⁴⁷⁸ Orthmann, W. (1989). *Halawa 1980 bis 1986*. Bonn. Rudolf Habelt GmbH. 88., Abb 54b.

Resim 8.3. Munbaqa'nın MÖ III. bin yıl ortalarına tarihlenen sandık duvarlı sur sistemi (Cooper, 2006, 80, Fig. 4.5).

Yerleşmenin doğu kesiminde açığa çıkarılmış olan bölmelerin bir kısmı kerpiç döküntüler ile doldurulmuştur. Savunma sisteminin diğer bölmelerinde yapılan araştırmalarda bu alanlar içine yerleştirilmiş depolama küpleri ile karşılaşılmış olup bu alanların depolama amaçlı bir kullanıma hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. Sur duvarı içindeki bölmelerin barış zamanı depolama alanı olarak kullanıldığı ancak savaş zamanında ise bu alanların moloz ile doldurulduğu ve bu sayede daha dirençli bir savunma hattı oluşturulduğu öne sürülmektedir⁴⁷⁹.

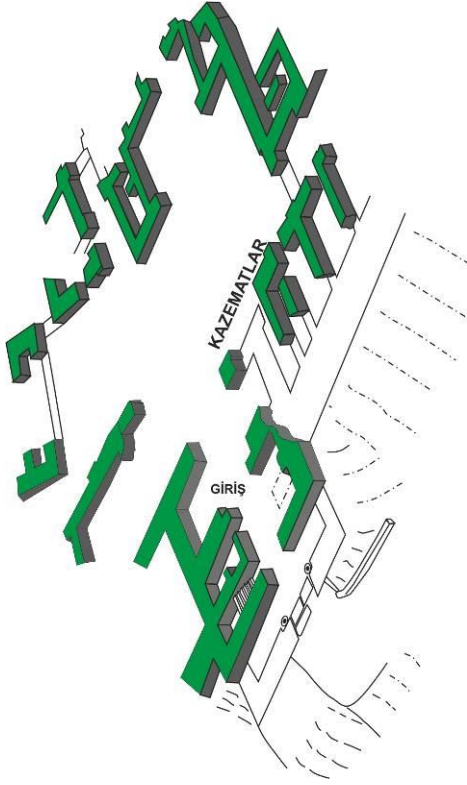
Kuzey Suriye kültür sahası içinde yer alan bir diğer yerleşme olan Tilbaşar Höyüğü'nde III. bin yılın ikinci yarısında sandık duvarlı bir sur sistemi ile karşılaşılmaktadır. Sur duvarı 5-6 m. arasında değişen bir kalınlığa sahiptir. Sur içindeki bölmeler ise 5,5x3,80 m. ölçülerindedir. Bölmelerin içi çakıllı kireçli bir toprak dolgusuna sahiptir⁴⁸⁰.

Kuzey Levant kıyılarında yer alan ve Hitit ticaret ağının merkez noktasını oluşturan Ugarit'in Geç Tun Çağı sonlarına doğru sandık duvarlı bir savunma sistemine sahip olduğu öne sürülmektedir. Söz konusu sandık duvarlı sur sisteminin anıtsal giriş kapısının batı tarafında yer aldığı belirtilmektedir (**Şekil 8.4**)⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ Cooper, L. (2006). *Early Urbanism on the Syrian Euphrates*. New York. Routledge, 79-80., fig. 4.5.

⁴⁸⁰ Genç, E. (2018). "Doğanpınar Barajı Tilbaşar Höyük 2016 Yılı Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39 (1), 161-162. Resim 4.

⁴⁸¹ Lagarce, J. (1984). "Remarques sur des ouvrages de soutènement et de défense à Ras Shamra et à Ras Ibn Hani". *Syria*, 61, 171, 174, fig. 19.

Resim 8.4. Ugarit sur sistemi, (Lagarce, 1984, Fig. 19).

Güney Levant yerleşmeleri arasında yer alan Tell Far'ah (Güney), Hazor, ve Tell Ta'annek'te sandık duvarlı sur sisteminin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Tell Far'ah'ın (Güney) OTÇ IIB tabakasında açığa çıkarılan sandık duvarlı sur sisteminin dış duvarı 0,5 m. iç duvarı ise 1,5 m. kalınlığında olup duvarın toplam genişliği 5,5 m. civarındadır⁴⁸².

Hazor'un OTÇ IIB dönemine ait olduğu öne sürülen sandık duvarlı sur sistemi Hazor Aşağı Şehir'inin kuzeydoğusunda açığa çıkartılmıştır. Hazor'un sandık duvarlı sur sistemi giriş kapısını koruyan kulelere bitişik olarak tespit edilmiştir. Sur duvarının dış yüzü 1,7 m. kalınlığında olup içteki sandık alanlarının ise 1,7 m.'lik genişliğe sahip oldukları anlaşılmıştır. Sandık duvarların içi moloz ve toprak dolgusu ile doldurulmuştur. Hazor'un sandık duvarlı savunma sistemi varlığını Demir Çağ sürecinde de devam ettirmiştir⁴⁸³.

Tell Ta'annek'in OTÇ sonu GTÇ başlarına tarihlenen yapı katının sandık duvarlı sur sistemi tarafından tahkim edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Hazor sandık duvarı ile

⁴⁸² Burke, 2008, 259.

⁴⁸³ Kempinski, 1992b, 136, Burke, 2004, 563.

benzer özellikler sergilediği öne sürülen Tell Ta'annek surunun MÖ 1600'ler civarında gerçekleşen bir göç sonucunda bölgeye yeni gelen yerleşimciler tarafından inşa edilmiş olduğu iddia edilmektedir. Tell Ta'annek sandık duvarındaki sandık bölmelerin tamamı taş ve toprak ile doldurulmuştur. Sur duvarının iç ve dış hattının genişliği 1,5-2.25 m. arasında değişmekte olup aradaki sandık bölme genişliği ise 1.25 m. olarak ölçülmüştür. Duvarın toplam genişliği 4.25 m. ile 5.75 m. arasında değişiklik göstermektedir **(Resim 8.5)**⁴⁸⁴.

Güney Levant bölgesindeki sandık duvar planlamasının sadece sur duvarları ile sınırlı kalmadığı bu yapı tarzının kutsal alanların çevresini saran koruma duvarlarında da uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır. Megiddo'nun OTÇ IIB'ye tarihlenen ve XII-X. yapı katında bu düşünceyi destekleyen veriler bulunmaktadır. Megiddo'nun XII-X. yapı katında yer alan tapınağın çevresi kazematlı bir duvar tarafından çevrelenmektedir. Çevre duvarı içinde yer alan bölmeler sur duvarında tespit edilen bölmelerden daha farklı bir kullanıma sahiptir. Tapınağı çevreleyen kazematların birer depo odası olarak hizmet görmüş olduğu anlaşılmaktadır⁴⁸⁵.

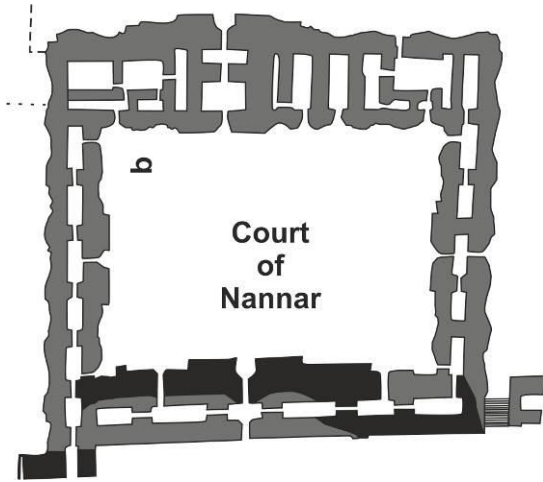
Resim 8.5. Tell Ta'annek'in OTÇ sonu GTÇ başına tarihlenen sandık duvarlı sur sistemi. (Lapp, 1969, 26, Fig. 17).

⁴⁸⁴ Lapp, P. W. (1969). "The 1968 Excavations at Tell Ta'annek". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 195, 17-22., fig. 11.

⁴⁸⁵ Epstein, C. (1965). "An Interpretation of the Megiddo Sacred Area During Middle Bronze II". *Israel Exploration Journal*, 15, (4), 208, 211, fig. 1.

Suriye’de MÖ III. bin başlarında, Güney Levant’ta ise OTÇ IIB sürecinde görülmeye başlayan sandık duvarlı sur sisteminin kökeni ile ilgili olarak J. Kaplan Ur merkezinde bulunan Nannar kutsal alanını çevreleyen duvarı işaret etmektedir. III. Ur Hanedanlığı devrine tarihlenen kutsal alan ve onu çevreleyen kazematlı duvar ile ilgili olarak J. Kaplan bu planlamanın daha sonraki dönemlerde Suriye’ye ve buradan da Güney Levant’a aktarılmış olduğunu öne sürmektedir (Şekil 8.5)⁴⁸⁶.

Sandık duvarlı sur sistemlerinin Levant Bölgesi’nde özellikle MÖ I. bin yıl sürecinde daha farklı bir kapsamında daha yoğun bir kullanıma sahne olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum özellikle yerleşmenin iç sur kesiminde tespit edilmektedir. İç surdaki sandıklar bu sefer dolgu içermek yerine ağırlıklı olarak deposal anlamda bir kullanıma hizmet etmiştir⁴⁸⁷.

Şekil 8.4. III. Ur Dönemi Nannar Tapınak avlusu, (Kaplan, 1975, 15, fig. 18b).

G. Levant’ta açığa çıkartılmış olan sandık duvarlı sur sistemlerinin kökeni noktasında Albright ve Yadin, Anadolu merkezlerini işaret etmektedirler. Yadin’e göre MÖ I. bin yılda Güney Levant yerleşmelerinde tespit edilen sandık duvarlı sur sistemlerinin etkileyici örneklerine MÖ II. bin yıl sonlarına tarihlenen Anadolu merkezlerinde sıklıkla rastlanmaktadır⁴⁸⁸. Yadin gibi Albright’da özellikle MÖ I. bin yılda Levant bölgesinde karşımıza sıklıkla çıkmaya başlayan kazematlı sur duvarlarının Anadolu’daki örneklerden

⁴⁸⁶ Kaplan, 1975, 17. fig. 18.

⁴⁸⁷ Lapp, N. L (1976). “Casemate Walls” in Palestine and the Late Iron II Casemate at Tell el-Ful (Gibeah)”. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 223, 27-28.

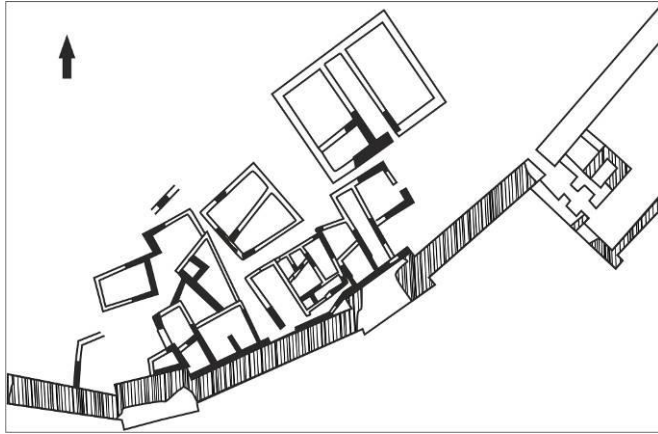
⁴⁸⁸ Yadin 1963, 289., Albright, W. F. (1960). *Archaeology of Palestine*. Baltimore. Penguin Books, 120-121.

ilham alınarak inşa edilmiş olduğunu öne sürmektedir. Albright, Anadolu'daki sandık duvar örneklerinin ilk önce Suriye'ye ve daha sonrasında Suriye'den güneye doğru aktarılmış olduğunu belirtmektedir⁴⁸⁹.

Yukarıda da bahsedildiği üzere sandık duvarlı sur sistemi kullanımı Suriye'de MÖ III. bin yıl başlarına kadar uzanmaktadır. Güney Levant kesiminde ise söz konusu savunma sisteminin görünmesi OTÇ II sürecine denk gelmektedir. Bu bağlamda sandık duvar tekniğinin Kuzey Levant'ta erken dönemlerden itibaren bilindiği ve daha sonraki süreçte bu yapı tipinin Anadolu etkisinden ziyade Kuzey Levant etkisi ile Güney Levant'a ulaşmış olduğu düşünülmektedir.

8.4. Kule ve Bastiyonlar

MÖ II. bin yılda Suriye-Filistin'in savunmalı kentlerinde bir biri ile eşit aralıklara sahip kule/bastiyon kullanımına ait örnekler oldukça az rastlanmaktadır. Tell Beit Mirsim'in OTÇ IIA dönemine tarihlenen savunma sisteminde 3.20-3.30 m. kalınlığındaki sur duvarı üzerinde 2 adet bastiyon açığa çıkarılmıştır. Açığa çıkarılan bastiyonlar arası mesafe 23 m.'dir. Açığa çıkarılan bastiyonlar masif bir yapı arz etmektedir. Bastiyonlar üzerinde yapılan çalışmalarda bunların 10 m. uzunluğunda ve 6 m. genişliğinde oldukları tespit edilmiştir (Şekil 8.6)⁴⁹⁰.

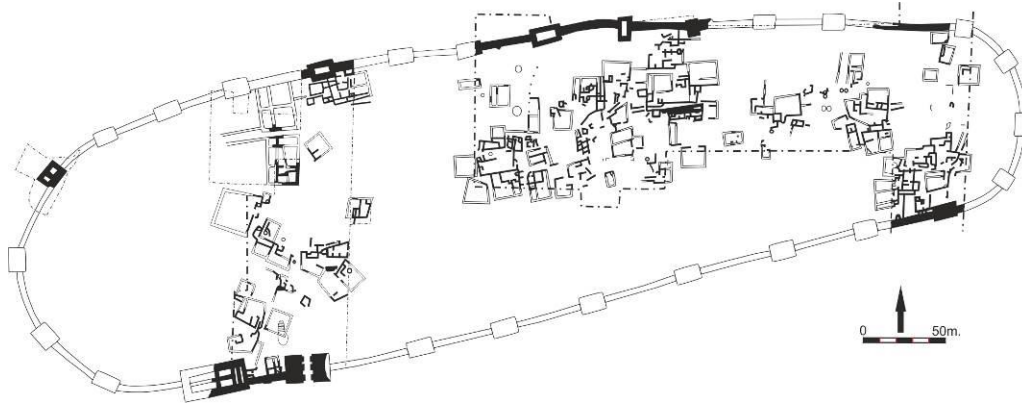
Şekil 8.5. Tell Beit Mirsim bastiyonları (Herzog, 1997, 108, Fig. 4.4).

⁴⁸⁹ Albright, 1960, 121

⁴⁹⁰ Greenberg, R. (1997). 'Beit Mirsim, Tell'. E. M. Meyers. (Editors), *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, (1), New York. New York University Press, pp. 296., Herzog, (1997a), 107, 108, fig. 4.4.

OTÇ IIA'ya tarihlenen bir diğer yerleşme olan Tel Poleg'in güneybatısında masif yapıda bir bastiyon açığa çıkarılmıştır. Bastiyonun 2,7 m. kalınlığındaki yekpare sur duvarı içine yerleştirilmiştir. Tel Poleg bastiyonu 15 m. uzunluğunda ve 8 m. genişliğindedir⁴⁹¹.

Tell Beit Mirsim ve Tel Poleg bastiyonlarının benzerine OTÇ IIB sürecinde Gezer savunma sisteminde rastlanmaktadır. Gezer savunma sisteminde yer alan bastiyonların birbirleri arasında 20-30 m. mesafe bulunmaktadır. Bugüne kadar 9 adet bastiyonu açığa çıkarılmış olup plan üzerinde yapılan tamamlamalar ile birlikte sur üzerinde toplamda 26 adet bastiyon olduğu düşünülmektedir. Bastiyon ölçüleri Tell Beit Mirsim ile benzer özellikler sergilemektedir. Açığa çıkarılan bastiyonlar 10-12 m. uzunluğunda ve 5-7 m. genişliğindedir. Gezer bastiyonlarında masif tiptekiler dışında bir veya iki bölmeli bastiyon tipleri ile de karşılaşmaktadır. Bir veya iki bölmeli bastiyon örnekleri masif yapıda olanlara oranla biraz daha geniş ölçülere sahip olup bunların 12-13x8-9 m. ölçülerinde oldukları tespit edilmiştir (Şekil 8.7)⁴⁹².

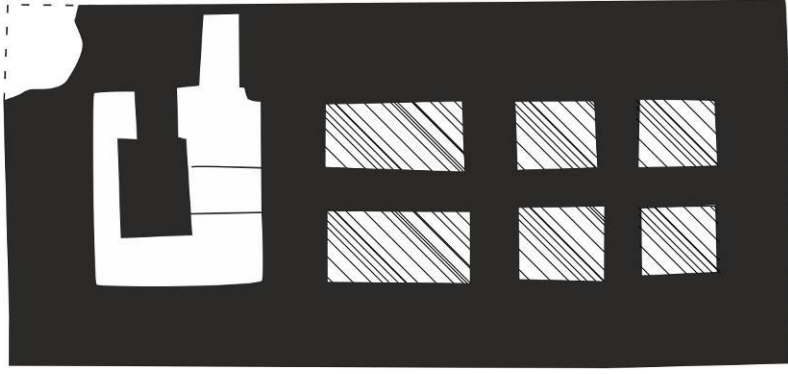
Şekil 8.6. Gezer savunma sistemi (Herzog, 1997, 157, Fig. 4.20)

Ebla'da OTÇ I-II sürecinde açığa çıkarılan kule/bastiyon yapıları oldukça etkileyici ölçülere sahiptir. 25 m. uzunluğunda ve 12 m. genişliğinde olan bu yapılar bazı araştırmacılar tarafından bastiyon veya kule olarak tanımlanmıştır. Ebla'da bu yapılardan kuzeyde, kuzeydoğuda, doğuda ve batıda birer adet olmak üzere toplamda dört adet kule/bastiyon yapısı açığa çıkarılmıştır (Şekil 8.8). Doğuda tespit edilen kule/bastiyon yapısı diğer örneklerle oranla daha iyi korunmuş bir şekilde açığa çıkartılmıştır⁴⁹³.

⁴⁹¹ Burke, 2008, 302., Kochavi, M., Beck, P., et al. (1979). "Aphek-Antipatris, Tel Poleg, Tel Zeror and Te Burga: Four Fortified Sites of the Middle Bronze Age IIA in the Sharon Plain" *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 95 (2), 134, fig. 5.

⁴⁹² Seger, 1975, 39-40., Herzog, 1997a, 157-158, fig. 4.20.

⁴⁹³ Matthiae, 2013, 289, 291, fig. 138, 139, 140.

Şekil 8.7. Ebla savunma sisteminin doğu kulesi, (Matthiae 2013, 292, Fig. 140)

Ebla'nın kule/bastiyon yapıları genellikle altı bölmeden oluşan bir planlamaya sahiptir. Bu odalar arasında kapı eşiklerinin bulunmadığı ve bu yapılara girişin yukarıdan gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Ebla kule/bastiyon yapılarının yığma setin dışındaki sahayı gözlemleme işlevi taşıdığı ve ayrıca bu yapıların kuşatma sırasında ihtiyaç duyulan silahların depolandığı alanlar olduğu düşünülmektedir⁴⁹⁴.

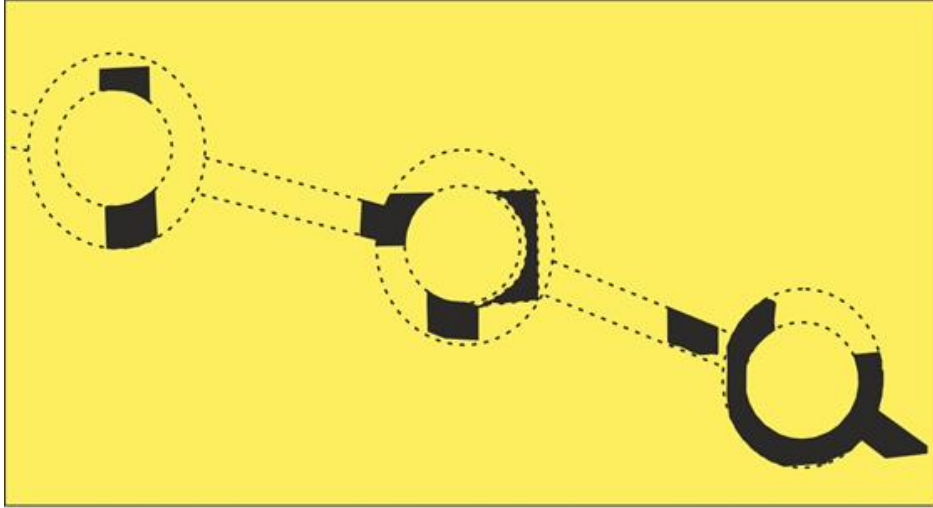
Ebla'da açığa çıkarılan kule/bastiyon yapılarının benzer örneğine OTÇ IIB'nin geç aşamalarında Gezer'de de rastlanmaktadır. Gezer'in yekpare sur duvarının içinde yer alan kule/bastiyon yapısı, Gezer Güney Kapısı'nın batısında açığa çıkarılmıştır. Buradaki yapının bastiyondan ziyade kule olarak nitelendirilmesi gerektiğini öne sürülmektedir. Kule yapısı 15 m. genişliğinde ve yaklaşık olarak 22 m. uzunluğundadır. Kulenin dikdörtgen şeklinde dört bölmesi ve iki adet merdiven odası bulunmaktadır. Kulede kullanılan taşlar kiklopik nitelik arz etmektedir⁴⁹⁵.

MÖ II. bin yılda Suriye-Filistin kentlerinde açığa çıkarılan kule/bastiyon yapıları genellikle dikdörtgen planlıdır. Yuvarlak planlı kulelerin varlığı oldukça sınırlı olup bu kulelerin kullanımına ait veriler OTÇ II'de Tell Tuqan'nın Aşağı Şehir kesiminden elimize geçmektedir. Oldukça tahrip olmuş olan yuvarlak kuleler 2 m. genişliğindeki sur duvarının ortasına inşa edilmiştir. Toplam üç adet kule açığa çıkartılmış olup bunlar arasındaki mesafenin de 14-16 m. olduğu belirtilmiştir. 9 m. çapındaki kulelerin kerpiç duvarları 2,8 m. kalınlığında olup kulelerde taş temel bulunmamaktadır (Şekil 8.9)⁴⁹⁶.

⁴⁹⁴ Matthiae, 2013, 289, 291,

⁴⁹⁵ Herzog, 1997a, 158.

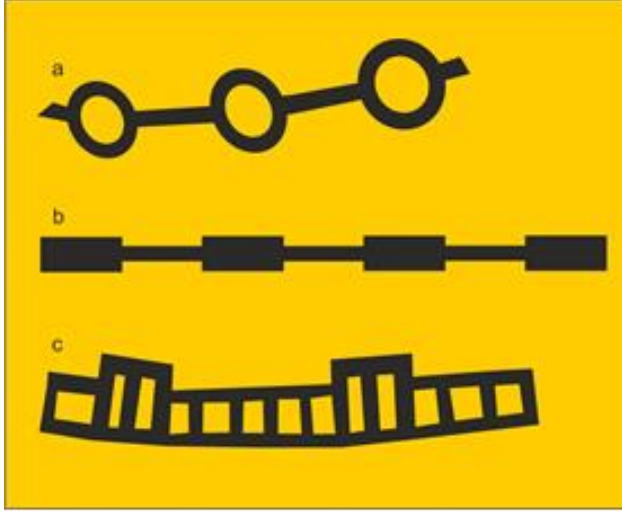
⁴⁹⁶ Burke, 2004, 262,263., Baffi, F. (2014). "The Defences at Tell Tuqan in the 2nd Millennium B. C.". F. Baffi, R. Fiorentino and L. Peyronel (Editors), *Tell Tuqan Excavations and Regional Perspectives: Cultural Developments in Inner Syria from the Early Bronze Age to the Persian/Hellenistic Period*. Galtino. Congedo, pp. 167, 181, fig. 7, fig. 8.

Şekil 8.8. Tell Tuqan kuleleri (Baffi, 2014, 181, Fig. 7).

Suriye-Filistin merkezlerinde tespit edilen kule/bastiyon yapıları Hitit krallığında tespit edilen bastiyon/kule yapılarından plan itibarıyla oldukça farklı özellikler sergilemektedir. Levant örneklerindeki bastiyonlar sur duvarının önüne ve arkasına çıkıntı yapacak şekilde inşa edilmişlerdir. Hitit savunma mimarisindeki kule/bastiyon uygulamasının en iyi örnekleri başkent Boğazköy/Hattuša'dan takip edilebilmektedir. Burada tespit edilen iki tip kule/bastiyon uygulamasının erken örnekleri (MÖ 16. yüzyıl) bastiyon olarak yorumlanmıştır. Erken döneme ait bastiyon yapıları sur duvarına dayandırılmış olup buradaki bastiyonlar Levant örneklerinden farklı olarak sadece öne doğru çıkıntı oluşturmaktadır. Daha sonraki döneme tarihlenen ikinci tip kule/bastiyon örneklerinin kule yapıları olabileceği düşünülmekte olup bu yapılar da aynı şekilde sur duvarının önüne doğru çıkıntı oluşturmaktadır⁴⁹⁷. Tell Beit Mirsim, Tel Poleg, Gezer bastiyonları tek bölmeli masif yapıda iken Ebla ve Gezer'de ise 4-6 bölmeli kuleler bulunmaktadır. Hitit kuleleri bu örneklerden farklı olarak genellikle dikdörtgen formu ve iki bölmeden oluşmaktadır. Bu bölmeler dikine yerleştirilmiş olup bunların içinde toprak ve moloz dolgusu ile doldurulmuştur (**Şekil 8.10**). Suriye-Levant savunma mimarisinde eşit aralıklara sahip kuleli savunma sistemi yaygın olarak kullanılmamış iken bu savunma kurgusu MÖ II. bin yılın ikinci yarısındaki Hitit kentleri için standart bir hal almıştır.

⁴⁹⁷ Seeher 2007b, 20, fig. 12.

Şekil 8.9. (a) Tell Tuqan kuleleri (Baffi, 2014, 181, Fig. 7), (b) Tell Beit Mirsim kuleleri (Herzog, 1997, 108, Fig. 4.4), (c) Boğazköy/Hattuša kuleleri (Seeher, 2007b, 20, Res. 12).

8.5. Kent Kapıları

Savuma sisteminin en zayıf halkasını oluşturan kent kapıları ulaşım elverişli alanlarda yer almaları sebebi ile ideal bir saldırı noktasıdır. Kapıların tehlikeler karşısında daha dirençli bir yapı oluşturabilmeleri için ana kapıların anıtsal ölçeklerde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Suriye-Filistin merkezleri bu savunma ilkesinden hareketle anıtsal ölçekli kent kapıları inşa etmiştir. Suriye-Filistin merkezlerinde ortak özellikler taşıyacak olan kent kapılarının ilk örneklerine OTÇ IIA sürecinde rastlanırken OTÇ IIB süreci ile beraber yerleşmelerin çoğunda bu kapı planı ortak bir kullanıma sahne olmuştur. Suriye-Filistin savunmasının karakteristik özelliklerinden bir tanesi olan anıtsal kent kapılarının sağ ve sol kulelerinin giriş koridoru kısmında kulelere bitişik halde olan üç adet payanda bulunmaktadır. Toplamda altı adet payandadan oluşan kapılar iki kapı odalı ve üç aşamalı giriş özelliğine sahiptir. Bu tipteki kapıları ifade etmek için, altı payandalı veya Suriye tipi kent kapıları tanımlaması kullanılmaktadır⁴⁹⁸.

Kulelerin iç yüzündeki payanlar genellikle düzgün kesimli ortostatlardan meydana gelmektedir. Kapı yapısının uzun bir plana sahip olması sebebi ile ortadaki payandaların çatı kısmının ağırlığını taşıma vazifesini üstlenmiş olduğu düşünülmektedir. Ön ve arkada yer alan payandaların ise kanatlı ahşap kapı kullanımına destek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ebla'nın OTÇ I sürecine tarihlenen ve yerleşmenin güneybatısında yer alan Şam

⁴⁹⁸ Kempinski, 1992a, 198.

Kapısı'nın *in situ* halde açığa çıkarılan söve taşları bu düşüncüyü desteklemektedir. Ön payandalardaki söveler içe doğru açılan kapı özelliğine işaret ederken arka taraftaki payandaların söveleri sayesinde ise bu alanda yerleşmenin dışına doğru açılan çift kanatlı ahşap kapı kullanımı ile karşılaşılmaktadır. Ortadaki payandalar etrafında kapı aksamı ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Bu noktada Suriye tipi kent kapılarında orta payandaların çatıyı destekleme amacı taşıdığını iddiası daha sağlam temellere oturmaktadır⁴⁹⁹.

Ebla'nın *in situ* olarak açığa çıkarılan kapı söveleri arasındaki mesafe 3.55 m.'dir. Bu bilgiden hareketle çift kanatlı ahşap kapıların her birinin 1.75 m. genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Kapılar kapandıktan sonra ahşap kalaslar yardımı ile kapıların kilitlenmiş olduğu düşünülmektedir⁵⁰⁰.

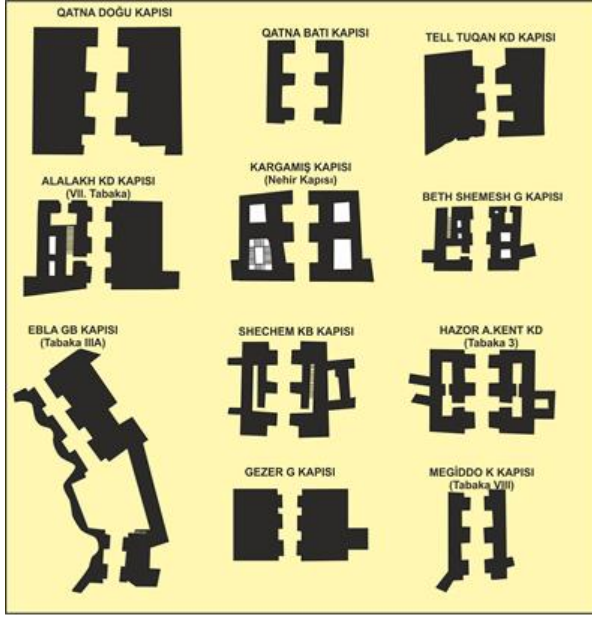
Altı payandalı anıtsal kent kapılarına Suriye'de Qatna Doğu Kapısı, Qatna Batı Kapısı, Ebla Şam Kapısı, Tell Tuqan Güneydoğu, Kuzeydoğu Kapısı, Kargamış Su Kapısı, Alalah Kuzeydoğu Kapısı, Filistin'de ise Hazor Aşağı Kent Kapısı, Shechem Kuzeybatı Kapısı, Tell Far'ah (Güney) Güney Kapısı ve Gezer Güney Kapısı'nda rastlanmaktadır (Şekil 8.11).

Bu kapılar içerisinde Ebla Şam Kapısı, Qatna Doğu Kapısı, Tell Tuqan Kuzeydoğu, Güneydoğu, Gezer Güney Kapısı'nın sağında ve solunda yer alan kuleler masif özellikte olup diğer kent kapılarındaki kulelerde ise 2-4 bölmeden oluşan bir planlama bulunmaktadır. Bölmeli kulelerde odalar genellikle yaşam alanı olarak kullanılmış olup giriş koridorunun bulunduğu noktadan bu alanlara giriş yapmak mümkün olabilmektedir⁵⁰¹.

⁴⁹⁹ Gregori, B. (1986). "Three-Entrance City Gates of the Middle Bronze Age in Syria and Palestine". *Levant*, 18., 93.

⁵⁰⁰ Gregori, 1986, 93

⁵⁰¹ Gregori, 1986, 86-89, fig. 1-16.

Şekil 8.10. Suriye-Filistin bölgesinde altı payandalı kent kapılarına ait örnekler (Gregori, 1986, 86-89).

Suriye tipi anıtsal kent kapılarının çatı kısmının sahip olduğu örgü tekniği ile ilgili Tell Dan kapısı önemli veriler sunmaktadır. OTÇ IIA-IIB geçişine tarihlendirilen kapı yapısının bu dönem sonunda kullanımına son verilip yığma set ile gömülmüş olduğu anlaşılmaktadır. altı payandalı Tell Dan anıtsal kapısının yığma set ile örtülmüş olması sonucunda oldukça iyi bir şekilde korunmuş olduğu görülmektedir (**Resim 8.6**). Kapı yapısının sağında ve solunda bulunan kuleler 5.15 m. genişliğindedir. Anıtsal kent kapısının yüksekliği ise 7 m. olarak ölçülmüştür. Kapı yapısı kerpiç bloklar ile örülmüştür. Anıtsal kent kapısının tamamı 13,5 m uzunluğunda olup giriş koridoru ise 10,5 m. uzunluğunda ve 2,5 m. genişliğindedir. Tell Dan'ın kerpiçten oluşan kemerli çatısı sayesinde Suriye tipi kent kapılarının da kemerli bir çatıya sahip olduğu düşünülmektedir⁵⁰².

Suriye-Filistin yerleşmelerinin OTÇ'de oldukça yaygın bir hale gelen altı payandalı kapı tipinin aksine Hitit kentlerinde 4 payandalı çift geçişli ve tek kapı odalı yapı tipi daha yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur. Hitit kapıları, Suriye tipi kapılardan farklı olarak daha derin bir ön avluya sahiptir. Ayrıca Hitit kapılarında savunma kaygısının ön planda tutulduğu bir planlama ile karşılaşılmaktadır. Hitit merkezlerindeki kent kapıları koruyan kuleler genellikle 4-6 bölmelidir. Bölmelerin Kuşaklı/Şarişsa Kuzeybatı Kapısı

⁵⁰² Biran, A. (1984). "The Triple Arched Gate of Laish at Tel Dan" *Israel Exploration Journal*, 34, (1), 1-19, fig. 2, fig. 3, fig. 8.

(Bkz. Şekil 4.21) ve Oymaağaç/Nerik Kapısı haricinde doldurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bu hali ile Hitit kapı kuleleri Suriye tipi kapı planlarına oranla daha dirençli bir savunma hattı oluşturmaktadır. Suriye tipi kent kapıları askeri kaygılardan ziyade sivil hayat ile uyumlu olacak şekilde tasarlanmıştır.⁵⁰³

Resim 8.6. OTÇ IIA-IIB geçiş evresine tarihlenen Tell Dan kent kapısının kemerli çatısı (Brian, 1981, 139-140).

Hitit kentlerinde yaygın bir kullanıma sahne olan 4 payandalı, kent kapıları dışında az sayıda örnekte altı payandalı kent kapıları ile de karşılaşmaktadır. Bu tipteki kapı planına Kuşaklı/Şarişsa'nın Güneydoğu ve Kuzeybatı Kapısı,⁵⁰⁴ Boğazköy/Hattuşa'nın Aşağı Kent Güney Kapısı⁵⁰⁵ (Bkz. Resim 4.9.) Büyükkaya Kuzeydoğu Kapısı⁵⁰⁶ (Bkz. Resim 4.10) üzerinde rastlanmaktadır.

Naumann, Boğazköy/Hattuşa'nın Aşağı Kent Güney Kapısı'nın sahip olduğu plan çerçevesinde bu kapının Suriye'deki örneklerden etkilenilerek inşa edilmiş olduğunu öne sürmektedir. Naumann, Qatna ve Alalah'taki kent kapılarının Boğazköy/Hattuşa Aşağı Kent Güney Kapısından çok daha önce kullanılmış olduğunu belirtmektedir. Bu hali ile Naumann, Hitit Kapı planlamasında K.Suriye etkilerinin bulunduğunu öne sürmektedir⁵⁰⁷.

Kuşaklı/Şarişsa Kuzeybatı Kapısı ile ilgili olarak Mielke gerçekleştirdiği ilk çalışmalarda bu kapı planı üzerinde Suriye etkilerinin olduğunu öne sürmüştür⁵⁰⁸. Daha sonraki çalışmalarında Mielke, fikrini değiştirerek Hititler'deki altı payandalı kent

⁵⁰³ Gregori, 1986, 92.

⁵⁰⁴ Mielke, 2004b, 146-172, Abb.6, Abb.7.

⁵⁰⁵ Bittel, K. (1957). "Untersuchungen in der Altstadt". *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 89, 18, 20. Abb. 14, Abb. 15.

⁵⁰⁶ Seeher, 2006a, Genel Plan. 37.

⁵⁰⁷ Naumann, 2007, 296.

⁵⁰⁸ Mielke, 2004b, 153.

kapısının Suriye tipi kapılardan esinlenilerek oluşturulmadığını iddia etmiştir. Mielke'ye göre Hitit kapılarından daha uzun olan Suriye tipi kapılarda ortadaki payanda üst yapıyı taşımak için kullanılmıştır. Benzer bir yapısal sorunu çözmek amacıyla Hititlerin bazı kapı yapılarında ortadaki payanda uygulamasına yer verildiğinden bahsetmektedir Mielke'ye göre bu durum yapısal anlamda bir çözüm uygulaması olup dış etki ile açıklanamaz⁵⁰⁹.

Suriye-Filistin'nin MÖ II. bin yıl ortalarında kullanımına sıklıkla rastlanan altı payandalı Suriye tipi kapıların kökeni ile ilgili olarak J. Kaplan kazematlı ve sandık duvarlı sur sistemlerinde olduğu gibi Mezopotamya'yı, Ur III. Hanedanlık Dönemi'ni işaret etmektedir. Kaplan'a göre Nannar kutsal alanına giriş sağlayan üç geçişli, altı payandalı kapı planı, Suriye tipi kapı yapılarının kökenini oluşturmaktadır (**Bkz. Şekil 8.5.**)⁵¹⁰.

B. Gregori, Kaplan'ın bu önerisine karşı çıkmaktadır. Gregori'ye göre Ur III Hanedanlık Dönemi'nin etki sahasının Filistin'e kadar uzandığını gösteren ne yazılı ne de arkeolojik malzeme bulunmamaktadır. Gregori, altı payandalı Suriye tipi kapı yapılarının en erken örneğinin Ebla yerleşmesinde tespit edilmiş olduğunu belirtmektedir. Gregori'ye göre bu kapı tipi daha sonraki süreçte Filistin'e kadar yayılan bir kullanım alanına sahip olmuştur⁵¹¹.

Suriye-Filistin merkezlerinin kent kapı planları genellikle doğrudan geçişli olacak şekilde tasarlanmış iken Megiddo'nun OTÇ IIA'ya tarihlenen XIII. tabakasında dolambaçlı bir kapı geçidi bulunmaktadır. Daha sonraki bir döneme ait olan Boğazköy/Hattuša Aslanlı Kapısı da Megiddo kapısı gibi dolambaçlı kapılar sınıfına girmektedir⁵¹². Kültürel bir kullanım çerçevesinde kullanılmış olduğu düşünülen Megiddo kapısının kapıya doğru uzanan merdivenli girişi bulunurken Hattuša Aslanlı kapıya ulaşım rampalı yol sayesinde mümkün olmuştur⁵¹³.

8.6. Poternler

Potern kullanımı Suriye-Filistin yerleşmelerinde Erken Tunç Çağı'na kadar uzanırken buradaki potern yapıları sur duvarı içinde genişliği 1 m.'yi aşmayan yapılar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ugarit poterni dışında Suriye-Filistin bölgesinde açığa çıkarılan potern yapılarında bindirmeli kemer örgüsü ile karşılaşmamaktadır. Ugarit

⁵⁰⁹ Mielke, 2018, 73.

⁵¹⁰ Kaplan, 1975, 17. fig. 18.

⁵¹¹ Gregori, 1986, 95, 96.

⁵¹² Kaplan, 1975, 13.

⁵¹³ Herzog, Z. (1997b). "Fortifications". E. M. Meyers. (Editors). *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, 2, New York. New York University Press, pp. 321.

poterni (MÖ. 15-14. yüzyıl) bindirmeli kemer prensibine göre inşa edilirken bu özelliği itibarıyla Hitit etkisi taşımaktadır. Ugarit poterninin yatay bloklardan oluşan taş örgüsü, MÖ II. bin yıl başlarına tarihlenen Alişar poterninin taş örgü tekniği ile yakın benzerlikler taşımaktadır. Ancak Alişar ve diğer Hitit kentlerindeki poternlerden farklı olarak Ugarit poterni sur duvarı altından geçmemektedir. Bunun yerinde Ugarit poterni sur duvarının içinde geçmektedir⁵¹⁴.

Suriye-Filistin bölgesinin Orta Tunç Çağı sürecinde gösterişli ve zengin bir yapıya sahip olan yerleşmeler henüz büyük krallıkların, egemenliği altına girmemiştir. Yerleşmelerin askeri ve sivil mimarisi üzerinden takip edilebilen zenginliğin temelinde metal (Bakır, Kalay) ticareti yatmaktadır. Suriye-Filistin merkezleri bu ticaret ağının sağladığı olanaklardan oldukça yararlanmış olup yerleşmeler zenginlik ve gösteriş bakımından birbirleri ile yarışır bir hale gelmişlerdi. Geç Tunç Çağı ile birlikte yerleşmelerin zenginliğinden faydalanmak isteyen dönemin süper güçleri (Mısır, Mitanni, Hitit) bu kentler üzerine gerçekleştirdikleri seferler ile bu alanları kendilerine bağlı vasal krallıklar haline getirmişlerdir. Mısır, Mitanni ve Hitit, imparatorlukları arasında çekişme alanı halini alan Suriye-Filistin kentleri eski zenginliklerini Geç Tunç Çağı'nda kaybetmişlerdir. Bu yerleşim merkezlerinde Orta Tunç Çağında kullanıma açılmış olan savunma sistemleri üzerinde Geç Tunç Çağı'nda gerçekleştirilen sınırlı ölçekteki yenileme ve eklemeler ile aynı savunma kurgusunun devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde kentlerin yerleşme alanlarının daraldığı ve önceki döneme göre daha gösterişsiz bir hal aldıkları görülmektedir⁵¹⁵.

⁵¹⁴ Yon, 2006, 32, fig. 16.

⁵¹⁵ Gonen, R. (1992). "The Late Bronze Age". A. Ben-Tor. (Editors). The Archaeology of Ancient Israel. London. Yale University Press. 217-218., Kempinski, 1992b, 135-139.

9. HİTİTLER'DE ÜLKE SAVUNMASI

Kızılırmak kavsi içinde kurulan Hitit Krallığı etrafındaki parçalı siyasi yapıdan faydalanarak kısa süre içinde genişleme imkanına sahip olmuştur. Anadolu'daki ilk merkezi krallığı kurmayı başaran Hititler, Kızılırmak kavisinin kuzeyinde yer alan bölgeyi krallığın çekirdek bölgesi olarak tayin etmişlerdir. Orta Anadolu'nun kuzeyindeki Hitit çekirdek ülkesi, içinde bulunduğu topoğrafik özellikler bakımından kent savunmasını destekleyen güçlü doğal savunma hatlarına sahip değildir. Hatti anayurdunu kuşatan Kızılırmak nehri ise yapısı itibarıyla doğal bir savunma hattı oluşturmaktan uzaktır. Bu fiziki şartlar içinde genişleme siyasetine devam eden Hititler için elde edilen yerlerin merkezden yönetilmesi kadar bu yerlerin güvenliğinin sağlanabilmesi önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Hatti Ülkesi'nin Kuzey, Kuzeybatı ve Kuzeydoğusunda Kaşkalar, yine Kuzeydoğusunda Azzi-Hayaşa Ülkesi, Güneybatıda Arzawa Ülkesi, güneydoğuda Hurriiler bulunurken sınırda yer alan bu toplulukların tamamı Hitit sınırları için tehdit oluşturmaktadır. Düşmanlar ile çevrili olan bu kara parçası içinde Hititler güvenliklerini sağlamak için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Düşman ülkeler ile antlaşmalar imzalamak, zayıf düşülen dönemlerde düşmana arazi bağışlamak, düşman yerleşimlerini boşaltıp bu alanları Hitit otoritesine sadık topluluklar ile doldurmaya çalışmak, iktidar arası evlilikler yapmak, sınıra yakın alanlarda tampon bölgeler kurmak ve bu bölgelere garnizonlar, kaleler yerleştirmek suretiyle ülke savunması gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemler içinde tampon bölge kullanımı, sınır ve ülke güvenliği bağlamındaki savunma hattının ilk ayağını oluşturmaktadır⁵¹⁶.

9.1. Tampon Bölgeler

Tampon bölgeler, hali hazırda günümüzde yaşanan çatışmalar sırasında oldukça sık kullanılan bir güvelik politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Tampon bölgeler düşman toplulukları ile bu toplulukların tehdidine maruz kalan topraklar arasında yer almaktadır. Sınır hatları üzerinde gerçekleşen saldırılarda bu alanlar darbenin göğüslendiği ilk savunma hattıdır. Çekirdek ülkenin organize olmasını ve gerekli önlemleri almasını sağladığı gibi gerçekleşen istila eyleminin geniş çaplı bir kriz halini almasına da mani olmaktadır.

Hitit Krallığı'nın dört bir yanını saran düşman toplulukları karşısında tampon bölgelerin etkin bir şekilde kullanılmaya gayret etmiştir. Hitit Krallığı'nın kuzey, kuzeydoğusunda yer alan Yukarı Ülke, Kaška ve Azzi-Hayaşa tehlikesi karşısında tampon

⁵¹⁶ Murat, L. (2016). *Anadolu'da Kaşkalar*. Ankara: Hel Yayınları, 159.

bölge olarak kullanılırken güneydeki Kizzuwatna Hurri yayılımına karşı, güneybatıdaki Aşağı Ülke, Arzawa tehlikesine karşı, doğudaki Işuwa Krallığı ise ilk önce Hurri-Mitanni daha sonrasında Assur'a karşı bir tampon bölge oluşturduğu görülmektedir. Hurri-Mitanni Krallığı'nın MÖ 14. yy.'ın ikinci yarısında Hitit egemenlik sahasına dahil edilmesi sonucunda bu krallığın doğuda yükselmeye başlayan Assur tehdidi karşısında tampon bölge halini aladığı anlaşılmaktadır.

9.1.1. Yukarı Ülke (Kur^{uru}ugu^{ti}) Tampon Bölgesi

Hitit Krallığı'nın önemli idari birimleri arasında yer alan Yukarı Ülke (Kur^{uru}Ugu^{ti}) konum itibariyle Yukarı Kızılırmak Havzası'nın, bulunduğu alana denk gelmektedir. Sivas, Tokat ve Amasya illeri'ni içine alan Yukarı Ülke, sınırları içinde yapılan çalışmalar sonucunda Kuşaklı/Sarişša, Kayalıpınar/Şamuha, Maşat/Tapikka, Oymağaç/Nerik, gibi önemli Hitit merkezleri açığa çıkartılmıştır.

Eldeki veriler ile Yukarı Ülke'nin mutlak sınırlarını belirlemek son derece güçtür. Yukarı Ülke'nin sınırları Hititlerin gücü ile doğru orantılı olarak genişleyip daralmıştır. Araştırmacılar arasında Yukarı Ülke'nin sınırları konusunda genel olarak fikir birliği bulunmaktadır. Yukarı Ülke, Hattuşa'nın kuzey ve kuzeydoğusuna yerleştirilmekte olup buna göre Yukarı Ülke, Kızılırmak ve Fırat arasında kalan bölgenin üst kısmında yer aldığı öne sürülmektedir. Bölge, kuzeyde Kaška ve kuzeydoğuda ise Azzi-Hayaša sınırına dayanmaktadır⁵¹⁷. Bu yönü ile sık sık tehdit altında kalan bölgenin aynı zaman da ülke sınırlarının korunması noktasında kritik bir pozisyon üstlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. (Harita 9.1).

Eski Hitit Dönemi içinde Yukarı Ülke (KUR^{uru}UGU^{ti}) ifadesi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yukarı Ülke ile ilgili bilgiler ağırlıklı olarak Maşat Höyük'te bulunan tabletler sayesinde elimize geçmektedir. III. Tuthaliya dönemine tarihlenen metinlerde III. Tuthaliya'nın belli bir süre burada kalarak seferleri organize ettiği bilgisi bulunmaktadır⁵¹⁸. I. Šuppiluliuma ve II. Murşili dönemi'nde bu bölgenin Kaška ve Azzi-Hayaša'ya karşı yapılacak olan seferler sırasında üs vazifesi taşıdığı anlaşılmaktadır. Yukarı Ülke'nin idaresi konusunda III. Tuthaliya, I. Šuppiluliuma ve II. Murşili'nin başka bir yönetici atamaya gerek duymadan ülkeyi doğrudan kendilerinin yönettiği

⁵¹⁷ Bryce, (1986-1987), 89. ayrıca bkz. Alparslan, M. (2017). "The Upper Land: Borders of a Political and Geographical Landscape". M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, pp. 177-184.

⁵¹⁸ Alp, S. (1991). *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8.

gösterilmektedir⁵²¹. Yozgat'tan Sivas'a ulaşım sağlayan güzerh hattı üzerinde yer alan Kayalıpınar/Şamuha ve Kalkankaya'nın söz konusu hattın denetimden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır⁵²². Sivas'ın doğu hattında yer alan Gökdin-Kale Höyük'ün ise doğal bir yükselti üzerinde yer almakta olup Hafik Ovasına hakim bir noktada bulunmaktadır. Jeomanyetik çalışmalar sonucunda yerleşmenin sandık duvarlı bir sur sistemine sahip olduğu tespit edilmiştir. Gökdin-Kale Höyük'ün, tahkimatlı yapısı ve ovaya hakim pozisyonu dikkate alındığında söz konusu yerleşmenin tarım aktivitelerinin devamlılığından ve korunmasından sorumlu olduğu anlaşılmaktadır⁵²³.

Ana güzergah hatları dışında yer alan ve dağ geçitleri üzerinde bulunan küçük ölçekli Hitit yerleşmeleri (1- 2 hektar) geçiş hattı üzerindeki güvenliği ve denetimi sağlama işlevi taşımaktadır. Sivas'ta yürütülen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen Kahvepınar ve Eşmabaşı gibi yerleşimler bu duruma örnek teşkil etmektedir⁵²⁴.

Yukarı Ülke'nin içinde bulunduğu coğrafya konum itibariyle Doğu Anadolu ve Orta Anadolu'yu birbirine bağlamaktadır. Balıklı-Tohma vadisi aracılığı ile Malatya Ovası'na uzanan hat üzerinde yer alan ve topoğrafik özellikler itibariyle tahkimatlı bir yapıya sahip olduğu ileri sürülen Kel Osman Ağılı, Aşağı Kalaca gibi Hitit yerleşmeleri söz konusunu güzergah hattını kontrol altında tutmaktadır⁵²⁵. Yukarı Fırat Havzası üzerinen gerçekleşmesi muhtemel Hurri ve Azzi-Hayaşa tehdidi karşısında bu merkelerin önemli bir güvenlik noktası oluşturduğu düşünülmektedir.

Yukarı Ülke ile ilgili ele geçen yazılı metinlerde I. Šuppiluliuma döneminde Kayalıpınar/Şamuha'nın ön plana çıktığı görülürken III. Hattuşili döneminde ise Hakmiş'in önemli bir konuma eriştiği görülmektedir. Hakmiş, III. Hattuşili döneminde Yukarı Ülke'nin savunma ve saldırı merkezi haline gelmiştir⁵²⁶. Hakmiş'in lokalizasyonu ile ilgili yürütülen çalışmalarda söz konusu yerleşmenin Amasya civarında aranması gerektiği öne sürülmektedir. Bu noktada güçlü bir Hitit yerleşimine sahip olan, Amasya'nın en büyük höyüğü niteliğindeki Doğanstepe'de ele geçen Hitit mühür baskıları

⁵²¹ Ökse, A. T. (2008). "Sivas Bölgesi'nin Hitit Yerleşim Tarihi ve Kökenleri". T. Tarhan., A. Tibet. E. Konyar. (Editörler). *Muhibe Darga Armağanı*. İstanbul. Sadberk Hanım Müzesi Yayını, s. 366-368., Engin, (2017), 164.

⁵²² Ökse, 2008, 369.

⁵²³ Engin, 2017, 164.

⁵²⁴ Ökse, 2008, 367.

⁵²⁵ Ökse, A. T. (2005). "Sivas'da Hitit Çağı öncesi Yerleşim Sisteminde Devamlılık ve Değişim". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 70., Ökse, (2008), 369.

⁵²⁶ Murat, L. (2008). "Hitit Tarihi Coğrafyasında Hakmiş ve İştahara Ülkelerinin Konumu". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (44), 189.

ve bronz Hitit fırtına tanrısı heykelciği üzerinden Doğantepe'nin Hakmiş için uygun bir aday olduğu öne sürülmektedir⁵²⁷.

Sık sık düşman tehtidi altında kalan yukarı Ülke'nin III. Tuthaliya döneminde Kaška ve Azzi-Hayaša işgaline maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu saldırı sonucunda Azzi-Hayaša sınırlarını Yukarı Ülke'deki Šamuha'ya kadar genişletmiştir. Söz konusu istila eylemi ile ilgili olarak Kayalıpınar/Šamuha ve Kuşaklı/Šarissa kazılarında elde edilen veriler önemli bilgiler sunmaktadır. Andreas Müller-Karpe, Kuşaklı/Šarissa'nın II. yapı katının sonunu ile Kayalıpınar/Samuha'nın III. yapı katında tespit edilen yıkım tabakasının MÖ 14.yüzyıl ortalarında meydana geldiği öne sürmektedir. Bu öneriye göre söz konusu yangın tabakası Hitit metinlerinde bahsi geçen ve III. Tuthaliya döneminde meydana gelen eş merkezli istila hareketinin bir sonucudur. Hitit metinleri, Hitit ülkesinde yaşanan eş merkezli istila hareketi sırasında Azzi-Hayaša'nın Yukarı Ülke'yi işgal ettiğinden bahsetmektedir. Kayalıpınar/Šamuha'nın yanı sıra Kuşaklı/Šarissa'da da açığa çıkarılan yangın tabakası Azzi-Hayaša saldırısı ile ilişkilendirilmektedir⁵²⁸. Andreas Müller-Karpe, 14. yy ortalarında yaşandığı öne süren eş merkezli istila hareketine Kayalıpınar/Šamuha ve Kuşaklı/Šarissa'da rastlanıldığından bahsederken benzer durum Boğazköy/Hattuša için geçerli değildir. Söz konusu istila eylemi sırasında Boğazköy/Hattuša'nın da yıkımı uğradığı bilgisi bulunuyor olsa da Boğazköy/Hattuša'da yürütülen kazı çalışmalarında eş merkezli istila hareketine ışık tutacak yangın tabakasına ait verilerin bulunmadığından bahsedilememektedir⁵²⁹.

Eş merkezli itila dalgası sonucunda yaşanan Azzi Hayaša saldırısı I. Šuppiluliuma'nın gerçekleştirdiği seferler sonucunda bertaraf edilmiş ve devamında işgalci birlikler kendi sınırlarına doğru geriletilmiştir. Başarılı seferler sonrasında Azzi-Hayaša ile imzalanan Huqqana antlaşması sonrasında bölgedeki Hitit otoritesi yeniden tesis edilir⁵³⁰. I. Šuppiluliuma, Azzi-Hayaša kralı Huqqana ile kız kardeşini evlendirerek⁵³¹ hanedanlar arası kurulacak bağlar ile beraber ülke için güvenli sınırlar oluşturmayı amaçlamıştır⁵³². II. Murşili döneminde Azzi-Hayaša'nın tekrar saldırıya geçmesi neticesinde çıkan

⁵²⁷ Dönmez, Ş. (2017). "The Contribution of new Research to Hittite Historical Geography of Amasya Province". M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, pp. 80.

⁵²⁸ Müller-Karpe, 2017, 61-62.

⁵²⁹ Klinger, J. (2006) "Der Beitrag der Textfunde zur Archäologiegeschichte der hethitischen Hauptstadt". *BYZAS*, 4, 7.

⁵³⁰ Bryce, 1986-1987, 89.

⁵³¹ Ünal, 2002, 158.

⁵³² Dinçol, 1982, 56.

çatışmalarda Hititler bölgedeki iktidarını korumayı başarmıştır. T. Bryce göre II. Murşili ve sonrası dönemlerde Azzi-Hayaşa Yukarı Ülke'nin güvenliği noktasında sorun olmaktan çıkmıştır⁵³³.

Azzi-Hayaşa kontrol altına alınmış olsa da Yukarı Ülke ve Hitit Krallığının en azılı düşmanı olan Kaška kabileleri krallığın yıkılışına kadar Hitit güvenliğini sık sık tehdit etmiştir.

Yukarı Ülke Kuzey ve Kuzeydoğudan gelecek saldırılar karşısında bir tampon vazifesi görmektedir. Kaška Ülkesi'nin Merzifon-Amasya hattının kuzeyinde Sinop ile Ordu arasında kalan bölge içerisinde yer aldığı öne sürülmektedir⁵³⁴.

Kuzeyden başlattıkları akınlar ile Hitit yerleşmelerini işgal eden Kaşkalar ile Hititler arasındaki ilk karşılaşma III. Hattuşili dönemine tarihlenen bir metinde karşımıza çıkmaktadır. Bu metinde I. Hattuşili'nin iktidarı sırasında Kaška ve Hitit Krallığı arasındaki sınırın Kummeşmaha nehri olarak belirlendiğinden bahsedilmektedir⁵³⁵.

Hitit yazılı metinlerinde I/II. Hantili döneminde etkili bir hal alan Kaška saldırıları karşısında Hititler'in uyguladıkları savunma politikası ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Metinlerde I/II. Hantili'nin sınır güvenliği ile beraber ülke güvenliğini korumak için Kaška sınırına yakın yerlere kaleler ve sınır karakolları inşa ettirdiğinden bahsedilmektedir⁵³⁶.

Orta Karadeniz Bölümü (Samsun-Amasya) içinde yürütülen yüzey araştırmaları sonucunda Hititler'in kuzey sınırında oluşturdukları savunma hattı ile ilgili önemli bilgilere ulaşılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Vezirköprü-Merzifon-Suluova-Amasya-Taşova hattının, kıyı ve kara kesimini birbirinden ayıran bir hat oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu hatın kuzeyinde kalan kıyı kesimi içindeki yerleşimin MÖ II. bin yılın ilk çeyreğine kadar varlığını sürdürdüğü ancak bu tarihten sonra ise söz konusu alan içinde kayda değer bir yerleşim dokusunun ortaya çıkmadığından bahsedilmektedir. MÖ 1750-1450'ye (Eski Hitit) tarihlenen yerleşmelerin genellikle kara kesiminde yoğunluk kazandığı

⁵³³ Bryce, 1986-1987, 89.

⁵³⁴ Schuller, E. Von. (1965). *Die Kaskaer: Ein Beitrag Zur Ethnographie des alten Kleinasien*. Berlin: Walter de Gruyter, 12. Yakar, J., Dinçol, A. M. (1974). "Remarks on the Historical Geography of North Central Anatolia During the Pre-Hittite and Hittite Periods". *Tell Aviv*, 1 (3), 85.

⁵³⁵ Schuller, 1965, 19., Ünal, A. (2003a). *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 60.

⁵³⁶ Ünal, A. (2018). *Eski Anadolu Siyasi Tarihi, Eski Taş Devri'nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (MÖ 60.000-1180)*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 429., Murat, 2016, 31.

görülmektedir. Hitit egemenlik sahası dışında kaldığı düşünülen kıyı kesiminin ise Hititli yerleşimcilerden ziyade Kaşka topluluklarına ev sahipliği yaptığı öne sürülmektedir⁵³⁷.

Vezirköprü-Merzifon-Suluova-Amasya-Taşova hattının güneyinde kalan yerleşmelerin MÖ II. bin yıla tarihlenen tüm dönemleri kendi içinde barındırdığı tespit edilmiştir. Bu noktada Vezirköprü (Oymağaç Höyük), Merzifon (Onhoroz Tepe, Alacapınar Tepe), Amasya (Oluz Höyük, Doğantepe) MÖ II. bin yıl sürecindeki kesintisiz yerleşmeleri ile ön plana çıkmaktadır. Söz konusu merkezlerin Kaşka saldırıları karşısında Hatti yurdunu koruyan bir savunma zinciri oluşturduğu düşünülmektedir⁵³⁸.

Oluz Höyük ve Doğantepe'nin bu savunma hattı içinde oldukça stratejik bir noktada yer aldığı görülmektedir. Her iki merkez, Kırklardağı ve Karadağ arasından geçen vadi aracılığı ile önce Alaca Höyük'e daha sonrasında ise Eskişehir ve Hattuşa'ya ulaşım sağlayan güzergah hattı üzerinde yer almaktadır⁵³⁹. Birbirlerine oldukça yakın bir noktada yer alan Oluz Höyük ve Doğantepe ile başkent Hattuşa arasında kuş uçuşu yaklaşık olarak 100 km.'lik mesafe bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda gün boyunca gerçekleştirilen yürüyüş eylemi sonunda yaklaşık olarak 30-35 km. civarında bir mesafenin kat edilebileceği tespit edilmiştir. Bu noktadan hareketle Doğantepe ve Oluz Höyük'ün kontrol altında tuttuğu hattan Hattuşa'ya ilerlemek isteyen birliklerin 3-4 gün sonunda amaçlarına ulaşmaları mümkün olmaktadır. Yukarı Ülke'den Hattuşa'ya kısa süre içinde erişim imkanı sağlayan güzergahın güvenlik açısından stratejik bir önem arz ettiği ve bu hattın Oluz höyük, Doğantepe yerleşmeleri aracılığı ile koruma altına alınmış olduğu anlaşılmaktadır⁵⁴⁰.

Kuzeydeki savunma hattının güneyinde yer alan ve Hitit yazılı kaynaklarında kuzeydeki sınır hattının güvenliğinden sorumlu olan Maşat Höyük/Tapikka'nın iç kesimde yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda Maşat Höyük'ün doğrudan sınır hattı üzerinde yer alan bir merkezden ziyade sınır bölgesinde bulunan ve sınırdaki yerleşmeleri kontrol eden bir merkez özelliğinde olduğu düşünülmektedir⁵⁴¹. Ntekim Hitit yazılı kaynaklarından elimize geçen veriler de söz konusu düşüncüyü desteklemektedir. Maşat Höyük'te ele geçen bir mektupta (HKM 96) ‘‘Yukarı Ülke diyarının birlikleri, İshupitta diyarı, Şakaddunuwa Dağı diyarı, Şanahuitta diyarı, Tuppaziya diyarı, Lahjuwazantiya diyarı,

⁵³⁷ Dönmez, Ş. (2002a). ‘‘1997-1999 Yüzey Araştırmaları’nda incelenen Samsun, Amasya İlleri M.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri’’. *Belleten*, 65(244), 888.

⁵³⁸ Dönmez, 2002a, 888.

⁵³⁹ Dönmez, 2017, 79.

⁵⁴⁰ Dönmez, 2017, 81.

⁵⁴¹ Dönmez, 2017, 76.

Işuwa diyarı ve Yukarı Ülke'nin her birliği onlara karşı harekete geçirilsin'' ifadesi yer almaktadır. Mektup'ta yer alan bu bilgi sayesinde Maşat Höyük'ün Yukarı Ülke sınırları içinde yer alan birliklerin harekete geçirilmesinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır⁵⁴².

Eski Hitit Krallığı sürecinde uygulanmaya başlanan kule ve karakol zincirinden oluşan savunma hattının başarılı sonuçlar sunmadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kaşka toplulukları Hitit yerleşmelerini yağmalamaya devam etmiştir. Askeri çözümler ile dizginlenemeyen Kaşka saldırıları karşısında Hitit kralları iktidarlarını koruyabilmek amacıyla bazı dönemlerde Kaşkalar'a arazi bağışında bulunmuşlardır. Yapılan arazi bağışları ile birlikte Kaşka saldırılarının son bulması amaçlanmıştır⁵⁴³. I/II Hantili⁵⁴⁴, I. Muwatalli⁵⁴⁵, I. Arnuwanda⁵⁴⁶ döneminde Kaşkalar'a bağışlanan arazi belgeleri bu durumun bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya dönemlerinde Eski Hitit krallarından I/II. Hantili'nin iktidarı sırasında kutsal kent Nerik ile beraber Tiliura'nın Kaşkalar tarafından istila edildiği anlatılmaktadır. Nerik, Hitiler için kutsal bir kent niteliği taşımaktadır. III. Hattuşili dönemine kadar Hititler, Nerik'in geri alınması için çeşitli saldırılar gerçekleştirilmiş olsa da sonucu hep başarısız olmuştur. III. Hattuşili dönemine gelindiğinde uzun bir aradan sonra Kutsal Kent Nerik'in geri alındığı anlaşılmaktadır.

III. Hattuşili dönemine tarihlendirilen bir diğer metinde III. Tuthaliya dönemi içinde Hitit topraklarının maruz kaldığı işgaller anlatılmaktadır. Bu işgaller sırasında Kaşkalar Hitit Ülkesi'ne saldırmış ve Kızılırmak'ı geçerek Yukarı Ülke'yi tahrip etmişlerdir. Kaşkalar'ın işgali sonrasında Kaneş ve Nenaşsa', kaybedilmiş olup devamında bu yerleşimler Kaşkalar tarafından Hitit Ülkesi'ne karşı sınır yapılmıştır⁵⁴⁷.

I. Šuppiluliuma'nın babası III. Tuthaliya döneminde benzer güvenlik uygulamalarına devam edilmiştir. III. Tuthaliya hastalığı sebebi ile devlet sorunları ile yakından ilgilenemezken bu sorumluluğu oğlu I. Šuppiluliuma yerine getirmeye çalışmıştır. I. Šuppiluliuma özellikle güvenlik politikaları ile yakından ilgilenmiş olup

⁵⁴² Alparslan, 2017, 179.

⁵⁴³ Murat, 2016, 58.

⁵⁴⁴ Klengel, 1999, 92-93.

⁵⁴⁵ Klengel, 1999, 100.

⁵⁴⁶ Klengel, 1999, 91-93.

⁵⁴⁷ Macqueen, J. G. (2009). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. (İkinci Baskı)*. (Çev. E. Davutoğlu) Ankara: Arkadaş Yayınevi, (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı), 58.

Kaška sınır boylarındaki yerleşmeleri tahkim ederek sınıra inşa ettirdiği kuleler ile sınır güvenliğini kontrol altında tutmaya gayret etmiştir⁵⁴⁸.

II. Muršili Dönemi'nde Kaşkalar üzerine sık sık seferler düzenlenmiş ve geçici olarak Kaška saldırıları bertaraf edilmiştir. Bu dönem içinde Muršili'nin anlatımına göre Kaşkalar'ın tek bir çatı altında toplanmaya çalıştıkları belirtilmektedir. Metinlerde Kaşkalar'ın tek bir çatı altında birleşmesine öncülük eden Tipiyalı Pihhuniya ismi ile karşılaşılmaktadır. II. Muršili, Pihhuniya'nın basit bir beyden ziyade bir kral gibi hareket ettiğinden bahsetmektedir. Pihhuniya, Yukarı Ülke üzerine yürüyerek buradaki kentleri işgal etmiş ve beraberindeki esirler ile birlikte Kaška Ülkesi'ne geri dönmüştür. II. Muršili Kaşkalar'ın tek bir çatı altında toplanmalarını önlemek ve Kaška saldırılarına son vermek için çıktığı sefer neticesinde Pihhuniya'yı mağlup etmeyi başarmıştır⁵⁴⁹.

Kaşkalar'ın batısına sınır olan Pala ve Tum(m)ana Hititlerin Kaška saldırılarına karşı organize olup direnç gösterdikleri yerlerden bir tanesidir Yukarı ülke sınırları dışında olan ve Hititlerin Kuzeybatısında bulunan Pala ve Tum(m)ana Kaşkalar'a karşı bir tampon bölge vazifesi taşımaktadır⁵⁵⁰. Pala Ülkesi ile ilgili olarak çivi yazılı metinlerde bölgenin Tum(m)ana-Kaška-Durmitta ve Hitit toprakları arasında etrafı dağlık geri kısmı açık çanak gibi düz bir alanda bulunduğu bahsedilmektedir. Yazılı belgelerde tahkimli bir kente sahip olan Pala kenti ile Pala ülkesinin Hititler ile iyi ilişkiler kurduğu ve Hititler için sadık bir müttefik olduğu bilgisi verilmektedir. Genel itibariyle Pala Ülke'si Osmancık ile Saraycık Kasabaları arasına Çaldağı-Tavşandağı ve İnegöl Dağı arasına yerleştirilmektedir⁵⁵¹.

Hitit metinlerinde adı Pala ile birlikte geçen Tum(m)ana Ülkesi'ne I. Šuppiluliuma ve II. Muršili Döneminde rastlanmaktadır. Metinlerde Pala Ülkesi'ne sefer yapıldığına rastlanmazken Tum(m)ana Ülkesi'ne ise zaman zaman sefer yapıldığı görülmektedir. Araştırmacılara göre Tum(m)ana'ya yapılan seferlerin sebebi yakınlarda olduğu düşünülen ve Kaşkalar tarafından ele geçirilen ve fırtına tanrısının kült merkezi olan kutsal kent Nerik'i, geri almak ile ilgili olmalıdır⁵⁵². Çoğu araştırmacı tarafından antik kent Domanitis'e lokalize edilen Tum(m)ana Ülkesi ile beraber Pala Ülkesi de I.

⁵⁴⁸ Dinçol, 1982, 37.

⁵⁴⁹ Bryce, 2005, 198.

⁵⁵⁰ Macqueen, 2009, 61.

⁵⁵¹ Ertem, H. (1980). *Hitit Devletinin İki Eyaleti Pala-Tum(m)ana*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 13.

⁵⁵² Ertem, 1980, 2.

Šuppiluliuma'nın kardeşi olan Zida'nın oğlu Hutupiyanza tarafından yönetilmiştir. II. Muwatalli döneminde ise buranın yönetimi III. Hattušili'ye verilmiştir⁵⁵³.

9.1.2. Aşağı Ülke (Kur^{uru} Şapliti) Tampon Bölgesi

Hititler'in tampon bölgelerinden bir diğeri Hitit metinlerinde KUR^{URU} ŞAPLITI olarak geçen Aşağı Ülke'dir. Aşağı Ülke, araştırmacıların çoğu tarafından Konya Ovası'nın Tuz Gölü'nü kapsayan uzantısı ile Toroslar arasında kalan Orta Anadolu vadisindeki merkez konkav içerisinde yerleştirilmektedir (**Harita 9.2**)⁵⁵⁴.

Hitit güvenlik politikası içinde Aşağı Ülke güneybatı sınırını korumak ile yükümlüdür. Hititler'in batısında yer alan ve Aşağı Ülke ile sınır komşusu durumundaki Arzawa Ülke'si güneybatı sınırı için her daim tehdit oluşturmaktadır. Hitit tarihi içinde Arzawa Ülkesi'nin Hitit sınırlarına saldırılar düzenlediği bilinmektedir. III. Hattušili Dönemine tarihlendirilen bir belge bize Arzawa saldırıları ile ilgili olarak önemli bilgiler sunmaktadır. Belgede III. Tuthaliya dönemi içinde Arzawa kuvvetlerinin güneybatıdan Aşağı Ülke'ye akınlar yaparak bu alanları işgal ettiği ve bunun sonucunda da Tuwanuwa ile beraber Uda'yı kendisine sınır yaptığından bahsedilmektedir⁵⁵⁵.

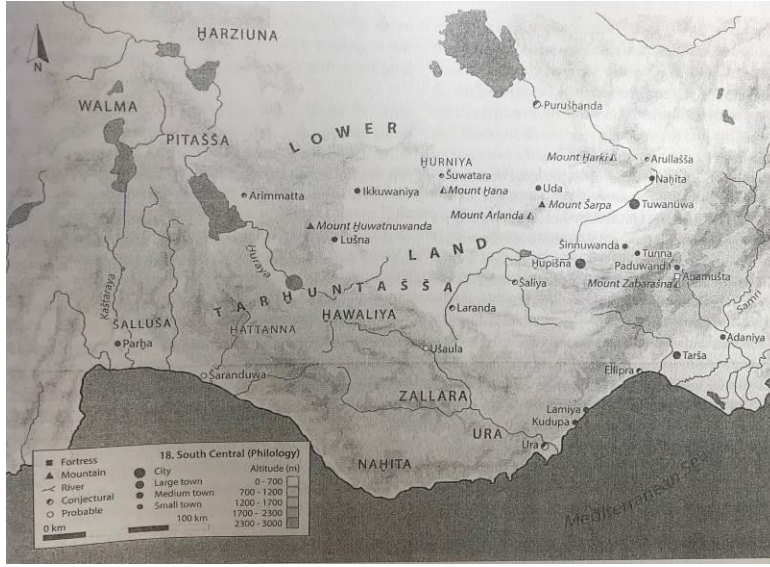
Aşağı Ülke, Hitit ve Arzawa arasındaki ulaşım rotalarının kavşak noktasında yer almaktadır. I. Šuppiluliuma'nın iktidarından önce sık sık saldırılara maruz kalan bölgede istikrar I. Šuppiluliuma döneminde sağlanırken II. Muršili Dönemi bu iktidarın pekiştirildiği bir dönem halini alır⁵⁵⁶.

⁵⁵³ Ertem, 1980, 15.

⁵⁵⁴ Bryce, T. (1974a). "Some Geographical and Political Aspects of Mursulis' Arzawan Campaign". *Anatolian Studies*, 24, 104., Bryce, 1986-1987, 97., Garstang, Gurney, 1959, 95., Alp, S. (1995). "Bronz Tablet ve Tarhuntaşa Kentinin Yeri". *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 18.

⁵⁵⁵ Bryce, 1974a, 104.

⁵⁵⁶ Bryce, 1986-1987, 97.

Harita 9.2. Aşağı Ülke tampon bölgesi (Forlanini, 2017, 252, Fig. 18.1).

Aşağı Ülke üzerinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında bu alanda sayıları 200’ü aşan Hitit Dönemi’ne ait yerleşmeler ile karşılaşmıştır. Bölgedeki yerleşmeler genellikle küçük ölçekli olup (7 hektar) birbirlerine yakın mesafelerde yer almaktadır. Bölgenin geniş düzlüklere sahip olması dışında, verimli tarım alanları ve zengin ticaret ağının göbeğinde bulunması yerleşim sayısının artmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun dışında Hitit Krallığı’nın bölgedeki egemenliği de söz konusu yerleşim modelinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aşağı Ülke’deki Hitit yerleşimleri Hititler’in sağladığı güvenli ortam ile birlikte büyük ölçekli höyükler etrafında toplanmaktan ziyade daha küçük ölçekli tarımcı yerleşmeler şeklinde varlığını sürdürme imkanına sahip olmuştur⁵⁵⁷.

Aşağı Ülke sahip olduğu yoğun yerleşim sayısı ve konum özelliği ile birlikte Hitit Ülkesi’nin çekirdek bölgesini güneybatıdan gerçekleşmesi muhtemel saldırılara karşı koruma altına almaktadır. Burada yer alan yerleşmeler ekonomik değerinin yanı sıra aynı zamanda Hitit Krallığı’nın Batı Anadolu üzerine gerçekleştirdiği seferler sırasında ordunun ihtiyaç duyduğu lojistik desteği sağlamaktadır. Nitekim II. Murşili’nin Arzawa seferi ve III. Hattuşili’nin Lukka seferi sırasında Hitit ordusunun Aşağı Ülke’deki üslerde konakladığı bilinmektedir⁵⁵⁸.

⁵⁵⁷ Matessi, A. and Tomassini Pieri, B. M. (2017). ‘‘South-Central: Archaeology’’. M. Weeden and L. Z. Ullmann (Editors). *Hittite Landsape and Geography*. London. Brill, pp. 98, 101.

⁵⁵⁸ Bryce, 1986-1987, 99.

Hititler, Aşağı Ülke'nin yönetimi noktasında görevlendirdiği kişiler ile bölge üzerindeki otoritesini tesis etmeyi başarmıştır. I. Šuppiluliuma döneminde Aşağı Ülke'nin yönetiminde söz sahibi olan Hannutti ismi ile karşılaşılmaktadır.⁵⁵⁹ Daha sonra Hannutti'nin II. Murşili devrinin bir bölümüne kadar bu görevi devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Hannutti Aşağı Ülke'de güveni ve istikrarı sağlamak ile görevlendirilmiştir. Hannutti sınır hattını koruyup kollarken I. Šuppiluliuma kuzeydeki Kaška saldırılarına karşı harekete geçme imkanı bulmuştur⁵⁶⁰. II. Muvatalli tarafından başkent Hattuša'nın Aşağı Ülke'de yer alan Tarhuntašša'ya taşınması ile birlikte II. Muwatalli'nin Aşağı Ülke'de III. Hattušili'nin ise Yukarı Ülke'de etkin hale geldiği anlaşılmaktadır⁵⁶¹.

Hitit dünyasını sıklıkla meşgul eden ve tam anlamı ile kesin bir Hitit kontrolünden bahsedemeyeceğimiz Arzawa sınırlarının nerede başlayıp bittiği günümüzde hala bir tartışma konusu olarak güncelliğini korumaktadır⁵⁶².

Arzawa'nın yer aldığı konum ile ilgili olarak iki farklı görüş öne sürülmüştür. J. Garstang ve O. R. Gurney, Arzawa'yı ağırlık merkezi olarak Gediz ve Menderes Vadisi içine yerleştirmektedir⁵⁶³. A. Ünal Arzawa'nın doğu sınırında Hititler'in bulunduğu bahseder. Doğu sınırı istikrarsız olup güç dengelerine bağlı olarak daralmış veya genişlemiştir. Batıda Ege Denizi bulunurken güneyde Bodrum Kalesi, kuzey sınırı ise belirsiz olmakla beraber bu alanda Assuwa Ülkesi'nin yer aldığından bahsetmektedir⁵⁶⁴. Macqueen, Anadolu'nun güneybatısında II. Bin yıl yerleşim izlerinin cılız olması sebebi ile Arzawa'nın Lidya bölgesi içinde yer alması gerektiğini belirtir⁵⁶⁵. J. D. Hawkins, Garstang ve Gurney tarafından Batı Anadolu tarihi coğrafyası için ileri sürelen görüşlere büyük oranda katılmıştır⁵⁶⁶. Arzawa'yı Pamphilia bölesine yerleştiren diğer görüş ise yeterince kabul görmemiştir⁵⁶⁷.

⁵⁵⁹ Houwing Ten Cate, P. H. J. (1966). "A New Fragment of the "Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II". *Journal of Near Eastern Studies*, 25 (1), 27.

⁵⁶⁰ Bryce, 1986-1987, 98.

⁵⁶¹ Kınal, F. (1987). *Eski Anadolu Tarihi (İkinci Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 110.

⁵⁶² Bryce, 1974a, 103.

⁵⁶³ Garstang, Gurney, 1959., Macqueen, J. G. (1968). "Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium B.C.". *Anatolian Studies*, 18, fig 11.

⁵⁶⁴ Ünal, 2003a, 4.

⁵⁶⁵ Macqueen, 2009, 40-41.

⁵⁶⁶ Hawkins, J. G. (1998). "Tarkasnawa King of Mira "Tarkondemos" Boğazköy Sealing and Karabel". *Anatolian Studies*, (48), 31.

⁵⁶⁷ Göetze, A. (1957). *Kleinasien, in Kulturgeschichte des Alten Orients*. (2). München: Verlag, 49., Akdeniz, E. (2006). "II. Murşili'nin Arzawa Seferi ve Tarihi Coğrafya Açısından Bazı Öneriler". *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, 2006/1, (7), 17.

Arzawa coğrafyasının merkezinde küçük Arzawa krallığı yer almaktadır. Mira-Kuwaliya, Seha Nehri Ülkesi ve Hapalla Küçük Arzawa etrafında toplanarak konfederatif bir yapı halini alan Büyük Arzawa'yı oluşturur. Bu topluluğa II. Muwatalli'nin iktidarı sırasında Wiluša'nın katıldığı bilinmektedir⁵⁶⁸. Arzawa Ülkesi'nin tek merkezli bir oluşum içinde olmaması Hititler açısından bölgenin kontrolünü güçleştirmiştir⁵⁶⁹.

Hitit Ülkesi ile Arzawa arasında ulaşım sağlayan rotalar ile ilgili yapılan çalışmalarda Sultan Dağları ve Emir Dağı arasında yer alan koridor hattının Hitit ordusu tarafından kullanılmış olabileceği öne sürülmektedir. Bu koridor hattının doğusunda yer alan Köylütolu'da Hitit Krallığına ait olan bir baraj yapısı açığa çıkarılmıştır. Köylütolu barajı Akşehir'i, Kadınhanı'na bağlayan yolun yakınında yer almaktadır. Köylütolu Barajı, Su kaynakları ve yağış rejimi bakımından oldukça fakir bir bölge içinde yer almaktadır. Söz konusu bölge içinde yapılan çalışmalar sırasında Hitit Krallığı ile çağdaş yerleşim sayısı son derece azdır. Bu bağlamda açığa çıkarılan baraj yapısının hayvancılık ve tarım ile ilgili işlevlerden ziyade Arzawa üzerine sefere çıkan Hitit ordusuna su temin ettiği ileri sürülmektedir. Köylütolu'ndaki baraj yapısı sayesinde Hitit ordusunun bu alanı bir konaklama noktası olarak kullanmış olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır⁵⁷⁰.

Bugüne kadar Arzawa Ülkesi ile ilgili elde edilen bilgilerin büyük bir kısmını yazılı kaynaklar oluşturmaktadır. Özellikle Hitit arşivleri bu konuda en çok faydalanılan kaynakların başında gelmektedir. Hitit yazılı kaynaklarına göre Arzawa-Hitit ilişkileri I. Hattušili dönemine kadar uzanmaktadır. Telipinu fermanında aktarılan olaylarda I. Hattušili'nin gerçekleştirdiği seferler sonrasında denizi kendisine sınır yaptığından bahsedilmektedir. Aynı metinde I. Hattušili'nin sonradan Aşağı Ülke sınırları içinde yer alacak olan bir dizi kenti işgal ettiğinden bahsedilmektedir. Bu kentlerin Arzawa sınırına yakın olması sebebi ile Arzawa ile ilişkiye geçildiği ve sınır yapılan denizin Ege Denizi olabileceği öne sürülse de A. Ünal söz konusu denizin I. Hattušili'nin Kuzey Suriye'de gerçekleştirdiği fetihler bağlamında Akdeniz olduğunu öne sürmektedir⁵⁷¹.

II. Muwatalli Döneminde Wiluša Kralı Alaksandus ile imzalanan antlaşmada I. Hattušili'nin krallığı sırasında Arzawa Ülkeleri'nin hepsiyle ve Wiluša ile savaşarak onları

⁵⁶⁸ Ünal, 2003a, 4.

⁵⁶⁹ Singer, I, (1983). "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C According to The Hittite Sources". *Anatolian Studies*, 33, 208.

⁵⁷⁰ Ullmann, L, Z. (2010). *Movement and Making of Palace in the Hittite Landscape*, PhD Dissertation, Columbia University, 215-217., Matessi, A., Tomassini Pieri, B. M. 2017, 99.

⁵⁷¹ Ünal, 2003a, 5.

köle yaptığından bahsedilmektedir⁵⁷². Başka bir kaynakta ise I. Hattuşili'nin yine Arzawa üzerine sefer yaptığı ve sefer sonucunda ganimet olarak sığır ve koyun sürüleri getirdiğinden bahsedilmektedir⁵⁷³.

Kral Ammuna devrinde ise Hitit otoritesine karşı isyan eden ülkeler arasında Arzawiya adı geçmektedir⁵⁷⁴. M.Ö 1400'ler civarında Batı Anadolu'da Tuthaliya I/II iktidarına karşı savaş açan ve fethedilen ülkeler arasında yine Arzawa'nın da adı geçmektedir⁵⁷⁵. Tuthaliya I/II batı üzerine yaptığı seferde Arzawa ve Assuwa kuvvetlerini mağlup ettiğinden bahsetmektedir. Ancak Mellaart'ın da işaret ettiği üzere söz konusu seferler ne bir fetih ne de topraklarına katma ile sonuçlanmıştır. Hitit yazılı kaynaklarında da anlaşıldığı üzere Hititler güç itibarıyla Arzawa Ülkesi'ne zaman zaman etkili seferler düzenlemeyi başarmıştır. Askeri olarak elde edilen bu başarılarla rağmen Arzawa üzerinde kesin olarak Hitit otoritesinin sağlandığından bahsedilmemektedir⁵⁷⁶.

III. Tuthaliya dönemine gelindiğinde Hatti Ülkesi'nde bir kriz hali yaşanmaktadır. Arzawa bu kriz sırasında Hititler'in güneybatı (Aşağı Ülke) sınırını geçerek bu alanlardaki Hitit yerleşmelerini işgal etmiştir⁵⁷⁷. Hitit Ülkesi'nin yaşadığı kriz sonrasında Mısır firavunu III Amenhotep ile Arzawa kralı Tarhundaradu arasında geçen yazışmanın bu döneme ait olduğu düşünülmektedir. Mektup Tarhundaradu kızı ile III Amenhotep arasında gerçekleşmesi muhtemel olan bir evlilik ile ilgili detayları içermesinin dışında dönemin siyasi atmosferine dair önemli bilgiler de sunmaktadır. Mektupta III. Amenhotep tarafından yazılan "*Her şeyin bittiğini ve Hattuşa Ülkesi'nin felç olduğunu işittim*" ifadesi ile birlikte Hititler'in bölge içindeki gücünü kaybettiği anlaşılmaktadır. Anadolu'daki otorite boşluğu içinde Mısır ile yazışacak kadar güçlü bir hale gelmeyi başaran Arzawa'nın başarısı fazla uzun sürmemiştir⁵⁷⁸. Hitit krallığı I. Šuppiluliuma'nın desteği ile beraber içinde bulunan kriz sürecinden hızlı bir şekilde çıkmayı başarmıştır. I. Šuppiluliuma kaybedilen toprakları hızlı bir şekilde geri kazanmak için ilk seferlerini Aşağı Ülke'yi işgal altında tutan Arzawalı birliklere karşı sefer yapmış ve bu seferlerde de başarılı sonuçlar

⁵⁷² Karağuz, G. (2002). *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Konya: Çizgi Kitap Evi, 140.

⁵⁷³ Ünal, 2003a, 5.

⁵⁷⁴ Beckman, 1996, 231.

⁵⁷⁵ Bryce, T. (2011a). "The Late Bronze Age in the West and the Aegean". S. R. Steadman and G. McMahon. (Editors), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. New York. Oxford University Press, pp. 364.

⁵⁷⁶ Bryce, T. (1986). "Madduwatta and Hittite Policy in Western Anatolia". *Historia*, 35 (1), *Zeitschrift für Alte Geschichte*. 3.

⁵⁷⁷ Bryce, 2005, 146.

⁵⁷⁸ Bryce, 2005, 148., Van Den Hout, 2013, 30.

elde edilmiştir. Aşağı Ülke'ye yönetici olarak Hanutti'nin atanması ile beraber bölgedeki Hitit iktidarı pekiştirilmiştir⁵⁷⁹. Buna rağmen Batı Anadolu'daki barış dönemi kısa sürecektir. II Murşili'nin krallığı sırasında Ahhiyawa kışkırtması ile beraber Arzawa, Hitit kontrolü altındaki bölgelere saldırmış ve buradaki toplulukları Hitit aleyhine karşı isyana teşvik etmiştir⁵⁸⁰. Söz konusu istikrarsız ortamı kontrol altına almak amacıyla II. Murşili önderliğinde Batı Anadolu üzerine seferler düzenlenmiştir.

J. G. Macqueen'e göre Hitit ordusu Arzawa üzerine yapılan seferlerde iki farklı rota kullanmıştır. Bunlardan ilki Hattuša, Šallapa güzergahında başlayarak Aura, Walma, Astarpa ve Astarpa Nehri takip edilerek Arzawa'nın başkenti Apasas'ya ulaşılmaktadır. Bir diğer rota ise Hattuša'dan sonra Šallapa'dan başlayarak Waliwanda, Iyalanda güzergahı üzerinden Millawanda'ya varılmaktadır⁵⁸¹. Her iki rota için ortak olan güzergah Šallapa'dır. II. Murşili, Arzawa üzerine sefere çıktığı zaman kardeşi Kargamış kralı Šarri-Kušuh'un (Piyaşili) getirdiği askeri destek ile beraber Aşağı Ülke'de yer aldığı düşünülen Šallapa'da buluşmuştur. Araştırmacıların çoğu Šallapa'yı Kızılırmak Nehri'nin güneyine yerleştirmektedir. Göetze⁵⁸² Šallapa'nın lokalizasyonu için Kaneş çevresinin daha uygun olduğunu ileri sürmektedir. J. Garstang Šallapa'nın Kızılırmak'ın güneyine yerleştirilmesi durumunda Arzawa'nın en doğu ucu olan Hapalla ile yakın bir ilişki içerisinde olması gerektiği üzerinde durur. Ancak ele geçen yazılı belgelerde Šallapa-Hapalla ilişkisine rastlanılmamaktadır. Bunun dışında Garstang, Konya Ovası üzerinden Batı Anadolu'ya ulaşım sağlayacak uygun güzergahların bulunmadığından bahsederek geçiş noktasında daha uygun bir pozisyona sahip olan Eskişehir-Sivrihisar'daki Pessinus antik kentinin Šallapa ile eşleştirilmesi gerektiği öne sürmektedir⁵⁸³. J. Garstang ve O. R. Gurney, Pessinus'un doğu ve batı arasındaki ulaşımın göbeğinde yer almasından hareketle Šallapa'yı bu alana içine yerleştirmektedir⁵⁸⁴. J. Mellaart, Pessinus, Šallapa eşitlemesine karşı çıkar. Mellaart, Pessinus'ta II. bin yıl malzemesinin bulunmaması sebebi ile bu alanın Šallapa ile eşitlenemeyeceğini öne sürmektedir⁵⁸⁵. J. Mellaart⁵⁸⁶ Šallapa'nın lokalizasyonu için Tuz Gölü'nün kuzeyinde yer alan Yaraşlı'yı T. Bryce ise Tuz Gölü'nün doğusunu

⁵⁷⁹ Bryce, 2011a, 364.

⁵⁸⁰ Hawkins, 1998, 14.

⁵⁸¹ Macqueen, 1968, 169.

⁵⁸² Göetze, A. (1960). "The Geography of The Hittite Empire by John Garstang; O. R. Gurney". *Journal of Cuneiform Studies*, 14 (1), 48.

⁵⁸³ Garstang, J. (1943). "Hittite Military Road in Asia Minor". *Anatolian Studies*. (47) 1, 40.

⁵⁸⁴ Garstang, Gurney, 1959, 77.

⁵⁸⁵ Macqueen, 1968, 177.

⁵⁸⁶ Mellaart, J. (1993). "The Present State of Hittite Geography". M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç. (Editors), *Aspect of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of N. Özgüç*, Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, pp. 416.

önermektedir⁵⁸⁷. J. G. Macqueen⁵⁸⁸, Šallapa'nın Sivrihisar civarında aranması gerektiğini, A. Kryszewski, ise Šallapa'nın Aksaray civarında yer alması gerektiğini ileri sürmektedir⁵⁸⁹.

Šallapa'dan hareket eden II. Muršili O. R. Gurney tarafından Afyon Emirdağ'daki Amorium ile eşitlenmek istenen Aura'da vasaı Mira kralı Mashuiliwa ile buluşup burada gerekli bilgileri alır⁵⁹⁰. Aşağı Ülke içinde stratejik bir merkez olduğu anlaşılan Šallapa'nın I. Šuppiluliuma devrinde de yapılacak hareketler için merkez üs olarak kullandığı anlaşılmaktadır. I. Šuppiluliuma döneminde Šallapa'da bazı tahkimatların yaptırıldığından bahsedilirken II. Muršili dönemine gelindiğinde Šallapa'nın bir garnizon kenti olarak önemini korumaya devam ettiği anlaşılmaktadır⁵⁹¹.

II. Muršili Walma'da Uhhaziti'nin oğlu Piyamarudu'yu mağlup ederek Arzawa'nın başkenti Apaša'ya ulaştığı zaman Uhhaziti bir kayık ile beraber adalara kaçmıştı, öte yandan Arzawa nüfusunun bir kısmı Arinnanda Dağı'na bir kısmı ise Puranda'ya sığınmıştı⁵⁹². Atlı arabaların çıkamadığı ve tırmanması güç olan Arinnanda Dağı'na tırmanan II. Muršili buraya kaçan sığınmacıları kuşatma altına almıştır. Açlık ve susuzluk ile baş edemeyen sığınmacılar kısa bir süre süre sonra II. Muršili'ye teslim olmak zorunda kalmıştır. II. Muršili'nin anlatımından hareketle sarp dağlık ve çalılar ile kaplı Arinnanda Dağı'nın Mykale-Samsun Dağı ile eşitliği geniş çevrelerce kabul edilmektedir⁵⁹³.

Arinnanda Dağı'ndan sonra Puranda üzerine yürüyen II. Muršili kış mevsiminin yaklaşması üzerine seferi yarıda bırakarak kışı Astarpa ırmağı yakınında geçirdi. Bahar ile birlikte Puranda'ya ilerleyen II. Muršili'nin karşısına Uhhaziti'nin oğullarından biri olan Tapalazunawala çıkar, gerçekleşen savaş sonucunda II. Muršili galip gelir ve Prunda'nın etrafı kuşatılır. Sığınmacılar aç ve susuz bırakılarak teslim olmaya zorlanır⁵⁹⁴. Başarı ile sonuçlanan Puranda ablukası sonrasında isyancıların büyük kısmı esir alınır. II. Muršili'nin metinlerinde işgal ettiğinden bahsettiği Puranda ile ilgili olarak burasının Aydın'da yer alan Metropolis yakınlarındaki Bademgediği Tepesi'ne lokalize edilebileceği öne

⁵⁸⁷ Bryce, T. (1974b). "The Lukka Problems and Possible Solution". *Journal of Near Eastern Studies*, 33 (4), 403.

⁵⁸⁸ Macqueen, 1968, 177.

⁵⁸⁹ Kryszewski, A. (2012). "Towards a Reconstruction of Hittite Geography The Case of Šallapa". *Palamedes, a journal of Ancient History*, (7). 22.

⁵⁹⁰ Garstang, 1943, 44.

⁵⁹¹ Ünal, 2003a, 24-27.

⁵⁹² Hawkins, 1998, 14.

⁵⁹³ Ünal, 2002, 114.

⁵⁹⁴ Ünal, 2003a, 32-34.

sürülmektedir⁵⁹⁵. Bademgediği Tepesi'nde yapılan kazı çalışmaları sırasında yerleşmenin OTÇ'nin geç safhasından itibaren (tabaka VI) tahkimli olduğu ve II. Murşili'nin Puranda'da karşılaştığı katı direnişin bu tahkimat sayesinde gerçekleştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Bademgediği Tepe'nin IV. ve V. tabakalarında rastlanana yangın tabakasının II. Murşili'nin MÖ 1318 yılındaki Puranda istilasını ile ilişkili olabileceği öne sürülmektedir. Devamında da II. Murşili tarafından yaklaşık olarak 16.000 Puranda tutsağının Hattuša'ya gönderildiği bilgisinden hareketle Bademgediği Tepesi'nin III. tabakasındaki *hiatusun* bunun sonucunda yaşanmış olabileceği iddia edilmektedir⁵⁹⁶. Bademgediği Tepe'nin Puranda ile eşitlenmesi önerisine Ahmet Ünal karşı çıkmaktadır. Ünal'a göre Puranda, Ainnanda/Samsun Dağı civarında ve yüksekçe bir yerde bulunuyor olmalıdır. Ünal, Bademgediği Tepesi'nin Arinnanda/Samsun Dağı'na uzak olduğu gibi coğrafik açıdan yüksek bir yerde bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca Bademgediği Tepesi'nde açığa çıkarılan ve 750 m. uzunluğundaki sur duvarının da yaklaşık olarak 16.000 kişiyi barındırma açısından oldukça küçük olduğunu vurgulamaktadır. Ünal, Puranda'nın lokalizasyonu konusunda Samsun Dağı'nın güney yamacında bulunan ve İon kentleri arasında yer alan Priene'yi öne çıkarmaktadır⁵⁹⁷.

Başarılı Puranda seferi sonrasında II. Murşili Arzawa bölgesindeki istikrarı korumak için Mira-Kuwaliya Kralı Kupanta-Kurunta, Hapalla Kralı Targasnalli, Seha Nehri Ülkesi kralı Manapa-Tarhunda ile vasallık statüsüne dayanan antlaşmalar imzalamıştır⁵⁹⁸.

II. Murşili'nin seferi sonrasında Batı Anadolu'da Küçük Arzawa'nın etki alanı kaybolurken Küçük Arzawa'nın başkenti Apaşa ile birlikte Mira-Kuwaliya Ülkesi'ne dahil edildiği düşünülmektedir. Bunun sonucunda ise Batı Anadolu içinde Mira-Kuwaliya güçlü bir merkez halini alır⁵⁹⁹.

II. Murşili'nin Arzawa seferi sonrasında bölgedeki isyancı hareketler belirli bir süre ortadan kalkmış gibi görünse de bölge içindeki çekişmeler ve vasallar arasındaki hırs ve rekabet istikrarlı ortamın fazla uzun sürmediğini göstermektedir⁶⁰⁰. II. Muwatalli

⁵⁹⁵ Meriç, R. (2003). "Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda) 1999-2002: A Preliminary Report". *Istanbul Mitteilungen*, 53, 90., Meriç, R. (2002). "Metropolis Yakınındaki Hitit Çağdaşı Bir Arzawa Kenti: Puranda". *İzmir Kent Kültür Dergisi*, 5, 230-232.

⁵⁹⁶ Meriç, 2003, 90., Meriç, 2002, 230-232.

⁵⁹⁷ Ünal, A. (2017) "Arinnanda-Mykale Dağı ve Puranda-Priene Eşitlemesi Üzerine". P. Pınarcık, B. Gökçe, vd. (Editörler). *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan*, Ankara. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 29-30.

⁵⁹⁸ Bryce, 2011, 366.

⁵⁹⁹ Hawkins, 1998, 1.

⁶⁰⁰ Kınal, F. (1953). *Arzava Memleketleri Mevkii ve Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 37.

döneminde Hititler'in sadık olarak nitelendirdikleri Wiluša ile Antlaşma imzalanmıştır. Wiluša kralı Alaksadus ile imzalanan antlaşmada Wiluša kralının Hitit kralına karşı sorumlulukları hatırlatılmıştır⁶⁰¹.

III. Hattušili Döneminde Arzawa ile ilgili bilgiler son derece kısıtlıdır. III. Hattušili tarafında Arzawa Ülkesi içinde bazı işgallerin yapıldığı bilgisine ulaşılırken yine aynı döneme tarihlendirilen kırık bir metinde ise Arzawalılar'ın düşmanca bir tavır takındıkları sonucu çıkarılmaktadır⁶⁰². III. Hattušili, Batı Anadolu'da etkin bir güç olan Ahhiyawa ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir. Ahhiyawa kralına Büyük kral veya kardeşim olarak hitap eden III. Hattušili'nin amacı çatışmasız bir ilişki çerçevesinde Ahhiyawa ile uzlaşarak Batı Anadolu'daki Hitit çıkarlarını koruma altına almaktır. III. Hattušili'nin çabası başarısızlık ile sonuçlanır ve IV. Tuthaliya iktidarında Ahhiyawa'nın desteği ile Seha Nehri Kralı Tarhunnaradu liderliğinde Batı Anadolu'da isyan çıkar. IV. Tuthaliya isyanı bastırır ve Seha Nehri Ülkesi kralını Hattuša'ya gönderir. Millawanda tekrar ele geçirilir ve batı Anadolu'daki Hitit kontrolü büyük oranda yeniden tesis edilir⁶⁰³.

T. Bryce, Hititler'in, Arzawa Ülkesi üzerine yaptıkları seferlerin güvenlik açısından riskler taşıdığını ileri sürmektedir. Bryce göre Hitit ordusu batıya sefere çıktığında anayurt Kaška ve Hurri istilasına baş başa kalmaktaydı. Eski Hitit Çağı kralları genellikle Hitit anayurdunun güvenliği ile ilgilenmektedir. Ayrıca Hititler'in Kuzey Suriye'deki hakimiyet bölgesinin de kontrol altında tutulması bu dönem politikasının başında gelmektedir. Bu sebeple Eski Hitit Dönemi'nde Batı Anadolu ile Hitit ilişkileri düşük seviyede seyretmiştir⁶⁰⁴. Hititler, Batı Anadolu'da yarattıkları yıkım sonucunda yerel halkı baskı altında tutarak gerçekleşmesi muhtemel isyanlar öncesinde halk üzerinde caydırıcı etki yaratmak istemiştir. Bununla beraber bölgedeki yerel krallar ile anlaşarak Hitit karşıtı olayların haber edilerek bölgede Hitit otoritesinin tesis edilebileceği düşünülmüştür. Uygulanan politikanın zaman içinde başarıya ulaşmadığı görülmektedir. Nitekim Batı Anadolu'daki Hitit vasalları Hitit otoritesine karşı sık sık isyan etmeye devam etmiştir⁶⁰⁵.

T. Bryce göre Hititler'in Batı Anadolu içinde geniş bir iktidar alanı elde etme gibi bir amacı yoktu. Bryce göre Hititler güneybatıdaki sınırlarını ve çıkarlarını korumak ile

⁶⁰¹ Karauğuz, 2002, 139-148.

⁶⁰² Ünal, 2003, 43.

⁶⁰³ Bryce, 2011, 371.

⁶⁰⁴ Bryce, 1986, 3.

⁶⁰⁵ Bryce, 1986, 6.

uğraşmaktaydı. Bu nedenle Batı Anadolu üzerine sefer yapma konusunda isteksiz olan Hititler vasallların birbirleri ile giriştikleri iktidar mücadelesine göz yummuştur⁶⁰⁶.

J. Yakar ise Batı Anadolu'nun Hititler için önemli olduğuna dikkat çeker. Yakar'a göre Batı Anadolu'daki metal ticaret ağının önemi I. Hattuşili döneminden beri bilinmektedir. Bölgedeki metal ticaretinin varlığı Hititler'in bölgeye ilgi duymasına neden olmuştur. Mellaart, metal ticareti kapsamında kalayın Anadolu'ya Orta Avrupa'da yer alan Bohemia'dan getirilmiş olduğunu ileri sürmektedir⁶⁰⁷. Hatti Ülkesi'nden Kuzeybatı Anadolu'ya ve oradan da boğazlar üzerinden Avrupa'ya giden kuzey ticaret yolunun merkezinde yer alan Wiluša ile Hititler'in iyi ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir⁶⁰⁸. Ancak bu durum Hititler'in K. Suriye topraklarına egemen olması ile değişmiştir. K. Suriye egemenliğinin ardından Hitit Krallığı, Ugarit vasıtası ile metal ihtiyacını karşılama yoluna gitmiş ve bu durumun sonucunda Batı Anadolu'daki metal ticaret ağının varlığı Hititler açısından eski önemini yitirmiştir⁶⁰⁹. Hititler Doğu-Batı ticaret rotasını korumaya gayret ederken bu durum ekonomi için son derece önemli olduğu kadar Hitit güvenlik politikaları kapsamında da oldukça önemlidir. Nitekim Eskişehir Ovası ve Porsuk Vadisi'nin Hitit krallığı tarafından kontrol altında tutulması Ankara bölgesi ve Mamak Vadisi'nin güvenliği açısından oldukça kritiktir. Bu rotada oluşabilecek bir güvenlik zafiyeti çekirdek ülke için ciddi bir tehdit anlamına gelmektedir. Bu noktadan hareketle Hitit krallığının tarihsel süreci boyunca Wiluša ile iyi ilişkiler geliştirme gayreti anlamlı bir hale gelmektedir. Hitit çekirdek ülkesinin güvenliği kapsamında öne çıkan bir diğer Doğu-Batı rotası ise İzmir-Gediz Vadisi-Alaşehir-Ulubey-Afyon güzergahının Uşak-Afyon uzantısı veya Büyük Menderes Vadisi'nden gelen Dinar-Afyon yoluydu. Bu doğu-batı rotasının kontrol altında tutulması Hitit çekirdek bölgesinin güvenliği ve Hititler'in Batı Anadolu ile ilgili ekonomik çıkarlarının korunması açısından oldukça önemliydi. Konya ovasını da içine alan Hitit Aşağı Ülke'si tam da bu noktada Hitit krallığının batıdan gelen saldırılara karşı güvenliği sağlayan bir tampon bölge olarak karşımıza çıkmaktadır⁶¹⁰.

⁶⁰⁶ Bryce, 1986, 12.

⁶⁰⁷ Mellaart, J. (1968). "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age". *Anatolian Studies*, 18, 191.

⁶⁰⁸ Macqueen, 2009, 44.

⁶⁰⁹ Yakar, J. (1976). "Hittite Involvement in Western Anatolia". *Anatolian Studies*, 26, 127.

⁶¹⁰ Yakar, 1976, 128.

9.1.3. Kizzuwatna Tampon Bölgesi

Kizzuwatna'nın M.Ö II. bin yıl içinde kesinleşmiş sınırlarından bahsetmek oldukça güçtür. M.Ö II. bin yıl sınırları I. bin yıla kıyasla daha geniş ve daha muğlak bir nitelik arz etmektedir. II. bin yılda Kizzuwatna sınırlarının batıda Pamfilya'nın doğu ucu olan Manavgat-Anamur'dan başladığı ve doğuda İskenderun Körfezi'nin (*Issikos Kolpos*) doğusuna doğru uzandığını öne süren görüşler olduğu kadar daha geniş bir perspektif içinde sınırların batıda Alanya-Gazipaşa hattından doğuda Arsuz hattı istikametinde kadar uzanabildiği iddia edilmektedir. Doğu-batı sınır hattı için tahminler yürütülebilirken aynı durum kuzey sınırı için mümkün olmamaktadır. Kuzey sınırı belirsizliğini hala korurken Toros dağlarının bu noktada sınır çizdiği düşünülse de Maşat Höyük'ten ele geçen bir metin sayesinde Kizzuwatna kuzey sınırının Maşat Höyük/Tapikka (Tokat) ve Ortaköy/Şapinuwa'ya (Çorum) kadar genişlediği anlaşılmaktadır⁶¹¹. Sınırlar kuzeyde bu denli geniş alanlara ulaşmış olsa da bölgesel güçlerin dönem içinde zayıflaması veya güçlenmesi ile doğru orantılı olarak sınırlar da değişim yaşamıştır.

Kizzuwatna Ülkesi bulunduğu bölge itibarıyla stratejik bir noktada yer almaktadır. Bu bölge Orta Anadolu ile Kuzey Suriye ve Mezopotamya coğrafyasını birbirine bağlamaktadır. Bu bölgede yer alan Gülek Geçidi (Kilikya Kapıları) ve daha batıdaki Sertavul Geçidi, Orta Anadolu'yu Kizzuwatna'ya bağlamaktadır. Gülek geçidinin kuzey ucunda yer alan Porsuk⁶¹² ve Kınık Höyük'ün Hitit İmparatorluk Çağı'nda geçidin güvenliğinden sorumlu olduğu düşünülmektedir.

Daha batıda yer alan Seravul Geçidi, Göksu Vadisi aracılığı ile Kizzuwatna ile Hitit Krallığını (Aşağı Ülke) birbirine bağlamaktadır. Geçidin kuzey ucunda bulunan ve Karaman yönünde açığa çıkarılan Kozlubucak yerleşmesinin Hitit İmparatorluk Çağı'nda güzergah hattının denetiminden ve güvenliğinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır⁶¹³. Aynı şekilde bu hattın güney yönünde, Mut civarında yer alan Kilisetepe yerleşmesinin de Hitit Ülkesi'ne uzanan geçidin güvenliğinden sorumlu olduğu düşünülmektedir. Kilisetepe civarında MÖ II. binyıla tarihlenen yerleşim alanının bulunmaması söz konusu yerleşmenin Hitit İmparatorluk Çağı'nda güvenlik politikaları bağlamında önemli bir pozisyona sahip olduğunu göstermektedir⁶¹⁴.

⁶¹¹ Ünal, 2006, 18.

⁶¹² Beyer, D. (2006). "Zeyve Höyük (Porsuk)" *The Excavations 2004*'' *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (27) 2, 65.

⁶¹³ Matessi, A., Tomassini Pieri, B. M. 2017, 99.

⁶¹⁴ Seeher, 2011, 382.

Hitit, Kizzuwatna ilişkileri ile ilgili olarak genellikle yazılı belgelerden faydalanılırken bu dönemdeki ilişkilerin niteliğine dair ilk veriler Ammuna dönemine tarihlendirilmektedir. Kral Telipinu'nun devlet reformunda yer alan bilgilere göre kral Ammuna döneminde bir dizi kent ile beraber Adaniya'dan da bahsedilirken söz konusu kentlerin Hititlere karşı isyan ettiği belirtilmektedir. Fermanda yer alan isyan kelimesi sebebi ile Kizzuwatna'nın Ammuna dönemi öncesinde Hitit boyunduruğu altında olduğu sonucuna ulaşılmıştır⁶¹⁵. Hitit otoritesinin egemen olduğu dönemlerde Adaniya isminin kullanıldığı bağımsızlık dönemlerinde ise bölgenin Kizzuwatna adı ile anıldığı öne sürülmektedir⁶¹⁶. Ahmet Ünal, Kizzuwatna'nın Eski Hitit devrinde Hitit krallığına bağlı olduğu tezine karşı çıkmaktadır. Ünal'a göre Eski Hitit devrinde Hitit Krallığı zayıf düşmüştür. Zayıflamış olan Hitit otoritesinin bu kadar geniş sınırlara ulaşamayacağından hareketle Hititler'in Eski Hitit Krallık Dönemi içerisinde Kizzuwatna Ülkesi'ne sahip olamayacağını belirtmektedir⁶¹⁷.

II. Murşili dönemine tarihlendirilen bir belge de kral Telipinu döneminde Kizzuwatna Ülkesi'nden bahsedilmektedir. Belgede Telipinu'nun Lawazantiya Ülkesi içinde yer alan Lahhaya'da çıkan isyanı bastırdığı belirtilmektedir. II. Murşili'nin aktardığı bilgi sayesinde Telipinu döneminde Hititler'in Kizzuwatna Ülkesi'nin doğusu ile ilgili bir takım askeri girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır⁶¹⁸. Telipinu döneminde gerçekleştirilmiş olan söz konusu askeri faaliyetler geniş tutulmamıştır. Bryce'a göre Telipinu, seferi dar bir alan içinde tutmaya özen göstermiştir nitekim geniş bir bölgenin işgal edilmesi durumunda Hititler'in bu alanı kontrol altında tutamayacağını düşünülmektedir. Ayrıca Mitanni destekli Kizzuwatna Krallığı topraklarında yürütülecek geniş çaplı işgallerin Mitanni-Kizzuwatna ittifakını harekete geçirmesinden de kaçınılmıştır. Telipinu K. Suriye içindeki çıkarlarını korumak ve sınır güvenliğini sağlamak için mümkün oldukça Kizzuwatna ile diplomatik ilişkiler geliştirmeye özen göstermiştir⁶¹⁹.

⁶¹⁵ Jasink, A. M. (1991). "Hittite and Assyrian Routes to Cilicia". *Anatolia Antiqua*, (1), 253., Gurney, O. R. (1973b). "Anatolia c. 1600-1380 B. C.". Edwards, I. E. S., Gadd, C. J., Hammond, N. G. L., Solberger, E. (Editors). *Cambridge Ancient History, History of the Middle East and The Aegean Region c. 1800-1380 B.C.* 2 (1), Cambridge. Cambridge University Press, pp. 661.

⁶¹⁶ Beal, R. H. (1986). "The History of Kizzuwatna and the Date of the Sunassura Treaty". *Orientalia*, (55) 4, 424., Bryce, T. (2003a). "History". In H. C. Melchert (Editor), *The Luwians*. Leiden. Brill, pp. 89.

⁶¹⁷ Ünal, A., Girginer, K. S. (2007). *Kilikya-Çukurova, En Eski Çağlardan Osmanlı Dönemi'ne Kadar Çukurova'nın Tarihi, Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi*. İstanbul: Homer Kitabevi, 120.

⁶¹⁸ Ünal, 2006, 25.

⁶¹⁹ Bryce, 2005, 105.

Telipinu döneminde geliştirilen diplomatik ilişkiler sonucunda Kizzuwatna kralı Ispuhasu ile kral Telipinu arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmanın Akkadça ve Hititçe versiyonları elimize geçmiştir. Antlaşmada mültecilerin iadesi, elçiler ile ilgili hükümler, sınır bölgesinde yaşayan göçebelerin durumu gibi konular ele alınmıştır. Eşitlik esasına dayalı olarak imzalanan antlaşmada Hititler'in Kizzuwatna Krallığı'nın bağımsızlığını tanıdıkları anlaşılmaktadır⁶²⁰.

Telipinu'dan sonra Tahurwaili⁶²¹ adlı bir Hitit kralı tahta geçmiştir. Tahurwaili'nin iktidarının uzun sürüp sürmediği konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kral Tahurwaili ile Kizzuwatna Kralı Eheya arasında bir antlaşmanın imzalanmış olduğu görülmektedir. Bir diğer antlaşma da Kizzuwatna Kralı Paddatissu döneminde karşımıza çıkar⁶²². Akkadça versiyonu elimize geçen antlaşmada Hitit kralının adına ulaşılamamıştır. Paddatissu'nun Eheya'dan sonra tahta çıktığı düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle antlaşmaya taraf olan Hitit Kralının II. Hantili olduğu ileri sürülmektedir⁶²³. Antlaşmada mültecilerin durumu ve iadesi konu edilmiştir. II. Zidanta ve Kizzuwatna Kralı Pilliya/Palliya döneminde Hitit-Kizzuwatna sınırları üzerinde çekişmelerin yaşandığı bunun sonucunda ise sınırlara yakın olan yerleşimlerdeki kentlerin tahrip edildiğinden bahsedilirken iki kral arasında imzalan antlaşmada söz konusu çatışma halinden bahsedilmektedir⁶²⁴. II. Hantili ve II. Zidanta'nın Kizzuwatna kralları ile eşitlik temeline dayanan antlaşmalar imzalarken bu kralların I. Hantili ve I. Zidanta olabilme ihtimaline üzerinde durulmuş olsa da Hitit Krallığı'nın bu kadar erken bir dönem içinde bu tarz ilişkiler geliştiremeyeceğinden hareketle bu düşünce kabul görmemiştir⁶²⁵.

Kizzuwatna Krallığı ile imzalanan ve eşitlik ilkesine dayalı olan son antlaşma Šunaššura antlaşmasıdır. Hitit Kralı I/II. Tuthaliya olduğu düşünülen kral zamanında Kizzuwatna Krallığı'nın Mitanni etki sahası dışına çıkartılmıştı. Šunaššura antlaşmasında yer alan “*Hurriiler ile öncesinde imzalanmış olan yemin tabletlerini kesinlikle sileceğiz ve Hurri krallarının sözlerini dinlemeyeceğiz*” ifadesi ile Kizzuwatna'nın Mitanni ile kurmuş olduğu müttefiklik ilişkisinin sonlandırıldığı anlaşılmaktadır. Šunaššura antlaşması

⁶²⁰ Ünal, 2002, 128.

⁶²¹ Astour, M. C. (1989). *Hittite History and Absolute Chronology of the Bronze Age*. Partille: Astroms: Forlag, 27.

⁶²² Meyer, G. R. (1953). “Zwei neue Kizzuwatna-Verträge”. *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, (1), 112 vd., Beckman, 1996, 11-vd.

⁶²³ Bryce, 2005, 113.

⁶²⁴ Bryce, 2005, 113.

⁶²⁵ Ünal, 2002, 127.

ile Kizzuwatna'nın Mitanni Krallığı ile yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır⁶²⁶. Kizzuwatna-Mitanni müttefikliğini işaret eden bir başka veri ise Mısır kaynaklarından elimize ulaşmaktadır. Mısır firavunu III Tutmosis döneminde Mitanni ve Mısır ordusunun karşı karşıya geldiği Megiddo Savaşı'nda (MÖ 1480), Mısır kaynaklarında Qode olarak belirtilen ve Mitanni saflarında savaşa katılan topluluğun Kizzuwatnalılar'ı işaret ettiği düşünülmektedir⁶²⁷.

Mitanni'ye yüksek oranda vergi veren Kizzuwatna, Hititler'in uzun süreli diplomasi çalışmaları sonucunda Mitanni'nin egemenlik sahasından kopartılmış ve devamında da krallık üzerinde Hitit otoritesinin kurulmasına gayret edilmiştir. Šunaššura antlaşmasında yer alan “*Kizzuwatna halkı Hititler'i sığıridir ve onlar ahırlarını seçmişlerdir*”, ifadesi ile Kizzuwatna üzerindeki Hurri egemenliğinin kırılmış olduğu ve devamında da Kizzuwatna Ülkesi üzerinde Hitit otoritesinin sağlanmış olduğu anlaşılmaktadır⁶²⁸.

I/II. Tuthaliya döneminde diplomatik yollar ile Kizzuwatna üzerinde hakimiyet kurma politikası I/II. Tuthaliya iktidarının sonlarına doğru askeri işgaller ile devam ettirilmiştir. I/II. Tuthaliya'nın oğlu I. Arnuwanda'ya ait olan yıllıklarda⁶²⁹ kral henüz prens iken babası ile birlikte *Zunnahara, Adaniya, Sinuwanda, Ullita, Arzawa, Masa* ve *Arduqqa*'ya karşı savaştığından bahsetmektedir. Adaniya kentine yapılan saldırı sonucunda Šunaššura antlaşmasının Hititler tarafından ihlal edildiği anlaşılmaktadır.

I Arnuwanda dönemine tarihlendirilen metinde Kizzuwatna Ülkesi'ne bir rahibin (kral) gönderildiği bilgisi yer almaktadır. Araştırmacılar tarafından gönderilmiş olan rahip kralın I. Arnuwanda'nın oğlu Kantuzzili olduğu ileri sürülmektedir⁶³⁰. I/II. Tuthaliya ve I. Arnuwanda döneminde diplomatik ve askeri seferler ile Kizzuwatna üzerinde kurulmak istenen Hitit otoritesi ancak I. Šuppiluliuma devrinde tam anlamı ile başarı kazanmıştır. I. Šuppiluliuma dönemi içinde Kuzey Suriye üzerine gerçekleştirilen seferler sırasında Kizzuwatna Hitit Krallığı'na bağlanmıştır. II. Murşili dönemine ait yazılı metinlerde I. Šuppiluliuma'nın oğlu Telipinu'yu Kizzuwatna'ya rahip kral olarak atamak sureti ile Kizzuwatna'nın bağımsızlığına son verdiği anlaşılmaktadır⁶³¹.

⁶²⁶ Beckman, 1996, 24.

⁶²⁷ Wilson, J. A. (1969). “Egyptian Historical Texts”. In J.B. Pitchard (Editor), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. (Third Edition). Princeton. Princeton University Press, pp. 235.

⁶²⁸ Beckman, 1996, 19., Ünal, Girginer, 2007, 132-133.

⁶²⁹ Ünal, Girginer, 2007, 137.

⁶³⁰ Ünal, 2002, 137.

⁶³¹ Ünal, 2006, 29., Sir Gavaz, Ö. (2008). “Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Šuppiluliuma Döneminde Anadolu”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, 35.

II. Murşili iktidarının ilk yıllarında kendisine husumet besleyen ülkeler arasında Kizzuwatna'nın da adı geçmektedir. Patlak veren isyanların askeri seferlerle mi yoksa diplomatik ilişkilerle mi sonlandırıldığı bilinmemektedir. Ancak Kizzuwatna'nın bu dönem içindeki bağımsızlık girişimlerinin başarıya ulaşmadığı anlaşılmaktadır. II. Murşili'nin Arzawa üzerine gerçekleştirdiği sefer sırasında şok geçirerek yüz felci olduğu ve bunun sonucunda tedavi olmak amacıyla sık sık Kizzuwatna Ülkesi'ne gittiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu dönem içinde de Kizzuwatna üzerindeki Hitit egemenliğinin devam ettiği anlaşılmaktadır⁶³².

M.Ö 1274 yılında Hitit ve Mısır arasında meydana gelen Kadeş savaşı ile ilgili olarak Mısır kaynaklarında bu savaşa katılan Anadolu kavimleri arasında *q.s.wa.d.na* ismi ile Kizzuwatna'dan da bahsedilmektedir. Hititler'in mutlak otoritesi altındaki Kizzuwatna, III. Hattuşili'nin krallık sürecinde Hitit kültürü üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Kadeş Savaşı dönüşünde III. Hattuşili'nin, İstar'ın rahibesi Lawazantiyalı Puduhepa ile evlenmesi sonucunda Hitit kültüründe Hurri etkisi artarak devam etmiştir⁶³³.

Mitanni krallığı ile Hitit Krallığı arasında tampon bölge niteliği taşıyan Kizzuwatna Ülkesi, Hitit Krallığı açısından elde tutulması gereken kritik bir bölgedir⁶³⁴. K.Suriye'ye ulaşım sağlayan güzergahların Kizzuwatna içinden geçmesi sebebi ile bölgeye dair hassas politikalar yürütülmüştür⁶³⁵. Mitanni hegemonyası altında yer alan Kizzuwatna Krallığı ile ilgili olarak Eski Hitit Krallık sürecinde çatışmadan ziyade barışçıl diplomasinin tercih edildiği bilinmektedir. Kizzuwatna'nın Mitanni etki sahasından çıkartılıp Hititler'e bağlanması konusunda uzun süreli bir politika takip edilmiştir. Kizzuwatna'nın Hitit krallığına bağlanması ile Hitit bölgesi içindeki Hurri yayılımının önüne geçilmek istenmiştir. Hurri yayılımının durdurulmasının ardından K.Suriye'ye yapılacak seferlerde Kizzuwatna'dan Hitit ordusuna güvenli geçiş sağlaması ve Hitit ordusuna arkadan saldırabilecek Mitanni destekli gruplara engel olması istenmiştir⁶³⁶.

⁶³² Ünal, Girginer, 2007, 149.

⁶³³ Dinçol, A. (2011). "Son Tun Çağı, Hititler". N. Karul. (Editör) *Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*. İstanbul. Levent Print City, 270.

⁶³⁴ Sir Gavaz, 2008, 30-31.

⁶³⁵ Williams, S. (1954). "Cilician Survey". *Anatolian Studies*, (4), 125.

⁶³⁶ Bryce, 1986-1987, 95.

9.1.4. İŖuwa Tampon Bölgesi

İŖuwa Krallığı Hititler'in K. Suriye politikası çerçevesinde ilişki kurdukları yerlerden bir diğeri'dir. İŖuwa Krallığı'nın kuzeyde Murat Irmağı, batı ve güneybatıda Fırat Irmağı, güneydoğuda Yukarı Mezopotamya ile Yukarı Dicle Havza'sının sınırladığı alan içerisinde yer aldığı düşünülmektedir (**Bkz. Harita 9.1**)⁶³⁷.

Kabaca bugünkü Elazığ ilinin bulunduğu alanda yer alan İŖuwa krallığı ile ilgili bilgilerimizin büyük bir kısmı yazılı kaynaklardan meydana gelirken 1968 yılında başlatılan Keban projesi kurtarma kazıları bölgenin kültürel süreçlerinin anlaşılabilmesi noktasında önemli katkılar sunmuştur.

Hitit İmparatorluk Dönemi yazılı metinlerinde İŖuwa olarak geçen yer adının Assur yazılı kaynaklarında yer alan İŖua ile aynı olduğu kabul edilmektedir⁶³⁸.

İŖuwa nüfusunun Hurriler'den oluşuyor olması İŖuwa'yı müttefiklik bağlamında Mitanni'ye yakınlaştırmaktadır⁶³⁹. Ancak dönem içinde gelişin olaylara ve güç dengelerine de bağlı olarak İŖuwa Krallığı varlığını sürdürebilmek için Hititler ile ilişki kurarak ikili bir politika izlemek zorunda kalmıştır⁶⁴⁰.

Eski Hitit Dönemi'nde I. HattuŖili'nin Suriye üzerine gerçekleştirdiği seferler sırasında Fırat Irmağı aştığından bahsetmektedir⁶⁴¹. Bu seferler sırasında İŖuwa'ya dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. I. HattuŖili ve I. MurŖili'nin Kuzey Suriye seferleri kapsamında Malatya-Elazığ bölgesinde gerçekleştirdiği işgaller ile ilgili ele geçen yazılı metinlerde bazı kent isimlerine rastlansa da söz konusu metinlerde İŖuwa Krallığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır⁶⁴². Bu dönem içerisinde İŖuwa ile ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.

İŖuwa Ülkesi'nin bulunduğu Yukarı Fırat Havzası'ndaki Orta Anadolu etkilerine MÖ 17. yy ortalarında güçlü bir şekilde rastlanmaktadır. Bu döneme içinde yerleşmelerin

⁶³⁷ Klengel, H. (1968). "Die Hethiter und Isuwa". *Oriens Antiquus*, (8), 63.

⁶³⁸ Köroğlu, K. (1996). *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 64.

⁶³⁹ Yiğit, T. (1995). "Tarih Öncesi ve Hitit Dönemi'nde İŖuwa Bölgesi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (1), 239.

⁶⁴⁰ Bryce, 1986, 95.

⁶⁴¹ Bryce, T. (2018). "The Annals and Lost Golden Statue of the Hittite King Hattusili I". *GEPHYRA*, 16, 2.

⁶⁴² Güterbock, H. G. (1964). "Sargon of Akkad Mentioned by Hattusili I of Hatti". *Journal of Cuneiform Studies*, 18 (1), 1., Collins, B. J. (1998). "Hattusili I, The Lion King". *Journal of Cuneiform Studies*, 50, 15., De Martino, S. (2016). "İŖuwa and Hatti during the Early Hittite Empire (Tuthaliya I-Šuppiluliuma I)". In S. Velharticka (Editor), *Audias fabulas veteres. Anatolian Studies in Honor of Jana Součková-Siegelová*, Leiden. Brill, pp. 98.

merkezileşme eğilimi taşıdığı ve tahkimli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Korucutepe, İmikuşağı ve Arslantepe gibi yerleşmeler söz konusu duruma örnek oluşturmaktadır⁶⁴³. Bölgenin I. Hattuşili ve I. Murşili döneminde geçici de olsa Hitit hakimiyeti altına alındığı ve bunun sonucunda da öne çıkan yerleşmelerin savunma sistemleri ile koruma altına alınmış olduğu öne sürülmektedir. Yukarı Fırat Havzası içinde yer alan yerleşmelerin tamamı MÖ 16 yy. sürecinde yakılıp yıkılmıştır. Bu istila girişimi karşısında tahkimli yerleşmelerin de tutunamadığı anlaşılmadığı ve bu alanlarında yakılıp yıkıldığı anlaşılmaktadır. Bölgede meydana gelen istila girişiminin temelinde Mitanni yayılımının etkili olduğu düşünülmektedir. I. Murşili'nin bir saray derbesi ile öldürülmesi sonucunda Hitit Ülkesi uzun bir döneme yayılacak olan siyasi iç çekişmeler ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadele sırasında daha önce ele geçirilen alanlar üzerindeki otorite yitirilmiş ve bunun sonucunda Mitanni Krallığı, bölgede etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Yukarı Fırat Havzası içinde yer alan yerleşmelerde karşımıza çıkan istila tabakasının I. Murşili sonrasında yaşanan iktidar boşluğu ile ilgili olduğu öne sürülmektedir⁶⁴⁴.

İşuwa adı ile ilk kez I./II. Tuthaliya dönemi içinde karşımıza çıkmaktadır. Kizzuwatna kralı Şunaşşura ile imzalanan antlaşmanın içeriğinde I./II. Tuthaliya'nın iktidarı sırasında İşuwa Ülkesi içinde yaşanan istikrarsız durum ile ilgili bilgi verilirken İşuwa Ülkesi'nin düşmanca bir tavır takındığından bahsedilmektedir⁶⁴⁵. Yaşanan bu gelişeler üzerine I./II. Tuthaliya'nın İşuwa üzerine sefere çıkarak İşuwa Ülkesi'ni mağlup ettiği anlaşılmaktadır. Bu döneme ait olan yazılı metinlerde İşuwa Ülkesi içinde istikrarsızlığa yol açan toplulukların meydana gelen işgal eylemi sonrasında Hitit otoritesinden kaçarak Mitanni Ülkesi'ne sığındıklarından bahsedilmektedir⁶⁴⁶.

I./II. Tuthaliya'nın İşuwa üzerine gerçekleştirdiği sefer galibiyet ile sonuçlanmış olsa da İşuwa üzerinde kalıcı bir Hitit hakimiyeti kurulamamıştır. Bu dönem içinde İşuwa'nın, Mitanni ile ittifak ilişkilerini sonlandırmadığı gibi Hitit karşıtı politikalar içinde bulunmaya devam ettiği görülmektedir⁶⁴⁷.

⁶⁴³ Konyar, 2006, 343-344.

⁶⁴⁴ Manuelli, 2017, 147-148., fig. 7.

⁶⁴⁵ Dinçol, B. (1988). *Belgelere Göre Orta Hitit Dönemi'nin Tarihsel Problemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 52- vd., Garstang, Gurney, (1959), 121-123., Bryce, 1986-1987, 94.

⁶⁴⁶ Bryce, 2005, 127.

⁶⁴⁷ Bryce, 2005, 128.

Tam anlamı ile kontrolün sağlanamadığı İšuwa Ülkesi'ndeki düşmanca tavırların I. Arnuwanda dönemi içinde de devam ettiği düşünülmektedir. I. Arnuwanda dönemine tarihlendiği düşünülen bir metinde⁶⁴⁸ İšuwa Ülkesi'nde süregelen düşmanca tavırlar nedeni ile bu bölge üzerine sefer düzenlendiği bilgisi verilmektedir⁶⁴⁹.

Ayrıca I. Arnuwanda dönemine ait olduğu düşünülen ‘‘*Pahhuwalı Mita*’’ metninde İšuwa Krallığı'nın Hitit karşıtı politikalar içerisinde hareket ettiği anlatılmaktadır. Erzincan/Kemah ile Malatya arasında yer aldığı düşünülen Pahhuwa'nın İšuwa'ya komşu olduğu öne sürülmektedir. Ele geçen metinde Pahhuwa'nın başındaki vasal kral Mita'nın önceleri Hitit Krallığı'na sadık olduğu ancak daha sonrasında Hitit Krallığı'na ihanet ederek İšuwa Krallığı ile birlikte Hitit karşıtı politikalar içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. I. Arnuwanda ortaya çıkan bu ittifak karşısında Pahhuwa Krallığı'ndaki 15 kentin ileri gelen üyelerini kendi tarafına çekmekerek Mita'nın krallık üzerindeki otoritesini parçalamayı amaçlamıştır⁶⁵⁰.

III. Tuthaliya iktidarı sırasında Hitit Ülkesi'nin maruz kaldığı işgal hareketi içinde İšuwa'nın da adına rastlanmaktadır. Bu saldırı dalgası içinde İšuwa'nın Tegarama'yı işgal ettiğinden bahsedilmektedir yapılan araştırmalarda Tegarama'nın Sivas, Gürün bölgesi civarında yer alması gerektiği öne sürülmektedir⁶⁵¹.

III. Tuthaliya döneminde yaşanan işgal hareketleri sırasında I. Şuppiluliuma önderliğinde hızlı bir şekilde toparlanan Hitit ordusu kısa süre içinde karşı seferler gerçekleştirebilme başarısı göstermiştir. III. Tuthaliya döneminde ordu komutanı olarak seferlere çıkan I. Şuppiluliuma doğudaki isyancı eylemleri bastırarak düşmanlarını İšuwa sınırlarına kadar geriletmeyi başarmıştır⁶⁵².

Hitit krallığının başlangıcından beri dış politikanın ağırlık merkezini oluşturan K. Suriye egemenliğinin imparatorluk döneminde de oldukça önemsenmiş olduğu anlaşılmaktadır. K.Suriye üzerindeki Hitit egemenliğinin sağlanması ve korunması çerçevesinde güzergah rotası üzerinde yer alan İšuwa'nın kontrol altında tutulması son derece önemliydi. Ayrıca İšuwa'nın Mitanni sınırına olan yakınlığı aynı zamanda sınır güvenliğini de tehlikeye atmaktadır. Mitanni'nin Hitit aleyhine yapılan girişimleri desteklemesi ve onları himaye etmesi bölgedeki Hitit çıkarları için tehdit oluşturmaktadır.

⁶⁴⁸ Bossert, T. H. (1946). *Asia*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 26., Klengel, 1999, 109.

⁶⁴⁹ Arslantürk, 2014, 64.

⁶⁵⁰ Ünal, 2018, 527-529.

⁶⁵¹ Bryce, 2005, 146.

⁶⁵² Arslantürk, 2014, 68., Wilhelm, G. (1989). *The Hurrians*. Warminster: Aris & Phillips Ltd. 32.

I. Šuppiluliuma, Hitit çekirdek ülkesinin ve K.Suriye'ye açılan yolların güvenliğini sağlamak için Išuwa'ya seferler düzenlemeye devam etmiştir⁶⁵³.

I. Šuppiluliuma Išuwa üzerine iki sefer gerçekleştirmiştir. I. Šuppiluliuma, Nuhaşşe kralı Tette ile imzaladığı antlaşmada Hititler'e karşı düşmanca bir tavır takınan Išuwa Ülkesi üzerine sefere çıktığı ve bu sefer sonucunda da Išuwa Ülkesi'ni işgal ettiği bilgisi yer almaktadır⁶⁵⁴. Bu sefer aynı zamanda I. Šuppiluliuma'nın K.Suriye egemenliği kapsamında bir ön hazırlık niteliği taşımaktadır⁶⁵⁵. I. Šuppiluliuma gerçekleştirdiği seferler sonucunda Išuwa'yı Hitit egemenlik sahasına dahil etmeyi başarmıştır.

III. Hattuşili dönemine gelindiğinde Išuwa Ülkesi'nde bir kral adından bahsedildiği anlaşılmaktadır. Tarhuntaş kralı Ulmi-Teşup ile imzalanan antlaşmada Išuwa kralı Ari-Šarumma isminin yer aldığı bir şahit listesi sıralanmıştır⁶⁵⁶.

Išuwa krallarına ait bir diğer bilgi yine Hitit metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Hitit kralı IV. Tuthaliya ve Mitanni kralı II. Šattuara dönemine ait olduğu düşünülen mektupta Išuwa kralı Ehlišarumma'nın da adı geçmektedir⁶⁵⁷.

III. Hattuşili'nin Išuwa Krallığı ile ilişkileri geliştirme noktasında kızı Kilushepa'yı Išuwa Kralı ile evlendirdiği bilinmektedir. Korucutepe'den ele geçen mühür baskılarında Kilushepa ve Išuwa kralı Arišarumma'nın adına bir arada rastlanmaktadır. Bu noktadan hareketle Kilushepa'nın Išuwa kralı Arišarumma'nın eşi olduğu öne sürülmektedir⁶⁵⁸.

I. Šuppiluliuma'nın krallığı sürecinde Išuwa krallığı Hitit otoritesi altında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu bölgenin II. Muwatalli, III. Hattuşili ve son olarak IV. Tuthaliya iktidarının bir bölümü içinde Hititlere bağlı kalmaya devam ettiği düşünülmektedir⁶⁵⁹.

Korucutepe'de gerçekleştirilen kazılarda ele geçen mühür baskılarında da Ari-Šarumma ve Ehlišarumma adlarının yer alması Išuwa krallarının varlığını kanıtlaması bakımından oldukça önemlidir⁶⁶⁰.

⁶⁵³ Bryce, 1986-1987, 94.

⁶⁵⁴ Karauğuz, 2002, 234.

⁶⁵⁵ Arslantürk, 2014, 72.

⁶⁵⁶ CTH 97, ABoT 57, Beckman, 1996, 103.

⁶⁵⁷ Klengel, 1968, 71., Ertem, H. (1990). "Korucutepe'nin Hititler Devrindeki Adı Hakkında". *Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler*, 10 (2), 578.

⁶⁵⁸ Güterbock, H. G. (1973). "Hittite Hieroglyphic Seal Impressions from Korucutepe". *Journal of Near Eastern Studies*, 32 (1-2), 140.

⁶⁵⁹ Arslantürk, 2014, 73.

⁶⁶⁰ Ertem, 1990, 587.

Hitit ile Mitanni sınırları arasında yer alan İšuwa Krallığı'nın Hitit kontrolü altında tutulması Hitit sınır güvenliğinin sağlanabilmesi açısından son derece önemlidir.⁶⁶¹. Hititler'in doğudaki egemenlik sahasını tehdit eden Mitanni'nin, İšuwa üzerinden Hitit sahasına yayılma tehlikesi bulunmaktadır. Buradaki sınırların Mitanni işgalinden korunabilmesi İšuwa'nın Hitit otoritesini kabul etmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda İšuwa, Hitit krallığı tarafında Mitanni'ye karşı bir tampon bölge olarak kullanılmıştır⁶⁶².

Mitanni krallığının I. Šuppiluliuma dönemi ile beraber tehlike oluşturmamaya bir yapıya kavuştuğu bilinirken bu durum Hititler'in doğu sınırında daha istikrarlı bir ortam yaratmamıştır. Nitekim Mitanni'nin gerilemesi ile beraber güç kazanan Assur Krallığı Hititler'in doğudaki çıkarlarını tehdit etmeye başlamıştır. İšuwa'nın bu tehdit karşısında tampon bölge olarak kullanımını sürdürmüş olduğu anlaşılmaktadır⁶⁶³. MÖ 13. yy.' ikinci yarısına tarihlenen bu süreç içinde Hitti İmparatorluğu Arslantepe yerleşmesini (IV. yapı katı) tahkim etmek sureti ile Assur yayılımına karşı önlem almaya çalışmıştır⁶⁶⁴.

Hitit Krallığı, Assur yayılımı karşısında Yukarı Fırat Havzası dışında Orta Fırat Havzası üzerinde de bir takım önlemler aldığı görülmektedir. Kargamış'ın idaresi altındaki Orta Fırat Havzası'nda, yer alan ve Fırat Nehri'ne yakın bir noktada bulunan Tell Faray, Tell Meskene/Emar, Tell Munbaqa, Tell Hadidi, Tell Bazi, Tell Ahmar'ın Geç Tunç Çağ sürecinde tahkimli bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Orta Fırat Hattı üzerinde yer alan bu savunma zinciri ile birlikte Assur Krallığı'nın Fırat Nehri'nin batı yakasına geçişine engel olunmak istenmiştir⁶⁶⁵.

9.1.5. Hurri -Mitanni Tampon Bölgesi

Hitit kültür tarihi içinde önemli bir yer tutan Hurriler dair sahip olduğumuz bilgilerin çoğu Hitit, Assur, Mısır ve Alalah yazılı kaynaklarına dayanmaktadır. Hurri tarihi için tutarlı ve kronolojik bir tarihlendirme yapılamamaktadır. Hurrice'nin tam anlamı ile çözülememiş olması, Mitanni krallarına ait eksiksiz bir kral listesinin bulunamamış olması, Hurriler'in başkenti olan Waššukanni'nin henüz keşfedilememesi ile beraber Hurriler ile özdeşleştirilen çanak çömlek grupları vb. malzemenin tam olarak

⁶⁶¹ Bryce, 1986, 94., Köroğlu, 1996, 66.

⁶⁶² Manuelli, 2017, 138.

⁶⁶³ Yiğit, 1995, 247., Umurtak, G. (1996). *Korucutepe II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 106.

⁶⁶⁴ Manuelli, F. (2013). *Arslanep, Late Bronze Age Hittite Influence and Local Traditions in an Eastern Anatolian Community*, Roma: Spienza Università di Roma, 417.

⁶⁶⁵ Brown, M., Wilkinson, T. J. (2017). "The Euphrates States and Elbistan: Archaeology". M. Weeden and L. Z. Ullmann (Editors.), *Hittite Landscape and Geography*. Leiden. Brill, pp. 152-153, fig. 12.3.

netleştirilememesi Hurri tarihi konusundaki sorunların başlıca nedenlerini oluşturmaktadır⁶⁶⁶.

M.Ö II. bin yıl başlarında Hurri tarihi ile ilgili büyük boşluklar yer almaktadır. Hurri anavatanının neresi olduğu hala tam anlamı ile netleştirilmese de araştırmacıların büyük bir bölümü Hurriler'in Kafkas kökenli olduğu konusunda hemfikirlerdir. Hurriler'in Anadolu ve Mezopotamya'ya hangi yönlerden göç ettikleri konusu ise araştırmacılar tarafından netleştirilememiş bir diğer sorun iken yazılı belgelerdeki şahıs isimlerinden yola çıkarak Akkad kralı Sargon öncesi devirde Hurriler'in Dicle Nehri'nin doğusunda bulundukları ileri sürülmektedir⁶⁶⁷.

Akkad Kralı Naram-Sin'e (2260-2223)⁶⁶⁸ ait olan bazı metinlerde Hurriler'in M.Ö III. bin yılda Doğu Anadolu ve Suriye'de bulunduklarına kanıt oluşturacak yazılı veriler ele geçmiştir. Ayrıca yine Naram-Sin dönemine tarihlendirilen bir başka yazıtta karalın isyancı şehirler arasında saydığı Hatti kralı Pampa⁶⁶⁹ isminin Hurrice olduğu ileri sürülmektedir⁶⁷⁰. Benzer bir şekilde Kaneş karumunda ele geçirilen tabletlerin içinde yine Hurrice adlar ve Hurrice kelimeler geçmesi MÖ II. bin başlarında Hurrice'nin Anadolu'nun ortasına kadar uzanan etkisine bir kanıt oluşturmaktadır⁶⁷¹.

Hurri toplulukları MÖ 18. yüzyılda Kuzey Suriye'de ve Güney Doğu Anadolu'da tek bir çatı altında bulunmayan bağımsız küçük şehir devletleri şeklinde örgütlenmişlerdir. MÖ II. bin yıl ortası ile beraber Hint-Avrupa kökenli oldukları ileri sürülen Mittanili yöneticiler dağınık olan Hurri kentlerini tek çatı altında toplayarak Mitanni krallığını kurmuşlardır⁶⁷². Krallığın adı yerel kullanımda Mitanni olarak geçmektedir, Assur ve Babil belgelerinde daha çok Hanigalbat Mısır'da ise Naharina veya Nahrina şeklinde geçer. Hititler ise bu krallık için "Hurriler'in Ülkesi" ifadesi kullanılmaktadır⁶⁷³. Hurri krallıklarının bulundukları bölge jeopolitik açıdan oldukça stratejik bir özelliğe sahiptir.

⁶⁶⁶ Ünal, A. (1997). "Hurriler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisi ile İlgili Yeni Buluntular ve Yeni Gelişmeler". *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 14.

⁶⁶⁷ Ünal, 2002, 86-90.

⁶⁶⁸ Kuhrt, A. (2009). *Eski Çağ'da Yakındoğu I, M. Ö. 3000-330*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 58. Tablo 3.

⁶⁶⁹ Yiğit, T. (2000a). "Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasi Yapısı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40 (3-4), 23.

⁶⁷⁰ Gelb, I., Purves, P. M., Macrae, A.A. (1943). *Nuzi Personal Names*. Chicago: University of Chicago Press, 242.

⁶⁷¹ Yiğit, T. (2005). "Hurriler'e İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38, 57.

⁶⁷² Köroğlu, K. (2009). *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: (4. Baskı) İletişim Yayınları, 123.

⁶⁷³ Wilhelm, 1989, 25.

Burası Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'nun ortasında kalmaktadır. Ticaret yollarının göbeğinde yer alan bölge ticaret ile birlikte zenginleşmesinin dışında yer altı zenginliği bağlamında da dönemin büyük devletlerinin dikkatini çekmiştir. Bölgesel rekabette etkili olmak isteyen dönemin güçlü krallıkları Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de hakimiyet kurarak kendilerine avantaj sağlamak istemişlerdir. Bu amaçla yürütülen politikalar beraberinde çatışma riskinin yüksek olduğu bir ortam doğurmuştur⁶⁷⁴.

MÖ II. bin yıl başlarında Anadolu ve Mezopotamya arasında gerçekleştirilen ticaret ile birlikte bölgede belirgin bir zenginleşme sağlanmıştır. Ticaret, krallıkların refah seviyesini arttırdığı gibi krallık ordusunun modernizasyonu konusunda önemli katkılar sunmuştur⁶⁷⁵. Assurlu tüccarların ticaretine aracılık ettiği kalay ordu teçhizatının geliştirilmesinde ve yenilenmesinde kullanılmaktadır. İki bölge arasındaki ticaret ağının çökmesi ile beraber kalayın temin edilmesi noktasında zorluklar yaşanmıştır. Hitit krallığı ilk yıllarında I. Hattuşili önderliğinde K.Suriye 'ye seferler düzenleyerek ticaret ağlarını ele geçirerek kalay ihtiyacını karşılamayı amaçlamış olmalıdır⁶⁷⁶. Hititler'in uyguladığı bu politika sonucunda Hurri şehirleri ile çatışmalar kaçınılmaz bir hale gelmiştir⁶⁷⁷.

Hitit-Hurri ilişkileri ile ilgili bilgilerimizin büyük bir çoğunluğu yazılı kaynaklardan oluşmaktadır. Söz konusu yazılı verilerde I. Hattuşili döneminde Hurri krallıklarına karşı yürütülen seferlere dair bilgiler bulunmaktadır. I. Hattuşili iktidarının ilk yıllarında Alalah/Tell Açana üzerine gerçekleştirdiği sefer ile birlikte Kuzey Suriye'yenin sahip olduğu zenginliklerden faydalanmaya çalışmıştır. Hititler'in K. Suriye hakimiyeti konusundaki en büyük tehtidi ise başkenti Halep'te bulunan Yamhad Krallığı oluşturmaktadır. Yamhad Krallığı, Fırat Nehri'nden Akdeniz kıyılarına kadar uzanan bölgeyi vasalları aracılığı ile kontrol altında tutmaktadır. Ebla, Alalah, Kargamış, Emar, Ugarit, gibi kentler ile beraber ticaret yolları üzerinde hakimiyet kurmayı başarmıştır. K.Suriye'de egemenlik kurmak isteyen I. Hattuşili'nin politikasına engel teşkil edebilecek olan Yamhad Krallığı'nın saf dışı bırakılmak amacıyla ilk seferini Alalah üzerine gerçekleştirmiş ve sefer sonucunda da Alalah kentini yakıp yıkmıştır. Alalah'ın VII.

⁶⁷⁴ Kınal, F. (1967). "Yamhad Krallığı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (5) 8/9, 195.

⁶⁷⁵ Kulakoğlu, F. (2011). "Kültepe Kaniş Karumu: Anadolu'nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi", F. Kulakoğlu ve S. Kangal. (Editörler). *Anadolu'nun Önsözü Kültepe-Kaniş Karumu*. İstanbul. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, s. 46.

⁶⁷⁶ Bryce, T. (2002). *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press. 87-88., Bryce, (2005), 81-82., Cancik-Kirschbaum, E. (2002). "Mücadele ve Barış İçinde Bir Arada Var olma: Hattuşa ve Kuzey Mezopotamya Devletleri Mitanni ve Assur", J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 514.

⁶⁷⁷ Peker, H. (2010). "Hitit Ahhiyava ilişkilerine Doğu Akseniz'den Bir Bakış". *Anadolu Araştırmaları*, 19 (1), 3., Yiğit, 2005, 66-67.

tabakasında açığa çıkarılan yangın ve yıkım izlerinin söz konusu istila eylemi ile ilişkili olduğu öne sürülmektedir⁶⁷⁸. I. Hattuşili'nin K. Suriye'ye gerçekleştirdiği seferlerde hakimiyet kurmaktan ziyade buradaki krallıkların yağmalanmasına dayanan bir politika izlediği öne sürülmektedir. Ancak I. Hattuşili'nin Tikunani⁶⁷⁹ kralı Tuniya'ya gönderdiği mektup I. Hattuşili'nin aynı zamanda bölge içinde ittifak kurma gayreti içinde olduğunu ve dolayısıyla bölge hakimiyetine dair politikalar yürüttüğünü de göstermektedir⁶⁸⁰.

K. Suriye içinde gerçekleştirilen operasyonlardan sonra I. Hattuşili dikkatini batıya, Arzawa Ülkesi üzerine yöneltmiştir. Hurriler, I. Hattuşili'nin Arzawa seferini bir fırsata çevirerek Hattuşili tarafından gerçekleştirilen işgallere karşılık olarak Hitit Ülkesi içinde işgal faaliyetinde bulunmuşlardır⁶⁸¹. Hitit yazılı metinlerinde Arzawa'ya yapılan sefer sırasında savunmasız kalan Hatti Ülkesi'nin Hurri düşmanı tarafından istila edilmiş olduğundan ve bu istila sonucunda geriye sadece Hattuşa'nın kaldığından bahsedilmektedir. Hurriler'in istilasından sonra geri dönen Hattuşili, Nenešša, Ul(lam)ma ve Šallahsuwa'nın içinde yer aldığı bir dizi isyan ile uğraşmak zorunda kalmıştır. İsyanları bastırdıktan sonra I. Hattuşili dikkatini bir kez daha K. Suriye doğru çevirir. Kuzey Suriye üzerine sefere çıkan Hattuşili sefer sırasında Halep yakınlarında olduğu düşünülen Haššuva ve Hahha kentlerini işgal eder⁶⁸². I. Hattuşili döneminde K. Suriye'de gerçekleştirilen seferler sonucunda bölgenin kontrol altına alınamadığı anlaşılmaktadır. Hititler bölgedeki kentleri yağmalayıp yıkıma uğrattırırken Hitit otoritesinin ise tam anlamı ile tesis edilemediği anlaşılmaktadır⁶⁸³.

Hitit Krallığı'nın I. Murşili ile birlikte K. Suriye'de daha etkili fetihler gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. I. Hattuşili tarafından kuşatılan ancak ele geçirilemeyen Halep şehrinin I. Murşili tarafından ele geçirilmesi sonucunda Büyük Yamhad Krallığı'na son verilmiştir. I. Murşili'nin elde ettiği başarılar metinlere *‘‘Hattuşili’den sonra oğlu*

⁶⁷⁸ Yener, K. A. - Akar, M. (2014). ‘‘Yeni Kazılar Işığında Açana Höyük, Antik Alalah Kenti Orta-Geç Tunç ve Demir Çağ Tabakaları’’. A. Özfirat ve Ç. Uygun. (Editörler). *Uluslar Arası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri*. Antakya. Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, s. 62., Gurney, 1973a, 241., Kupper, J. R. (1973). ‘‘Northern Mesopotamia and Syria’’. I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L, E. Solberger (Editors), *Cambridge Ancient History, History of the Middle East and The Aegean Region c. 1800-1380 B.C.* (2) 1, Cambridge. Cambridge University Press, pp. 31.

⁶⁷⁹ Tikunani Krallığı'nın Yukarı Fırat ile Yukarı Dicle arasında, Diyarbakır'a yakın bir noktada yer aldığı düşünülmektedir. Bryce, (2005), 79.

⁶⁸⁰ Bryce, (2005), 78-80., İki krallık arasındaki iletişim Miller, tarafından Hititler'in Eski Hitit Çağı'nda K.Suriye'de kendisine tabi bir krallık oluşturduğu şeklinde yorumlanmıştır. Miller, J. L. (2001). ‘‘Hattusili's Expansion into Northern Syria in Light of The Tikunani Letter’’. G. Wilhelm (Editor), *Akten IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, Würzburg, 4-8 Oktober 1999*. Wiesbaden. Harrassowitz, pp. 410-415.

⁶⁸¹ Bryce, 2005, 74-75., Wilhelm, 1989, 21., Kupper, 1973, 37.

⁶⁸² Güterbock, 1964, 2.

⁶⁸³ Bryce, 2005, 81.

Murşili Halep memleketinin krallığını ve Halep Ülkesi'ni mahvetti'', Halep kuşatmasının Hititçe nüshasında ise *''O babasının intikamını aldı''*⁶⁸⁴ gibi ifadeler ile yansımıştır. Halep'i aldıktan sonra I. Murşili'nin Babil'e doğru devam ettiği ve burada Hurri birlikleri ile beraber Eski Babil'i alt ettiğinden bahsedilmektedir⁶⁸⁵. I. Murşili devrinde Kuzey Suriye'de elde edilen askeri başarı Hitit Krallığı açısından bir kazanca dönüşmemiştir. Kral Murşili'nin, başkent Hattuša'ya dönmesinden kısa bir süre sonra I. Hantili tarafından düzenlenen komplo neticesinde suikasta kurban gitmesi sonucunda yaşanan taht kavgalarına bağlı olarak ele geçirilen yerler hızlı bir şekilde kaybedilmiştir. Yamhad krallığının yıkılması ile birlikte bölgede meydana gelen iktidar boşluğu Hititler tarafından doldurulamamış ve bunun sonucu olarak Mitanni topluluğu altında örgütlenen Hurri kentleri Hurri-Mitanni devletini ortaya çıkarmıştır. Hatti Ülkesi'nin içinde bulunduğu istikrarsız ortam ile beraber Mısır krallığının I. Tutmosis (1507-1494)⁶⁸⁶ iktidarı sonrasında Suriye üzerindeki otoritesinin zayıflamasına bağlı olarak Hurri-Mitanni krallığı genişlemek için uygun bir zemin yakalamıştır⁶⁸⁷. Tell Açana'nın (Alalah) V. tabakasına (MÖ 16. yüzyılın ikinci yarısı MÖ 15. yüzyıl başı) ait olan İdrimi heykelinin arkasında yer alan yazıt dönemin siyasi gelişmelerine ışık tutmaktadır. Yazıtta İdrimi'nin Mitanni İmparator'u Paratarna desteği ile Alalah tahtına oturduğu ve Mitanni'nin bir vasalı konumunda olduğu bilgisi yer almaktadır⁶⁸⁸. Yazıtta ayrıca İdrimi'nin Tahta geçtikten sonra Hitit Krallığı'nın güneydoğusunda yer alan sınır kentlerinden birkaç tanesini de işgal ettiğinden bahsedilmektedir. Söz konusu işgaller ile beraber etki sahasını Kizzuwatna krallığına doğru genişleten İdrimi'nin bu yayılcı politikasından dolayı Kizzuwatna kralı Pilliya rahatsız olmuştur. Pilliya durma müdahale etmesi için Mitanni kralı Paratarna'dan yardım istemiştir. Mitanni Krallığı, müttefikleri olan Alalah ve Kizzuwatna arasındaki sorunu çözmek amacıyla iki krallık arasında aracı rolünü üstlenmiştir⁶⁸⁹.

I. Hantili döneminde Hurriler'in Anadolu'nun içlerine kadar uzanan bir işgal dalgası başlattıkları anlaşılmaktadır. I. Hantili'nin Hurri yayılımı karşısında çaresiz kaldığı ve bu işgal hareketi sırasında eşinin ve çocuklarının Hurriler tarafından katledilmiş

⁶⁸⁴ Kinal, (1967), 202.

⁶⁸⁵ Dinçol, 1982, 30., Macqueen, 2009, 47-48., Gasche, H., Armstrong, J. A., Cole, S. W., Gruzadyan, V. G. (1998). *Dating the Fall of Babylon: A Reappraisal of Second-Millennium Chronology*, Chicago: University of Ghent and The Oriental Institute of the University of Chicago press, 6.

⁶⁸⁶ Kuhrt, 2009, 243.

⁶⁸⁷ Peker, H., De Vos, J. (2010). "Hitit-Mısır: Büyük Düşmanlıktan İyi Kardeşliğe", N. Karul. (Editör). *Arkeoatlas*, 7, 88., Mieroop, M.D (2006). *Antik Yakınlaşın Tarihi İ.Ö 3000-323*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 181-182.

⁶⁸⁸ Yener, Akar, 2014. 65., Yener, K. A., Akar, M. (2013). "Alalah'ta 10 Yılın Ardından". *Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi*, 35, 7.

⁶⁸⁹ Bryce, 2005, 117.

olduğunu aktarmaktadır⁶⁹⁰. Hitit Krallığı açısından İktidar kavgaları ile geçen bu dönem içinde Anadolu'da güç kazanan Hurriler, Mitanni'nin de desteği ile Kizzuwatna'da bağımsız bir krallık kurmayı başarmıştır. Hititler'i Mezopotamya'ya ulaştıran önemli güzergahlardan bazıları Kizzuwatna krallığının içinden geçmektedir. Kizzuwatna'nın Hurri-Mitanni ile yakın ilişki içinde olması Hitit açısından Mezopotamya dünyası ile kurulan ilişkilerin kopması anlamına gelmektedir. Kizzuwatna Krallığı Hititler'i güneyden sıkıştırmakla kalmamış aynı zamanda Maşat Höyük mektubundan edinilen bilgilere göre Hurri Kizzuwatna krallığı politik sınırlarını Orta Anadolu içlerine kadar genişletmeyi de başarmıştır. Hititler'in tahta kavgaları ile güç kaybettiği dönem içinde Hurri kültürünün Hitit Krallığı içindeki ağırlığını arttırdığı gibi siyasi ortamda da Hurri Kizzuwatna krallığı ile birlikte Mitanni Krallığı politik sınırlarını Hitit çıkarlarına aykırı olacak şekilde genişletmeyi başarmışlardır⁶⁹¹.

I. Şuppiluliuma döneminde Hitit – Hurri Mitanni çekişmesi en yoğun olduğu dönemi yaşar. Mitanni krallık tahtı için mücadeleye tutuşan Tuşratta ve II. Artatama Mitanni'nin bölgedeki gücünü zayıflatmıştır. Ayrıca Mısır Krallığında IV. Amenhotep'in krallığı sırasında yaşanan reform hareketleri Mısır Krallığını uluslararası ilişkilerde daha pasif bir rol üstlenmesine neden olmuştur⁶⁹². Tüm bu olaylar I. Şuppiluliuma önderliğindeki Hititler'in Kuzey Suriye'de daha etkin hale gelmesine yardımcı olmuştur. I. Şuppiluliuma Hurri-Mitanni üzerine sefere çıkmadan önce ülke içindeki dengeyi sağlamlaştırdıktan sonra uluslararası alanda gerçekleştirdiği bir dizi antlaşma ile de seferini sağlam temeller üzerine kurmaya gayret etmiştir. I. Şuppiluliuma'nın Mitanni tahtında hak iddia eden II. Artatama'yı desteklemesi, Mısır firavunu IV. Amenhotep ile hediye alış veriş kapsamında ilişkilerini geliştirmeye gayret etmesi temelde Hurri-Mitanni'nin yalnızlaştırılmasına dönük eylemler olarak kabul edilmektedir⁶⁹³.

I. Şuppiluliuma'nın Hurri-Mitanni üzerine gerçekleştirdiği ilk seferde istenilen sonuç elde edilememiştir. Hurri-Mitanni'nin başkenti Waşukanni ile beraber bir dizi kenti işgal edilmiş olsa da Tuşratta'nın sığındığı ve Fırat üzerindeki en güçlü kale konumunda olan Kargamış ele geçirilememiştir⁶⁹⁴. Ertesi yıl tekrar sefer çıkan Hitit ordusu Kargamış kentini birkaç günlük kuşatmadan sonra ele geçirmeyi başarmıştır. Suriye üzerine

⁶⁹⁰ Alpman, A. (1983). ‘‘Hurriler’’. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (14) 25, 296.

⁶⁹¹ Ünal, 2002, 94.

⁶⁹² Wilhelm, 1989, 35.

⁶⁹³ Bryce, 2005, 158.

⁶⁹⁴ Wilhelm, 1989, 35-36., Kinal, F. (1947). ‘‘ Şuppiluliyima'nın Suriye Seferleri’’. *Belleten*, 11 (41).

gerçekleştirilen sefer sırasında Mitanni Ülkesi'nde taht kavgaları yaşanmaktadır. Krallık içindeki taht mücadelesini körükleyen I. Šuppiluliuma bu sayede Mitanni krallığını zayıflatmayı amaçlamıştır. Mitanni'ye karşı yürütülen politika aynı zamanda Assur Krallığı'nın çıkarları ile örtüşmektedir. Bölgede yaşanan iktidar boşluğu içinde Assur önemli kazanımlar elde etmeyi başarmıştır. Mitanni tahtı için II. Artatama'nın oğlu III. Šuttarna'yı destekleyen Assur kralı Assur-ubalit (1365-1330) elde ettiği güç ile Hitit egemenlik sahası içinde bulunan Kargamış'a kadar ilerlemiştir. Ancak Assur'un elde ettiği bu başarı uzun vadeli olmamıştır⁶⁹⁵. Hititler, Tušratta'nın oğullarından biri olan Šattivaza'yı (Mattivaza) destekleyerek Assur ilerleyişinin önüne geçmek istemişlerdir. Šattivaza, Mitanni Tahtına geçtikten sonra Kargamış'ın da desteği ile kaybettiği toprakları geri almayı başarır. I. Šuppiluliuma ile Šattivaza arasında imzalanan antlaşma ile beraber Mitanni Hitit vasalı haline gelirken I. Šuppiluliuma kızını Šattivaza ile evlendirerek aradaki bağları güçlendirmeyi amaçlar⁶⁹⁶. Šuppiluliuma'nın Hurri-Mitanni'nin siyasi hayatına son vermeyip tam tersini krallığı ayakta tutmaya çalışması doğuda güçlenmeye başlayan Assur tehlikesi ile ilgili olmalıdır. Hurri-Mitanni konumu itibariyle Assur karşısında Hitit sınır güvenliğini koruyacak bir tampon bölge niteliğindedir⁶⁹⁷. Hitit Krallığının Mitanni üzerindeki denetimi çok da uzun sürmemiştir. Aradan geçen kısa süre zarfı içinde Mitanni bağımsızlığını ilan etmiştir. Bundan sonra Assur ile yoğun bir mücadele dönemi içine giren Mitanni, Assur kralı I. Adad –Nirari (1305-1274) I. Salmanassar (1274-1244) dönemlerinde egemen olduğu bölgeleri Assur Krallığı'na kaptırarak Assur'a bağlı vasal bir devlet halini almıştır⁶⁹⁸.

9.2. Sınır Bölgelerindeki Askeri Valiler (*BEL-MADGALTİ*)

Hitit sınır muhafızları ile ilgili olarak bilgilerimizin büyük bir kısmının Yukarı Ülke sınırları içinde yer alan Maşat Höyük'te açığa çıkarılan yazılı metinler oluşturmaktadır. Yukarı Ülke'nin sınır savunması noktasında önemli bir pozisyona sahip olan Maşat Höyük'ün (*Tapikka*) Hitit garnizon kenti olduğu bilinmektedir⁶⁹⁹. Orta Hitit devrinde sınır yerleşimi olan Maşat Höyük'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında yaklaşık 100

⁶⁹⁵ Cancik-Kirschbaum, 2002, 515.

⁶⁹⁶ Bryce, 2005, 161.

⁶⁹⁷ Dinçol, 1982, 36., Kuhrt, 2009, 332., Gökçek, L. G. (2015). *Asurlular*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 83., Kinal, 1987, 104.

⁶⁹⁸ Mieroop, 2006, 182., Latacz -Starke, 2006, 190.

⁶⁹⁹ Özgüç, T. (2002a). "Maşat Höyük, Kaşka Sınır Bölgesinde bir İdare Merkezi". J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*. Boon. Kunst-und Ausstellungshalle. s. 467., Mielke, D. P. (2011d). "Key Sites of The Hittite Empire". In G. McMahon and S. Stedman (Editor), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10.000-323 BCE)*. New York. Oxford University Press, pp. 1045-1047.

tableten oluşan bir metin külliyyatı gün ışığına çıkarılmıştır; bu metinler arasında Hitit kralı ile *BEL MADGALTI* olarak adlandırılan sınır komutanı arasında geçen bazı yazışmalar bulunmaktadır.

BEL Akkadça'da Bey, *MADGALTU* ise gözetleme deliği, gözetleme kulesi, sınır karakolu, kale anlamlarına gelmektedir. Eldeki verilerden hareketle Hititçe karşılığı auriyaş ihša, olan *BEL MADGALTI*'nin Hudut Beyi, Sınır Komutanı, Askeri Vali, Nöbetçi Kulesi'nin Efendisi gibi anlamlar taşıdığı öne sürülmektedir⁷⁰⁰.

BEL MADGALTİ'ler Hitit kralına yemin ile bağlıdır. Hitit çekirdek ülkesinden uzaktaki sınır boylarında kral adına bölgeyi izlemek, denetlemek ve rapor etmek ile yükümlüdür. Hitit kralı uzak bölgelerdeki otoritesini sağlayabilmek için *BEL MADGALTİ*'ye oldukça geniş yetkiler tanımıştır⁷⁰¹. Sınır hattını koruyan *BEL MADGALTİ*'lerden önce yazılı verilerde bir başka önemli pozisyon olan ERİN.MES'ler "Askeri Habercilerin Baş" ile karşılaşmaktadır. Bölge savunmasının en başında gelen bu kişiler kral tarafından iletilmesi istenen mesajları ilgili kişilere ulaştırmakla yükümlüdür⁷⁰².

Sınır komutanlarının üstlendiği görevlerden en önemlisi düşman hareketinin izlenmesi ile ilgilidir. Sınırdaki meydana gelen hareketliliğin takip edilmesi ve hızlı bir şekilde krala bildirilmesi tehlike başlamadan önce gerekli önlemlerin alınmasına yardımcı olmaktadır. Gözetleme işlemi genellikle devriyeler halinde bölgeyi tarama ve kritik öneme sahip geçiş güzergahlarının takip edilmesi şeklinde yürütülmektedir⁷⁰³.

Sınır komutanları düşman varlığını takip etmek dışında Hitit otoritesinden kaçıp yabancı ülkelere sığınmaya çalışan kaçakları da tespit edip iade etmekle görevlendirilmiştir. Hititler, iç politika noktasında kaçakların ülke sınırları dışına çıkmamasına özen göstermişlerdir. Hitit krallığı'nın bazı durumlarda kaçakların iade edilmemesi durumunda bunu bir savaş sebebi olarak kabul ettiği ve kaçakları himaye eden ülkeler üzerine seferler düzenlediği de bilinmektedir⁷⁰⁴. Kaçakların yakalanması ve iade edilmesi bölgedeki Hitit egemenliğinin sağlanmasına yardımcı olmak dışında aynı

⁷⁰⁰ Ünal, A. (2016). *Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*. Ankara Bilgin Kültür Sanat Yayınları. 97,102,329., Alp, S. (1952). "Hitit Devletinin İç Bünyesi". *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, IV. 42., Bryce, 2003b, 31., Reyhan, E. (2016). "Bel Madgalti: Hitit İdari Yapısında Bir Askeri Vali". *Memleket, Siyaset, Yönetim*, 11 (25), 84-87.

⁷⁰¹ Dinçol, 1982, 66., Alp, S. (1947). "Hitit Kralı IV. Tuthaşa'nın Askeri Fermanı". *Belleten*, 11 (43), 383-402.

⁷⁰² Beal, R. H. (1992). *The Organisation of the Hittite Military*. Heidelberg. Carl Winter. 406.

⁷⁰³ Beal, 1992, 428-429., Miller, 2013, 212-213.

⁷⁰⁴ Miller, 2013, 212-238.

zamanda ülke sınırları içindeki işçi gücünün de korunması anlamına gelmektedir. Ayrıca Hititler, ülke sınırları içindeki nüfusun başka ülkelere kaçmasını önleyerek tarım, tapınak, saray ve ordu için gerekli olan insan kaynağını elde tutmayı amaçlamışlardır.

Sınır komutanları, düşman hareketliliğinin izlenmesi ve kaçakların takip edilip Hitit kralına iade edilmesi dışında yerleşim yerindeki nüfusun güvenliğinden ve iktisadi hayatın devam ettirilmesinden de sorumlu tutulmuştur. Bu bağlamda yerleşim yerini koruyan nöbetçilerin denetlenmesi sınır komutanlarının sorumluluğu kapsamındadır. Ayrıca sınır komutanları yerleşmede bulunan ve tarım dışında hayvancılık ile uğraşan grupların da güvenliğinden sorumludur. Bu gruplar ile ilgili olarak yürütülen koruma programı kapsamında sınır komutanlarından dikkatli olmaları istenmektedir. Nitekim tarımcı gruplar arasına karışması muhtemel düşman varlığı konusunda sınır komutanlarına uyarılarda bulunulduğu anlaşılmaktadır⁷⁰⁵.

Maşat Höyük kazısından ele geçen metinler arasında sınır komutanlarına ait talimatnameler önemli bir yer tutmaktadır. Bu metinler sayesinde Maşat Höyük'ün Yukarı Ülke'nin Kaşka sınırlarına dayanan bir dizi garnizon kentten bir tanesi olduğu öne sürülmektedir⁷⁰⁶. Ancak Maşat Höyük'ün konumuna bakıldığı vakit yerleşmenin sınır hattından ziyade iç kısımlarda yer aldığı görülmektedir. Bu noktada Maşat Höyük'ün sınır hattı üzerindeki kentlerin sev ve idaresinden sorumlu olduğu düşünülmektedir.

Sınır kalelerinin önemine dair aydınlatıcı bilgiler I/II. Hantili, III. Tuthaliya, I. Şuppiluliuma, II. Murşili döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bu kralların egemenlik yıllarında Kaşka sınır hattında güvenliği sağlayabilmek amacıyla kale ve gözetleme kulesinden oluşan bir savunma zinciri oluşturduklarından bahsedilmektedir⁷⁰⁷.

Hitit sınır komutanlarının bulundukları yerleşme ile başkent Hattuša arasındaki mesafenin uzak olması onlara askeri görevler dışında idari ve dini görevlerin de verilmesine neden olmuştur. Hitit krallarının uğrak rotasında yer almayan bu kentlerde sınır komutanları kral adına davalara bakmakta ve kral tarafından yapılması istenen inşaatları takip etmektedir. Bu inşa faaliyetleri arasında sur duvarlarının bakımına özel

⁷⁰⁵ Bryce, 2003b, 31., Darga, 1985, 63-65.

⁷⁰⁶ Özgüç, 2002a, 468., Lorenz, J., Schrakamp, I. (2011). "Hittite Military and Warfare". H. Genz, D. P. Mielke (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers, s. 145.

⁷⁰⁷ Murat, 2016, 31., Dinçol, 1982, 37.

önem verildiği anlaşılmaktadır. Son olarak Hitit kült törenlerinin gerçekleştirilmesinde yine sınır komutanlarına bir takım görevler yüklendiği anlaşılmaktadır⁷⁰⁸

9.3. Nüfus Boşaltma ve Nüfus Aktarma Politikası

Hititler, ülke ve sınır güvenliğinin sağlanması konusunda tampon bölge politikasını etkin bir şekilde kullanmasına özen göstermiştir. Ancak Hitit krallığının ülkede istikrarın sağlanması ve huzurun tesis edilmesi noktasında tampon bölgeler dışında nüfus aktarımlarını da yoğun bir şekilde kullanmaya çalıştığı görülmektedir. Egemenlik sınırları içerisindeki Hitit otoritesine karşı ortaya çıkan isyanlar diplomasi yolu ile çözülemediği zaman askeri seferler zorunlu bir hale getirmektedir. Direnç gösteren kentlerin gerçekleşen savaşlar sonucunda Hititler tarafından yakılıp yıkılması ile beraber burada yerleşik halde bulunan nüfusun büyük bir kısmının Hattuša'ya veya bağlı bulunan diğer kentlere nakledilmesi Hititler açısından bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmıştır.

Ele geçirilen kentlerden elde edilen ganimetler arasında topraklarından sürgün edilen insanlar köleleştirilip başka alanlara yerleştirilmekteydi. Sürgün edilen insan sayısının fazla olması hali hazırda çetin olan dönüş yolculuğunu daha güç kılmaktadır. Esirler, askerler arasında yüzlerce kilometre sürecek olan dönüş yolculuğuna başlarken lojistik sorunlar ve fiziksel şartlar sebebi ile bunların bir kısmı yolculuğunu sonlandıramamaktadır⁷⁰⁹.

Hititler'in isyan eden kentlerdeki insanları ordu için takviye güç veya tarım alanlarında, inşaatlarda çalışabilecek iş gücü olarak kullandığı düşünülmektedir. Ayrıca isyan eden bölgedeki nüfusun bir kısmı bu alanlardan taşınıp ülke sınırları içindeki farklı merkezlere yerleştirilerek Hitit otoritesine karşı oluşabilecek isyanların da önüne geçilmesi amaçlanmıştır⁷¹⁰.

Nüfus aktarımları Hitit krallığı dışında Yakındoğu'da hüküm sürmüş olan diğer krallıklar arasında da sıklıkla uygulanmış olan bir politikadır. Assur⁷¹¹ ve Urartu⁷¹² krallığı içinde benzer örneklerine rastladığımız bu uygulama ile krallıklar egemenliklerini

⁷⁰⁸ Miller, 2013, 212-237., Alp, 2002, 78-83.

⁷⁰⁹ Bryce, T. (2003b). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. (Çev. M. Günay). Ankara: Dost Kitapevi.(Eserin orijinali 2002 yılında yayımlandı). 121.

⁷¹⁰ Brandau, B., Schickert, H. (2003). *Hititler. Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*. (Çev. N. Mertoğlu). Ankara: Arkadaş Yayınları. (Eserin Orijinali 2001'de Yayımlandı). 91-92., Bryce, 2005, 217., Hamblin, W. J. (2006). *Warfare in Ancient Near East to 1600 B.C. Holy Warriors at the Dawn of History*. Oxon: Routledge, 303.

⁷¹¹ Duymuş Florioti, H. Hande (2012). "Yeni Assur Devri'nde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler". *History Studies: International Journal of History*, 4 (2), 149-168.

⁷¹² Çilingiroğlu, A. (1983). "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları". *Anadolu Araştırmaları*, 9, 311-317.

sağlamlaştırmak ve krallığın gelişimi için gerekli olan iş gücü ile birlikte asker ihtiyacını temin edebilmek için nüfus aktarım politikalarına önem vermişlerdir.

Hitit yazılı kaynakları sayesinde Hitit egemenliği sürecinde toplu nüfus aktarımlarının sıklıkla ve geniş kitleler üzerinde uygulanmış olduğunu anlaşılmaktadır. Yazılı kaynaklarda kimi zaman bir yerden başka bir yere aktarımı yapılan kitleler ile karşılaşılmasının dışında ayrıca tümü ile yerleşime yasaklı hale getirilmiş olan merkezler ile de karşılaşmaktadır.

Hitit krallığının kuruluş yıllarındaki ilk krallardan biri olan I. Hattuşili döneminde gerçekleştirilen seferlerde nüfus politikasına dair önemli verilere ulaşılmaktadır. I. Hattuşili'nin yıllıklarından anlaşıldığına göre I. Hattuşili ilk seferini K. Suriye üzerine gerçekleştirdikten sonra Arzawa üzerine sefere çıkmıştır. Hitit kralının seferde olmasından faydalanan Hurriler, I. Hattuşili'nin K. Suriye üzerine gerçekleştirdiği işgallere karşı bir misilleme olarak Hitit topraklarında geniş çaplı bir işgal hareketi başlatmışlardır. Hurriler'in işgali ile birlikte Hitit boyunduruğundan kurtulmak isteyen kentler işgal eylemine destek olup Hitit otoritesine karşı isyan etmişlerdir. I. Hattuşili Arzawa seferi dönüşünde isyanlar sonucunda zayıflayan krallık otoritesini yeniden tesis edebilmek için Anadolu içinde çeşitli seferler düzenlemiştir. Bunlardan ilki isyancı kentlerden bir tanesi olan Nenašša'dır⁷¹³. Nenešša Hitit birlikleri karşısında direnç göstermeden teslim olmuş bunun sonucundan da I. Hattuşili kente zarar vermeden Ul(lam)ma'ya doğru seferine devam etmiştir. I. Hattuşili Ul(lam)ma üzerine gerçekleştirdiği ilk iki seferde direniş ile karşılaşmış ve başarılı bir sonuç elde edememiştir. I. Hattuşili gerçekleştirdiği üçüncü sefer sonucunda Ul(lam)ma'yı mağlup ederek isyanı sonlandırmayı başarmıştır⁷¹⁴.

Hattuşili Hitit otoritesine karşı çıkan ve Hititler'i oldukça güç durumlara sokan Ul(lam)ma'daki direnişi kırdıktan sonra diğer kentlere gözdağı vermek için kentin tamamını yakıp yıkmış ve Ul(lam)ma'yı yerleşime yasak hale getirerek topraklarına yaban otu ekmiştir⁷¹⁵. Yerleşmeden çıkarılan insanların akıbeti hakkında bilgi verilmezken muhtemelen burada yaşayan halk Hitit hakimiyeti altındaki başka alanlara yerleştirilmiş olmalıdır.

⁷¹³ Del Monte-Tischler Nenassa'yı Aksaray'ın doğusundaki Nenassos antik kenti ile eşleştirmektedir. Del Monte, G. F., Tischler, J. (1978). **Die Orts-und Gewässernamen der Hethitischen Texte**, Wiesbaden: Reichert Verlag, 452.

⁷¹⁴ Melchert, H. C. (1978). "The Act of Hattusili I". *Journal of Near Eastern Studies*, 37 (1), 9-10., Houwing ten Cate. P. H. J. (1984). "The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis I (Part II)". *Anatolica*, 11, 48.

⁷¹⁵ Yiğit, T. 2005, 60., Collins, B. J. 1998, 17.

Yerleşme sakinlerinin alanlarını toplu olarak terk etmek zorunda bırakıldıkları bir diğer uygulama da Anitta döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle I. Hattuşili'nin Ul(lam)ma üzerinde uyguladığı yerleşme yasağı Hitit tarihi içerisindeki ilk örnek değildir.

Anitta'nın babası Pithana döneminde Orta Anadolu'da gerçekleşen işgal seferleri Anitta'nın iktidarı sırasında da devam etmiştir. Anitta, Anadolu'daki iktidarını korumak ve genişletmek için Hatti kralı Piyuşti ile Zalpa kralı Huzziya arasında kurulan ittifaka karşı mücadele etmiştir. Anitta'ya karşı kurulan ittifakı dağıtmak için Zalpa üzerine gerçekleştirilen sefer sonucunda Zalpa krallığını ele geçirmiştir. Daha sonraki hedef olarak Hattuş (Hattuša) üzerine yürüyen Anitta Hattuş'u kuşatma altına alarak kenti aç ve susuz bırakmıştır. Kentteki direnişin zayıfladığı bir sırada harekete geçen Anitta birlikleri kenti ele geçirmiştir⁷¹⁶. Anitta metinlerinden⁷¹⁷ anlaşıldığı kadarıyla Anitta'nın otoritesine karşı direniş gösteren ve bölgede isyancı girişimlere örnek oluşturan Hattuş yakılıp yıkılmış ve ardından kent halkı sakinleri yerleşim yerlerinden koparılmıştır. Anitta, Hattuş topraklarına yaban otu ektiğinden ve devamında burayı tekrardan yerleşime açacak kişinin lanetleneceğinden bahsetmektedir⁷¹⁸. Hattuş sakinlerinin bu süreçten sonraki akıbetleri hakkında bilgilerimiz eksiktir. Anitta'nın Hattuş üzerinde uyguladığı nüfustan arındırma politikasının I. Hattuşili dönemi içinde diğer kentler üzerinde devam ettirildiği anlaşılmaktadır⁷¹⁹.

I. Hattuşili'nin nüfus aktarımları sadece Anadolu ile sınırlı kalmamış ayrıca K. Suriye üzerine gerçekleştirilen seferler sırasında nüfus aktarımına devam ettiği anlaşılmaktadır. I. Hattuşili, Hahha⁷²⁰ üzerine yapılan seferde direniş ile karşılaşmasına rağmen I. Hattuşili'nin birlikleri Hahha savunmasını alt etmeyi başarmıştır. Hahha kenti yağmaladıktan sonra ganimetleri vagonlara doldurmuş devamında kent nüfusunu buradan başka alanlara yerleştirmiştir⁷²¹.

⁷¹⁶ Bryce, 2005, 37-39

⁷¹⁷ CTH 1, Neu, E. (1974). "Der Anitta-Text". *Studien zu den Boğazköy-Texten*, 18, 13.

⁷¹⁸ Bryce, 2005, 38., Collins, B. J. (2007). *The Hittites and Their World*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 30., De Martino, 2003a, 36.

⁷¹⁹ Collins, 1998, 17.

⁷²⁰ Hahha/Hahhum lokalizasyon önerileri için bakınız: Gurney, O. R. (1992). "Hittite Geography: Thirty Years On". H. Otten., E. Akurgal, H. Ertem. (Editors). *Hittite and Other Anatolian Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, pp. 217., Göetze, A. (1953). "An Old Babylonian Itinerary". *Journal of Cuneiform Studies*, 7 (2), 68-69., Garstang, J. (1942). "Samuḫa and Malatia". *Journal of Near Eastern Studies*, 1 (4), 452-453.

⁷²¹ Hardy, R. S. (1941). "The Old Hittite Kingdom: A Political History". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58 (2), 194., Bryce, 2005, 77.

Hitit Krallığının başarılı yöneticileri arasında gösterilen I/II. Tuthaliya dönemi içinde Batı Anadolu ile çatışmacı bir süreç yaşanmaktadır. Bu dönemde Hitit otoritesine karşı ayaklanan ve Hitit sınırlarını tehdit eden bir gücün ortaya çıktığı görülmektedir. I/II. Tuthaliya dönemine ait olayların anlatıldığı metinlerde 22 kentin adından bahsedilirken bu kentlerin Hitit otoritesine karşı güçlerini birleştirerek Assuwa Konfederasyonu olarak adlandırılan bir yapı kurdukları anlaşılmaktadır. Hititler'in Batı Anadolu'daki egemenlik alanlarını tehdit eden Assuwa Konfederasyonu ayrıca Hititler'in Güneybatı sınırlarında gerçekleştiği sınır ihlalleri ile Hitit aleyhine sınır hattında istikrarsız bir ortam yaratmaktadır. Assuwa Konfederasyonu'nun bölge içinde Hitit çıkarlarına darbe vurması ile beraber ilerleyen süreçte konfederasyonun güç kazanmasından çekinen I/ II. Tuthaliya Batı Anadolu üzerine düzenlediği sefer sonucunda konfederasyon üyelerini mağlup etmiş ve konfederasyonu dağıtmayı başarmıştır. Galip gelinen seferde I/II. Tuthaliya bölgeden yaklaşık olarak 10.000 askeri, Assuwa Ülkesi'nin yönetici kısmını ve bölge halkının bir kısmını savaş esiri olarak beraberinde Hattuša'ya getirip burada iskan etmelerini sağlamıştır. I/II. Tuthaliya'nın Assuwa üzerine gerçekleştirdiği seferin politik olarak başarılı sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonraki dönemler içinde Assuwa ismine rastlanmaması gerçekleştirilen operasyonun başarısını kanıtlamaktadır⁷²².

Kaşka işgalleri karşısında Yukarı Ülke'yi tampon bölge olarak kullanan Hititler için Kaşka tehlikesi tam anlamı ile çözülememiş bir sorundur. Yaşanan istilalar ve yıkımlar bölge halkının yerleşmeleri terk edip başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan istikrarsız ortam sonucunda Hititler'in bölgedeki kontörü zayıflamaktadır. Hitit otoritesinin bölgede yeniden kurulması noktasında Kaşka bölgesinde nüfus politikasına zaman zaman önem verildiği anlaşılmaktadır. Bu konuya dair ilk veriler I/II Tuthaliya döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Mısır firavunu II Amenophis ile geliştirilen ilişkiler sonucunda *Kuruştama Antlaşması* imzalanmıştır⁷²³. Kuruştama antlaşmasında savaş dönemlerinde her iki tarafın birbirine asker desteği vereceğinden bahsedilmektedir. Antlaşma kapsamında Hititler'in Mısır'a Kuruştama'da yaşayan halkı destek olarak gönderdiği belirtilmektedir. Kuruştama Tokat-Turhal Bölgesine yerleştirilirken bölgede yaşayan halkın ise Kaşkalı olduğu öne sürülmektedir. I/II Tuthaliya

⁷²² Ünal, 2013, 12-14., Bryce, T. (2011b). "Tarih". (Çev. B. Baysal ve Ç. Çidamlı). Melchert, H. C. (Editör). *Anadolu'nun Gizemli Halkı Luviler* (İkinci Baskı). İstanbul. Kalkedon Yayınları. (Eserin Orjinali 2003'te yayımlandı). s. 59., Garstang, Gurney, 1959, 122.

⁷²³ Ünal, 2018, 502-503.

Mısır'a destek amacıyla Kaşkalılar'ı gönderirken aynı zamanda bölgedeki Kaşka nüfusunu azaltarak ülke güvenliğini korumayı amaçlamış olmalıdır⁷²⁴.

Yerleşmelerin tümü ile ıssızlaştırılması veya buradaki nüfusun azaltılması Eski Hitit Dönemi ile sınırlı kalmamıştır. Hitit İmparatorluk sürecinde söz konusu nüfus politikasının sıklıkla uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihlendirilmesi konusunda tartışmalı olan ve İšuwa Ülkesi'nde gerçekleştirilen uygulamalardan bahseden bir metinde sınır hattında yer alan Manzana⁷²⁵ kenti sakinlerinin buradan çok da uzakta olmadığı düşünülen başka bir sınır kenti olan Hinzuta'ya⁷²⁶ yerleştirildiğinden bahsedilmektedir⁷²⁷.

Hitit krallarından III. Tuthaliya'nın iktidarı sırasında Hitit Ülkesi'nin neredeyse tamamı işgal edilmişti. Kızılırmak Havzası ve Hattuşa'nın kuzey-kuzeydoğusu ile Kızılırmak'ın güneyinden, doğuda Fırat ırmağına kadar uzanan alan düşman birlikleri tarafından işgal edilmişti. Hitit Ülkesi'nde yaşanan işgal dalgası sonucunda bölge halkı yerleşmelerini terk etmek zorunda kalmıştır. I. Šuppiluliuma mevcut olumsuz durum karşısında gerçekleştirdiği operasyonlar ile düşman işgallerini sona erdirmeyi başarmıştır. Yeniden yerleştirme politikası çerçevesinde tenhalaşan alanların nüfus sayısını arttırmış ve bu yerleşmeleri tahkimli hale getirerek burada barının nüfusun güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. I. Šuppiluliuma nüfus sayısı arttırılan bölgeler sayesinde Hitit otoritesini yeniden inşa ederek ileride bu alanlara gerçekleştirilebilecek işgal faaliyetlerini engellemek istemiştir⁷²⁸.

Hitit siyasi tarihi içerisinde nüfus aktarımlarının II. Murşili'nin döneminde yoğun bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle Arzawa ve Kaşka üzerine yapılan seferler sonrasında büyük oranlardaki nüfus kitlelerinin başka yerlere aktarıldıkları bilgisi verilmektedir.

II. Murşili genç yaşta tahta geçtiği sırada ülkede devam etmekte olan veba salgını pek çok kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Salgının ülke içinde yarattığı kayıplar krallığı zayıflatmıştır. II. Murşili'nin çok genç bir yaşta tahta geçmesini fırsat

⁷²⁴ Murat, 2016, 35.

⁷²⁵ Manzana ile ilgili farklı lokalizasyon önerileri bulunmaktadır. Klengel, (1976), 86. Elazığ-Malatya arasında araması gerektiğinden bahsederken, Ertem, 1990, 585. Malatya'nın güneybatısındaki klasik kent Miasona olabileceğini işaret eder.

⁷²⁶ Köroğlu, Hinzuta'nın, Elazığ Bölgesi ve Çevresinden aranması gerektiğini belirtir. Köroğlu, 1996, 60., Ertem ise Hinzuta'nın Elazığ bölgesi içinde Harput veya Mollakendi beldesinin güneyindeki Tilanzit Köyü ile lokalize edilebileceğini öne sürer. Ertem 1990, 585-586.

⁷²⁷ Ertem, 1990, 585., Arslantürk, 2014, 81.

⁷²⁸ Bryce, 2005, 223.

bilen topluluklar ise Hitit otoritesine karşı isyan etmiştir. Bu isyan hareketinin önde gelenlerinden olan Arzawa, Ahhiyawa tarafından desteklenmektedir⁷²⁹.

II. Murşili Batı Anadolu'ya gerçekleştirdiği sefer sonucunda isyanı bastırmayı başarmıştır. II. Murşili Batı Anadolu'da istikrarı korumak için kendisine isyan eden bölgelerde bulunan yöre halkını başka alanlara yerleştirmiştir. Buna göre II. Murşili Arinnanda Dağı'ndan 15.000 Puranda'dan 15.500 Seha Nehri Ülkesi'nden ise 4000 kişiyi beraberinde Hatti Ülkesi'ne getirmiştir. Başka alanlardan sürülen insanlarla beraber bu sayının 66.000'e kadar çıktığı öne sürülmektedir⁷³⁰.

II. Murşili Arzawa seferi ile Batı Anadolu'daki Hitit egemenliğini kısa süreli de olsa tesis etmeyi başarırken Hitit otoritesi için her daim tehdit olan Kaşka saldırıları Hititlere zorluk yaratmaya devam etmiştir. II. Murşili iktidarının 17. ve 20. yılları arasında gerçekleştiği düşünülen ve Kaşka seferlerinin anlatıldığı metinlerde I. Šuppiluliuma döneminden beri Hititlere karşı Kaşkalı topluluklara destek veren Timmuhala kentinin Hitit krallığına isyan ederek asker verme görevini yerine getirmediğinden bahsedilmektedir. Bunu üzerine II. Murşili dağlık bir coğrafyaya sahip olan Timmuhala üzerine yürümüş ve kenti ele geçirmiştir. Kentin coğrafi olarak denetiminin son derece zor olmasından ve kentin sık sık Hitit karşıtı politikalar içerisinde bulunmasından dolayı kenti fırtına tanrısına adadıktan sonra burayı yerleşime yasak hale getirmiştir. II. Murşili Kaşka bölgesinde gerçekleştirdiği işgaller ile beraber yaklaşık 1530 civarında esiri beraberinde başkent Hattuša'ya getirmiştir. Timmuhala kenti üzerinde uygulanan yerleşme yasağı geçerliliğini uzun bir süre koruyamamıştır. Kentin yer aldığı coğrafyanın dağlık olmasından faydalanan topluluklar burayı yerleşime açarken II. Murşili bu şartlar altında bir kere daha Timmuhala'ya sefer yapmak mecburiyetinde kalmıştır⁷³¹.

II. Murşili dönemi tarihsel olayların anlatıldığı metinler içerisinde Pala-Tum(m)ana Ülkesi'ni yöneten Hattupiyaza'nın Hitit otoritesine karşı isyan eden kentler üzerine sefer gerçekleştirdiğinden bahsedilmektedir. Hattupiyanza isyan eden kentleri ele geçirmiş ve elde edilen ganimetler ile beraber yöre halkını aşağıya (muhtemelen Hattuša'ya) götürdüğünden bahsedilmektedir⁷³².

⁷²⁹ Alp, 2002, 125., Van Den Hout, 2013, 32-33.

⁷³⁰ Mellaart, J. (1984). 'Some Reflections on the History and Geography of Western Anatolia in the Late Fourteenth and Thirteenth Centuries B.C.'. *Anadolu Araştırmaları*, 10, 218.

⁷³¹ Ertem, H. 1980, 85-87., Bryce, T. (2003b), 133. Murat, (2016), 86-87.

⁷³² CTH 61. Ertem, 1980, 51. Murat, 2016, 97

II. Murşili devrinde neredeyse devamlı olarak her başarılı operasyon sonrası nakiller yapılmaktadır. Bu dönemde Hititler açısından nakillerin kritik bir önemi vardır. Fethedilen bölgelerden taşınan büyük ölçekli kitleler başka alanlara yerleştirilerek Hititler açısından ileride oluşabilecek olan Hitit karşıtı politikaların önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bölgedeki vasal kral ile yapılan antlaşmanın sağlıklı işleyebilmesi için isyancı topluluklar yerleşmelerinden sürgün edilmektedir. Fethedilen bölgelerdeki güçlü kuvvetli erkek esirler Hatti Ülkesi'ne gönderilmektedir. Esirler ordu için yedek kuvvet olarak kullanılmakta olup bu esirler ayrıca tarım arazisini terk etmiş olan işçilerden doğan boşluğu doldurmak, tapınaklarda kült törenleri sırasında hizmet sunmak ve krala hizmet vermek için de kullanılmışlardır. Hatti Ülkesi'ne götürülen topluluklar Hitit ordusunun gerçekleştirdiği seferlerde yaşadığı kayıpları ve veba sebebi ile ülke içinde azalan nüfus sayısını dengelemek için kullanılmıştır⁷³³.

II. Muwatalli dönemine gelindiğinde yaşanan Kaşka saldırıları II. Murşili dönemi nüfus politikasının başarısız olduğunu göstermektedir. II. Murşili Kaşka akınları sebebi ile tenhalaşan bölgelerdeki nüfusu arttırabilmek için toplu nüfus nakilleri gerçekleştirmeye devam etmiştir. Bu nakil uygulamasında kullanılan topluluklar genellikle seferler sırasında esir tutulan NAM.RA'lardan oluşmaktadır. Bu toplulukların bölge halkından seçilmemiş olması sebebi ile yerleşmelerde uzun soluklu bir iskan süreci gerçekleşmemiştir⁷³⁴.

III. Hattuşili Kaşkalar ile mücadele ederken genel olarak diplomatik kanalları kullanmayı kendisine uygun görmüştür. Kaşkalar'a karşı yürütülen mücadeleler sırasında tenhalaşan ve tahrip olan yerleşmeler yeniden onarılarak yerleşime açılmıştır. III. Hattuşili terk edilen alanlara köleleri yerleştirmemiş bunun yerine bu alanları eski sahiplerine teslim ederek nüfus politikasını kendinden öncekilere göre daha farklı bir anlayışta sürdürmüştür⁷³⁵. III. Hattuşili Kaşka Ülkesi ile diplomatik ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Karşılıklı olarak yürütülebilecek ilişkiler neticesinde kent ve sınır güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Bu noktada III. Hattuşili'nin Tiliura kenti ile imzaladığı Tiliura Antlaşması bu politikaya iyi bir örnek oluşturmaktadır. Antlaşmada Tiliura kenti içinde yaşayan Hitit ve Kaşka halkının ilişkileri düzenlenmektedir⁷³⁶. Antlaşmaya göre silahlı olan Kaşkalı araba sürücüsü kente giremez, araba sürücüsü

⁷³³ Bryce, 2005, 217., Bryce, 1986, 8., Macqueen, 2009, 83., De Martino, 2003a, 121.

⁷³⁴ Bryce, 1986-1987, 91., Ünal, A. (1991). "Two Peoples on Both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites Know Each Other?". *Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd and 1st. Millennium B.C.* Wiesbaden. s. 32.

⁷³⁵ Bryce, 1986-1987, 92.

⁷³⁶ Bozgun, Ş. (2017). "CTH 89: Çivi Yazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)". *Archivum Anatolicum*, 11 (1), 29-74.

yolcusunu giriş kapısında indirip hemen geri dönecektir. Kaşkalılar ile ilgili davalar kapı önünde değil kent dışındaki bir alanda görülecekti. Kaşkalılar hiçbir şekilde kent içinde kalmayacak ve gecelemecektir⁷³⁷. Bu hali ile Tiliura antlaşması Tiliura kenti içindeki Kaşka faaliyetlerini mümkün olduğu ölçüde sınırlandırmaya çalışmıştır Hitit tarihi içinde Kaşka sorunu konusunda diplomatik girişimlerin kimi zaman olumlu sonuç vermediği de bilinmektedir. Kaşkalar'ın dağınık boylardan oluşması tek bir kraldan ziyade her boyun kendi kralına sahip olması nedeni ile yapılan diplomatik girişimler sınırlı bir grubu bağlayabilmektedir⁷³⁸.

Nüfus aktarımları ve nüfustan arındırma politikası Anadolu'daki Hitit egemenliği boyunca kralların ülke güvenliği ve istikrarı için sıklıkla kullandıkları bir uygulamadır. İsyen eden kentlerden toplanarak Hitit sınırları içerisindeki alanlara yerleştirilen insan topluluklarının Hitit egemenliğine karşı sorun yaratmaya devam edip etmediklerine dair bilgilerimiz yetersiz iken bu toplulukların isyanına dair bilgilerin bulunmaması Hitit çıkarlarına uygun bir biçimde sisteme entegre edildiklerini düşündürmektedir⁷³⁹.

Uygulanan nüfus politikalarının Hititlerde ülke güvenliği açısından kısa vadeli çözümler ürettiği anlaşılmaktadır. Yerleşime yasaklanan Hattuş ve Timmuhala kentlerinde yerleşmeler yeniden kurulmuştur. Yerleşime yasak edilen bir diğer kent olan Ul(lam)ma'nın ise tekrardan yerleşime açılmadığı bu kentin Hitit Krallık sürecinde ıssız kaldığı anlaşılmaktadır. Arzawa ve Kaşka bölgelerinden transfer edilen nüfus ile beraber sağlanan huzur ortamı kalıcı olmamış ve bu bölgeler Hitit otoritesine karşı sık sık isyan etmeye devam etmiştir⁷⁴⁰.

9.4. Hitit Savuma Sisteminde Vasal Krallıkların Önemi

Kurulduğu ilk yıllardan itibaren dış politikasını Kuzey Suriye egemenliği üzerine inşa eden Hitit krallığı, kısa süre zarfında bölgedeki etkinliğini arttırmayı başarmış olsa da işgal ettiği yerlerde kalıcı olamamıştır. Krallığın ilk yıllarında gerçekleştirilen seferlerin genellikle yağma seferleri olması ile beraber krallık içinde yaşanan iktidar kavgaları da Hititlerin bölgede kalıcı olamamasına neden olmuştur.

⁷³⁷ Ünal, 2003a, 49., Yakar, J. (2008). "The Archaeology of the Kaşka". *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 50, 820.

⁷³⁸ Bryce, T. 1986-1987, 92.

⁷³⁹ Bryce, 2005, 217.

⁷⁴⁰ Bryce, 2002, 133.

Hititler'in I. Šuppiluliuma önderliğinde imparatorluk sürecinde geniş sınırlara ulaşmayı başarmış ve ilk olarak bu dönemde ele geçirilen yerlerin elde tutulması için vasal krallık statüsünün etkin bir şekilde kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Vasal krallıklar uygulaması ile Hitit kralları ele geçirdikleri yerleri kontrol altında tutmayı amaçlamışlardır. Krallığın ilk dönemlerinde vasal krallar Hitit hanedan ailesine mensup kişilerden seçilmektedir. Krallığın imparatorluk halini alması ile beraber bu uygulamadan vazgeçilmiş ve bunun yerine vasal kralların bölge halkından seçilmesine önem verilmiştir⁷⁴¹. Vasalların yerel halktan seçilmesi politikasında Halep ve Kargamış daha ayrı bir statüde yer almaktadırlar. Hitit krallığının yıkılışına kadar her iki krallığın yönetiminde yer alan kişiler Hitit hanedanlığına mensup kişilerden oluşmaktadır. Vasal Krallıklar dış ilişkilerde Hitit krallığına bağlı olup tek başına karar alama yetkileri bulunmazken iç politika çerçevesinde daha bağımsız bir eylem alanına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Vasal devletlerin Hitit kralına vergi ödeme, Hitit tahtının yasal varislerini destekleme, kaçakları yakalayıp Hitit kralına teslim etme, Hitit seferlerine askeri destek sağlama gibi yükümlülükleri bulunurken ayrıca Hitit aleyhine gelişen gelişmeler karşısında güvenliğin tesis edilebilmesi noktasında büyük krala istihbarat sağlamak konusunda sorumlu tutulmuşlardır⁷⁴².

Bağlı kralın antlaşma hükümlerini yerine getirmesi beklenirken Hitit kralına gösterilen sadakat karşılığında vasal krallık Hititlerin koruması altına girmektedir. Krallığa karşı gerçekleşecek dış tehditler de olduğu gibi iç tehditlerde de Hitit kralının desteği sağlanmaktadır. Ayrıca vasal krallığın hanedan üyelerinin taht üzerindeki hakları da Hititler tarafından güvence altına alınmaktadır⁷⁴³.

Vasal statüsündeki krallıklar, imzalanan antlaşmalar ile Hitit otoritesine bağlanmaktadır. İmzalanan antlaşmalar iki kral arasında geçerli olmaktadır. Hanedan üyesinin değişmesi durumunda antlaşmanın geçerliliğini yitirdiği anlaşılmaktadır. Böyle bir durumda vasal ülke tahtına geçen yeni kralın Hattuša'ya giderek büyük krala sadakat yemini etmesi ve antlaşmayı tekrardan yenilenmesi gerekmektedir⁷⁴⁴. Antlaşmalar genellikle tek bir format etrafında şekillenir. Antlaşmaların giriş kısmında ilk olarak kralın

⁷⁴¹ Yiğit, T. (2000b). "Hitit Krallığında Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (35), 220.

⁷⁴² Bryce, T. (2011c). "Hittite State and Society". H. Genz and D. P. Mielke. (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers, pp. 95., Ayrıca bkz. Ünal, A. (2005). *Hititler Devrinde Anadolu III*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 97.

⁷⁴³ Bryce, 2011c, 95.

⁷⁴⁴ Bryce, 2005, 49.

unvanları sıralandıktan sonra iki ülke arasındaki tarihi olayların özeti anlatılır, devamında sınırlar çizilmekte ve son olarak antlaşmayı bozan tarafın han tanrılar tarafından lanetleneneğine dair bir liste yer almaktadır⁷⁴⁵.

Anlaşmalar dışında bağlı krallıklar üzerindeki denetimin pekiştirilmesi için krallıklar arasında evliliklerin gerçekleştirildiği de bilinmektedir. Yakındoğu coğrafyası içinde Geç Tunç Çağı sürecinde iktidarları arası gerçekleştirilen evlilikler yaygın olarak uygulanmaktadır. Bu uygulamanın Hitit krallığı içinde de egemenliğin korunması noktasında politik bir araç olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır⁷⁴⁶. Hitit prensesleri vasal krallar ile evlendirilirken prenseslerin saraydaki diğer eşlerden daha üstün bir pozisyonda tutulmasına özen gösterilmiştir. Bu sayede vasal kralın eşi olarak gönderilen Hitit prensesinin erkek çocukları tahtın yasal varisi haline gelmekte ve devamında iki krallık arasında kan bağına dayalı ilişkiler kurularak Hitit krallığının bölgedeki güvenliği ve çıkarları garanti altına alınmaktadır⁷⁴⁷.

I. Šuppiluliuma döneminde hanedan aileleri arasında evliliklerin yaygın bir şekilde uygulandığı görülmektedir. I. Šuppiluliuma Azzi-Hayaša Ülkesi üzerine gerçekleştirdiği seferler sonucunda Azzi- Hayaša'yı vasal bir hale getirmiş ve sonrasında da kız kardeşini krallığın başında bulunan kral Huqqana ile evlendirmiştir. Aynı dönemde Hurri-Mitanni krallığının ele geçirilmesinden sonra krallığın başına getirilen Šattivaza ile I. Šuppiluliuma'nın kızı evlendirilmiştir. Söz konusu hanedanlar arası evlilikler III. Hattušili'nin kızı ile Amurru Ülkesi kralı Bentešina, IV. Tuthaliya döneminde Amurru kralı Šaušga-muwa arasında gerçekleştirilerek bu evliliklerin Hitit dış politikası çerçevesinde yıkılışa kadar uygulanmasına devam edildiği anlaşılmaktadır⁷⁴⁸.

Hitit krallığı gerçekleştirdiği evlilikler dış politikanın güvenliğini sağlarken söz konusu evlilikler sadece vasal krallar ile sınırlı kalmamıştır. Ayrıca Hitit kralları dönemin güçlü devletleri karşısında krali evlilikler gerçekleştirerek kendisine denk olan krallıklar ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bu politika bağlamında I. Šuppiluliuma Babil prensesi ile evlenirken III. Hattušili de kızını II. Ramses ile evlendirerek bölgedeki istikrarı korumak istemiştir⁷⁴⁹.

⁷⁴⁵ Brandau., Schickert 2003, 273.

⁷⁴⁶ Macqueen, 2009, 86.

⁷⁴⁷ Bryce, 2005, 49

⁷⁴⁸ Kılıç, Y., Duymuş, H. H. (2007). Hititler'de Kadın ve Siyaset. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (42), 95-96.

⁷⁴⁹ İnan, A. (1992). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 146.

10. TAHKİMATLI HİTİT KENTLERİ

10.1. Alaca Höyük

Alaca Höyük Çorum il merkezinin güneyinde, Alaca ilçesinin kuzey batısında ve Boğazköy'ün de 25 km. güneyinde yer almaktadır. Höyük sahip olduğu zengin su kaynakları sebebi ile önemli bir durak noktası haline gelmiştir. Ayrıca su kaynakları höyük etrafında bulunan verimli arazilerin etkili bir şekilde kullanılmasına yardımcı olmuştur. Bu durum yerleşmenin çağlar boyunca farklı kültürlere ev sahipliği yapmasına olanak sağlamıştır⁷⁵⁰.

Alaca Höyük ile ilgili ilk çalışmalar 1835 yılında başlar. Bu dönemde W.C Hamilton'un Alaca Höyük üzerinde gözlemlediği sonuçları paylaşması ile beraber yerleşmenin uluslararası camiada tanınmasını sağlamıştır. 1907 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun izniyle Theodore Macridy Bey, Alaca Höyük'te kazı çalışmalarını başlatır. 1926 yılına gelindiğinde H. H. von der Osten höyük topografyasına dair detaylı çalışmalar gerçekleştirir. 1935 yılında Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile Remzi Oğuz Arık, 1936 yılında ise Dr. Hamit Zübeyr Koşay başkanlığında ilk bilimsel kazı çalışmalarına başlanmıştır. 1940-1948 arası dönemde kazı çalışmalarını H. Z. Koşay ve Mahmut Akok üstlenmiştir. 1994 yılından günümüze kazı çalışmaları Aykut Çınaroğlu tarafından yürütülmektedir⁷⁵¹.

250 m. çapındaki höyük yaklaşık olarak 15 m.'lik bir yükseltiye sahiptir. Höyüğün güney ve batı yönleri alçak olup bu alanlar düz tarlalar seviyesindedir. Hitit Krallığı sürecinde 5 hektarlık bir alanı kaplayan Alaca Höyük'ün küçül ölçekli yerleşmeler sınıfına dahil olduğu anlaşılmaktadır⁷⁵².

Alaca Höyük'te yapılan çalışmalarda höyüğün 4 tabakaya ve 14 mimari evreye sahip olduğu tespit edilmiştir. En üstte yer alan I. Tabaka Osmanlı, Roma, Hellenistik, Geç ve Erken Frig dönemlerinden oluşmaktadır. II. Tabaka MÖ II. bin yılın tamamını kapsar ve 3 yapı (2-4) katından oluşur. III. tabaka ETC'nin 4 yapı katı ile temsil edilir (5-8). Son olarak IV. tabaka Geç Kalkolitik Çağ'ı ve bu çağın altı yapı katını ifade eder (9-14). II. tabaka, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın başlangıcında Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam eden geniş aralığı kapsar bu tabaka 3 mimari evreye ayrılmıştır. 2 yapı katı

⁷⁵⁰ Arık, R. O. (1937). "Alaca Höyük Hafriyatının İlk Neticeleri", *Belleten* (1) 1, 210.

⁷⁵¹ Çınaroğlu, A., Çelik, D. (2010). *Atatürk ve Alaca Höyük*. Ankara: Ekici Form Ofset. 35.

⁷⁵² Özgüç, T. (2002b). "Alaca Höyük: İmparatorluğun Çekirdek Bölgesinde Bir Kült Merkezi". J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*. Boon. Kunst-und Ausstellungshalle, s. 468., Mielke, 2011d, 1039.

Hitit İmparatorluk, 3a-3b Orta Hitit 3a ya da Hitit İmparatorluk, 3b Eski Hitit, 4. yapı katı, Assur Ticaret Kolonileri sonları ve Eski Hitit dönemlerini içerir⁷⁵³.

II. tabakanın son iki evresinde yerleşmenin bir tahkimat sistemi ile koruma altına alındığı tespit edilmiştir. Bu dönemde sur duvarının geçeceği alanlar için arazi üzerinde tesviye çalışması gerçekleştirilmiştir. Sonrasında bu alana höyüğün dışındaki tepelerden getirilen kistli bir toprak dolgusu serilmiştir. Yığma toprak dolgusu yaklaşık olarak 30-40 m. genişliğe sahiptir. Höyüğün çevresini dolaşan yığma toprak dolgusunun bazı alanlarda istinat duvarları ile desteklendiği tespit edilmiştir. Söz konusu istinat duvarı kuzeybatı-güneybatı aksında bir yay çizerek sur temellerinde oluşabilecek bir çöküntüye karşı yığma toprak dolgusu üzerinde destek görevi taşımıştır. Yığma toprak dolgusunun üzerinde glasi kaplaması olduğu düşünülmektedir. Ancak glasilerin tahrip edilmeleri sonucunda varlıklarını ıspatlayacak verilere ulaşılamamıştır. Yığma set dolgusu ile birlikte savunma sırasında yüksekliğin sağlayacağı avantajlardan faydalanmak istendiği anlaşılmaktadır⁷⁵⁴.

Yığma set üzerine inşa edilen sur duvarı taş temel üzeri kerpiç ile örülü olup duvar hattı kazemat tertibine göre düzenlenmiştir. Sur duvarı arasındaki bölmeler moloz toprak dolgusu ile doldurulmuştur. Sur duvarı yaklaşık olarak 10-11 metre arasında değişen bir kalınlığa sahip olmuştur. Sur duvarı 250 m. çapındaki yerleşmeyi çevrelemektedir. Duvar üzerinde dikdörtgen planlı kulelerin de kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır⁷⁵⁵.

Sur duvarı üzerinde şu ana kadar iki kapı açığa çıkarılmış olup üçüncü bir kapının höyüğün kuzey noktasında olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Girişlerden ilki güneydoğuda yer alan Sfenksli Kapı bir diğeri ise batıda yer alan Poternli Kapı'dır. Höyüğün batısında tespit edilen potern geçidinden dolayı ismi Poternli Kapı olan batı kapısının sağında ve solunda kuleler açığa çıkartılmıştır. Kule tabanları kazemat planına göre düzenlenmiştir. Kapı üzerinde iki aşamalı bir geçiş hattı bulunmaktadır⁷⁵⁶. Sfenksli kapı da aynı şekilde sağda ve solda yer alan kuleler ile koruma altına alınmıştır. Kapı ikili bir geçişe sahiptir. Kule temelleri bazalt bloklar ile işlenmiş olup Her iki kapıda da taş örgünün yüksekliği 4-6 m.'ye kadar çıkmaktadır. Kapıların plan itibarıyla Boğazköy'de yer alan örnekler ile paralel olduklarından bahsedilmektedir. Ancak Sfenksli Kapı'nın kuleleri üzerinde yer alan ortostat örneklerine şu ana kadar başka bir Hitit kentinde

⁷⁵³ Koşay, H. Z. (1941). "Türk Tarih Kurumu Alaca Höyük Hafriyat, 1940 Çalışmaları ve Neticeleri". *Belleten*, (5) 17-18, 1-8., Çınaroğlu, Çelik, 2010, 104.

⁷⁵⁴ Çınaroğlu, Genç, 2002, 429., Koşay, Akok, 1966, 12., Akok, 1979, 110.

⁷⁵⁵ Koşay, Akok, 1966, 8., Özgüç, 2002b, 468.

⁷⁵⁶ Koşay, Akok, 1966, 11., Mielke, 2011d, 1041.

rastlanılmamıştır⁷⁵⁷. Sfenksli Kapı adını her iki tarafta bulunan ve tam olarak tamamlanmamış olan protom haldeki sfenks kabartmalarından almaktadır. Kapıya ulaşım atlı arabaların geçişine de olanak sağlayan rampalı bir yol sayesinde mümkün olmaktadır. Poternli Kapı ve Sfenksli Kapı ile ilgili çatı modelinin Boğazköy örneklerinden bilindiği üzere kemerli bir yapıya sahip oldukları ileri sürülmektedir⁷⁵⁸.

İlk olarak 1935 yılı çalışmalarında tespit edilen potern, höyüğün kuzeybatısındaki düzlük alanda bulunmaktadır. 2 m. yüksekliğindeki potern bir insanın rahatça geçebileceği bir aralığa sahiptir. Eşikten itibaren içeriye doğru 11 m. düz uzanan potern bu noktadan sonra sağa doğru hafifçe kıvrılmaktadır. Poternin, kıvrım alanından 6 m. sonra 90° lik bir açı ile sağa doğru dönerek uzantısına devam ettiği anlaşılmaktadır. Bir kısmı tahrip edilmiş olan poternin kiklopik taşlarla ile örülü olduğu tespit edilmiştir. Potern, ilk iki taş sırasından sonra hafifçe içe doğru çekilmiştir. Her iki taş sırasının en üst kısmına araya girecek şekilde bir kilit taşının yerleştirilmiş olduğu görülmektedir (**Bkz. Resim 6.5b**) . Bu özelliği itibarıyla Alaca Höyük poterni sivri uçlu bindirme kemerli poternler grubu içinde dahil olmaktadır⁷⁵⁹.

Remzi Oğuz Arık höyük çevresinde gerçekleştirdiği araştırmalar sonucunda Alaca Höyük yakınlarındaki Kalınkaya Tepesi'nin uzun dönemler boyunca taş ocağı olarak kullanılmış olduğunu tespit etmiştir. Arık'a göre MÖ II. Bin yıl yerleşmesinde kullanılan gri renkli kireçtaşı malzemesi bu alandan temin edilmiştir⁷⁶⁰.

Sur duvarının tarihlendirilmesi oldukça problemlidir. Tahkimat sistemi II. tabaka içine yerleştirilirken bu tabaka oldukça geniş bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Araştırmacılar Alaca Höyük tahkimat sistemini MÖ 14-13. yüzyıl tarihlendirmektedir⁷⁶¹.

Alaca Höyük son dönem kazı çalışmaları sırasında 3 adet silo açığa çıkarılmıştır. Bunlardan ilki olan I nolu silo 12x7 m genişliğindedir. Silonun derinliği 4,5 m olarak ölçülmüş olup bu derinliğin 2,5 m.'sini küçük taş örgüsü oluşturmaktadır. II. Silo 24x11 m. genişliğinde ve 3,5 m. derinliğindedir. Bu alanda da derinliğin ilk 2,5 m. si taşlardan oluşmaktadır. III. silo, açığa çıkarılanlar arasında en küçüğüdür. Bu silo 6,50x9,70 m.

⁷⁵⁷ Ortaköy Şapinuwa kazılarında son dönemlerde bu örneğe dair veriler açığa çıkarılmıştır.

⁷⁵⁸ Koşay, Akok, 1966, 10-11., Sfenks ve Orthostat detayları için bkz. Darga, A. M. (1992). *Hittit Sanatı*. İstanbul: Akbank Kültür Sanat Yayınları. 130-152.

⁷⁵⁹ Arık, 1937, 9., Koşay, Akok, 1966, 11-12., Özgüç, 2002b, 468.

⁷⁶⁰ Arık, 1937, 21., Darga, 1985, 69.

⁷⁶¹ Mielke, 2011d, 1040., Darga, 1992, 156., Özgüç, T. (1993). "Studies on Hittite Relief Vases, Seals, Figurines and Rock-Carvings". M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç (Editors), *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, pp. 489.

genişliğinde ve 1,40 m. derinliğindedir. Derinliğin ilk bir metresi taşlardan oluşurken diğer silolarda olduğu gibi üst beden kerpiçten oluşmaktadır. Çalışmalar sırasında 1 nolu silo içinde 4 m. çapında yuvarlak formu bir silo açığa çıkarılmıştır. Bu silonun I. Silo işlevini kaybettikten sonra kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Bunun dışında yuvarlak silonun I nolu silo içinde ayrı bir depolama birimi olarak kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir. Yuvarlak silonun Boğazköy’de açığa çıkarılan Hitit İmparatorluk dönemi siloları ile yakın benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir. Siloların tamamının tabanı küçük taşlar ile döşenmiş olup taban ve duvarlar saman ile sıvanmıştır⁷⁶².

Alaca Höyük’te açığa çıkarılan silo alanlarının benzerlerine diğer Hitit kentlerinde de rastlanmaktadır. Bu noktadan hareketle Hititler’in tahıl depolama işlemlerine önem verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu silo alanları Hitit krallığının varlığını sürdürebilmesi için oldukça kritik bir pozisyonda yer almaktadır. Hitit yazılı kaynaklarında geçen Esaglar’ın bu siloları ifade ettiği düşünülmektedir⁷⁶³. Orta Anadolu ikliminin düzensiz bir yağış rejimine sahip olması yıl içinde alınan ürün miktarını da etkilemekteydi. Yağışların çok az olduğu ve kurak geçen bir dönem içinde krallık açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalabilmektedir. Ülke içinde yaşanan kıtlığa bağlı olarak çıkması muhtemel isyanlara karşı Hitit krallığı inşa ettirdiği Esaglar-silolar ile varlığını korumayı ve sürdürmeyi amaçlamıştır⁷⁶⁴.

Alaca Höyük ile ilgili lokalizasyon çalışmalarına bakıldığı zaman araştırmacıların büyük bir kısmı tarafından Arinna-Alaca Höyük eşitliği kabul edilmektedir. Bu eşitliğin sağlanmasında Hitit krallarının kült gezilerini anlatan metinler oldukça önemli bir role sahiptir. Bu metinlerden elde edilen bilgilere göre Arinna-Hattuša arasındaki mesafe 1 günde kat edilmektedir. Ayrıca Puduhepa’ya ait bir dua metninde Hepat ile güneş tanrıçasının aynı tanrıçalar olduğundan bahsedilmektedir. Boğazköy, Yazılıkaya A odasında Hepat bir aslan üzerinde tasvir edilmiştir. Bu durumda aslan, Hepat ve dolayısıyla güneş tanrıçasının da atribütü olarak kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle Alaca Höyük’ün girişinde bulunan ve üst kısmı kadına alt kısmı ise aslana ait olan sfenksin güneş

⁷⁶² Çınaroğlu, Çelik,(2010), 424-427., Çınaroğlu, A., Çelik, D. (2013). ‘‘Alaca Höyük’’. M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 202. fig. 6, fig. 7a-7b.

⁷⁶³ Hoffner, H. A. (1974). *Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor*. New Haven: American Oriental Society, 34-36.

⁷⁶⁴ Schachner, A. (2012a). Orta ‘‘Anadolu’da Coğrafya ve Ekonomi: Hititler’in Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu’’. *Coloquium Anatolicum*, 11, 37-38.

tanrıçasını simgelediği düşünülmekte ve bunların sonucunda Arinna-Alaca Höyük eşitliği öne sürülmektedir⁷⁶⁵.

10.2. Alishar

Alishar, Yozgat il merkezinin yaklaşık olarak 47 km. güneydoğusunda ve Yozgat'a bağlı Sorgun ilçesinin güneyindeki Alishar Köyü'nün 2,5 km. kuzeyinde yer almaktadır. Höyük bereketli Delice ve Kanaksu havzasında, Orta Tunç Çağı'nın iki önemli merkezi Hattuş ve Kaniş'in tam ortasında bulunmaktadır⁷⁶⁶.

Alishar Höyük, havza içerisindeki en geniş ölçekli yerleşme olarak ön plana çıkmaktadır. Alishar yaklaşık olarak 18 hektarlık bir yerleşim alanına sahiptir. Yerleşmenin sitadel kesimi 245x145 m. genişliğe ve 30 m.'lik bir yüksekliğe sahiptir. Teras alanı 520x350 m. genişliğinde olup bu alanın yüksekliği ise 5-8 m. arasında değişmektedir. Höyük üzerinde ilk kazılar The Oriental Institute of the University of Chicago tarafından Hans Henning von der Osten başkanlığında 1927-1932 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 1993-1994 yılına gelindiğinde Ronald R. Gorny, önderliğinde höyük üzerinde kısa süreli kazı çalışmaları yürütülmüştür⁷⁶⁷.

Günümüz de bile hala önemli ulaşım noktaları arasında bulunan Alishar Höyük MÖ II. bin yıl içinde kuzeyde ve güneyde bulunan yerleşmelere uzanan rotanın merkezinde yer almaktadır. Söz konusu kuzey-güney rotası, kuzey hattında Sorgun'a ulaşım sağlarken yol güneyde Kayseri'ye doğru uzanmaktadır. Bu rota üzerinde uygulanabilen bir diğer güzergah ise Sorgun merkezli olarak gerçekleştirilebilmekteydi. Sorgun'un doğusundan Sivas'a ve batısından da Ankara'ya ulaşan bu yol MÖ II. bin yıl içinde Alishar'ın bölgenin en önemli yerleşmesi haline gelmesine katkı sunmuştur⁷⁶⁸.

Alishar üzerinde yapılan çalışmalarda Höyük kesiminde MÖ II. bin yıl kültür dolgusunun oldukça zayıf olduğu tespit edilmiştir bu dönemde yerleşmenin ağırlıklı olarak

⁷⁶⁵ Erkut, S. (1992). "Hitit Çağı'nın Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri". H. Otten., E. Akurgal., H. Ertem., A. Süel. (Editors). *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 160., Alparslan, M., Doğan-Alparslan, M. (2015). "The Hittites and Their Geography Problems: Problems of Hittite Historical Geography". *Europen Journal of Archaeology*, (18) 1, 103. Sir Gavaz, Ö. (2012c). "Hitit Merasim Gezilerinde Üç Önemli Merkez: Hattuşa-Tahurpa-Arinna". *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 2, 126.

⁷⁶⁶ Gorny, R. L. (1995a). "Alishar Höyük in the Late Second Millenium B.C.". In I. Iuculano (Editor), *In Proceedings of the Second Congresso Internazionale Di Hittitologia*. Pavia. Proprieta Letteraria Riservata, pp. 160.

⁷⁶⁷ Gorny, R. L. 1995a, 160., Gorny, R. L. (1995c). "The Alishar Regional Project (1993-1994)". *The Biblical Archaeologist*, 58 (1), 52.

⁷⁶⁸ Crasso, D. (2008). "The Location of Ankuwa and The Geographic Connections with the Hittite Capital and the neighbouring towns". K. Strobel (Editors), *New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millenium B.C*. Fienze. Logisma editöre, pp. 87.

teraslarda üzerinde yer aldığı anlaşılmaktadır (10T-11T). Teraslar üzerinde yer alan Orta Tunç Çağı yerleşmesinin etrafını saran sur çemberinin neredeyse yarısı doğu ve batı terasları üzerinde açığa çıkartılmıştır⁷⁶⁹.

Alişar sur duvarı araziye uydurulmuş olup sur hattı teras alanının dış konturlarını takip etmektedir. Sur duvarı plan itibariyle çağdaşları ve daha sonraki savunma sistemlerine göre ünik bir özellik sergilemektedir. Hitit Dönemi'nin standartlaşan savunma sistemleri içinde yer alan ve sur hattı üzerinde düzenli aralıklar ile inşa edilen kule örneklerinin Alişar'da yer almadığı anlaşılmaktadır. Bunun yerine Alişar sur hattı kademeli olarak inşa edilmiş ve bunun sonucunda duvar testere dişine benzer bir görünüme sahip olmuştur⁷⁷⁰. Sur duvarının dik açılar ile içe ve dışa doğru yaklaşık olarak 30 cm.'lik çıkıntılar oluşturduğu görülmektedir (**Bkz. Şekil 4.7b**). Bu çıkıntılar testere dişine benzer bir plan sunmaktadır. Bu plan sayesinde duvar statığının ve mukavemetinin kuvvetlendirildiği düşünülmektedir. Sur duvarları üzerinde bulunan kuleler sur önlerini ve diplerini kontrol altında tutmaya yardımcı olmaktadır. Alişar'ın kulesiz bir modele sahip olması bu noktada önemli bir dezavantaj gibi görünse de testere dişli çıkıntılar bu noktada kulelerin taşıdığı işlevi yerine getirmektedir. Sur üzerinde yer alan askerler duvarın çıkıntı yaptığı alanlara yerleşerek sur duvarı diplerine saldıran düşman askerlerine karşı uygun bir atış açısına sahip olabilmekteydi⁷⁷¹.

Alişar sur duvarı taş temel üzeri kerpiç olarak inşa edilmiştir. Duvar temelini oluşturan taş dizisi işlenmemiş orta boy taşlardan oluşmaktadır. Önceki çalışmalarda sur üzerinde yer alan kerpiç bedenden başka bir mimari öğenin bulunmadığı belirtilmişken kuzeydeki giriş kapısı üzerinde tespit edilen karbon parçaları sayesinde sur duvarı üzerinde ahşap ızgaraların kullanıldığı ve bu ızgaraların içerisine de kerpiç bloklarının yerleştirilmiş olduğu sonucuna ulaşılmıştır⁷⁷².

Alişar sur duvarının birbirine paralel uzanan iki duvar hattı arasına dikine yerleştirilen duvarlar ile sandık duvar tertibine göre inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Sur duvarının 5-6 m. kalınlığında ve sur içinde yer alan bölmelerin ise 5-6 m² arasında değişen ölçülere sahip olduğu tespit edilmiştir⁷⁷³.

⁷⁶⁹ Von der Osten, 1937, 4.

⁷⁷⁰ Gorny, R. L. (1990). *Alişar Höyük in the Second Millenium B.C.* University of Chicago, Chicago. 73, fig. 7., Von der Osten, 1937, fig. 22, 23, 24.

⁷⁷¹ Von der Osten, 1937, 4., Naumann, 2007, 249, 261.

⁷⁷² Von der Osten, 1937, 10.

⁷⁷³ Von der Osten, 1937, 4., Sagona, A., Zimansky, P. (2015). *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin en Eski Kültürleri M.Ö 1.000.000-550*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 208.

Sur içindeki bölmelerin içleri boş bırakılmamış olup bu alanlar toprak ve moloz ile doldurulmuştur. Von der Osten Alişar sur sisteminin sandık duvar düzenine göre örülmesi sayesinde savunma hattı üzerinde oluşacak gediğin ve hasarın sadece o hücre ile sınırlı kalacağından bahsetmektedir⁷⁷⁴. Bunun dışında Sagona ve Zimansky sandık duvar planın ekonomik bir model olması itibariyle de ön plana çıktığından bahsetmektedir. Sagona-Zimansky'e göre hücreler şeklinde düzenlenen sur duvarının daha sonrası toprak ve moloz ile doldurulması sayesinde hem iş gücü hem de kullanılacak materyal bakımında tasarruf sağlanmaktadır⁷⁷⁵.

Alişar suru üzerinde batı, kuzey ve güney olmak üzere üç giriş kapısı tespit edilmiştir. İlk yapım aşamasına ait olan bu giriş kapılarının yer döşemelerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Kuzey ve güney giriş kapısının bindirmeli kemer tekniğine göre inşa edildiği anlaşılrken bu plandan hareketle batı da yer alan giriş kapısının da bindirmeli kemer prensibine göre inşa edilmiş olduğu sonucuna varılmıştır. Düzenli aralıklar ile sur hattı üzerinde yer alamayan kulelerin giriş alanlarını korumak için giriş noktalarının sağına ve soluna yerleştirilmiş olduğu görülmektedir⁷⁷⁶. Alişar'ın Güney Kapısı üzerinde öne doğru uzanan duvarlar açığa çıkarılmıştır. Söz konusu duvarlar giriş alanını sınırlandırmaktadır. Duvarlar giriş alanına doğru 8 m. derinliğinde bir koridor hattı oluşturmaktadır. Batı Kapısı'nda kuleler sur duvarı ile uyumlu bir şekilde inşa edilmiş olup kule tabanları üzerinde bölmeler oluşturulmuştur. Kuzey Kapısı'na bakıldığı zaman ise sur hattının doğusuna inşa edilen kule yapısı ile birlikte kapı girişi elde edildiği görülmektedir. Kule dikdörtgen bir forma sahip olup sur duvarının kırılarak batıya dönüş yaptığı noktada sur duvarını desteklemek için surun köşesine bir başka kule inşa edildiği anlaşılmaktadır⁷⁷⁷.

Sur duvarı ilk yapım aşamasında (10T) testere dişine benzer bir plan çerçevesinde inşa edilirken ikinci yapı aşamasında (11T) sur planı üzerinde belirgin bir değişimin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu aşama özellikle höyüğün kuzeydoğu köşesi üzerinde takip edilebilmektedir. Bu alandaki sur planının testere dişinden ziyade daha düz bir hat şeklinde inşa edildiği tespit edilmiştir. Düz olarak uzanan bu hattın uzunluğu ise kısa olup duvar hattının dış yüzünde 4 m. aralıklar ile yerleştirilmiş payandalar açığa çıkarılmıştır (**Şekil 10.1**). Höyüğün doğu kesimi üzerinde yaygın oranda onarım ve yenilemelere dair izlere

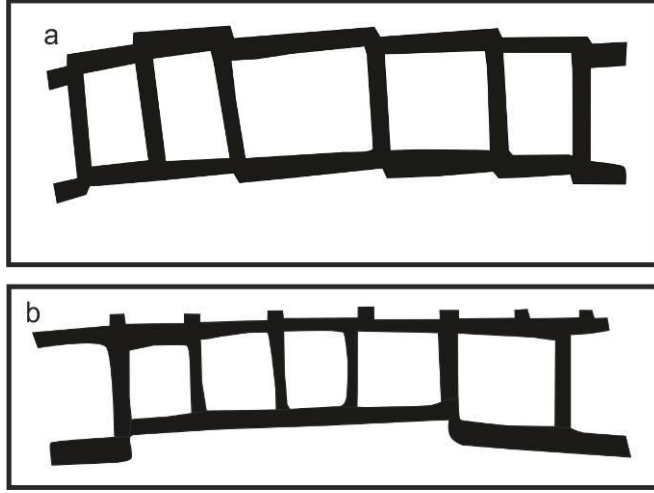
⁷⁷⁴ Von der Osten, 1937, 4.

⁷⁷⁵ Sagona, Zimansky, 2015, 208.

⁷⁷⁶ Von der Osten, 1937, 7.

⁷⁷⁷ Naumann, 2007, 286. res. 358, 359, 360.

rastlanmaktadır. Buna benzer bir durumun batıda yer alan sur hattı üzerinde de uygulanmamış olduğu tespit edilmiştir. Höyüğün doğu teras alanı saldırılara daha elverişli bir pozisyon sunması sebebi ile bu alan üzerindeki yenileme ve güçlendirmelere öncelik tanınmıştır. Batı kesimdeki sur hattının yakınlarında yer alan bataklık bölgesinin düşman saldırılarına imkan tanınamaması sebebi ile bu kesimde yenileme ve güçlendirme çalışmalarına ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır⁷⁷⁸.

Şekil 10.1. (a) Alişar 10T sur duvarı planı (Von der Osten 1937, 26, Fig. 20), (b) Alişar 11T sur duvarı planı Von der Osten, 1937, 25, Fig. 19).

Höyüğün kuzeydoğusunda dar bir alanda tespit edilen ve düz uzanan duvar hattının altında yine ikinci yapım aşamasına ait olan bir potern yapısı açığa çıkartılmıştır. Oldukça tahrip olmuş bir halde açığa çıkarılan potern, kuzeydeki giriş noktasının 150 m. uzağında yer altına inmektedir. Potern 50 m. uzunluğunda ve 1.60 m. yüksekliğindedir. Potern taban kısmında 1.25 m tepede ise 70 cm.'lik bir genişliğe sahiptir (**Bkz. Resim 4.18a**)⁷⁷⁹.

Potern sahip olduğu plan bakımından sahta bindirmeli kemerler grubuna girmektedir. Boğazköy'de yer alan kilit taşlı bindirmeli kemer örneklerinde farklı olarak Alişar poterni düzgün ve yassı plaka taşlardan meydana gelen bir örgüye sahiptir. Poternin giriş noktası üzerinde tespit edilen söve taşının bir kapıya işaret ettiği ve dolayısıyla Alişar poterninin bir kapıya sahip olduğu öne sürülmektedir⁷⁸⁰.

Alişar sur duvarı hattı üzerinde yığma toprak set uygulaması tespit edilmiştir. Bu uygulama sur duvarının bir bölümü üzerinde yer almaktadır. Temel altına serilen yığma

⁷⁷⁸ Von der Osten, 1937, 6., Gorny, 1990, 177.

⁷⁷⁹ Von der Osten, and Schmidt, 1930, 187., Sagona, Zimansky, 2015, 208.

⁷⁸⁰ Von der Osten, 1937, 7., Von der Osten, Schmidt, E. F. 1930, 187.

setin plaka taşlar ile kaplı olduğu düşünülmektedir. Set üzerindeki taşların büyük oranda tahrip olmuştur. Ancak dar bir alan içinde söz konusu kaplamaya işaret olabilecek taşlara ulaşıldığından bahsedilmektedir. Yığma set üzerinde birtakım yenilemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Setin üzerinde yığılan ikinci bir dolgu ile beraber set ve sur duvarının direnci arttırılmak istenmiştir. Yığma setin eteklerinde açığa çıkarılan destekleme duvarı ile toprak kaymalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır⁷⁸¹.

Sur duvarının ikinci yapım aşamasında duvar hattı ilk yapım aşamasındaki rotayı bir noktaya kadar takip ettikten sonra sur duvarı asıl rotasından ayrılarak batıya doğru hafifçe bir dönüş yapmaktadır. Bu noktada bir kule yapısı tespit edilirken kule yapısından sonra küçük bir giriş alınana dair verilere ulaşılmıştır. Söz konusu giriş noktası oldukça tahrip olmuş iken bu alanın daha sonrasında kapatılarak kullanımına son verildiği düşünülmektedir. Açığa çıkarılmış olan ve ikinci yapı evresine ait giriş noktası sonrasında sur duvarı orijinal rotasını takip etmeye devam etmiştir⁷⁸².

Alişar savunma sistemi üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sırasında sur duvarının kullanımına son verildiği alanlarda duvar üzerinde çöp çukurları açığa çıkarılmıştır. Sur duvarını oyan çöp çukurları içinde ele geçen malzemenin Eski Hitit Dönemi'ne ait olduğu belirtilmektedir. Bu noktadan hareketle savunma sisteminin Eski Hitit Dönemi içinde kullanımına son verildiği ve devamında yerleşmeye dair başka bir savunma sisteminin tasarlamadığı öne sürülmektedir⁷⁸³.

Alişar'ın Assur ticaret kolonileri çağı tabakasında (10T) sahip olduğu savunma sistemini tahrip eden ve kullanımına son veren olaylar tam olarak bilinmemektedir. Alişar 10T katının şiddetli bir yangın ile son bulduğu anlaşılmaktadır. Yıkımın izleri özellikle kuzeydeki giriş kapısı üzerinde net bir şekilde izlenebilirken bu alanda Eski Hitit Dönemi siyasi olaylarını anlatan ve içerisinde Anitta'nın isminin geçtiği bir tablet ele geçmiştir. Buradan hareketle Alişar'ın 10T yerleşmesinin Anitta'nın bölgede yükselmeye başlayan gücü ile birlikte yakılıp yıkıldığı düşünülmektedir. Bunun dışında ayrıca I. Hattuşili'nin iktidarında Arzawa üzerine düzenlenen sefer sırasında Anadolu'da patlak veren bir isyanın sonucunda surun yıkılmış olabileceği de ileri sürülmektedir. Hitit metinlerinde isyanın Purushanda önderliğinde başlamış olduğundan ve devamında diğer kentlerin de isyana destek verdiğinden bahsedilmektedir. I. Hattuşili isyanı bastırmış ve isyana katılan kentleri

⁷⁸¹ Von der Osten, 1937, 5., Gorny, 1990, 171.

⁷⁸² Von der Osten, 1937, 5-6.

⁷⁸³ Gorny, 1995a, 168-169.

cezalandırmıştır. Alişar'ın yıkılan sur duvarları bu cezalandırma eylemi ile de ilişkilendirilmektedir⁷⁸⁴.

Alişar üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarda ele geçen tabletler üzerinden Alişar'ın lokalizasyonu yapılmaya çalışılmıştır. Alişar'da Ele geçen ve Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait metinlerde Amkuwa ismine rastlanmaktadır. Tabletlerde yer alan Amkuwa'nın Alişar ile eşitlenmesi gerektiği savunulmaktadır. Hitit imparatorluk Çağı'na gelindiğinde ise Amkuwa ismi üzerinde meydana gelen ufak değişiklikler ile kentin bu dönemde Ankuwa ismini aldığı düşünülmektedir⁷⁸⁵.

Hatti tanrıçası Katahha'nın kült merkezi olarak anılan Ankuwa bu özelliği ile Hitit kült dünyasında önemli bir konuma sahiptir. Eski Hitit metinlerinde Ankuwa'nın kültsel yol güzergahı üzerinde bulunduğu bahsedilmektedir. Metinlerde tören alayının Hattuša-Ankuwa arasını 3-4 gün arasında kat ettiklerinden bahsedilmektedir. Aynı yine yazılı metinlerde Zippalanda'da Ankuwa arası Daha Dağı rotası üzerinden 1 gün olarak verilmektedir. Yapılan gözlemlere göre gün boyu devam eden normal tempolu bir yürüyüş sonrasında kişinin 35 km. kat edebileceği iddia edilmektedir. Bu noktadan hareketle Ankuwa-Hattuša arasındaki mesafenin yaklaşık olarak 100 km olduğu hesaplanırken Ankuwa-Zippalanda arasındaki mesafenin en fazla 30-35 km. olması gerektiği öne sürülmektedir. Alişar-Hattuša arasındaki mesafenin 85 km. olduğu dikkate alındığında Alişar'ın, Ankuwa lokalizasyonu için uygun bir noktada yer aldığı anlaşılmaktadır⁷⁸⁶.

Bu lokalizasyon önerilerine karşı çıkan Popko, ileri sürülen mesafe hesaplamalarına kuşku ile bakar. Ona göre festivaller sırasında atlı arabalar ile seyahat eden kralı ve etrafındakileri koruyan korumalar zırhlar ile kuşanmış olmalıdır. Ayrıca düzgün olmayan yol koşulları da dikkate alındığında Popko, tören alayının bir günde 30-35 km. mesafe kat edemeyeceğini düşünmektedir. Popko'ya göre Eskiyaar, Alişar'a göre Hitit periyodu içinde daha güçlü bir şekilde temsil edilmektedir. Bu nedenle Popko, Zippalanda'yı Alaca Höyük'e Ankuwa'yı ise Alaca Höyük'ün 10 km. güneyinde yer alan Eskiyaar ile eşitlemektedir⁷⁸⁷.

⁷⁸⁴ Gorny, R. L. (1995b) 'Hittite Imperialism and Anti-imperial Resistance as Viewed from Alishar Höyük' *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299/300, 65-89., Gorny, 1995a, 169.

⁷⁸⁵ Gorny, R. L. (1997). 'Zippalanda and Ankuwa: The Geography of Central Anatolia in the second Millenium B. C.' *Journal of the American Oriental Society* 117 (3), 549., Gorny, 1995b, 72. Alişar'ın lokalizasyon çalışmaları için ayrıca bkzn. Crasso, 2008, 89.

⁷⁸⁶ Gorny, 1997, 501.

⁷⁸⁷ Popko, M. (2000). 'Zippalanda and Ankuwa Once More'. *Journal of the American Oriental Society*, 120 (3), 446-448.

Eski Hitit Krallığı Dönemi içinde Ankuwa/Alışar'ın sahip olduğu stratejik konum ve verimli araziler sebebi ile Hitit kralları tarafından önemsendiği anlaşılmaktadır. Eski Hitit Krallığı sürecinde Ankuwa/Alışar'ın ele geçirilmesi ile birlikte kuzeyde yer alan Zalpa ve Hattuša'ya yapılacak olan seferlere zemin hazırlanmıştır. Kuzeye doğru gerçekleşen yayılma hareketi sırasında Ankuwa Hitit ordusunun arkasını emniyet altında tutmuştur. Hitit ordusunun güneye gerçekleştirdiği seferlerde Ankuwa ordu için kışlak vazifesi taşımıştır. I. Murşili, K. Suriye seferi sırasında Ankuwa garnizon kenti olarak kullanılmıştır. II. Murşili iktidarında da Alışar güneye gerçekleşen seferler sırasında kışlak olarak kullanmaya devam etmiştir⁷⁸⁸.

Ankuwa yerleşmesinin merkezi konumu dışında ayrıca verimli geniş topraklar üzerinde olması seferler sırasında bir durak olarak kullanılmasına yardımcı olmuştur. Orduyu besleyecek kaynaklara sahip olan Ankuwa'nın bu özelliği aynı zamanda festival ve dini törenler sürecinde de tören alayının ihtiyacının karşılanması için kullanılmıştır. Eski Hitit Dönemi saray kroniklerinde ve Telipinu fermanından AGRİG kelimesine rastlanmaktadır. Söz konusu kelimenin aynı zamanda Ankuwa ile birlikte kullanıldığı ve Ankuwa'nın Agrigli bir kent olduğu sonucuna varılmıştır⁷⁸⁹.

Agrig kelimesi metinlerden anlaşıldığı kadarıyla bir yönetici pozisyonudur. Bu kelime ağırlıklı olarak festival metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Agrig yüksek rütbeli bir pozisyon değildir. Temel görevi festivaller sırasında veya ordunun sefere çıktığı durumlarda gerekli olan yiyeceğin tedarik edilmesidir. Bunun dışında ayrıca üretilen üründen saraya ait olan payı toplayıp depolamak ve saraya ait olan tarlaların ekilip biçilmesi için gerekli olan tohum ve erzakın sağlanmasından da sorumludur. Agrig memurları 'Mühür Evi'nin yönetiminden sorumludur. Bu yöneticiler aynı zamanda kırsal bölgelerin ekonomik işleyişinden de sorumludur⁷⁹⁰.

Agrigler'in bulundukları pozisyon itibariyle Assur Ticaret Kolonileri Çağı içinde de var oldukları ve hizmet sundukları düşünülmektedir. Daha sonraki dönem içinde bu memuriyet kralın atadığı "baş depo görevlisi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Agrig yöneticileri tahıl depolarının kontrollerini sağlarken bu tahıl depoları sadece çekirdek ülke ile sınırlı kalmamıştır. Agrigler tarafından kontrol edilen tahıl depolarına Aşağı ve Yukarı

⁷⁸⁸ Barjamovic, G. (2011) *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 316., Gorny, 1995b, 72.

⁷⁸⁹ Singer, I. (1984). "The AGRIG in the Hittite Texts". *Anatolian Studies*, 34, 97., Crasso, 2008, 90.

⁷⁹⁰ Burney, C. (2004). *Historical Dictionary of the Hittites*. Oxford: The Scarecrow press, 6., Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*. (Çev. S. Hırçın Riegel). İstanbul: Homer Kitabevi (Eserin Orjinali 2000'de yayımlandı), 233.

Ülke sınırları içinde de rastlanmaktadır. Agrigler'in ellerindeki stokların bir kısmını Hattuša'da bulunan büyük tapınağın depo odalarına gönderdiği düşünülmektedir⁷⁹¹.

Alişar ile eşitlenmek istenen Ankuwa'nın Eski Hitit Dönemi saray kroniklerinde Aşkalya isimli bir kişinin Agrig olarak Ankuwa'ya atandığından bahsedilmektedir. Söz konusu kişi daha önce Hurma kentinde bir bey iken rütbesi düşürülmüş ve Agrig olarak tayin edilmiştir⁷⁹².

Eski Hitit Dönemi içinde Agrig memurlarına önem verilirken Eski Hitit sonrası dönemde bu durumun değiştiği görülmektedir. Nitekim Telipinu fermanında da devlet yönetiminde yapılan reformlar ile birlikte Agrigler önemini kaybetmiştir. Agrigler'in bulundukları konumu kötüye kullanımları neticesinde böyle bir sonucun yaşanmış olduğu düşünülmektedir. Nitekim Hitit İmparatorluk Dönemi içinde bazı tahıl ambarlarının ve depolarının bölge valilerine ve komutanlarına ait saray depoları ile birleştirilmesi Agrigler'in sahip oldukları önemi kaybettiklerine kanıt oluşturmaktadır⁷⁹³.

Alişar'ın Assur Ticaret Kolonileri Çağı sonrasında Hitit egemenliği altına girdiği dönemde GTÇ I'nın tamamı ve GTÇ II'nin büyük bölümünde tahkim edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 13. yüzyıl içinde Alişar'ın güney terası üzerinde tespit edilen kapı girişi ile birlikte yerleşmenin tekrardan tahkimli hale getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kapı geçidi Orta Tunç Çağı'nda kullanılmış olan sur hattı ile aynı rota üzerinde ancak bu sur hattının içine girmiş olarak açığa çıkarılmıştır⁷⁹⁴.

Güney teras alanı üzerinde tespit edilen giriş yapısı ön avlulu ve dikdörtgen formda monumental iki kuleden oluşmaktadır. Kapının benzer örneklerini Boğazköy Aşağı Kent yerleşmesinin Batı Kapısı üzerinden takip etmek mümkündür⁷⁹⁵. Kapının herhangi bir duvar ile bağlantısı tespit edilememiş olup bu kapının tamamlanamadığı sonucuna varılmıştır. MÖ 13. yüzyılda Alişar'ın tekrardan tahkim etmeye dönük yürütülen çalışmaların temelinde yatan nedenin bir istila tehlikesi olduğu düşünülmektedir. Buna göre MÖ 13. yüzyıl sonlarına doğru Hititler'in doğusunda Assur'un yükselişi başlamıştır Hitit sınırlarını tehdit eder hale gelen Assur krallığına karşı Hititler güvenlik tedbirleri

⁷⁹¹ Yakar, 2007, 233.

⁷⁹² Crasso, 2008, 90.

⁷⁹³ Yakar, 2007, 233., Singer, 1984, 105.

⁷⁹⁴ Gorny, 1995b, 13.

⁷⁹⁵ Naumann, 2007, 286, fig 361, fig. 363,

almıştır. Alishar'ın güney terası üzerine inşa edilmeye çalışılan sur duvarı bu güvenlik politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir⁷⁹⁶.

10.3. Arslantepe

Arslantepe yerleşmesi Malatya il merkezinin kuzeydoğusunda, Malatya Ovası'ndaki Bahçebaşı Köyü'nün Ordüzü Mevkii'sinde yer almaktadır. Orta Kalkolitik Çağ ile başlayan yerleşme süreci Orta Çağ'a kadar devam etmiştir. Yukarı Fırat Vadisi'nde bulunan höyük Fırat Nehri'nin batı yakasından 12 km. içeri sokulmaktadır. Yaklaşık olarak 5 hektarlık bir alanı kaplayan yerleşme ova seviyesinden itibaren 30 m.'lik yüksekliği sahip olup etrafı dağlar ile çevrilidir⁷⁹⁷.

Arslantepe ile ilgili ilk araştırmalar 1894 yılında Hogarth ile başlamıştır. Hogarth Geç Hitit Dönemi'ne ait ortostatlar üzerinde incelemeler yaparak yerleşmenin uluslararası alanda tanınır hale gelmesini sağlamıştır. Daha sonra Olmstead ortostatlar ile ilgili çalışmaları ve yayınları devam ettirmiştir. 1894-1932 yıllarına kadar devam eden ortostat çalışmaları ile ilgili olarak von der Osten, bunları stil özelliklerine göre gruplayarak ortostatları kayıt altına alır. Höyük üzerindeki ilk kazı çalışmaları ise 1932-1938'de Delaporte tarafından gerçekleştirilir. II. Dünya Savaşı sonrasında Claude Schaefer Höyük üzerindeki kazı çalışmalarını devam ettirir. 1961 yılına gelindiğinde kazı çalışmalarını Puglisi ve Merigi'nin başkanlık ettiği İtalyan ekip devralır. Alba Palmieri ve sonrasında da Marcella Frangipane Arslantepe'deki kazıları devam ettirerek çalışmaların günümüze kadar gelmesini sağlamışlardır⁷⁹⁸.

Yukarı Fırat Vadisi'nde yer alan Arslantepe, Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Orta Anadolu'ya ulaşım sağlayan güzergah üzerinde yer alması sebebi ile stratejik bir öneme sahip olmuştur. Hitit krallarının Eski Hitti Dönemi'nden itibaren bölgeye ilgi duydukları düşünülmektedir. I. Hattuşili ve I. Murşili iktidarı sırasında Hitit krallığı K. Suriye topraklarına doğru bir genişleme politikası izlemiştir. Buna bağlı olarak bu dönem içinde Elazığ-Malatya bölgesi ile temas kurulduğu ve I. Murşili'nin öldürülmesi öncesinde bölgenin Hitit otoritesi altına alındığı düşünülmektedir. Arslantepe'nin Orta Tunç Çağ sonu Geç Tunç Çağ başına karşılık gelen VB tabakası (GTÇ I: MÖ 1700-1500) ile birlikte Mezopotamya etkili malların azaldığı bunun yerine Orta Anadolu etkili malların ise arttığı

⁷⁹⁶ Gorny, 1995b, 82.

⁷⁹⁷ Frangipane, M. (2011). "Arslantepe-Malatya: A Prehistoric and Early Historic Center in Eastern Anatolia". S. R. Steadman and G. McMahon (Editors), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000-323 B.C.E.* Oxford. Oxford University Press, pp. 968.

⁷⁹⁸ Frangipane, M. (1993). "Melid (Arslan-Tepe)". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 8, 42.

gözlemlenmiştir⁷⁹⁹. Bu dönemde Hitit etki sahası içine giren yerleşmenin kuzeydoğusunda monumental bir kapı geçidi açığa çıkarılmıştır. MÖ 16. yüzyıla ait olduğu düşünülen kapı geçidi yığma toprak set üzerinde yer almaktadır. Kapı yaklaşık olarak 30 m. genişliğinde olup kapının her iki kanadında öne doğru çıkıntı yapan iki bölmeli dikdörtgen kuleler açığa çıkarılmıştır (**Şekil 10.2**). Kapı geçidi orta boy taşlardan oluşan bir temele sahiptir. Yapı içindeki kerpiç kullanımı kuleler üzerinde tespit edilebilmiştir. Her iki kulenin yan tarafında açığa çıkarılan ve kule duvarlarına bitişik olan eklenti duvarlarının muhtemelen toprak dolgu üzerinde baskı uygulamak amacı ile kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁸⁰⁰. Toprak set üzerinde tespit edilen killi kaya parçalarına ait olan kalıntıların yığma set üzerine kaplayan glasiler olabileceği düşünülmektedir⁸⁰¹. Toprak set üzerinde sur duvarının yerleştirilmiş olduğu düşünülmekte ancak yapılan araştırmalarda şu ana kadar sur duvarı varlığına işaret edebilecek verilere ulaşılamamıştır⁸⁰².

Arslantepe VB kapısı sahip olduğu plan açısından Hitit etkileri taşıdığı ileri sürülmektedir. Kapı geçidinden öne doğru çıkan iki bölmeli dikdörtgen kuleli kapı planının benzerlerine Alişar güney kapısı, Boğazköy Aşağı Kent Batı Kapısı, İmikuşağı 10. yapı katı kapısında rastlanmaktadır⁸⁰³. Kapı plan olarak Orta Anadolu özellikleri taşıırken kapı geçidinin üzerinde yer aldığı ve yerleşmenin etrafını saran toprak set uygulamasının ağırlıklı olarak Suriye-Filistin savunma sistemleri içinde kullanılmış olduğu bilinmektedir⁸⁰⁴.

⁷⁹⁹ Frangipane, 2011, 985.

⁸⁰⁰ Alvaro, C. (2012). "The Topography and Architecture at Arslantepe During the Second and First Millennia B.C: Reconsidering more than 100 Years of Researches". *Origini*, 34, 350., Manuelli, 2013, 404.

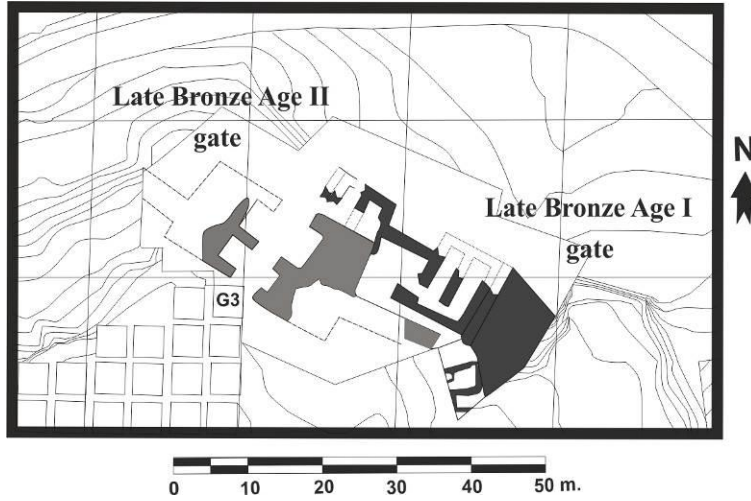
⁸⁰¹ Palmieri, A. (1974). "Arslantepe (Malatya). Report on the Excavations 1971-1972". *Türk Arkeoloji Dergisi*, 21 (1), 137.

⁸⁰² Alvaro, 2012, 350.

⁸⁰³ Palmieri, 1972, 203.

⁸⁰⁴ Parr, J. P. (1968). "The Origion of the Rampart Fortifications of Middle Bronze Age Palestine and Syria".

Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, (84) 1, 18-45., Di Nocera, G. M. (1998). *Die Siedlung der Mittelbronzezeit von Arslantepe*. Roma: Viscaglia di Laura Ottavioni, 19., Frangipane, 1993, 48., Burke, 2008, 83., Manuelli, 2017, 143.

Şekil 10.2. Arslantepe GTÇ I ve GTÇ II kapı Planı (Manuelli, 2013, 44, Fig. 11.7).

Hititler İmparatorluk Dönemi içinde I/II Tuthaliya ve devamında I. Şuppiluliuma dönemi ile birlikte Malatya-Elazığ bölgesine yeniden hakim olunmuştur. MÖ 13. yüzyıl (IV. tabaka) sürecinde yerleşmenin savunmalı bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. VB kapı geçidinin batısında açığa çıkarılan IV. tabakaya ait olan Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen kapı geçidi çift geçişli bir plan özelliği sunmaktadır. VB tabakasının sonunu getiren büyük çaplı yangın tabakası sonrasında IV. tabakada yerleşmenin güney kesimi boşalmaya başlamıştır. MÖ 13. yy. civarına tarihlenen bir dönem içinde IV. tabakanın tahkimatlı bir niteliğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu tahkimat yapısı şu an için sadece höyüğün kuzey kesiminde bulunmaktadır. Söz konusu tahkimat yapısının bulunduğu alanda yapılan çalışmalar sırasında kente kapısı ile ilişkili bir yapı açığa çıkarılmıştır. Kapı yapısı üzerinde öne doğru çıkıntı oluşturan iki adet kule bulunmaktadır. Kulelerin iç kısmında bir veya iki bölmenin bulunduğu düşünülmektedir. Bu bölmelerin ise giriş aksını asimetrik bir şekilde uzandıkları ileri sürülmektedir. Bu bağlamda söz konusu yapı tekniğine Büyükkalede'de rastlandığından bahsedilmektedir⁸⁰⁵. Kapı geçidi dışında yine bu tabakaya ait olan bir potern yapısı açığa çıkarılmıştır. Söz konusu poternin derinlere doğru devam eden basamakları açığa çıkartılmıştır. Poternin savunmadan ziyade su kaynaklarına erişim sağlamak amacıyla kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁸⁰⁶.

Potern, Hitit yapı tekniğinin önemli bir özelliği olan bindirmeli kemer prensibine göre inşa edilmiştir. Poternin çatısı düz plaka taşlar ile sonlandırılmış olup bu özellik

⁸⁰⁵ Manuelli, 2017, 144.

⁸⁰⁶ Alvaro, 2012, 354

Alışar⁸⁰⁷, Külhöyük⁸⁰⁸, Boğazköy’de su kaynaklarına inen potern⁸⁰⁹ ve Ugarit⁸¹⁰, poternleri ile yakın benzerlikler taşımaktadır⁸¹¹.

Arslantepe VB tahkimatı MÖ 16. yüzyıl sürecinde (GTÇ IB) yaşanan işgal sonucunda yakılıp yıkılır. I. Murşili iktidarı sonrasında gerilemeye başlayan Hitit otoritesi Yukarı Fırat Vadisi üzerindeki egemenliğini kaybetmiştir. Bunun üzerine Mitanni Krallığı bölgeyi hakimiyeti altına almak için harekete geçer ancak muhtemelen bu noktada Mitanni egemenliğine karşı Arslantepe’de bir ayaklanma gerçekleşmiş olmalıdır. Bu ayaklanma sonucunda da VB savunma sisteminin yakılıp yıkıldığı öne sürülmektedir. Yaşanan yıkım sonrasında yerleşmenin uzun bir süre tahkim edilmediği anlaşılmaktadır. GTÇ II ile birlikte tekrardan savunmalı bir hale gelen yerleşmede savunma sistemine ihtiyaç duyulmasının altında yatan temel etken değişen güç dengeleri ve buna bağlı olarak Hitit krallığının iktidarını koruma çabası olarak açıklanmaktadır⁸¹².

Arslantepe bulunduğu konum itibarıyla Hitit İmparatorluğu’nun doğudaki sınır hattını oluşturmaktadır (**Harita 10.1**). Yerleşme MÖ 13. yüzyıl sürecinde bölgede Hitit krallığına rakip bir güç haline gelen Assur krallığı ile Hititler arasındaki çekişmenin ortasında bulunmaktadır. Hitit otoritesi altında olan bölge Assur tehlikesine karşı Hitit çıkarlarını koruyan bir tampon bölge niteliği taşımaktadır. Arslantepe’nin IV. tabaka tahkimatı MÖ 13. yüzyıl sonlarına doğru zayıflayan Hititler’in Assur tehlikesi karşısında bölgedeki çıkarlarını koruma politikası ile ilişkili olmalıdır⁸¹³.

Hitit yazılı metinlerinde Yukarı Fırat Vadisi’nde yer alan Işuwa ile ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. I. Arnuwanda dönemi’ne ait olan ‘‘Pahhuwalı Mita’’ metninde Hitit otoritesine itaat yemini eden kentler arasında Maldiya ismi ile karşılaşılmıştır. Yeni Assur kaynaklarında bu yerleşmeye Melid adı verildiği anlaşılmaktadır. Bu verilerden hareketle Hitit İmparatorluk Çağı kenti olan Maldiya/Malitiya’nın Arslantepe ile eşitlenmesi gerektiği öne sürülmektedir⁸¹⁴.

⁸⁰⁷ Von der Osten, Schmidt, 1930, fig 166.

⁸⁰⁸ Mermerci, 1994, 19.

⁸⁰⁹ Seeher, 2006a, res. 31.

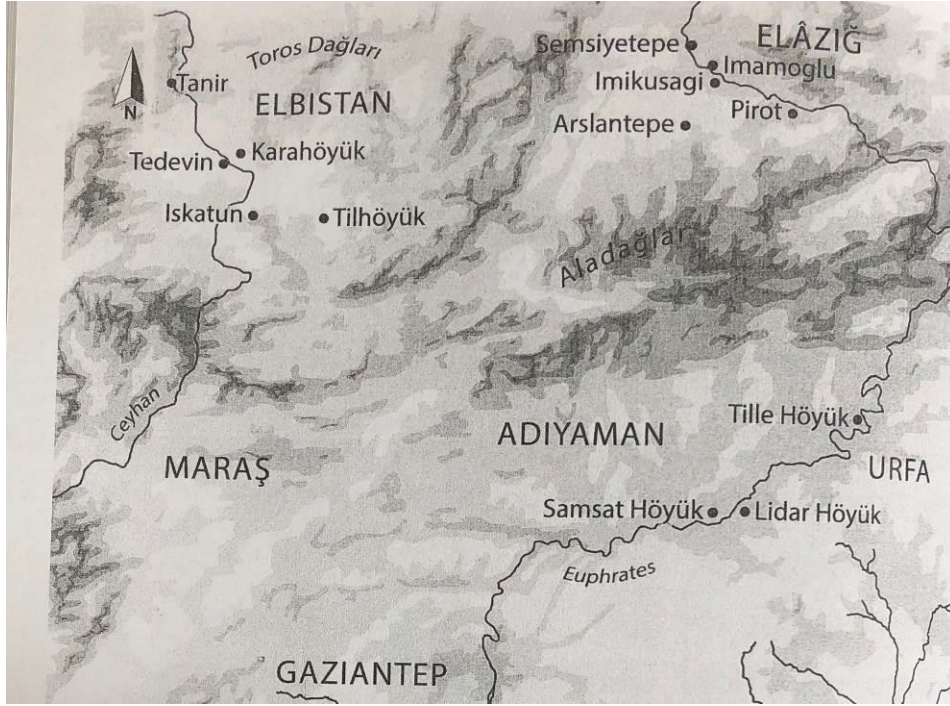
⁸¹⁰ Yon, 2006, fig. 6.

⁸¹¹ Manuelli, 2013, 34, fig. I.8a, I.8b, I.8c, 406. Ayrıca bkzn. Pecorella, P. E. (1975). *Malatya-III. Rapporto Preliminare delle Campagne 1963-1968*. Pl. N., Tav. VI:1. Rome: Centro Per le Antichita e la Storia dell’arte del Vicino Oriente

⁸¹² Manuelli, 2013, 420-422.

⁸¹³ Manuelli, 2013. 417.

⁸¹⁴ Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Inscription of the Iron Age (I)*. Berlin: Walter de Gruyter, 283., Bryce, 2005, 143.

Harita 10.1. Fırat Vadisi güzergahını koruyan merkezler ve Arslantepe yerleşmesi (Brown, Wilkinson, 2017, 155, Fig 12. 1).

10.4. Büklükale

Büklükale, Kırıkkale'nin Karakeçili ilçesine bağlı Köprüköy Beldesinde yer almaktadır. Höyük, doğu-batı hattında 500, kuzey-güney hattında ise 650 m.'lik bir genişliğe sahiptir. 30 m.'lik bir yüksekliğe ulaşan höyük, Kayalık tepe üzerindeki kale, kayalık tepenin güneyindeki yukarı ve aşağı teraslar, kuzeydoğudaki teras ve tepenin batısındaki aşağı şehir olmak üzere dört ayrı bölümden oluşmaktadır⁸¹⁵.

Yerleşmenin bulunduğu Kırşehir içindeki arkeolojik araştırmalar ilk olarak 1926 yılında Hans Hening Von der Osten tarafından başlatılmıştır. 1950'lere gelindiğinde Bahadır Alkım aynı bölge içindeki çalışmalara devam etmiştir. 1986 yılında Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü tarafından başlatılan yüzey araştırmaları sonucunda Büklükale'de MÖ II. bin yıla ait zengin bir dokunun olduğu anlaşılmıştır. Kırşehir'de bulunan bir diğer yerleşme olan Kaman-Kale Höyük'te sürdürülen çalışmalarda MÖ II. bin yıla ait verilerin zayıf olması sebebi bölgenin bu dönem içindeki gelişimini takip edebilmek amacıyla 2009 yılında Kimiyoshi Matsumura başkanlığında Büklükale'de kazı

⁸¹⁵ Matsumura, K. (2013). "Büklükale". M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 274., Matsumuro, 2017, 517.

çalışmalarına başlanmıştır⁸¹⁶. Devam eden kazı çalışmalarında şu ana kadar Erken Tunç Çağından itibaren Assur Ticaret Kolonileri Çağı, Hitit İmparatorluk, Erken Demir, Orta Demir, Geç Demir Çağ ve son olarak Osmanlı Dönemi'ne kadar uzanan geniş bir yerleşim yelpazesi tespit edilmiştir⁸¹⁷.

Büklükale yerleşmesi Kızılırmak Nehri'nin en çok daraldığı noktanın yakınlarına kurulmuştur. Bu sayede yerleşme karşıdan karşıya geçmeye çalışan gruplar için istasyon olmanın yanı sıra aynı zamanda bu yolu kontrol eden stratejik bir yerleşim yeridir. Roma, Bizans ve Selçuklu Dönemleri'nde Kızılırmak'ın doğu ve batı yakasını birleştiren bu hattın kullanımına devam edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Selçuklu Dönemi'nde nehir üzerindeki geçişleri kolaylaştırmak amacıyla inşa edilen ve M.S. 13. yüzyıl tarihlendirilen Çeşnigir Köprüsü bu alanın stratejik öneminin çağlar boyunca devam ettiğini göstermektedir⁸¹⁸.

Büklükale'nin Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda tahkimli bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Hitit İmparatorluk Dönemi içindeki savunma sistemlerini tespit etmek amacıyla yerleşmenin aşağı şehir kesiminde kuzey ve kuzeybatı alanlarda gerçekleştirilen jeomanyetik araştırmalarda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Jeomanyetik çalışmalardan elde edilen sonuçlar ışığında Büklükale'nin aşağı şehir kısmında geniş bir alana yayılan Hitit İmparatorluk Dönemi yerleşmesi bulunmaktadır⁸¹⁹

Bu yerleşme Hitit İmparatorluk Çağı'nda standart hale gelen sandık duvar sistemi ile çevrelenmektedir. Jeomanyetik çalışmalarda tespit edilen tahkimatlı yerleşmenin kuzeybatısında giriş kapısı bulunmaktadır. Bu giriş kapısı plan itibarıyla Hitit kentlerinde tespit edilen Hitit İmparatorluk Dönemi kapı modelleri ile uyum içindedir. Savunma sistemi içinde kulelerinde kullanılmış olduğu anlaşıırken sur duvarının iç kısmında tespit edilen birtakım boşluklardan hareketle bunların potern olma ihtimali üzerinde durulmaktadır⁸²⁰.

Jeomanyetik çalışmalar sonucunda Kuzey ve Kuzeybatıda savunma sistemine ait izlere ulaşılırken aynı durum güney ve güneybatı için geçerli değildir. Bu alanda sur hattı

⁸¹⁶ Mikami, T., Omura, S. (1986). "Kırşehir ili Sınırları İçinde Yapılan Yüzey Araştırmaları". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 5 (2), 123., Matsumura, K. (2011). "Büklükale Kazısı 2009". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 (4), 411.

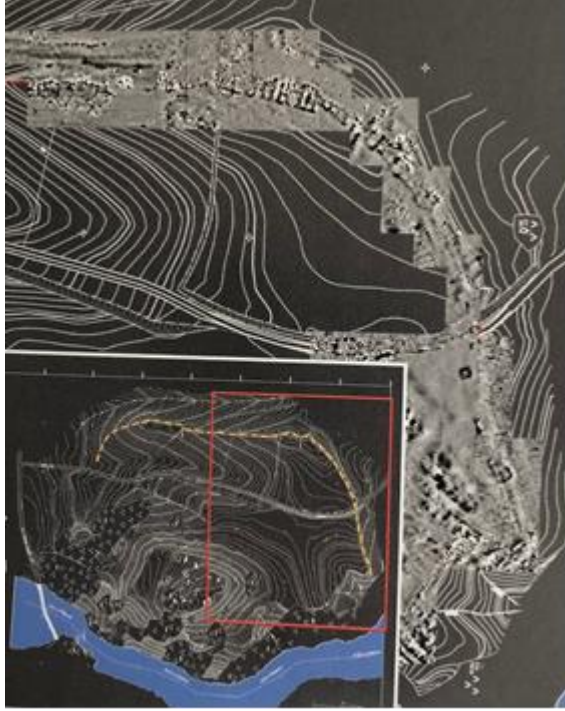
⁸¹⁷ Matsumura, 2013, 275.

⁸¹⁸ Matsumura, K. (2016). "Büklükale Kazıları 2009-2014". *Kırşehir Arkeolojik ve Paleoantropolojik Çalışmalar*. Kırşehir. Kırşehir Valiliği, 59., Matsumura, 2013, 274.,

⁸¹⁹ Matsumura 2016, 72., Matsumura, 2013, 278., fig. 7.

⁸²⁰ Matsumura, 2011, 412-413.

ile ilgili belirgin bir iz bulunmamaktadır. Ancak höyük üzerinden geçen yolun kenarları boyunca örülen taşların sur duvarına ait taşlar olduğu ve bunun sonucunda tahribata bağlı olarak yerleşmenin güney-güneybatısında sur duvarına ait izlere ulaşamadığından bahsedilmektedir (Şekil 10.3)⁸²¹.

Şekil 10.3. MÖ II binde Büklükale savunma sistemi (Matsumura, 2013, 278, Fig. 7).

Büklükale ile ilgili iki farklı lokalizasyon önerisi bulunmaktadır. İlki bu yerleşimin Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki Wahşuşana ile eşitlerken bir diğer görüş ise

Büklükale'yi Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Durmitta Hitit İmparatorluk Çağı'nda ise Turmitta ile eşitlemektedir. Barjamoviç, Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait metinlerde, Wahşuşana'nın önemli bir geçiş noktası olarak belirtilmesi sebebi ile Wahşuşana'yı Büklükale ile eşitlemektedir. Barjamoviç'e göre Hitit İmparatorluk Çağı ile beraber bu geçiş güzargahı artık kullanılmaz ve bunun sonucunda Wahşuşana eski önemini kaybeder.

Hitit yazılı kaynaklarında Wahşuşana ismine sadece tek bir yerde rastlanması ise bu durumun bir sonucu olarak yorumlanmaktadır⁸²². Forlanini Büklükale'yi

⁸²¹ Matsumura, 2016, 72.

⁸²² Barjamoviç, G. (2010). "Sites, Routes, and Historical Geography in Central Anatolia". In I. Singer (Editor). *Ipamati Kistamati Pari Tumatimis: Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*. Tell Aviv. Emery and Claire Yass Publications in Archaeology, pp. 21.

Durhumit/Turmitta ile eşitlemektedir. Forlanini, Wahšušana'nın Hitit egemenliği ile beraber eski önemini kaybettiğinden bahsederken bu durumun Büklükale'nin Hitit egemenlik sürecini yansıtan tabakalarında takip edilemediğini iddia eder. Forlanini'ye göre Büklükale bu dönemler içinde güçlü bir şekilde temsil edilmektedir. Bu sebeple Wahšušana-Büklükale eşitliğinin doğru olmadığını bunun yerine Hitit yazılı kaynaklarında Tuz Gölü'nün kuzeyinde ve Kızılırmak Nehri'nin batısında yer alan Turmitta'nın, Büklükale ile eşitlenmesi gerektiği ileri sürülmektedir⁸²³.

10.5. Çadır Höyük

Çadır Höyük, Yozgat ili, Sorgun ilçesi, Peyniryemez Köyü'nde yer almaktadır. Höyük, Alishar'ın 13 km. kuzeybatısında Kerkenes Dağı'nın ise 10 km. güneydoğusunda bulunmaktadır. Doğu-Batı uzantılı Eğri Özü vadisinin kuzey ucunda yer alan yerleşme vadi tabanından 32 m.'lik bir yükseltiye sahiptir. 240x185 m.'lik genişliğe sahip olan höyüğün kuzeydoğusunda tespit edilen teras yerleşimi ise 200 m. uzunluğundadır⁸²⁴.

Höyük üzerinde yapılan çalışmalarda yerleşmenin başlangıcı Erken Kalkolitik Dönem'de başlamış ve kesintisiz bir şekilde Bizans Dönemi'ne kadar devam etmiştir⁸²⁵.

Çadır Höyük'ün Doğu yamacında yapılan çalışmalarda 4 m. genişliğinde, sandık duvar planına sahip bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır (**Şekil 10.4**). Sur duvarının çöp çukurları ve erozyon sebebi ile yoğun oranda tahribata maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Radyo karbon sonuçları ve seramik analizlerine göre sur duvarı ilk olarak MÖ 17. yüzyıl da inşa edilmiş ve Hitit İmparatorluk Dönemi'nde gerçekleştirilen tadilatların yanı sıra bazı eklemelerle kullanımına devam edilmiştir⁸²⁶. Sur duvarının daha geniş alanlarda takip edilebilmesi için gerçekleştirilen çalışmalar sırasında kare planlı bir kule yapısı açığa çıkarılmıştır. Oldukça tahrip olmuş bir halde açığa çıkarılan kulenin bir kısmı sur duvarının sandıklı alanları içine yerleştirilmiştir. Kulenin daha alt seviyelerinde taşlardan oluşan bir

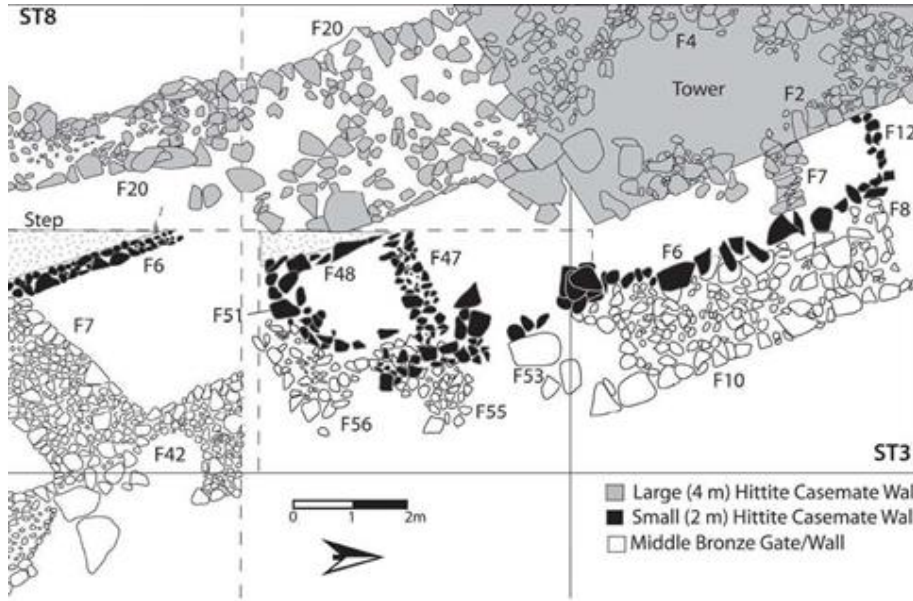
⁸²³ Forlanini, M. (2010). "New Evidence and Recent Suggestions on the Anatolian Geography in Old Assyrian Period". In Ş. Dönmez (Editor), *Veysel Donbaz'a Sunulan Yazılar, DUB-SAR E.DUB.BA.A.* İstanbul. Ege Yayınları, s. 136., ayrıca bkz. Weeden, M. (2013). "A Hittite Tablet From Büklükale". *Anatolian Archaeological Studies*, 18, 20., Barjamovic, Durhumit/Durmitta'nın Merzifon civarında aranması gerektiğini ileri sürer. Barjamovic, 2011, 264., Ş. Dönmez Amasya-Ayvalıpınar Höyüğü'nün Durhumit/Turmitta eşitliği noktasında güçlü bir aday olduğunu belirtmektedir. Dönmez, 2017, 79.

⁸²⁴ Gorny, 1995c, 53.

⁸²⁵ Paley, S. M. (2005). The Excavations at Çadır Höyük 2004, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27 (1), 359, fig. 2.

⁸²⁶ Şerifoğlu, T. E., McMahon, G., Steadman, S. (2015). "Orta Anadolu Platosu'ndaki Çadır Höyük'te 2013 Sezonu". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (3), 88., Steadman, S. R., McMahon, G., et al. (2015). "The 2013 and 2014 Excavation Seasons at Çadır Höyük on the Anatolian North Central Plateau". *Anatolica*, 41, 97, fig. 8.

basamaklı alan açığa çıkarılmıştır. Söz konusu basamaklı alan kuleye doğru erişim sağlamaktadır⁸²⁷.

Şekil 10.4. Çadır Höyük savunma sistemi (Steadman, McMahon, el all 2015, 97, Fig. 8).

Gorny tarafından Çadır Höyük ile ilgili yapılan lokalizasyon çalışmalarında höyük, Hititler'in en önemli üç kutsal kentinden (Hattuša, Arinna) biri olan Zippalanda ile eşitlenmektedir⁸²⁸. Hitit kült gezileri sırasında Zippalanda ile birlikte Daha Dağı'ndan bahsedilmekte ve söz konusu iki merkezin birbirlerine oldukça yakın olduğu vurgulanmaktadır. Gorny, Daha Dağı için Çadır Höyük'e 1 km uzaklıkta olan Çaltepe'yi işaret etmektedir⁸²⁹.

10.6. Çine/Tepecik

Çine-Tepecik Höyüğü, Aydın ilinin Çine ilçesinde, Karakollar Köyü sınırları içinde, Çine Çayı'nın 1 km. doğusunda yer almaktadır. Kuzey-Güney doğrultusunda oval planlı bir forma sahip olan höyüğün yükseltisi güney ve güneybatı yönünde alçalmaktadır. Ova seviyesinden 4-7 m. yüksekliğindeki yerleşmenin güney, güneybatı ve güneydoğu bölümleri ile birlikte yamaçları teras görünümü sunmaktadır. Prof. Dr. Sevinç Günel başkanlığında 2004 yılında başlayan çalışmalar günümüzde hale devam etmektedir. Yürütülen çalışmalar sonucunda Çine-Tepecik'in etrafındaki sulak alanlar ve verimli

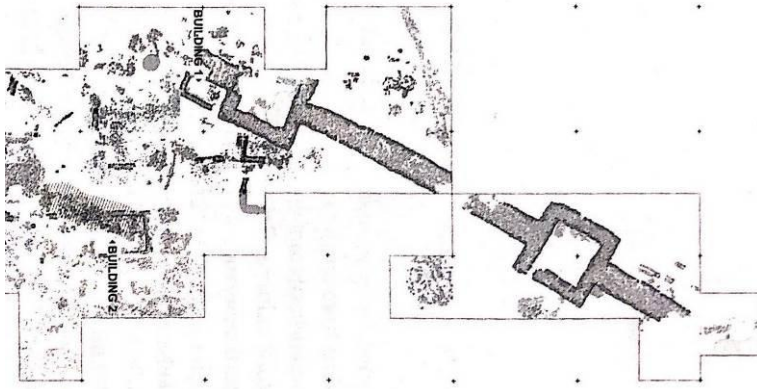
⁸²⁷ Şerifoğlu, McMahon, Steadman, 2015, 97, res. 6.

⁸²⁸ Gorny daha önceki çalışmalarında Zippalanda'yı Kuşaklı'ya ve Daha Dağı'nı da Kerkenes'e, lokalize etmektedir. Gorny, 1997, 549-557.

⁸²⁹ Gorny, 1995c, 53. Zippalanda lokalizasyonu için ayrıca bkzn. Barjamovic, 2011, 312.

araziler sayesinde yerleşmenin Geç Neolitik-Erken, Erken Kalkolitik Çağ'dan Geç Tunç Çağ sonuna kadar kesintisiz bir yerleşime sahne olduğu tespit edilmiştir. Hellenistik döneme gelindiğinde yerleşmenin bir mezarlık alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır⁸³⁰.

Çine-Tepecik Höyük'te MÖ II. periyodu II1 ve II2 kültür tabakaları tarafından temsil edilmektedir. II1 Geç Tunç Çağı'nın son evresine ait iken II2 kültür tabakası ise Orta Tunç Çağı'na denk gelmektedir. II1 tabakası kendi içinde 2 evreye (IIa-IIb) ayrılmaktadır. Yerleşmenin batısında tespit edilen sur duvarı sayesinde yerleşmenin GTÇ'nin son evresinde (yak. MÖ 1350/1300-1240 en geç 1100) tahkimli bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır⁸³¹ (Şekil 10.5).

Şekil 10.5. Çine-Tepecik II1, II2 yapı katı (Günel, 2015,630, Fig. 3).

Kuzeydoğu-Güneybatı uzantılı sur duvarının bugüne kadar yaklaşık olarak 55 m.'lik kısmı açığa çıkarılabilmektedir. Duvarın dış hatları beyaz renkte iri taşlardan örülü iken iç kısımda bulunan taşlar ise daha küçük ölçeklidir. Duvar arasında kullanılan gri harç duvar üzerinde oldukça sert bir yapı oluşturmaktadır. Duvar kalınlığı 2.20 m. olup duvar hattı üzerinde 6.32 m. ölçülerinde kare planlı kuleler yer almaktadır Bu kulelerden iki tanesi net olarak tespit edilebilirken bu kulelerin duvar kalınlıkları 1.30 m. olup aralarındaki mesafe ise 20 m. olarak ölçülmüştür. Duvar hattı üzerinde oldukça tahrip

⁸³⁰ Günel, S. (2006a). "A New Early Settlement on the Plain of Çine (Marsyas) in Western Anatolia: Tepecik Höyüğü in The Light of Surface Survey". B. Avunç (Editör), *Kültürlerin Yansıması, Hayat Erkanal'a Armağan*. İstanbul. Homer Kitabevi, pp. 402., Günel, S. (2006b). "Çine-Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27 1, 19., Günel, S. (2011a). "Çine-Tepecik Kazıları Işığında Bölgenin Tarih Öncesi Kültürleri Üzerine bir İnceleme". A. Öztan., Ş. Dönmez. (Editörler). *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri, Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar*. Ankara. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 217-218.

⁸³¹ Günel, 2015, 628-629.

halde olan ve önceki iki kulenin ölçüleri ile aynı özellikleri taşıyan üçüncü bir kulenin var olduğu düşünülmektedir⁸³².

Kuleler içinde çakıl ve toprak benzeri dolgu malzemesi kullanılmamış olup kule tabanlarında tespit edilen çanak çömlekler ile birlikte bunların yaşam alanları olarak da kullanılmış oldukları anlaşılmaktadır⁸³³. Çine/Tepecik'te açığa çıkarılan sur duvarı GTÇ son evresine tarihlenirken sur duvarının örgü tekniği yerel özellikler sergilemektedir. Sur duvarının planı üzerinde ise Hitit etkilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Duvar üzerinde konumlandırılan ve birbirlerine eşit aralıklarda yer alan kulelerin Hitit savunma sistemlerinden esinlenilerek inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Yerleşmedeki Hitit etkisine işaret eden bir diğer kaynak IIb dönemine tarihlendirilen dikdörtgen planlı depo yapısı içinden elimize geçmektedir. Bu yapı içinde yapılan çalışmalar sırasında ele geçen Hitit mühür baskıları Tepecik'teki Hitit varlığını ve etkisini açık bir biçimde ortaya koymaktadır⁸³⁴.

Tepeciğin IIa ve IIb yapı katlarında tespit edilen Hitit etkisi dışında aynı zamanda yoğun oranda Myken etkileri de bulunmaktadır. Bu hali ile yerleşim Orta Anadolu ve Ege etkilerini kendi içinde barındıran önemli bir merkez olarak ön plana çıkmaktadır⁸³⁵.

10.7. Eskiyaar

Eskiyaar, Çorum İline bağlı olan Alaca İlçesinin 5 km. batısında, Boğazköy'ün 25 km. kuzeydoğusunda, Alaca Höyük'ün 20 km güneydoğusundaki Hüseyinabad Ovası'nda yer alır. Eskiyaar Höyüğü Boğazköy, Alaca Höyük ve Ortaköy merkezlerinin tam ortasında yer almaktadır⁸³⁶.

Höyük, ova seviyesinden itibaren düşük bir yükseltiye sahip olmakla beraber yayvan bir özellik taşıması ile birlikte tipik bir Orta Anadolu höyüğü olarak

⁸³² Günel, 2015, 628-629., Günel, S. (2010a). "Çine-Tepecik 2014 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37 (1), 203., Günel, S. (2013). "Çine-Tepecik 2011 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34 (1), 380.

⁸³³ Günel, S. (2014). "MÖ II. Binde Çine-Tepecik Yerleşmesinin Batı Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Katkıları". N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt, vd.) *Armağan Erkanal'a Armağan, Anadolu Kültürlerine bir Bakış*. Ankara. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 247.

⁸³⁴ Maner, Ç. (2017). "Fortification Architecture of Late Bronze Anatolia: Where are The Borders?" E. L. Baysal, L. Karakatsanis (Editors), *Bordered Places-Bounded Times, Cross Disciplinary Perspectives on Turkey*. Ankara. British Institute at Ankara, pp. 79., Günel, S., Herboldt, S. (2010). "Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik". *Archäologischer Anzeiger*, 1-6., Günel, (2014), 248, res. 7.

⁸³⁵ Günel, (2015), 628., Günel, S. (2011b). "Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesi". *Türk Eski Çağ Bilimleri, Haberler*, 32, 6., Günel, 2015, 636., Günel, S. (2011c). "Çine-Tepecik 2009 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 (1), 73., Günel, S. (2010b). "Mycenaean Cultural Impact on The Çine (Marsyas) Plain, Southwest Anatolia: The Evidence From Çine-Tepecik". *Anatolian Studies*, 60, 45.

⁸³⁶ Sipahi, T. (2013). "Eskiyaar". M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 240.

tanımlanmaktadır. Doğu-Batı hattında 280 m. kuzey-güney hattında ise 320 m. genişliğindeki höyüğün yükseltisi ise 12 m. olarak ölçülmüştür⁸³⁷.

Eskiyapar ile ilgili ilk çalışmalar 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde M. J. Hamilton Anadolu'da gerçekleştirdiği kazılar sırasında Eskiyapar Höyük'ten de bahsetmiştir. Höyük üzerinde ilk kazı çalışması ise 1954 yılında Ekrem Akurgal tarafından küçük bir sondaj şeklinde gerçekleştirilmiştir. 1968 yılına gelindiğinde Raci Temizer tarafından, Anadolu Medeniyetleri Müzesi başkanlığında sitemli kazı çalışmalarına başlanmış olup bu çalışmalar 1982 yılına kadar devam ettirilmiştir. 1989 ve 1992 yıllarını kapsayan ikinci dönem çalışmaları kısa bir aradan sonra bu sefer Çorum Müze Müdürlüğü tarafından yürütülür. Son olarak üçüncü dönem çalışmaları Prof. Dr. Tunç Sipahi başkanlığında 2010 yılında başlamış olup kazı çalışmalarına halihazırda devam edilmektedir⁸³⁸.

Kazılar sırasında Eski Tunç Çağ, Eski Hitit, Orta Hitit, Hitit İmparatorluk, Erken Demir, Frig, Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait tabakalar açığa çıkartılmıştır. Hitit tabakaları içinde Eski Hitit ve Orta Hitit yerleşme katlarının oldukça zengin olduğu gözlemlenmiş ancak benzer bir durumun Hitit İmparatorluk evresinde yaşanmamış olduğu tespit edilmiştir. İlk iki evreye oranla Hitit imparatorluk çağı oldukça cılız bir nitelik arz etmektedir. İlk dönem kazıları sırasında höyüğün kuzeydoğu ve batı kesimleri üzerinde Hitit imparatorluk çağına ait bir sur duvarının açığa çıkarıldığından bahsedilmektedir. Sur duvarının mimari özellikler ile ilgili yeterli bilgi verilmemiş olup söz konusu sur duvarının taş temellere sahip olduğu ve höyüğün uç noktalarını takip ettiği ileri sürülmektedir⁸³⁹.

Eskiyapar'ın lokalizasyonu konusunda yürütülen çalışmalar çerçevesinde Özlem Sir Gavaz, Eskiyapar'ın Tahurpa ile eşitlenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Sir Gavaz'a göre Tahurpa, kült gezileri sırasında kullanılan yol güzergahı üzerinde olup Hitit kralı Tahurpa'ya varıp gerekli sunumlarını yaptıktan sonra Hattuša'ya tekrardan geri dönmesine olanak sağlayacak bir uzaklığa sahiptir. Ayrıca kent Arinna'ya (Alaca Höyük?) da 1 günlük yürüyüş mesafesindedir. Eskiyapar Höyük'te gerçekleşen son dönem kazılarında

⁸³⁷ Sipahi, T. (2011). "Eskiyapar Kazıları". *Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, 1, 80.

⁸³⁸ Ediz, İ. (1994). "Çorum Müzesi Müdürlüğü 1992 yılı Eskiyapar Kazısı". *Müze Kurtarma Kazıları Seminerleri*, IV, 109., Sipahi, T. (2012a). "Eskiyapar Kazısı 2010". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33, (3), 515.

⁸³⁹ Sipahi, T. (2014). "2013 Çalışmalarının Işığında Eskiyapar Kazıları". *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 4, 47., Mellink, M. J. (1971). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology*, 75 (2), 165., Mellink, M. J. (1972). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology*, 76 (2), 170., Mellink, M. J. (1975). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology*, 79 (3), 204., Özgüç, T. (1988). *İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, XVIII.

ele geçen Orta Hitit Dönemi'ne ait tablet parçasında Arinna ve Tahirpa isimlerine rastlanması Tahirpa-Eskiyapar eşitliğini destekleyen bir diğer veri olarak öne sürülmektedir⁸⁴⁰.

10.8. Hattuša

Hattuša, Orta Anadolu'nun kuzeydoğusunda Budaközü Vadisi'nin güney ucunda, Sungurlu ilçesinin 22 km. güneydoğusundaki Çorum'un Boğazkale ilçesinde yer almaktadır. Charles Texier'in 1834 yılında keşfettiği yerleşme ile ilgili ilk kazı çalışmaları Fransız Ernst Chantre tarafından 1893-1894 yıllarında gerçekleştirilmiştir. 1952 yılı ile birlikte Hattuša'daki kazılar kesintisiz bir şekilde günümüze kadar devam etmiştir⁸⁴¹.

Hattuša şehri, güneyden kuzeye doğru açılan teraslara sahip olup kentin doğu ve batısını sınırlandıran derin vadiler bulunmaktadır. Ovoidan 300 m. yükseklikteki bir dağ sırtı üzerine kurulmuş olan kent değişik büyüklükteki kaya kütlelerini içerisinde barındırmaktadır. Sahip olduğu coğrafi özellikler itibariyle Hattuša kent kendi dönemi içinde ünik bir özelliğe sahip olmuştur⁸⁴².

Hattuša'nın bulunduğu Budaközü Vadisi oldukça çetin bir iklime sahiptir. Zorlu iklim sebebi ile bölgedeki Kalkolitik Çağ yerleşmeleri küçük ölçekli ve kısa ömürlü olmuştur. MÖ III. bin yıl sonlarına doğru bölgede artmaya başlayan yerleşme sayısına paralel olarak aynı dönemde Boğazköy'ün de bu dönem ile birlikte yerleşime açıldığı anlaşılmaktadır. Tespit edilen yerleşimin özelliklerine dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu yerleşmeden hemen sonra açığa çıkarılan Karum dönemi yerleşmesi eski yerleşmenin sınırlarını takip etmiştir. Karum döneminde Hattuš olarak adlandırılan kentin bu dönemi ile ilgili bilgilerimiz hala yetersiz olup bu döneme dair genellemeler yapılabilmektedir. Karum dönemi yerleşmesi Aşağı Şehir Kuzeybatı yamacında ve Büyükkale'de bulunmaktadır. Hattuš beylerinin Büyükkale'de ikamet ettiği düşünülmektedir. Aşağı kent ve Büyükkale'de yapılan çalışmalarda Karum dönemi yerleşmesinin Alişar, Alaca Höyük,

⁸⁴⁰ Sir Gavaz, Ö. (2012a). "Involving the Whereabouts of the Tahirpa City". *Kaskal* 9, 31-43., Sir Gavaz, Ö. (2012b). Hititler'in Önemli Kült Merkezlerinden Biri olan Tahirpa Kenti Üzerine Yeni Bir Değerlendirme". *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler* (34). 13-15., Sipahi, T. (2012b). "Yeniden Başlayan Eskiyapar Kazısı ve Buluntuları Üzerine Genel bir Değerlendirme". *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler*, 33, 6.

⁸⁴¹ Hattuša'daki kazı çalışmaları, 1952-1977 yılında Kurt Bittel, 1978-1993 yılında Peter Neve, 1994-2005 yılında Jürgen Seeher tarafından gerçekleştirilmiştir. 2006 yılından bu yana kazılar Andreas Schachner başkanlığında sürdürülmektedir. Schachner, A. (2015a). "Boğazköy-Hattuša: Geçmişe Bir Bakış ve Perspektifler". *Kültürlerin Köprüsü Anadolu, Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açıları*. Ü. Yalçın, H-D. Bienert. (Editörler). Bonn. Deutschen Forschungsgemeinschaft, s. 217. Mielke, 2011d, 1032.

⁸⁴² Schachner, 2014, 11., Neve, P. (1996). "Hitit Krallığının Başkenti Hattuša'da Konut". Y. Sey. (Editör). *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. İstanbul. Tarih Vakfı Yayınları, s. 99.

Kültepe'den de bilindiği üzere çok odalı düzensiz bir yapılaşma özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Aşağı şehrin güney ucundaki çalışmalar sırasında karum mahallesi açığa çıkarılmış olup yerleşme içinde monumental nitelikli binalar bulunmamaktadır⁸⁴³. Karum dönemi içinde yerleşmenin tahkimli bir niteliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak karum tabakaları üzerindeki Hitit yerleşmesi söz konusu surun tespit edilmesi noktasında zorluklar yaratmaktadır. Kazılar sırasında tespit edilemeyen Karum dönemi sur duvarının varlığını ele geçen yazılı metinler ile kanıtlamaktadır. Anitta'nın, Hattuş üzerine gerçekleştirdiği seferi konu alan metinde, Anitta'nın tahkimli Hattuş kentini kuşatma altına aldığından bahsedilmektedir. Anitta Hattuş kentinin kuşatılması sırasında düzenlediği gece baskını ile kenti ele geçirmiştir Anitta kenti yakıp yıktıktan sonra lanetlemiş ve tekrardan yerleşmesini yasak hale getirmiştir⁸⁴⁴.

Anitta işgali sonrasında Eski Hitit Dönemi'ne kadar olan süre içinde yerleşmede iskanın olmadığı ve bir boşluğun var olduğu düşünülmektedir. Yeni dönem kazıları sayesinde ele geçen verilerde bu noktadaki düşünceleri geçersiz kılmaktadır⁸⁴⁵.

Aşağı Şehir'de, Kesikkaya ve Poternli Sur duvarı arasında yapılan çalışmalarda Hitit öncesi tabakaya dair önemli verilere ulaşılmıştır. Bu alanda yürütülen çalışmalar sırasında Hitit tabakasının altında yoğun bir yangın tabakası ile karşılaşmıştır. Açığa çıkarılan tabaka Karum dönemi tabakası ile ilişkilidir. Yangın ile tahrip olmuş tabaka içindeki mimari temellerin Hitit Krallık süreci içinde de yeniden kullanılmış olması her iki tabaka arasında öne sürüldüğü gibi 100 yıllık bir boşluğun bulunmadığını kanıtlamaktadır⁸⁴⁶.

Anitta'nın işgali sonrasında MÖ 17. yüzyılın ikinci yarısında Hitit Kralı I. Hattuşili, Hattuş kentini krallığın başkenti olarak ilan etmiştir. Hattuşili bu hamlesinde kentin sahip olduğu jeopolitik konum oldukça önemli bir rol oynamıştır. Kuzeyinde verimli bir ovaya sahip olan kent bir dağ yamacı üzerinde kurulmuştur. Yerleşmenin kurulduğu alandaki

⁸⁴³ Schachner, A. (2017). "The Historical Development of the Urban Geography of Hattuša, The Hittite Capital City and Beyond". M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. pp. 30-31., Schachner, A. (2013). "Hattuša, Hitit İmparatorluğu'nun Başkenti". M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 152.

⁸⁴⁴ Neu, 1974, 13.

⁸⁴⁵ Schachner, A. (2015b). "2009-2014 Yılları arasında Hattuša Aşağı Şehirdeki Çalışmaların ilk Değerlendirmesi ". Ö: İpek ., R. İbiş. (Editör). *Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu V*. Ankara. T. C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları. s. 134-135., Schachner, 2013, 154-155., Schachner, 2017, 31.

⁸⁴⁶ Schachner, A. (2012b). "Hititler Öncesi Boğazköy" Ö. İpek (Editör). *Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu*, 2. Çorum. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 91-92.

yüksek ve sarp kaya kütleleri yerleşim birimlerini sıklıkla birbirinden ayırmaktadır. Yerleşim planlaması açısından zorluklar oluşturan bu durum öte yandan savunma politikası noktasında ise önemli avantajlar sağlamaktadır. Yerleşim yeri açısından oldukça zorlu şartlara sahip olan Hattuša'nın aynı zamanda zengin ticaret güzergahlarına yakın olmadığı ve büyük ölçekli yerleşmelere göre daha izole bir coğrafya içinde yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda yerleşmenin başkent olarak seçilmesi noktasında savunma kaygılarının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır⁸⁴⁷.

Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın son bulması ile birlikte Anadolu'da istikrarsız bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu tablo içinde gelişmeye ve büyümeye başlayan Hitit krallığı kendisini korumak ve varlığını garanti altına almak için kendisine en uygun doğal savunma hattı sunun Hattuša'yı I. Hattušili önderliğinde başkent olarak seçmiştir. Kentin sahip olduğu doğal savunma hattı dışında kaya kütleleri arasında yıl boyunca bulunabilen su kaynakları yerleşmenin cazip hale gelmesine katkı sunan bir diğer önemli faktördür. Hattuša, kuzeyde Kaška sınıra yakın iken krallığın gelişiminde kilit rol oynayan Kuzey Suriye topraklarına ise oldukça uzak bir konuma sahiptir. Krallığın ilk yıllarında yerleşmenin bu olumsuz özelliği göz ardı edilmiştir. Nitekim bahsedildiği üzere krallık başkenti ağırlıklı olarak güvenlik kaygıları sonucunda belirlenmiştir⁸⁴⁸. Savunma kaygısı dışında Hattuša'nın başkent seçilmesi noktasında Hitit inancının da etkili rol oynadığı öne sürülmektedir. Bu düşünceye göre Hattuša'nın etrafını saran dağ silsilesi ve zengin su kaynakları Hitit inancında oldukça önemli bir yer tutan su ve dağ kültü ile uyumlu bir yapı sunmaktadır⁸⁴⁹.

Hattuša'nın korunaklı doğal yapısının dışında kente ait savunma sistemlerinin tespiti ile beraber tarihlendirilmesi noktasında ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Yerleşmenin Hitit krallık sürecinde en erken savunma sisteminin Eski Hitit Dönemi'ne ait olduğu düşünülmektedir. Bu dönem içinde yapılan çalışmalar sırasında tespit edilen Poternli Sur ve 32 odalı 118 m. uzunluğundaki tahıl ambarı dönemin büyük ölçekli mimari atılımlar olmaları sebebi ile oldukça önemli bir yere sahiptirler. Bu genişleme ve gelişim

⁸⁴⁷ Ullmann, 2010, 136-137.

⁸⁴⁸ Schachner, 2014, 12., Schachner, 2010, 662., Bittel, K. (1970). *Hattusha, The Capital of The Hittites*, New York, Oxford University Press. 30.

⁸⁴⁹ Ullmann, 2010, 138.

evresi krallığın sahip olduğu sosyal, siyasi ve ekonomik kazanımlarının bir yansımasıdır⁸⁵⁰.

Hattuša'nın kuzeyindeki Aşağı Şehir'i güneyden çevreleyen ve Yukarı Şehir ile Aşağı Şehir'i birbirinden ayıran Poternli Sur oldukça elverişsiz bir arazi üzerinde inşa edilmiştir. Bulunduğu arazi koşullarının zorluğuna rağmen böylesi büyük bir mimari projenin uygulanabilmiş olması Hititli mimarların yüksek mühendislik seviyesine ulaştığını göstermektedir. Eski Hitit Dönemi'ne ait olduğu öne sürülen Poternli Sur, Aşağı Şehir'i güneybatıdan kuşatır. Vadi konturlarını izleyen sur Büyükkale kral sarayına doğru çıkar ve Aşağı Şehir'i güneyden kuşatır. Poternli Sur temeli işlenmemiş kiklopik taşlardan oluşmaktadır. Sur üzerindeki kiklopik taş mimarisinin Anadolu'da daha önce kullanılmadığı ve bu tekniğin Eski Hitit Dönemi ile birlikte kullanılmaya başlandığı ileri sürülmektedir. Daha sonraki süreçte kiklopik taş işçiliği Hitit mimarlığının standart uygulamalarından birisi haline gelmiştir⁸⁵¹.

Poternli Sur'un bulunduğu alanda yığma set uygulaması ile karşılaşılmaktadır. Bu yığma set dolgusunun içinde ve sur duvarının altında bulunan 8 adet potern sebebi ile sur duvarına Poternli Sur adı verilmiştir. Poternler, bindirme kemer tekniğine göre inşa edilmiş olup bu yapılar arasında 70-180 m.'lik mesafeler bulunmaktadır. Günümüzde bu yapıların sadece giriş kısımları görülebilirken geri kalan kısımları toprak ve moloz ile doludur. Poternli Sur birbirine paralel uzanan iki duvar arasına yerleştirilen enine duvarlar ile birlikte sandık duvar tekniğine göre inşa edilmiştir. Sandıkların içi toprak ve moloz ile doldurulmuştur. Poternli Sur oldukça sağlam bir işçiliğe sahiptir. Duvarın ön hattı 3 m. arka hattı 2,7 m. kalınlığında olup iki duvar arasındaki boşluk ise 2.10 m. olarak ölçülmüştür. Sur duvarı toplamda 8 m.'lik bir genişliğe ulaşmaktadır. Eski Hitit Dönemi'ne ait olan Poternli Sur hattı üzerinde 15-19 m. aralıklarla 4 bölmeden oluşan kule/bastiyon yapıları yer almaktadır. Kule/bastiyonlar 9-13 m. genişliğinde olup söz konusu yapılar sur hattından ileri doğru 2,3-3,9 m.'lik çıkıntılar oluşturmaktadır. Poternli Sur duvarı üzerinde yer alan kule/bastiyon yapılarının sur hattı üzerine eklenerek inşa edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Kule/bastiyon yapıları bu planlama tarzı içinde kendi içlerinde bağımsız bir yapı oluşturmamaktadır. Bu hali ile öne doğru çıkıntı yapan bu birimlerin kuleden

⁸⁵⁰ Schachner, 2015b, 139-140. Schachner, A. (2011). "Hattuša. Kayalardan Şekillendirilmiş Bir Şehir". Ö. İpek. (Editör). Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, 1.Çorum. T. C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları. s. 111-136.

⁸⁵¹ Darga, 1992, 156., Seeher, 2006a, 37., Nosov, K. (2008). *Hittite Fortifications c. 1650-700 B.C.* Oxford: Osprey Publishing. 5.

ziyade sur bedenini aşmayan batiyon yapıları olabileceği öne sürülmektedir⁸⁵². Poternli Sur, sahip olduğu plan açısından Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen Alişar ve Konya/Karahöyük savunma sistemleri ile yakın benzerlikler taşımaktadır. Yapılan araştırmalarda Alişar savunma hattını oluşturan sandık duvarlar Hattuşa, duvarlarına nazaran daha ince olup sandık duvar hücrelerinin ise daha büyük olduğu anlaşılmıştır. Ancak Konya/Karahöyük savunma sistemindeki kule/bastiyon kuşağı ve sur hattının Hattuşa ile paralel özellikler taşıdığı ve dolayısıyla Konya/Karahöyük'ün Hattuşa savunma sisteminin öncülü olabileceği öne sürülmektedir⁸⁵³.

Aşağı Şehir'de bulunan ve yalçın bir kaya kütlesi üzerine kurulmuş olan Büyükkaya da Eski Hitti Dönemi ile birlikte tahkim edilmiştir (MÖ 16. yüzyıl). Büyükkaya'yı doğudan kuşatan sur duvarı üzerinde 3 adet potern yer almaktadır. Sur duvarı kaya kütlesinin doğu hattını kuşattıktan sonra oldukça geniş bir yay çizmektedir. Büyükkaya Deresi'nin bulunduğu vadiyi aşan sur duvarı böylelikle Aşağı Şehir'in kuzey sınırını koruma altına alır. Poternli Sur üzerinde tespit edilen kule/bastiyon düzenlemesinin benzerine Büyükkaya'nın kuzeyinde rastlanmaktadır. Yine aynı döneme tarihlenen savunma sistemi üzerindeki kule/bastiyon hattı sur önünde 2 sandıklı bölmeden oluşmaktadır. Bu noktadaki sur duvarının Poternli Sur'dan farklı olarak 6 m.'lik bir kalınlığa sahip olduğu tespit edilirken söz konusu genişlik farkı sur duvarının arazi yapısına göre şekil almasının bir sonucudur⁸⁵⁴. MÖ 14-13. yüzyılda içindeki silo alanları ile depolama merkezine dönüşen Büyükkaya'nın kuzeybatı kesiminin bu dönemde koruma altına alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Sandık duvar prensibine göre örülen sur duvarı güneybatıdaki Mihrapkaya'ya doğru uzandıktan sonra kuzeybatıya doğru tırmanarak Aşağı Şehir'in dış batı suru ile birleşir. Büyükkaya üzerinde yapılan çalışmalarda kalenin içine giriş sağlayan bir kapı yapısı açığa çıkartılmıştır. Aşağı Şehir Güney Kapısı'nda olduğu gibi bu kapı planının da 6 payandalı, 3 geçişli ve iki kapı odasından oluşan bir planlamaya sahip olduğu anlaşılmaktadır⁸⁵⁵.

Aşağı Şehir'i çevreleyen sur sistemine ait kent kapısı Büyükkale'nin güneybatı ucunda bulunmaktadır. Bu kapı örneği Hattuşa'nın en erken kapı örneği olarak bilinmektedir. Kapı yapısı 7-9 m.'lik genişliğe sahiptir. Oldukça dar bir ön avluya sahip olan kapı yapısı tek bir giriş odasından oluşmaktadır. Giriş odasının dar yapılmış olması

⁸⁵² Seeher, 2010, 30-35, Abb. 4a-4b., Naumann, 2007, 264., Seeher, 2007b, 20.

⁸⁵³ Seeher, 2010, 29., Mielke, (2018), 65.

⁸⁵⁴ Seeher, (2006b), 200.

⁸⁵⁵ Seeher 2006a, 129-130, Genel Plan., Mielke, 2018, 73.

sebebi ile çift kanatlı ahşap kapıların açılabilmesine olanak sağlamak amacıyla kapı yapısı yerleşme içine doğru 1 m.'lik bir çıkıntı arz eder. Eski Hitit krallık sürecinden sonra kapı üzerindeki korumayı arttırmak amacıyla kapının sağ ve sol kanatlarına kule/bastiyon eklentisi yapılmıştır⁸⁵⁶.

Aşağı Şehir tahkimatının tarihlendirilmesi noktasındaki tartışmalar devam etmektedir. Araştırmacıların büyük çoğunluğu Aşağı Şehir tahkimatının MÖ 16. yüzyıl ait olması gerektiğini öne sürmektedir. Bu konunun aydınlatılması noktasında son dönemde yürütülen çalışmalar oldukça tatmin edici sonuçlar sunmuştur. Hattuša, Büyükkale'nin Kuzeybatı yamacında yer alan 32 odadan oluşan 118 m. uzunluğundaki tahıl ambarı Aşağı Şehir savunma sistemin tarihlendirilmesinde kilit rol oynar. Söz konusu tahıl ambarının güneyi Poternli Sur tarafından çevrelenmiştir. Bu iki yapının aynı dönem içinde planlandığı ve inşa edildiği düşünülmektedir. Nitekim Poternli Sur üzerinde düzenli aralıklarla yerleştirilmiş poternlere tahıl deposunun bulunduğu alanda rastlanılmamaktadır. Tahıl deposu üzerinde yapılan çalışmalarda deponun bir yangına maruz kaldığı ve yaşanan yangın sonucunda da kullanımına son verildiği anlaşılmaktadır. Yangın tabakasından elde edilen C14 verilerine göre bu yıkım MÖ 16. yüzyıl ilk çeyreğinde veya ortasında (MÖ 1590-1550) gerçekleşmiştir⁸⁵⁷. Aşağı Şehir'in bu noktasından toplanan ve Eski Hitit Dönemi niteliği arz eden az sayıdaki arkeolojik bulgu da eldeki C14 sonuçlarını desteklemektedir. Buradan hareketle Aşağı Şehir'in yaklaşık olarak 76 hektardan oluşan alanının MÖ 16. yüzyıl sürecinde tahkim edilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁸⁵⁸.

MÖ 16 yüzyıl başlarına tarihlenen Aşağı kent savunma sisteminin hangi Hitit kralı döneminde inşa edilmiş olduğu henüz net olmasada yazılı kaynaklar bu konu ile ilgili olarak fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Buna göre Hantili dönemine tarihlendirilen bir yazılı metinde “*Evvelce Hatti Ülkesi’de kimse tahkimli şehirler inşa etmemişti. Ben Hantili bütün ülkede tahkimli yerler/şehirler inşa ettim. Hattuša’yı ben Hantili tahkim ettim*” ifadeleri yer almaktadır⁸⁵⁹. Bu metinden hareketle Aşağı Şehir savunma sisteminin Hantili’nin iktidarı sırasında inşa edilmiş olduğu öne sürülürken söz

⁸⁵⁶ Naumann, 2007, 287, res. 362.

⁸⁵⁷ Schoop, Seeher, 2006, 59.

⁸⁵⁸ Seeher 2006b, 247, Seeher, J. (2000). “Die Ausgrabungen in Boğazkoy-Hattuša 1999”. *Archaeologischer Anzeiger*, 2000: 356-358, Seeher, 2013a. 329, Schachner, 2010, 665.

⁸⁵⁹ De Martino, S. (2003b). *Annali e Res Gestae antico ittiti*. Pavia: Italian University Press. 191-192, 198-200.

konusu kralın I. Hantili mi yoksa II. Hantili mi olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır⁸⁶⁰.

Hitti krallığı için orta kronoloji kullanılacak olursa I. Hantili (MÖ 1590-1560) Aşağı Şehir'in tahkim edildiği döneme denk gelmektedir. Boğazköy'de gerçekleştirilen C14 çalışmaları orta kronolojiyi desteklemektedir. Hititler'in MÖ 16. yüzyıl gerçekleştirdikleri mimari atılım ve genişleme süreci Büyükkale Kuzeybatı yamacında yer alan tahıl silosu ve Poternli Sur dışında Yukarı Şehir'in güneybatısındaki silo, güney havuzları üzerinden de izlenebilmektedir. Schachner'e göre bu alanlardan elde edilen C14 tarihi ile orta kronoloji birbiri ile uyumlu sonuçlar ortaya koyarken kısa kronolojinin esas tutulması durumunda söz konusu bu büyük boyutlu inşa projelerinin I. Hattuşili döneminden önce gerçekleşmiş olduğu sonucu ortaya çıkacaktır⁸⁶¹.

Aşağı şehir tahkimatı I. Hantili ile ilişkilendirilmek istenirken metin üzerindeki tahribat ve eksik kısımların çok olması bu noktada soru işaretleri doğurmaktadır. I. Hantili'nin kendisinden önce hiç kimsenin Hattuşa'yı tahkim etmediği iddiası tartışmalı bir ifadedir. Krallık ilk yıllarındaki çatışma ortamından uzakta korunaklı bir coğrafyada kendisine yer açarken kent savunmasının inşa edilmemiş olması pek muhtemel görünmemektedir. Orta Anadolu'daki kaos ve karmaşa ortamı dışında güneydoğudaki Hurri tehdidine karşı I. Hantili iktidarından önce kent savunması bağlamında önlemler alınmış olmalıdır. I. Hantili'nin surlar üzerinde eklemeler yaptığı ve Poternli Sur duvarını örmüş olabileceği düşünülürken Aşağı Şehir'in tamamını saran bir savunma sistemi inşa etmiş olabileceği pek de olası görülmemektedir. I. Hantili'nin kullandığı ifadelerin kendi iktidarını yüceltmeye ve üstün göstermeye yönelik olarak propaganda amaçlı bir nitelik taşıdığı iddia edilmektedir⁸⁶².

Aşağı Şehir'de tespit edilmiş olan savunma sistemi dışında Hattuşa'nın farklı alanlarında savunmalı yerleşmeler bulunmaktadır. Bu savunmalı yerleşmelerden bir diğeri Hattuşu'nun güneyinde yer alan Yukarı Şehir yerleşmesidir. Yukarı Şehir'i çevreleyen savunma sisteminin ne zaman, kim tarafından inşa edilmiş olduğu belirsizdir. Bu konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, Kurt Bittel, Yukarı Şehir alanının surlar ile beraber tamamının MÖ 13. yüzyılda III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya tarafında inşa edilmiş olduğunu

⁸⁶⁰ Klinger, 2006, 7.

⁸⁶¹ Kısa kronolojiye göre I. Hattuşili MÖ 1560-1550/1565-1540. Kısa ve orta kronoloji ile ilgili öneri karşılaştırmaları için bkz. Dinçol, B. (2006). "Über die probleme der absoluten Datierung der Herrschaftsperioden der hethitischen Könige nach den philologischen und glyptischen Belegen". *BYZAS*, 4, 20-25.

⁸⁶² Seeher, 2002, 461., Mielke, 2017, 14., Mielke 2018, 67., Klinger, 2006, 7.

öne sürmektedir. Bittel çalışması sırasında Yukarı Şehir'in giriş kapılarının yanlarında bulunan sfenks, kral ve aslan kabartmalarını kendine referans noktası olarak belirlemiştir. Bittel'e göre bu kabartmaların benzer örnekleri IV. Tuthaliya dönemine ait olan Yazılıkaya'daki kabartmalardan takip edilebilmektedir. Bu benzerliklerden hareketle Bittel Yukarı Şehir ve surlarını MÖ 13. yüzyıla tarihlendirmiştir⁸⁶³. Ayrıca araştırmalar sırasında ele geçen stel parçaları bu tarihlendirmeye destekleyen unsurlar olarak kullanılmıştır. Bu stel parçalarından bir tanesi Bizans Dönemi'ne ait kilise duvarı üzerinde yer almaktadır. Stel üzerinde Tuthaliya, kendisinden yapı inşa eden ve tapınak mahallesini tamamlayan kişi olarak bahsetmektedir. Bir diğer stel parçası üzerinde ise "Tuthaliya-Hattuşa Şehri" ibaresinin yer aldığı bildirilmektedir. Bu ifade ile IV. Tuthaliya'nın inşa edilen Yukarı Şehir'e kendi adını verdiği öne sürülmektedir⁸⁶⁴. Peter Neve de Bittel'in kurgulamış olduğu yerleşim modelinde katkılar sunarak Yukarı Şehir'in kurulması ve tahkim edilmesi noktasındaki 13. yüzyıl önerisini desteklemiştir⁸⁶⁵.

Daha önceki kazı çalışmalarında Yukarı Şehir'in MÖ 13. yüzyıl ile birlikte yerleşime açıldığı ve tahkim edildiği öne sürülürken yeni dönem kazılarından ele geçen veriler söz konusu tarihlendirmenin doğru olamadığını göstermektedir. Yukarı Kent'te gerçekleştirilen çalışmalarda Yerkapı rampasının bulunduğu alanda Yerkapı rampası henüz inşa edilmemişken MÖ 16. yüzyıla tarihlenen bir silo yapısı açığa çıkarılmıştır. Silonun işlevini yitirmesinden sonra da bu alanda daha sonra MÖ 16. yüzyıl sonu MÖ 15. yüzyıl başına tarihlenen güney havuzları inşa edilmiştir. Yukarı Şehir'de erken dönemlerdeki yapılaşmaya ait bir diğer veri de Sarı Kale'nin ön kısımlarında yapılan çalışmalar sırasında ele geçmiştir. Buradaki kazılarda MÖ 15. yüzyıl tarihli iki adet kare planlı kışla yapısı açığa çıkartılmıştır⁸⁶⁶. Yukarı Şehir sınırları içindeki Tapınak Mahallesi'ndeki tapınaklar da erken dönemlerde oluşmaya başlayan yerleşim modeline dair destekleyici veriler sunmaktadır. Bu tapınakların içinden MÖ 15. yüzyıla tarihlenen (Orta Hitit) çivi yazılı tabletler ele geçmiştir⁸⁶⁷. Elde edilen arkeolojik veriler sonucunda MÖ 16. yüzyıl ikinci yarısında Boğazköy'de yerleşim alanının güneye doğru genişlemeye başladığı ve aynı dönem içinde Yukarı Şehir'i de içine alan geniş çaplı imar faaliyetlerine devam edildiği

⁸⁶³ Bittel, K. (1976). *Die Hethiter*. Munchen, Bittel, 1970, 50.

⁸⁶⁴ Seeher, 2006b, 200.

⁸⁶⁵ Neve, P. (1999). "Die Oberstadt von Hattusa. Die Bauwerke I. Die Bebauung im zentralen Tempelviertel". *Boğazköy – Hattuşa*, XVI. 10-13.

⁸⁶⁶ Seeher, J. (2008b). "Abschied von Gewusstem. Die Ausgrabungen in Hattuşa am Beginn des 21. Jahrhunderts". G. Wilhelm (Hrsg). *Hattuşa – Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients*. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag, s. 5, abb. 2., Seeher 2006b, 202.

⁸⁶⁷ Klinger, 2006, 16.

tespit edilmiştir. Yukarı Şehir'in, MÖ 16. yüzyıl sonu ve MÖ 15. yüzyıl başlarında korumasız olmadığı genişleme ve büyümeye bağlı olarak bu dönemde kentin savunmalı bir karaktere sahip olduğu öne sürülmektedir⁸⁶⁸.

Yukarı Şehir sur duvarı Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen sur duvarından farklı bir özellik taşımaktadır. Buradaki farklılaşma kule/bastiyon yapıları üzerinden açık bir şekilde izlenebilmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen Poternli Sur üzerindeki kule/bastiyon çıkıntıları sur duvarına eklenti izlenimi uyandırmaktadır. Yukarı Şehir sur duvarı üzerindeki kule/bastiyon özelliklerine bakıldığında zaman buradaki yapıların daha büyük ve bağımsız bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki kule/bastiyon yapıları birbirine eşit mesafede yer almakta olup bu yapılar yaklaşık olarak 7-9 m. genişliğindedir. Poternli Sur üzerindeki kule/bastiyonların öne doğru uzanan çıkıntıları dar iken Yukarı Şehir suru üzerindeki kule/bastiyonlar daha derin çıkıntılar oluşturmaktadır. Sur duvarından öne doğru taşan bu çıkıntıların uzunlukları yaklaşık olarak 4.30-6.30 m. arasında yer almaktadır. Yukarı Şehir'deki bu yapılar iki odadan oluşmakta olup kendi içinde mimari bütünlüğe sahip bir plan özelliği taşımaktadır. Sur duvarı içindeki bu yapıların sahip oldukları form itibarıyla kule olabilecekleri düşünülmektedir. Bu kule yapısının benzerlerine MÖ 16. yüzyıl son çeyreğine tarihlenen Kuşaklı/Şarişsa'da rastlanmaktadır⁸⁶⁹.

Boğazköy Yukarı Şehir kesiminde tespit edilen yapılaşma ve genişleme atılımının sadece başkentin Yukarı Şehir kesimi ile sınırlı tutulmamış olduğu öne sürülmektedir. Schachner MÖ 16. yüzyıl sürecinde Hititlerin merkezi bir planlama içinde olduğunu bu planlama neticesinde bazı örneklerde Acemhöyük, Kültepe, Konya-Karahöyük, gibi höyük niteliği taşıyan yerleşim alanlarının terk edildiğini belirtmektedir. Buna göre Hititler Höyük tipi yerleşim alanlarının bir kısmından çekilip öncülü olmayan, İnandıktepe, Külhöyük, Kuşaklı/Şarişsa, Ortaköy/Şapinuwa gibi Eski Hitit veya Orta Hitit Dönemi ile birlikte yerleşime açılan bir yerleşim modeli izlemeye başlamışlardır⁸⁷⁰.

Yukarı Şehir üzerinde yapılan çalışmalar sırasında kente giriş ve çıkış sağlayan 5 adet kapı geçidi açığa çıkarılmıştır. Bu kapılardan doğuda yer alanına Kral Kapısı,

⁸⁶⁸ Schachner 2017, 41, Schachner, 2010, 665., Müller-Karpe, A. (2003). "Remarks on Central Anatolia Chronology of the Middle Hittite Period". M. Bietak (Editors), *The Synchronisation of Civilization in the Eastern Mediterranean in the Second Millenium. B.C.* Wien. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, pp. 390-391., Seeher 2006b, 204-208., Seeher, J. (2008c). "Hattuşa Yukarı Şehir: Yeni Sorunlar, Yeni Kazılar, Yeni Cevaplar". T. Tarhan., A. Tibet. vd. (Editörler). *Muhibe Darga Armağanı*. İstanbul. Sadberk Hanım Müzesi Yayını, s. 409-410.

⁸⁶⁹ Neve, 1994, 308., Naumann, 2007, 264., Seeher, 2010, 30.

⁸⁷⁰ Schachner, 2010, 661-692.

güneydekine Sfenksli Kapı, güneybatıdakine Aslanlı Kapı, kuzeybatıdakilere de Aşağı ve Yukarı Batı Kapısı adı verilmiştir⁸⁷¹.

Boğazköy Yukarı Şehir'deki Kral Kapısı, Aslanlı Kapı, Aşağı Batı Kapı birbirine yakın özellikler sergilemektedirler. Bu kapı yapılarında çatı kısmı parabol olarak inşa edilmiş olup geçiş kridoru derin bir nitelik arz etmektedir. Kapılar çift kanatlı ahşap kapılardan oluşmakta olup kapılar içe doğru açılmaktadır. Kapıların sağ ve sol kesiminde yer alan kuleler yaklaşık olarak 10x15 m. ölçülerinde olup sur hattı üzerinde yer alan kule örneklerine oranla daha büyüktürler.

Hattuša Kral Kapısı üzerinde yapılan incelemelerde bu kapı yapısının plan itibarıyla dolambaçlı kapılar sınıfına ait olduğu anlaşılmaktadır. Kapının sol kulesinden öne doğru çıkan duvar daha sonra güneye doğru bir dönüş yapmaktadır. Kral Kapısı'nın güney kulesinden bu duvara paralel olarak uzanan bir başka duvar bulunmaktadır. Her iki duvar yapısı da Kral Kapısı'nın giriş alanına doğru "L" biçimli bir koridor yapısı oluşturmakta olup giriş alanına doğru rampalı bir yol yer almaktadır. Bu koridor duvarı üzerinde yer alan kule/bastiyon yapıları kapı savunmasını oldukça güçlendiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁷².

Sfenksli Kapı iç yan ve dış yan kanatlarda 2 şer adet olmak üzere toplamda 4 adet sfenks heykelinden ismini almaktadır. Sfenksli kapı sahip olduğu plan özelliği itibarıyla Boğazköy'deki diğer kapı türlerinden ayrılmaktadır. Kapı girişi tek bölmeden oluşmakta olup kapı üzerinde tek odalı bir geçiş bulunur. Sfenksli Kapı üzerinde geçişi sağlayan çift kanatlı ahşap kapılar bulunmaktadır. Sfenksi Kapı'nın sağ ve sol kenarlarında kuleler bulunmamaktadır. Aslanlı Kapı ve Kral Kapısı'nda çok iyi bir şekilde takip edilen parabol biçimli çatı özelliğinin Sfenksli Kapı üzerinde uygulanmadığı bu alada düz çatılı bir konstrüksiyonun tercih edilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁸⁷³.

Sfenksli Kapı'nın üzerinde yer aldığı Yerkapı rampası Hitit mimarlığının gösterişli yapılarından biridir. Yığma set üzerine yassı plaka taşlardan oluşan bir glasi düzenlemesinden oluşan Yerkapı'nın uzunluğu 750 m. taban genişliği 80 m. yüksekliği ise 30 m. olarak ölçülmüştür. Yukarı Şehir kesiminin güneyinde bulunan Yerkapı'nın tarihlendirmesi noktasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Yapının Yukarı Şehir'in inşa süreci ile birlikte MÖ 16. yüzyıl sonu 15. yüzyıl başına ait olabileceği düşünülmektedir. Daha önceki

⁸⁷¹ Schirmer, 1982, 21.

⁸⁷² Mielke, 2018, 70, fig. 6.4g., 72, fig. 6.5a-b-c,

⁸⁷³ Seeher, 2006a, 70-74.

çalışmalarda Yerkapı'nın savunma ile ilgi işlevlerine vurgu yapılırken son dönem çalışmaları ile beraber Yerkapı'nın savunma amaçlı bir kullanıma hizmet etmediği öne sürölmektedir. Yerkapı'da kullanılan beyaz kireç taşından oluşın yassı plaka taşlar yapıya çok uzaklardan fark edilebilecek parlak bir görünüm kazandırmaktadır. Yapının büyüklüğü ve estetik açıdan etkileyici görünümü sebebi ile Yerkapı, krallık otoritesinin, gücünün ve zenginliğinin simgelendiği alan olarak kabul edilmektedir⁸⁷⁴.

Yukarı Şehir kapıları içerisinde yer alan Aslanlı Kapı ve Kral Kapısı'nın sur duvarına eklenme biçimleri dikkat çekicidir. Kapılar sur duvarı hattından düzenli bir şekilde çıkıntı yapmayıp kapılar üzerinde belirgin bir şekilde bükölmelerin gerçekteşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Aslanlı Kapı üzerindeki bükölmeler daha net bir şekilde izlenebilirken bu bükölmelerin daha önceki sur duvarı ile ilişkili olabileceği düşünölmektedir. Bu düşünöceye göre kapılar yeni planlan sur duvarına monte edilmiş olabilir ancak bu durum şu an için netliğe kavuřturulmamıştır⁸⁷⁵.

Yukarı Şehir'de batıdaki Aslanlı Kapı'nın bulunduğu alandan doğudaki Kral Kapısı'nın bulunduğu alana uzanan ikinci bir sur sistemi açığa çıkarılmıştır. Bu sur sistemi Yukarı Şehir'in güneybatı ve güneydoğusundaki kapıların önünden geçmektedir. Ön sur olarak nitelenen bu yeni duvar arkadaki esas surdan daha sonraki bir tarihte inşa edilmiş olup iki sur sırası arasında 8 m.'lik bir mesafe bulunmaktadır. Güneydeki esas surun kalınlığı 4,5-5 m. iken ön sur 1.10 m.'lik bir kalınlığa sahiptir. Ön sur sandık duvar niteliğine sahip olmayıp yekpare sur özelliği taşımaktadır. Yekpare sur özelliği standart bir mimari konsept çerçevesinde inşa edilen Hitit yerleşmelerinde oldukça az rastlanan bir mimari unsurdur. Yerkapı dışında yekpare sur uygulamasına Büyökkale sitadelinin kuzey ve doğu duvarı üzerinde de rastlanmaktadır⁸⁷⁶. Hattuşa'nın güneyindeki ön sur duvarı üzerinde 6,5 m. genişliğinde 4.30 m. derinliğinde sur duvarına bitişik kare planlı kule/bastiyonlar açığa çıkarılmıştır. Kule/bastiyonlar arasında 25-30 m.'lik mesafeler bulunur. Ön sur duvarının inşası sırasında ana savunma duvarı üzerindeki iki kule ile birlikte Yerkapı üzerindeki kaplama taşlarının sökülererek ön sur hattı üzerinde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. MÖ 13. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen bu sur duvarının inşası ile birlikte Yerkapı rampası üzerindeki merdivenlerin kullanımına son verilmiştir. Yukarı Şehir'in güneyine eklenen bu ön surun esas sur duvarına oranla daha düşük bir yüksekliğe

⁸⁷⁴ Seeher, 2006a, 67.

⁸⁷⁵ Seeher, 2008b, 10-11, Abb3., Naumann, 2007, 289., res. 369-370.

⁸⁷⁶ Neve, P. (1982) *Büyökkale. Die Bauwerke. Grabungen 1954-1966*. Boğazköy-Hattuşa 12. Berlin: Mann. Abb. 29. 76-90., Mielke, 2018, fig. 70, 6.2.

sahip olduğu düşünülmektedir. Bu duvar ile birlikte Hattuša çift surlu yerleşmeler grubu içine dahil olmuştur⁸⁷⁷.

Başkent Hattuša'nın idare merkezi konumundaki Büyükkale kendi içinde ayrı bir savunma sistemine sahiptir. Bu düzenleme ile birlikte yönetici sınıfı kendisini halktan ayırmıştır. Büyükkale'nin Karum dönemi içinde Hattuş beyleri tarafından da kullanılmış olduğu ve bu dönem içinde Büyükkale'nin tahkimli olduğu öne sürülmektedir ancak bu öneriye kanıt oluşturacak verilere henüz ulaşamamıştır. Büyükkale, 250x140 m. ölçülerindeki yüksek bir düzlükte yer almaktadır. Yerleşmenin özellikle kuzey ve doğu yamaçlarının oldukça sarp bir niteliğe sahip iken batı ve güney yamaçlarının ise daha düşük bir eğime sahip olduğu tespit edilmiştir. Büyükkale'nin krallığın idare merkezi olarak seçilmesinde sahip olduğu doğal savunma hattı ve su kaynaklarının bolluğu bu noktada önemeli bir rol oynamıştır⁸⁷⁸. Yerleşmenin MÖ 13. yüzyılda bütünüyle savunmalı bir niteliğe sahip olduğu düşünülmektedir⁸⁷⁹.

Büyükkale'nin kuzey ve doğu yamaçları üzerinde yer alan sur duvarları güney ve batıdaki sur duvarlarına oranla daha ince yapılmıştır. Kuzey ve doğu yamaçlarındaki sarp coğrafi özelliklerin mimari üzerindeki etkileri olarak yorumlanan bu durum aynı zamanda sur tekniği üzerinde de etkili olmuştur. Büyükkale'nin kuzey ve doğusu üzerindeki sur duvarı sandık duvar tekniğinde örülmemiş olup bu alandaki sur duvarı yekpare duvar niteliği arz etmektedir. Büyükkale'nin bu kesimindeki sur temelleri anakaya içine açılan yataklara yerleştirilmiş olup temel taşları matkap delikleri ile anakaya üzerine sabitlenmiştir. Büyükkale'nin batı suru ile ilgili olarak bu alandaki sur duvarının sandık duvar özelliğinde olduğu ileri sürülmüş olsada sur duvarı üzerindeki yoğun tahribat bu konu hakkında kesin bir saptama yapmasına olanak sağlamamaktadır. Güney sur duvarı yığma toprak dolgusunun üzerinde yer almaktadır. Buradaki duvar sandık duvar özellikleri taşımaktadır. Büyükkale tahkimatının özellikle kuzey ve batı surları üzerinde düzenli aralıklara sahip kule/bastiyon yapıları yer almaktadır. Kule/bastiyonlar kalenin doğusunda ve güneyinde de yer almış olsa da bunların sayısı fazla değildir. Yamaçların dik oluşu kule sayısına etki etmiş olmalıdır⁸⁸⁰.

⁸⁷⁷ Mielke, 2018, 70-71, fig. 6.4d., Naumann, 2007, 267., Schachner, 2010, dnt. 20., Puchstein, (1984), 51-52.

⁸⁷⁸ Bittel, 1970, 30, 67, Schachner, 2013, 154., Seeher, 2013a, 461.

⁸⁷⁹ Seeher, (2010), 38., Mielke, (2011d), 1035., Bittel, (1970), 74.

⁸⁸⁰ Mielke, 2018, 70., Darga, 1992, 86.

Büyükkale sitadeline giriş sağlayan 3 kapı geçidi açığa çıkarılmıştır. Bu kapılara güney, batı ve doğu kapısı adı verilmiştir⁸⁸¹.

Büyükkale'nin ana kapısı sitadelin güneyinde yer almaktadır. Bu kapıya doğru giden yol üzerinde bir viyadük yerleştirilmiştir. Viyadük taş temelli olup üst yapısı kerpiçten oluşmaktadır. Viyadük zemininde bulunan ahşap hatıl döşemesi atlı araba geçişine uygun bir özellik taşımaktadır. Doğu Kapı'sı erozyon sebebi ile oldukça tahrip olmuş bir durumdadır. Batı Kapısı, Aşağı Şehir'e ulaşım sağlamaktadır. Kapının çok az bir kısmı günümüze kadar korunabilmiştir. Kapının iki yanında koruma kuleleri bulunmaktadır. Bu koruma kulelerinin altında bir adet potern bulunmaktadır⁸⁸².

Hattuşa kenti MÖ 13. yüzyıl sonu, MÖ 12. yüzyıl başlarında kademeli bir şekilde terk edilmiştir. Hitit Krallığı'nın çöküş süreci ile birlikte sosyo-ekonomik yapısında bozulması ile beraber başkent Hattuşa'daki insan topluluklarının yerleşim yerlerini terk etmiş oldukları anlaşılmaktadır. Kazılar sırasında kentte işgal tabakasına işaret eden bulgular ile karşılaşmış olsada söz konusu işgalin kent yaşımının sona ermesinde asıl etken olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim yangın molozunun bulunduğu tabakadaki insutü buluntu sayısının oldukça az olması işdalden çok önce kentin boşaltılmış olduğu fikrini desteklemektedir⁸⁸³.

10.9. İmikuşağı

İmikuşağı Höyüğü Elazığ ilinin Baskil ilçesine bağlı Bakil Köyü'nün kuzeybatı kenarında yer almaktadır. Konik bir şekle sahip olan höyük Tohma Çayı'nın Fırat Nehri ile kesiştiği alanın doğusunda bulunmaktadır. Konglomera özellikli bir kaya üzerine kurulan Höyüğün Fırat'a bakan kuzey ve batı yamaçları oldukça sarpıtır. Güney ve doğu yamaçlar teraslar şeklinde olup oldukça geniş bir yayılım alanına sahiptir. Kuzey-güney aksında 150 m. doğu-batı aksında 200 m. genişliğinde olan höyüğün Fırat yatağından itibaren ölçülen yüksekliği yaklaşık olarak 38 m. dir⁸⁸⁴.

Höyük üzerindeki ilk çalışmalar 1975 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Ümit Serdaroğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Serdaroğlu Karakaya Baraj Gölü'nün altında kalacak kültür varlıklarını tespit etmeye çalışmıştır. 1976-1977 yılında Mehmet Özdoğan höyüğü ayrıntılı bir şekilde inceleyen bir çalışma

⁸⁸¹ Seeher, 2002, 436,

⁸⁸² Naumann, 2007, 314., Bittel, 1970, 72.

⁸⁸³ Seeher, 2001, 623-624.

⁸⁸⁴ Sevin, V. (1983). "İmikuşağı Kazıları, 1981" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4, 124.

gerçekleştirmiştir. 1981 yılına gelindiğinde Oktay Belli, höyüğün stratigrafisi ile ilgili çalışmalar yürütmüştür. Bugün Karakaya Baraj Gölü suları altında kalan höyük üzerindeki kazılar 1981-1986 yıllarında Veli Sevin tarafından gerçekleştirilmiştir⁸⁸⁵.

Fırat'ın doğu yakasındaki en büyük höyük olan İmikuşağı Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren Orta Çağ'a kadar uzanan dönemlere ait kültürel özellikleri içinde barındırmaktadır. En gelişkin evresini Genç Tunç Çağı I, Genç Tunç Çağı II döneminde ve Demir Çağ'ın ilk yarısında yaşayan höyük bu periyotlar içinde savunmalı bir yerleşme özelliği taşımaktadır. Yerleşme kurulduğu alan itibarıyla oldukça strateji bir öneme sahiptir. Fırat Nehri'nin akış hızının düşüğü bu alanda ortaya çıkan adacıklar ile Fırat Nehri'nin kolay bir şekilde aşılabildiği öne sürülmektedir. Bu sebeple yerleşmenin tarihsel süreç içinde bölgedeki diğer yerleşmelere oranla daha önemli bir pozisyona sahip olduğu ileri sürülmektedir⁸⁸⁶.

Malatya-Elazığ bölgesi ile ilgili en eski yazılı veriler I. Hattuşili ve I. Murşili dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde K.Suriye üzerinde gerçekleştirilen seferler sırasında I. Hattuşili tarafından Fırat Nehri'nin aşıldığı bilgisi bulunmaktadır. I. Murşili iktidarı sırasında da K. Suriye seferlerine devam edildiği ve bu sırada bölge krallıkları ile temas kurulduğu anlatılmaktadır⁸⁸⁷.

İmikuşağı'nda Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait olan tabakanın yıkılmasından sonra yerleşme Fırat Nehri'nin taşkınları sebebi ile yaklaşık olarak 2,5 m. kalınlığında bir sel dolgusu ile örtülmüştür. Bu dolgunun üzerine kurulan yeni yerleşme ile birlikte höyük üzerinde büyük çaplı bir kültürel değişimin yaşandığı tespit edilmiştir.

Eski Hitit Dönemi'ne ait kültürel öğelerin ağırlık kazandığı 10. tabaka ile beraber Kuzey Mezopotamya'ya etkilerinin azaldığı tespit edilmiştir. Bu değişim Elazığ-Malatya bölgesindeki diğer yerleşmeler üzerinde de izlenebilmektedir⁸⁸⁸. İmikuşağı 10. yapı katı Eski Hitit etkileri taşımakta olup söz konusu yapı katı MÖ 1700-1600'e tarihlendirilmektedir. Bu yapı katı üzerinde yapılan çalışmalar sırasında taş temelli ve 40x30x10-40x40x10 cm. ölçülerinde pişmemiş kerpiçlerden oluşan bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Yerleşmenin doğusuna örülen bu sur duvarına batıda rastlanmamıştır. Batı tarafta yamacın sarp olması ile beraber Fırat Nehrinin varlığı doğal bir savunma hattı oluşturmuştur. Sur duvarı 2.35 m. genişliğinde olup taş temel yüksekliği 50-75 cm.

⁸⁸⁵ Sevin, V. (1995). *İmikuşağı I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 7.

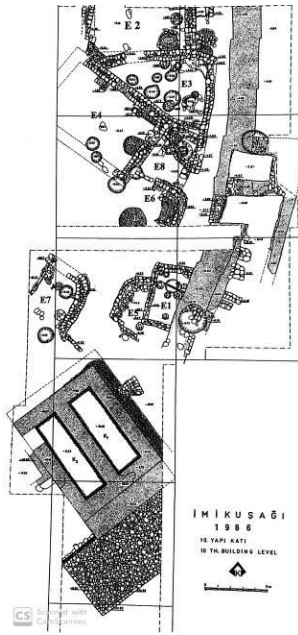
⁸⁸⁶ Sevin, 1995a, 3.

⁸⁸⁷ De Martino, 2016, 98

⁸⁸⁸ Konyar, 2006, 333., Konyar, E. (2007). "Elazığ-İmikuşağı Höyüğünde Eski Hitit Dönemi Stratigrafisi ve Çanak Çömlek". M. Alparslan., M. Doğan-Alparslan. vd. (Editörler). *Belkis Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 405.

arasında ölçülmüştür. Sur duvarının taş temeli üzerinde ahşap ızgaralar tespit edilmiştir. Bu ahşap örgünün taş temel üzerine yerleştirilen kerpiç bedene uygun bir zemin hazırladığı düşünülmektedir. Sur duvarı testere dişi modeline göre inşa edilmiştir. Buna göre duvar 3-4 m. aralıklar ile iç ve dış hat üzerinde 10 cm.'lik çıkıntılar yaparak uzantısına devam etmektedir (Şekil 10.6)⁸⁸⁹.

Sur duvarı üzerinde yapılan çalışmalar sırasında giriş alanı ile alakalı veriler açığa çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sırasında sur duvarından öne doğru çıkıntı oluşturan bir duvar hattı ile karşılaşmıştır. Daha sonra bu duvar hattının belirli bir mesafeye kadar sur duvarına paralel olacak şekilde uzantısını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Söz konusu duvarın sur duvarına paralel uzanmak sureti ile koridorlu bir giriş yapısı oluşturduğu görülmektedir. Koridor hattının sol köşesine yerleştirilen giriş noktası sayesinde de dolaylı bir giriş yapısının elde edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yapı bu hali ile Boğazköy/Hattuša'nın Yukarı Şehir kesiminde yer alan Kral Kapısı ile plan özelliği açısından benzer özellikler taşımaktadır⁸⁹⁰.

Şekil 10.6. İmikuşağı Eski Hitit Yapı Katı Mimarisi (Konyar, 2006, 336, Fig. 4).

Sur duvarının güneyinde bir kent girişi açığa çıkarılmıştır. Buradaki giriş noktası yaşanan tahribatlara ve Fırat'ın taşkınlarına bağlı olarak oldukça tahrip olmuş bir durumdadır, bu etkenler sebebi ile giriş alanının kapatılarak iptal edildiği ve yeni bir giriş

⁸⁸⁹ Konyar, 2006, 334-337., Manuelli, 2017, 158. fig. 7.

⁸⁹⁰ Manuelli, 2017, 144, Konyar, 2006, 336, fig. 4.

kapısı açma ihtiyacı duyulduğu anlaşılmaktadır. Yeni açılan giriş kapısının genişliği 2.35 m. olup girişin kuzeydoğusunda 2.20 x 3.20 m. ölçülerinde kule niteliği arz eden bir yapı açığa çıkarılmıştır⁸⁹¹.

İmikuşağı kazıları sırasında yerleşmenin güneyinde 9.60 x 7.80 m. ölçülerinde bir yapı açığa çıkarılmış olup bunun bir yapı kompleksi parçası olduğu düşünülmüştür. Ancak devam eden çalışmalar ile birlikte söz konusu yapının Malatya-Arslantepe Vb kapısı⁸⁹², Alişar Güney Kapısı⁸⁹³ ve Boğazköy Aşağı Kent Batı Kapısı⁸⁹⁴ planından da hareketle bir giriş kapısı olabileceği düşünülmektedir⁸⁹⁵.

Elazığ-Malatya bölgesinde yer alan yerleşim yerlerindeki yangın tabakasına dair verilere İmikuşağı, Arslantepe gibi yerleşmelerde güçlü bir şekilde rastlanmaktadır. MÖ 16. yy. sürecine tarihlendirilen yıkım tabakası sonucunda İmikuşağı ve Arslantepe savunma sistemlerinin tahrip edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yangın ve istila tabakasının I. Murşili iktidarı sonrasında başladığı ve Telipinu dönemine kadar da bölgedeki istilacı hareketlerin Hitit çıkırına aykırı olacak şekilde varlığını sürdürdüğü öne sürülmektedir⁸⁹⁶.

10.10. Kayalıpınar/Şamuha

Kayalıpınar/Şamuha, Sivas ili, Yıldızeli ilçesinde yer alan Kayalıpınar'da bulunmaktadır. Tuğba Ökse tarafından Sivas ilinde yürütülen yüzey araştırmalarında Kayalıpınar'ın MÖ II. bin yıl yerleşimine dair çalışmalar gerçekleştirilmiştir⁸⁹⁷. Höyük üzerindeki ilk kazı çalışmaları 2005 yılında Vuslat Müller-Karpe tarafından gerçekleştirilmiş olup kazı çalışmaları günümüzde devam etmektedir.

Kayalıpınar'da MÖ 5. bin yıl ile birlikte başlayan yerleşimin MÖ II. bin yıl sonlarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Roma İmparatorluğu döneminde höyük konisinin mezarlık olarak kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Assur Ticaret Kolonileri ve Hitit Krallığı sürecinde yerleşmenin önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Assur Ticret Kolonileri Çağı sürecinde ilk olarak Wabartum niteliği taşıyan yerleşme, daha sonrasında gelişerek Karum statüsüne ulaşmıştır. Bu dönemden sonra Acem Höyük,

⁸⁹¹ Sevin, V. (1988). "İmikuşağı Kazıları 1986". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 9, 303.

⁸⁹² Palmieri, A. (1972). "Two Years of Excavations at Arslantepe (Malatya)". *Türk Arkeoloji Dergisi*, 19 (2), 203, 207, fig. 3.

⁸⁹³ Gorny, 1995b, 13.

⁸⁹⁴ Naumann, 2007, 286, fig 361, fig. 363.

⁸⁹⁵ Sevin, 1988, 308., 320., res. 3.

⁸⁹⁶ Manuelli, 2017, 148.

⁸⁹⁷ Ökse 2008, 366.

Kültepe, Konya/Karahöyük'teki gibi, yerleşmenin terk edilmediği bunun aksine önemini korumak suretiyle Hitit egemenliği sürecinde varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır⁸⁹⁸.

Kayalıpınar/Şamuha'nın konum itibarıyla Kızılırmak Nehri'nin rahatlıkla geçilebildiği bir alan üzerinde yer aldığı belirtilmektedir. Bu durum yerleşmenin stratejik önemini arttırmaktadır. Assur Ticaret Kolonileri Çağı sonrasında yerleşmedeki devamlılığın temelinde söz konusu stratejik konum oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında höyüğün etrafını çevreleyen bereketli ovanın da yerleşim devamlılığı üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır⁸⁹⁹.

Kayalıpınar'da yürütülen çalışmalar sonucunda ele geçen çivi yazılı tabletler sayesinde kentin Şamuha ile eşitlenmesi gerektiği tespit edilmiştir. Hitit Krallığı'nın Yukarı Ülke sınırları içinde yer alan Şamuha'nın Azzi-Hayaşa tehlikesi karşısında sınır hattının korunmasına yardımcı olmaktadır. Şamuha'nın kuzeydoğudaki sınır hatlarına yakın bir konumda yer alması ülke güvenliği açısından önemli olsa da bu durum kent güvenliği açısından sakıncalı bir durum oluşturmaktadır. Merkezi otoritenin güçlü olduğu dönemlerde sınır kentlerinin güvenliği ile beraber ülke güvenliği kontrol altında tutulabilirken merkezi otoritenin zayıf düştüğü dönemlerde ise kent ve ülke güvenliği tehlike altına girmektedir. Bu duruma dair en iyi örnek III. Tuthaliya döneminde yaşanmıştır. Hitit metinlerinde bahsi geçen ve III. Tuthaliya döneminde yaşandığı öne sürülen eş merkezli istila dalgası sonucunda Şamuha'nın Azzi-Hayaşa düşmanı tarafından işgal edilmiş olduğu bilgisi bulunmaktadır. A. Müller-Karpe, Kayalıpınar/Şamuha'da yürütülen kazılar sırasında III. tabakanın sonuna tarihlenen yıkım tabakasının Azzi-Hayaşa istilasına ile ilişkili olabileceğini öne sürmektedir⁹⁰⁰.

Hitit yazılı metinlerinde tahkimli bir yapıya sahip olduğu bilgisi bulunan Kayalıpınar/Şamuha'nın sur duvarları tespit edilmiştir. Höyük yüzeyi üzerinde takip edilebilen savunma duvarı hattının Boğazköy/Hattuşa'dan da bilindiği üzere hem dış hem de iç sur kuşağından oluştuğu öne sürülmektedir⁹⁰¹.

Sur hattının yaklaşık olarak 23.1 hektarlık bir alanı çevrelediği düşünülmektedir. 6.5 m.'lik kalınlığa sahip olan sur duvarı üzerinde Kuşaklı/Sarissa'dan da iyi bilinen ve

⁸⁹⁸ Müller-Karpe, A., Müller-Karpe, V. (2006). "Kızılırmak (Maraşanta) Kıyısındaki bir Hitit Kentinde Yeni Araştırmalar". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 123. 1-12., Müller-Karpe, 2017, 61.

⁸⁹⁹ Ökse, 2008, 366-368.

⁹⁰⁰ Müller-Karpe, 2017, 62.

⁹⁰¹ Müller-Karpe, 2017, 65.

aynı aks üzerine inşa edilen 4 adet kent kapısı bulunmaktadır⁹⁰². Kayalıpınar/Şamuha'daki savunma sistemi ile ilgili detaylı kazı çalışmaları yapılmamıştır. Bu alanda yürütülen kazı çalışmaları sonucunda kent savunmasına dair daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabacaktır.

10.11. Kınık Höyük

Kınık Höyük, Güney Kapadokya'da Niğde il sınırları içinde Melendiz Dağları'nın eteklerinde Altunhisar Ovası'nda yer almaktadır. 2006-2009 yılları arasında Pavia Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında Höyük ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar gerçekleştirilir. Kınık Höyük ova seviyesinden 20 m. yüksekte yer almaktadır. Höyük 180 m. çapında olup teras alanlarının eklenmesi ile birlikte 300x300 m. lik bir genişliğe ulaşır. Aşağı kent yerleşim alanının da hesaplanması ile yerleşmenin ölçüleri 24 hektara kadar çıkmaktadır⁹⁰³. Oldukça stratejik bir noktada bulunan höyük Orta Anadolu'yu Akdeniz ve Mezopotamya dünyasına bağlayan geçit hattı üzerinde yer almaktadır.

Höyük üzerindeki tabakalaşmanın anlaşılmasına yönelik gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Erken Tunç Çağı'ndan Hellenistik Dönem'e kadar kesintisiz bir yerleşimin var olduğu tespit edilmiştir. Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ sürecinde yerleşim yeri en olgun seviyeye ulaşmıştır⁹⁰⁴.

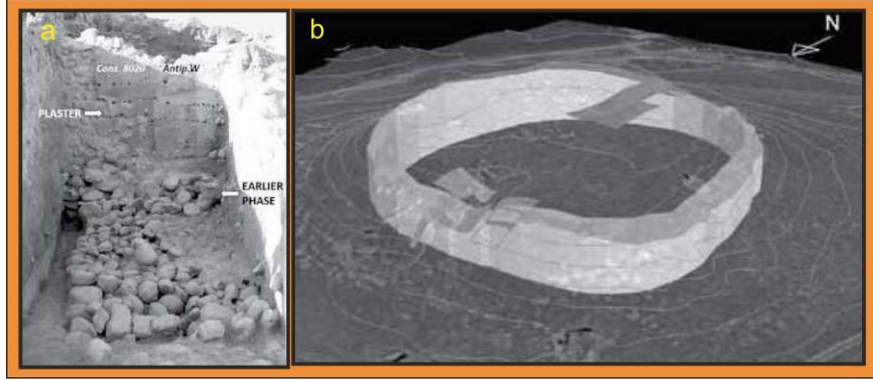
2011 yılı çalışmaları sırasında yerleşmenin kuzeyinde sur duvarına ait mimari unsurlar açığa çıkarılmıştır. Dar bir alanda tespit edilen sur duvarının kalınlığı 4,5 m. olarak ölçülmüştür. Yaklaşık olarak 30 cm. çapındaki işlenmemiş dere taşlarından örülüş olan duvar çamur harçsız, kuru duvar prensibine göre inşa edilmiştir. Duvarın üst yapısı kerpiçten oluşmakta olup kerpiç örneklerinin sağlam olarak korunamamıştır. Duvarın dış hattını oluşturan taş sırası iç hatta göre daha kalın yapılmıştır. Sur duvarını cephe örgüsü bazı alanlarda 3,5 m.'ye kadar korunmuş olarak açığa çıkarılmıştır (**Resim 10.1**). Sur duvarının iç ve dış cephesi üzerinde sıva uygulamasına ait verilere ulaşılırken duvarın dış kısımdaki sıvasının daha iyi korunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Sıva yaklaşık olarak 10 cm.

⁹⁰² Müller-Karpe 2017, 65., Müller-Karpe, A. (1999). "Kuşaklı-Sarissa 1993-1997 Kazılarına Toplu Bakış". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20 (1), 445. 461.

⁹⁰³ D'Alfonso, L., Ergürer, H. (2014a). "Archaeological Excavations at Kınık Höyük/Kınık Höyük 2011-2012 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (35) 3, 42., D'Alfonso, L., Ergürer, H. (2014b). "Demir Çağı'na Işık Tutacak Bir Arkeolojik Yerleşimin Keşfi: Kınık Höyük". H. Kasapoğlu., M. A. Yılmaz. (Editörler). *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisi'nin 40 Yılı, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 40. Kuruluş Yılı Armağanı*. Ankara. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 325-326.

⁹⁰⁴ Castellano, L., D'Alfonso, L. (2017). "Kınık Höyük'te Yeni Bulgular Işığında: Hitit Çağı'ndan Post-Hititler'e Geçişte Ekonomi ve Tarımsal Üretim". *Arkeoloji ve Sanat*, 154., Highcock, Crabtree, et al. 2015, 98.

lik bir kalınlığa sahip olup içinde obsidyen, kerpiç ve organik kalıntılar bulunmaktadır. Sıva uygulamasında kireç malzemesinin kullanılmamış olduğu tespit edilmiştir. Sıvanın bulunduğu cephe üzerinde yapılan incelemelerde cephe hattı boyunca düzenli aralıklara sahip boşluklar ile karşılaşmıştır. Bu boşlukların ahşap hatılların çürümesine bağlı olarak meydana geldiği düşünülmektedir. Ahşap hatılların ortalama olarak 50-70 cm.'lik bir uzunluğa sahip olduğu düşünülmektedir⁹⁰⁵.

Resim 10.1. (a) Kınık Höyük sur duvarının cepheden görünümü (D'Alfonso, Highcock et al. 2015, 515, Fig. 11), (b) Kınık Höyük kent surunun 3D çizimi, (D'Alfonso, Highcock et al. 2015, 515, Fig. 10).

D'Alfonso Kınık Höyük sur duvarı üzerinde tespit ettiği ahşap kullanımı ile beraber sur planının Hititler'in standart savunma kurusuna benzemediğini ileri sürmektedir. D'Alfonso, Güney Kapadokya'da Kınık Höyük dışında Porsuk Höyük sur duvarında da ahşap kullanımının farklı örneklerine rastlanmasından hareketle bu tekniğin Güney Kapadokya'ya özgü yerel bir uygulama olduğunu iddia etmektedir. Ancak Büklükale'de yürütülen çalışmalar sırasında Kınık örneğine benzeyen bir uygulama ile karşılaşmıştır. Büklükale'de Hitit Dönemi'ne ait olduğu düşünülen 2 nolu odanın 2 m. yüksekliğindeki duvarı üzerinde sıva ve ahşap hatıl delikleri açığa çıkarılmıştır. Büklükale örneğinde görüldüğü üzere taş sıraları arası ahşap ve sıva kullanımı sadece Güney Kapadokya ile sınırlı kalmamıştır⁹⁰⁶.

Sur duvarının dış yüzünde yaklaşık olarak 2 m. yüksekliğinde 45° açı ile inşa edilmiş yığma toprak set açığa çıkarılmıştır. Yığma set sur duvarının mukavemetini arttırmak için kullanılmıştır. Yığma setin aynı zamanda sur temellerinin düşman tarafından

⁹⁰⁵ D'Alfonso, Highcock, et al. 2015, 504. 515, fig. 11., Cinieri, D'Alfonso, Morandotti, 2014, 4-6., D'Alfonso, L. (2013). "Excavations at Kınık Höyük: A Preliminary Report on The First Campaign (Aug.-Oct. 2011)". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (34) 1, 391., Highcock, Crabtree, et al. (2015), 105-106.

⁹⁰⁶ Matsumura, K. (2017). "Büklükale Kazıları 2015". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38 (3), 520-526, res. 9.

aşınmasını önlemek ve kuşatma araçlarını sur duvarına yaklaştırmamak için de inşa edilmiş olduğu ileri sürülmektedir⁹⁰⁷.

Yerleşmenin güneyinde yürütülen çalışmalarda sur duvarının bu alandaki uzantısına ulaşılmıştır. Yaklaşık olarak 40 m.'lik bir kısmı açılmış olan sur duvarı üzerinde 6x6 m. ölçülerinde bir kule tespit edilmiştir. Kulenin iç kısmında yoğun oranda orta boy taşlar kullanılmış olup taş örgüsü arasındaki boşluklardan hareketle sur duvarında olduğu gibi kule inşasında da çamur harcın kullanılmamış olduğu anlaşılmaktadır. Sur duvarına bitişik olarak açığa çıkarılmış olan kulenin sur duvarının ilk kullanım evresine ait olduğu belirtilmektedir⁹⁰⁸.

Sur duvarının tarihlendirilmesine yönelik yapılan çalışmalara göre savuma sistemi ilk olarak MÖ 14-13. yüzyıl içinde kullanılmaya başlanmış olup devamında Erken Demir Çağ sürecinde aynı duvar hattı üzerinde gerçekleştirilen tadilatlar ve yenilemeler ile savunma sisteminin kullanımına devam edildiği ileri sürülmektedir. Sur duvarı içinde yer alan karbonlaşmış hatıl parçası üzerinde yapılan C-14 ölçümlerinde MÖ 1400+/-50 sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca sur hattı boyunca ele geçen seramikler arasında en yoğun grubu Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'na ait örnekler oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle Kınık höyük savunma sisteminin Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na kadar kesintisiz bir şekilde kullanılmış olduğu ileri sürülmektedir⁹⁰⁹.

10.12. Konya/Karahöyük

Konya/Karahöyük, Konya il merkezinin 7 km güneybatısında yer almaktadır. Konya-Karahöyük kazıları Sedat Alp başkanlığında 1953 yılında başlayan kazılar ara dönemler ile birlikte 1982 yılına kadar devam etmiştir.

Yürütülen kazı çalışmaları sonucunda 27 yapı katı açığa çıkarılmıştır. ETÇ I döneminde başlayan yerleşim kesintisiz bir şekilde Eski Hitit Çağı'na kadar devam etmiştir. Höyük Orta Anadolu'nun en büyük höyükleri arasında yer almaktadır. Höyük çapı yaklaşık olarak 1000x500 m. olarak ölçülmüştür.

⁹⁰⁷ D'Alfonso, L. Campana, D., et al. (2016) "Archaeological Excavations at Kınık Höyük-Niğde Report of the Fourth Campaign (2014)". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37 (2), 312-313.

⁹⁰⁸ D'Alfonso, A., Ergürer, H., et al. (2017). "Excavations at Kınık Höyük 2015" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38 (3), 336.

⁹⁰⁹ D'Alfonso, Campana, et. al (2016), 312-315. D'Alfonso, Ergürer, et. al (2017), 336., D'Alfonso, L., Gorrini, M.E., et al. (2016). "The Early Iron Age and the Hellenistic Period at Kınık Höyük, South Central Anatolia, Report of the 5th Campaign (2015)". *Athenaum*, 2, 601., Highcock, Crabtree, et al. 2015, 105.

Höyüğün 100 m. güneyinde gerçekleştirilen çalışmalar sırasında yüzey toprağının yaklaşık olarak 6,5 m. altında sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Sur duvarı taş temel üzeri kerpiç örgüye sahip olup sur, birbirine paralel uzanan iki duvar hattından meydana gelmektedir. Sur duvarının ön hattı 1.50 m. kalınlığındadır. Sur duvarını oluşturan paralel duvarların arasına örülen dikine duvarlar ile sur içinde bölmeli alanlar oluşturulmuştur. Bu bölmelerin iç kısmının toprak ile doldurulmadığı, söz konusu bölmelerin depo amaçlı bir kullanıma hizmet ettiği öne sürülmektedir⁹¹⁰.

Sur duvarı yaklaşık olarak 9.5 m. kalınlığındadır. Duvar hattı üzerinde yapılan çalışmalar sırasında payanda ve bastiyon yapıları ile karşılaşmıştır. Payandalar sur duvarının dış hattı üzerine inşa edilmiş olup bunlar 50 cm.'lik çıkıntılara sahiptirler. Sur hattı üzerinde sürdürülen çalışmalarda bastiyon yapıları açığa çıkarılmıştır. Söz konusu bastiyon yapıları arasındaki mesafe eşit olup bu mesafe 40 m. olarak ölçülmüştür⁹¹¹. Sedat Alp, Konya/Karahöyük sur duvarının, Hitit kentlerinde standart hale gelen sandık duvarlı ve kuleli savunma sisteminin kökenini oluşturduğunu öne sürmektedir⁹¹².

Konya/Karahöyük sur duvarı üzerindeki bastiyon yapıların benzer özelliklerine Hattuša'da Eski Hitit Dönemi sürecinde de rastlanmaktadır. Seeher, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen Poternli Sur duvarı üzerindeki çıkıntıları bastiyon olarak değerlendirmiştir⁹¹³.

Konya/Karahöyük sur duvarında kent kapılarından biri açığa çıkarılabilmektedir. Söz konusu kent kapısı iki kule tarafından koruma altına alınmıştır. Kent kapısının kuzeyinde yer alan kulenin sur hattı üzerinde diğer yapılara oranla daha derin bir çıkıntıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kapı girişinin kuzeyinde bulunan kule temelinde birbirine paralel uzanan iki duvar ile bölmeler oluşturulduğundan bahsedilmektedir. Bu bölmeler muhtemelen daha güçlü bir üst yapı inşa etme amacına hizmet etmiş olmalıdır. Bölmelerin içi toprak ve moloz ile doldurulmuş olup aynı durum güneydeki kule için geçerli değildir. Güneydeki kule masif bir yapıda olup bu kule kuzey kuleye göre sur duvarından daha dar bir çıkıntı oluşturmaktadır. Güneydeki kapı kulesi sur duvarının dönüş yaptığı kesimde yer alması sebebi ile daha dar tutulmuş olmalıdır. Konya/Karahöyük kent kapısı, ön avlu, iki aşamalı geçiş noktası ve tek kapı odasından meydana gelmektedir. Kapı girişinin sahip

⁹¹⁰ Edwards, Bittel, vd. 1959, 30.

⁹¹¹ Alp, 1959, 691., Mellink, M. J. (1958). "Archaeology in Asia Minor". American Journal of Archaeology, 62 (1), 95.

⁹¹² Edwards, Bittel, vd. 1959, 30.

⁹¹³ Seeher, 2010, 29-30.

olduğu bu plan özelliğine Hitit Dönemi kent kapılarında sıklıkla rastlanmaktadır. Bu hali ile Konya/Karahöyük kent kapısı Hitit kapılarına model olmuş olmalıdır⁹¹⁴.

Konya/Karahöyük Sur duvarı MÖ II. bin yıl başlarına tarihlendirilmektedir. Burada açığa çıkarılan savunma sisteminin Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait olduğu ve söz konusu savunma hattının Alişar'dakinden daha erken olduğu öne sürülmektedir⁹¹⁵.

10.13. Korucutepe

Korucutepe Elazığ ilinin 30 km. kadar doğusundaki Altınova içindeki Aşağı İçme Köyü yakınlarında yer almaktadır. Höyük 17 m. yüksekliğinde olup 500x300 m. ebatlarındadır. Höyük ile ilgili ilk araştırmalar Charles Burney tarafından gerçekleştirilmiştir. Burney bölgedeki yüzey araştırmaları sırasında topladığı Erken Tunç seramiğini yayınlaması ile birlikte Korucutepe'nin arkeoloji dünyası içinde tanınmasını sağlamıştır. Höyükteki ilk kazılar Chicago, Kaliforniya Üniversitelerinin destekleri ile 1968 yılında Mautris van Loon ve Giorgio Buccellati başkanlığında başlatılmıştır. 1970 yılına kadar devam ettirilen kazı sürecine Gustav Güterbock'da destek vermiştir. 1973-1975 yılları arasındaki kazılar Hayri Ertem başkanlığındaki bir ekip tarafından sürdürülmüştür. 1975 yılında höyük Keban Baraj'ı suları altında kalmıştır⁹¹⁶.

Korucutepe'de yürütülen çalışmalarda höyüğün tepesinde ve etrafında yer alan yollar, çiftlikler ve şeker fabrikası sebebi ile yerleşim dokusunun yoğun bir şekilde tahrip edildiği görülmektedir. Höyük üzerindeki yerleşme tarihi ile ilgili olarak en erken yerleşme katının Kalkolitik Dönem'e ait olduğu ve yerleşme sürecinin Selçuklu Dönemi'ne kadar neredeyse kesintisiz bir şekilde devam ettiği belirtilmektedir⁹¹⁷.

Korucutepe'de yürütülen çalışmalarda höyüğün güney ve doğusunda yerleşmeyi çevreleyen bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Sur duvarı birbirine paralel uzanan iki duvar hattından ve bunun üzerinde yer alan kerpiç bedenden meydana gelmektedir. Kuru duvar tekniğine göre örülen duvarlar 1.40-1.60 m. genişliğinde olup işlenmemiş orta ve küçük boy taşlardan oluşmaktadır. Korucutepe'nin 5.50 m. genişliğindeki sur hattının her iki duvarı arasında 2.40 m.'lik bir boşluk bulunmaktadır. Söz konusu boşluk kil dolgusu ile doldurulmuş olup savunma planı bu hali ile Hitit kentlerinden de bilindiği üzere sandık duvarlı savunma sisteminden ayrılmaktadır. Korucutepe'deki savunma hattının inşası

⁹¹⁴ Alp, 1959, 691.

⁹¹⁵ Alp, 2002, 45., Edwards, Bittel, vd. 1959, 30.

⁹¹⁶ Ertem, H. (1988). Korucutepe I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1., Umurtak, 1996, 1.

⁹¹⁷ Ertem, (1988), 1., tabakalanma için ayrıca bkz. Umurtak, (1996), 2-3.

sırasında tesviye işlemlerinin yapılmadığı savunma hattının topoğrafyaya uygun bir şekilde örülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim dışta bulunan sur duvarının içtekine göre daha alçak bir zeminde yer alması bu tespiti desteklemektedir. Sur hattı üzerinde 14-16 m.'de bir eşit aralıklara sahip 9 adet kule tespit edilmiştir (**Bkz. Şekil 4.8**). Kare planlı ve 8m² ölçülerinde olan bu kuleler sur duvarı hattından ileriye doğru 2,5 m.'lik bir uzantıya sahiptirler. Sur duvarının iç kısımda bulunan duvar aynı zamanda kulelerin arka duvarını oluşturmaktadır. Sur hattında tespit edilen kil dolgunun aynı zamanda kule tabanları üzerinde de serilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Korucutepe savunma sisteminde eşit aralıklara sahip kulelerin kullanımı Orta Anadolu'daki Boğazköy, Alaca Höyük ve Yumuktepe, örneklerine benzemektedir⁹¹⁸.

Savunma hattının bulunduğu alana sur duvarının içinde bulunan killi dolgunun aynı zamanda sur duvarının ön ve arka yüzlerine destek amacıyla yerleştirilmiş olduğu tespit edilmiştir⁹¹⁹. Korucutepe'de de tespit edilen yığma set dolgusunun hem Anadolu hem de K. Suriye'deki yerleşmelerde kullanılmış olduğu bilinmektedir.

Assur Ticaret Kolonileri Çağı sonu ve Eski Hitit başına tarihlendirilen (MÖ 1750-1500) savunma sistemi üzerinde monumental sayılabilecek bir giriş kapısı açığa çıkarılamamıştır. Bunun yerine savunma sisteminin kuzeydoğusunda ve güneyinde küçük ölçekli geçitler tespit edilmiştir. Her iki geçidin sağ tarafına bir kule yerleştirilmiştir. Geçitler eğimli bir şekilde kent içine doğru yönlendirilmiştir. Küçük ölçekli geçitlerin uzantısını tespit etmek amacıyla devam eden çalışmalar sırasında taban suyuna erişilmesi sebebi ile her iki geçidin de kent içindeki uzantısı tespit edilememiştir. Geçitlerin yerleşme içinde doğru daralması ve küçük ölçekli yapılar olmaları sebebi ile bunların potern olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Kazı çalışmalarının dar bir zamana sıkışmış olması sebebi ile bu noktadaki soru işaretleri netliğe kavuşturulamamıştır⁹²⁰.

Korucutepe'nin güneybatısında Geç Tunç Çağ tabakaları üzerinde yürütülen çalışmalar sırasında bindirme kemerli bir yapı açığa çıkarılmıştır. Van Loon ve Güterbock bu yapının Hitit kentlerinden de bilindiği üzere bir potern olabileceğini iddia etmiştir. Hayri Ertem bu öneriye karşı çıkmıştır. Ertem, potern olduğu iddia edilen yapı üzerinde

⁹¹⁸ Bier, 1973, 424-425., Van Loon, M. (1971). "Korucutepe Kazısı 1969 Mimari ve Genel Buluntular". S. Pekman (Editör). *Keban Çalışmaları 1969*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 50., Ertem, H. (1979). "Korucutepe Kazısı 1973". S. Pekman. (Editör). *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 35.

⁹¹⁹ Van Loon, 1971, 1.

⁹²⁰ Bier, 1973, 425-428.

yürüttüğü çalışmalarda yapının bir noktadan sonda oldukça daraldığını ve bir askerin rahatlıkla geçebileceği bir genişliğe sahip olmadığını tespit etmiştir⁹²¹.

Işuwa sınırları içinde bulunan Korucutepe'nin lokalizasyonu ile ilgili yürütülen çalışmalar sırasında bölge ile ilgili yeterli bilginin olmaması söz konusu çalışmaları olumuz yönde etkilemektedir. Hitit yazılı metinlerinde Işuwa Ülkesi'ndeki kentlerden 5 tanesinin adı bilinmektedir. Bunun dışında yine Işuwa Ülkesi ile dolaylı yoldan bağlantısı tespit edilen diğer 5 yerleşme ile birlikte toplam bilinen yerleşme sayısı 10'a çıkarılmıştır. Keban Baraj Gölü ile birlikte bu yerleşmelerin tespit edilmesi oldukça zorlaşmıştır. Bu zorluklar içerisinde Korucutepe'nin lokalizasyonuna yardımcı olabilecek bazı verilere ulaşılmıştır. Hayri ertem bu konu üzerinde yürüttüğü çalışmalar sırasında Hitit yazılı metinlerinde Işuua kelimesinin geçtiğini ve bununla ülke ideogramı ile birlikte kullanılmamış olduğunu belirtmektedir. Ertem'e göre bu kent Işuwa'nın başkenti olup Korucutepe ile eşitlenmelidir⁹²².

10.14. Kuşaklı/ Šarišša

Kuşaklı yerleşmesi, Sivas ilinin Altınyayla ilçesine bağlı olan Başören Köyü'nün 4 km doğusundaki Kuşaklı mevkinde yer almaktadır. Yerleşmeyi çember şeklinde çevreleyen sur duvarlarının oluşturduğu topoğrafik özellikten dolayı bu alana Kuşaklı adı verilmiştir. Kuşaklı'daki ilk kazı çalışmaları 1992 yılında Andreas Müller-Karpe tarafından başlatılmış olup yerleşme üzerindeki çalışmalar hala devam etmektedir. Kuşaklı'da yürütülen çalışmalar sonucunda yerleşmenin 16. yüzyılın ikinci yarısından daha önceki döneme ait yerleşimlere dair izler barındırmadığı bu yerleşmenin bakir bir alan üzerine kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Kuruluş aşaması Eski Hitit Devri'ne rastlayan Kuşaklı, Boğazköy/Hattuša'ya göre 500 m. daha yüksekte yer almaktadır. Hattuša'ya oranla Kuşaklı daha ağır bir iklim özelliğine sahiptir⁹²³.

⁹²¹ Van Loon, M. N., Güterbock, H. G. (1972). "The 1970 Excavations at Korucutepe Near Elazığ". *Türk Arkeoloji Dergisi*, 19 (1), 129., Ertem, H. (1982). "Korucutepe Kazısı 1974-1975". S. Pekman. (Editör). *Keban Projesi Çalışmaları 1974-1975 Çalışmaları*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 3.

⁹²² Ertem, 1990, 587.

⁹²³ Müller-Karpe, 2002a, 470-471., Müller-Karpe, A. (2002b), "Kuşaklı-Sarissa: A Hittite Town in the Upper Land". K. A. Yener, H. A. Hoffner Jr. (Editors), *Recent Developments in Hittite Archaeology and History*. Indiana. Eisenbrauns, pp. 154.

Kuşaklı üzerinde yapılan çalışmalar sırasında ele geçen tablette Šarišša isminin okunması sonucunda Kuşaklı'nın Hitit yazılı metinlerinde varlığına rastladığımız Šarišša kenti ile eşitliği sağlanmıştır⁹²⁴.

Mielke'ye göre Kuşaklı/Šarišša'nın kuruluşunda kült anlayışı daha etkili olmuştur. Ancak bunun dışında yerleşmenin kurulduğu alandaki jeopolitik özelliklerden de yararlanılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kuşaklı/Šarišša, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan uzun bir vadi içinde yer almaktadır. Vadinin güneydoğu tarafı dağlar ile çevrili olup kuzey ve batı yönleri daha açık bir özellik sergilemektedir. Yerleşmenin kuzeybatı yönünde Sivas ve Malatya'yı birbirine bağlayan geçiş rotası bulunmaktadır. Vadinin ortasına kurularak bir bakıma vadi geçişini daraltan Kuşaklı/Šarišša'nın vadideki trafiği kontrol altında tutmaya yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca vadi girişinden sonraki 12 km boyunca başka bir yerleşmenin bulunmuyor oluşu sert iklim koşulları içindeki Kuşaklı/Šarišša'nın bölge içinde önemli bir istasyon merkezi olduğunu göstermektedir⁹²⁵.

Kuşaklı/Šarišša 'da yapılan Jeomanyetik çalışmalar sonucunda Kuşaklı/Šarišša'nın savunma sistemi ve yerleşim şemasına dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Kuşaklı/Šarišša yerleşiminin birbiri ardına devam eden ve uzun soluklu bir yerleşme tarihine sahip olmaması, yerleşmenin Hitit Dönemi ile sınırlı kalması, Jeomanyetik çalışmalar kapsamında verimli sonuçların elde edilmesine olanak sağlamıştır.

Andreas, Müller-Karpe, tarafından MÖ 16. yüzyıl son çeyreğine tarihlendirilen Kuşaklı/Šarišša sur duvarı yaklaşık olarak 1,5 km. uzunluğunda olup yerleşmeyi çember şeklinde kuşatmaktadır. Arazi yapısına bağlı olarak sur duvarları 3,5-8 m. arasında değişen bir genişliğe sahiptir. Özellikle başkent Hattuša ve diğer Hitit kentlerinden de bildiğimiz standart savunma modeli olan kuleli ve sandık duvarlı sur sisteminin Kuşaklı/Šarišša savunmasında da uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır⁹²⁶.

Kuşaklı/Šarišša'nın sandık duvarlı savunma sistemi kullanım açısından Boğazköy/Hattuša örneğinden biraz farklı özellikler sergilemektedir. Boğazköy/Hattuša'da açığa çıkarılan sur duvarı bölmelerinin toprak ve moloz ile doldurulmuş olduğu bilinirken Kuşaklı/Šarišša'da bu bölmelerden bir kısmına giriş yapıldığı ve bunların sivil kullanıma

⁹²⁴ Wilhelm, G. (1995), "Die Tontafelfunde der 2. Ausgrabungskampagne 1994 in Kuşaklı". *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 127, 37-42.

⁹²⁵ Mielke, D. P. (2017). "Hittite Settlement Policy". M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, pp. 20

⁹²⁶ Müller-Karpe, 2004, 109-110.

uygun özellikler taşıdığı tespit edilmiştir. Kuşaklı/Şarišša'da sivil kullanıma dönük kazemat alanlarına çok fazla yer verilmediği bunların az sayıda oldukları belirtilmektedir. Geri kalan bölmelerin büyük bir kısmı diğer Hitit merkezlerinde olduğu gibi toprak ve moloz ile doldurulmuştur⁹²⁷.

Kuşaklı/Şarišša savunma sisteminde sur duvarının altında bağımsız yığma set dolgusunun kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Yığma set üzerine inşa edilen sur duvarı üzerinde 18-20 m. aralıklarla kuleler inşa edilmiştir. Kuşaklı/Şarišša'daki kule planlaması yine diğer Hitit merkezlerinde olduğu gibi 2 bölmeden oluşan, genellikle masif yapıda, kendi içinde bağımsız ancak sur duvarı ile birlikte bütünleşik bir plan özelliği sergilemektedir⁹²⁸.

Kuşaklı/Şarišša sur duvarı planının Boğazköy/Hattuša'nın Yukarı Şehir kesiminde yer alan tahkimat sistemi ile benzer özellikler taşımaktadır. Seeher, bu benzerlikten hareketle Kuşaklı/Şarišša sur duvarı planlamasının ilk olarak Boğazköy/Hattuša Yukarı Şehir'de yaklaşık olarak 16. yüzyıl sonlarına doğru uygulanmış olduğunu ve Kuşaklı/Şarišša'nın da yine benzer tarihlerde bu tarz bir tahkimat sistemi ile koruma altına alınmış olduğunu belirtmektedir⁹²⁹.

Kuşaklı/Şarišša'da yürütülen Jeomanyetik çalışmalar sayesinde kente giriş sağlayan 4 adet kent kapısı tespit edilmiştir. Bu kapılardan Güneydoğu ve Kuzeybatı Kapısı diğerleri iki kapıya göre daha anıtsal ölçektedir. Kent kapılarının bir planlama dahilinde yerleştirilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Kapılar yerleşmenin üst ve alt kesiminin yan taraflarına yerleştirilmiştir. Bu kapılardan Güneydoğu ve Kuzeybatı Kapısı'nın kazısı yapılabilmektedir. Her iki kapının da benzer bir plan özelliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kuşaklı/Şarišša'nın anıtsal kapı yapıları iki kapı odalı, 6 payandalı ve üç geçişli bir plan özelliği arz etmektedir⁹³⁰.

Her iki anıtsal kapıda ve diğer Hitit anıtsal kapılarından da bilindiği üzere kulelerin ön kısmındaki 2,6 m. uzunluğundaki 2 adet bölmenin daha dirençli bir ön hat oluşturmak amacıyla toprak ve moloz ile doldurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Kapı yapıları üzerinde ahşap kullanımının oldukça yoğun olduğunu gösteren karbonlaşmış ahşap hatıl izlerine rastlanmıştır. Kuşaklı/Şarišša'nın Kuzeybatı Kapısı'nda Güneydoğu Kapısı'ndan farklı

⁹²⁷ Müller-Karpe, 2002a, 470.

⁹²⁸ Seeher, 2010, 32, 39.

⁹²⁹ Seeher, 2010, 30-32.

⁹³⁰ Müller-Karpe, 1999, 445, 461, Çiz 12., Müller-Karpe, A. (2000). "Kuşaklı 1998 Yılı 6. Kazı Çalışmaları Hakkında Ön Rapor". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 21 (1), 311, 316. Çiz. 7.

bazı uygulamalar tespit edilmiştir. Bu farklı uygulamalardan en önemlisi Kuşaklı/Şarišša Kuzeybatı Kapısı'nın sahip olduğu toprak rampadır (**Bkz. Şekil 4.21**). Bu toprak rampa kilden meydana gelmektedir. Rampa kuzey kulesi içindeki bölmede tespit edilmiştir. Söz konusu rampa ile askerlerin tehlike anında hızlı bir şekilde sur duvarı üstüne çıkmaları amaçlanmış olmalıdır⁹³¹.

Kuşaklı/Şarišša Kuzeybatı Kapısı'nın kuleleri 17 m. derinliğinde ve 9,5-9,2 m. genişliğindedir. Kapının bu boyutları Kuşaklı/Şarišša Güneydoğu Kapısı ve Boğazköy/Hattuša Yukarı Şehir kent kapıları ile benzer özellikler sergilemektedir. Kuleler arasında uzanan giriş koridoru 7,30 m. genişliğinde ve 12,5 m. uzunluğundadır. Kapı girişinin genişliği 3,3 m.'dir. Kuşaklı/Şarišša Kuzeybatı Kapısı'nda olduğu gibi Güneydoğu Kapısı'nda da kente bakan tarafta bulunan kapı payandaları üzerinde kapı aksama ile ilgili olan söve taşlarına rastlanmazken kentin dış tarafındaki payandalarda ise bu aksamların varlığı dair bilgilere ulaşılmıştır. Bu noktadan hareketle her iki anıtsal kent kapısının da dış tarafta çift kanatlı ahşap kapılara sahip olduğu ancak iç tarafta bu tarz bir düzenlemenin bulunmadığı öne sürülmektedir⁹³².

Kuşaklı/Şarišša kenti üzerinde yapılan araştırmalar sırasında yerleşim ağı üzerinde işgal eylemlerine dönük birtakım izler ile karşılaşılmıştır. Tespit edilen yıkımlardan ilki MÖ 14. yüzyılın ilk yarısına ait olmalıdır. Bu yıkımın Hitit kralı III. Tuthaliya döneminde gerçekleşmiş olabileceğini öne sürülmektedir. III. Hattušili dönemine tarihlendirilen bir metinde muhtemelen III. Tuthaliya döneminde Hitit Ülkesi'nin maruz kaldığı işgal dalgasından bahsedilmektedir. Yaşanan işgal dalgası sonucunda başkent Hattuša'nın ve ülkenin geri kalan kesiminin tahrip edildiği bilgisi verilmektedir. Araştırmacılar Kuşaklı/Şarišša'nın bu işgal dalgası sürecinde Azzi-Hayaša saldırıları sonucunda yakılıp yıkıldığını ileri sürmektedirler. Kazılar sırasında Kuşaklı/Şarišša'nın maruz kaldığı işgal hareketinin en önemli izleri kent kapıları ve C yapısı duvarları üzerinde izlenebilmektedir. Duvarlar üzerinde işgal sonucu oluşan yangın izleri dışında aynı zamanda C yapısının duvarlarına saplanmış bir şekilde bulunan ok uçları da işgal fikrini destekleyen unsurlardır. Ayrıca C yapısı içinde yürütülen çalışmalar sırasında yangının Azzi-Hayaša tarafından III.

⁹³¹ Mielke, 2004b, 147-157.

⁹³² Mielke, 2004b, 147-157.

Tuthaliya'nın iktidarı sırasında gerçekleşmiş olabileceğine dair veriler bulunmaktadır. Bu veriler arasında en önemlisi III. Tuthaliya dönemine tarihlendirilen mühür baskılarıdır⁹³³.

İlk işgal dalgası sonrasında yerleşme kısa bir süre içinde yeniden kurulmuştur. Bu dönemde yeni bir sur inşa etme ihtiyacına gerek duyulmamıştır. Önceki döneme ait sur duvarının yıpranmış ve tahrip olmuş olmasına rağmen kullanımına devam edildiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte yerleşmenin kült karakterli kimliği daha baskın bir hale gelir. Kuşaklı/Şarişsa yerleşmesi MÖ 13. yüzyıl sonuna doğru yavaş yavaş terk edilmiş olup MÖ 1200'ler civarında gerçekleşen ikinci işgal dalgası ile yerleşim sona erer. MÖ 7-6. yüzyılda yerleşme tekrardan kurulmuş olsada bu dönem yerleşimi daha küçük ölçekli bir hal almıştır⁹³⁴.

10.15. Külhöyük

Külhöyük, Ankara ili, Haymana ilçesi, Oyaca Köyü sınırları içinde bulunmaktadır. Yerleşme aynı zamanda Hitit İmparatorluk Dönemi kaya anıtı olan Gavurkalesi'nin de 8 km. doğusunda yer almaktadır. Höyük, doğu-batı doğrultusunda 250 m. kuzey-güney doğrultusunda ise 200 m. genişliğinde olup yaklaşık olarak 3,5 hektar büyüklüğündedir. Höyüğün güney yamacı 12 m. kuzey yamacı 22 m.'lik bir yüksekliğe sahiptir⁹³⁵.

Höyük üzerindeki ilk sistematik kazılar 1992 yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. 1992-1995 yılları arasında kesintisiz olarak devam ettirilen kazılara 1996 ve 1997 yıllarında ara verilmiş ve 1998 yılında aynı organizasyon çatısı altında kazı çalışmalarına devam edilmiştir⁹³⁶.

Höyüğün güneyinde yapılan incelemeler sırasında bir potern yapısı ile karşılaşmıştır. Poternin dış müdahalelere bağlı olarak büyük oranda tahrip edildiği tespit edilmiştir⁹³⁷. Potern kuzey güney aksında yaklaşık olarak 25,5 m. uzanmaktadır. Üstünde yer aldığı düşünülen sur duvarında poternde olduğu gibi yoğun bir tahribata maruz kaldığı düşünülmektedir. Potern örgüsünde kullanılan taş cinsi kalker olup bunlar yerel karakterdedir. Kuru duvar tekniğine göre örülen potern bindirme kemerli poternler grubuna

⁹³³ Müller-Karpe, 2003, 386-387., Mülser-Karpe, 2000, 309-311., Seeher, J. (2011). "The Plateau: The Hittites". S. R. Steadman and G. McMahon (Editors), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. New York. Oxford University Press, pp. 382.

⁹³⁴ Mielke, 2017, 20., Mielke, 2011d, 1044.

⁹³⁵ Demirdelen, H. (2002). "2000 Yılı Külhöyük Kazısı". *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 12, 113., Çetin, N. (2003). "2001 Yılı Külhöyük Kazı Çalışmaları". *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 13, 85.

⁹³⁶ Temizsoy, İ., Kaya, V., Çetin, N. (2000). "1998 Külhöyük Kazısı". *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 10, 25.

⁹³⁷ Ullmann, 2010, 392, fig. 143.

girmektedir. Poternin yerleşim yerine açılan kesimdeki giriş planlaması Alishar ve Ugarit örneklerine benzetilmektedir. Bu alandaki girişin her iki tarafında yer alan iki taş dikmenin üzeri yatay bir kapak taşı ile kapatılmıştır⁹³⁸.

Kuzey yamacı üzerinde yürütülen çalışmalarda yamaç kaplaması amacı ile kullanılmış olduğu tahmin edilen taş örgüleri açığa çıkarılmıştır. Bunun üzerinde ise payanda özelliği taşıyan dik ve eğimli hatlara sahip duvar sıralarına ulaşılmıştır. Söz konusu duvar hatlarının sur duvarını detekleyen payanda duvarları oldukları düşünülmektedir. Payandalar tarafından desteklendiği düşünülen sur duvarının ise yaşanan tahribatlar sonucunda tespit edilemediğinden bahsedilmektedir⁹³⁹.

Höyüğün kuzeydoğu noktasında kiklopik sur duvarlarına ait izlere ulaşılmış olsada gerçekleştirilen kaçak kazılar sonucunda söz konusu sur duvarının çok az bir kısmı günümüze kadar korunmuş olarak ulaşabilmiştir⁹⁴⁰.

Külhöyük yerleşmesinin Hitit dönemi'ndeki taş ocaklarının tespitine yönelik gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda höyüğün 1,5-2 km. güneybatısında bir taş ocağı tespit edilmiştir. Erikli Seki taş ocağı olarak bilinen bu alanda kiklopik taşlar üzerindeki kesim ve delme izlerinin açık bir şekilde izlenebildiğinden bahsedilmektedir. Buna göre Külhöyük yerleşmesinin Hitit Dönemi içindeki taş ihtiyacını Erikli Seki taş ocağından ve höyük etrafında bulunan kayalık alanlardan temin edebildiği ileri sürülmektedir⁹⁴¹.

Yerleşmenin tabakalanmasında Eski Hitit yapı katının iki evreli olduğu Hitit İmparatorluk Dönemi tabakasının ise tek evreli olduğundan bahsedilmektedir. Savunma sistemi ile ilgili izlere Höyüğün güney, kuzey, kuzeydoğusunda rastlanırken bu anıtsal savunma sistemi ve mimarisinin Hitit İmparatorluk Çağı'na ait olduğu belirtilmektedir⁹⁴².

10.16. Milet/Miletos

Milet/Miletos antik kenti Aydın ili içinde Söke ilçesinde Balat Köyü yakınlarında yer almaktadır. Athena tapınak alanı civarında açığa çıkarılan Geç Kalkolitik Çağ yerleşmesi Miletos'un en erken yerleşmesidir. Bu yerleşmeden sonra Orta Çağ'a kadar kesintisiz bir şekilde uzana bir yerleşme silsilesi ile karşılaşmaktadır. Athena tapınak

⁹³⁸ Mermerci, D. (1994). "Oyaca Kasabası Külhöyük 1992 Kurtarma Kazısı" *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 4, 19.

⁹³⁹ Demirdelen, 2002, 114.

⁹⁴⁰ Mermerci, 1994, 19.

⁹⁴¹ Mermerci, 1994, 19.

⁹⁴² Ercan, A. Temizsöz, İ. (1998). "10x10 metrelik Birim Kazı Peteğinde Jeofiziğin Arkeolojik Kazıya Kılavuzluğu: Hitit İmparatorluk Dönemi, Külhöyük, Ankara". *Jeofizik*, 12, 39.

alanında MÖ II. bin yıl yerleşmesi açığa çıkarılırken bu dönem 3 yapı katına ayrılmıştır. GTÇ yerleşim katlarının üçünde de tadilat ve yenilemeler ile birlikte 2 alt yerleşme evresi bulunmaktadır. Miletos IV. yapı katı Minos etkilerinin yoğun olarak tespit edildiği bir yerleşme iken Miletos V. tabakası ise ağırlıklı olarak Myen etkileri barındırmaktadır. Bu dönemde yerleşme 30 cm kalınlığındaki bir yangın tabakası ile son bulmaktadır⁹⁴³. Söz konusu yangın MÖ 1319-1318 ya da MÖ1315-1315 tarihlerine verilirken yangın ve yıkım tabakası II. Murşili'nin Batı Anadolu üzerine gerçekleştirdiği sefer ile ilişkilendirilmektedir⁹⁴⁴.

Miletos kenti günümüzdeki antik kentin bulunduğu yarım ada üzerinde yer almamaktadır. GTÇ'deki yerleşme bir ada veya bir yarım ada üzerine kurulmuş olup bu sayede savunma politikası açısından kolay savunulabilir bir alan üzerinde yer almaktadır⁹⁴⁵.

Miletos Athena tapınak alanı içindeki GTÇ yerleşmeleri ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalarda IV. ve V. yapı katına ait tahkimat sistemleri ile karşılaşılmamış iken V. yapı katını sonlandıran yangın ve yıkım felaketinden sonra VI. yapı katı içinde yerleşmeyi çevreleyen bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Sur duvarı birbirine paralel uzanan iki duvar hattından meydana gelmektedir. Sur duvarı içi taş ve toprak ile doldurulmuş olup toplamda 4.35-4.40 m. genişliğindedir. Kiklopik tarzda örülü olan sur duvar üzerinde ortalama olarak 14 m. aralıklarda kare planlı dik açılı 4 bastiyon bulunmaktadır (**Bkz. Şekil 6.1**). Yaklaşık olarak 70 m.'si açığa çıkarılmış olan sur duvarının başka bir uzantısına Athena tapınak alanının 500 m güneyinde *Sudschnitt* olarak adlandırılan alanda ulaşıldığından bahsedilmektedir. Her iki alan arasında sur duvarının ortalama olarak 1100 m.'lik bir uzunluğa sahip olması gerektiği öne sürülmekteyse de bu alanlar üzerinde detaylı çalışmalar yapılamamıştır⁹⁴⁶.

Niemeier, yerleşmenin tahkimat sistemi ile ilgili yaptığı incelemelerde sur duvarının sandık duvar planına göre inşa edilmiş olduğunu ve savunma sisteminin bu özelliği ile Hitit karakterli olduğunu öne sürmektedir⁹⁴⁷. Niemeier'e göre V. tabakaya son veren Hitit imparatoru II. Murşili kent üzerindeki Hitit egemenliğini tesis etmiş ve

⁹⁴³ Greaves, 2003, 68-69.

⁹⁴⁴ Mellink, 1983, 139, Bryce, 1989, 6., Niemeier, 1999, 150., Niemeier, W. D. (1997). '1994-95 Yılı Milet Çalışmaları'. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 18(1), 532.

⁹⁴⁵ Greaves, 2003, 69.

⁹⁴⁶ Greaves, 2003, 69-83.

⁹⁴⁷ Niemeier, 2002, 523., Ayrıca bkznz. Mellink, 1983., Tritsch 1968, 130., Niemeier, 1999, 153., Mountjoy 1998, 47., Mee, 1998, 139.

devamında da yerleşmeyi MÖ 13. yüzyıl başlarında savunmalı bir hale getirmiştir. Miletos VI. tabaka tahkimat sisteminin Hitit özellikli olduğu yönündeki tespitler geniş çevreler tarafından kabul görürken Naumann bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Naumann'a göre Miletos VI. yapı katındaki sur duvarında sandık duvar planlamasının bulunmadığını ve dolayısıyla Hitit etkisinin var olmadığını iddia etmektedir. Ayrıca Naumann eşit aralıklara sahip olan bastiyonların Hitit savunma sistemleri ile paralellik gösterse de bu uygulamanın Anadolu etkili olamayacağını belirtmektedir⁹⁴⁸.

Miletos'un MÖ II. bin yıldaki lokalizasyonu ile ilgili yapılan çalışmalar kapsamında Hitit metinlerinde karşımıza çıkan Millawanda/Milawata kenti ile eşitlenmesi gerektiği yönündeki görüşler oldukça yaygındır. Miletos-Millawanda eşitliğini savunanlara göre Hitit-Luwi yer adlarında son ek olarak kullanılan *-nda*, *-nta* ya da *-wandi*, *-wanta* kelimeleri klasik dönemdeki Miletos'un Millawanda ile eşitlenmesine olanak sağlamaktadır⁹⁴⁹. II. Murşili'nin Millawanda'yı ele geçirmekle görevlendirdiği Gula ve Malaziti adındaki komutanları Millawanda'yı yakıp yıkmıştır⁹⁵⁰. Niemeier, Miletos'ta GHIIIA2'deki (MÖ 1370-1300) açığa çıkarılan 30 cm.'lik yangın tabakasının II. Murşili iktidarına ait olduğunu ve bunun Miletos-Millawanda eşitliği noktasında destekleyici bir unsur olduğunu öne sürmektedir⁹⁵¹.

10.17. Ortaköy/Şapinuwa

Ortaköy/Şapinuwa, Hitit yerleşmesi Çorum il merkezinin 53 km. güneydoğusundaki Ortaköy ilçe merkezinin, 3 km. güneybatısında yer almaktadır. Savunma stratejisi açısından kolay savunulabilecek bir alan üzerine kurulan Ortaköy/Şapinuwa kentinin kuzeyinde ve güneyinde dağ sıraları bulunmaktadır. Yerleşme Kelkit-Yeşilirmak Vadisi'nin oluşturduğu üst doğu-batı koridorunun batısında yer almaktadır. Koridor alanı Kafkasya-Orta Anadolu arasındaki ticarete etkin bir rol oynamaktadır. Ortaköy/Şapinuwa önünden geçen bu yol yerleşmeye ekonomik değer katmasının dışında ayrıca yerleşmeyi savunma politikası bağlamında da ön plana çıkarmaktadır. Yaklaşık olarak 5-10 km boyunca sarp bir coğrafyadan geçen koridor hattının sonu Alaca, Sungurlu Ovası'na ve devamında da Boğazköy'e doğru uzanmaktadır. Kelkit-Yeşilirmak Vadisi'nin Ortaköy/Şapinuwa tarafından kontrol altında tutulması doğudan gerçekleşmesi muhtemel saldırıların da önüne geçilmesi noktasında oldukça

⁹⁴⁸ Naumann, 2007, Ek 1.

⁹⁴⁹ Niemeir, 1998, 23.

⁹⁵⁰ Bryce, 1989, 6.

⁹⁵¹ Niemeier, 2002, 12.

önemlidir⁹⁵². Doğudan gerçekleşmesi muhtemel saldırılar karşısında doğudaki koridor hattı üzerinde inşa edilen gözetleme birimlerinin yanı sıra bu alan üzerinde yer alan ve savunmaya elverişli alanlar sayesinde kent savunması güçlü bir yapıya sahip olmuştur⁹⁵³.

Ortaköy/Şapinuwa kenti plato üzerindeki dalgalı alanların düzlenmesi ile birlikte ilk olarak Orta Hitit Dönemi içinde (MÖ 15. yüzyıl) iskan edilmiştir. Erken İmparatorluk Dönemi başlarında yerleşme bir yangın ile yıkılmış ve bir daha yerleşime açılmamıştır⁹⁵⁴.

Hiti yazılı kaynaklarından bilinen Şapinuwa kenti ile ilgili yapılan lokalizasyon çalışmalarında kentin Hurri kültürü ile yakın ilişki içinde olduğu ve bu sebeple başkent Hattuša'nın güney, güneybatı notasında aranması gerektiği öne sürülmektedir. Ancak Hattuša'dan sonraki en büyük Hitit arşivi olan Ortaköy tabletleri sayesinde Şapinuwa'nın Hattuša'nın kuzeydoğusundaki Ortaköy ile eşitlenmesi gerektiği anlaşılmıştır⁹⁵⁵.

Hitit krallığı tarihinde Kuššara, Neša, Hattuša, Tarhuntašša'nın başkentlik görevi taşıdıkları bilinmektedir. Ele geçen yazılı veriler sayesinde Şapinuwa'nın da bu grup içine dahil edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır Nitekim yazılı kaynaklarda Hitit krallarından III. Tuthaliya ve Eşi Taduhepa'nın Şapinuwa'da konakladıkları ve burayı başkent olarak organize ettikleri anlaşılmaktadır. III. Tuthaliya dışında, II. Muršili'nin de iktidarı sürecinde zaman zaman Şapinuwa'da konakladığından ve burada bulunan ordu birliklerinin denetlendiğinden bahsedilmektedir. Ortaköy'ün Orta Anadolu'nun iklim koşullarını barındırmayıp ılıman iklim yapısı ile bölge içinde mikro klima özelliği taşımaktadır. Bu özellik sayesinde yerleşme aynı zamanda ordu birliklerinin kışlak alanı olarak da kullanım görmüştür⁹⁵⁶.

Hitit yazılı kaynakları içinde elde edilen bilgiler aracılığı ile Şapinuwa'nın tahkimli bir niteliğe sahip olduğu bilinmektedir. Yazılı metinlerde III. Tuthaliya dönemi içinde Kaška saldırıları karşısında yerleşmesinin korunması için sur duvarının inşa edildiğinden bahsedilmektedir⁹⁵⁷.

⁹⁵² Süel, M. (2008). *Bir Hitit Başkenti Şapinuwa*. Ankara: Uyum Ajans, 8-11., Süel, A., Süel, M. (2013). “Şapinuwa: Hitit Devletinin Başka Bir Başkenti”. M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 192.

⁹⁵³ Süel, A. (2008). “Hitit Devletinin Bir Diğer Başkenti: Şapinuwa”. T. Tarhan., A. Tibet. E. Konyar. (Editörler). *Muhibe Darga Armağanı*. İstanbul. Sadberk Hanım Müzesi Yayını, s. 468.

⁹⁵⁴ Mielke, 2011d, 1038.

⁹⁵⁵ Süel, A. (1995). “Ortaköy'ün Hitit Çağı'ndaki Adı”. *Belleten*, 59 (225), 283.

⁹⁵⁶ Süel, A., Süel, M. (2010). “Başkent Şapinuwa: Hitit Dünyasındaki Yeri ve Önemi”. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 1, 95., Süel, A., Süel, M. (2006a). “Ortaköy Araştırmaları”. *İdol*, 28, 15-16.

⁹⁵⁷ Ünal, 2002, 74.

Ortaköy/Şapinuwa yerleşmesinin Tepelerarası olarak adlandırılan alan içinde yürütülen çalışmalarda A,B,C,D olarak isimlendirilen monumental yapılar açığa çıkarılmıştır. Bunlardan A ve B binası yönetsel, C ve D binası ise dinsel amaçlar çerçevesinde kullanım görmüştür. Bu binaların bulunduğu düzlük alanı oldukça geniştir. Akropol alanı olarak da adlandırılan bu alanda bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Tamamı açılmamış olan sur duvarı A yapısı ve C yapısının bulunduğu alanlarda tespit edilebilmiştir⁹⁵⁸.

İlk olarak A yapısını çevreler bir şekilde 100 m.'lik kısmı açığa çıkarılan sur duvarının kapı geçidine ulaşılmıştır. Kapı geçidi 8 m. ölçülerinde olup sur üzerinde yer alan iki bölmeli kule örnekleri ile benzer özellikler taşımaktadır. Kapı girişi 1.50 m. genişliğinde olup kapı koridoru ise 9 m. derinliğindedir. Kapı girişinin sağında ve solunda olmak üzere 6.50 m. uzunluğunda ve 1.30 m. genişliğinde mekanlar tespit edilmiştir. Kapı geçidinin bulunduğu noktaya saplanan 90 m. uzunluğunda bir başka savunma duvarı daha açığa çıkarılmıştır. Her iki duvar da aynı plan özelliklerine sahiptir. Sur duvarı üzerinde yer alan kuleler ise bilinen Hitit kule planları ile uyum içindedir. 8x8 m. ölçülerindeki bu kuleler iki bölmeli dikdörtgen bir yapıya sahiptir Bunlardan sadece bir tanesi tek bölmeli planı ile diğerlerinden ayrılmaktadır⁹⁵⁹.

Yapıları çevreleyen sur duvarı Hitit kentlerinin bilinen sandık duvarlı savunma sisteminden daha farklı özellikler taşımaktadır. Sur duvarı 1.50 m. genişliğinde olan ve birbirine paralel uzanan iki duvardan oluşmaktadır (**Bkz. Şekil 4.9**). Sur duvarları işlenmemiş iki sıra taş dizisinden meydana gelmektedir. Sur duvarlarının arası 2 m. lik bir boşluğa sahip olup sur duvarı toplamda 5 m.'lik. kalınlığa ulaşmaktadır. Bu boşluklar içinde diğer Hitit savunma sistemlerinde görülen enine duvar uygulaması tespit edilmemiştir. Bu uygulama yerine kule yapılarından faydalanılarak sandık duvarların elde edildiği anlaşılmaktadır. Sandık alanları yaklaşık olarak 29,5 m.'lik bir uzunluğa sahiptir. Sandık alanları herhangi bir dolgu malzemesi ile doldurulmamıştır. Sandıkların içinde tespit edilen depolama küpleri sandık duvarların günlük hayatın bir parçası olarak kullanılmış olduklarını göstermektedir⁹⁶⁰.

C yapısının bulunduğu alanın batısında ve güneybatısında açığa çıkarılan kuleli sur duvarı A yapısı etrafında tespit edilen savunma sistemi ile benzer özellikler taşımaktadır.

⁹⁵⁸ Süel, Süel, 2006a, 19.

⁹⁵⁹ Süel, A., Süel, M. (2002). ‘‘2000 yılı Ortaköy/Şapinuwa Kazı Çalışmaları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23 (1), 413-414.

⁹⁶⁰ Süel, Süel, 2002, 413-414., Süel, 2005, res. 2.

Bu alandaki sur duvarı 1.10 m. kalınlığında birbirine paralel uzanan iki duvar hattından meydana gelmektedir. Sur duvarı içinde moloz dolgusu kullanılmamıştır. Açığa çıkarılan küpler ile birlikte bu alanların depolama birimi olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. A ve C yapısında tespit edilen sur duvarının yerleşmenin iç suru olarak değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmektedir⁹⁶¹.

Sur duvarlarının bulunduğu noktalarda su kanalları açığa çıkarılmıştır. Bu kanallar yerleşme içinde biriken yağmur suyunu sur duvarları altından dışarı atarak savunma sistemi temellerinin aşınmasını önlemektedir⁹⁶².

Ortaköy/Şapinuwa'nın bölge içindeki iklim özellikleri dikkate alındığında farklı özellikler taşıdığı tespit edilmiştir. İklimsel özellikler itibarıyla ılıman bir yapıya sahip olan Ortaköy/Şapinuwa'nın bu bakımdan mikroklima özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Hitit ordusunu oluşturan piyadelerin bir kısmının uygun bir iklime sahip olan Ortaköy/Şapinuwa'da konuşlanmış olduğuna dair veriler bulunmaktadır. II. Murşili dönemine tarihlenen metinlerde II. Murşili'nin Ortaköy/Şapinuwa civarında ordusunu teftiş ettiğinden ve ordu ile beraber bu bölgede gecelediğinden bahsedilmesi bu noktadaki düşünceleri desteklemektedir⁹⁶³.

10.18. Ovaören/Yassihöyük

Ovaören/Yassihöyük, Nevşehir ili, Gülşehir ilçesindeki Ovaören Kasaba'nın 3 km güneyinde bulunmaktadır. Ovaören yerleşim alanı Yassihöyük, Topak Höyük ve Teras Yerleşim Alanı olmak üzere toplamda 3 sektörden oluşmaktadır. Bu yerleşim alanının ilk tespiti Sachihiro Omura tarafından gerçekleştirilmiş olup Omura, İç Anadolu yüzey araştırmaları kapsamında 1996 yılında gerçekleştirdiği çalışmalarda Topak Höyük üzerinde incelemelerde bulunmuştur⁹⁶⁴. Ovaören arkeolojik yerleşim alanı ile ilgili daha detaylı çalışmalar S. Yücel Şenyurt tarafından gerçekleştirilmiştir. S. Yücel Şenyurt Nevşehir ili Yüzey Araştırmaları kapsamında 1997 yılında gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda Yassihöyük ve Topak Höyük yerleşim alanına dair önemli sonuçlara ulaşmıştır⁹⁶⁵.

⁹⁶¹ Süel, 2005, 245., Süel, A., Süel, M. (2006b). "Ortaköy/Şapinuwa 2004 Yılı Kazı Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27 (2), 5, res.1., Süel, Süel, 2013, 179, fig.1.

⁹⁶² Süel, 2005, 246., Süel, Süel, 2006b, 5, res. 2.

⁹⁶³ Süel, 2008, 469.

⁹⁶⁴ Omura, S. (1998). "1996 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 15 (2), 49.

⁹⁶⁵ Şenyurt, S. Y. (1999). "Nevşehir İli 1997 Yılı Yüzey Araştırmaları". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 16 (1), 454-455.

Ovaören arkeolojik yerleşim alanından elde edilen veriler sonrasında S. Yücel Şenyurt başkanlığında 2007 yılında başlayan kazı çalışmaları günümüzde hala devam etmektedir.

Ovaören/Yassıhöyük kesiminde yürütülen çalışmalar sonucunda bu alandaki yerleşimin Erken Tunç Çağı III'te başladığı ve devamında kesintisiz bir şekilde yerleşimin Hellenistik Dönem'e kadar devam ettiği tespit edilmiştir. Geç Tunç Çağı'nda yerleşme kentsel ölçekte bir büyüklüğe ulaşırken Orta ve Geç Demir Çağ sürecinde yerleşme modelinin genişlemeye devam ettiği anlaşılmaktadır⁹⁶⁶.

Ovaören/Yassıhöyük yerleşmesinin kuzeyinde ve doğusunda etkileyici büyüklükte yığma toprak set dolgusu ile karşılaşmaktadır. Bu yığma set dolgusunun içinde özellikle Suriye-Filistin yerleşmelerinden tanıdığımız çekirdek duvar uygulaması tespit edilmiştir. Söz konusu çekirdek duvarın Orta Demir Çağ tahkimatına ait olan sur duvarı olduğu anlaşılmıştır. Yığma set içindeki sur duvarı plan itibarıyla masif özelliktedir. Sur duvarı bu özelliği ile yekpare sur duvarları grubuna dahil olmaktadır. Bir kısmı açığa çıkarılan duvarın yaklaşık olarak 1250 m. uzunluğunda olduğu düşünülmektedir⁹⁶⁷. Bu duvar Geç Demir Çağ sürecinde yığma toprak set ile gömülmüş olmalıdır.

Yaklaşık olarak 18 hektar büyüklüğünde olan Ovaören/Yassıhöyük yerleşim alanı sahip olduğu ölçü itibarıyla orta büyüklükteki bir Hitit şehri için uygun özellikler taşımaktadır. Şu ana kadar tespit edilen Hitit tabakaları 4 evre altında incelenmektedir. Bu evrelerden iki tanesi Hitit İmparatorluk Çağı'nın geç safhasına ait iken bir diğer evre ise Hitit İmparatorluk Çağı'nın erken safhasına tarihlendirilmektedir. İmparatorluk Çağı tabakaları dışında bir de Orta Hitit Dönemi'ne ait bir diğer evre tespit edilmiştir⁹⁶⁸.

Tespit edilen Hitit tabakaları daha önceki dönemlere ait yerleşmeler üzerinde yer almamaktadır. Hitit tabakaları genellikle anakaya üzerinde yer almaktadır. Bu durum MÖ 16. yüzyıl ikinci yarısında başlayan Hitit yerleşim politikası ile uyumlu özellikler taşımaktadır. Bu dönemde Hititler yerleşim modeli olarak höyük tipi yerleşme yerine daha önce yerleşilmemiş alanlara yerleşim yerleri kurmaya özen göstermişlerdir⁹⁶⁹.

⁹⁶⁶ Şenyurt, Akçay, Kamış, 2015, 102., Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Kamış, Y. (2016). "Ovaören 2014 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37 (2), 116.

⁹⁶⁷ Şenyurt, S. Y., Kamış, Y., Akçay, A. (2014). "Ovaören 2012 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35 (2), 62.

⁹⁶⁸ Şenyurt, Akçay, vd., 2015, 104.

⁹⁶⁹ Schachner, 2010, 661-692., Şenyurt, Kamış, vd., 2014, 65.

Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait olduğu düşünülen sur duvarı yerleşmenin güneybatı kesiminde açığa çıkarılmıştır. Sandık duvarlı sur sistemi planına göre inşa edilmiş olan sur duvarı üzerinde yoğun oranda tahribat bulunmaktadır. Tahribatlar özellikle taş sökme şeklinde gerçekleşmiş olup bu tahribatın Orta Demir Çağ yerleşimcileri tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Sandık duvarlı sur sistemi üzerinde yapılan çalışmalarda şu an için bu sur duvarının 22 m.'lik kısmı açığa çıkartılabilmektedir **(Resim 10.2)**⁹⁷⁰.

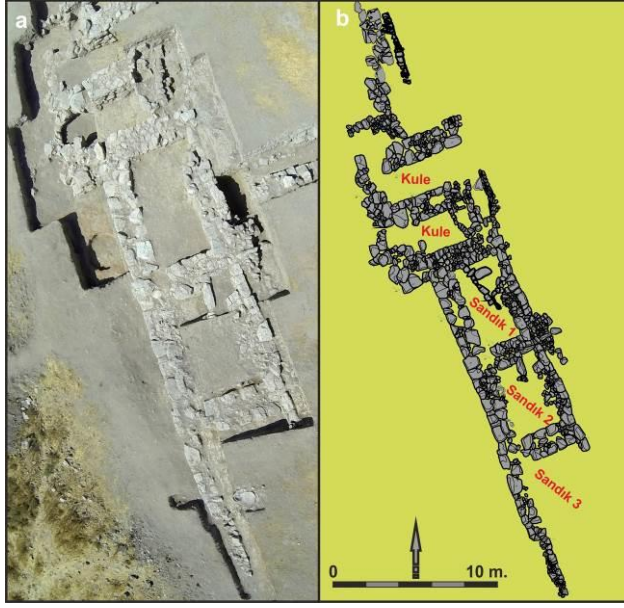
Sur duvarı üzerinde büyük ölçekli tuf taşları kullanılmış olup sur duvarın korunan yüksekliği 2 m. civarındadır. Sandık duvarlı suru oluşturan dış hattın kalınlığı 1.80 m. iken iç hat kalınlığı 1.60 m. olarak ölçülmüştür. Sur duvarının toplam genişliği ise 5 m. olarak ölçülmüştür. Dış hat üzerinde kullanılan taş örgüsünün iç hat üzerindeki taş örgüsüne oranla daha büyük ölçekli olduğu tespit edilmiştir⁹⁷¹. Dış duvar ve iç duvar hattı üzerinde tespit edilen genişlik farkının temelinde saldırı sırasında daha dirençli bir ön hat oluşturma amacı yatmaktadır.

Açığa çıkarılan sandık bölmeli alanların dikey duvarları 1,5 m. kalınlığında iken sandık uzunlukları yaklaşık olarak 5 m.' genişlikleri ise 2.5- 3m. civarındadır. Sandık duvarlı sur hattının bölmeleri içinde yapılan çalışmalarda depolama veya sivil kullanım alanı ile ilişkili bir veriye ulaşılamamış olup bu alanların moloz ve toprak dolgusu ile doldurulmuş olduğu düşünülmektedir⁹⁷².

⁹⁷⁰ Şenyurt, Akçay, vd., 2015, 108.

⁹⁷¹ Şenyurt, Akçay, vd., 2015, 108.

⁹⁷² Şenyurt, Akçay, vd., 2015, 108.

Resim 10.2. (a) Ovaören/Yassihöyük Hitit İmparatorluk Çağı sandık duvarlı sur sistemi. (Şenyurt, Akçay, et al. 2015, 117, Res. 8), (b) Ovaören Sandık Duvarlı Sur Duvarının Çizimi (Ovaören Kazı Arşivi).

Sur duvarı hattı üzerinde yapılan çalışmalar sırasında sur duvarından öne doğru çıkıntı oluşturan bir yapı ile karşılaşmıştır. Sur duvarının kuzey kesiminde açığa çıkarılan söz konusu yapının dikdörtgen şeklinde iki bölmeden oluştuğu tespit edilmiştir. Sur duvarı dışına doğru 2-2.5 m.'lik derinliğe sahip yapının kule işlevi taşıdığı düşünülmektedir⁹⁷³. Ovaören'de karşımıza çıkan kule yapısının plan itibariyle benzerlerine Boğazköy/Hattuša, Kuşaklı/Şarišša Oymaağaç/Nerik, Mersin/Yumuktepe ve Ortaköy Şapinuwa'da da rastlanmaktadır⁹⁷⁴.

Ovaören/Yassihöyük sur duvarının bazı alanlarında yaklaşık olarak 10 cm. uzunluğunda çıkıntılar tespit edilmiştir. Bu özellik II. bin yıl başlarına tarihlenen Alişar'ın 10T sur duvarı üzerinde, Eski Hitit sürecine tarihlenen İmikuşağı sur duvarı üzerinde ve Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen Mersin/Yumuktepe'nin VII. tabakasında bulunan sur duvarı üzerinde de izlenebilmektedir. Sur duvarı planlamasında kullanılan testere dişinin genellikle yapısal amaçlı olduğu öne sürülmektedir. Bu planlama sayesinde sur duvarının yamaç karşısındaki direnci artırılmış olmalıdır.

Ovaören/Yassihöyük'ün güneybatısında Orta Demir Çağı'na ait bir kent kapısı açığa çıkartılmıştır. Tespit edilen kapının etrafında Geç Tunç Çağı'na ait seramiklerin

⁹⁷³ Şenyurt, Akçay, vd. 2015, 117, res. 8.

⁹⁷⁴ Seeher, (2007b), 20., Seeher, (2010), 29-30. Mielke, (2018), 71-72. fig. 6.4 a-b/c-d.

bulunması ve kapının Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait olan sur duvarı aksında yer alması bu alanın Geç Tunç Çağ sürecinde de giriş alanı olarak kullanılmış olduğunu düşündürmektedir⁹⁷⁵.

Kent Kapısı dışında ayrıca Orta Demir Çağı'na ait olan sur duvarlarının Hitit İmparatorluk dönemi sur duvarları üzerine inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Ancak bu tespitin kesinliğe kavuşturulması noktasında sur üzerinde yürütülecek detaylı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır⁹⁷⁶.

10.19. Oymaağaç/Nerik

Samsun ili Vezirköprü ilçesinde yer alan Oymaağaç Höyük 200x190 m ölçülerinde olup Vezirköprü ovasının kuzeyinde, Kızılırmak geçişine yakın bir noktada bulunmaktadır. Bölge arkeolojisinin anlaşılması noktasında U. B. Alkım tarafından 1972-1974 yıllarında Vezirköprü'de gerçekleştirdiği çalışmalarda Oymaağaç Höyük ile ilgili incelemeler gerçekleştirmiştir. Bu tarihten sonra 2005-2007 yıllarında Prof. Dr. R. M. Czichon ve Jörg Klinger tarafından yürütülen yüzey araştırmalarının ardından 2007 yılı içinde kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan çalışmalarda Oymaağaç Höyük üzerinde yerleşimin Kalkolitik çağ ile başladığı ve kesintisiz bir şekilde Demir Çağ sonuna kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Hellenistik ve Roma Dönemi'nde höyüğün doğu yamaçları nekropol alanı olarak kullanılmıştır⁹⁷⁷.

Oymaağaç Höyük'te MÖ 16-15. yüzyıla tarihlenen bir kent kapısı açığa çıkarılmıştır. Kapının kuzey kesimi korunmuş iken güney kesiminin çok yoğun oranda tahribata maruz kalmıştır. Kuzeydeki yapının bir kule olduğu düşünülmektedir. Bu kule yapısı 17 m. uzunluğunda olup birbirinden farklı 6 adet bölmeden oluşmaktadır (**Bkz. Resim 4.8.**). Oymaağaç kapısının 6 bölmeli planı Boğazköy Kral Kapısı ile paraleldir. Kulenin güneybatı odasında in situ halde banyo kabı ile beraber değerli eşyalar ele geçmiştir. Kuledeki bu odanın Fırtına Tanrısı'na ait olan tapınağa girmeden önce üst düzey kişiler tarafından arınma amaçlı kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁹⁷⁸.

⁹⁷⁵ Şenyurt, S. Y. Akçay, A. Kamış, Y. (2013). "Nevşehir-Ovaören Kazısı, 2012". *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler*, 36., 24., Şenyurt, Akçay, vd., 2016, 117-118.

⁹⁷⁶ Şenyurt, Kamış, vd., 2014, 62.

⁹⁷⁷ Czichon, R. M., Yılmaz, M. A. (2014). "Vezirköprü/Oymaağaç Höyük-Nerik Projrsi". H. Kasapoğlu., M. A. Yılmaz. (Editörler). *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*. Ankara. Bilkin Kültür Sanat Yayınları, s. 339-340., Czichon, (2013), 298., Czichon, R. M. (2008). "Oymaağaç Höyük Kazısı". *Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yıl Anısına, Türkiye Arkeolojisi*. Ankara. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 191.

⁹⁷⁸ Czichon, 2013, 309, fig. 8-10., Naumann, 2007, res. 363.

U. B. Alkım Oymaağaç’da gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sırasında bir potern yapısının bulunduğundan bahsetmektedir. Son dönemde gerçekleştirilen kazılar sırasında potern yapısının Geç Tunç Çağı başına MÖ 15-14. yüzyıla tarihlenmesi gerektiği öne sürülmektedir. Geç Tunç Çağı’nı a tarihlendirilen bindirme kemerli potern yapısı savunma amacı çerçevesinde kullanım görmemiştir. Basamaklar aracılığı ile kaya odasına doğru uzanan potern yapısı kült amaçlı bir kullanıma sahip olup su kaynaklarına erişim sağlamaktadır⁹⁷⁹. Benzer bir uygulamanın varlığına Hattuša’da da rastlanmaktadır. Hattuša’da Pınarlı Mağara olarak da bilinen yapının tatlı su kaynaklarına ulaşım sağladığı düşünülmektedir⁹⁸⁰. Aynı şekilde su kaynaklara ulaşım imkanı sunan bindirmeli kemer örneğine Arslantepe’nin Geç Tunç Çağ II yerleşmesinde de rastlanmaktadır⁹⁸¹. Myken sitadellerinden Mykenai ve Tiryns örneklerinde de bu tarz bir kullanıma ait yapılar ile karşılaşmaktadır. Mykenai’nin kuzeydoğusunda yer alan kaynak tüneli ve Tiryns’in kuzeybatısındaki iki tünel bu amaç çerçevesinde kullanım görmüştür⁹⁸².

Oymaağaç kazısından ele geçen tablet parçalarında Nerik Fırtına Tanrısı ve eşi Zah(ş)apuna dışında Nerik adına sıklıkla rastlanmaktadır. Ayrıca Oymaağaç’ta açığa çıkarılan potern yapısının Hitit mitolojisinde, fırtına tanrısının insanlardan kaçıp saklandığı ‘‘pınar’’ olabileceği öne sürülmektedir. Bu verilerden hareketle araştırmacılar Oymaağaç’ın Nerik ile eşitlenmesi gerektiğini öne sürmektedirler⁹⁸³.

10.20. Soloi Höyük

Soloi höyük, Mersin ili Mezitli (Viranşehir) ilçesinde yer alır. Höyük 300 m. çapında olup 22 m.’lik bir yükseltiye sahiptir. Bir liman yerleşmesi niteliğine sahip olan höyük bu özelliği itibarıyla MÖ II. bin yıl içinde Hitit ve Kizzuwatna Ülkesi’nin deniz ticaretine önemli katkılar sunmuş olmalıdır. Liman yerleşmesinin bu özelliği Roma İmparatorluğu sürecinde de kullanılmış Roma Cumhuriyet Dönemi içinde yerleşme Pompeiopolis ismini almıştır⁹⁸⁴.

Prof. Dr. Remzi Yağcı tarafından 1999 da başlatılan çalışmalar hala devam etmektedir.

⁹⁷⁹ Eerbek, 2012, 242, Abb. 39., Yıldırım, B., Gates, M-H. (2007). ‘‘Archaeology in Turkey 2004-2005’’. *American Journal of Archaeology*, 111(2), 300., Czichon, 2013, fig. 7.

⁹⁸⁰ Seeher, 2006a, 33.

⁹⁸¹ Manuelli, 2013, 34, fig. 1.8.

⁹⁸² Scoufopoulos, 1971, 41-42.

⁹⁸³ Forlanini, M. (2011). ‘‘Le Region Autour de Nerik Selon Les Sources Hittites’’. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 52, 119-135. Czichon, 2013, 305., Czichon, R. M. (2010). ‘‘Nerik-Zalpa’’. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 18, 58-65.

⁹⁸⁴ Yağcı, R. (2001). ‘‘Soli/Pompeiopolis Kazıları 1999’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22 (2), 259.

Yerleşme içindeki çalışmalar ağırlıklı olarak Roma Dönemi'ne ait sütunlu cadde ve höyük olmak üzere iki sektör üzerinde gerçekleştirilmiştir. Höyük üzerinde yapılan çalışmalarda Hitit İmparatorluk Dönemi öncesi, Hitit İmparatorluk Dönemi ve Hitit İmparatorluk sonrası tabakalar açığa çıkarılmıştır. Hitit İmparatorluk Dönemi öncesine ait yerleşme üzerinde yapılan çalışmalarda MÖ 15. yüzyıla ait bir tahkimat sistemi açığa çıkarılmıştır. Savunma sistemi bir sur duvarından oluşmakta olup bu duvar höyüğün doğu yamacı üzerinde tespit edilmiştir. Sur duvarı işlenmemiş büyük boyutlu dere taşlarından meydana gelirken duvarın arası küçük taşlar ile doldurulmuştur. Birbirine paralel uzanan iki duvar arasına yerleştirilen dikey duvarlar ile sur duvarı sandık duvar şeklini alır. Sandık bölmelerin çok az bir kısmı açığa çıkartılmıştır. Sandık alanları içinde yapılan çalışmalarda bunların mutfak ve depolama birimi olarak kullanıldığı dolayısıyla bunların kazemat alanı olduğu anlaşılmaktadır⁹⁸⁵.

10.21. Tatarlı Höyük

Ceyhan ili Mustafabeyli Mahallesi, Tatarlı Köyü sınırları içinde yer alan Tatarlı Höyük ile ilgili ilk çalışmalar 1951 yılında M. V. Seton-Williams tarafından gerçekleştirilmiştir. Kilikya'da yürütülen yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen höyük üzerindeki ilk kazı çalışmaları ise 2007 yılında Doç. Dr. K. Serdar GİRGİNER tarafından gerçekleştirilmiştir⁹⁸⁶.

Tatarlı Höyük'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda höyüğün doğu yamacında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen mezarlık alanı açığa çıkarılmıştır. Höyüğün geneline yayılmış bir şekilde açığ çıkarılan Geç Hellenistik Dönem yapı katı höyüğün en geç yerleşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Höyüğün en erken yapı katı ise ele geçen seramik buluntularından hareketle Neolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Hellenistik dönem dışında Geç Tunç Çağı sürecinde höyüğün geniş bir yerleşim ağına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Höyük, sitadel kesimini de içine alan Aşağı Şehir alanı ile birlikte Yukarı Ova'nın (Ceyhan Ovası) en büyük merkezleri arasında yer almaktadır. Sitadel yerleşmesi yaklaşık olarak 230x370 m. ölçülerinde olup höyüğün yükseltisi ise yaklaşık olarak 37 m. civarındadır⁹⁸⁷.

⁹⁸⁵ Yağcı, R. (2007). "Hittites at Soli (Cilicia)". *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 49 (1), 800., Yağcı, R., Kaya, F. H. (2012). "Soli Pompeiopolis Kazıları 2010". Kazı Sonuçları Toplantısı, 33 (2), 169., Yağcı, R. (2017). "2015 Soli Pompeiopolis Kazıları". Kazı Sonuçları Toplantısı, 38 (2), 514., res. 1.

⁹⁸⁶ Seton-Williams, M. V. (1954). "Cilician Survey". *Anatolian Studies*, 4. 170, no 39.,

⁹⁸⁷ Girginer, K. S., Oyman-Girginer, Ö., vd. (2010). "Tatarlı Höyük Ceyhan Kazısı İlk İki Dönem". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31 (3), 454-455., Girginer, K. S., Oyman-Girginer, Ö., vd. (2015). "2013 Yılı Tatarlı Höyük Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (2), 432.

Höyüğün güneybatı kesimi üzerinde yürütülen kazı çalışmalarında Kuzeydoğu-Güneybatı uzantılı masif nitelikli bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Bazalt karakterli büyük boy taşlar ile örülü olan sur duvarı 2 m. kalınlığındadır. Batı yamaca yakın bir noktada bulunan sur duvarı plan itibarıyla testere dişine benzer bir görünüm sergilemektedir. Sur duvarının testeri dişli çıkıntıları ve bu çıkıntılar arasındaki mesafe ile ilgili olarak belirgin bir standartlaşmanın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Kırılma alanlarındaki duvar uzunlukları 4 m. ile 1 m. arasında değişebilmektedir. Testere dişli sur duvarının bulunduğu noktada arzi eğiminin oldukça dik olduğu anlaşılmaktadır. Sur duvarının var olan dik eğim karşısında mukavemetini arttırmak amacıyla kademeli bir şekilde inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda testere dişli çıkıntılar sur duvarının stabilizasyonu ile alakalı olmalıdır⁹⁸⁸.

Sur duvarının güney ucuna bitişmeden doğuya doğru uzanan sanık duvar ve kazemat tekniğine benzer bir yapı açığa çıkarılmıştır. Bu yapının batısındaki ilk bölmenin 3,5x3 m ölçülerinde olduğu, buna bitişen ikinci bölmenin ise 5x3 m. ölçülerinde olduğu tespit edilmiştir. Son olarak üçüncü bölmenin en doğu uçta bulunduğu ancak bu bölmenin küçük taşlar ile kapatılmış olduğu düşünülmektedir. Batıdaki bölme içinde yapılan çalışmalar sırasında bu alanda genellikle toprak ve moloz dolgusu ile karşılaşmış olup bu özelliği itibarıyla söz konusu bölmenin sur içine inşa edilmiş bir sandık duvar olabileceği düşünülmektedir. Ortada yer alan ikinci bölme içinde yapılan çalışmalar sırasında ise sıkıştırılmış toprak tabana ait izler ile karşılaşılması sebebi ile bu yapının da kazemat karakterinde olabileceği ileri sürülmektedir. Savunma hattının sandık duvar ve kazematlı bölmelerinin giriş alanı ile ilişkili olması muhtemel bir yapıya bitleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu yapı üzerindeki cephe örgüsünün muntazam bir taş işçiliğine sahip olması ve yapının topoğrafya açısından girişe uygun bir noktada bulunması giriş yapısı ile ilgili düşünceleri desteklemektedir. Söz konusu yapının topoğrafyaya bağlı kalınarak inşa edilmiş olması sebebi ile bu bölgedeki muhtemel giriş kapısının rampalı olabileceği düşünülmektedir⁹⁸⁹.

Testere dişli sur hattının bulunduğu alan saldırı için elverişsiz koşullar sunarken muhtemel giriş yapısının bulunduğu alanda ise saldırıya uygun bir topoğrafya

⁹⁸⁸ Girginer, K. S., Oyman-Girginer, Ö., vd. (2014). “2012 Tatarlı Höyük Kazıları”. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35 (2), 184-185.

⁹⁸⁹ Girginer, Oyman-Girginer., vd. 2014, 184-185, Res. 7.

bulunmaktadır. Bu bölgede bulunan sandık duvar ve kazemat benzeri savunma unsurları ile savunma hattı güçlü tutulmaya çalışılmıştır⁹⁹⁰.

Tatarlı Höyük savunma hattı üzerinde yapılan çalışmalarda oldukça yoğun miktarda ele geçen Hitit İmparatorluk Dönemi seramikleri savunma hattının tarihlendirilmesine yardımcı olmuştur. Drab Ware karakterli seramik gruplarının ele geçen malzeme grubu içinde çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle Tatarlı Höyük'ün güneybatısında açığa çıkarılan savunma sisteminin MÖ. 14-13 yy. tarihlenmesi gerektiği fikri ön plana çıkmaktadır⁹⁹¹.

Tatarlı Höyük konum itibarıyla kuzeydoğusundaki Bahçe Geçidi ile güneyindeki Belen Geçidi'ne erişim sağlayan güzergahların kavşak noktasında yer almaktadır. Höyüğün sahip olduğu bu stratejik önem ticaret yollarının denetimi ve güvenliği noktasında kullanılmış olmalıdır. Stratejik önemi dışında verimli tarım arazileri ve su kaynaklarının bol bulunduğu bir bölge içinde yer alan Tatarlı Höyük'ün dönem içinde zengin bir yapıya kavuştuğu anlaşılmaktadır. Stratejik önem ile beraber ova üzerindeki denetimin korunması noktasında yerleşmenin MÖ 14-13. yy sürecinde tahkim edildiği anlaşılmaktadır.

10.22. Yumuktepe

Yumuktepe, Mersin il merkezi içindeki Demirtaş mahallesinde yer almaktadır. Yerleşme kent merkezi içinden geçen Soğuksu Deresi'nin sol yakasına kurulmuştur. Höyük üzerindeki ilk kazılar 1936-1939 ve devamında 1947-1948 yılları arasında başında John Garstang'ın yer aldığı bir bilim heyeti tarafından kazılmıştır. Höyük Neolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar uzanan köklü bir yerleşim geçmişine sahiptir⁹⁹².

Yumuktepe'nin V-IX. tabakaları MÖ II. bin yıldaki yerleşim katlarını ifade eder. V-VII. tabakalar Hitit İmparatorluk, VIII. tabaka Hitit İmparatorluk veya Eski Hitit, IX. tabaka ise Eski Hitit dönemlerini içermektedir⁹⁹³.

Yumuktepe'nin, Hitit İmparatorluk Dönemi ile çağdaş olan VII. yapı katında sandık duvar planına göre inşa edilmiş bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Sur duvarı geniş bir alanda açılmamış olup çok dar bir alanda tespit edilmiştir. Savunma hattının öndeki ve

⁹⁹⁰ Girginer, Oyman-Girginer., vd. 2014, 184-185, Res. 7.

⁹⁹¹ Girginer, Oyman-Girginer, 2014, 186.

⁹⁹² Sevin, V. Caneva, I. (1995). "1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 16 (1), 27-28.

⁹⁹³ Jean, E. (2006). "The Hittites at Mersin-Yumuktepe: Old Problems and New Directions". *BYZAS*, 4, 325.

arkadaki duvarları yaklaşık olarak 1 m. kalınlığındadır. Sur hattı üzerinde kiklopik taşlar bulunmazken duvarın çift sıra orta boy taşlardan örülü olduğu ve bunların arasında daha küçük taşların yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Sur içindeki sandık duvarların iç ölçüleri 2x3.5-2x3.20 m. arasında olup sur duvarının toplam genişliği yaklaşık olarak 4.20 m.'ye ulaşmaktadır. Sur duvarı üzerinde 6.50x8 m. ebatlarında dikdörtgen bir kule yapısı açığa çıkarılmıştır. Yumuktepe'nin sandık duvarlı savunma duvarı ve kulesi standartlaşmış Hitit savunma mimari ile uyumludur. Ancak sur duvarının öne ve arkaya çekilmek sureti ile kademeli bir şekilde inşa edilmesi testere dişine benzer bir planın oluşmasına sebep olmuştur (**Bkz. Şekil 4.7a**). Yumuktepe suru bu özelliği itibariyle Hitit savunma mimarisinden ayrılmaktadır. Bu özellikte bir savunma hattı Alişar'ın Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen (10T) sandık duvarlı, testere dişili sur duvarı üzerinde izlenebilmektedir⁹⁹⁴.

Sur duvarı ile sivil mimari arasından geçen sokak ile beraber bu iki alan birbirinden ayrılmıştır. İlk olarak VII. tabakada karşımıza çıkan ve MÖ 1500'lere tarihlendirilen sur duvarının kullanımına VI. ve V. tabaka sürecinde de devam edildiği anlaşılmaktadır⁹⁹⁵.

Yumuktepe Höyüğü'nün eteklerinden geçen ve Sertavul Geçidi'ne doğru uzanan yol sayesinde İç Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya dünyasına bağlanmaktaydı. Hititler, bu yol güzargahını kontrol altında tutarak ekonomik kazanımları korumayı ve sınır güvenliğini tesis etmeyi amaçlamışlardır. Bu bağlamda MÖ II. bin yıl ortalarından itibaren yoğun oranda Hitit etkisi taşımaya başlayan Yumuktepe savunmalı yapısı ile birlikte Hititler'in bölgedeki çıkarlarını gözetleyen stratejik bir Hitit karakolu olarak ön plana çıkmaktadır⁹⁹⁶.

Hitit yazılı metinlerinde Akdeniz kıyısındaki bir liman kenti olduğu anlaşılan Ura'nın lokalizasyonu ile ilgili olarak Prof. Dr. Ahmet Ünal Yumuktepe'yi ön plana çıkarmaktadır. Ünal'a göre Ura Silifke civarına yerleştirilmek istenmek istense de Silifke'de büyüklük ve konum bağlamında Ura'ya ait olabilecek bir yerleşme bulunmamaktadır. Ayrıca Ura'yı Uzuncaburç'taki Olba kenti ile eşitlenmek isteyen bazı araştırmacılar Olba kentinde MÖ II. bin yıl yerleşmesinin tespit edilmemiş olduğunu göz

⁹⁹⁴ Garstang, 1953, 236-237. fig. 151. Plate XXXa-XXXb., Naumann, 2007, 266.

⁹⁹⁵ Garstang, 1953, 238.

⁹⁹⁶ Koroğlu, K. (2010). "Akdeniz Kıyısında bir Hitit Karakolu". I.Caneva., G. Koroğlu. (Editörler). *Yumuktepe Dokuzbin Yıllık Yolculuk*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 65-73.

ardı etmektedir. Ünal'a göre tüm bu veriler Hititler'in liman kenti Ura'yı Yumuktepe'ye yakınlaştırmaktadır⁹⁹⁷.

10.23. Zeyve Höyük (Posuk)

Zeyve Höyük, Niğde ili, Ulukışla ilçesi, Darboğaz Köyü'nde yer almaktadır. Höyük konglomera özellikli kayaç kütlesi üzerine kurulmuştur. Doğu-batı doğrultusunda 400 m. kuzey-güney doğrultusunda ise 200 m.'lik bir genişliğe sahip olan höyüğün tepe noktası düz bir özellik arz etmektedir. Höyük, içinde yer aldığı vadi tabanından itibaren 20-30 m. lik bir yükseltiye sahiptir⁹⁹⁸.

1968'de Güney Kapadokya Bölgesi'nde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarından sonra 1969 yılında Lyon Üniversitesinden Prof. Dr. Oliver Pelon başkanlığında kazı çalışmaları başlatılmıştır. Kazılar aralıklı olarak 1977 yılına kadar O. Pelon, başkanlığında yürütülürken daha sonrasında günümüze kadar ulaşan kazı çalışmaları Dominique Beyer tarafından devam ettirilmiştir⁹⁹⁹.

Höyüğün doğusunda ve batısında yoğunlaştırılan çalışmalar neticesinde doğu yönünde Hitit imparatorluk Dönemi'ne ait bir sur duvarı açığa çıkarılmıştır. Batı hattındaki çalışmalarda da yine aynı döneme tarihlenen bir giriş yapısı tespit edilmiştir.

Höyüğün doğusunda açığa çıkarılan sur duvarı sandık duvar tekniğine göre inşa edilmiştir. Sur duvarını oluşturan sandık bölmelerinin 3 adedi açığa çıkarılmış olup sandık bölmeler üzerinde yoğun oranda Demir Çağ tahribatları bulunmaktadır. Sandıkların bulunduğu alanlarda yürütülen kazılar sırasında kerpiç, kum taşı ve karbonlaşmış ahşap hatıllar ile karşılaşmıştır. Söz konusu moloz dolgu bölmelerin üst yapısına aittir¹⁰⁰⁰. Sandık alanlarının Demir Çağ tabakaları tarafından tahrip edilmesi neticesinde sur duvarı hattı ile ilgili ayrıntılı bilgiler elde edilememiştir.

Höyüğün batı kesimi üzerinde 1970 yılı çalışmaları sırasında kapı geçidi açığa çıkarılmıştır. Yapı üzerinde sürdürülen çalışmalar sonucunda geçidin KD-GB uzantılı oluşu tespit edilmiştir (**Şekil 10.7**). Geçit uzun ve rampalı bir koridora sahiptir. Kapı geçidini oluşturan duvarlar yaklaşık olarak 6 m.'lik cephe derinliğine sahiptir. Giriş alanının her iki tarafında da duvar temelleri büyük ölçekli kum taşlarından örülü olup

⁹⁹⁷ Ünal, A. (2003b). "Hititler, Akdeniz ve Liman Kenti Ura". *Olba*, VII, 13-40., Ünal, Girginer, 2007, 137-145.

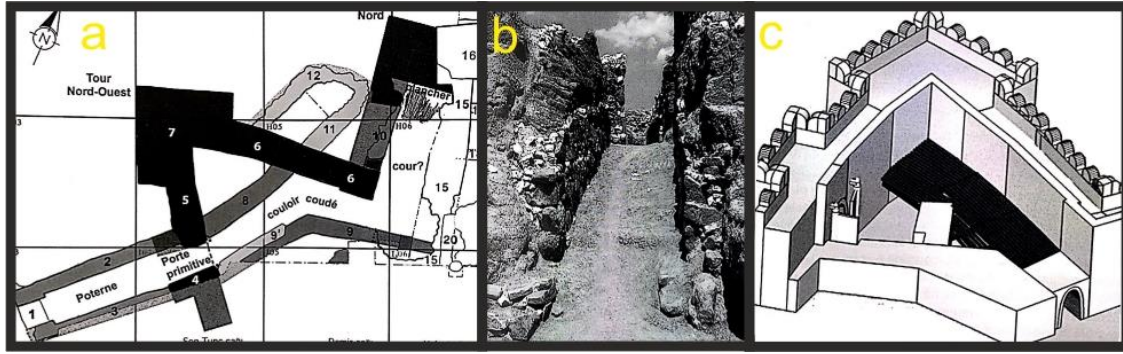
⁹⁹⁸ Pelon, Tibet, 1993, 259.

⁹⁹⁹ Pelon, Tibet, 1993, 259

¹⁰⁰⁰ Beyer, D. (2009). "Zeyve Höyük (Porsuk 2007)". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (30) 2, 385. fig. 2., Beyer, D. (2011). "Zeyve Höyük Porsuk Excavations in 2009". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (32) 4, 395.

duvar temellerinin birkaç sırası anakaya içine yerleştirilmiştir. Örgü içinde yer yer alçı taşı da kullanılmıştır¹⁰⁰¹.

Duvar örgüsünde yatay bir şekilde yerleştirilmiş ahşap hatıl varlığına ait izlere ulaşılmıştır. Duvar içinde ahşap kullanımı ile birlikte duvara esneklik ve dayanıklılık kazandırıldığı anlaşılmaktadır. Giriş yapısı üzerinde meydana gelen yıkıma bağlı olarak ahşap hatıllar yanık bir şekilde açığa çıkarılmıştır. Duvar içinde ahşap hatıl kullanımı aynı zamanda höyüğün doğusundaki sandık planlı sur üzerinde de tespit edilmiştir. Giriş alanını oluşturan duvar hattının höyüğün iç kısımlarına doğru ilerledikçe daraldığı tespit edilmiştir. Koridor içindeki daralma ile beraber bu alanda muhtemelen çift kanatlı ahşap bir kapı yerleştirilmiş olmalıdır¹⁰⁰².

Şekil 10.7. Porsuk kent kapısı (Tibet, Laroche-Traunecker, 2012, 114, Fig. 3a, Fig 12c, Fig 10e).

Geçit yapısı üzerinde yapılan incelemelerde sur üzerinde bulunan köşe kulesinin 5 m. doğusunda planlı bir yıkım gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Bu alanda gerçekleştirilen yıkımdan sonra birbirine paralel olarak uzanan iki duvar ile 2 m. genişliğinde bir geçit kapısı inşa edilmiş olduğu düşünülmektedir. Yerleşim içinde doğru da devam eden bu koridorun batı duvarı sur kanadı ile geniş bir açı sonrasında birleşmektedir. Doğu hattını oluşturan duvarın ise doğuya kırılarak uzantısını sürdürdüğü görülmektedir. Bu noktadan hareketle geçit yolunun yaklaşık olarak 20 m. kuzeydoğu istikametinde uzandığı tespit edilmiş olup bu noktadan sonra geçit yolunun doğuya kırılarak yerleşim içine doğru yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Geçitten alınan ahşap örnekleri üzerinde yapılan dendrokronolojik analizler sonucu bunların esas sur duvarı üzerindeki örneklere oranla 31 yıl daha geç oldukları anlaşılmış ve devamında geçit

¹⁰⁰¹ Pelon, Tibet, 1993, 261.

¹⁰⁰² Pelon, Tibet, 1993, 261-262.

yapısının sur duvarı içine daha sonradan inşa edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Kapı yapısı ile ilgili yapılan değerlendirmelerde ise söz konusu yapının Hitit İmparatorluk Dönemi veya Hitit İmparatorluk Dönemi'nin sonuna ait olduğu öne sürülmüştür¹⁰⁰³. Ancak kapı yapısı üzerinde kullanılmış olan karbonlaşmış ahşap hatıl parçaları üzerinde yapılan dendrokronolojik çalışmalar tarihlendirmenin daha erkene çekilmesi gerektiğini göstermiştir. Burada yapılan dendrokronolojik analizler sonucunda Porsuk'un batısında yer alan kent kapısının MÖ 1549 +4/-7 aralığına tarihlenmesi gerektiği tespit edilmiştir¹⁰⁰⁴.

Geçit yapısının batı hattını oluşturan duvar esasında sur duvarının bir uzantısı iken burada yapılan düzenlemeler sonucunda duvar geçit duvarı olarak kullanılmıştır. Bu alandaki duvar örgüsünün ve ahşap örgü tekniğinin doğudaki duvardan daha farklı bir nitelik arz ettiği görülmektedir. Bu tespit aynı zamanda geçit kapısının sonradan açıldığı noktasındaki fikirleri de desteklemektedir.

Geçit yolu içerisinde yürütülen çalışmalarda koridor boyunca yoğun oranda yanık ahşap hatıl döküntüleri açığa çıkarılmıştır. Ahşap kullanımının oldukça yoğun olmasından hareketle çatı kısmının ahşaptan oluşan bir örgü ile kapatılmış olabileceği sonucuna varılmıştır¹⁰⁰⁵. Geç Tunç Çağı sonlarında meydana gelen istila ile birlikte Kapı geçidinin yakılıp yıkıldığı ve sonrasında kullanımına son verildiği anlaşılmıştır¹⁰⁰⁶.

Ulukışla yakınlarında yer alan Zeyve (Porsuk) Höyük, sahip olduğu konum sayesinde stratejik bir öneme sahiptir. Höyük, bulunduğu noktada Orta Anadolu'yu Kizzuwatna, Suriye-Mezopotamya topraklarına bağlamaktaydı. Hititler, burada kurdukları tahkimli bir yerleşme ile birlikte Gülek geçidini denetim altında tutmayı amaçlamışlardır¹⁰⁰⁷. Bu sayede güneydeki Toroslardan ve Kizzuwatna Ülkesi'nden gelebilecek saldırılara karşı Niğde Ovası'nı koruma altında tutmuşlardır.

Orta Anadolu-Suriye-Mezopotamya arası geçişi kontrol etmesi dışında ayrıca Zeyve Höyük'e önem kazandıran bir diğer unsur ise yer altı madenlerine olan yakınlığıdır. Yerleşme Orta Toros silsilesini oluşturan Bolkar Dağları'na yakın bir noktadadır. Bolkar Dağları'nda bulunan kurşun ve gümüş yatakları da dikkate alındığında yerleşmenin bu

¹⁰⁰³ Pelon, O. (1992). "Quatre campagnes à Porsuk (Cappadoce Méridionale) de 1986 à 1989".

Syria 69, 340.

¹⁰⁰⁴ Mielke, 2006, 86-87.

¹⁰⁰⁵ Pelon, Tibet, (1993), 261., Tibet, A. (1992). "Porsuk 1990 Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 13 (1), 353-355.

¹⁰⁰⁶ Yıldırım, B. Gates. M-H. (2007). "Archaeology in Turkey 2004-2005". *American Journal of Archaeology*, 111 (2), 299.

¹⁰⁰⁷ Beyer, (2006), 65., ayrıca bkz. Barat, C., Köker Gökçe, E. (2019). "Porsuk-Zeyve Höyük 2017 Yılı Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 40 (1), 506.

alandaki maden üretiminin ve temininin güvenliğinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yerleşim yerinden ele geçen kurşun ingotlar üzerinde yapılan analizler sonucunda bunların Bolkar dağlarındaki kurşun yataklarından elde edildiği sonucuna ulaşılmıştır¹⁰⁰⁸.

¹⁰⁰⁸ Yıldırım, Gates, 2007, 299., Beyer, 2006, 66.

11. SONUÇ

MÖ 17. yüzyıl ortalarında Kızılırmak kavsi içinde kurulan Hitit Krallığı, ilk yıllarında Anadolu'daki rakip krallıklar ile sık sık mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kendilerini Kuşşara soyuna dayandıran Hitit krallarının Anadolu'daki siyasi birliği kurma çabasından önce bu amaç kapsamında Pithana ve oğlu Anitta'nın önemli girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kuşşara kralı Pithana, Anadolu'daki siyasi birliği kurma politikası çerçevesinde ilk olarak Kültepe ile eşitlenen Neša kentini ele geçirmiş ve daha sonrasında Pithana veya Anitta zamanında başkent Neša'ya taşınmıştır. Yayılmacı politikanın devamı noktasında Pithana'nın oğlu Anitta'da Zalpa, Puruşhanda ve Hattuş gibi dönemin önemli güçlü merkezlerini ele geçirmeyi başarmıştır. Anadolu'da uzun süre devam eden savaş ve kaos ortamı Hitit kralı I. Hattuşili'nin siyasi birliği kurması ile kısa süreliğine de olsa son bulmuştur. Hititler'in Anadolu'da kurmayı başardığı siyasi birlik son derece kırılgan bir yapıya sahip olmuştur. Hitit krallığının fethettiği bölgelerdeki toplulukların büyük bir kısmı Hitit otoritesini kolay bir şekilde benimsememiştir. Hitit egemenliği noktasına asi bir tavır sergileyen yerel topluluklar Hitit krallığının ilk yıllarında ortaya çıkan otorite boşluğunu değerlendirerek sık sık isyan girişiminde bulunmuşlardır. Krallık içindeki düşman toplulukların yanı sıra Hitit Krallığı'nın etrafını saran düşman krallıkların da Hitit Ülke güvenliği kapsamında ciddi bir tehdit oluşturduğu anlaşılmaktadır. Hitit Krallığı bu tehlikeler karşısında savunmaya elverişli bir coğrafyada yer alan Hattuşa'yı krallığın merkezi olarak benimsemiştir¹⁰⁰⁹.

Başkent Hattuşa'nın krallığın merkezi olarak seçilmesi sonrasında yerleşme üzerinde büyük ölçekli imar projeleri gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık olarak 190 hektarlık büyüklüğü ile Hattuşa, Hitit Krallığı'nın en büyük yerleşmesidir. Yerleşmenin güvenliği bağlamında ilk olarak coğrafyanın sunduğu avantajlardan faydalanılmıştır. Daha sonrasında etraftaki küçük ölçekli karakol tipi yerleşmeler¹⁰¹⁰ ile beraber yerleşmeyi koruma altına alan tahkimat sistemleri sayesinde savunma kurgusu daha güçlü bir pozisyona taşınmıştır. Hattuşa, yaklaşık olarak 9 km uzunluğundaki sur duvarı ile koruma altına alınmıştır. Sur duvarı arazi yapısına bağlı olarak 3,5 m. ile 8 m. arasında değişen genişlik ölçülerine sahiptir. Yukarı ve Aşağı Şehir'i çevreleyen sur duvarı yaklaşık olarak

¹⁰⁰⁹ Bryce, 2005, 36-40, 68.

¹⁰¹⁰ Czichon, R. M. (2000). "Das Hattusa/Boğazköy Surveyprojekt (Karte)". P. Matthiae., A. Enea. et al. (Editors). *Proceedings of the First International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East I.*, Roma. Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche e Antropologiche Dell'antichità, s. 273.

190 hektar büyüklüğündeki devasa yerleşmeyi dış tehditlere karşı koruma altına almaktadır. Tahkimli alanın büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda Hattuša MÖ II. bin yıl sürecinde Anadolu'nun en büyük yerleşmesi olarak ön plana çıkmaktadır¹⁰¹¹.

Devasa boyutlardaki Hattuša dışında ortalama bir Hitit kenti yaklaşık olarak 18 hektar ölçülerindedir¹⁰¹². Daha küçük ölçekli Hitit merkezleri ise yaklaşık olarak 3,5-5 hektar büyüklüğündedir¹⁰¹³. Farklı ebatlardaki yerleşmelerin pek çoğunda standart bir savunma kurgusunun benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu savunma kurgusu içinde sandık duvarlı sur sistemi ön plana çıkmaktadır. Sandık duvarlı sur sistemi üzerinde yer alan ve birbiri arasında eşit mesafelere sahip kule/bastiyon yapıları yine Hitit savunma sisteminin standart uygulamaları arasında yer almaktadır. Eski Hitit Krallığı sürecinde özellikle Boğazköy/Hattuša Aşağı Şehir kesimi ve Büyükkaya'nın kuzeydoğusundaki sur duvarları üzerinde bastiyon kullanımına rastlanmaktadır. MÖ 16. yüzyıl sonu, MÖ 15. yüzyıl başına ait olduğu düşünülen Hattuša Yukarı Şehir'in sur duvarlarında ve MÖ 16. yüzyıl sonlarında ait olan Kuşaklı/Şarišša sur duvarları üzerinde ise bastiyondan ziyade kule kullanımına önem verildiği anlaşılmaktadır¹⁰¹⁴.

Hitit savunma sisteminin kökeni noktasında yapılan çalışmalarda Konya/Karahöyük'teki tahkimat sisteminin, Hititlerin standartlaşan savunma sisteminin temellerini oluşturduğu öne sürülmektedir. M.Ö II. bin yılın başlarına tarihlendirilen Konya/Karahöyük sur duvarı kazematlı sur planına göre inşa edilmiştir. Sur duvarının uzantısı boyunca birbirleri arasında eşit mesafelere sahip bastiyon yapıları açığa çıkarılmıştır. Konya/Karahöyük'ün bastiyonlu sur planlamasının benzer örneklerine Boğazköy/Hattuša'nın Aşağı Şehir kesimindeki sur planı ile Büyükkaya'nın kuzeydoğusundaki sur planı üzerinde de rastlanmaktadır¹⁰¹⁵.

MÖ II. bin yıl başlarına tarihlendirilen sandık duvar planına sahip bir diğer tahkimat sistemi Alişar yerleşmesinde açığa çıkarılmıştır. Alişar'daki sandık bölmelerinin daha büyük ölçekli oluşu ve sur hattında kule/bastiyon kuşağına yer verilmemiş olması köken noktasında Alişar'ın uygun bir örnek olmadığını göstermektedir.

Hitit savunma sistemi Konya/Karahöyük örneği üzerinden gelişmeye başlarken benzer şekilde Konya/Karahöyük tahkimat sisteminin kökleri Anadolu'da MÖ III. bin yıla

¹⁰¹¹ Mielke, 2012, 75.

¹⁰¹² Müller-Karpe, 2004, 109-110.

¹⁰¹³ Özgüç, 2002b, 1039., Demirdelen, 2002, 85.

¹⁰¹⁴ Seeher, 2007b, 20., Seeher, 2010, 30-32., Mielke, 2018, 71-72. fig. 6.4 a-b/c-d.

¹⁰¹⁵ Seeher, 2010, 29., Mielke, 2018, 65.

tarıhlendirilen savunmalı yerleşmelere dayanıyor olmalıdır. Anadolu’da MÖ III. bin yıla ait olan yerleşmelerde sur duvarının iç yüzünde birbirleri ile bitişik olan ve sur duvarı boyunca uzanan mekan dizileri ile karşılaşmaktadır. Özellikle İç Batı Anadolu’da yer alan yerleşmelerden takip edilebilen bu yerleşim planında mekanların arka duvarı sur duvarına bitişik bir halde inşa edilmektedir. Bu uygulama ile birlikte sur duvarının direnci artırılmış ve aynı zamanda sur duvarı iç yüzünde bulunan mekan dizileri birbirinden bağımsız savunma alanları olarak da kullanılabilmiştir. MÖ III. bin yıldaki sur duvarına bitişik olan mekan dizilerinin MÖ II. bin yıl başlarında görülen sandık duvarlı sur sisteminin kökenini oluşturduğu düşünülmektedir.

MÖ II. bin yıl da Hititler tarafından standart bir savunma planı haline getirilen sandık duvarlı sur sistemi uygulamasına Levant kentlerinde de rastlanmaktadır. Hitit-Levant ilişkileri sonucunda söz konusu tahkimat sisteminin bu bölgeye Hitit etkisi bağlamında ulaştığı öne sürülmektedir. Güney Levant kentleri olan Tell Far’ah, (Güney)¹⁰¹⁶ Hazor¹⁰¹⁷, ve Tell Ta’annek’te¹⁰¹⁸ sandık duvarlı sur sistemi örneğinin bulunduğu yerleşmelerdir. Özellikle MÖ I. bin yıldaki Güney Levant örneklerinden hareketle Albright¹⁰¹⁹ ve Yadin’e¹⁰²⁰ göre Levant kentlerindeki sandık duvarlı sur sistemi Hitit etkisinin bir sonucudur. Ancak K. Suriye örnekleri dikkate alındığında MÖ II. bin yıldan önce bölgede sandık duvar uygulamasının var olduğu anlaşılmaktadır. K. Suriye’de MÖ III. bin yıl başlarında Tell Halawa B’de¹⁰²¹, MÖ III. bin yıl ortalarındaki Munbaqa’da¹⁰²² ve MÖ III. bin yılın ikinci yarısında Tilbaşar’da¹⁰²³ sandık duvarlı sur sisteminin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Hititler’den önce sandık duvarlı sur tekniği kullanmayı bilen K.Suriye yerleşmelerinin daha sonraki süreçte bu tekniği Güney Levant’a aktarmış oldukları da düşünülmektedir. K.Suriye’deki sandık duvar tekniğinin Anadolu merkezlerine aktarılmış olma ihtimali ise mümkün görünmemektedir. Nitekim Anadolu’da MÖ III. bin yıl yerleşmelerinde kazematlı sur duvarlarının prototipi olarak kabul edebileceğimiz sur duvarına dayalı mekan dizilerinin kullanımına sıklıkla rastlanmaktadır. Söz konusu planlamanın MÖ II. bin yıl başlarında Konya/Karahöyük ve Alishar örnekleri üzerinde de görüldüğü üzere daha sistemli ve daha bağımsız bir niteliğe kavuştuğu

¹⁰¹⁶ Burke, 2008, 258-259.

¹⁰¹⁷ Kempinski, 1992b, 136.

¹⁰¹⁸ Lapp, 1969, 17-22, fig. 11.

¹⁰¹⁹ Albright, 1960, 120-121.

¹⁰²⁰ Yadin 1963, 289.

¹⁰²¹ Orthmann, 1989, 88.

¹⁰²² Cooper, 2006, 79-80

¹⁰²³ Genç, 2018, 161-162, res. 4.

görülmektedir. Buradaki savunma kurgusunun MÖ II. bin yıl ortalarında Hititler tarafından benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Sandık duvarlı sur sistemi dışında poternler ve kent kapıları üzerinde yapılan araştırmalarda, kültürler arası etkileşime kanıt sunacak verilere ulaşılmıştır. Bindirme kemerli potern yapılarının erken örneklerine Hitit merkezlerinde rastlanırken, bu uygulamaya daha sonra Doğu Akdeniz’de MÖ 15-14. yüzyıla tarihlenen Ugarit poterninde ve GHIIB sürecinde Myken merkezleri olan Mykenai, Tiryns yerleşmelerinde de rastlanmaktadır. Ugarit ve Myken kentlerinde açığa çıkarılan poternlerin yapı tekniği bakımından Hitit etkileri taşıdığı görülmektedir¹⁰²⁴.

Yine benzer bir şekilde anıtsal kent kapıları üzerinde Hitit-Doğu Akdeniz kültürleri arasındaki etkileşime ışık tutacak detaylara ulaşılmıştır. Boğazköy/Hattuša’nın Aşağı Şehir Güney Kapısı¹⁰²⁵, Büyükkaya Kuzeydoğu Kapısı¹⁰²⁶, Kuşaklı/Şarišša Kuzeybatı Kapısı¹⁰²⁷, Kuşaklı/Şarišša Güneydoğu Kapısı’nın¹⁰²⁸ üç geçişli, iki kapı odalı, 6 payandalı planına Suriye-Filistin merkezlerinin Orta Tunç Çağ sürecinde oldukça sık rastlanmaktadır. Suriye tipi kapılar olarak da adlandırılan bu plan tipinin en erken örnekleri K. Suriye’deki Ebla yerleşmesinde karşımıza çıkmaktadır¹⁰²⁹. Hititler, genellikle iki geçişli, tek kapı odalı ve 4 payandalı bir düzenlemeye sahip olan kent kapısı planını benimsemişlerdir. Şu an için az sayıda olmakla beraber Hititler’deki 6 payandalı kapı planının Suriye-Filistin örneklerinden etkilenmiş olduğu düşünülmektedir.

Tahkimat unsurları kapsamında sur duvarı, hendek, yığma set, kule/bastiyon, anıtsal kent kapıları, potern gibi örnekler savunma kurgusuna sahip olan yerleşmelerin tamamında kendisine uygulama alanı bulmuştur. Savunma unsurlarının plan özellikleri kapsamında kültürler arsında oldukça farklı sayılabilecek uygulamalar ile karşılaşılmamıştır. Ancak söz konusu savunma unsurları arasında ön plana çıkan uygulamalar noktasında birbirinden farklı örnekler ile karşılaşılmaktadır.

MÖ II. bin yılda Anadolu’da ve Hitit merkezlerinde sur duvarı ile beraber bastiyon/kule düzenlemesinin ön planda olduğu bir savunma anlayışı ile karşılaşılmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde sur duvarları sandık duvarlı veya kazematlı olup, bu duvara bitişen bastiyon/kule yapıları arasında eşit mesafeler bırakılmıştır. MÖ II. bin yılda Suriye-

¹⁰²⁴ Yon, 2006, 31., Iakovidis, 1983, 8., Scoufopoulos, 1971, 53.

¹⁰²⁵ Bittel, 1957, 89.

¹⁰²⁶ Seeher, 2006a, Genel Plan. 37.

¹⁰²⁷ Mielke, 2004b, 146-172.

¹⁰²⁸ Mielke, 2004b, 146-172.

¹⁰²⁹ Gregori, 1986, 83-102.

Filistin merkezlerindeki savunma konseptinde yığma set kullanımı ön plana çıkmaktadır. Bu merkezlerdeki yığma set ölçüleri oldukça büyük boyutlara ulaşırken, yığma üzerindeki sur etkileycilikten uzak bir görünüm sergilemektedir. Myken dünyasındaki tahkimatlı kentlerde eşit mesafeler halinde uzanan bastiyon/kule düzenlemesine sık olarak rastlanılmamaktadır. Myken kentleri sur duvarı örgüsü ile ön plana çıkmaktadır. Sur örgüsünde kullanılan kiklopik taşlar farklı kültürlerdeki örneklerle oranla daha büyük ölçülerdedir.

Tahkimat sistemleri ile ilgili olarak farklı kültürler arasında farklı uygulamalar ön plana çıkmış olsa da kullanılan tahkimat unsurlarının çok uzun dönemler boyunca değişiklik göstermediği ve bu unsurların benzer şekilde kullanımlarını uzun süre devam ettirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu değişim ve gelişimin yavaş bir şekilde gerçekleşmesinin temelinde kuşatma savaşları kapsamında kullanılan silahlar ve yöntemler üzerinde kayda değer bir gelişmenin yaşanmamış olması oldukça etkili olmuştur. Silah teknolojisinin uzun dönemler boyunca değişmeden devam etmiş olduğu silindir mühürlerden, duvar resimlerinden ve duvar kabartmalarından takip edilebilmektedir. Nitekim MÖ 2400-2200 arasına tarihlenen Tell Beydar'ın silindir biçimli mühürlerinde karşımıza çıkmaya başlayan mobil savaş araçlarının farklı örneklerine MÖ I. bin yıldaki Assur duvar kabartmalarında da rastlanmaktadır¹⁰³⁰. Uzun süre boyunca savaş alanlarında etkili saldırı silahları olarak kullanılan mobil savaş araçları karşısında, yerleşmeler güvenliklerini sağlamak için yığma setler, hendekler, kalın sur duvarlarından oluşan bir savunma konsepti geliştirmişlerdir. Bunun dışında sur duvarına tırmanma, sur duvarını oyma ve kapıları tahrip etme stratejisinde yeni gelişmelerin olmaması savunma mimarisi üzerindeki gelişimin hızlı bir şekilde ilerlemesine engel olmuştur.

Tahkimat sistemlerindeki gelişimin yavaşlığı savunmalı Hitit kentleri üzerinde de izlenebilmektedir. MÖ II. bin yılda karşımıza çıkan ve Anadolu'daki Hitit egemenliği sürecinde standart bir hale gelen sandık/kazemat duvarlı sur sisteminin kökleri MÖ III. bin yıla kadar uzanmaktadır. Bu dönem içinde sur duvarlarına bitişik bir şekilde inşa edilen sivil mimari örnekleri ile oldukça sık karşılaşılmaktadır. MÖ II. bin yıl sürecine gelindiğinde koçbaşı ve kule gibi etkili kuşatma araçlarının kullanımının yaygınlaşması sonucunda kent savunma anlayışında belirgin bir kırılma meydana gelmiştir. Hayata

¹⁰³⁰ Koçbaşı ve kuşatma kulesi, mobil savaş araçları kapsamında değerlendirilmiş olup, bunların savaş alanlarında kullanımına dair bilgiler Tell Beydar yerleşmesinin MÖ III. bin yıl sonlarına tarihlendirilen silindir mühürlerinde tespit edilmiştir. Jans, Bretschneider, (1998), 179-194., Geç Assur sanatı içindeki koçbaş tasvirleri için bkz. Yadin, 1963, 406.

geçirilen yeni savunma anlayışı çerçevesinde sivil mimari ve askeri mimari birbirinden ayrılmıştır. Bunun dışında koçbaşı ve kuşatma kulelerine direnebilecek olan sandık duvarlı, kuleli sur duvarı kullanımı Hitit dünyası içinde santandart bir hal almaya başlamıştır. MÖ II. bin yıldaki savunma anlayışının büyük değişiklikler göstermeden MÖ I. bin yıl süreci içinde de kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak Hellenistik Dönem'e gelindiği büyük okların yanı sıra taş atma kapasitesine erişen mancık teknolojisi sebebi ile savunma anlayışı üzerinde ikinci bir kırılma meydana gelmiştir. Bu süreç içerisinde surlardaki taş bedenin daha yükseğe çıktığı tespit edilmiştir. Bunun dışında savunma sistemi kapsamında kullanılmış olan kulelerin daha büyük ölçülerde inşa edildiği ve bu kuleler üzerinde çok sayıda perncere aralıklarına yer verilmiş olduğu görülmektedir. Kulenin alt katlarına yer alan dar aralıklar ile pencerenin üst kesiminde bulunan pencere aralıkları Hellenistik Dönem'in etkili kuşatma araçlarından bir tanesi olan ve yaklaşık olarak 30 m. yüksekliğe ulaşan kuşatma kulelerine karşı geliştirilmiştir. Kuşatma kuleleri içine yerleştirilen ok ve taş fırlatabilen mancınıklar savunma savunma anlayışının değişmesinde etkin bir rol oynamıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda Anadolu'da Hellenistik Dönem'de Diocaesarea, Canytalıs/Kanytellis, Myra, Asos, Perge'de karşımıza çıkan çok katlı kule yapılarının savunma sistemlerinde yaşanan değişime örnek teşkil ettiği görülmektedir¹⁰³¹.

Hititler, güvenlikleri noktasında sadece tahkimatlı kentlerden oluşan bir savunma modeli ile sınırlı kalmamıştır. Kent savunması dar bir alanın güvenliğini sağlarken krallık egemenliğinin ve sınırlarının korunması konusunda daha farklı politikalara ihtiyaç duyulmuştur. İsyan eden kent halkının tümünden veya kısmen yerleşme yerlerinden koparılıp başka alanlara sürgün edilmeleri ülke güvenliği kapsamında uzun süre uygulanmış olan politikalardan bir tanesidir. Bunun dışında sınırlara gözetleme kuleleri kurma, sınır bölgelerine askeri valiler atama, geçiş bölgelerinde tampon bölgeler oluşturma ve vasal krallıklar ile hanedanlar arası politik evlilikler gerçekleştirme Hititler'in ülke savunması kapsamında uyguladığı politikalar arasında yer almaktadır.

Egemen otoriteye isyan eden toplulukların, bulundukları alanlardan başka bölgelere sürülmeleri farklı krallıklar arasında çağlar boyunca uygulanmış olan bir güvenlik politikasıdır. Yakındoğu krallıkları içinde oldukça sık olarak kullanılmış olan sürgün politikasının Hitit Krallığı tarafından da uzun süre kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰³¹ Obert, J. (2013). "The Development of siege warfare in Classical Antiquity". *Ancient Planet Online Journal*, 5, 38-53., Campel, D. B. (2003) *Greek and Roman Artillery 399 BC-AD 363*. Oxford: Osprey Publishing, 8., Cumo, S. (2004). "The Sinews of War: Ancient Catapults". *Science*, 303, 771,772., Nossov, K. (2009). *Greek Fortifications of Asia Minor 500-130 BC, From the Persian Wars to the Roman Conquest*. Oxford: Osprey Publishing, 13, 24.

Hitit Krallığı'nda bu politikanın ilk örneklerine krallık sınırları içinde rastlanırken sınırların Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyılarına kadar uzanması ile birlikte sürgün politikasının çok uzaktaki krallıklar üzerinde de uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır. Hitit krallığı sınırları içindeki ilk sürgün politikası I. Hattuşili dönemi'nde uygulanmıştır. Hitit yazılı metinlerinde I. Hattuşili dönemi'nde ülke sınırları içinde bulunan Ul(lam)ma kentinin de dahil olduğu bir isyan hareketinden bahsedilmektedir. I. Hattuşili tarafından bastırılmış olan isyan hareketi sonrasında bu eyleme karışan Ul(lam)ma kenti sakinlerinin tamamı yerleşim yerlerinden kopartılmış ve buradaki topluluklar krallık sınırları içindeki farklı alanlara yerleştirilmişlerdir¹⁰³².

Hitit otoritesine boyun eğmeyenler üzerinde uygulanan nüfustan arındırma politikasının I. Hattuşili'den önce kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kuşşara Kralı Anitta'nın başarıya ulaşan Hattuş kuşatması sonrasında metinlerde kent halkının yerleşmeden toplu bir şekilde sürgün edildiği ve bu alanın tekrardan yerleşime yasaklanmış olduğu bilgisi verilmektedir¹⁰³³. Anitta'nın yasaklamasına rağmen son dönem kazıları sayesinde Hattuş kentinin tamamen terk edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Hattuş tekrardan yerleşime açılmış olup Geç Tunç Çağ sürecinde dönemin önemli kentlerinden biri haline gelecektir. Ancak aynı durum Ul(lam)ma için geçerli olmamıştır. Ul(lam)ma'nın işgal edilip yerleşime yasaklanması sonrasında yazılı metinlerde adına bir daha rastlanmaması bu merkez üzerinde yürütülen politikanın başarıya ulaştığını göstermektedir.

Hititler'in uyguladığı nüfus politikasının temelinde düşman grupları sayısal olarak zayıflatmak yatmaktadır. Kısmen veya tamamen sürgün edilen kentin tekrardan Hitit otoritesi karşısında ayaklanmayacak bir duruma getirilmesi amaçlanmıştır. Ele geçirilen kent halkının başkent Hattuşa'da veya diğer Hitit kentlerinde yürütülen imar faaliyetlerinde kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Esir tutulan insan toplulukları, büyük ölçekli imar faaliyetleri dışında aynı zamanda tarım ve ordu kapsamında da insan kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

I. Šuppiluliuma, II. Murşili, III. Hattuşili döneminde krallık otoritesini sağlamlaştırma bağlamında nüfustan arındırma veya nüfusu azaltma politikasının yoğun bir şekilde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu politika özellikle Kaška sınırları etrafında ve Arzawa Ülkesi üzerinde uygulanmıştır. Nüfustan arındırma veya nüfusu

¹⁰³² Collins, 1998, 17.

¹⁰³³ Bryce, 2005, 38.

azaltma politikası dışında terk edilen, alanları tekrardan yerleşime açmaya dönük yapılan çalışmalar da yine güvenlik politikaları kapsamında oldukça sık kullanılan uygulamalardan bir diğeridir. Yeniden yerleşime açma politikası özellikle Kaşka sınırları civarında yer alan yerleşmeler üzerinde uygulanmıştır. Bu alanlarda yaşanan Kaşka saldırıları sonrasında yerleşmelerde istikrarın sağlanamaması ve bunun sonucunda da yerleşimcilerin güvenlik kaygıları sebebi ile alanlarını terk etmeleri bölgedeki Hitit güvenliğini tehlikeye atmaktadır.

İnsan topluluklarının bölgeden çekilmesi sonucunda tarımsal üretimin düşmesine bağlı olarak bu alanlardaki garnizon tipi yerleşmelerin beslenme sıkıntısı ortaya çıkıyordu. Ayrıca Hitit otoritesine bağlı yerleşmelerdeki nüfus sayısının azalması bölgedeki Hitit varlığını zayıflatmakta ve bu durum Hitit karşıtı oluşumlar için uygun bir hareket alanı yaratmaktadır. Ortaya çıkan zafiyetin üstesinden gelmek için boşaltılan yerleşim yerlerine sıklıkla yeni yerleşimciler getirilmektedir. Bu politikanın III. Hattuşili dönemi'nde daha etkili bir şekilde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır III. Hattuşili kuzeydeki bölgeleri yeniden yerleşime açarken daha önceki uygulamaların aksine yerleşmenin asıl sahiplerini bu alanlara taşımaya özen göstermiştir¹⁰³⁴.

Hitit Krallığı'nın sınır güvenliği noktasında ön planda tuttuğu uygulamalardan biri de sınır boylarında gözetleme kuleleri ve garnizon kentleri inşa etme politikasıdır. Özellikle Kaşka toplulukları gibi sürekli hareketli olan ve sınırda sürekli olarak zafiyet yaratan topluluklar karşısında gözetleme kuleleri ve garnizon kentlerine sınırdaki güvenliği tesis etme görevi verilmiştir. Hititler'in, I/II. Hantili, I. Šuppiluliuma ve II. Murşili döneminde Kaşka sınırlarına gözetleme kuleleri ve sınır karakolları inşa etmeye önem verdikleri anlaşılmaktadır. Hititler uzak bölgelerdeki yönetimi ve krallık otoritesini güçlü kılmak için sınır yerleşimlerine *BEL-MADGALTİ* olarak adlandırılan Askeri Valileri görevlendirmişlerdir¹⁰³⁵.

Hititler, sınır güvenliği kapsamında sınır karakolları ve gözetleme kuleleri dışında ayrıca oluşturdukları tampon bölgeler ülke ile güvenliğinin korunmasını amaçlamışlardır. Hititler'in kuzey, kuzeydoğu ve güneybatı sınırlarında tampon bölge uygulamasının ilk örnekleri ile karşılaşılmalıdır. Hitit yazılı metinlerinde KUR^{URU}UGU^{TI}, olarak adlandırılmış olan Yukarı Ülke, Hititler açısından önemli bir idare merkezidir. Yukarı Ülke, kabaca Sivas ilinin bulunduğu coğrafyada yer almakta olup bu bölge yüksek ve

¹⁰³⁴ Bryce, 1986-1987, 92.

¹⁰³⁵ Beal, 1992, 428-429., Murat, 2016, 31., Dinçol 1982, 37.

dağlık arazi yapısı ile öne çıkmaktadır¹⁰³⁶. Yukarı Ülke, kuzeydeki Kaška ve kuzeydoğudaki Azzi-Hayaša tehdidine karşı ülke güvenliğini korumakla yükümlüdür. Bu bağlamda Yukarı Ülke karşı saldırının ilk göğüslediği yer olması dışında ayrıca Kaska ve Azzi-Hayaša Ülkesi'ne karşı yapılacak olan seferlerde Hitit ordusu için üs olma özelliği taşımaktadır. Yukarı Ülke'nin kuzey sınırı üzerinde yer alan Maşat/Tapikka kenti Hititler'in bu bölge içindeki önemli garnizon kentlerinden biridir. Yukarı Ülke sınırları içinde yer alan Kayalıpınar/Şamuha yerleşmesi de sınır güvenliği konusunda Hititler'in stratejik öneme sahip olan bir diğer merkezidir.

Hitit yazılı metinlerinde KUR^{URU} ŞAPLITI olarak geçen Aşağı Ülke, Hititlerin bir diğer tampon bölgesidir. Konya Ovası içinde yer alan Aşağı Ülke¹⁰³⁷, Hitit Krallığı'nın güneybatı sınırında yer alan Arzawa tehlikesine karşı kullanılmıştır. Aşağı Ülke sınırları içinde yer alan Şallapa'nın Batı Anadolu'ya ulaşım sağlayan önemli bir geçiş güzergahı üzerinde yer aldığı düşünülmektedir. Söz konusu kentin lokalizasyonu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır¹⁰³⁸. Hitit yazılı metinlerinde karşımıza çıkan Şallapa'nın bir garnizon kenti olduğu ve Arzawa'ya karşı yapılan seferlerde hareket noktası olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hitit metinlerinde II. Murşili'nin Arzawa seferi sırasında Kargamış kralının getirdiği birlikler ile Şallapa'da bulunduğu belirtilmektedir. Bir başka örnekte ise III. Hattuşili'nin Batı Anadolu'daki Hitit çıkarlarını tehdit eden Piyamaradu'ya karşı gerçekleştirdiği sefer sırasında ordusu ile beraber Şallapa'da konakladığından bahsedilmektedir¹⁰³⁹.

Hititler'in Batı Anadolu kaynaklı tehditler karşısında çekirdek ülkenin güvenliğini sağlama noktasında Aşağı Ülken'in sunduğu olanaklar ile sınırlı kalmamıştır. Aşağı Ülke güneybatı sınırındaki hareketliliği kontrol altında tutarken batı sınırının güvenliği noktasında Wiluša Krallığı'nın konumu Hitit güvenliği için oldukça önemlidir. Wiluša Krallığı, Porsuk Vadisi'ni kontrol eden bir konum üzerinde yer almaktadır. Bu sebeple Hitit Krallığı'nın Wiluša krallığı ile iyi ilişkiler kurmak sureti ile güzergah güvenliğini garanti altına almaya çalıştığı iddia edilmektedir. Porsuk Vadisi güzergahının kontrol altında tutulmaması durumunda Polatlı Ankara istikameti üzerinden Hitit çekirdek ülkesinin güvenliği tehdit edilebilmektedir. Bu sebeple Hitit Krallığı'nın Porsuk Vadisi güzergahını kontrol altında tutmaya önem verdiği anlaşılmaktadır.

¹⁰³⁶ Bryce, 1986-1987, 89

¹⁰³⁷ Garstang, Gurney, 1959, 95

¹⁰³⁸ Şallapa konumu ile ilgili tartışmalar için bkz. s. 165-166.h

¹⁰³⁹ Ünal, 2003a, 27., Güterbock, 1983, 135., Bryce, 2005, 194., Bryce, 2003c, 194.

Hititler'in imparatorluk halini almaya başlaması ile birlikte geniş sınırlara ulaşan hakimiyet alanını elde tutmak için tampon bölge oluşturma politikası artarak devam etmiştir. Tampon bölge olarak kullanılan alanlardan bir diğeri güneydeki Kizzuwatna Krallığı'dır. Kizzuwatna Krallığı Hititler'i Hurri yayılımına karşı koruyan bir tampon bölgedir. Kizzuwatna yönünden gerçekleşecek saldırıların engellenmesi noktasında bölgedeki geçitlerin Hitit denetimi altında tutulması hayati bir öneme sahipti. Kizzuwatna'da bulunan iki geçit aracılığı ile Orta Anadolu'ya ulaşım mümkün olabilmektedir. Söz konusu geçitlerden ilki batıda yer almaktadır. Bu geçit Göksu Vadisi aracılığı ile Akdeniz'i, Orta Anadolu'ya bağlamaktadır. Batı geçidi üzerinde yer alan Kilisetepe'nin geçidin güvenliğinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Mersin'in Mut ilçesinde yer alan Kilisetepe dışında şu ana kadar yapılan çalışmalarda Silifke, Mut civarında MÖ II. bin yıla tarihlenen başka bir yerleşim yeri bulunamamıştır. Bu bağlamda Kilisetepe'nin geçit güvenliği noktasında oldukça önemli bir pozisyona sahip olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁴⁰.

Kizzuwatna'dan Orta Anadolu'ya giriş sağlayan bir diğer geçit ise doğuda yer alan Gülek Geçidi'dir. 'Kilikya Kapıları' olarak da bilinen geçidin çıkışında, Güney Kapadokya kesiminde bulunan Porsuk ve Kınık yerleşmeleri Hitit Krallığı tarafından güzergahın güvenliğinden sorumlu tutulan diğer yerleşmeler arasında yer almaktadır.

Hititler doğu sınırlarını kontrol altında tutmak amacıyla bu alanda kritik pozisyonlarda bulunan yerleşmelere özel önem göstermiştir. Bu yerleşmeler arasında yer alan İmikuşağı, Norşuntepe ve Arslantepe gibi merkezler Hitit Krallığı'nın güvenliği noktasında Fırat Irmağı'nın geçiş hatlarını kontrol altında tutmaktadır.

Aşağı Ülke, Yukarı Ülke, Kizzuwatna ve İşuwa'daki geçiş güzergahının güvenliğinden sorumlu olan yerleşme örneğinin bir benzerine Kızılırmak Nehri üzerinde rastlanmaktadır. Kızılırmak Nehri'nin geçilebildiği bir alan üzerine kurulan Büklükale yerleşmesi Hitit çekirdek ülkesinin güvenliği açısından nehir geçişini kontrol etmekte olup, söz konusu yerleşme Hitit Krallığı açısından stratejik bir öneme sahiptir¹⁰⁴¹.

Kizzuwatna Krallığı dışında Hurri-Mitanni yayılımına karşı kullanılan bir diğer tampon bölge ise doğuda yer alan İşuwa Krallığı'dır. I. Şuppiluliuma dönemi'nde Hurri-Mitanni Krallığı'nın ele geçirilmesi ile Hurri tehlikesi bertaraf edilmiştir. Ancak I. Adad – Nirari (1305-1274) I. Salmanassar (1274-1244) önderliğinde genişleyen Assur Krallığı

¹⁰⁴⁰ Seeher, 2011, 382.

¹⁰⁴¹ Matsumura, 2013, 274.

karşısında bu sefer Hurri-Mitanni Krallığı tampon bölge olarak kullanılmıştır. Son olarak Doğu Akdeniz'deki Amurru Krallığı ise Hitit sınırlarını Mısır tehdidi karşısında koruyan bir diğer tampon bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tampon bölgeler Hitit sınırlarını koruyan uygulamalar olup bu bölgelerde bulunan vasal kralların Hititler tarafından yerel halktan seçilmesine önem verilmiştir. Zira Hattuša'dan gönderilen yöneticiler karşısında iç muhalefetin birleşerek Hitit çıkarlarını tehlikeye sokabileceği öngörülmektedir. Bu durumun yaşanmaması için bölgedeki yönetici kesim arasından Hitit politikaları ile uyumlu bir vasal kral tayin edilmektedir. Ayrıca vasal krallar ile evlendirilen Hititli prensesler sayesinde krallık üzerindeki Hitit denetimi arttırılmak istenmiştir. Hititler, saraya gönderdikleri Hitit prenseslerinin birinci eş olarak kabul edilmelerini istemişlerdir. Bu sayede kan bağına dayalı güçlü ve güvenli ilişkiler kurmayı amaçlamışlardır¹⁰⁴².

Hitit Krallığı, yıkılışa kadar sınır güvenliğini korumak için oldukça yoğun bir mücadele yürütmüştür. Sınırdan alınan tüm önlemlere rağmen krallığın zayıflaması ile doğru orantılı bir şekilde sınır güvenliği de istikrarsız bir hal almıştır. Ayrıca Hitit Krallığı'nın etrafını saran düşman ülkeler üzerinde kesin hakimiyet sağlanamaması aynı zamanda sınır ve ülke güvenliği için her daim bir tehdit oluşturmuştur. Bu istikrarsız ortam içerisinde Hititler güçlü savunma hatlarına sahip korunaklı yerleşmeler inşa etmeye özen göstermişlerdir.

Hitit yazılı metinlerinde korunaklı Hitit yerleşmelerinin kent halkı üzerinde oldukça önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hitit metinlerinde yer alan "*Happiria*" ve "*HUR.SAG*" kavramları Hititler'in güvenlik algısına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Hititli yerleşimciler surlu yerleşmeleri barışın ve huzurun hüküm sürdüğü alanlar olan "*Happiria*" olarak tanımlarken sur duvarı dışında kalan bölgeyi ise savaş ve kaosun hüküm sürdüğü alanlar olan "*HUR.SAG*" olarak tanımlamışlardır¹⁰⁴³. Yerleşme sakinleri etrafı surlar ile çevrili olan yerleşmeler içinde kendilerini güvende hissederken benzer durum sur dışındaki alanlar için geçerli olmamıştır. Sur dışındaki alanlar her ne kadar krallık sınırları içinde yer alıyor olsa da Hititler'e göre bu alanlar içinde kötülük ve tehlike kol gezmektedir. Hitit düşünce dünyasında surlu yerleşmelere karşı duyulan güven hissi krallık sınırları içinde mutlak bir otoritenin tesis edilememiş olduğunu göstermektedir.

¹⁰⁴² Bryce, 2005, 49.

¹⁰⁴³ Beckman, G. (1999). "The City and the Country in Hatti". V. Hass, H. Kühne, et al. (Herausgegeben), *Landwirtschaft im Alten Orient*. Berlin. Dietrich Reimer Verlag, PP. 161-165.

Nitekim krallığın dört bir yanını kuşatan düşman ülkeler ile içerideki Hitit karşıtı oluşumlar krallığın bölgedeki iktidarını sık sık sarsmaktadır.

Hitit Krallığı'nın başarılı krallarından biri olan I. Hattuşili döneminde K. Suriye'de elde edilen başarılarla rağmen ülke sınırları içindeki Nenešša ve Ul(lam)m kentleri Hitit otoritesine karşı isyan girişiminde bulunmuştur. Bunun dışında I. Murşili döneminde K.Suriye'de kazanılan toprakların tamamı kralın suikasta kurban gitmesi ile birlikte çok hızlı bir şekilde kaybedilmiştir. I. Hantili dönemi'nde, Hantili'nin eşi ve çocukları Hurriler tarafından krallığın egemenlik sınırları içinde katledilmiştir. Ayrıca MÖ 14. yüzyıl başlarına tarihlenen ve kral III. Tuthaliya döneminde yaşandığı düşünülen istila dalgası sonucunda Hitit Krallığı, yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. I. Šuppiluliuma iktidarının sonlarında ve II. Murşili iktidarının başlarında yaşanan veba salgını sonrasında Hitit Ülkesi'nde yine benzer isyan girişimleri ile karşı karşıya kalmıştır. Hitit Krallığı, varlığı boyunca bu isyan ve istila girişimleri ile sık sık mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu kaos ortamı içinde tahkimatlı yerleşmeler Hitit düşünce dünyasında huzurun, barışın ve güvenliğin hüküm sürdüğü alanlar olarak tasvir edilmesinde önemli rol oynamış olmalıdır.

Bu noktadan hareketle Hitit kentlerini kuşatan sur duvarları dışındaki bölgenin güvenlik ve kontrol noktasında tatmin edici bir yapıda olmadığı anlaşılmaktadır. Yerleşme sakinleri ülke içinden ziyade kentleri kuşatan surlu yerleşmeleri daha güvenli yaşam alanları olarak kabul etmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Akdeniz, E. (2004). Kuşadası, Kadıkalesi Kazısında bir Hitit Heykelciği. *Olba*, 9, 21-56.
- Akdeniz, E. (2006). ‘‘II. Murşili’nin Arzawa Seferi ve Tarihi Coğrafya Açısından Bazı Öneriler’’. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, 2006/1, (7), 15-38.
- Akok, M. (1979). ‘‘Alaca Höyük Son Dönem Arkeolojik Çalışmalarla Açığa Kavuşturulan Yapı Tekniği ve Mimari Gerçekler’’. *Türk Tarih Kongresi (Ankara, 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler*. 8 (1), 107-113.
- Albright, W, F. (1935). ‘‘Palestina in the Earliest Historical Period’’, *Journal of the Palestine Oriental Society*, 15, 193-234,
- Albright, W. F. (1960). *Archaeology of Palestine*. Baltimore. Penguin Books.
- Alkım, U. B. (1972). ‘‘Tilmen ve Kırıskal Höyük Kazıları 1970’’. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 19 (2), 39-50.
- Alkım, U. B. (1974a). *Yesemek, Taşocağı ve Heykel Atölyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Alkım, U. B. (1974b). ‘‘Tilmen Höyük Kazısı ve Samsun Bölgesi Araştırmaları’’. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 21 (2), 23-30
- Alp, S. (1947). ‘‘Hitit Kralı IV. Tuthaşa’nın Askeri Fermanı’’. *Belleten*, 11 (43), 383-402.
- Alp, S. (1957). ‘‘Karahöyük Kazısı’’. *Belleten*, 21 (84), 660-662.
- Alp, S. (1959). ‘‘Karahöyük Kazısı’’. *Belleten XXIII* (92), 691-692.
- Alp, S. (1991). *Hethitische Briefe aus Maşat-Höyük*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alp, S. (1995). ‘‘Bronz Tablet ve Tarhuntaşa Kentinin Yeri’’. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 11-27.
- Alp, S. (2002). *Hitit Çağında Anadolu, Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. Ankara: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu Yayınları,
- Alparslan, M., Doğan-Alparslan, M. (2015). ‘‘The Hittites and Their Geography Problems: Problems of Hittite Historical Geography’’. *European Journal of Archaeology*, 18 (1), 90-110.
- Alparslan, M. (2017). ‘‘The Upper Land: Borders of a Political and Geographical Landscape’’. M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Bümleri Enstitüsü, pp. 177-183.
- Alpman, A. (1983). ‘‘Hurriler’’. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14 (25), 283-313.

- Alvaro, C. (2012). "The Topography and Architecture at Arslantepe During the Second and First Millennia B.C: Reconsidering more than 100 Years of Researches". *Origini*, 34, 345-360.
- Andrae, W. (1913). *Die Festungswerke von Assur, Tafelband*. Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Arslantürk, N. (2014). "İşuğa Memleketi Üzerine Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 59-133.
- Arık, R. O. (1937). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı, 1935'teki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arık, R. O. (1937). "Alaca Höyük Hafriyatının İlk Neticeleri", *Belleten*, 1 (1), 210-221.
- Astour, M. C. (1989). *Hittite History and Absolute Chronology of the Bronze Age*. Partille: Astroms: Forlag.
- Baffi, F. (2014). "The Defences at Tell Tuqan in the 2nd Millennium B. C.". F. Baffi, R. Fiorentino and L. Peyronel (Editors), *Tell Tuqan Excavations and Regional Perspectives: Cultural Developments in Inner Syria from the Early Bronze Age to the Persian/Hellenistic Period*. Galtino. Congedo, pp. 163-188.
- Barat, C., Köker Gökçe, E. (2019). "Porsuk-Zeyve Höyük 2017 Yılı Kazısı". *Kazi Sonuçları Toplantısı*, 40 (1), 505-516.
- Barjamoviç, G. (2010). "Sites, Routes, and Historical Geography in Central Anatolia". In I. Singer (Editor). *İpamati Kistamati Pari Tumatimis: Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*. Tell Aviv. Emery and Claire Yass Publications in Archaeology, pp. 10-25.
- Barjamovic, G. (2011) *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Baykal-Seeher, A., Seeher, J. (2007). "Tunç Çağı'nda Kent Savunması: Hattusa'da Hitit Surunun Rekonstrüksiyonu". G. Umurtak, Ş. Dönmez, A. Yurtsever. (Editörler). *Refik Duru'ya Armağan*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 199-211.
- Beal, R. H. (1986) . "The History of Kizzuwatna and the Date of the Sunassura Treaty". *Orientalia*, 55 (4), 424-445.
- Beal, R. H. (1992). *The Organisation of the Hittite Military*. Heidelberg. Carl Winter.
- Beal, R. H. (1995). "Hittite Military Organization". In J. M. Sasson, (Editor). *Civilizations of the Ancient Near East*, (1), New York. Charles Scribner's Sons, pp. 545-554.
- Beckman, G. (1995). "The Siege of Ursu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography". *Journal of Cuneiform Studies*, 47, 23-34.
- Beckman, G.(1996). *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta: Scholars Press.

- Beckman, G. (1999). "The City and the Country in Hatti". V. Hass, H. Kühne, et al. (Herausgegeben), *Landwirtschaft im Alten Orient*. Berlin. Dietrich Reimer Verlag, PP. 161-170.
- Beckman, G. M., Bryce, T., Cline, E. (2011). *The Ahhiyawa Texts.*, In J. L. Theodore (Editor). Atlanta. Society of Biblical Literature.
- Behm-Blancke, M. R. (1988). "1986 Yılı Hassek Höyük Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 9 (1), 71-78.
- Beyer, D. (2006). "Zeyve Höyük (Porsuk)" The Excavations 2004" *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27 (2), 65-72.
- Beyer, D. (2009). "Zeyve Höyük (Porsuk 2007)". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30 (2), 385-392.
- Beyer, D. (2011). "Zeyve Höyük Porsuk Excavations in 2009". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 (4), 394-402.
- Beyer, D., Chalier, I., Laroche-Traunecker., Lebreton, S., Patrier, J., Tibet, A. (2006). "Zeyve Höyük (Porsuk): Rapport Sommaire sur la Campagne de Fouilles de 2005". *Anatolia Antiqua*, XIV, 205-244.
- Bier, C. M. (1973). "The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970 Preliminary Report Part II: The Fortification Wall". *Journal of Near Eastern Studies*, 32 (4), 424-434.
- Bittel, K. (1957). "Untersuchungen in der Altstadt". *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 89, 6-25.
- Bittel, K. (1970). *Hattusha, The Capital of The Hittites*, New York, Oxford University Press.
- Bittel, K. (1976). *Die Hethiter*. Munchen, Verlag.
- Bossert, T. H. (1946). *Asia*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Bozgun, Ş. (2017). "CTH 89: Çivi Yazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I)". *Archivum Anatolicum*, 11 (1), 29-74.
- Bradford, A. S. (2001). *With Arrow, Sword and Spear, A History of Warfare in the Ancient World*. London: Praeger Publisher.
- Brandau, B., Schickert, H. (2003). *Hittiter. Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*. (Çev. N. Mertoğlu). Ankara: Arkadaş Yayınları. (Eserin Orjinali 2001'de Yayınlandı).
- Brian, A. (1984). "The Triple Arhed Gate of Laish at Tel Dan" *Israel Exploration Journal*, 34, (1), 1-19.
- Brian, A. (1981). "The Discovery of the Middle Bronze Age Gate at Dan" *Biblical Archaeologist*, 44(3), 139-144.

- Brown, M., Wilkinson, T. J. (2017). ‘‘The Euphrates States and Elbistan: Archaeology’’. M. Weeden and L. Z. Ullmann (Editors.), *Hittite Landscape and Geography*. Leiden. Brill, pp. 146-158.
- Bryce, T. (1974a). ‘‘Some Geographical and Political Aspects of Mursulis’ Arzawan Campaign. *Anatolian Studies*, 24, 103-116.
- Bryce, T. (1974b). ‘‘The Lukka Problems and Possible Solution’’. *Journal of Near Eastern Studies*, 33 (4), 395-404
- Bryce, T. (1986). ‘‘Madduwatta and Hittite Policy in Western Anatolia’’. *Historia*, 35 (1), *Zeitschrift für Alte Geschichte*. 1-12.
- Bryce, T. (1986-1987). ‘‘The Boundaries of Hatti and Hittite Border Policy’’. *Tel-Aviv*, (13-14), 85-102.
- Bryce, T. (1989). ‘‘The Nature of Involvement in Western Anatolia’’. *Zeitschrift für Alte Geschichte, Historia*, 38, 1-21.
- Bryce, T. (1992). ‘‘Lukka Revisited’’. *Journal of Near Eastern Studies*, 51 (2), 121-130.
- Bryce, T. (2002). *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press.
- Bryce, T. (2003a). ‘‘History’’. In H. C. Melchert (Editor), *The Luwians*. Leiden. Brill, pp. 27-124.
- Bryce, T. (2003b). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bryce, T. (2003c), *Letters of the Great Kings of The Ancient Near East, The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*. New York: Routledge.
- Bryce, T. (2003d). ‘‘Relations Between Hatti and Ahhiyawa in the last Decades of the Bronze Age’’. G. Beckman, R. Beal, G. McMahon, (Editors), *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner, Jr. on the Occasion of His 65th Birthday*. Indiana. Eisenbrauns, pp. 59-72.
- Bryce, T. (2005). *The Kingdom of Hittites*. New York: Oxford University Press.
- Bryce, T. (2011a). ‘‘The Late Bronze Age in the West and the Aegean’’. S. R. Steadman and G. McMahon. (Editors), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. New York. Oxford University Press, pp. 363-375.
- Bryce, T. (2011b). ‘‘Tarih’’. (Çev. B. Baysal ve Ç. Çıdamlı). Melchert, H. C. (Editör). *Anadolu’nun Gizemli Halkı Luviler* (İkinci Baskı). İstanbul. Kalkedon Yayınları. (Eserin Orjinali 2003’te yayımlandı). s. 41-116.
- Bryce, T. (2011c). ‘‘Hittite State and Society’’. H. Genz and D. P. Mielke. (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers, pp. 85-98.
- Bryce, T. (2018). ‘‘ The Annals and Lost Golden Statue of the Hittite King Hattusili I’’. *GEPHYRA*, 16, 1-12.

- Bunimovitz, S. (1992). "The Middle Bronze Age Fortifications in Palestine as a Social Phenomenon". *Tel Aviv*, 19 (2), 221-234.
- Burke, A. A. (2004). *The Architecture of Defense: Fortified Settlements of The Levant During The Middle Bronze Age*. Unpublished Doctor of Philosophy Thesis, University of Chicago, Chicago, Illinois.
- Burke, A. A. (2008). *Walled up to Heaven, The Evolution of Middle Bronze Age Fortification Strategies in the Levant*, Indiana: President and Fellows of Harvard College.
- Burney, C. (2004). *Historical Dictionary of the Hittites*. Oxford: The Scarecrow press.
- Campel, D. B. (2003) *Greek and Roman Artillery 399 BC-AD 363*. Oxford: Osprey Publishing.
- Campbell, E. F. (2002). *Shechem III: The Stratigraphy and Architecture of Shechem/Tel Balatah*, (I). Boston: American Schools of Oriental Research.
- Canby, J. V. (1969). "Some Hittite Figurines in the Aegean". *Hesperia*, 39, 141-149.
- Cancik-Kirschbaum, E. (2002). "Mücadele ve Barış İçinde Bir Arada Var olma: Hattuşa ve Kuzey Mezopotamya Devletleri Mitanni ve Assur". J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 514-517.
- Castellano, L., D'Alfonso, L. (2017). "Kınık Höyük'te Yeni Bulgular Işığında: Hitit Çağı'ndan Post-Hititler'e Geçişte Ekonomi ve Tarımsal Üretim". *Arkeoloji ve Sanat*, 154, 71-82.
- Cinieri, V., D'Alfonso, L., Morandotti, M. (2014). "Building Techniques of Fortified Structures in Kınık Höyük Archaeological Excavations (Turkey)". F. Penna and M. Chavez. (Editors), *9th International Conference on Structural Analysis of Historical Constructions*. Mexico. CRC Press, pp. 1-14.
- Cline, E. (1991a). "A Possible Hittite Embargo Against the Mycenaeans". *Historia*, 40, 1-9.
- Cline, E. H. (1991b). "Hittite Objects in the Bronze Age Aegean". *Anatolian Studies*, 41, 133-143.
- Cline, E. H. (1996). "Aššuwa and the Achaeans: The "Mycenaean" Sword at Hattuša and its Possible Implications". *The Annual of the British School at Athens*, 91, 137-151.
- Collins, B. J. (1998). "Hattusili I, The Lion King". *Journal of Cuneiform Studies*, 50, 15-20.
- Collins, B. J. (2007). *The Hittites and Their World*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Collon, D. (1987). *First Impressions Cylinder Seals in the Ancient Near East*. London: British Museum Press.

- Cooper, L. (2006). *Early Urbanism on the Syrian Euphrates*. New York. Routledge.
- Crasso, D. (2008). "The Location of Ankuwa and The Geographic Connections with the Hittite Capital and the neighbouring towns". K. Strobel (Editors), *New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millenium B.C.* Fienze. Logisma editöre, pp. 87-129.
- Crowley, J. (2008) "Mycenaean art and Architecture". In C. Shelmerdine (Editor), *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*. Cambridge. Cambridge University Press, pp. 258-288.
- Cumo, S. (2004). "The Sniews of War: Ancient Catapults". *Science*, 303, 771-772.
- Czichon, R. M. (2008). "Oymaağaç Höyük Kazısı". *Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yıl Anısına, Türkiye Arkeolojisi*. Ankara. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 191.
- Czichon, R. M. (2010). "Nerik-Zalpa". *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 18, 58-65.
- Czichon, R. M. (2013). "Oymaağaç Höyük/Nerik (?)". M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 298-313.
- Czichon, R. M., Yılmaz, M. A. (2014). "Vezirköprü/Oymaağaç Höyük-Nerik Projrsi". H. Kasapoğlu., M.A. Yılmaz. (Editörler). *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 40. Kuruluş Yılı Armağanı Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*. Ankara. Bilkin Kültür Sanat Yayınları, s. 339-346.
- Çambel, H., Özdoğan, M. (1984). "1983 Yılı Domuztepe Çalışmaları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 6, 259-272.
- Çetin, N. (2003). "2001 Yılı Külhöyük Kazı Çalışmaları". *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 13, 85-92.
- Çınaroğlu, A - Genç, E. (2002). Alacahöyük 1999-2000 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23 1, 427-434.
- Çınaroğlu, A., Çelik, D. (2010). *Atatürk ve Alaca Höyük*. Ankara: Ekici Form Ofset.
- Çınaroğlu, A., Çelik, D. (2013). "Alaca Höyük". M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 196-207.
- Çilingiroğlu, A. (1983). "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları". *Anadolu Araştırmaları*, 9, 311-317.
- D'Alfonso, L. (2013). "Excavations at Kınık Höyük: A Preliminary Report on The First Campaign (Aug.-Oct. 2011)". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34 (1), 387-398.
- D'Alfonso, A., Ergürer, H. Castellano, L. Highcock, N., Lanaro, A., Matessi, A., Trameri, A. (2017). "Excavations at Kınık Höyük 2015". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38 (3), 333-342.

- D'Alfonso, L., Ergürer, H. (2014a). "Archaeological Excavations at Kınık Höyük/Kınık Höyük 2011-2012 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35 (3), 36-52.
- D'Alfonso, Ergürer, H. (2014b). "Demir Çağı'na Işık Tutacak Bir Arkeolojik Yerleşmenin Keşfi: Kınık Höyük". H. Kasapoğlu., M. A. Yılmaz. (Editörler). *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisi'nin 40 Yılı, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 40. Kuruluş Yılı Armağanı*. Ankara. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 325-338.
- D'Alfonso, L. Campana, D., Crabtree, P., Ergürer, H., Fantone, F., Ferradi, C., Gürel, A., Highcock, N., Kuzucuoğlu, C., Lanaro, A., Matessi, A., Trameri, A. (2016) "Archaeological Excavations at Kınık Höyük-Niğde Report of the Fourth Campaign (2014)". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37 (2), 301-330.
- D'Alfonso, L., Gorrini, M.E., Mora, C. (2016). "The Early Iron Age and the Hellenistic Period at Kınık Höyük, South Central Anatolia, Report of the 5th Campaign (2015)". *Athenaum*, 2, 598-612.
- D'Alfonso, L., Highcock, N., Lanaro, A., Matessi, A. Tomassini Pieri, B., Tektaş, M., Tramer, A. (2015). "Kınık Höyük (Niğde) 2013 Yılı Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (2), 489-516.
- Dalley, S. (1984). *Mari and Karana, Two Old Babylonian Cities*. London: Longman Group Ltd.
- Darga, M. (1985). *Hitit Mimarlığı I, Yapı Sanatı, Arkeolojik ve Filolojik Veriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Darga, M. (1992). *Hitit Sanatı*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- De Martino, S. (2003a). *Hititler*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- De Martino, S. (2003b). *Annali e Res Gestae antico ittiti*. Pavia: Italian University Press.
- De Martino, S. (2016). "İşuwa and Hatti during the Early Hittite Empire (Tuthaliya I-Şuppiluliuma I)". In S. Velharticka (Editor), *Audias fabulas veteres. Anatolian Studies in Honor of Jana Součková-Siegelová*, Leiden. Brill, pp. 98-110.
- Del Monte, G. F., Tischler, J. (1978). *Die Orts-und Gewässernamen der Hethitischen Texte*, Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Demakopoulou, K., Divari-Valakou, N., Lowe-Fri, M., Miller, M., Nilsson, M. and Schalin, A-L. (2010). "Excavations in Midea 2008-2009". *Opuscula*, 3, 7-32.
- Demir, B., Abay, E., Sevin, V. (2016). Harput Kabartması: Anadolu Uygarlıkları'na Yeni Bir Katkı. *Arkeoloji ve Sanat*, 153, VII-XVI.
- Demirdelen, H. (2002). "2000 Yılı Külhöyük Kazısı". *Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 12, 113-118.
- Dinçol, A. (1982). *Hititler. Anadolu Uygarlıkları, Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*. (1), İstanbul: Görsel Yayınlar.

- Dinçol, B. (1988). *Belgelere Göre Orta Hitit Dönemi'nin Tarihsel Problemleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinçol, A. M. (2004). "Hititler Son Tunç Çağı", *Arkeoatlas*, 3, 44-59.
- Dinçol, A. M. (2006a), "Anadolu Uygarlıkları, Hititler, Doğu ile Batı'nın Buluşma Noktasındaki İmparatorluk". *National Geographic Türkiye*, 64-100.
- Dinçol, A., Dinçol, B. (2006b). "İki Farklı Dünyanın Buluştuğu Noktada Bir Anadolu İmparatorluğu: Batı ve Doğu Arasındaki Arabulucu Hititler". Ü. Yalçın., C. Pulak ve R. Slotta. (Editör). *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 213-220.
- Dinçol, A. (2011). "Son Tun Çağı, Hititler". N. Karul. (Editör) *Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*. İstanbul. Levent Print City, 254-309.
- Dinçol, B. (2006). "Über die probleme der absoluten Datierung der Herrschaftsperioden der hethitischen Könige nach den philologischen und glyptischen Belegen". *BYZAS*, 4, 19-32.
- Di Nocera, G. M. (1998). *Die Siedlung der Mittelbronzezeit von Arslantepe*. Roma: Viscaglia di Laura Ottavioni.
- Dornemann, R. H. (1988). "Tel Hadidi: One Bronze Age Site among Many in the Tabqa Dam Salvage Area". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 270, 13-42.
- Dönmez, Ş. (2002a). "1997-1999 Yüzey Araştırmaları'nda incelenen Samsun, Amasya İlleri M.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri". *Belleten*, 65(244), 888.
- Dönmez, Ş. (2002b). "The 2nd Millennium BC Settlements in Samsun and Amasya Provinces Central Black Sea Region, Turkey". *Ancient West & East I (II)*. Leiden-Boston. Brill, pp. 243-294.
- Dönmez, Ş. (2017). "The Contribution of new Research to Hittite Historical Geography of Amasya Province". M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Biimleri Enstitüsü, pp. 75-99.
- Duru, R. (1994). *Kuruçay Höyük I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Duru, R. (2000). "Burdur Bölgesi Araştırmaları ve Kuruçay Höyüğü Kazıları". *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*. O. Belli. (Editör). Ankara. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, s. 54-58.
- Duru, R. (2003). *Unutulmuş Bir Başkent, Tilmen*, İstanbul: TÜRSAB Kültür Yayınları.
- Duymuş Florioti, H. Hande (2012). "Yeni Assur Devri'nde Gerçekleştirilen Toplu Nüfus Nakillerinden Örnekler". *History Studies: International Journal of History*, 4 (2), 149-168.

- Ediz, İ. (1994). ‘‘Çorum Müzesi Müdürlüğü 1992 yılı Eskiyaar Kazısı’’. *Müze Kurtarma Kazıları Seminerleri*, IV, 109-116.
- Edwards, G. R., Bittel, K., Miltner, F., Robert, L., M.A. Hafmann, G., Detweilwr, A. H., Özgüç, T., Alp, S., Fıratlı, N. (1959). ‘‘Summary of Archaeological Research in Turkey 1958’’. *Anatolian Studies*, 9, 15-33.
- Eerbek, J. (2012). ‘‘The Hittite Tunnel or ‘‘Secret Spring’’. *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 143, 238-243.
- Engin, A. (2017). ‘‘Second Millenium BC Settlement Patterns in the East of the Upper Kızılırmak Basin’’. M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Biimleri Enstitüsü, pp. 159-176.
- Eph’al, I. (2009). ‘‘The City Besieged, Siege and its Manifestations in the Ancient Near East’’. *Culture and History of the Ancient Near East*, 36.
- Epstein, C. (1965). ‘‘An Interpretation of the Megiddo Sacred Area During Middle Bronze II’’. *Israel Exploration Journal*, 15, (4), 204-221.
- Ercan, A. Temizsöz, İ. (1998). ‘‘10x10 metrelik Birim Kazı Peteğinde Jeofiziğin Arkeolojik Kazıya Kılavuzluğu: Hitit İmparatorluk Dönemi, Külhöyük, Ankara’’. *Jeofizik*, 12, 35-51.
- Erkanal, H. (1999). ‘‘Early Bronze Age Fortifications Systems in İzmir Region’’. P. Betancourt., V. Karageorghis., R. Laffineur and W.-D. Niemeier (Editors). *Aegaeum 20, Meletemata; Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as he Enters his 65th Year*. Liege. Univesite de Liege, pp. 237-243.
- Erkanal, H. - Özkan, T. (1998). ‘‘1996 Bakla Tepe Kazıları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 19 (1), 399-426.
- Erkut, S. (1992). ‘‘Hitit Çağı’nın Önemli Kült Kenti Arinna’nın Yeri’’. H. Otten., E. Akurgal., H. Ertem., A. Süel. (Editors). *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınevi, s. 159-166.
- Erol F. A. (2010). ‘‘Architectural Interaction Between Hittite and Mycenaean Cultures’’. A. Süel. (Editör). *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 25-31 Ağustos 2008*, (I). Ankara. Çorum Valiliği, s. 261-273.
- Ertem, H. (1979). ‘‘Korucutepe Kazısı 1973’’. S. Pekman. (Editör). *Keban Projesi 1973 Çalışmaları*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 33-43.
- Ertem, H. (1980). *Hitit Devletinin İki Eyaleti Pala-Tum(m)ana*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Ertem, H. (1982). ‘‘Korucutepe Kazısı 1974-1975’’. S. Pekman. (Editör). *Keban Projesi Çalışmaları 1974-1975 Çalışmaları*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 1-14.
- Ertem, H. (1988). *Korucutepe I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Ertem, H. (1990). ‘‘Korucutepe’nin Hititler Devrindeki Adı Hakkında’’. *Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler*, 10 (2), 577-587.
- Fiaccevano, C. Montanari, D., Ripepi, G. (2013). ‘‘MB III Rampart & Cyclopean Wall of Tell Es Sultan/Jericho’’. *Scienze dell’Antichia*, 19, (2-3). 58-61.
- Fidan, E. (2012). ‘‘Küllüoba İlk Tunç Çağ Mimarisi’’. *Masrop E-Dergi*, 7, 1-44.
- Fields, N., Spedaliere, D. (2004). *Mycenaean Citadels c. 1350-1200 B.C.* Oxford: Osprey Publishing.
- Finkbeiner, U. and Sader, H. (1999-2000). ‘‘Emar and Balis 1996 and 1998: A Preliminary Report of the Joint Syrian-German Excavations with the Collaboration of Princeton University’’. *Berytus Archaeological Studies*, 44, 5-34.
- Forlanini, M. (2010). ‘‘New Evidence and Recent Suggestions on the Anatolian Geography in Old Assyrian Period’’. In Ş. Dönmez (Editor), *Veysel Donbaz’a Sunulan Yazılar, DUB-SAR E.DUB.BA.A*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 135-143.
- Forlanini, M. (2011). ‘‘Le Region Autour de Nerik Selon Les Sources Hittites’’. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 52, 119-135.
- Forlanini, M. (2017). ‘‘South Central: The Lower Land and Tarhuntašša’’. M. Weeden and L. Z. Ullmann (Editors). *Hittite Landsape and Geography*. London. Brill, pp. 239-252.
- Foster, B. R. (1982). ‘‘The Siege of Armanum’’. *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 14, 27-36.
- Frangipane, M. (1993). ‘‘Melid (Arslan-Tepe)’’. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 8, 42-52.
- Frangipane, M. (1996). ‘‘Doğu Anadolu’da Kentleşme Modelleri’’. Y. Sey. (Editör). *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*. İstanbul. Tarih Vakfı Yayınları, s. 60-69.
- Frangipane, M. (2011). ‘‘Arslantepe-Malatya: A Prehistoric and Early Historic Center in Eastern Anatolia’’. S. R. Steadman and G. McMahon (Editors), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000-323 B.C.E.* Oxford. Oxford University Press, pp. 968-992.
- Garstang, J. (1942). ‘‘Samuḫa and Malatia’’. *Journal of Near Eastern Studies*, 1 (4), 450-459.
- Garstang, J. (1943). ‘‘Hittite Military Road in Asia Minor’’. *Anatolian Studies*. 47 (1), 35-62.
- Garstang, J., Gurney O. R. (1959). *The Geography of the Hittite Empire*. London: British Institute of Archaeology at Ankara.
- Garstang, J. (1953). *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*. Oxford: Clarendon Press.

- Gasche, H., Armstrong, J. A., Cole, S. W., Gurnadayan, V. G. (1998). *Dating the Fall of Babylon: A Reappraisal of Second-Millennium Chronology*, Chicago: University of Ghent and The Oriental Institute of the University of Chicago Press.
- Genç, E. (2018). ‘‘Doğanpınar Barajı Tilbaşar Höyük 2016 Yılı Kazısı’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39 (1), 159-172.
- Gelb, I., Purves, P. M., Macrae, A.A. (1943). *Nuzi Personal Names*. Chicago: University of Chicago Press.
- Genz, H. (2004). ‘‘Eine Mykenische Scherbe aus Bogazköy’’. *Archäologischer Anzeiger*, 77-84.
- Genz, H. (2011). ‘‘Foreign Contacts of the Hittites’’ . Genz, H. and Mielke, D. P. (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris: Peeters Publishers, pp. 301-332.
- Genz, H. (2017). ‘‘Regional or International ? Comments on the Origion and Development of Hittite Weapons and Military Technologies’’. *BYZAS*, 23, pp. 85-104.
- Girginer, K. S., Oyman-Girginer, Ö., Akıl, H., (2010). ‘‘Tatarlı Höyük Ceyhan Kazısı İlk İki Dönem’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31 (3), 453-476.
- Girginer, K. S., Oyman-Girginer, Ö., Akıl, H., Cevher, M., Aklan, İ. (2014). ‘‘2012 Tatarlı Höyük Kazıları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (35) 2, 182-196.
- Girginer, K. S., Oyman-Girginer, Ö., Akıl, H., Cevher, M., Aklan, İ., Fırat, M. C. (2015). ‘‘2013 Yılı Tatarlı Höyük Kazıları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (2), 431-446.
- Glatz, C. (2017). ‘‘The North: Archaeology’’. M. Weeden and L. Z. Ullmann (Editors). *Hittite Landsape and Geography*. London. Brill, pp. 75-88.
- Göetze, A. (1940). *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*. London: Yale University Press.
- Göetze, A. (1953). ‘‘An Old Babylonian Itinerary’’. *Journal of Cuneiform Studies*, 7 (2), 51-72.
- Göetze, A. (1957). *Kleinasien, in Kulturgeschichte des Alten Orients*. (2). München: Verlag.
- Göetze, A. (1960). ‘‘The Geography of The Hittite Empire by John Garstang; O. R. Gurney’’. *Journal of Cuneiform Studies*, 14 (1), 43-48.
- Göetze, A. (1975). ‘‘ Anatolia From Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwatallish’’. I. E. S. Edwards., C. J. Gadd., N. G. L. Hammond., E. Sollberger. (Editors). *The Cambridge Ancient History 2 (2), History of the Middle East and the Aegean Region c. 1380–1000 B.C*. Cambridge. Cambridge University Press, 117-129.
- Goldman, H. (1956a). *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, From The Neolithic Through the Bronze Age. Vol 2/Text*, New Jersey: Princeton University Press.

- Goldman, H. (1956b). *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, From The Neolithic Through the Bronze Age. Vol 2/Platest*, New Jersey: Princeton University Press.
- Gorny, R. L. (1990). *Alişar Höyük in the Second Millenium B.C.* University of Chicago, Chicago.
- Gorny, R. L. (1995a). "Alişar Höyük in the Late Second Millenium B.C.". In I. Iuculano (Editor), *In Proceedings of the Second Congresso Internazionale Di Hittitologia*. Pavia. Proprieta Letteraria Riservata, pp. 159-171.
- Gorny, R. L. (1995b). "Hittite Imperialism and Anti-imperial Resistance as Viewed from Alishar Höyük" *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 299/300, 65-89.
- Gorny, R. L. (1995c). "The Alişar Regional Project (1993-1994)". *The Biblical Archaeologist*, 58 (1), 52-54.
- Gorny, R. L. (1997). "Zippalanda and Ankuwa: The Geography of Central Anatolia in the second Millenium B. C." *Journal of the American Oriental Society* 117 (3), 549-557.
- Gökçek, L. G. (2015). *Asurlular*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Greaves, A. M. (2003). *Miletos, Bir Tarih*. (Çev. H. Çınar, Öztürk). İstanbul: Homer Kitabevi. (Eserin Orjinali 1982'de yayınlandı).
- Greenberg, R. (1997). "Beit Mirsim, Tell". E. M. Meyers. (Editors), *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, (1), New York. New York University Press, pp. 295-297
- Gregori, B. (1986). "Three-Entrance City Gates of the Middle Bronze Age in Syria and Palestine". *Levant*, 18, 83-102.
- Gurney, O. R. (1952). *The Hittites*. London: Penguin Books.
- Gurney, O. R. (1973a). "Anatolia c. 1750-1600 B.C.". I. E. S. Edwards., C. J. Gadd, N. G. L., E. Solberger. (Editors), *Cambridge Ancient History, History of the Middle East and The Aegean Region c. 1800-1380 B.C.* 2 (1), Cambridge. Cambridge University Press, pp. 228-255.
- Gurney, O. R. (1973b). "Anatolia c. 1600-1380 B. C.". Edwards, I. E. S., Gadd, C. J., Hammond, N. G. L, Solberger, E. (Editors). *Cambridge Ancient History, History of the Middle East and The Aegean Region c. 1800-1380 B.C.* 2 (1), Cambridge. Cambridge University Press, pp. 659-669.
- Gurney, O. R. (1992). "Hittite Geography: Thirty Years On". H. Otten., E. Akurgal, H. Ertem. (Editors). *Hittite and Other Anatolian Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, pp. 213-222.
- Gülçur, S., Çaylı, P., Demirtaş, İ. (2011). "Güvercinkayası 2009 Yılı Kazısı". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 (3), 294-312.

- Günel, S. (2006a). "A New Early Settlement on the Plain of Çine (Marsyas) in Western Anatolia: Tepecik Höyüğü in The Light of Surface Survey". B. Avunç (Editör), *Kültürlerin Yansıması, Hayat Erkanal'a Armağan*. İstanbul. Homer Kitabevi, pp. 401-411.
- Günel, S. (2006b). "Çine-Tepecik Höyüğü 2004 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27 1, 19-28.
- Günel, S. (2010a). "Çine-Tepecik 2014 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37 (1), 201-214.
- Günel, S. (2010b). "Mycenaean Cultural Impact on The Çine (Marsyas) Plain, Southwest Anatolia: The Evidence From Çine-Tepecik". *Anatolian Studies*, 60, 25-49.
- Günel, S. (2011a). "Çine-Tepecik Kazıları Işığında Bölgenin Tarih Öncesi Kültürleri Üzerine bir İnceleme". A. Öztan., Ş. Dönmez. (Editörler). *Karadeniz'den Fırat'a Bilgi Üretimleri, Önder Bilgi'ye Armağan Yazılar*. Ankara. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 217-232.
- Günel, S. (2011b). "Çine-Tepecik Geç Tunç Çağı Yerleşmesi". *Türk Eski Çağ Bilimleri, Haberler*, 32, 1-8.
- Günel, S. (2011c). "Çine-Tepecik 2009 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 (1), 69-80.
- Günel, S. (2013). "Çine-Tepecik 2011 Yılı Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 34 (1), 377-386.
- Günel, S. (2014). "MÖ II. Binde Çine-Tepecik Yerleşmesinin Batı Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Katkıları". N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt, N. Kolonkaya-Bostancı, Y. H. Erbil. (Editörler). *Armağan Erkanal'a Armağan, Anadolu Kültürlerine bir Bakış*. Ankara. Hacetepe Üniversitesi Yayınları, s. 243-256.
- Günel, S. (2015). "Çine-Tepecik a New Contributions on Late Bronze Age Cultures in Western Anatolia". *Nostoi, Indigenous Culture Migration and Intigration in the Aegean Islands and Western Anatolia During the Late Bronze Age and Early Iron Age*. İstanbul. Koç University Press, s. 627-646.
- Günel, S., Herbordt, S. (2010). "Ein hethitischer Siegelabdruck aus Çine-Tepecik". *Archäologischer Anzeiger*, 1-11
- Gür, B. (2014). *Miken Uygarlığı ve Ahhiyawa*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Güterbock, H. G. (1967). "The Hittite Conquest of Cyprus Reconsidered". *Journal of Near Eastern Studies*, 26 (2), 73-81.
- Güterbock, G. H. (1983). "The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered". *American Journal of Archaeology*, 87 (2), 133-138.
- Güterbock, H. G. (1964). "Sargon of Akkad Mentioned by Hattusili I of Hatti". *Journal of Cuneiform Studies*, 18 (1), 1-6.

- Güterbock, H. G. (1973). "Hittite Hieroglyphic Seal Impressions from Korucutepe". *Journal of Near Eastern Studies*, 32 (1-2), 135-147.
- Hamblin, W. J. (2006). *Warfare in Ancient Near East to 1600 B.C. Holy Warriors at the Dawn of History*. Oxon: Routledge.
- Hardy, R. S. (1941). "The Old Hittite Kingdom: A Political History". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58 (2), 177-216.
- Harmankaya, S., Erdoğan, B. (2002). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri, ETÇ*, (4) a, İstanbul: Task Vakfı Yayınları, Demircihöyük-Sarıkent.
- Hauptmann, H. (1987). "Lidar Höyük and Nevalı Çori, 1986". *Anatolian Studies*, (37), 203-207.
- Hawkins, J. G. (1998). "Tarkasnawa King of Mira "Tarkondemos" Boğazköy Sealing and Karabel". *Anatolian Studies*, (48), 1-31.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions. Inscription of the Iron Age (I)*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Healy, M. (2007). *"The Ancient Assyrians"*. M. Windrow (Editor), Oxford. Osprey Publishing.
- Helms, S. W. (1975). "Posterns in Early Bronze Age Fortifications of Palestine" *Palestine Exploration Quarterly*, 107, 133-150.
- Heizer, R. F. (1966). "Ancient Heavy Transport. Methods and Achievements". *Science* 153, 821-830.
- Herodotos, (2006). *Tarih* (Çev. M. Ökmen). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Herzog, Z. (1989), "The Middle and Late Bronze Age Settlements (Strata XVII-XV)". Z. Herzog, G. R. Rapp, O. Negbi. (Editors), *Excavations at Tell Michal, Israel*. Minneapolis. University of Minnesota Press, pp. 29-42.
- Herzog, Z. (1997a). *Archaeology of the City, Urban Planning in Ancient Israel and its Social Implications*. Jerusalem: Emery and Claire Yass Archaeology Press.
- Herzog, Z. (1997b). "Fortifications". E. M. Meyers. (Editors). *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, 2, New York. New York University Press, pp. 319-326.
- Highcock, N., Crabtree, et al. (2015). "Kınık Höyük, Niğde: A New Archaeological Project in Southern Cappadocia". S.R. Steadman and G. McMahon (Editors), *The Archaeology of Anatolia: Recent Discoveries (2011-2014)*, (I). Cambridge. Cambridge Scholars Publishing, pp. 98-127.
- Hoffner, H. A. (1974). *Alimenta Hethaeorum, Food Production in Hittite Asia Minor*. New Haven: American Oriental Society.

- Houwing Ten Cate, P. H. J. (1966). "A New Fragment of the "Deeds of Suppiluliuma as Told by His Son, Mursili II". *Journal of Near Eastern Studies*, 25 (1), 27-31.
- Houwing ten Cate. P. H. J. (1984). "The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis I (Part II)". *Anatolica*, 11, 47-82.
- Iakovidis, S. E. (1983), *Late Helladic Citadels on Mainland Greece*. Leiden, Brill.
- Iakovidis, S. (1999). "Late Helladic Fortifications". *Aegaeum*, 19, 199-203.
- Işık, F. (2006). "Mimaride Hitit-Akha İlişkileri". B. Avunç. (Editör). *Kültürlerin Yansıması, Hayat Erkanal'a Armağan*. İstanbul. Homer Kitabevi, s. 440-450.
- İnan, A. (1992). *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Jans, G and Bretschneider, J. (1998). "Wagon and Chariot Representations in the Early Dynastic Glyptic. They Come to Tell Beydar with Wagon and Equid". *About Subartu. Studies Devoted to Upper Mesopotamia*, (4) 2, 155-194.
- Jasink, A. M. (1991). "Hittite and Assyrian Routes to Cilicia". *Anatolia Antiqua*, (1), 253-259.
- Jean, E. (2006). "The Hittites at Mersin-Yumuktepe: Old Problems and New Directions". *BYZAS*, 4. 311-332.
- Kaplan, J. (1975). "Further Aspects of the Middle Bronze Age II, Fortifications in Palestine". *Zeitschrift des Deutschen Palastina-Vereins*, 91 (1), 1-17.
- Karağuz, G. (2002). *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Konya: Çizgi Kitap Evi.
- Karul, N. (2006). "Kuzeybatı Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Çağ Yerleşmelerinin Sınırlandırılması". B. Avunç. (Editör). *Kültürlerin Yansıması, Hayat Erkanal'a Armağan*. İstanbul. Homer Kitabevi, s. 479-486.
- Karul, N. (2009). "Kuzeybatı Anadolu'da Anahatlarıyla Neolitik-Kalkolitik Dönemler". *Türk Eski Çağ Bilimleri, Haberler*, 28. Enstitüsü, 1-6.
- Karul, N. (2017). *Aktopraklık Tasarlanmış Prehistorik bir Köy*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Keeley, L. H., Fontana, M. and Quick, R. (2007). "Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications". *Journal of Archaeological Resource*, 15, 55-95.
- Kelder, J. M. (2004-2005). "Mycenaeans in Western Anatolia". *Talanta*, 36-37, 49-86.
- Kelder, J. M. (2005). "The Chariots of Ahhiyawa". *Dacia, Revue d'Archelogie et d'Historie Ancienne*, 48-49, 151-160.
- Kelder, J. M. (2010). *The Kingdom of Mycenae, a Great Kingdom in the Late Bronze Age*. Maryland: Cdl Press.
- Kempinski, A. (1992a). "The Middle Bronze Age". A. Ben-Tor (Editors), *The Archaeology of Ancient Israel*. London. Yale University Press, pp. 159-210.

- Kempinski, A. (1992b). "Middle and Late Bronze Age Fortifications". A. Kempinski and R. Reich (Editors), *The Architecture of Ancient Israel from the Prehistoric to the Persian Periods*. Jarusalem. Israel Exploration Society, pp. 127-142.
- Kern, P. B. (1999). *Ancient Siege Warfare*. Indiana: Souvenir Press.
- Kılıç, Y., Duymuş, H. H. (2007). Hititler'de Kadın ve Siyaset. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26 (42), 85-99.
- Kınal, F. (1947). "Šuppiluliyima'nın Suriye Seferleri". *Belleten*, 11 (41), 1-13.
- Kınal, F. (1953). *Arzava Memleketleri Mevkii ve Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kınal, F. (1967). "Yamhad Krallığı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (5) 8/9, 193-211.
- Kınal, F. (1987). *Eski Anadolu Tarihi (İkinci Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Klengel, H. (1968). "Die Hethiter und Isuwa". *Oriens Antiquus*, (8), 63-76.
- Klengel, H. (1999). *Geschichte des Hethitischen Reiches*. Leiden: Brill.
- Klengel 2006, "Studien zur hethitischen Wirtschaft, 2. Feld und Gartenbau". *Altorientalische Forschungen*, 333 3-21.
- Klengel, H. (2011). "History of the Hittites". H. Genz, D. P. Mielke (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers, pp. 31-46.
- Klinger, J. (2006) "Der Beitrag der Textfunde zur Archäologiegeschichte der hethitischen Hauptstadt". *BYZAS*, 4, 5-18.
- Kochavi, M., Beck, P., Gophna, R. (1979). "Aphek-Antipatris, Tel Poleg, Tel Zeror and Te Burga: Four Fortified Sites of the MiddleBronze Age IIA in the Sharon Plain". *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 95 (2), 121-165.
- Konyar, E. (2006). "Old Hittite Presence in the East of the Euphrates in the Light of the Stratigraphical Data from İmikuşağı (Elazığ)". *BYZAS*, 4. pp. 333-348.
- Konyar, E. (2007). "Elazığ-İmikuşağı Höyüğünde Eski Hitit Dönemi Stratigrafisi ve Çanak Çömlek". M. Alparslan., M. Doğan-Alparslan., H. Peker. (Editörler). *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 405-416.
- Korfmann, M. (1983). *Demircihüyük: Die ergebnisse der ausgrabungen 1975-1978. Band. (1), Architektur Stratigraphie und Befunde*. Mainz: Verlag Philipp von zabern.
- Koşay, H. Z. (1976). *Keban Projesi Pulur Kazısı 1968-1970*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1941). "Türk Tarih Kurumu Alaca Höyük Hafriyat, 1940 Çalışmaları ve Neticeleri". *Belleten*, (5) 17-18, 1-2.

- Koşay, H. Z., Akok, M. (1966). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köroğlu, K. (1996). *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Köroğlu, K. (2009). *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar*. İstanbul: (4. Baskı) İletişim Yayınları.
- Köroğlu, K. (2010). "Akdeniz Kıyısında bir Hitit Karakolu". I. Caneva., G. Köroğlu. (Editörler). *Yumuktepe Dokuzbin Yıllık Yolculuk*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 65-73.
- Kryszen, A. (2012). "Towards a Reconstruction of Hittite Geography The Case of Şallapa". *Palamedes, a journal of Ancient History*, (7). 5-24.
- Kuhrt, A. (2009). *Eski Çağ'da Yakındoğu I, M. Ö. 3000-330*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kupper, J. R. (1973). "Northern Mesopotamia and Syria". I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. E. Solberger (Editors), *Cambridge Ancient History, History of the Middle East and The Aegean Region c. 1800-1380 B.C.* (2) 1, Cambridge. Cambridge University Press, pp. 1-41.
- Küpper, M. (1996). *Mykenische Architektur: Material, Bearbeitungstechnik, Konstruktion und Erscheinungsbild, Internationale Archaologie 25*, Espelkamp: Verlag Marie Leidorf.
- Lagarce, J. (1984). "Remarques sur des ouvrages de soutènement et de défense à Ras Shamra et à Ras Ibn Hani". *Syria*, 61, 153-179.
- Lapp, N. L (1976). "Casemate Walls" in Palestine and the Late Iron II Casemate at Tell el-Ful (Gibeah)". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 223, 25-42.
- Lapp, P. W. (1969). "The 1968 Excavaions at Tell Ta'annek". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 195, 2-49.
- Latacz, J.-Starke, F. (2006). "MÖ II. binyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz Bölgesinin Politik Coğrafyası". Ü. Yalçın., C. Pulak., R. Slotta. (Editör). *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*. İstanbul. Ege Yayınları, s. 189-194.
- Lloyd, S. Mellaart, J. (1962). *Beycesultan; The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. London: British Institute of Archaeology at Ankara.
- Lorenz, J., Schrakamp, I. (2011). "Hittite Military and Warfare". H. Genz, D. P. Mielke (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers, s. 125-152.
- Macqueen, J. G. (1968). "Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium B.C.". *Anatolian Studies*, 18, 165-185.

- Macqueen, J. G. (2009). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. (İkinci Baskı)*. (Çev. E. Davutoğlu) Ankara: Arkadaş Yayınevi, (Eserin orijinali 2003'te yayımlandı).
- Maner, Ç. (2012), 'A Comprative Study of Hittite and Mycenaean Fortification Architecture'. N. C. Stampolidis, A. Kanta, A. Giannikouri (Editors), *Athanasia, The Early, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age. International Archaeological Conference, Rhodes 28 - 31 May, 2009*. Heraklion. University of Crete, pp. 56-66.
- Maner, Ç. (2013). 'Corbelled Vaults in Hittite an Mycenaean fortificaion Architecture'. A. D'agostino, G. Guarducci, V. Orsi and S. Valentini. (Editors). *Identiyy and Connectivity Proceedingsof the 16 th. Symposium on Mediterreanean Archaeology*. Florence. Archaeopress, pp. 419-426.
- Maner, Ç. (2017). 'Fortification Architecture of Late Bronze Anatolia: Where are The Borders?'. E. L. Baysal, L. Karakatsanis (Editors), *Bordered Places-Bounded Times, Cross Disciplinary Perspectives on Turkey*. Ankara. British Institute at Ankara, pp. 73-84.
- Manuelli, F. (2013). *Arslanepe, Late Bronze Age Hittite İnfluence and Local Traditions in an Eastern Anatolian Community*, Roma: Spienza Università di Roma.
- Manuelli, F. (2017). 'Hatti and the East. A Reassessment of the Archaeological Evidence from the Upper Euphrates Region: Places, Spaces and Artifacts'. M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Biimleri Enstitüsü, pp. 137-158.
- Maran, J. (2004). 'Architektonische Innovation im Spätmykenischen Trynis-Lokale Bauprogramme und fremde Kultureinflüsse'. Verein zur Förderung und Aufarbeitung der Hellenischen Geschichte (Hrsg.) *Althellenische Technologie und Technik*. Weilheim. Verein zur Förderung der Aufarbeitung der hellenischen Geschichte, s. 261-288.
- Matessi, A. and Tomassini Pieri, B. M. (2017). 'South-Central: Archaeology'. M. Weeden and L. Z. Ullmann (Editors). *Hittite Landsape and Geography*. London. Brill, pp. 89-105.
- Matthiae, P. (2013). 'North-Western Syria in the Old Syrian Period: Stratigraphy and Architecture'. W. Orthmann, M. al-Maqdissi, P. Matthiae (Editors), *Archeologie et Historie de la Syrie, La Syrie de L'epoque neolithique a l'age du fer*, (I). Wiesbaden. Harrassowitz Verlag, pp. 283-308.
- Matsumura, K. (2011). 'Büklükale Kazısı 2009'. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 32 (4), 411-420
- Matsumura, K. (2013). 'Büklükale'. M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 274-281.
- Matsumura, K. (2016). 'Büklükale Kazıları 2009-2014'. *Kırşehir Arkeolojik ve Paleoantropolojik Çalışmalar*. Kırşehir. Kırşehir Valiliği, s. 55-84.

- Matsumura, K. (2017). "Büklükale Kazıları 2015". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 38 (3), 517-526.
- Mazar, A. (1995). "The Fortifications of Cities in the Ancient Near East". In J. M. Sasson. (Editor). *Civilizations of the Ancient Near East III*. New York. Charles Scribner's sons, pp. 1523-1537.
- McClellan, T. M. (2013). "Fortifications, Ancient Near East". R. S. Bagnall, K. Brodersen, C. B. Champion, A. Erskine, S. R. Huebner, (Editors), *The Encyclopedia of Ancient History*. Malden. Blackwel Publishing, pp. 719.
- Mee, C. (1978). "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millenium B.C". *Anatolian Studies*, 28, 121-156.
- Mee, C. (1998). "Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age". E. H. Cline and D. Harris-Cline. (Editors). *The Aegean and the Orient in the Second Millennium. Proceedings of the 50th. Anniversary Symposium, Cincinnati, 18-20 April 1997*. *Aegaeum*, 18, s. 137-148.
- Melchert, H. C. (1978). "The Act of Hattusili I". *Journal of Near Eastern Studies*, 37 (1), 1-22.
- Mellaart, J. (1959) "Notes on the Architectural Remains of Troy I and II". *Anatolian Studies*, 9, 131-162.
- Mellaart, J. (1960). "Excavations At Hacilar, Third Preliminary Report 1959 ". *Anatolian Studies*, 10, 83-104.
- Mellaart, J. (1968). "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age". *Anatolian Studies*, 18, 187-202.
- Mellaart, J. (1970a). *Excavations at Hacilar (I)*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mellaart, J. (1970b). *Excavations at Hacilar (I)*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mellaart, J. (1984). "Some Reflections on the History and Geography of Western Anatolia in the Late Fourteenth and Thirteenth Centuries B.C.". *Anadolu Araştırmaları*, 10, 215-231.
- Mellaart, J. (1993). "The Present State of Hittite Geography". M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç. (Editors), *Aspect of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of N. Özgüç*, Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, pp. 415-422.
- Mellink, M.. J. (1966). "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1965". *American Journal of Archaeology*, 70 (3), 245-257
- Mellink, M. J. (1971). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology*, 75 (2), 165.
- Mellink, M. J. (1972). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology*, 76 (2), 170.

- Mellink, M. J. (1975). "Archaeology in Asia Minor". *American Journal of Archaeology*, 79 (3), 204.
- Mellink, M. J. (1983). "Archaeological Comments on Ahhiyawa-Achaians in Western Anatolia". *American Journal of Archaeology*, 87 (2). 138-141.
- Meriç, R. (2002). "Metropolis Yakınındaki Hitit Çağdaşı Bir Arzawa Kenti: Puranda". *İzmir Kent Kültür Dergisi*, 5, 230-234.
- Meriç, R. (2003). "Excavations at Bademgediği Tepe (Puranda) 1999-2002: A Preliminary Report". *Istanbuler Mitteilungen*, 53, 79-98.
- Mermerci, D. (1994). "Oyaca Kasabası Külhöyük 1992 Kurtarma Kazısı" *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, IV, 17-38.
- Meuszynski, J. (1981). *Die Rekonstruktion der Reliefdarstellungen und Ihrer Anordnung im Nordwestpalast von Kalhu (Nimrud)*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Meyer, G. R. (1953). "Zwei neue Kizzuwatna-Verträge". *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, (1), 108-124.
- Mielke, D. P. (2004a). "Die Stadttore von Kuşaklı-Sarissa". *Alter Orient Aktuell*, 5, 23-27.
- Mielke, D. P. (2004b). "Die Ausgrabung des Nordwest-Tores". A. M. Karpe. (Editor). Untersuchungen in Kuşaklı 2003., *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, 136, 145-171.
- Mielke, D. P. (2006). "Dendrochronologie und hethitische Archäologie-einige kritische Anmerkungen". *BYZAS*, 4. 77-94.
- Mielke, D. P. (2009). "Alte Paradigmen und neue Erkenntnisse zur hethitischen Holz-Lehmziegel-Architektur". *BYZAS*, 9, 81-106.
- Mielke, D. P. (2011a). "Stadtmauer". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 13 (1-2), 80-85.
- Mielke, D. P. (2011b). "Hittite Cities: Looking for a Concept Insight into Hittite History and Archaeology". H. Genz and D. P. Mielke. (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers. pp. 153-194.
- Mielke, D. P. (2011c). "Stadtter". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 13, (1/2), 91-97.
- Mielke, D. P. (2011d). "Key Sites of The Hittite Empire". In G. McMahon and S. Stedman (Editor), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia (10.000-323 BCE)*. New York. Oxford University Press, pp. 1031-1054.
- Mielke, D. P. (2012). "Fortification and Fortification Strategies of Mega-Cities in the Ancient Near East". R. Matthews, J. Curtin, M. Seymour, A. Fletcher, A. Gasco, R. Chapman. (Editors), *Proceedings of the 7th. International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East. Mega-Cities & Mega-Sites: The Archaeology*

- of Consumption & Disposal; Landscape, Transport & Communication, (1), Wiesbaden. Harrassowitz Verlag, pp. 74-91.
- Mielke, D. P. (2017). "Hittite Settlement Policy". M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, pp. 13-28.
- Mielke, D. P. (2018). "Hittite Fortifications Between Function and Symbolism". A. Ballmer, M. Fernandez-Götz and D. P. Mielke. (Editors), *Understanding Ancient Fortifications Between Regionality and Connectivity*. Oxford. Oxbow Books, pp. 63-81.
- Mieroop, M.D (2006). *Antik Yakınoğu'nun Tarihi İ.Ö 3000-323*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Miglus, P. A. (2005). "Poterne". *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 10, 605-608.
- Mikami, T., Omura, S. (1986). "Kırşehir ili Sınırları İçinde Yapılan Yüzey Araştırmaları". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 5 (2), 123-156.
- Miller, J. L. (2001). "Hattusili's Expansion into Northern Syria in Light of The Tikunani Letter". G. Wilhelm (Editor), *Akten IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, Würzburg, 4-8 Oktober 1999*. Wiesbaden. Harrassowitz, pp. 410-429.
- Miller, J. L. (2013). "Royal Hittite Instructions and Related Administrative Texts". In M. Giorgieri. (Editor), *Writings from the Ancient World Book*, (31). Atlanta. Society of Biblical Literature.
- Morandi Bonacossi, D. (2014). "The Northern Levant (Syria) During the Middle Bronze Age". M. L. Steiner and A. E. Killebrew (Editors), *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant. C. 8000-332*. Oxford. Oxford University Press, pp. 414-433
- Mountjoy, P. A. (1998). "The East Aegien-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaean and the Kingdom of Ahhiyawa". *Anatolian Studies*, 48, 33-67.
- Murat, L. (2008). Hitit Tarihi Coğrafyasında Hakmiş ve İştahara Ülkelerinin Konumu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (44), 181-204.
- Murat, L. (2016). *Anadolu'da Kaşkalar*. Ankara: Hel Yayınları.
- Müller-Karpe, A. (1999). "Kuşaklı-Sarissa 1993-1997 Kazılarına Toplu Bakış". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 20 (1), 445. 466.
- Müller-Karpe, A. (2000). "Kuşaklı 1998 Yılı 6. Kazı Çalışmaları Hakkında Ön Rapor". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 21 (1), 309-320.
- Müller-Karpe, A. (2002a). "Kuşaklı Sarissa Yukarı Ülke'de Bir Kült Merkezi". J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 470-474.

- Müller-Karpe, A. (2002b), ‘‘Kuşaklı-Sarissa: A Hittite Town in the Upper Land’’. K. A. Yener, H. A. Hoffner Jr. (Editors), *Recent Developments in Hittite Archaeology and History*. Indiana. Eisenbrauns, pp. 145-155.
- Müller-Karpe, A. (2003). ‘‘Remarks on Central Anatolia Chronology of the Middle Hittite Period’’. M. Bietak (Editors), *The Synchronisation of Civilization in the Eastern Mediterranean in the Second Millenium. B.C.* Wien. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissensehaften, pp. 383-394.
- Müller-Karpe, A. (2004). ‘‘Untersuchungen in Kuşaklı 2002’’. *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 136. 103-135.
- Müller-Karpe, A., Müller-Karpe, V. (2006). ‘‘Kızılırmak (Maraşanta) Kıyısındaki bir Hitit Kentinde Yeni Araştırmalar’’. *Arkeoloji ve Sanar Dergisi*, 123. 1-12
- Müller-Karpe, A. (2017). ‘‘The East: Archaeology, The Upper Land, Azzi Hayaşa, İsuwa’’. M. Weeden and L. Z. Ullmann (Editors.), *Hittite Landscape and Geography*. Leiden. Brill, pp. 58-74.
- Mylonas, G. E. (1966). *Mycenae and the Mycenaean Age*. New Jersy: Princeyon University Press.
- Nadali, D. (2009). ‘‘Representation of Battering Rams and Siege Towers in Early Bronze Age Glyptic Art’’. *Historiae*, (6), 39-52.
- Naumann, R. (2007). *Eski Anadolu Mimarlığı*. (Beşinci baskı), (Çev. B. Madra). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1971’de yayımlandı).
- Neu, E. (1974).’’ Der Anitta-Text’’. *Studien zu den Boğazköy-Texten*, 18.
- Neve, P. (1982). *Büyükale. Die Bauwerke. Grabungen 1954–1966*. Boğazköy-Hattuşa 12. Berlin: Mann.
- Neve, P. (1993). *Hattuşa, Stadt der Götter und Temple*. Mainz: Philipp von Zabern Verlag.
- Neve, P. (1994). ‘‘Die Ausgrabungen in ,Boğazkoy-Hattuşa 1993’’ *Archaologischer Anzeiger*, 1994, 289-325.
- Neve, P.(1995). ‘‘Boğazköy-Hattuşa 1993 Kazıları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 16 (1), 199-218.
- Neve, P. (1996). ‘‘Hitit Krallığının Başkenti Hattuşa’da Konut’’. Y. Sey. (Editör). *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*. İstanbul. Tarih Vakfı Yayınları, s. 99-115.
- Neve, P. (1999). ‘‘Die Oberstadt von Hattusa. Die Bauwerke I. Die Bebauung im zentralen Tempelviertel’’. *Boğazköy – Hattuşa*, XVI.
- Niemeier, W. D. (1997).’’1994-95 Yılı Milet Çalışmaları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 18 (1), 529-554.

- Niemeier, W. D. (1998). ‘‘Mycenaeans in Western Anatolia and the Problem of the Origin Sea People’’. S. Gitin. A. Mazar, E. Stern (Editors), *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE. In Honor of Professor Trude Dothan*. Jarusalem. Israel Exploration Society, pp. 17-65.
- Niemeier, W. D. (1999). ‘‘Mycenaeans and Hittites in War, in Western Asia Minor’’. *Polemos: le contexte guerrier en Egée à l’Age du Bronze. Aegaeum*, 19, 141-155
- Niemeier, W. D. (2002). ‘‘Hattuša ve Ahhiyawa arasındaki Millawanda/Milet sorunu, Batı Anadolu’da Miken Yunanistan’ının Politik ve Kültürel Rolü’’. J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 521-523.
- Nigro, L. (2016). ‘‘Tell Es Sultan 2015 A Pilot Project for Archaeology in Palestine’’. *Near Eastern Archaeology*, 79 (1), 4-17.
- Nosov, K. (2008). *Hittite Fortifications c. 1650-700 B.C.* Oxford: Osprey Publishing.
- Nosov, K. (2009). *Greek Fortifications of Asia Minor 500-130 BC, From the Persian Wars to the Roman Conquest*. Oxford: Osprey Publishing.
- Obert, J. (2013). ‘‘The Development of siege warfare in Classical Antiquity’’. *Ancient Planet Online Journal*, 5, 38-53.
- Ofer, A. ‘‘Hebron’’. Stern, E. (Editors). *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*. Israel Exploration Society. Jarusalem. 606-609.
- Omura, S. (1998). ‘‘1996 Yılı İç Anadolu’da Yürütülen Yüzey Araştırmaları’’. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 15 (2), 41-50.
- Orthmann, W. (1989). *Halawa 1980 bis 1986*. Bonn. Rudolf Habelt GmbH.
- Ökse, A. T. (2008). ‘‘Sivas Bölgesi’nin Hitit Yerleşim Tarihi ve Kökenleri’’. T. Tarhan., A. Tibet. E. Konyar. (Editörler). *Muhibe Darga Armağanı*. İstanbul. Sadberk Hanım Müzesi Yayını, s. 366-368.
- Ökse, A. T. (2005). ‘‘Sivas’da Hitit Çağı öncesi Yerleşim Sisteminde Devamlılık ve Değişim’’. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 63-72.
- Özdoğan, M. (1998). ‘‘Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu ile Balkanlar Arasındaki Kültür İlişkileri ve Trakya’da Yapılan Yeni Kazı Çalışmaları’’, *TÜBA-AR*, 1, 63-93.
- Özdoğan, M. (2000). ‘‘Enez Hocaçeşme Kazısı’’. Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi. O. Belli. (Editor). Ankara. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, s. 51-53.
- Özdoğan, M. (2007). ‘‘Mezraa Teleilat’’. *Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı, Türkiye’de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular, Levhalar*. M. Özdoğan., N. Başgelen. (Editörler). İstanbul. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.159-194.

- Özdoğan, M. - Parzinger, H., Özdoğan, E., Schwazberg, H. (2009). ‘‘Kırlareli Höyüğü Aşağı Pınar Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 30 (2), 233-248.
- Özdoğan, M. Karul, N. ve Özdoğan, E. (2011). ‘‘2002 Yılı Mezraa-Teleilat Kazıları’’. N. Tuna., J. Öztürk. (Editörler). *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, Ankara. Tarihsele Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi, s. 35-79.
- Özgüç, T. (1947). ‘‘Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas yanında) Kazısı’’. *Belleten*, 11 (44), 641-656.
- Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1980). ‘‘Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery’’. *Amarican Journal of Archaeology*, (3), 305-309.
- Özgüç, T. (1988). *İnandıktepe, Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1993). ‘‘Studies on Hittite Relief Vases, Seals, Figurines and Rock-Carvings’’. M. J. Mellink, E. Porada, T. Özgüç (Editors), *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, pp. 473-499.
- Özgüç, T. (2002a). ‘‘Maşat Höyük, Kaşka Sınır Bölgesinde bir İdare Merkezi’’. J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*. Boon. Kunst-und Ausstellungshalle. s. 466-467.
- Özgüç, T. (2002b). ‘‘Alaca Höyük: İmparatorluğun Çekirdek Bölgesinde Bir Kült Merkezi’’. J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*. Boon. Kunst-und Ausstellungshalle, s. 468-469.
- Paley, S. M. (2005). The Excavations at Çadır Höyük 2004, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27 (1) 351-366.
- Palmieri, A. (1972). ‘‘Two Years of Excavations at Arslantepe (Malatya)’’. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 19 (2), 203, 211.
- Palmieri, A. (1974). ‘‘Arslantepe (Malatya). Report on the Excavations 1971-1972’’. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 21 (1), 137-146
- Parr, J. P. (968). ‘‘The Origion of the Rampart Fortifications of Middle Bronze Age Palestine and Syria’’. *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 84 (1), 18-45
- Pecorella, P. E. (1975). *Malatya-III. Rapporto Preliminare delle Campagne 1963-1968*. Rome, Centro per le antichità e la storia dell'arte del Vicino Oriente.
- Peker, H. (2010). ‘‘Hitit Ahhiyava ilişkilerine Doğu Akseniz'den Bir Bakış’’. *Anadolu Araştırmaları*, 19 (1), 1-11

- Peker, H., De Vos, J. (2010). ‘Hitit-Mısır: Büyük Düşmanlıktan İyi Kardeşliğe’, N. Karul. (Editör). *Arkeoatlas*, 7, 82-103.
- Petrie, F., Tuffnel, O. (1930). *Beth-Pelet I (Tell Fara)*. London: British School of Archaeology in Egypt.
- Petrie, W. M. Flinders. (1898). *Deshasheh 1897, Fifteenth Memoir of The Egypt Exploration Fund*. London. Order of the Committee.
- Petrie, W. M. Flinders. (2013)⁴. *Deshashes, Diospolis Parva, Athribis*, Cambridge. Cambridge University Press.
- Pelon, O. (1992). ‘O. Pelon, Quatre campagnes à Porsuk (Cappadoce Méridionale) de 1986 à 1989’. *Syria*, 69, 305-347.
- Pelon, O., Tibet, A. (1993). ‘Porsuk’ta 4 Kazı Mevsimi (1986-1989), Genel Değerlendirme’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 14 (1), 259-266.
- Peyronel, L. (2014-2015). ‘Defensive Building at Ebla (Syria) during the Middle Bronze Age. (C. 2000-1600)’. *Les Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, (57-58), Studies on the Archaeology of Ebla After 50 Years of Discoveries. 191-204
- Pinnock, F. (2001). ‘The Urban Landscape of Old Syrian Ebla’. *Journal of Cuneiform Studies*, 53 (13), 13-33.
- Popko, M. (2000). ‘Zippalanda and Ankuwa Once More’. *Journal of the American Oriental Society*, 120 (3), 445-448.
- Puchstein, O. (1984), *Boghasköi, Die Bauwerke*. Osnabrück: Otto Zeller Verlag.
- Reyhan, E. (2016). ‘Bel Madgalti: Hitit İdari Yapısında Bir Askeri Vali’. *Memleket, Siyaset, Yönetim*, 11 (25), 83-97.
- Sagona, A., Zimanski, P. (2009). *Ancient Turkey*. New York: Routledge.
- Sagona, A., Zimansky, P. (2015). *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye’nin en Eski Kültürleri M.Ö 1.000.000-550*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sasson, J. M. (1969). *The Military Establishments at Mari*. Rome: Jura Editionis et Versionis Reservantur.
- Schachner, A. (2010). MÖ 16. yy. Anadolu’sunda Bir Dönüm Noktası ‘. A. Süel. (Editör). *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, VII (2), Ankara. T. C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 661-692.
- Schachner, A. (2011). ‘Hattuşa. Kayalardan Şekillendirilmiş Bir Şehir’. Ö. İpek. (Editör). *Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, I*. Çorum. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 111-136.
- Schachner, A. (2012a). Orta ‘Anadolu’da Coğrafya ve Ekonomi: Hititler’in Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu’. *Coloquium Anatolicum*, 11, 25-54

- Schachner, A. (2012b). ‘‘Hititler Öncesi Boğazköy’’ Ö. İpek (Editör). *Çorum Kazı ve Araştırma Sempozyumu*, 2. Çorum. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 83-101
- Schachner, A. (2013). ‘‘Hattuša, Hitit İmparatorluğu’nun Başkenti’’. M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 1520-177.
- Schachner, A. (2014). ‘‘Hitit Başkenti Hattuša’nın Yakın Çevresi ile ilişkisi’’. Ö. İpek (Editör). *Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, 4. Ankara. T. C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 11-44.
- Schachner, A. (2015a). ‘‘Boğazköy-Hattuša: Geçmişe Bir Bakış ve Perspektifler’’. *Kültürlerin Köprüsü Anadolu, Türk-Alman Eskiçağ Bilimlerinde Güncel Bilimsel Araştırmalar ve Yeni Bakış Açılımları*. Ü. Yalçın, H-D. Bienert. (Editörler). Bonn. Deutschen Forschungsgemeinschaft, s. 217-230.
- Schachner, A. (2015b). ‘‘2009-2014 Yılları arasında Hattuša Aşağı Şehirdeki Çalışmaların ilk Değerlendirmesi ’’. Ö: İpek ., R. İbiş. (Editör). *Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu V*. Ankara. T. C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları. s. 133-152.
- Schachner, A. (2017). ‘‘The Historical Development of the Urban Geography of Hattuša, The Hittite Capital City and Beyond’’. M. Alparslan. (Editör). *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*. İstanbul. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü. pp. 29-51.
- Schachner, A. (2019). Schachner, A. *Hattuša, Efsanevi Hitit İmparatorluğu’nun İzinde*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Schirmer, W. (1982). *Hitit Mimarlığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları.
- Schirmer, W. (2002). ‘‘Şehir, Saray, Tapınak, MÖ 2. ve 1. Bin Hitit Mimarisinin Özellikleri’’. J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 482-486.
- Schoop, U.-D., & Seeher, J. (2006). ‘‘Absolute Chronologie in Boğazkoy-Hattuša: Das Potential der Radiokarbonaten’’. *BYZAS*, 4, 53-76.
- Schuller, E. Von. (1965). *Die Kaskaer: Ein Beitrag Zur Ethnographie des alten Kleinasien*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Schulman, A. R. (1964). ‘‘Siege Warfare in Pharaonic Egypt’’. *The Journal of the American Museum of Natural History*, 73 (3), 12-21.
- Scoufopoulos, N. C. (1971). *Mycenaean Citadels*. Göteborg: Paul Aströms Förlag, .
- Scurlock, J. A. (1989). ‘‘Assyrian Battering Rams Revisited’’. *Assyria Bulletin*, 3 (2), 129-131.
- Seeher, J. (2000). ‘‘Die Ausgrabungen in Boğazkoy-Hattuša 1999’’. *Archaeologischer Anzeiger*, 2000: 355-376.

- Seeher, J. (2001) "Die Zerstörung der Stadt Hattuša". G. Wilhelm. (Ed). Aktes des IV. Internationales Kongresses für Hethitologie, Würzburg, 4-8 Oktober 1999, *Studien zu den Boğazköy-Texten*, 45. 623-634.
- Seeher, J. (2002). "Hattuša-Boğazköy, Hitit Devletinin Başkenti, Kentin Gelişimi ve İmparatorluk Metropolü Oluşu. J. Wenzel. (Editör). *Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 1000 Tanrılı Halk*, Bonn. Kunst - und Ausstellungshalle, s. 461-463.
- Seeher, J. (2006a). *Hattuša Rehberi, Hitit Başkentinde Bir Gün*. İstanbul: Ege Yayınları,
- Seeher, J. (2006b). "Chronology in Hattusa: New Approaches to an Old Problem". *BYZAS*, 4. 197-214.
- Seeher, J. (2007a). "Sagen wie die Hethiter: Rekonstruktion einer Steinschneidentechnik im Bronzezeitlichen Bauhandwerk", *IstMit*, 55. 27-43.
- Seeher, J. (2007b). *Hattuša Kerpiç Kent Suru, Bir Rekonstrüksiyon Çalışması*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Seeher, J. (2008a). "Innovation im Bauwesen als Indikator für Kulturkontakt-Hethiter und Mykenen als Fallbeispiel". F. Pirson, U. Wulf-Rheidt (Hrsg). *Austausch und Inspiration: Kulturkontakt als Impuls Architektonischer Innovation*. Mainz am Rhein. Verlag Philipp von Zabern, s. 1-15.
- Seeher, J. (2008b). "Abschied von Gewusstem. Die Ausgrabungen in Hattuša am Beginn des 21. Jahrhunderts". G. Wilhelm (Hrsg). *Hattuša – Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients*. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag, s. 1-13.
- Seeher, J. (2008c). "Hattuša Yukarı Şehir: Yeni Sorunlar, Yeni Kazılar, Yeni Cevaplar". T. Tarhan., A. Tibet. E. Konyar. (Editörler). *Muhibe Darga Armağanı*. İstanbul. Sadberk Hanım Müzesi Yayını, s. 405-414.
- Seeher, J. (2009). "Die Techniken der Steinbearbeitung in der hethitischen Architektur des 2. Jahrtausends v. Chr.". *BYZAS* 9, 119-156.
- Seeher, J. (2010). "Wie viele Turme braucht eine Stadt überlegungen zu Aufwand der hethitischen befestigungsanlagen in der späten Bronze Zeit". *BYZAS*, 10, 27-43.
- Seeher, J. (2011). "The Plateau: The Hittites". S. R. Steadman and G. McMahon (Editors), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*. New York. Oxford University Press, pp. 376-392.
- Seeher, J. (2013a). "Hitit Mimarisinde Kullanılmış Olan Teknikler". M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 338-355.
- Seeher, J. (2013b). "Hitit Mimarlığı". M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 314-337.
- Seeger, J. D. (1975). "The MB II Fortifications at Schechem and Gezer: A Hyksos Retrospective". *Eretz- Israel*, 12, 34-45.

- Seton-Williams, M. V. (1954). "Cilician Survey". *Anatolian Studies*, 4, 121-174.
- Sevin, V. (1983). "İmikuşığı Kazıları, 1981". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 4, 121-130..
- Sevin, V. (1988). "İmikuşığı Kazıları 1986". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 9, 299-334.
- Sevin, V. (1995). *İmikuşığı I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevin, V. Caneva, I. (1995). "1993 Yılı Mersin/Yumuktepe Kazıları". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 16 (1), 27-42.
- Shelton, K.(2010). "Mainland Greece". In E. H. Cline (Editor), *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean*. New York. Oxford University Press, pp. 139-148.
- Siegelova, J., Tsumoto, H. (2011). "Metals and Metallurgy in the Hittite Anatolia". H. Genz and D. P. Mielke (Editors), *Insight into Hittite History and Archaeology*. Paris. Peeters Publishers, pp. 275-300.
- Simpson, R. H. (2003). "The Dodecanese and Ahhiyawa Question". *The Annual of the British School at Athens*, 98, 205.
- Simpson, R. H., Hagel, D. K. (2006). "Mycenaean Fortifications, Highways, Dams and Canals". *Studies in Mediterranean Archaeology*, 133, Sävedalen: Paul Aströms Förlag.
- Singer, I. (1983). "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C According to The Hittite Sources". *Anatolian Studies*, 33, 205-217.
- Singer, I. (1984). "The AGRIG in the Hittite Texts". *Anatolian Studies*, 34, 97-127
- Sipahi, T. (2011). "Eskiyapar Kazıları". *Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu*, 1, 79-92..
- Sipahi, T. (2012a). "Eskiyapar Kazısı 2010". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33 (3), 515-530.
- Sipahi, T. (2012b). "Yeniden Başlayan Eskiyapar Kazısı ve Buluntuları Üzerine Genel bir Değerlendirme". *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler*, 33, 1-7.
- Sipahi, T. (2013). "Eskiyapar". M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 240-251.
- Sipahi, T. (2014). "2013 Çalışmalarının Işığında Eskiyapar Kazıları". *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 4, 45-58.
- Sir Gavaz, Ö. (2008). "Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 21-39.
- Sir Gavaz, Ö. (2012a). "Involving the Whereabouts of the Tahirpa City". *Kaskal* 9, 31-43.
- Sir Gavaz, Ö. (2012b). "Hititler'in Önemli Kült Merkezlerinden Biri olan Tahirpa Kenti Üzerine Yeni Bir Değerlendirme". *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler*, 34, 13-15.

- Sir Gavaz, Ö. (2012c). ‘‘Hitit Merasim Gezilerinde Üç Önemli Merkez: Hattuša-Tahurpa-Arinna’’. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 2, 123-130.
- Steadman, S. R., McMahon, G., Ross, J. C., Cassis, M. Şerifoğlu, T. E., Arbuckle, B. S., Adcock, S. E., Alpaslan Roodenberg, S., Baeyer, M. V., Lauricella, A. J. (2015). ‘‘The 2013 and 2014 Excavation Seasons at Çadır Höyük on the Anatolian North Central Plateau’’. *Anatolica*, 41, 87-124.
- Stein, G. L. (1990). ‘‘Operation 4: City Wall’’. *American Journal of Archaeology*, 94 (4), 547-555
- Steinkeller, P. (1987). ‘‘Battering Rams and Siege Enginies at Ebla’’. *Nouvelles Assyriologiques Breves at Utilitaires*, 27 (3).
- Süel, A. (1995). ‘‘Ortaköy’ün Hitit Çağı’ndaki Adı’’. *Belleten*, 59 (225), 271-283.
- Süel, A. (2005). ‘‘Ortaköy/Şapinuwa Ören Yerinde 2003 Yılı Çalışmaları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 26 (2), 243-250.
- Süel, A., Süel, M. (2002). ‘‘2000 yılı Ortaköy/Şapinuwa Kazı Çalışmaları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23 (1), 413-418.
- Süel, A., Süel, M. (2006a). ‘‘Ortaköy Araştırmaları’’. *İdol*, 28, 14-21.
- Süel, A., Süel, M. (2006b). ‘‘Ortaköy/Şapinuwa 2004 Yılı Kazı Çalışmaları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 27 (2), 1-8.
- Süel, A. (2008). ‘‘Hitit Devletinin Bir Diğer Başkenti: Şapinuwa’’. T. Tarhan., A. Tibet. E. Konyar. (Editörler). *Muhibe Darga Armağanı*. İstanbul. Sadberk Hanım Müzesi Yayını, s. 457-474.
- Süel, A., Süel, M. (2010). ‘‘Başkent Şapinuwa: Hitit Dünyasındaki Yeri ve Önemi’’. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, 1, 93-110.
- Süel, A., Süel, M. (2013). ‘‘Şapinuwa: Hitit Devletinin Başka Bir Başkenti’’. M. Doğan-Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 178-195.
- Süel, M. (2008). *Bir Hitit Başkenti Şapinuwa*. Ankara: Uyum Ajans.
- Şenyurt, S. Y. (1999). ‘‘Nevşehir İli 1997 Yılı Yüzey Araştırmaları’’. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 16 (1), 451-466.
- Şenyurt, S. Y. Akçay, A. Kamış, Y. (2013). ‘‘Nevşehir-Ovaören Kazısı, 2012’’. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler*, 36, 24-25
- Şenyurt, S. Y., Kamış, Y., Akçay, A. (2014). ‘‘Ovaören 2012 Yılı Kazıları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35 (2), 62-80.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Kamış, Y. (2015). ‘‘Ovaören 2013 Yılı Kazıları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (2), 101-120.

- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Kamaş, Y. (2016). ‘‘Ovaören 2014 Yılı Kazıları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37 (2), 111-128.
- Şerifoğlu, T. E., McMahon, G., Steadman, S. (2015). ‘‘Orta Anadolu Platosu’ndaki Çadır Höyük’te 2013 Sezonu’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (3), 85-98.
- Temizsoy, İ., Kaya, V., Çetin, N. (2000). ‘‘1998 Külhöyük Kazısı’’. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 10, 25-34.
- Tibet, A., Laroche-Traunecker, F. (2012), ‘‘Les Fortifications Occidentales de Porsuk, Restitution et Modelisation des Etats les Plus Anciens’’. D. Beyer, O. Henry, A. Tibet (Eds). *La Cappadoce Meridionale, de ls Prehistoire a la Periode Byzantine*. İstanbul. Zerobooks, pp. 111-130.
- Tibet, A. (1992). ‘‘Porsuk 1990 Çalışmaları’’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 13 (1), 353-360.
- Topbaş, A., Efe, T., İlaslı, A. (1998). ‘‘Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlu Mevkii and The Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii’’. *Anatolia Antiqua*, 6, 21-94.
- Tritsch, F. J.(1968). ‘‘Tirynthia Semata’’. *Kadmos*, 7. 124-137.
- Ullmann, L, Z. (2010). *Movement and Making of Palace in the Hittite Landscape*, PhD Dissertation, Columbia University, 215-217.
- Umurtak, G. (1996). *Korucutepe II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Umurtak, G. (2016). ‘‘Hacılar Büyük Höyük: 2011 Yılında Başlayan Kazılar Burdur’un Erken Yerleşim Tarihindeki Boşlukları Dolduruyor’’. *Göller Bölgesi (Burdur, Antalya, Isparta, Afyon) Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 38 (4). 7-10.
- Ussishkin, D. (1980). ‘‘The Lachish Reliefs and the City of Lachish’’, *Israel Exploration Journal*, 30, (3/4), 174-195.
- Ussishkin, D. (1989). ‘‘Notes on the Fortification of The Middle Bronze II Period at Jericho and Shechem’’. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 276, 29-53.
- Ussishkin, D. (2004). *The Renewed Archaeological Excavations at Lachish (1973-1994). The Bronze Age Stratigraphy and Architecture*. Tel Aviv: Emery and Claire Yass Publications.
- Ünal, A. (1991). ‘‘Two Peoples on Both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites Know Each Other’’. *Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd and 1st. Millennium B.C*. Wiesbaden. s. 16-44.
- Ünal, A. (1993). ‘‘Boğazköy Kılıcının Üzerindeki Akadça Adak Yazısı Hakkında Yeni Gözlemler’’. M. J. Mellink. E. Porada., Özgüç, T. (Editörler). *Aspects of Art And Conography: Anatolia and Its Neighbors, Studies in Honor Of Nimet Özgüç*, Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 727-730.

- Ünal, A. (1997). ‘‘Hurriiler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisi ile İlgili Yeni Buluntular ve Yeni Gelişmeler’’. *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 11-29.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2003a). *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2003b). ‘‘Hititler, Akdeniz ve Liman Kenti Ura’’. *Olba*, VII, 13-40.
- Ünal, A. (2005). *Hititler Devrinde Anadolu III*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2006). ‘‘Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi’’. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 15 (3), 15-44.
- Ünal, A. (2016). *Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*. Ankara Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2017) ‘‘Arinnanda-Mykale Dağı ve Puranda-Priene Eşitlemesi Üzerine’’. P. Pınarcık., B. Gökçe., M. S. Erkek., S. Coşgun Kandal. (Editörler). *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, Ankara. Bilgin Kültür Sanat Yayınları, s. 29-30.
- Ünal, A. (2018). *Eski Anadolu Siyasi Tarihi, Eski Taş Devri’nden Hitit Devletinin Yıkılışına Kadar (MÖ 60.000-1180)*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ünal, A., Ertekin, A., Ediz, İ. (1990-1991). ‘‘1991’de Boğazköy Hattuşa’da Bulunan Hitit Kılıcı ve Üzerindeki Akadça Adak Yazıtı’’. *Müze-Museum*, 4, 46-52.
- Ünal, A., Girginer, K. S. (2007). *Kilikya-Çukurova, En Eski Çağlardan Osmanlı Dönemi’ne Kadar Çukurova’nın Tarihi, Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Van Den Hout, T P. J. (2013). ‘‘Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi’’. M. Doğan- Alparslan. ve M. Alparslan. (Editörler). *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*. İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, s. 22-47.
- Van Loon, M. (1971). ‘‘Korucutepe Kazısı 1969 Mimari ve Genel Buluntular’’. S. Pekman (Editör). *Keban Çalışmaları 1969*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 47-70.
- Van Loon, M. (1973). ‘‘The Excavations at Korucutepe, Turkey 1968-1970 Preliminary Report Part I: Architecture and General Finds’’. *Journal of Near Eastern Studies*, 32 (4), 357-423.
- Van Loon, M. V., Güterbock, H. G. (1972). ‘‘The 1970 Excavations at Korucutepe Near Elazığ’’. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 19 (1), 127-132.
- Vidal, J., Montero Fenollos, J-L. (2009). ‘‘The Fortification System in Tell Abu Fahd Syrian Euphrates Valley’’. D. A. Barreyra, F. del Olm Lete, G. del Olm Lete. (Editors), *Reconstructing a Distant Past: Ancient Near Eastern Essays in Tribute to Jorge R. Silva Castillo*. Barcelona. AUSA, pp. 205-220.

- Vincenzi, T. (2008). ‘Fortification Walls. Development and Conformation of Anatolian ‘Saw-Tooth Wall’, ‘Kastenmauer’, ‘Casematte’, Defence Systems, and Their Building Techniques in the Bronze Age’. H. Kühne, R.M. Czichon, F. J. Kreppner (Editors), *Proceedings of the 4th Archaeology of the Ancient Near East*. Wiesbaden. Harrassowitz Verlag, pp. 309-320.
- Vincenzi, T., Rinaldi, P. (2007). ‘The Development of the Military Architecture ‘Kastenmauer and ‘Casematte’ Building Techniques’. *Congresso Internazionale di Ittitologia 5-9 Settembre 2005, Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, 49 (1), 217-226.
- Von der Osten, H. H. (1935). *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, (II)*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Von der Osten, H. H. (1937). *The Alishar Hüyük Season of 1930-1932. (VIII), II*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Von der Osten, H. H. and Schmidt, E. F. (1930). *The Alishar Hüyük, Season of 1927. (VI) I*, Chicago: University of Chicago Press.
- Weeden, M. (2013). ‘A Hittite Tablet From Büklükale’. *Anatolian Archaeological Studies*, 18, 19-35
- Wilhelm, G. (1989). *The Hurrians*. Warminster: Aris & Phillips Ltd.
- Wilhelm, G. (1995), ‘Die Tontafelfunde der 2. Ausgrabungskampagne 1994 in Kuşaklı’. *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 127, 37-42.
- Williams, S. (1954). ‘Cilician Survey’. *Anatolian Studies*, (4), 121-174.
- Wilson, J. A. (1969). ‘Egyptian Historical Texts’. In J.B. Pritchard (Editor), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. (Third Edition). Princeton. Princeton University Press, pp. 227-263.
- Wright, G. R. H. (1969). ‘Iran and the Glacis’ *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 85, (1), 24-34.
- Wright, G. R. H. (1985). *Ancient Building in South Syria and Palestine*. Köln: Brill.
- Wright, G. R. H. (2005). *Ancient Building Technology II, Materials*. Leiden: Brill.
- Yadin, Y. (1955). ‘Hyksos Fortification and the Battering-Ram’. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 137, 23-32.
- Yadin, Y. (1963). *The Art of Warfare in Biblical Lands. In the Light of Archaeological Study*. Jarusalem: Jarrold and Sons Ltd.
- Yağcı, R. (2001). ‘Soli/Pompeiopolis Kazıları 1999’. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22 (2), 259-272.
- Yağcı, R. (2007). ‘Hittites at Soli (Cilicia)’. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 1 (49), 797-814.

- Yağcı, R. (2017). "2015 Soli Pompeiopolis Kazıları". Kazı Sonuçları Toplantısı, 38 (2), 509-518.
- Yağcı, R., Kaya, F. H. (2012). "Soli Pompeiopolis Kazıları 2010". Kazı Sonuçları Toplantısı, 33 (2), 169-178.
- Yakar, J., Dinçol, A. M. (1974). "Remarks on the Historical Geography of North Central Anatolia During the Pre-Hittite and Hittite Periods". *Tell Aviv*, 1 (3), 85-99.
- Yakar, J. (1976). "Hittite Involvement in Western Anatolia". *Anatolian Studies*, 26, 127-128.
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*. (Çev. S. Hırçın Riegel). İstanbul: Homer Kitabevi (Eserin Orjinali 2000'de yayımlandı).
- Yakar, J. (2008). "The Archaeology of the Kaška". *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 50, 817-827.
- Yener, K. A., Akar, M. (2013). "Alalah'ta 10 Yılın Ardından". *Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Dergisi*, 35, 4-10.
- Yener, K. A. - Akar, M. (2014). "Yeni Kazılar Işığında Açana Höyük, Antik Alalah Kenti Orta-Geç Tunç ve Demir Çağ Tabakaları". A. Özfirat ve Ç. Uygun. (Editörler). *Uluslar Arası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri*. Antakya. Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, s. 61-84.
- Yıldırım, B. Gates. M-H. (2007). "Archaeology in Turkey 2004-2005". *American Journal of Archaeology*, 111 (2), 275-356.
- Yiğit, T. (1995). "Tarih Öncesi ve Hitit Dönemi'nde İsuwa Bölgesi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28 (1), 233-251.
- Yiğit, T. (2000a). "Akkadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasi Yapısı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40 (3-4), 13-28.
- Yiğit, T. (2000b). "Hitit Krallığında Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (35), 219-226
- Yiğit, T. (2005). "Hurriler'e İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38, 55-69.
- Yiğit, T. (2006). "Urşu Kuşatması Metni'nin Yeniden Değerlendirilmesi". *Anadolu/Anatolia*, 31, 43-55.
- Yon, M. (2006). *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. Indiana: Eisenbrauns.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Cevher, Mehmet
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 1983, Hatay
Medeni hali : Evli
Telefon : 05366728104
e-posta : mcevher@cu.edu.tr.

Eğitim

Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Doktora	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Arkeoloji Bölümü	2019
Yüksek Lisans	Çukurova Üniversitesi Arkeoloji Bölümü	2012
Lisans	Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü	2009

İş Deneyimi

Yıl	Çalıştığı Yer	Görevi
2010-Devam ediyor	Çukurova Üniversitesi, Fen/Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü	Arş. Gör.
2005	İzmir, Yeşilova Höyük	
2007	Siirt, Türbe Höyük	
2008-2009	Siirt, Başur Höyük	
2010-2014	Adana, Tatarlı Höyük	
2015	Nevşehir, Ovaören Höyük	
2017-2019	Nevşehir, Ovaören Höyük	
2019	Ordu, Melet Havzası Yüzey Araştırması	

